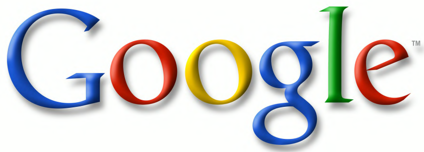
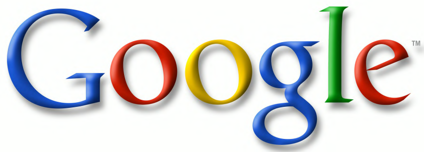

UC-NRLF
B 3 883 392

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

De Ned. Boek- en Steendrukkerij v/h H. L. SMITS
Westeinde 135 's-Gravenhage.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

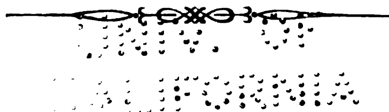
UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

ZEVENDE VOLGREEKS. — ZESDE DEEL.

(DEEL LX DER GEHEELE REEKS.)

'S-GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1908.

INHOUD.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN:

Mr. JOHAN VAN DAM EN ZIJNE TUCHTIGING VAN MAKASSAR IN 1660.

DOOR

W. E. VAN DAM VAN ISSELT.

Ongetwijfeld zijn er velen, die de geschiedenis van de vestiging van ons gezag in onze overzeesche bezittingen niet zóó in hare bijzonderheden kennen als Onno Zwier van Haren, die in het 8e couplet van den Negenden Zang van de Geuzen (1776) eenige oude vlootvoogden aldus herdacht:

Maar als de weg, in 't Zuiden open
  Aan Zeeuw en Amstel is bekend,
Zal vloot na vloten derwaarts loopen,
  Die 't Oost aan onze wet gewent.
Let op hoe deze koninkrijken,
  Hoe al de Indiën bezwijken,
Hoe klein Batavia begon!
  Hier straft van Dam de Maccassaren,
Daar temt van Goens de Mallabaren,
  Hier sneuvelt Hulst, en wint Ceylon!

Daarom willen wij in de herinnering van het nageslacht een der vele tochten terugroepen, die bijgedragen hebben tot de vestiging van ons gezag in den Oost-Indischen archipel. Te meer aanleiding bestaat daartoe, waar ook de man, die bedoelden tocht heeft geleid, vrijwel aan de vergetelheid is prijsgegeven.

Ter bereiking van het bovenstaande doel zou met een eenvoudige beschrijving van de tuchtiging van Makassar in 1660 kunnen worden volstaan. Wenschelijk is het echter aan die beschrijving een kleine uitbreiding te geven, waardoor de persoon en de loopbaan van Mr. Johan van Dam eenigszins meer op den voorgrond treden. Duidelijk blijkt dan, welk een moeite de Oost-Indische Compagnie in de eerste tientallen jaren van haar bestaan had om de verschillende functiën van haar bewind door zaakkundige personen te doen vervullen. Een goed geordend ambtenaarswezen ontbrak; een vak-

opleiding voor de verschillende functiën kende men niet. Zóó was men menigmaal gedwongen de zelfde personen nu eens in deze, dan in gene betrekking te gebruiken, onverschillig of zij al dan niet daarvoor waren opgeleid. Dat het er toen evenals thans meer op aankwam „the right man on the right place" te brengen; dat de vraag, welke vakopleiding men gehad heeft en hoe lang men wel in verschillende ondergeschikte betrekkingen heeft doorgebracht, hierbij geheel op den achtergrond treedt, dit kan een uitvoerige levensbeschrijving van van Dam toonen. Het zou echter te ver voeren dit hier te willen bewijzen. Waar wij ons derhalve beperken zullen tot een korte opsomming der achtereenvolgende betrekkingen, door Mr. Johan van Dam in Indië bekleed, moge een beschrijving van de expeditie, in 1660 door hem geleid, bewijzen, hoe van Dam, voor de balie opgeleid, tevens een kundig vlootvoogd en krijgsman, een energiek aanvoerder was.

Mr. Johan van Dam, het tweede kind van Doctor Peter en van diens eerste vrouw Catharina Poeyt, moet in het laatst van 1617 te Amersfoort geboren zijn. [1] Ferwerda vermeldt noch het jaar noch de plaats zijner geboorte. Daar van Dam's ouders den 16^{en} Januari 1616 te Amersfoort trouwden, [2] hun derde kind, Mr. Jacob, daar reeds den 27^{en} October 1618 gedoopt werd, [3] staat de tijd zijner geboorte vrijwel vast, terwijl Amersfoort met groote zekerheid als zijn geboorteplaats mag beschouwd worden, daar zijn vader, behalve doctor, hier in 1616 raad, in 1617 en 1618 schepen was [4] en ook diens derde kind hier geboren werd. [5] Is het bovenstaande juist, dan blijkt, dat Valentijn zich vergist, waar hij vermeldt, dat Johan van Dam van Utrecht geboortig was en omstreeks 40 jaar oud, toen hij in 1664 als gouverneur op Amboina kwam. [6] Vermoedelijk

---

[1] Zie de genealogie van het Geslagte van Dam bij Ferwerda, Adelijk en Aanzienelijk Wapen-Boek, enz. Tweede Stuk, 1763, alsmede het op blz. 3 en 4 dezer verhandeling vermelde landtransport.

[2] Trouwboek Amersfoort: 1616. 6 Januari (aangifte) Petrus van Dam, doctor in der Medicine ende Juffrou Catharina Puyt, beyde van Amersfoort. Alhier getrout den 16 Januari 1616.

[3] Doopboek Amersfoort: „27 October 1618. Jacob, kind van doctor Dam".

[4] Abraham van Bemmel. Beschrijving van Amersfoort, enz. blz. 626 en 627.

[5] De inschrijving van den doop van Mr. Johan van Dam is te Amersfoort niet gevonden.

[6] François Valentijn. Oud en Nieuw Oost-Indiën. Deel II, 2^{e} stuk blz. 220. Vermoedelijk heeft van der Aa (Biographisch Woordenboek) uit hem geput, waar hij vermeldt, dat Johan van Dam omstreeks 1624 te Utrecht geboren werd.

heeft Valentijn Utrecht genoemd, omdat van Dam's vader later daarheen verhuisde en er bij vroedschapsresolutie van 25 September 1637 opgenomen werd onder de "Ordinary Medici deser Stadt."

Waar Mr. Johan van Dam gestudeerd heeft, valt niet te zeggen. Noch in het Album Studiosorum van Leiden noch in dat van Utrecht komt hij voor.

Het eerst vindt men hem vermeld den 4^en^ Februari 1647, als getuige bij den doop van het oudste kind van zijn broeder, Mr. Jacob. [1] Hij heet hier: "Johan van Dam, Advocaet voor de Ed. Hove van Hollant" [2] Het schijnt, dat hij deze betrekking niet zeer lang bekleed heeft, want "Den vijffden Oct. 1647 heeft Mr. Johan van Dam als adv^t^ In den Hove Provinciael van Utrecht eedt gedaen. [3]

Den 7^en^ April 1649 was de "E. hoochgeleerde Mr. Johan van Dam, advocaat 'shoffs van Utrecht" getuige bij het passeeren eener acte, waarbij namens Willem Toll een zekere Abraham van Hoochbruch gemachtigd werd om vóór stadhouder en leenmannen van Holland te verschijnen tot het ontvangen van het Hollandsch leen Isselt. [4]

Den 16^en^ Januari 1650 O. S. wezen "Wilhelm van Dam ende Anna Maria Scheffer echteluyden", in hun testament vóór notaris G. Houtman te Utrecht gepasseerd, "Mr. Johan van Dam, Advocaet ende Willem Scheffer Vendrich haerl. broeders" eventueel tot "mombers ende voochden" over hunne kinderen aan. Dienzelfden dag werd Mr. Johannes van Dam, Advocaet in den Hove van Utrecht, bij acte vóór denzelfden notaris gepasseerd, gemachtigd door Mr. Jacobus van Dam, Willem van Dam en Jo^e^. Dina van Dam, mede uit naam van hun andere broeders en zusters, om als hun vertegenwoordiger op te treden tot het ontvangen van ieders aandeel in den boedel van wijlen hun oom, den heer Isaac Peit (sic). [5]

Den 16^en^ November 1650 kwamen vóór schout en schepenen van Bunnik en Vechten "de Heere doctor Peter van Dam en Joffr^e^ "Henrica Ploos van Amstell (zijn tweede vrouw) echtelieden, gaven "over aen handen en ten behoeve van Mr^s^ Johan en Jacobus van

[1] Doopboek Utrecht, Domkerk.

[2] In het Register van den Hove van Holland, waarin de Naamen der Advocaaten en Procureurs, voor den Hove geadmitteerd, enz. (Rijksarchief 's Gravenhage) is zijn naam niet te vinden.

[3] Register voor eedsafleggingen en admissies enz. van advocaten enz. voor het Hof van Utrecht. Rijksarchief Utrecht.

[4] Register „Libertas patriæ ab anno 1649 ad annum 1653" van de leen- en registerkamer der Grafelijkheid van Holland. Capitulo Sticht. folio 6 e. v.

[5] Lees Peut of Poeyt.

„dam, Advocaeten voor den Hove van Utrecht, Joffrs dina, Elisa-„beth, ende Mechtelt van dam en Jacob van dam, de jonckste [1] „der Comprnten soonen en dochteren en schoonsoonen en schoon-„dochteren [2] sekere tien morgen lands, synde vry eigen, allodiaal „goed„, gelegen op Wiltenborch onder den Gerechte van Vechten, zijnde 't land, dat de Comp^{en} indertijd hadden gekocht met alle gerechtigheden en toebehooren. [3]

Mr. Johan van Dam droeg zijn $\frac{1}{6}$ part in bovengenoemd stuk land den 24^{en} Februari 1652 O. S. over aan zijn germain-neef, den heer en Mr. Pieter van Dam, Advocaet voor den hove van Hollant (den lateren advocaat der Oost-Indische Compagnie). [4] Tevoren, den 26^{en} Februari 1652. N. S. had eerstgenoemde daartoe bij acte, te Enkhuizen gepasseerd, N. N. als zijn gemachtigde aangewezen, die daarna bij acte van substitutie Mr. Jacob van Dam, Advocaet voor den Hove van Utrecht, in de plaats stelde. [5]

Uit het bovenstaande blijkt, dat Mr. Johan van Dam eenige jaren achtereen advocaat voor het Hof van Utrecht bleef, vermoedelijk tot aan zijn vertrek naar Indië. Of zijn verblijf te Enkhuizen slechts toevallig was, dan wel of hij toen aldaar reeds in betrekking tot de Oost-Indische Compagnie stond, vermochten wij niet te ontdekken.

Zijn eerste benoeming in Indië vond den 17^{en} Juli 1655 plaats. Dien dag werd tot lid van den Raad van Justitie te Batavia aangesteld „den advocaet Joan van Damme, Jongst hier te lande gecomen met de „Maecht van Enckhuysen„ als passagier, die wij in dienst van de Comp^{e} bij desen met een Tractement van vyftich guld. aennemen omdat tot die bedieninge bequaem geoordeelt wert.„ [6] Zooals later blijken zal, was van Dam eerst kort te voren, den 17^{en} Juni, te Batavia aangekomen. [7]

[1] Hier doet zich het merkwaardig geval voor, dat in één gezin twee kinderen Jacob heeten. Ferwerda noemt hen Jacob Major en Jacob Minor.

[2] Hier gebruikt in de beteekenis van stiefzonen en -dochters?

[3] Register van transporten en plechten van Bunnik en Vechten 1636—1656. Rijksarchief Utrecht.

[4] Zie zijn levensbericht van mijne hand in de Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde. Vierde Reeks. Vijfde deel. Derde aflevering. 1906.

[5] Register van Bunnik en Vechten. 1636—1656.

[6] Resolutieboeken G. G. en R. v. I. op genoemden datum. Valentijn, Deel III, 2e stuk, blz. 91 vermeldt, dat Johan van Dam „als vrij Doctor uitgekomen was." Vermoedelijk bedoelt hij doctor in de weleer gebruikelijke beteekenis van doctor of meester in de rechten.

[7] Zie blz. 31.

Uit het werk van Mr. Pieter van Dam over de Oost-Indische Compagnie blijkt, [1] dat alle zaken, zoowel civiele als crimineele, de Compagniesdienaren rakende, in eerste instantie voor dien Raad kwamen. Hij bestond uit een president, die altijd Raad van Indië moest zijn, later ook uit een vice-president, terwijl het geheele college 9 (soms 7) leden telde, „en dat van de capabelste en meest bejaarde, die goet van leven syn, en de Justitie liefhebben; en 't welck den Generaal en Raden was aanbevolen te besorgen". De gewone leden van den Raad genoten f 100 per maand.

Verder werd „den advocaet Joan van Dam, wesende lidt-maet in den Raed van Justitie alhier" bij res. van G. G. en R. v. I. dd. 28 December 1655 benoemd tot „opziender van 's Compagnies hospitaal". [2] Hiermede aanvaardde hij derhalve een tweede burgerbetrekking. Het zou echter niet lang duren, of de advocaat, die hoogstwaarschijnlijk geen militaire opleiding genoten had, werd tevens tot een aanzienlijk militair ambt benoemd. In de resolutiën van den 29^{en} December 1656 leest men: „Het maioors-ampt over „Batavias guarnisoenen sedert 30^{e} November laestleden, wanneer de „Heer Willem van der Beeck Comp^{s} dienst plotselyck gequiteert, „en syn burgerlycke vrijdom g'impetreert heeft, gevaceert hebbende, „soo is onderwylen meer als eens bij ons in bedenken genomen, „wiens persoon men in dat emportante ampt best ende dienstichst „soude connen gebruicken, synde (onses erachtens) alsoo seer van „noode, dat daertoe een man vercoren werde, die ons hier ter plaetse „met goeden raedt en daedt in militaire saken continueel by-woond, „als die in voorvallende occasiën herwaerts of derwaerts op cryghs- „expeditien uyttrecke, waertoe het ons evenwel aen geen bequame „officieren, immers onder hooger gesach (gelyck de desseinen en „tochten van groote emportantie doch doorgaens vereysschen) soo „wij achten, oyt gebrecken sal, Ende is ons onder andere persoonen „van apparentie, en soodanigen calibre, nevens den Capitein Jan „van der Laen, jongst van Colombo weder-gekeert, alsnu voor- „gecomen den E. Mr. Johan van Dam, lidt in den achtbaren Raad „van Justitie alhier, die synen dienst tot geroerde functie aangeboden „heeft, waer op dan aendachtelyck gelet, en verstaen wesende dat „gemelten J. van Dam van soodanige qualiteiten, als wij oordeelen „tot dat ampt gerequireert te werden, genoegsaem voorsien, en tot

[1] Derde boek, folio 79 e. v.

[2] In den personalia-klapper op de res. van G. G. en R. v. I. 1610—1710 (m. s. Rijksarchief 's Gravenhage) wordt ten onrechte vermeld: 28 *September* 1655.

"den militairen dienst seer geaddoneert sy, waer in hij oock, ge-"durende dese Bantamse oorloge, synen goeden yver en courage "doorgaens wel heeft laten blycken, en daer door reeds propere "experientie van de Indische, immers deser Javaensche maniere van "crygh-voeren, becomen, soo is derhalven by meerder getal van "stemmen, besloten en gearresteert, geseyden H. Johan van Dam "tot boven-gemelte chargie te verkiesen, ende te gebruicken, met "den Tytell van sergeant major over de guarnisoenen ofte soldatesque "van Batavias Casteel, Stadt, ende circum-jacente forteressen, wil-"lende wij niet dubiteren of de I. Comp^e staet daer by niet anders "dan goede dienst te gewerden. Ende sal voorsz. J. van Dam "niettemin syne vorige ampten van Raadt van Justitie en Regençe "over Comp^s Hospitael gevoegelyck blyven waernemen", enz.[1]

Hiermede aanvaardde van Dam een voorname betrekking. Valentijn, die lijsten geeft van de personen, die verschillende belangrijke functiën hebben bekleed, doet de lijst der sergeanten-majoor van Batavia volgen op die der ordinaris- en extra-ordinaris Raden van Indië, die der Geheimschrijvers der Hooge Regeering van N. I., der ontvangers-generaal van N. I. en der opperkooplieden des kasteels, terwijl zij die der boekhouders-generaal, der visitateurs-generaal, equipagemeesters, advocaten-fiscael enz. voorafgaat.[2] Als zoodanig trok hij "honderd tien gulden 's maands, en tien ryxdaalders aan "kostgeld; ook heeft hij een vrije wooning, in 't kasteel, of op "de werf en geniet hij van wijn, kaarssen enz. 't zelve als een "Raad van Justitie."[3]

De sterkte van het garnizoen van Batavia was destijds op 1200 man vastgesteld, doch bedroeg in den regel meer, "omdat Batavia "de recrutes en verlossers alom moet ontfangen en uytgeven en "daardoor ordinaris met vele kreupele en gebreckelycke menschen "blijft beseth."[4] van Dam deelde hier — zooals uit de Dagh-Registers van 't Casteel Batavia blijkt — de nieuw aangekomen soldaten in over de verschillende deelen der bezetting, stelde de officieren aan den

[1] Conform het Dagh-register, gehouden int Casteel Batavia. 1 Nov. 1656—1 Nov. 1657. De reeds genoemde klapper noemt ten onrechte 29 December 1655 als den datum zijner benoeming.

[2] Valentijn. Deel IV, 1ste stuk, blz. 376.

[3] T. a. p. Deel IV. 1ste stuk, bldz. 247. De Raden van Justitie genoten voor een waarde van 28 rijksdaalders 's maands aan boter, wijn, kaarsen, olie, brandhout, enz.

[4] Werk van Mr. Pieter van Dam over de O. I. Compagnie, in m. s. berustende op het Rijksarchief te 's Gravenhage.

G. G. voor en wees hén aan, die op expeditie of naar de buitenbezittingen gezonden werden. Zijn taak was echter niet uitsluitend van dien vredelievenden aard; meermalen leidde hij kleine ondernemingen te land of te water in de omgeving van Batavia.

Den 16[en] Januari 1657 „tegens den middach is den E. Johan van Dam door haer Ed. (het woort bij den Ed. heere den Gouverneur Generael Joan Maetsuyker gevoert werdende) als sergant-maijoor over Batavia's guarnisoenen in debita forma voorgestelt ende geauthoriseert, staende de Compagnieën van 't Casteel, het Vierkant, de hooftpunt Zeelandia ende de Nieuwe poorte onder haere respective capiteynen en verdere officieren in de wapenen, alsmede Comp[s] Amboineezen.„ Er werden salvo's afgegeven, waarna men voor den nieuwen commandant defileerde. [1].

In zijn nieuwe betrekking zag van Dam zich al dadelijk belast met de leiding eener expeditie tegen Bantam. Met dit Rijk was de Compagnie reeds geruimen tijd op gespannen voet, totdat het berooven, bestelen en vermoorden onzer bevolking in 1656 van dien aard werd, dat de Compagnie zich genoodzaakt zag in te grijpen, mede omdat voortdurend brand werd gesticht in onze Bantamsche bezittingen. De oorlog brak in Januari 1657 uit; men blokkeerde voornamelijk de haven om de bevolking tot rede te brengen en tevens den Engelschen handel te fnuiken. 900 Javanen steunden ons te land en deden aldaar goede diensten; zij werden in afdeelingen verdeeld, over elke waarvan 2 Hollanders werden gesteld; ook hadden wij 80 ruiters in dienst genomen. De oorlog duurde slechts kort, daar de Bantammers weldra het hoofd in den schoot legden. Toch werd de definitieve vrede eerst in Juli 1659 gesloten. [2]

van Dam's verblijf te Batavia kenmerkte zich tot 1660 verder niet door vele wederwaardigheden. Slechts zij nog vermeld, hoe hem bij res. van 12 November 1658 „als sergeant-major deses guarnisoens„ f 150 per maand werd toegekend, omdat hij sedert zijn benoeming op 29 December 1656 nog verscheidene andere nevenfunctiën had bekleed zonder daarvoor eenige verbetering van gagie genoten te hebben. Deze verhooging werd hem verleend onder de verplichting de Compagnie na expiratie van zijn eerste vijfjarig verband nog 3 jaren te zullen dienen.

Het „Dagh-Register, gehouden int Casteel Batavia, vant passerende

---

[1] Dagh-Register.

[2] Werk van Mr. Pieter van Dam over de O. I. Compagnie. Zie ook de Jonge; Opkomst enz., VI, blz. LVIII vgg.

daer ter plaetse als over geheel Nederlandts-India" over 1660 ontbreekt. Niettemin staan voor de kennis van de expeditie, in dit jaar door van Dam tegen de Makassaren geleid, tal van bronnen ter beschikking. In de eerste plaats de "Dagelycke aenteykeninge aengehouden op de voyagie van Batavia naer Amboina, ende wyders vandaer nae Macassar ende Bima, door den Heer Commandeur ende Majoor Jan van Dam, en den E. Johan Truytman, gestelde conducteuren, over de navale ende crygsmacht naer de respective Oirten uytgeset", enz. Van dit reis-journaal komt een afschrift voor in de Overgekomen brieven van G. G. en R. v. I.[1] Voorts heeft men den "Reistogt naar en door Oostindiën", enz. door Wouter Schouten[2], die den tocht tot tuchtiging der Makassaren heeft medegemaakt. Verder het reeds genoemde werk van Mr. Pieter van Dam,[3] die grootendeels uit het officiëele verslag geput heeft en François Valentijn[4], die zijne gegevens hoofdzakelijk aan Schouten ontleende.

Makassar had de Compagnie reeds in vroegere tijden veel moeite gegeven, vooral in Banda en Amboina, waar genoemd Rijk de "rebellen" (dat waren zij, die zich tegen het monopoliestelsel der Compagnie en de daarmede gepaard gaande onderdrukking der bevolking durfden te verzetten) uit eigenbelang steeds gesteund had. In 1656 sloot men vrede, doch nog in het zelfde jaar kwamen wel 40 Makassaarsche schepen op verschillende oorden van Amboina om ons daar in den handel te onderkruipen en de inwoners tegen ons op te ruien. Voorts toonde Makasser groot misnoegen, dat wij garnizoen op Menado gelegd hadden, hoewel dit aan den Koning van Ternate behoorde. De Compagnie bleef inschikkelijk, totdat de Makassaren in 1659 onzen commissaris Bastingh zeer overdreven eischen stelden.

De voornaamste daarvan was, dat wij niets zouden ondernemen tegen Ceram, Boeroe en Amblau, ofschoon deze tegen de onzen grootelijks misdreven hadden en onderdanen waren van den Koning van Ternate, die echter de bescherming van Makassar ingeroepen had. Verder wilden zij, dat wij ons garnizoen uit Menado zouden terugtrekken. Om den vijand te vóórkomen, opdat hij ons niet in

---

[1] Overgekomen in 1661. Eerste boek, blz. 261—333. Rijksarchief 's Hage.

[2] Vierde druk. Eerste deel, blz. 73—101.

[3] 2e Boek, 1e Deel, Capittel 5, blz. 117—129.

[4] Oud en Nieuw Oost-Indiën. Deel II. Tweede stuk, blz. 215—216. Deel III. Tweede stuk, blz. 147—152.

onze verwijderde buitenbezittingen kon aantasten, besloot men in Januari en Februari 1660 een voldoend aantal schepen en 700 man van Batavia bij kleine gedeelten — ten einde geen aandacht te trekken — naar Amboina over te brengen om van daaruit de expeditie tijdens den Oost-mousson te ondernemen; uit de garnizoenen van de Molukken, Amboina en Banda moest voorts zooveel volk genomen worden, zoowel Nederlanders als inboorlingen, als men daar missen kon. Het oppergezag over deze expeditie, zoo te water als te land, werd opgedragen aan den majoor van Batavia, Mr. Johan van Dam, aan wien de koopman Johan Truytman als „tweede" werd toegevoegd. Een uitvoerige instructie werd hun medegegeven. Aan beide bevelhebbers werd gelast om naar Makassar te vertrekken, zoodra de vloot zich te Amboina zou vereenigd hebben. Eerst moest men Serbite [1], een van de Solorsche eilanden, aandoen om zich daar van nieuw drinkwater te voorzien en vervolgens naar den hoek van Saleyer over te steken. Van hier moest de bevelhebber zich met een jacht en een sloep naar Makassar begeven om 3 Hollanders, die zich aldaar bevonden, in veiligheid te brengen; de vloot zou zoolang aan het eiland Tanakeke blijven liggen. Waren de 3 Hollanders gered, dan kon de eigenlijke aanval op de werken van Makassar beginnen; in het bijzonder moest het kasteel Panakoke aangetast worden. Uitvoerig stond de instructie stil bij de wijze, waarop dit geschieden zou. Men moest van Z. naar N. langs de kust varen en hierbij de versterkingen krachtig onder vuur nemen, eindigende met het N. deel. Zóódoende zou men den vijand misleiden en het grootste gedeelte van zijn volk naar het N. lokken. Het Engelsche logies, kenbaar aan een „opgeregte standaard", moest bij de bedoelde kanonnade zooveel mogelijk gespaard worden. Gelukte de krijgslist, dan zouden alle booten, sloepen en prauwen met soldaten en oorlogsgereedschap aan boord, die door een kleine achterhoede gedekt, achteraan moesten komen, ter hoogte van het kasteel Panakoke, dat aan het zuidelijk deel der versterkingen gelegen was, plotseling den steven naar land wenden; de soldaten zouden verrassend landen en het kasteel stormenderhand vermeesteren. [2]

Daalde deze instructie naar onze tegenwoordige opvattingen te veel in bijzonderheden af en ging zij rijkelijk ver, zij getuigde in elk geval van een goede plaatselijke bekendheid omtrent het landingspunt, wat

[1] Adanara of Sarbite, een eiland in den Molukschen archipel ten N. O. van Flores, ten O. en ten Z. van Solor.

[2] Werk van Mr. Pieter van Dam.

bij latere expedities wel eens gemist werd. [1] Ook was het plan goed opgezet; zooals later blijken zal, slaagde de uitvoering, bij welke men zich strikt aan het vastgestelde hield, volkomen.

Zondag 22 Februari 1660 begaf van Dam zich te Batavia aan boord van het oorlogsschip de Mars en verliet de reede, na alvorens in 't kasteel van Batavia afscheid genomen te hebben van G. G. en R. v. I. Zooals in dien tijd gebruikelijk was, werd de bevelhebber der expeditie aan boord als zoodanig geinstalleerd; „de authorisatie werd gedaan" door den E. Heer Arnold de Vlaming van Outshoorn, ordinaris-Raad van Indië.

Ter reede van Japara kwam het opperhoofd onzer factorij, koopman Evert Michiels, aan boord en deelde mede, hoe men aldaar overtuigd was, dat de tocht Makassar gold. Reeds 28 schepen, zoo groote als kleine, waren achtereenvolgens van Batavia langs gekomen. Den 3en Maart klaagde de bemanning van 3 der 4 aanwezige sloepen over de „sobere gestalte" harer vaartuigen; o. a. waren de roeren defect. Men voorzag de sloepen van eenig touw en hout en regelde de vaart naar hen. Blijkbaar was de zeewaardigheid dezer scheepjes niet groot; men vindt trouwens in dezen tijd vele klachten over den gebrekkigen toestand der schepen, ook van die, waarmede men uit het vaderland naar Indië en naar de Levant voer. In dezen bedroog de zuinigheid de wijsheid; jaarlijks vergingen vele schepen.

Den 9en Maart ontmoette men eenige Compagnies-schepen, waarop o. m. 2 brieven van 's Compagnies dienaren te Makassar, één aan G. G. en R. v. I., één aan den gouverneur van Amboina. Na eenig beraad werd eerstbedoelde gelezen; men zag daaruit, dat te Makassar door de bevolking vele oorlogstoerustingen werden gemaakt, de kasteelen hersteld, het strand versterkt, enz. Men achtte de komst van een expeditie aanstaande, doch veinsde tegen de Hollanders een goede vriendschap en gaf voor, slechts een oprechten vrede te wenschen.

Den 15en Maart tusschen de eilanden Boeroe en Amblau d. i. in de nabijheid van Amboina gekomen, ontving van Dam een briefje van den gouverneur Hustaert met verzoek naar het eiland Manipa te gaan, alwaar hij kruiste. Werkelijk praaide men in den volgenden nacht het schip Louise, waarop zich de gouverneur bevond. Den 16en meldden van Dam en Truytman zich onder overgave hunner commissie bij Hustaert, door wien men zeer verwelkomd werd. Alle

[1] O. a. bij de 3e Boni-expeditie in 1905.

kruisende sloepen werden verzameld en vervolgens werd koers gezet naar het Gat van Amboina. Den 17en ging men aan land; van Dam en Truytman werden op het stadhuis gelogeerd, de troep in het kasteel. Dagelijks kwamen nu schepen aan; alle soldaten werden aan land gezet en in compagnieën van 55 man ingedeeld. Beide bevelhebbers maakten zich hun verblijf te Ambon ten nutte om van daaruit in gezelschap van den gouverneur Hustaert de eilanden Oma en Honimoa [1] te bezoeken. van Dam bracht hier de dagen van 1 tot en met 9 April door.

Den 29en April vond een groote vast- en bededag plaats in geheel de provincie Amboina, „opdat de Heere God de aanzienlijke vloot van schepen en volk, nu gereed liggende om eerdaags te vertrekken, voor alle tegenspoeden en ongelukken mocht bewaren.” Den 2en Mei was de 20e compagnie soldaten gevormd. Dien dag zond men een brief aan G. G. en R. v. I.; alle schepen waren aangekómen, behalve de *Boterbloem* (met van Dam van Batavia vertrokken), waarvan men het spoor bijster was. De bevelhebbers klaagden zeer over den toestand der galjooten, waarvan er 2, na hersteld te zijn, zich bij de expeditie hadden aangesloten, één echter niet van Boeroe vertrekken dorst. Het jachtje Cleen Batavia was onderweg omgewaaid en verongelukt; ook de 4 van Batavia medegekomen sloepen vond men verre van fameus. Uit Banda had men 53 militaire koppen van het garnizoen ontvangen en voorts „tot contributie van den trein” 40 vaten spek, 30 met vleesch en voorts 6000 ponden „bospoeder” (kruit). Uit Ambon kreeg men 400 duytse militairen (Hollanders) mede en even zoovele Amboineesche koppen; 80 vaten half vleesch, half spek en 70 last rijst. Men wachtte nu nog slechts de Moluksche bezending; onmiddellijk na aankomst daarvan wilde men vertrekken. Men rekende te zullen beschikken over „1200 koppen brave Europeische in goede postuur, 1000 matrozen en 400 Amboineesche ingezetenen; totaal 2600 koppen.” Ook indien de versterking van de Molukken uitbleef, zou men den 10en Mei vertrekken; men was alles te zamen matig voorzien van levensmiddelen voor 5 maanden, uitgezonderd arak, waarvan men te kort kwam. De vloot, versterkt met schepen uit Amboina en Ternate, zou groot en klein 32 zeilen tellen. Hoewel men de 3 bovenbedoelde scheepjes miste, bestond geen gebrek aan scheepsruimte. Het schrijven eindigde met de verklaring, dat men

[1] Hier worden de eilanden Haroekoe en Saparoea bedoeld (zie van Hoëvell, Ambon en de Oeliasers, enz. 1875. blz. 11—12).

„onder de aenroepinge ende hulp Godes het werck met vreuchden ende couragie bij der hant zal vatten" en zich „volgens de opgeleyde offitiën oock sodanich daer in evertueren, als het de schuldigen plicht naer menschelyck vermogen sal requireren."

Den 7den Mei werden 2 schepen met 2 compagnieën soldaten onder den opperkoopman Hendrick Terhorst vooruitgezonden naar het eiland Serbite, om het landvolk aldaar, onze goede geburen, van onze komst te verwittigen; men hoopte daar „verfrischmiddelen" te krijgen. Terhorst moest trachten tegen ruiling of tegen billijke betaling zooveel schapen, bokken, buffels en pluimgedierte als mogelijk op te doen, alsmede aardvruchten; daartoe kreeg hij 100 rijksdaalders in dubbele stuivers mede en een pak Guineesch lijwaad. De levensmiddelen moesten vóór aankomst der vloot bijeengebracht zijn, de vaarwaters opgelood, terwijl een van de schepen de vloot tegemoet gaan moest om den uitslag van een en ander te berichten. Men dacht de voorhoede binnen 6 à 7 dagen te volgen.

Den 5en en den 7en Mei kreeg men nog versterking uit Ternate; drie schepen, die bij de expeditionaire macht gevoegd werden, brachten o. a. 105 soldaten en 50 Tidoreezen aan. Den 8en Mei werd de 21e compagnie Hollandsche soldaten gevormd, terwijl men er nog 47 in reserve had. Het kasteel Victoria en de straten en wandelwegen van Amboina „grimmelden" nu van volk, zooals Schouten het uitdrukt. Dit deed de levensmiddelen tot een buitengewoon hoogen prijs stijgen. Dien dag liet Hustaert de commissie der bevelhebbers voorlezen, salueerde hen met eenige schoten van het kasteel Victoria, waarna de troepen in goede orde scheep gingen; men telde thans 21 compagnieën Europeanen, 5 Amboineesche en 1 compagnie van Ternate. Storm en hevige winden, welke den 9en en den 10en aanhielden, maakten het ongeraden onder zeil te gaan.

Den 11en nam de gouverneur met gevolg afscheid van alle scheepsbevelhebbers, die daartoe aan boord van het admiraalsschip „de Mars" vereenigd werden. Door van Dam en Truytman werd nu aan alle overheden op de „respective schepen, jachten, boots, galjoots ende chaloupen" een „seylaes ordre ende seynbrief" uitgegeven. In dit door beiden geteekend stuk werd de reisroute tot Serbite vermeld, daar hier nieuwe bevelen gegeven zouden worden. Het admiraalsschip zou voorop gaan en zijn lichten achteraan voeren. Voorts werden regelen vastgesteld voor het verzamelen, indien schepen afdwalen mochten, werden seinen vastgesteld, de politie geregeld, enz. Elf personen werden aangewezen als „secrete en ons

geadjungeerde Raetspersonen". Ook een ontmoeting met den vijand werd behandeld: "Eenige vyantsschepen ofte vaertuygen gemoetende, of begaen kunnende, sal men die met couragie aantasten en sien te vermeesteren, daer toe een yder syn schuldige plicht wort vermaent." Merkwaardig is ook nog, dat aan de botteliers ofte uytdeelders van de arack expresselijk werd bevolen niet toe te laten, dat de een het rantsoen van een ander dronk, véel minder het aan iemand uit te reiken, die het niet dadelijk, staande voor de balie, gebruikte. Uitdrukkelijk werd ten slotte aan de overheden van de schepen, waarop Amboineesche of Ternatesche zwarte soldaten waren, bevolen, "dat die volken niets anders dan neffens ende gelyck de onse sullen getracteert worden, ende voor al beschermt van alle overlasten ende injuren."

Den 12en Mei verliet men de reede met 29 schepen, behalve de 2 vooruitgezondene. De geheele expeditie telde de hiervoren aangegeven sterkte. [1] Negen dagen later ontmoette men het door Terhorst teruggezonden scheepje. Op aanwijzing van dit vaartuig kwam men bij Serbite ten anker. Terhorst, die onder Solor's wal lag, kwam dien dag verslag uitbrengen; hij had 30 schapen, 9 buffels en een partij pluimgedierte bemachtigd; voorts ongeveer 3 last boontjes en katjang; naar goed drinkwater was te vergeefs gezocht. Daarom lichtte men in den nacht van 24 op 25 Mei het anker en kwam met de vloot in Lammahalesengte, tusschen Solor en Serbite, te liggen. Met eenige moeite vond men op laatstgenoemd eiland een rivier met helder en zuiver water, hetwelk van het hooge gebergte zeewaarts rolde.

Den 25en zond de Koningin van Solor hare gecommitteerden met 5 vaartuigen om hun opwachting bij den vlootvoogd te maken; het waren vele zwarte orankaaien, edellieden en een groot gevolg. [2]

Den volgenden dag werd de "secrete raad" bijeengeroepen; eerst nu werd opening gedaan van het ware doel van den tocht en order gesteld op de verdere uitvoering der expeditie. De koopman Jan Barra werd aangewezen als visitateur van de militaire scheeps- en legerboeken; voorts werd een commissaris aangewezen over de "trainsbehoeften" en een visitateur van de scheepsconsumptie; ten slotte ook een gezaghebber over alle kleine vaartuigen. Uit het scheepsvolk werden nog 3 compagnieën à 50 man gevormd; twee hiervan

---

[1] Schouten, blz. 77, Valentijn, deel II, 2e stuk en deel III, 2e stuk geven een eenigszins andere samenstelling der vloot op.

[2] Schouten, blz. 79 vermeldt, dat de Koningin hierbij persoonlijk tegenwoordig was.

werden met pieken en zijdgeweer bewapend, de derde alleen met bijlen en granaatzakken.

In deze bijeenkomst werd ook de geconcipieerde „seylaes ordre en reglement” voor de verdere reis langs Tanakeke tot Makassar voorgelezen. Daar de „dagelycke aenteykeninge” vermeldt, dat zij in allen deele geapprobeerd werd, blijkt hieruit, dat de secrete raad een soort van scheeps- of krijgsraad was, dien de opperbevelhebber hooren moest omtrent alle zaken van gewicht. In die bescheiden werd reeds vastgesteld, dat Johan van Dam en Truytman, nabij Saleyer gekomen, met het schip de Mars en de sloepen de Kreeft en Jacatra met „'t zamen alle die van haren geadjungeerden secreten rade” zich bij provisie naar Makassar zouden begeven om, alvorens eenige daad van vijandschap te verrichten, te zien om onder minnelijk voorwendsel de 3 compagniesdienaren aldaar aan boord te krijgen, de stad van buiten te verkennen en vooral op het zuiderkasteel te letten. Inmiddels zouden de andere schepen onder den opperkoopman Frederik Eeders langzaam volgen en beoosten het eiland Tanakeke ten anker komen. Wanneer de vloot vandaar opgeroepen werd, zouden de groote schepen en de galjoots voorop zeilen, zóó dicht langs de kust, dat men de volle laag aan het kasteel kon geven. Aldus de geheele kust en de kasteelen met hun geschut „troevende”, zouden de 13 groote schepen, wier volgorde in het zeilen vastgesteld werd, steeds noordwaarts gaan, om de Makassaren omtrent het landingspunt te misleiden. Opgedragen werd, goed op te letten, dat het Engelsche logies niet beschoten werd; het was een groot musketschot benoorden 's Konings kasteel gelegen en kenbaar aan een „opgerechten standaard”. De booten en galjoots, gevolgd door de sloepen en kleine vaartuigen, moesten nabij het zuiderkasteel ophouden. De bemanning van deze schepen zou, onder het spelen van het geschut, aan weerszijden van het zuiderkasteel landen en dit onmiddellijk aantasten. Ten slotte werd bevolen alle palissaden aan te spitsen en tot inzetten gereed te houden, voorts zeer voorzichtig te zijn met het buskruit.

De aldus goedgekeurde „seylaes ordre en reglement” werden nog den zelfden dag op de vloot uitgedeeld. Schouten verhaalt, dat men in tweeërlei opzicht verbaasd was. In de eerste plaats had men het doel van den tocht zorgvuldig geheim gehouden. Wel waren te Amboina alle schepen voorzien van stormpalen, palissaden, enz. en ten oorlog toegerust, zoodat bekend was, dat men op expeditie ging, doch verder wist men niets. De algemeene gedachte was, dat

men een aanslag op de eilanden Solor en Timor voorhad, om de Portugeezen aldaar uit hun versterkingen te verdrijven; in dit vermoeden werd men versterkt, toen het schip Arnemuiden daarheen vooruit gezonden werd, om de inwoners, die onze vrienden waren, van onze komst te verwittigen en hun te verzekeren, dat zij niets van ons zouden te vreezen hebben, daar wij slechts kwamen om ons van ververschingen te voorzien en dan de Portugeezen dachten te verjagen. In de tweede plaats gold de verbazing de stoutmoedigheid van het bewind der Compagnie te Batavia, dat met een betrekkelijk geringe macht een machtig koninkrijk vol strijdbare mannen durfde aan te tasten. [1]

Den 27en Mei werd de „breede ende crygsraet beroepen." Aan alle schippers werd gevraagd of zij hunne schepen van versch drinkwater en verder van al het noodige hadden voorzien; de te volgen weg werd vastgesteld en bepaald, dat men zich nu reeds voor den strijd gereed maken moest. In den krijgsraad werd aan alle luitenants gelast hun troepen behoorlijk te monsteren en vooral de onbruikbare geweren uit te zoeken; deze konden op het admiraalsschip tegen goede worden ingeruild. Bij Tanakeke gekomen, zou men den troep van kruit en lood voorzien. Voorts werden alle officieren aangemaand „ind' occasie hun manhafticheyt te presteren." Dien dag zond de Koningin van Solor als tegengeschenk 4 buffels, 11 zak boontjes en katjang, en voorts eenig lijwaad.

Gedurende het verblijf tusschen de eilanden Serbiette en Solor trad het scheepsvolk ook in verbinding met de bevolking. Die van eerstgenoemd eiland was blijkbaar zeer weinig beschaafd; de menschen liepen bijna geheel naakt en ruilden allerlei vruchten en levensmiddelen tegen oud ijzer, messen, lepels en koralen. Deze menschen, zegt Schouten, „waren zóó onnoozel, dat zij tinnen lepels voor zilveren kozen. Zij droegen hun wapens, welke grootstendeels in boogen en pijlen bestonden, overal bij zig. De Soloreezen waren vrijpostiger; zij kwamen dagelijks met hun kano's om allerlei voorraad en gewassen te koop aan te bieden tegen lijwaad; geld was niet van hun gading". [2]

Den 28en Mei 's ochtends vroeg lichtte men gezamenlijk het anker, thans met bestemming voor Makassar. Den 5en Juni bleek, dat men in de nabijheid van Saleyer was. De secrete raad werd opnieuw aan boord van de Mars beroepen; wegens de slechtbezeildheid van de 2 genoemde kleine vaartuigen werd besloten in plaats daarvan het

---

[1] De Makassaren werden de „Haentjens van 't Oosten" genoemd.
[2] W. Schouten, blz. 80.

fluitje Breukelen met het admiraalsschip mede te geven. Hiervan, als van alle andere besluiten van een der raden, werden resolutiën opgemaakt, die in haar geheel in de „dagelycke aenteykeninge" opgenomen en door den raad onderteekend werden. Nadat op alles de vereischte orde gesteld was, namen van Dam en Truytman afscheid van de vloot en gingen vooruit. [1]

Den 6en 's morgens zag men het land van Celebes, 's avonds was men de engte van Tanakeke door en den 7en Juni kwam men te Makassar, recht tegenover 's Compagnies woningen, voor anker. Dadelijk kwamen 's Compagnies assistent en Mr. Pieter met een compagnies-schepprauw aan boord van de Mars, doch de derde Hollander, Jan de Matroos, was nog in het logies. Daarom zond men de schepprauw met de Makassaarsche huurlingen naar land terug, met den last voor Jan de Matroos om een partij hoenders te brengen. Dit was natuurlijk een list om ook hem behouden aan boord te krijgen. Ten einde geen argwaan te wekken, zeide men aan de huurlingen, dat zij zich haasten zouden, daar de 2 andere Hollanders nog 's avonds naar land terug wilden om den Koning bericht te brengen van de aankomst der Hollandsche ambassadeurs. De 2 Hollanders hadden weinig nieuws mede te deelen; sedert het verzenden hunner missiven was nu ook het Portugeesche kwartier versterkt, wat men van uit het schip reeds gezien had. De Makassaren hadden geen kennis van de nadering onzer vloot. Voor genoemd kwartier lagen 6 Portugeesche schepen en een fregatsgewijze ingericht jonkje, waarvan 4 diep geladen schenen. Bijna den geheelen nacht werd er beraadslaagd, wat men doen zou met de Portugeesche schepen, die den onzen „niet weinig in de oogen flikkerden". Viel men eerst Makassar aan, dan was er veel kans, dat de Portugeesche buit ontsnapte, daar deze gereed was tot vertrekken. Men besloot daarom af te wijken van de instructie en eerst de Portugeesche schepen aan te vallen, waarvan wederom een resolutie opgemaakt werd. Vastgesteld werd, dat men den volgenden morgen, ook ingeval Jan de Matroos nog niet aangekomen zou zijn, bij het aanbreken van den dag de Portugeezen aantasten en voorloopig Makassar ongemoeid laten zou. Daarom kon de rest der vloot niet te hulp komen en zou de aanval met 2 schepen tegen 6 à 7 geschieden.

[1] Valentijn, Deel III, Tweede stuk, vermeldt ten onrechte, dat de aanvoerders vooruitgingen om te trachten nog tot een minnelijke schikking te komen. Hun eenig doel was om zonder opzien te baren de 8 Hollanders van Makassar in veiligheid te brengen en de kust te verkennen.

Men vermoedde, dat deze aanval "op onze vijanden, de Portugeeze" den Koning van Makassar wel schrik inboezemen zou.

Tot groote vreugde der onzen kwam Jan de Matroos nog in den vroegen morgen van den 8en aan boord. De aanval begon kort daarna. De heeren van Dam en Truytman gingen met hun beide welbezeilde schepen kloekmoedig op den vijand los en gaven hem tot een morgengroet de volle laag van het met schroot en kogels geladen donderend kanon. De Portugeezen toonden echter, dat zij ook reeds wakker waren en boden in het eerst een krachtigen tegenstand, zoodat de kogels van weerskanten in menigte door de schepen vlogen en men overal niets dan vuur en rook zag. [1] De kansen stonden aanvankelijk gelijk, totdat een gelukkig toeval die ten gunste der onzen deed overhellen; het Portugeesche admiraalsschip vloog op eenmaal met al zijn volk in de lucht. Kort daarna geraakten 2 andere hunner schepen in brand, die tot op de waterlijn afbrandden en eenigen tijd later ook in de lucht vlogen; de bemanning van deze schepen had zich intijds, ten deele zwemmende, ten deele met kleine vaartuigen gered. Toen werden 2 andere Portugeesche schepen op het strand gejaagd, terwijl het zesde, de Nostra Signora de Remedia, door het fluitschip Breukelen geënterd en vervolgens genomen werd. De gevangen Portugeezen werden vrijgelaten en met een klein vaartuig naar land gezonden, opdat zij hunne landgenooten verhalen konden, hoe hun het bezoek der Nederlanders bekomen was.

De onzen kregen in dit gevecht slechts 5 dooden en 5 gewonden, terwijl de vijand vele gesneuvelden en gekwetsten had. Ons admiraalsschip, de Mars, was in groot gevaar geweest; men was in de onmiddellijke nabijheid van het vijandelijk admiraalsschip en voornemens dit te enteren, toen het in de lucht vloog; zelf had men 13 duizend pond buskruit aan boord.

Zoodra de strijd begon, had de Koning van Makassar, die met zijn edelen getuige van dit schouwspel was, overal de bloedvlaggen doen hijschen. Weldra werden hunne gongs en krijgstrompetten langs het geheele strand en landwaarts in menigte gehoord, terwijl het zware geschut onze schepen onder vuur nam. Daar ons hiermede de vrede opgezegd werd, beschouwde men onzerzijds verder onderhandelen overbodig. Men bleef derhalve, toen de Portugeesche schepen vernield of genomen waren, doorvuren, totdat

[1] W. Schouten, blz. 82. Zie ook Plaat XIII.

des avonds de landwind de onzen in staat stelde zichzelf en het genomen schip in veiligheid te brengen. Het Engelsche logies was volkomen gespaard, evenals een Engelsch schip, dat ter reede lag.

Alvorens te vertrekken, zond men den Koning van Makassar een in het Maleisch vertaalden brief, welke overgebracht werd door de 2 Makassaren, die des morgens met Jan de Matroos aan boord gekomen waren. Om den Koning verder zoo weinig mogelijk tijd tot tegenweer te schenken, ging men nog 'savonds de vloot tegemoet, „na den Almachtigen Behoeder in ons hart gedankt te hebben voor het zonderbare genadebewijs van zijn Goddelijke hulp.”

Den 9den Juni 's morgens gingen Truytman en Terhorst op inspectie bij den genomen Portugees. Het schip bleek aan de Geestelijke Compagnie te Macao [1] te behooren en was propvol met sandelhout, een partij peper, nagelen, noot, buffelhorens, rottang, enz. Het was zóó reddeloos geschoten, dat het onmogelijk volgen kon; daarom werd het den 10en tusschen Makassar en Tanakeke onder de hoede van de Breukelen achtergelaten.

Den 11en Juni bereikte de Mars onze vloot op de vastgestelde plaats. Hier had men zich intusschen tot den strijd gereed gemaakt. „Men bespeurde in de gantsche vloot eenen wakkeren moed onder „al het volk, tonende elk zijne begeerte, om met de trotze Makassers „aan den gang te komen. Alleen onze zwarte Amboineezen, die „dappere krijgshelden, welken, toen zij van Amboina vertrokken, „zulke manhaftige gebaerden aanrighten, omdat zij geen andere „gedagten hadden, dan slegts een togtje naar de eilanden van Solor „en Tijmor te doen, en daar eenen weêrloosen hoop zwarten te verjagen, stonden thans geheel verbaasd en door schrik bevangèn, nu „zij hoorden, dat men op Makasser losging, om het zelve met eene „mannenmoed aantetasten. oot

„Op ons schip hadden wij ééne kompagnie van deze krijgsche .. „De kapitein van dezelve, die met ons bij de schipsbevelhebbers „in de kajuit de tafel had, had te voren menigmaal gezwetst op „zijne dapperheid, en gezegd, dat hij besloten had, op desen togt „geen gezouten vleesch meer te eten voor dat hij van zijner vijanden „herssenen gebraden en genuttigd zou hebben. Maar nu bezweek deze „kloekmoedige en onvertzaagde krijgsman schier van schrik, als „hij slegts Makasser hoorde noemen, zig niet anders voorstellende, „dan dat hij met zijn volk hier ter slagtbank werd geleid”. [2]

[1] Letterlijk overgenomen uit van Dam's verslag.
[2] W. Schouten.

Op weg naar Makassar kwam men eerst een Makassaarsch vaartuig tegen met een vredevaantje en een partij goud en lijnwaad, door den Koning aangeboden als schadeloosstelling voor hetgeen van de onzen te Bima geroofd was; men nam een en ander aan en zond het schip terug. Vervolgens ontmoette men de Breukelen met het veroverde vaartuig, dat inmiddels hersteld en in „De Hollandsche Remedia" omgedoopt was; beide sloten zich bij de vloot aan.

Den 12^en^ Juni, nabij Makassar gekomen, stapten van Dam en Truytman over op het snelzeilend jacht de Kat. Insgelijks ging al het krijgsvolk van de elf kloekste schepen in alle stilte over op de jachten, fluiten en galjooten, terwijl men zich van alles voorzag, wat bij de uitvoering van de landing noodig kon zijn. Op die wijze misleidde men den vijand; het schip met de admiraalsvlag zeilde met de andere groote schepen door naar het N., terwijl de opperbevelhebbers bij de voor de landing bestemde hoofdmacht achterbleven. Overeenkomstig de vroeger vastgestelde plannen begon het zware geschut der elf hierbedoelde schepen de kust, inzonderheid de kasteelen, dapper te „troeven", terwijl men N.waarts voer. [1] Eerst werd het strand nabij het Zuiderkasteel van vijanden schoongeveegd, terwijl daarna het kasteel zelf flink onder vuur genomen werd. De Makassaren beantwoordden ons geschutvuur krachtig, doch hunne schoten gingen aanvankelijk te ver, zoodat zij onze schepen weinig beschadigden.

Voortgaande koos men daarna de tempels en gebouwen van Makassar ten doel, totdat men bij het Koninklijk kasteel Samboepo gekomen was, dat door een concentratie van vuur zeer veel te lijden had. Een van 's Konings schoonste vrouwen werd aan zijne zijde gedood. Doch ook het geschutvuur des vijands nam thans in onhevigheid en juistheid toe. Bijgestaan door ter hulp gesnelde Portunemens slaagde hij er meermalen in onze schepen te raken, waarvan 13 duizescheidene beschadigd werden. Men kreeg schoten op en onder de waterlijn, doch door de vaardigheid der timmerlieden werden de gaten weldra gedicht.

In de overtuiging, dat de aanval het kasteel Samboepo gold, kwamen de gewapende Makassaren van alle kanten opdagen om hun vorst tegen onze landing te beschermen. Te dien einde trokken ook 4000 man uit het kasteel Panakoke en omgeving naar het N., in de hoop ons voor het vorstelijk slot het hoofd te doen stooten. Intusschen waren onze overige vaartuigen met de zeilen bij den

[1] Een afbeelding van dezen aanval vindt men bij Schouten. Plaat XIV.

mast in de nabijheid van het Zuiderkasteel blijven liggen, waar zij den schijn aannamen niet in staat te zijn iets te ondernemen. Hier lagen echter de 2 opperbevelhebbers met vele vendels soldaten verborgen onder verdekken, tenten en overloopen, „verlangende, gelijk „weleer die in het turfschip van Breda, naar eene ruimere lugt „en bekwaamen tijd om een aanslag uittevoeren, die vrij aan„merkelijk was.„ [1]

Zoodra de krijgslist gelukt bleek, werd het sein gegeven om te landen. Zonder veel te vuren ging men aan land en viel het Zuiderkasteel aan, waarvan de bezetting te zwak was om weerstand te bieden. Zij trachtte nog langs de landpoort te ontsnappen, doch reeds was een compagnie piekeniers haar aan die zijde voor. Allen werden in het kasteel teruggedreven en gedood; ook sprongen vele Makassaren, door schrik bevangen, van de muren neder en werden afgemaakt; in het kasteel telde men 59 dooden, bovendien velen daarbuiten. Slechts weinigen ontkwamen en verspreidden een algemeene ontsteltenis onder den vijand. Zoodra de onzen meester waren van het kasteel, werden de Prinsenvlag en verscheidene vaandels op de veroverde vesting geplaatst. De wallen van het kasteel hadden dermate van ons geschutvuur geleden, dat men er op verschillende plaatsen zonder stormladders binnendringen kon. Daarom werden zij voorloopig zoo goed mogelijk hersteld, de stukken weder behoorlijk op de affuiten geplaatst en het geheele kasteel in staat van tegenweer gebracht. Weldra bleek, dat dit geen overbodige voorzorg was. Zoodra de Makassaren tot de overtuiging kwamen, dat zij misleid waren en het Zuiderkasteel hun ontnomen was, keerden zij zich met groote drommen tegen dit laatste, in de hoop het te hernemen en de onzen in zee te drijven. Duizenden pijlen en vergiftige assagaaien snorden door de lucht en vielen in de vesting. Anderen deden hun best met musketten, vuurballen en klein geschut of trachtten met hun onbekwaam stormgereedschap de steile wallen te beklimmen. De onzen outvingen hen echter zóó wel met de metalen stukken, met het geweer en met handgranaten, dat de tegenaanval mislukte en de vijand met bebloede koppen afdeinzen moest. van Dam en Truytman verrichtten daarop een uitval, die werd voortgezet tot aan de rivier, die tusschen het Zuiderkasteel en Samboepo door Makassar stroomt. Door dien uitval geraakte de vijand geheel in verwarring; velen trachtten zich zwemmende te redden.

[1] Zie W. Schouten, blz. 86—90.

Tijdens den terugkeer der onzen naar het kasteel werd het geheele terrein tusschen dit laatste en de rivier afgebrand om rondom het kasteel vrij schootsveld te hebben. Een groote negorij, tempels, huizen en scheepstimmerwerven der Makassaren gingen hierbij verloren. Vóór het vallen van den avond werd het terrein ook ten Z. van het kasteel een eindweegs afgebrand. Men nam hierbij nog een paar jonken met sandelhout.

Intusschen waren de groote schepen, na het kasteel Samboepo geteisterd te hebben, nog N.waarts gegaan. Het kantoor der Engelsche Compagnie, waarvóór een schip ten anker lag, werd ongemoeid gelaten. Verder komende kanonneerde men de stad opnieuw en kwam ten slotte aan het kwartier der Portugeezen, waar prachtige gebouwen naast sterke batterijen en verschansingen lagen. Zij schenen zich te willen wreken voor het verlies hunner handelsschepen en begonnen dus wakker op onze schepen los te branden. De onzen lieten zich niet onbetuigd en beantwoordden, dicht langs de batterijen voorbijvarende, het vuur met alle kracht. Ten slotte kanonneerde men het aan de N.zijde van Makassar gelegen kasteel Djoempandang, waarna men den steven wendde en in omgekeerde orde de geheele kust nogmaals de volle laag gaf. Vóór het Portugeesche kwartier geraakte één schip, te dicht langs den wal varende, met zijn roer verward in het ankertouw van het gezonken Portugeesche admiraalsschip. Alle pogingen om los te komen bleven vruchteloos. De Portugeezen, dit bemerkende, verdubbelden hun vuur in de hoop bedoeld schip in den grond te boren. Vermoedelijk trof een hunner kogels het hinderlijke ankertouw; althans het schip geraakte eensklaps los en kon, zich van den wal verwijderende, bij de andere schepen aansluiten.

Hoewel het vuur des vijands meer en meer begon te verflauwen, hielden de onzen hun kanonnade vol tot het vallen van de duisternis. Toen kwam de geheele vloot aan weerszijden van het Zuider-kasteel ten anker.

De onzen hadden in het geheel 9 dooden en 14 gekwetsten. Aan de landing hadden 25 compagnieën deel genomen; de vijf Amboineesche compagnieën waren aan boord gebleven om het gevecht ter zee bij te wonen en eerst wat „courageuser" te worden; zij gingen den volgenden dag aan land.

Den 13^{en} Juni, een Zondag, vond eerst een dankzegging plaats tot God voor zijn bewezen genade. Daarna ging ieder aan het werk om de geleden schade te herstellen; de dooden werden begraven

en de gekwetsten onder toezicht van den chirurgijn behandeld. Het strand lag allerwege bezaaid met gesneuvelden des vijands, doch het begraven dezer dooden liet men aan de Makassaren over. Dien dag ontving men 4 gezanten des Konings, die om den vrede kwamen vragen. Onze opperbevelhebbers gaven den Koning alle schuld, daar hij, ondanks „onze vredige, vriendelycke en reverente verscheyninge" had ingegrepen in ons gevecht met de Portugeezen door het hijschen van de bloedvlag en het bevuren onzer schepen zonder eenige waarschuwing. Men behandelde de gezanten op vrij hoogen toon en gaf hun te kennen, dat eerlang een veel machtiger vloot van Batavia zou uitzeilen om met het rijk van Makassar af te rekenen. Daar men de gezanten des Konings niet voornaam genoeg oordeelde, zond men hen met de bovenstaande mededeeling terug en met den last om met een persoon van meer gezag terug te keeren. Des middags keerden zij, nu vijf personen sterk, weer en werd hun na eenig onderhandelen een wapenstilstand toegestaan.

Zonder voorkennis van het bewind der Compagnie te Batavia wilden de opperbevelhebbers geen vrede sluiten, daar men zich hiertoe niet bevoegd verklaarde. Men gaf den Koning den raad zoo spoedig mogelijk zijne gezanten, zoo van staat als van verstand, naar Batavia te zenden, om daar te onderhandelen. Dien dag kwam ook de Engelsche onderkoopman aan boord met een geschrift van zijn opperhoofd, waarin dankbaar de goede orde erkend werd, op onze vloot gesteld en dank betuigd voor het sparen van de Engelsche factorij.

Den 14^{en} kwamen de 5 gezanten terug. De Koning had 4 gezanten aangewezen, die namens hem naar Batavia zouden gaan. Daar het 4 Moorsche schriftgeleerden waren, werd geantwoord, dat er nog eenige hooge personages bijgevoegd moesten worden. De Koning wees er daarop nog twee aan, doch daar deze volgens de inlichtingen van de te Makassar gevestigde Hollanders niet „gequalificeerd" genoeg waren, stelde men den Koning 4 van de grootsten des lands voor, waaruit hij er een kiezen moest. Nadat hij nog een poging gewaagd had om alle onderhandelingen te Makassar af te handelen en nadat hem gezegd was, dat hij een prompt bescheid moest geven, wees hij den 15^{den} een bejaarden prins, Karaeng Popo, als hoofd van het gezantschap aan.

Den Koning werd aangezegd, dat het gezantschap een schriftelijke volmacht hebben moest om in zijn naam met den Gouverneur-Generaal en den Raad van Indië te onderhandelen; tot na afloop

der onderhandelingen zou het veroverde kasteel als onderpand in onze handen en zouden eenige schepen op de reede blijven. Intusschen werd dit kasteel geducht versterkt; een nieuwe gracht werd gegraven, de berm van sterke palissaden voorzien en aan de zeezijde langs den muur een dubbele rij van Friesche ruiters gelegd. Dien dag ontving men bericht, dat de „Botterbloem" in de bocht van Tanette vergaan was en de opvarenden, 21 man, door 's Konings onderdanen aldaar gevangen gehouden werden. Men eischte, dat de Koning onmiddellijk naar Tanette, dat niet ver van Makassar gelegen was, den last zou zenden om de bemanning in vrijheid te stellen. Weinige dagen later werd hieraan voldaan; 2 jongmaats, die Moorsch geworden waren, keerden niet terug.

Den 16en kwam van de Engelsche kolonie een schrijven in met de mededeeling, dat men voor bepaalde bedragen en voor bepaalde waren betrokken was in de genomen Portugeesche schepen en een genomen Makassaarsche jonk; men vroeg daarom zijne waren terug. Hierop werd „aen de Residenten van de Honorabile Engelse Cie tot Macassar" geantwoord, dat men de Engelsche kolonie ten allen tijde sparen zou, indien de vlaggen duidelijk van de gebouwen waaiden, doch dat men verdere verzoeken niet kon toestaan. De Engelschen hadden gehandeld met vijanden van de Compagnie en moesten de gevolgen dus zelf dragen. Men achtte zich tot inwilliging van het verzoek niet gequalificeerd en verwees hen naar den Gouverneur-Generaal.

Den 18en werd de secrete raad in het kasteel bijeengeroepen. Besloten werd de fluit de Vinck vol te laden met genomen goederen als peper, nagelen, lood, buffelhorens, enz.; de Portugees was ook volgeladen; diens luiken werden dichtgespijkerd en het ruim verzegeld. Beide schepen zouden nu zoo spoedig mogelijk naar Batavia vertrekken om den goeden afloop van de expeditie te melden. In overeenstemming met de medegekregen instructie werd in plaats van Johannes Hartman, die den 1en Juni aan een harde koorts bezweken was, tot bevelhebber van het kasteel aangewezen kapitein Harman van Outhoorn. Hij en Koopman Sr. Jan Barra werden tot regeerders of hoofden van het kasteel aangesteld; tot „opsicht en waerneming van de artillerie-vuurwercken" bleef de constapel-majoor achter; voorts bleven in het kasteel 2 chirurgijns en 1 cranckbesoeker.

Den 19en Juni zond de Koning 2 magere buffels en een dito koebeest, benevens eenige zakken witte rijst, klappers en suikerriet. Den dag daarna ontving hij ons ontwerp voor den wapenstilstand.

Den 22^{en} werd het terrein rondom Panakoke afgebakend, dat wij tot den vrede aan ons behielden. Den 25^{en} begon men de overgebleven munitie te tellen en te verdeelen tusschen de vloot, die weldra naar Timor en verder naar Amboina zou gaan en tusschen het kasteel. Ook de aanwezige voorraden werden verdeeld. Daar het kasteel voor 5 maanden van alles voorzien moest worden, bleef er voor bedoeld deel der vloot ter nauwernood voor 4 maanden over.

Den 26^{en} kreeg men het ontwerp voor den wapenstilstand terug; het was den Koning in alle opzichten naar den zin, zoodat hij het met zijn zegel bekrachtigd had. In dit verdrag werd bepaald, dat het in ieder geval van kracht zou blijven tot na den terugkeer der gezanten uit Batavia. Het Hollandsche gebied, dat niet verder dan één kanonschot buiten het Zuiderkasteel en naar het N. tot aan de rivier reikte, mocht gedurende den wapenstilstand niet door de bevolking van Makassar betreden worden. Zoolang mocht ook geen Portugeesch vaartuig in zee steken; evenmin mochten vreemde handelaren dien tijd de haven in of uit zonder een Hollandschen vrijgeleidebrief. Overigens zouden de Hollanders de Makassaren als vrienden beschouwen en mochten eenige van deze laatsten wel ter reede van het kasteel komen om hunne waren te verkoopen.

Den 29^{en} vernam men van de Engelschen, dat de Portugeesche kolonie door ons optreden tot groote armoede vervallen was. Vele blanke Portugeezen waren gedood. Van hunne vaartuigen was één ontkomen naar Macao; twee andere zaten nog vóór 's Konings kasteel aan den grond. Ook de Makassaren hadden gevoelige verliezen geleden. Den volgenden dag werd de secrete raad bijeen geroepen, die, op het „voorbrengen" van den fiscaal, vele rechtszaken afdeed; ook over het gebrek aan rijst op de vloot werd gesproken. Uit het verder verhandelde blijkt, dat 15 schepen, zoo groot als klein, bestemd waren voor Timor en Amboina, om de „Oostersche volken", die aan de expeditie deelgenomen hadden, terug te brengen. Men besloot deze vloot onder de vlag van Truytman eerst de negorij van Bima te laten aandoen, die niet ver uit het bestek lag. Truytman was reeds blijkens de instructie van G. G. en R. v. I. bestemd om als „expres commissaris" naar Timor te gaan. Men moest trachten te Bima, dat onder protectoraat van den Koning van Makassar stond, op minnelijke wijze en tegen betaling zooveel koren op te doen als noodig was. Ten respecte van den Koning van Makassar moest men de bevolking van Bima minzaam behandelen; was zij echter onwillig of tergde zij ons, dan vertrouwde men, dat Truytman een voldoende

macht bij zich had om de onontbeerlijke „nootdruftigheden" zelfs met geweld te zoeken. Ten slotte werd besloten, dat de „Heer Commandeur ende Majoor Johan van Dam zelfs in persoon eerdaags met de Makassaarsche gezanten naar Batavia vertrecken soude".

Den 1en Juli werden 3 Spanjaarden, tot ons garnizoen behoorende, doch naar de Portugeezen overgeloopen, door den Koning van Makassar overgeleverd. Er was voor hen geen pardon te krijgen. Zij werden, anderen ten voorbeeld, den 5en d. a. v. bij elkaar aan een boom nabij den zeekant opgehangen.[1] Den 2en Juli gingen eenigen der onzen, waaronder Mr. Pieter, die er goed bekend was, te Makassar ter markt. Men kon er ongehinderd verkeeren, doch er was nog bijna niets te koop. Mr. Pieter rapporteerde, dat de straten verwoest waren, de meeste huizen afgebroken of gedeeltelijk verbrand. „De grooten gingen druipoorend en schenen zoo vol moeds en grootschheid niet meer te zijn." De ongetemde berglieden, „Boegis" genaamd, zwierven bij troepen in de stad en werden ook door de Engelschen zeer gevreesd. De vaartuigen, waarmede de Makassaarsche gezanten naar Batavia zouden gaan, waren gereed en lagen vóór 's Konings kasteel.

Den 4en Juli werd een generale bededag gehouden in 't kasteel en op de gansche vloot. „Den almachtigen grooten en victorieusen God werd uit de grond van ons hart gedankt en geprezen voor al zijn bewezen genade en weldaden, gedurende deze krijgs-expeditie zoo rijkelijk bewezen en ondervonden, en werd zijn zegen afgesmeekt over 's Compagnies verdere affaires naar Bima, Timor en zoo verder."

Den 5en zag men tot zijn groote verbazing, dat een der Portugeesche schepen van het strand af en aanmerkelijk N.waarts verplaatst was. Kennelijk had men hier te doen met een poging tot ontsnappen, die door het uitblijven van den landwind mislukt was. Eenige onzer schepen werden op den Portugees afgezonden om hem vast te houden en aan te snoeren of hem anders te verdelgen. Ondertusschen kwamen 5 Makassaarsche schepen met de afgezanten en zeer veel volk nabij onze vloot. In het voorbijgaan riep men ons toe, dat de gezanten aan boord waren; daarna roeiden zij voort om de Zuid. Men sprak hierover zijn ongenoegen aan den Koning uit; wij waren nog niet tot vertrek gereed, er was geen gelegenheid de gezanten te verkennen en hun vertrek streed regelrecht met onze

[1] W. Schouten, blz. 96.

overeenkomst, die bepaalde, dat het gezantschap te gelijk met de onzen naar Batavia zou gaan. Kort daarop kwam het antwoord van den Koning. Van het wegloopen van den Portugees was hem niets bekend; daarom had hij dat schip in den grond doen boren. De gezanten waren slechts tot Galesong gezeild, waar zij onzen admiraal zouden inwachten. Voorts zond de Koning als geschenk voor den G. G. een last witte rijst en voor den heer de Vlamingh van Outshoorn, Raad van Indië, een buitengewoon schoon en zeldzaam stuk „sandalenhout", wel 36 voet lang.

Den 6[en] kwam de secretaris van Karaeng Popo met het verzoek te mogen vernemen, wanneer de admiraal dacht te vertrekken. De Makassaarsche schepen waren diep geladen, zoodat men niet recht door zee op Batavia durfde gaan, doch langs de kust van Madura wenschte te varen. Nu was de vraag, of men allen te zamen gaan, dan wel of men elkaar te Japara inwachten zou om daarna gezamenlijk de reis naar Batavia voort te zetten. van Dam liet antwoorden, dat hij den 8[en] dacht te vertrekken en dat hij de reis over Japara nemen zou. Hij liet het verder aan de gezanten over of zij met hem wilden gaan dan wel of men elkaar dáár vinden zou. Den 7[en] Juli werd Harman van Outhoorn in het kasteel Panakoke geauthoriseerd en den volke voorgesteld, terwijl de koopman Jan Barra tot zijn tweede of secunde aangewezen werd. Hun werd een instructie ter hand gesteld, waaruit bleek, dat 495 man, 16 „bosschutters tot het geschut" en 16 stukken [1] in het kasteel achtergelaten werden; voorts zouden 4 weerbare kloeke jachten en 2 sloepen ter reede blijven. Deze laatste moesten vooral letten op de 2 Portugeesche schepen onder 's Konings kasteel. Te rekenen van den 1[en] Juli was ons kasteel door de vloot voor 5 maanden van levensmiddelen voorzien; alleen kwam men 10 last rijst te kort, welke de Arnemuiden te Bima zou trachten te krijgen. Aan geld werden 400 Makassaarsche Masen of 800 gulden in gouden gangbare munt achtergelaten; dit was een deel der 1595 Masen, reeds den 11[en] Juni door den Koning van Makassar betaald als schadeloosstelling voor den indertijd door de Makassaren te Bima van de Compagnie geroofde goederen. Omtrent de verpleging werd bepaald, dat de uitdeeling van levensmiddelen regelmatig plaats vinden moest als aan boord; per dag en per hoofd zou ongeveer 1 pond rijst gegeven worden; voorts 3 pond vleesch en 3 pond spek per hoofd en per

[1] 7 metalen en 9 ijzeren stukken.

maand; alleen de hoofdofficieren zouden het dubbele van deze toespijs genieten. Bovendien kreeg ieder man per dag ½ maatje arak, terwijl boonen en katjang tweemaal per week geschaft konden worden.

Voorts bepaalde de instructie, hoe men wel indachtig zijn moest, dat de Makassaren „gemeenelijk zeer trouwlooze en desperate stoute menschen zijn in het bespringen van anderen.” Men zou goed doen zich te gedragen alsof er geen gezantschap naar Batavia was. Ten slotte werd in de instructie de samenstelling van den secreten raad des kasteels geregeld. Hij zou bestaan uit 9 personen, te weten de 2 hoofdlieden van het kasteel, 3 schippers en 4 luitenants.

Den 8en Juli nam men afscheid van alle vrienden in het kasteel. Dien dag verliet de vloot onder het gedonder van het geschut de reede van Makassar en koos het ruime sop. Volgens Schouten [1] zou Karaeng Popo te voren nog een poging gewaagd hebben om zonder volmacht te vertrekken. Toen men hem vroeg naar „zijn blijk en zijne geloofsbrieven,” die hij den Gouverneur-Generaal te Batavia zou moeten toonen, antwoordde de Moorsche prins: „Ik heb mijn „geloofsbrief in het binnenste van mijnen boezem, en heb genoegzaame „volmagt en volkomen bevel van zijne majesteit ontvangen, hoe ik „mij in alle gelegenheden te gedragen heb.” Natuurlijk nam men met deze verklaring geen genoegen en werd een behoorlijke, schriftelijke volmacht geëischt. De „dagelycke aenteykeninge” vermeldt deze uitvlucht niet; toch komt dit voorval ons niet onwaarschijnlijk voor, daar de sluwheid en de trouweloosheid der Makassaren telkens vermeld worden.

De terugreis naar Batavia vindt men verder, als vervolg van het bovenstaande, beschreven als „Continuatie van't vorenstaende daghregister, vervolgt by de E. Hr. majoor Johan van Dam”. Nabij Tanakeke gekomen, nam Truytman afscheid van van Dam om zijn reis als commissaris naar Timor te vervolgen en stapte over op de Kouckerken. Hij had onder zijn vlag 15 groote en kleine schepen, waarop tusschen de 4 en 500 man. [2]

„Wij zetten het met de overige schepen onder de vlag van den dapperen admiraal Johan van Dam naar Batavia”. [3] van Dam had

[1] T. a. p. blz. 94.

[2] Truytman overleed te Batavia 2 Februari 1661. Zijn lijk werd den 3en 's avonds met veel statie in tegenwoordigheid van G. G. en R. v. I. ter aarde besteld „ende daer werden dry chargen over zijn graf gedaen”. Dagh-Register 1661.

[3] W. Schouten, blz. 97.

ongeveer 100 soldaten bij zich, waarvan 90 zieken en impotenten, bestemd voor Batavia. Den 9den Juli bleek, dat de veroverde jonk niet volgen kon; daarom werd er één schip bij achtergelaten. Was het scheepje niet te helpen, dan moest men terugkeeren naar Panakoke, daar opkalefateren om vervolgens in gezelschap van de Zoutelande, die ter reede van Makassar door de Arnemuiden zou afgelost worden, naar Batavia terug te keeren.

Den 13en Juli kwam men vóór Japara ten anker; dadelijk ging een sloep naar land om aan 's Compagnies resident de aankomst van van Dam te melden en hem te gelasten de vloot van ververschingen te voorzien. Men kwam echter terug met het bericht, dat de resident al vóór 10 weken met „heele compagnies ommeslagh" naar Batavia vertrokken was; de haven was thans toegepaggerd. De reden hiervan was, dat de Nederlanders kort te voren Palembang veroverd en geheel verdelgd hadden, uit wedervergelding, omdat de inwoners 2 Nederlandsche schepen verraderlijk overrompeld en het volk neergesabeld hadden. De Soenan van Mattaram op Java, die zich als beschermheer van Palembang aanmerkte, had daarop een scherp bevel uitgevaardigd geen Hollanders meer in de haven toe te laten noch hun ververschingen te verschaffen. [1]

Den 14en riep van Dam de schippers aan boord om gezamenlijk te besluiten „wat nu voor ons best diende aan de hand geslagen te worden", gezien de ongelegenheden te Japara. Men had gehoopt daar eenige ververschingen te kunnen krijgen voor de zieken, waarmede men opgepropt zat. Ingevolge van Dam's voorstel werd besloten zonder toeven verder te gaan. Het jacht de Kat werd achtergelaten om de Makassaarsche gezanten af te wachten en te geleiden; dit jacht moest zijn zieken overgeven aan andere schepen en tot 30 Juli blijven liggen; waren de gezanten dan nog niet aangekomen, dan kon men vertrekken.

Zaterdag, den 17en Juli 1660, liet men het anker vallen ter reede van Batavia nabij het Vader Smitseiland. „Allen dankten God, die ons zoo genadiglijk den ganschen tijd van de reis heeft gelieven te zegenen en bij te wonen." Ter reede lagen wel 50 schepen, doch den volgenden nacht vertrok een vloot van 12 kloeke schepen onder de vlag van den heer van der Laan naar het Noorden om te trachten de stad Macao den Portugeezen te ontwringen.

Men vernam nu, dat de tijding van de overwinning, op de

[1] W. Schouten, blz. 98.

Makassaren bevochten, te Batavia gevierd was met een dankdag, het lossen van al het geschut, het aansteken van papieren lantaarns langs de wallen en straten, het afsteken van Chineesch vuurwerk, het branden van piktonnen enz. Ook aan alle in Azië gelegen Nederlandsche steden, kasteelen, vastigheden en kantoren was bevel gegeven over deze langgewenschte overwinning een dergelijke openbare vreugde te bedrijven. [1]

„De verstandigste, kennende de gelegentheyt van Macassar hadden „'t selve voor een gantsch ondoenelycke saecke gehouden, de Mooren „en Heydenen alomme gelooffden, dat de werelt eer soude vergaan, „dan dat de Hollanders de Macassaren souden overwinnen, als „synde altyt gehouden en gereputeert geweest voor de stoutste, „onvertsaegste en strytbaerste Natie van gantsch India, Een volck „dat gewoon is met de alleruyterste desperatie te vegten, en dat „eenige honderd duysenden op de been konde brengen, gebruyckende, „behalve canon en Musquetten voor haer ordinaris geweer, vergiftige „pyltgens, daer mede sy seer correct tot dertig schreden verre op „een stuyver weten te schieten." [2]

Korten tijd later kwamen de Makassaarsche gezanten met hun gevolg ter reede van Batavia aan. Zij werden door Johan van Dam en andere gecommitteerden dadelijk verwelkomd en in prachtige vaartuigen der Maatschappij naar land geroeid, waar hun even buiten de stad een „vermaaklijke hoffstede met schoone vertrekken, aangename tuinen en plantaadjen vercierd" tot verblijf werd aangewezen. In hun bagage bevond zich een kistje met goud en een partij Spaansche realen, ter waarde van ongeveer 23.000 gulden, om daarmede het kasteel Panakoke weer van de Compagnie terug te koopen. [3]

Verschillende plechtigheden hadden vervolgens plaats, waarbij de gezanten tegenwoordig waren, o. a. een groote parade ter gelegenheid van de jaarlijksche verkiezing van nieuwe officieren over de burgerij van Batavia. De onderhandelingen stonden intusschen niet stil en werden bekroond met een voor ons zeer voordeeligen vrede. Daarbij werd o. a. bepaald, dat de Koning van Makassar noch zijn volk zich voortaan zouden bemoeien met de landen van Boeton en met Menado; dat de Koning zich niet meer zou inlaten met de Ambonsche zaken; dat de Makassaren voortaan noch Banda noch Amboina zouden bevaren; dat men niet zou toestaan, dat nagelen,

---

[1] T. a. p. blz. 98.

[2] Werk van Mr. Pieter van Dam over de O. I. Compagnie. Zie bij Makassar.

[3] Werk van Mr. Pieter van Dam.

noten of foelie zouden worden verkocht aan anderen dan aan de Compagnie; dat de Koning de Portugeezen "met hare creaturen en aanhang" voor altijd zijne landen zou ontzeggen; dat hij alles aan de Compagnie zou uitkeeren, wat hij wederrechtelijk in 1652 van haar genomen had (2 schepen); dat de Compagnie zich voortaan weer te Makassar zou mogen neerzetten om daar handel te drijven; dat de Koning alle kosten der plaatsgevonden expeditie zou betalen, het bedrag vast te stellen door gemachtigden van weerszijden, die te Makassar zouden komen, waarbij de betaalde f 23000 in mindering kwamen; dat het kasteel Panakoke bezet zou blijven, totdat Makassar de geheele som had voldaan [1], enz. Nadere onderhandelingen met den Koning zelve waren niettemin noodig, want reeds den 6en Augustus 1660 werd overwogen, wie als Commissaris naar het Makassaarsche hof gezonden moest worden om van den vorst genoegzame satisfactie tot een vasten, verzekerden vrede te bekomen, waartoe het scheen, dat de aanwezige gezant Karaeng Popo geen macht noch last genoeg heeft, en "is besloten, den heer Majoor van Dam, die "de expeditie op Makassar verricht heeft en de onderhandelingen "met den Makassaarschen gezant als onzen gecommitteerde mede "bijgewoond heeft, als eersten Commissaris der Compagnie naar het "hof van Makassar te zenden, om van den vorst genoegzame satisfactie "tot een hechten vrede te verkrijgen; nevens Z.Ed. werd als 2de "Commissaris gesteld de heer Zacharias Wagenaer." [2]

Het schijnt, dat van Dam, die zich reeds te voren een goeden naam in het burgerlijk bestuur verworven had, die nu ook als krijgsman en diplomaat voor de rechten der Compagnie opgekomen was en daarbij uitgeblonken had, ongenegen was met een tweeden persoon of secunde naar Makassar te gaan. Althans den 19en Augustus 1660 "droeg de Gouverneur-Generael de vergaderingh voor, hoe de "heer Majoor Johan van Dam zich bij syn E. hadde comen ex-"cuseren van dat niet wel als onse eerste commissaris neven den koopman "Zacharias Wagenaer naer 't Macassarsche hof kan vertrekken alsoo "'t enenmaal geresolveert hebbe om zich voortaan alhier buiten dienst "der I. compe in vrijdom te erneren, bij welke resolutie hij, van Dam, "onaangesien wat vermaningen hem zijn Ed. tot continuatie van 's Comps "dienst hadde tegemoet gevoert, onafscheydelyck bleef persisteren, ende "om syn vrydom was aenhoudende, ende versoeckende, op welck instan-"tich versoeck by ons omstandelyck gelet synde, soo hebben wij goet-

[1] T. a. p.
[2] Resolutieboeken G. G. en R. v. I. op dato.

"gevonden gemelten heer Johan van Dam van de voors. commissie te "excuseren ende van des Comp^s dienst te ontslaen, ende in burgerlycke "vrydom te stellen". [1] Dit laatste had reeds den vorigen dag plaats gevonden, want in de "Notitie van de vrijgeworden persoonen in "'t jaer a° 1660" leest men: [2] "Joan Maetsuycker, gouv. generael "en. de raden van india over den Staet der Vereenigde Nederlanden "in Orienten, alle degenen, die desen sullen sien ofte hooren lesen, "saluyt doen te weten, alsoo den E. Joan van Dam, majoor deses "guarnisoens in't land gekomen met 't schip de maegt van Enc-"huysen a° 1655 den 17^en Juny, op ons instantie versocht heeft "van des Comp^s dienst ontslagen te werden, soo ist' dat" enz.

"In't Casteel Batavia den 18^e Aug°. 1660".

Zooals hiervóór bleek, [3] had van Dam zich ten slotte voor 8 jaar verbonden, zoodat zijn verband eerst in 1663 eindigen zou; het schijnt echter, dat hierop niet te streng werd gelet.

In plaats van van Dam ging nu Wagenaer als eerste en Jacob Cauw, lid van den achtbaren raad van justitie, als tweede naar Makassar. [4] Met het sluiten van den definitieven vrede werd aldaar nog tot den 2^en December 1660 getalmd. De Koning keurde het verdrag, door zijn gezanten gesloten, eindelijk goed en beloofde onder eede het te zullen nakomen; de Portugeezen zouden binnen één jaar worden uitgezet. [5] Deze vrede was echter niet bestendig van duur. De te Makassar wonende Portugeezen werden niet uitgezet, die van Macao zelfs weldra weer ter reede toegelaten. "Niettemin", zegt Schouten, [6] "hebben de trouwelooze Makassers "sedert hunne bedriegerijen, meineedige schelmstukken, en gruwzaame "moorden tegen de onzen weêr begonnen, en den vrede schandelijk "verbroken."

De formeele oorlog begon opnieuw, toen de Makassaren in 1665 de Nederlandsche versterkingen op het eiland Boeton aantastten. Cornelis Speelman, met een vloot van Batavia gezonden, slaagde er in den vijand ten onder te brengen, waarop de vrede in 1667 gesloten werd. Ook deze was van korten duur en eerst in 1669 gelukte het genoemden vlootvoogd, na Makassar met zijn versterkingen en naburige,

[1] Als voren.
[2] Overgekomen brieven van G. G. en R. v. I. in 1661.
[3] Zie blz. 7.
[4] Resolutie G. G. en R. v. I. dd. 19 Augustus 1660.
[5] Werk van Mr. Pieter van Dam. Valentijn, Deel III, 2^e stuk, noemt 16 November als den datum van den vrede.
[6] Blz. 99—100.

verwante koninkrijken ten onder gebracht te hebben, een blijvenden vrede te verzekeren.

Waarmede van Dam zich onledig gehouden heeft, nadat hij den dienst der Compagnie verlaten had, vermochten wij niet te ontdekken. Blijkbaar bleef hij te Batavia en, ondanks de reden, waarop hij in vrijheid werd gesteld, in nauwe voeling met den Raad van Indië. Men vindt althans vermeld, hoe de tweelingen van den heer de Vlaming van Outshoorn den 16en Juni 1661 des morgens na de predicatie in de stadskerk te Batavia gedoopt werden, waarbij o. a. getuigen waren „d'E. Willem van der Beeck, althans sergeant-majoor deses guarnisoens [derhalve de opvolger van van Dam], Mr. Joan van Dam, gewesen major" enz.[1] Verder werd den 28en Juni d. a. v. „verstaan aan den Commandeur, Caeuw te defereren de qualiteyt van vice-president van den achtbaren raed van justitie, die sedert de vrijwerding van den gewesen majoor, Mr. Joan van Dam, vacant geweest is, met 150 gulden ter maand."[1] Hieruit volgt, dat van Dam niet alleen lid van den raad van justitie te Batavia geweest is, doch ten slotte daarvan ook vice-president was. Wanneer hij dit laatste werd, vonden wij echter nergens aangeteekend.

Het schijnt, dat Mr. Johan van Dam niet lang vrede had met een ambteloos bestaan. Althans den 1sten October 1661 namen G. G. en R. v. I. de volgende resolutie: Overwegende, dat het gouvernement van Banda eenigen tijd vacant was en dit vervuld moest worden, had men daartoe speciaal „gelet op de besondere bewuste qualiteyten „dewelcke gevonden worden in den persoon van d'H. Joan van „Dam, die voor desen als sergeant-maioor in dienst der Ed. Compie, „ende in verscheydene aensienelycke bedieningen, ende nu jongst „het gewichtige desseyn van de Compie met de verovering van de „forteresse panakoke op maccassar voorleden jaer onder godes ge„nadigen zegen als veltoverste seer geluckig heeft uytgevoert, ende „is over sulcx na voorgaende deliberatie eenstemmig goed gevonden „ende verstaen op zijn versoeck het voorsz. emportante gouvernement „van Banda aan zijn Ed. te defereren." Den 21en d. a. v. werd hem onder een 5-jarig verband, „f 200 ter maend toegevoegt."

Den 18en November 1661 kreeg hij ten huize van den Gouverneur Generaal zijn afscheidsmaal, terwijl hij den volgenden

[1] Dagh-Register van 1661. van der Beeck was tevens de voorganger van van Dam. Zie blz. 5.

morgen met het jacht de Meyboom, begeleid door eenige andere vaartuigen, naar Banda vertrok. De heeren Carel Hartsinck, directeur generaal, Arnold de Vlaming van Outshoorn en Nicolaas Verburg, raden-ordinaris van Indië, deden Z.Ed. uitgeleide tot aan boord en „hebben hem voor het volk int openbaer geauthoriseert.” [1]

Den 16en December 1661 kwam van Dam behouden te Banda aan; den daarop volgenden dag werd hij in het openbaar met de plechtigheden, bij zulke gelegenheden gebruikelijk, voorgesteld aan de plaatselijke autoriteiten. [2]

Wij zullen van Dam niet volgen in zijn bewind, hoewel zijne rapporten en de dagh-registers van Batavia daartoe ruimschoots in staat zouden stellen. Slechts zij vermeld, dat bij resolutie van H. H. 17nen [3] d.d. 19 December 1662 werd geresolveerd „dat met „die situe (n.l. van Raad-Extraordinaris van Indië) sal worden ge„honoreert de E. Mr. Jan van Dam, gouverneur op Banda, onder „het selve tractement van 200 gls ter maent, dat hij althans is „genietende.” Het bericht van die benoeming kwam eerst den 14en Juni 1663 te Batavia aan met het fregat de Joncker, dat den 22en Januari t. v. voor rekening en van wege de Kamer Zeeland der O. I. Compagnie zeil gegaan was. [4]

Het schijnt, dat het leven te Banda weinig afleiding aanbood en dat ook de huwbare vrouwen van goeden huize er schaarsch waren; althans Johan van Dam gaf in het laatst van 1663 bij een particulier schrijven aan den G. G. te kennen, „dat vermits de een„saemheyd van de selve plaats wel genegentheyt soude beginnen te „crygen hem in den huwelijken staet te begeven, ingevallen hem „tot dien eynde licentie mochte worden vergunt mettet eerste schip „een sprongtocht na Batavia te doen.” [5] „Waerop gelet synde en. aengemerkt, dat syn E. in September aenstaende uyt Banda scheydende, daer by behouden varen wederom sal connen wesen 't

---

[1] Dagh-Register van 1661 op de genoemde data.

[2] Zie onder „Banda” in de Generale Missive [jaarverslag, thans koloniaal verslag] van G. G. en R. v. I. in dato den 26 December 1662 aan de vergadering van Heeren 17nen geschreven. Het dagh-register van Batavia over 1662 ontbreekt; daarin vindt men anders uittreksels uit de ingekomen brieven van de buitenbezittingen.

[3] De H.H. 17nen vormden het centraal bewind der O. I. Comp. hier te lande.

[4] Dagh-register van Batavia.

[5] Een „sprongtocht” of „springtocht” noemde men ieder uitstapje.

uytgaen van de maent December daeraenvolgende," besloten G. G. en R. v. I. den 19en Januari 1664 hem onder bovenstaande voorwaarden het verlof toe te staan, mits vóór zijn vertrek geen Engelschen aangekomen zouden zijn om bezit te nemen van het eiland Run, "want alsdan syn E presentie om alles wel en. nae de "intentie en. meyninge van de E. Compe te dirigeren daer niet "gemist sal connen werden." [1] Over dit eiland bestond reeds een langdurige en netelige questie tusschen de Engelsche en onze Oost-Indische Compagnie.

Uit het vorenstaande blijkt, dat men van Dam naar onze begrippen niet te veel tijd toestond voor het kiezen eener vrouw, den verlovingstijd en de huwelijksplechtigheden. De geheele reis zou hoogstens 4 maanden duren; voor het traject Banda-Batavia gebruikte men destijds minstens een kleine maand, onder ongunstiger omstandigheden meermalen 6 weken, zoodat van Dam's verblijf te Batavia hoogstens 2 maanden duren kon.

Door bijzondere omstandigheden kwam evenwel niets van dit sprongtochtje. Simon Cos, gouverneur van Amboina, die boven van Dam geplaatst was, daar hij af en toe te Banda inspecteeren kwam, overleed te Amboina den 24en Februari 1664. [2] van Dam, den meest nabijzijnden gouverneur, werd hiervan onmiddellijk bericht gezonden, waarop hij den 11en Maart met het jacht "der Veer" uit Banda vertrok, den 17den d. a. v. in 't kasteel Victoria op Amboina aankwam, hier op onderscheidene zaken orde stelde en den koopman Maximilinen de Jong voorloopig met het gezag over dit eiland belastte. Den 9den April vertrok van Dam weer met het zelfde jacht naar Banda. In zijne missive, dd. 1 Mei 1664, waarin hij een en ander aan G. G. en R. v. I. rapporteerde, verzocht van Dam om met het vacante gouvernement van Amboina te worden belast "ende dat een chaloup tegen mousson nae Banda mogte gesonden worden, met licentie om herwaerts te comen een wyf soeken ofte daer te blijven, na haer Eds welgevallen." [3]

Valentijn beweert, dat Johan van Dam niet alleen dong naar

---

[1] Zie ook het Dagh-Register van Batavia op den genoemden datum.

[2] Valentijn. Deel II. Tweede stuk. blz. 220, geeft op, dat hij den 4en Februari 1664 overleed tengevolge van een toeval aan zijn been.

In den reeds genoemden personalia-klapper vindt men: Cos (Simon) word president naar Ambon 24 Oct. 1653, word gouverneur in ternaten f 200 per maand toegelegd 10 Nov. 1656.

[3] Dagh-register van Batavia. 3 en 8 Juni 1664.

het gouvernement van wijlen Simon Cos, doch ook naar diens weduwe, Elisabeth Abbema. [1] Hij knoopt hieraan een geheelen roman vast door mede te deelen, dat van Dam zijn tijd te Ambon zóó wel waarnam, dat hij de „wakkere en rijke weduwe" bewoog hem toezegging tot een huwelijk te geven. Zij verloofden zich, doch vonden goed dit stil te houden. Elisabeth Abbema zou vóóruit gaan naar Batavia, terwijl van Dam haar zoo spoedig mogelijk volgen zou om haar te trouwen. Hij schreef daarover aan den Gouverneur Generaal Maetsuyker, zijn bijzonderen vriend, bevelende hem zijn bruid met allen ernst aan, en met verzoek haar alle hulp en beleefdheid te willen bewijzen. Deze deed het ook, want hij nam ze in zijn huis en, hoewel hij al vrij oud was, zoo beviel zij, „jong, schoon en fraai zijnde", hem zóó wel, dat hij haar in Augustus 1664, zoodra zij op Batavia gekomen was, tot zijn vrouw nam.

Tot zóóver Valentijn. Uit welke bronnen hij voor het samenstellen van dit verhaal geput heeft, is mij niet bekend. Wij vonden het nergens bevestigd [2], terwijl Schouten, die overigens zeer uitvoerig is, bij het tweede huwelijk van Johan Maetsuyker niets omtrent deze liefdeshistorie vermeldt. Het huwelijk werd in allen eenvoud voltrokken. [3]

Wij trekken daarom voorloopig deze geheele geschiedenis in twijfel. In ieder geval is Valentijn's conclusie, getrokken onder de „Ambonsche Zaaken", onjuist, als zou „dit geval oorzaak zijn geweest, dat de Heer van Dam, die dit in't laatst van dit zelve jaar met de chaloepen der borgers al te weten quam, geen lust had langer hier, [d. i. op Ambon] of in Indiën te blijven" [4] en als zou hij, bij zijn komst te Batavia in 1665, zijn verloofde al getrouwd vindende met een ander, nog dat zelfde jaar naar 't vaderland vertrokken zijn, schrijvende van de Kaap de Goede Hoop schrikkelijke

---

[1] Oud en Nieuw Oost-Indiën. Deel I, 2e stuk, blz. 199/200, II. 2e stuk, blz. 220/1, IV. 1e stuk, blz. 302/3. Zij was de dochter van Fredericus Abbema, die eerst predikant te Vianen was en later op Ternate. Ook is hij predikant op Ambon geweest (zie res. G. G. en R. v. I. d.d. 13 Februari 1656), waar Cos zijn dochter vermoedelijk heeft leeren kennen. Volgens Valentijn. Deel I, 2e stuk, blz. 391 kwam Abbema in September 1656 van Ambon op Ternate.

[2] Zie alleen: „Een kwart eeuw Indische landvoogdij" door S. Kalff. Nederland 1903, waar op de blz. 191/2 de geschiedenis van Maetsuyker en zijn 2e vrouw met Johan van Dam wordt aangestipt. Hier is echter geput uit Valentijn.

[3] Schouten. Deel II. blz. 118.

[4] Valentijn. Deel II. 2e stuk, blz. 220/1.

scheldbrieven aan Maetsuyker. [1] Toen Maetsuyker reeds getrouwd was, moest van Dam nog naar Amboina vertrekken om daar definitief het bestuur te aanvaarden, terwijl hij na het vaarwel zeggen van dit gouvernement nog geruimen tijd te Batavia in de onmiddellijke omgeving van dien gouverneur-generaal werkzaam is geweest.

Den 7den October 1664 droegen G. G. en R. v. I. het gouvernement van Amboina op aan den gouverneur van Dam en dat van Banda aan den Heer Jacob Cops, Raad-extraordinaris van Indië. Deze laatste vertrok den 3en December d. a. v. naar Banda. Hij kreeg brieven mede, o. a. de benoeming van van Dam als gouverneur van Amboina inhoudende, terwijl tevens aan laatstgenoemde toegestaan werd een keer naar Batavia te mogen doen. [2] Cops kwam den 4den Januari 1665 met het jacht Tholen te Banda aan en nam hier het bewind over, waarop van Dam den 25en met het zelfde vaartuig voortzeilde naar Amboina, waar hij den 2en Februari voet aan wal zette. Het gouvernement had derhalve bijna één jaar opengestaan. [3]

van Dam bleef hier niet lang, want „den 6en September (1665) arriveert hier ter reede [te Batavia] van Amboina over Makassar en Japara het fluitje Hoogcarspel. Met hetselve is hier siekelyck aengecomen d'heer Joan van Dam, Raet extra-ordinaris van India en gouverneur der provincie Amboyna, zynde zyn E. ter reede Japara gecomen met d'fluyt Nieuwpoort, ende aldaer op Hoogcarspel overgegaen". van Dam was den 7den Augustus te Amboina scheep gegaan. [4] Uit tal van bijzonderheden en getroffen maatregelen blijkt, dat hij aanvankelijk voornemens was naar Amboina terug te keeren.

Zijn ongesteldheid was niet van ernstigen aard, want den 8en September „presteerde de heer Joan van Dam, Raet extra-ordinaris „van India, den 6en deser uyt zyn gouvernement van Amboyna hier „aangecomen, in haer Ede vergaderinge den eet, by d'heeren 17nen „voor de Raaden van India geconcipieert". [5]

Eerst eenige maanden later viel de beslissing, dat hij niet naar Amboina terugkeeren, doch te Batavia werkzaam blijven zou. Den 17en November 1665 besloten G. G. en R. v. I. aan van Dam „te laeten vraegen nae zijn E. dispositie en inclinatie om weder nae Amboyna te vertrecken ofte niet." Blijkbaar luidde het antwoord

[1] Valentijn. Deel IV. 1e stuk, blz. 303.
[2] Zie het Dagh-register van Batavia 1664 op de genoemde data.
[3] Als boven, 1665, d.d. 31 Mei en 8 Juli.
[4] Als voren, d.d. 6 September 1665.
[5] Dagh-register, d.d. 8 September 1665.

ontkennend, want den 20en d. a. v. werd de E. Pieter Marville, secretaris van haer Ed. benoemd tot gouverneur van Amboina, "alsoo de heer Joan van Dam verclaert heeft, dat hij mits zyn "indispositie onvermogens zoude zyn om weder nae zyn gouvernement te keeren." [1]

van Dam nam nu als extra-ordinaris Raad zitting in den Raad van Indië. Als zoodanig had hij "maar een raadgevende en geen besluitende stem." Hij genoot hiervoor f 200 per maand en verder al, waarop een gewoon Raad aan levensmiddelen aanspraak kon doen gelden; dit bestond uit een groote hoeveelheid wijn, rijst, visch, boter, brandhout en allerlei andere huishoudelijke artikelen, die men gratis uit de pakhuizen der Maatschappij ontving. Bij het sterven of het vertrek van een ordinaris Raad kreeg de oudste buitengewone Raad een besluitende stem, totdat er een ander gekomen was. [2] Weldra schijnt van Dam in het hier bedoelde geval gekomen te zijn, want hij medeonderteekende de res. van G. G. en R. v. I. voor het eerst den 9en April 1666 en sedert dien vrij geregeld tot en met de res. van den 25en Januari 1667, waarbij het jaarverslag aan H.H. Zeventienen over 1666 werd vastgesteld, een verslag, dat van Dam als commandant der retourvloot mede naar het vaderland nam.

Na zijn terugkeer te Batavia werden Mr. Johan van Dam, behalve zijn werkzaamheden als buitengewoon Raad van Indië, tal van functiën opgedragen. Zoo werd hij den 5den Maart 1666 op eigen aanbieding gekozen tot commandant eener vloot van 11 schepen, die in straat Sunda vooruitgeschoven werd om aldaar de wacht te houden. Deze maatregel hield verband met het bekend worden van het uitbreken van den 2en Engelschen oorlog. Den 2en April d. a. v. keerde hij op last van G. G. en R. v. I. terug, na het bevel over de kruisende vloot aan den oudsten schipper overgegeven te hebben.[3]

Voorts vinden wij hem vermeld als schepen van Batavia, excuseerde hij zich met het oog op zijn voorgenomen reis naar het vaderland voor een ambassade naar China, waarheen men hem zenden wilde en werd hij benoemd in tal van commissiën, het plaatselijk bestuur van Batavia betreffende. [3]

Den 5en October 1666 werd door den R. v. I. besloten, in verband met de vijandige houding van Makassar, een commissaris te zenden

[1] Als voren, d.d. 20 November 1665.
[2] Valentijn. Oud en Nieuw Oost-Indien. IV, 1e stuk, blz. 244, 246, 256.
[3] Zie het Dagh-register van 1666.

naar de Oostersche quartieren onder den titel van „superintendent". Johan van Dam werd voor dit commissarisschap aangezocht „vermits desselfs volcomen ervarentheyt ende kennisse, niet alleen vande quartieren meergemelt, maar oock vande natuyr der voorgedachte Makassaren." De superintendent zou het bevel op zich nemen van de krijgs- en scheepsmacht, aldaar bijeengebracht om een apparente invasie der Makassaren, meest naar Ternate en vandaar wellicht naar Amboina tegen te gaan, doch zou tevens „de respective gouvernementen ende commanderyen als tot Banda incluys visiteren, ende „alle noodige ende vervallen saecken redresseren, ende weder op een „goeden vasten voet herstellen". van Dam bedankte evenwel in verband met zijn „vastgestelde ende laugh voorgenomen 't huysreyse".[1] Daarop werd Cornelis Speelman hiervoor aangewezen, die de benoeming aannam.[2]

Den 10^en December 1666 werd door den R. v. I. het verzoek van van Dam toegestaan om met de „aengelegde retourvloot" naar het vaderland te mogen terugkeeren, over welke hem later het bevel werd opgedragen.

Den 26^en Januari 1667 des morgens „vertrecken uyt dese reede „naer het lieve vaderlandt de schepen Zuytpolsbroek, 't Wapen van „Amsterdam, Amersfoort en Esperance (voor de camer Amsterdam); „Middelburg en Walcheren (voor de camer Zeelandt); Hasenbergh „(voor de camer Delft), den Eendragt (voor de camer Rotterdam) „en 't casteel van Medemblik (voor Enckhuysen), alle onder de vlag „en het commando van den heer Joan van Dam, raed extra-ordinaris „van India, zynde geladen met verscheiden Oost-Indische coopman„schappen en waeren, costende incoops volgens de factuuren „f 2.656.207 : 5 : 9". Behalve deze schepen waren 18 en 26 Augustus t. v. over Bengalen en Ceylon de schepen Cicilia, Sparendam en Opperdoes naar het vaderland vertrokken; de lading, die deze zouden medenemen, werd op 4 ton geraamd, zoodat het geheele retour van dat jaar een waarde van omtrent 30 tonnen gouds bezat.[3]

Het bevel over een retourvloot was steeds een commando van

---

[1] Resolutie G. G. en R. v. I. d.d. 5 October 1666.

[2] Vergelijk blz. 31.

[3] Dagh-register 1666 en 1667. Valentijn I. 1^e stuk, die alle retourvloten en hare waarde opgeeft, vermeldt op blz. 238, dat de waarde der geheele retourvloot van 1667 f 3,119,060 : 7 : 8 bedroeg. De drie laatstgenoemde schepen waren achtereenvolgens van de Kamers Hoorn, Amsterdam en Zeeland.

gewicht, vooral, wanneer zulk een vloot een zóó groote waarde inhield als dit met die van 1667 het geval was. Ditmaal was het commando echter van nog meer beteekenis en eischte het een bijzonder beleid als gevolg van den 2^{en} Engelschen oorlog. Onder het hoofd "retourvloten" leest men in het werk van Mr. Pieter van Dam, hoe in verband met dien oorlog aan Mr. Johan van Dam naar de Kaap de Goede Hoop geschreven werd om zooveel mogelijk de eilanden Cuervo en Flores [1] te mijden en den koers zóóveel W. te nemen, dat men de eilanden van Fero (de Faröer) bereikte. Hier moest men achter het eiland Mulso of liever in Forshaven voor anker komen; men zou daar overvloed van schapen, groenten en andere ververschingen vinden en er mogelijk nadere kondschap krijgen. De aangegeven koers ging derhalve W. om Groot-Brittannië en Ierland heen. Kreeg men binnen 6 à 8 dagen na aankomst op de Faröer geen nadere berichten uit het vaderland, dan moest men afvaren en de eerste de beste haven van ons land, afhankelijk van weer en wind, binnenloopen, desnoods de Eems. Men vermoedde n.l., dat de vijand zich voor Tessel of het Vlie zou ophouden. Mocht men, aan de eilanden van Fero gekomen, onraad vernemen, dan zou men volgens ingekomen berichten aldaar veilig in Koninckxhaven kunnen liggen, beschermd tegen alle geweld des vijands, mits aan den ingang eenig geschut aan land brengende om dien te bestrijken.

De aanvang der reis van van Dam was niet voorspoedig. Den 17^{en} Februari 1667 kwam te Batavia het jacht de Joncker terug, dat de retourvloot tot buiten straat Sunda geconvoyeerd had. De resident te Bantam, Ockerse, meldde bij die gelegenheid, dat de vloot door tegenwind en stroom wel een week onder het eiland Cracatou had geankerd gelegen, zoodat zij eerst den 14^{en} Februari in zee was geraakt. [2]

Den 5^{en} en den 30^{en} Augustus d. a. v. ontving men te Batavia brieven dd. 17 en 18 Mei, 30 Mei en 6 Juni van den admiraal van de retourvloot Johan van Dam, geschreven aan de Kaap de Goede Hoop. Toen was nog weinig bijzonders voorgevallen. [2] Ook gedurende het verdere deel van de reis werd men niet door den vijand verontrust. De vloot deed werkelijk de Faröer aan. Het ongeluk wilde, dat aldaar het schip Walcheren, ter waarde van

---

[1] Twee der Azorische eilanden. Laatstgenoemd het meest W. van alle.
[2] Dagh-register 1666 en 1667.

f 363.373 : 2 : 9 verging; het wrak dreef 's nachts zeewaarts, zoodat slechts weinig werd gered. De andere schepen kwamen eerst den 9[den] October 1667 hier te lande aan. [1]

De eerste tijding omtrent de retourvloot ontving men dien dag bij de Kamer Amsterdam der O. I. Compagnie. Een scheepskapitein, die om de Noord was geweest, had 's Compagnies retourvloot, één schip uitgezonderd, bij de eilanden van Fero zien liggen. Genoemde Kamer besloot dien zelfden dag om 2 galjoots met vivres, die de retourvloot tevergeefs tegemoet gegaan waren, met hare ingebleven lading nu naar Doggersbank te zenden, om die vivres aan de vloot over te geven en haar te begeleiden. Tevens werden eenige heeren gecommitteerd om zich den volgenden avond onderscheidenlijk naar Tessel en het Vlie te begeven, met zich nemende de lichters voor de ontlossing, ten einde op het lossen de vereischte orde te stellen. [2]

Den 10[en] October kwam bij genoemde Kamer een brief in van den E. Jan van Dam, als commandeur van de retourvloot, den 9[en] t. v. geschreven aan boord van het schip Zuytpolsbroeck, geankerd ter reede van Texel, voornamelijk zijn aankomst mededeelende. De brief bezat vele bijlagen, waaronder de carga's van alle schepen, tot zijn vlag behoord hebbende. Besloten werd die carga's aanstonds te doen drukken en de heeren, die op het punt stonden naar het Vlie te vertrekken, te verzoeken de schepen, die zich aldaar zouden opdoen, te gelasten, weer en wind dienende, het Texel binnen te loopen. [3]

Den 20[en] October werden de heeren Hulst en Mr. Pieter van Dam (advocaat der Compagnie) gecommitteerd „om den Commandeur „Jan van Dam ter vergadering soo van Haer Ho: Mo: [4] als van „Haer Ed: Gr: Mog: [5] te presenteren, en dat ter fine om rapport „van den toestant van saecken in India te doen, soo als hy die op „zyn vertrek van daer heeft gelaten". [3]

De introductie bij de Staten Generaal vond den 26[en] October 1667 plaats in tegenwoordigheid van de beide hierboven genoemde ge-

---

[1] Werk van Mr. Pieter van Dam over de O. I. Compagnie.

[2] Resolutieboeken Kamer Amsterdam der O. I. Compagnie.

[3] Resolutieboeken Kamer Amsterdam der O. I. Compagnie. Den 26[en] October 1667 kwam bericht in, dat het retourschip Sparendam beschadigd op de Wester-Eems was binnengevallen.

[4] De Staten Generaal.

[5] De Staten van Holland en West-Friesland.

committeerden. Het door hem ingediende rapport omtrent de thuisreis werd ter griffie gedeponeerd. [1]

Van het aanbieden van een gouden keten aan den commandant der retourvloot, wat geruimen tijd-een gebruik geweest is, vindt men niets vermeld.

Hier eindigde, voor zoover bekend, het openbare leven van Mr. Johan van Dam. Of hij zich hier te lande aan de rust heeft gewijd dan wel nog eenige bezigheid heeft gehad, wordt nergens vermeld. Zelfs de plaats en den datum van zijn overlijden was niet bekend, zoodat daaromtrent door mij voor eenigen tijd een vraag in den Navorscher werd geplaatst, die echter onbeantwoord bleef. [2] In een oude manuscript-genealogie onzer familie vond ik achter zijn naam ingevuld „stierf ongetrouwd 17 Augustus 1677 tot Constantinopole". Later waren deze woorden doorgeslagen en zonder vermelding van de plaats van overlijden ingevuld achter Mr. Johan van Dam's jongeren broeder Pieter, die volgens Ferwerda kapitein en kolonel in Spaanschen dienst was. Ferwerda schrijft laatstgenoemden dan ook een sterfdatum als boven toe.

In de overtuiging, dat althans één der van Dam's in 1677 te Constantinopel overleden was, temeer, omdat onze familie nog een grafbord bezit, waarop het wapen en waaronder de woorden: Ob. 17 Augustus 1677, ving ik een onderzoek aan, doch langen tijd zonder uitkomst. Grafboeken van onze kolonie aldaar, zoo zij al ooit bestaan hebben, zijn er niet meer. De correspondentie uit Constantinopel van genoemd jaar bevat niets omtrent het overlijden van een van Dam. Een daarop gevolgd onderzoek van de correspondentie van dat jaar uit Smirna, waar van Dam's jongste broeder Jacob destijds consul was, [3] schonk eenige aanwijzingen.

Jacob van Dam, die al zijn brieven aan de Directeuren van den Levantschen handel te Amsterdam met rood lak zegelde, waarop zijn wapen, deed dit den 20en September 1677 voor het eerst met rouwlak, waaruit althans bleek, dat een zijner naaste verwanten overleden was. Dd. 29 December 1677 schreef hij uit Smirna aan Ha. Ho. Mo., dat het bevolen uitstel zijner voorgenomen reis naar het vaderland nadeelig was voor zijn prestige, „mitsgaders seer

[1] Resolutieboeken Staten Generaal, dd. 26 October 1667.

[2] Jaargang 1904, blz. 450/1.

[3] Zie de laatste aflevering der Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.

"schadelijk, ten aansien van myne particuliere goederen, die door "den inval der Franschen al vry eenige veranderingen onderworpen "syn geweest, en voornamelyk mede rakende sekere erffenisse int "Vaderlant aan te vaarden, die mij te beurt is gevallen, wegen "eener mijner Broederen, die mij alhier voor eenigen tijt was "comen besoecken, en drie maenden geleden te Constantinopole is ouerleden."[1]

Hieruit bleek nog immer niet, welke broeder te Constantinopel overleden was. Eindelijk werd ook hieromtrent zekerheid verkregen. Het allerlaatste briefje, in de correspondentie van 1677 uit Smirna opgelegd, is een schrijven dd. 22 September van Lorenzo Rigo, kanselier van Jacob van Dam, aan Johannes van Grol, secretaris der Directie van den Levantschen handel enz. te Amsterdam. Daarin leest men: "Den heer Johan van Dam, Broeder van den heer Consul van Dam, is den 27 passato tot Constantinopolen In den heere ontslapen, alsoo per die via syn reyse hadde voorgenomen over lant te repatrieeren." Hieruit bleek, dat Mr. Johan van Dam den 27en Augustus 1677 te Constantinopel overleed; het hiervóór genoemde grafbord is blijkbaar te zijner nagedachtenis vervaardigd en wellicht in een der kerken te Utrecht opgehangen; de dáár vermelde datum, 17 Augustus 1677, is oude stijl.

Later werd van welwillende zijde mijne aandacht nog gevestigd op N° 5 van den XXIIen jaargang van het Maandblad van het Genealogisch-heraldiek genootschap "De Nederlandsche Leeuw." Daar vindt men, hoe de Nederlandsche graven te Constantinopel in 1864 zijn opgeruimd en op een zuil op het nieuwe kerkhof de namen vermeld zijn van allen, die op de vroegere begraafplaats ter aarde besteld werden, voor zoover die namen nog leesbaar waren. Op die zuil vindt men o. a. vermeld: Jacob van Dan (in een noot staat: lees "van Dam") Consul 1677. Vermoedelijk heeft op de origineele steen gestaan: Johan van Dam.

In het bovengenoemde artikel wordt er nl. de aandacht op gevestigd, hoe de grafschriften kennelijk door een niet-deskundige gecopieerd zijn, aangezien vele namen onjuist gespeld zijn en er ook andere onnauwkeurigheden voorkomen. In ieder geval is de toevoeging "Consul" onjuist, want de consul Jacob van Dam overleed den 22en Maart 1709 te Utrecht. Heeft er dus op de oorspronkelijke steen het woord "Consul" gestaan, dan werd daar

---

[1] Archief Levantschen Handel. Rijksarchief 's Gravenhage.

waarschijnlijk vermeld, dat Johan van Dam een broeder was van den consul Jacob van Dam te Smirna.

Mr. Johan van Dam had geruimen tijd te Smirna bij zijn broeder vertoefd, toen hij naar Constantinopel vertrok. Laatstbedoelde schreef den 14en September 1675 aan de Directeuren van den Levantschen handel over een verzoening, die had plaats gevonden met eenige ontevredenen onzer kolonie aldaar, „alle 't welcke is gepasseert ten bijwesen van mynen outsten Broeder Mr. Johan van Dam, die met ons convoy van Livorno mede hier is gecomen om my te besoecken." Blijkens zijn schrijven van den 13en t. v., mede aan D. L. H. gericht, was het bedoelde convooi ten deele den 21en, voor het overige den 29en Augustus ter reede van Smirna aangekomen. Mr. Johan van Dam had dus vermoedelijk een kleine 2 jaar aldaar vertoefd, toen hij, met het voornemen naar het vaderland terug te keeren, naar Constantinopel vertrok.

Valentijn, die van vele Indische autoriteiten een korte karakterschets geeft, zegt omtrent van Dam het volgende: „Johan van Dam „was een lang en schraal Heer." [1] „Hij was een korzelig man, wiert „gemeenelijk Jan met de lange Broek, omdat hij veel met een langen „Misquitenbroek ging, of ook wel de Lange Jan genaamt. Met zijn „tweeden [d. i. de Tweede Persoon van Banda, tevens opperkoopman] „den Heer Antoni Hurdt, die anders een braaf man was, kon hij „ganschelijk niet overeenkomen, waarom die ook in 't jaar 1664 „na Batavia vertrekken moest, en door den Heer Almonde vervangen „wiert.

„Hij was anders een dapper man voor den vijand, waarvan hij verscheide deftige blijken gegeven heeft." [2]

De juistheid van dit laatste werd in de hiervóór gaande beschrijving van de tuchtiging van Makassar bewezen. De bewering, dat van Dam het op Banda met zijn tweeden, den heer Antoni Hurdt, niet vinden kon, is vermoedelijk minder juist. In zijne uitvoerige brieven aan G. G. en R. v. I. klaagt van Dam nergens over Hurdt. Alleen wees hij er op, o. a. in een missive d.d. 14 September 1663, dat in den raad van Banda de eerste 3 raadspersonen onder elkaar vermaagschapt waren. Hij achtte dit bedenkelijk en doelde op scheiding. Dit schrijven kwam den 8en

---

[1] Oud en Nieuw Oost-Indiën. Deel II. 2e stuk, blz. 220.

[2] T. a. p. Deel III. 2e stuk, blz. 91.

October 1663 te Batavia aan en den 26en d. a. v. werd ter vergadering van den Raad van Indië goedgevonden „dat de koopman, Anthoni Hurt, althans tweede persoon in Banda, sal herwaerts komen, latende de andere twee swaegers daer blijven". [1] Het terugroepen van Antoni Hurdt had dus vermoedelijk uitsluitend ten doel een einde te maken aan een minder gewenschte familieregeering van ondergeschikten.

Dat van Dam korzelig van aard was, zooals Valentijn beweert, vonden wij verder nergens vermeld en nog minder bewezen. Een uitvoeriger beschrijving van zijn bestuur op Banda en Amboina welke wij ons tot later voorbehouden, zou kunnen toonen, dat hij streng en rechtvaardig was, een open oog had voor de belangen der Compagnie en voor die belangen optrad, waar hij ze door vreemden invloed of door onrechtmatig optreden van 's Compagnies dienaren bedreigd achtte.

---

[1] Zie het Dagh-register van 1663 op de genoemde data.

EEN OUDJAVAANSCHE OORKONDE GEVONDEN OP DE HELLING VAN DEN KAWI

DOOR

H. KERN.

In den loop van 't jaar 1905 werd op de helling van den Kawi een koperplaat gevonden met Oudjavaanschen tekst. De plaat werd in 1906 aangekocht door den Heer J. Bienfait te Soerabaja en na door hem gefotografeerd te zijn geschonken aan 't Bataviaasch Genootschap. Tevens zond hij een foto van voor- en achterzijde der plaat aan den Heer Rouffaer, die zoo vriendelijk was mij die stukken toe te zenden.

De plaat vertoont het cijfer 6, en is dus de zesde van een stel, waarvan de vijf eerste bladen — de koperplaten worden op dezelfde wijze genommerd als de bladen van Hss. — zoek zijn. Te oordeelen naar den inhoud kan na blad 6 slechts weinig ontbreken. Nagenoeg de geheele ruimte van de twee zijden der plaat wordt namelijk ingenomen door 't eedformulier, çapatha, beter gezegd de vervloeking die wordt uitgesproken tegen dengene die zich aan onrechtmatige handelingen tegen de door den vorst geschonken privilegiën schuldig maakt. Dit gedeelte nu van soortgelijke edicten staat dicht bij 't einde der oorkonden; zoo o. a. in Kawi Oorkonden N^os^ I, II, VII.

Bij inzage van den tekst die hieronder in transcriptie wordt medegedeeld, zal men ontwaren dat het formulier weinig van de reeds bekende overeenkomstige gedeelten in andere stukken verschilt. [1] Toch is het geen overbodig werk dat men verricht met den inhoud der beschreven koperplaat bekend te maken, al was het maar omdat het kan bijdragen tot de opsporing of terechtbrenging van 't ontbrekende gedeelte. Het zou niet voor de eerste maal wezen dat de disjecta membra van een inscriptie op geheel onverwachte wijze teruggevonden worden.

---

[1] Vgl. het opstel „Oudjavaansche eedformulieren op Bali gebruikelijk", Bijdragen 8, VIII, 211—228; IX, 197—207.

Omtrent den vermoedelijken datum van de oorkonden is het al te gewaagd op beslissenden toon te spreken. Alleen zooveel mag men op palaeografische gronden beweren dat het stuk jonger is dan N°. I en VII der Kawi Oorkonden. Naar gissing valt de datum tusschen 1000 en 1100 na Chr.

In transcriptie, waarbij onze wijze van woordscheiding is toegepast, luidt de tekst als volgt:

Voorzijde

gī, makaprajojanā ri kapratisuboddhan ika suk sīma dharmma i Air Kali tan hana ning amungkilmungkilā, - - [1] marawaça marīkṣīrṇakna hĕlĕm, yadyapin ri dlāha ning dlaha. Nihan ling nirā, O (l. Ong) mindah ta kita kamu hyang Haricandanāgastya maharṣi. purwwadakṣiṇa, paçcima, mottarorddhadhaḥ [2], rawi çi (l.çaçi) kṣity apaḥ teja bāyw akāça dharmmahorātra sandhyatraya, yakṣa, rakṣasa, piçaca pretāsurā garuḍa gandharwa kinnarā mahorāga, Yama Baruṇa, Kuwera Bāçawa putra dewata, pañca Kuçika, Gargga, Metri, Kuruṣya, Pātañjala, Nandiçwara Mahākala, ṣad Wināya, Nagarājā, Durgga dewi, Caturaçra, anāk ta hyang Kāla, Mṛtyu Bhutagaṇa, sahananta rumakṣa saka (l. sakala) nūmimaṇḍala (l. bhūmi), kitakala sa-sangganing pṛthiwimaṇḍala, kita tumon prawṛtti ning sarwwapraṇi ring rahineng kulĕm, kita manārīra umasuki sarwwabhūtha. at rĕngwakĕn ikang sapatha samāya mamāngmāng (l. pamā°) mami iri kita kamu hyang kabeḥ, ikang sapatha samaya sāmpun sinrahaku ing hulun iri kita. yawat ikang wwang kabeḥ magĕng aḍmit salwīranya, yadyapin caturāçrami, brahmaṇa, cari (l. brahmacārī), gṛhasthā, wanaprasthā, bhikṣu ta, athaca, catuwarṇna, brahmāṇa, kṣatriya, weçya, çūdra, mwang pinghāy akurug anatani [3], yawat umulahulaḥ sarasanya nugraha crī Mahārāja, irikang suk ṣīma ing Air-Kali, yadyapin prabhu, sira ruda-

Keerzijde

ha sapatha çri Marahāja (l. Mahārāja) Rake Sumba Dyaḥ Wawa, mne hlĕm ring dlāha ning dlāha, tasmat karmma byĕt karmma kna-

[1] Twee letters onduidelijk.

[2] L. paçcimott°.

[3] Vermoedelijk bedoeld anapathani; z. KBWdb. onder kurug.

nya, parikalanĕn ta ya wehĕn sangsarāha, tan wurunga ta patyananta ya kamu hyang, dāyantatpatīya, yan āparan humalintang ring tgal sahutĕn de ning ulā mandi, yan para ring halas dmakĕn de ning wyāghra, manglangkahaṇa mingmang, sariku ing baṇaspati, mogāku ing wilantih, ring wwe sahutĕn de ning wuhaya, mumul, tuwirān, timinggila, yan sĕngka ring hawan mewĕḥ kapaguteng luñcip ning parās, tumurun kaduhunga, kajungkĕla pĕpĕsa tikĕla rĕmpwā, ring rātā, kawulangun halingöngĕna, ring hudan sambĕrĕn de ning glap, yan pangher ingngumaḥ katibana bajra gni tanpawarṣa, limutĕn gsĕngana de sang hyang Agni, wehĕn bhasmabhūtha saha dṛwyanya, tan panoliha ri wuntat, tarung ring pangadĕgan, tampyal ri kiwan, uwahīri tngĕnan, tutuh tuṇḍunanya, blah kapalanya, ḍaḍati wtangnya tke ḍaḍanya, wtwakĕṇ ḍalĕmanya, pangan dagingnya, inum rahnya, atĕhĕr pĕpĕdakĕn wehĕn pranantika, byĕngakĕn ring Mahārorawa. astu, astu, astu. ring tlas ning mamāmāng manāpatani lumpas ta sang wiku sahopakara [1], kumuliling i paryantā nikang suk ṣima dharmma ikang Air-kali, umarpanakĕn çiwambha ri sang hyangng i

Vertaling.

. . . ten doel hebbende de bevestiging van de afbakening (stichting) van de pĕrdikan-dessa [2] Air-Kali; niemand moge (de stichting) op een of andere wijze opheffen, verstoren, te niet doen [3], ooit, tot in de verste toekomst. Hij (de uitspreker van 't formulier) zegge het volgende:

„Om! ik bid u, gij heilige Haricandana, groote Ziener Agastya, goden van Oost, Zuid, Westen, Noord, Zenith, Nadir, Zon, Maan, Aarde, de Wateren, Vuur, Wind, Aether, de Wet, Dag en Nacht, de drie Tijdperken van den Dag (d. i. Zonsopgang, Middag en Zonsondergang), Yakṣa's, Rākṣasa's, Boschduivels, Spoken, Asura's, Garuḍa, Gandharwa's, Kinnara's, Groote slangen, Yama, Waruṇa, Kuwera, Wāsawa, Godenzonen, de Vijf Kuçika's, Garga, Maitrī, Kuruṣya, Pātañjala, Nandīçwara, Mahākāla, de zes Wināyaka's, Nāgavorst (of: -vorsten), Godin Durgā, Caturaçra's, kinderen van

[1] Onduidelijk; misschien cāra.
[2] Dit schijnt met sīma dharmma bedoeld te zijn.
[3] Marīkṣīrṇṇa is natuurlijk wanspelling voor mariçīrṇṇa, waaruit blijkt dat kṣ als ç werd uitgesproken.

den Tijdgod [1], God des Doods, de schare van Bhūta's, gij alle die de gansche aarde beschermt, gij zijt alle de dragers van 't aardrond, gij ziet het bedrijf van alle levende wezens over dag en des nachts, gij belichaamt u in alle wezens (al 't geschapene); hoort den eed dien wij biddend tot u afleggen, gij goden al-te-gader, den eed dien ik u opdraag: alle menschen, groot of klein, van welken aard ook, hetzij iemand in een der vier stadiën van godsdienstig leven: brahmacārin (brahmaan in studietijd), huisvader, heremiet, monnik (Yati); of wel iemand van een der vier kasten: Brahmaan, Kṣatriya, Waiçya of Çūdra, alsook een beambte die beëedigt; wanneer iemand iets strijdigs doet [2] tegen den inhoud van den giftbrief van Z. Maj. den Koning in zake der stichting van de pĕrdikandessa Air-Kali, al is het een vorst, die in strijd [3] mocht handelen met den eed van Z. Maj. den Koning Rake Sumba Dyah Wawa, nu of later, tot in de verste toekomst, moge zoo iemand daarvoor ten zeerste de gevolgen ondervinden van zijne handeling [4], moge hij vervolgd (gestraft) worden, onderworpen aan 't rampzalige der wedergeboorten, onafwendbaar door u, goden, gedood worden, door uw toedoen gedood worden; wanneer hij op het veld voorbij gaat, worde hij gebeten door een giftige slang; in het bosch gaande. worde hij besprongen door een tijger, stappe hij over verbijsterende boomwortels, worde hij door een boschgeest geplaagd, worde hij 't spoor bijster door valstrikken; in 't water worde hij gesnapt door een krokodil, mumul, tuwiran, walvisch; wanneer hij met moeite bergopwaarts stijgt, stuite hij op spitse rotspunten; bij 't dalen moge hij zich bezeeren, voorover vallen, gekneusd, gebroken, verpletterd worden; op den vlakken grond rake hij verbijsterd, radeloos; bij regen worde hij door den bliksem getroffen; wanneer hij in huis verwijlt valle op hem bliksemflitsvuur zonder dat het regent, worde hij omhuld, verzengd door Agni, worde hij tot asch met zijne have; zonder dat hij kan ommezien naar achteren, worde hem

[1] De Çaturaçra's (vierhoekigen) heeten zekere kometen of meteorische verschijnselen.

[2] De overgang van beteekenis in umulahulah, Nj. angulahulah, aanroeren, aanraken, tot die van aantasten, geweld plegen tegen, is te vergelijken met die in Skr. parāmṛçati, aan iets raken, aantasten, onteeren, gewelddadig behandelen, misbruiken.

[3] Ruda, waarvan rudaha de conjunctief is, zal hier wel genomen moeten worden in den zin van wiruddha.

[4] Karmma byĕt is m. i. een fout, hoe dan ook ontstaan, voor kabyĕt, d. i. kabwat.

zijn plaats betwist; hij worde geslagen links, daarna weêr rechts; zijn kruin worde afgeslagen, zijn schedel gekloofd, zijn buik worde opengereten [1] tot aan de borst; zijn ingewand worde uitgehaald, zijn vleesch gegeten, zijn bloed gedronken, daarna worde hij gestompt totdat de dood volgt, in de Mahărorawa-hel geworpen. Amen! amen! amen! Nadat de ambtenaar het eedformulier heeft uitgesproken, begint de geestelijke zijn werk met de noodige plechtigheden, gaat de ronde doen langs de grenzen van 't gebied van de pĕrdikan-dessa Air-Kali, biedt wijwater aan den god van .....

Bij vergelijking van 't bovenstaande met de reeds van elders bekende eedformulieren, ziet men dat ze onderling weinig verschillen. Bijna woordelijk hetzelfde is, te beginnen met Ong mindah, hetgeen men leest in K. O. VII, 5, b. Iets uitvoeriger is de formule in K. O. II, 8, a, van ong mindah tot samangkăna 11, a. Merkwaardig is in deze laatste oorkonde de aanroeping der voornaamste bergen op Java. De straffen welke den overtreder worden toegewenscht komen grootendeels ook voor in K. O. I, 3, 19 vgg.

Nadat de burgerlijke ambtenaar — als zoodanig zullen wij wel den akurug mogen beschouwen — de formule heeft uitgesproken, treedt de priester op om zijn taak bij de wijding van 't grondgebied der stichting te vervullen. Dit gedeelte der plechtigheid komt in de andere bovenvermelde oorkonden niet voor, misschien omdat de sīma dharmma van anderen aard is dan de stichtingen bedoeld in K. O. I, II en VII.

Uit den geheelen inhoud van de beschreven koperplaat, boven medegedeeld, blijkt opnieuw dat de Javaansche maatschappij een beslist brahmanistisch Indisch karakter droeg, gelijk trouwens nog heden ten dage in hoofdzaak op Bali het geval is. Het is dus een zaak die van zelf spreekt, dat allerlei wezens uit de Indische mythologie bij den eed worden aangeroepen.

Daarenboven komen echter woorden voor die men in Indische bronnen als persoonsnamen of benamingen van geesten, enz. niet terug vindt. Zoo is haricandana wel bekend als „geel sandelhout" en als „een der boomen in Indra's hemel", maar niet als persoonlijk gedacht wezen, en het is moeielijk te raden, welke voorstelling men op Java aan dien naam verbond. Pātañjala is een welbekend

---

[1] Wtang voor wtĕng ook in K. O. I, 3, 19. Ḍaḍat, blijkbaar in den zin van ḍuḍat en Njav. ḍoḍet heb ik elders nog niet aangetroffen.

woord, in den zin van „'t door Patañjali opgestelde leerboek over Yoga", en „een aanhanger der Yogaleer". Dit kan in 't eedsformulier niet bedoeld zijn. Een verbasterde vorm van Pātañjala is Pratañjala, dat in de Oudjavaansche Kosmegonie voorkomt; nog meer verbasterd is Prĕtañjala, dat in de Manik-Maya als naam van een der 9 Dewata's gevonden wordt. Dit Prĕtañjali herinner ik mij ook meermalen aangetroffen te hebben in tooverboekjes, zoodat ik vermoed dat men daaronder verstond den meester of god van den Yoga, en wel verkeerdelijk van yoga in den zin van „tooverij, goochelarij". Misschien is Patañjala bedoeld, die in Skr. geschriften genoemd wordt, doch van wien men, behalve den naam, niets vermeld vindt.

Al is de aanroeping van eene menigte namen uit de Indische mythologie een bewijs voor den invloed door 't Hinduïsme op 't oude Java uitgeoefend, er volgt nog niet uit dat de oudere inheemsche denkbeelden geheel verdrongen zouden geweest zijn. Vooral het gedeelte van 't formulier waar den overtreder allerlei straffen in zijn aardsch bestaan worden toegewenscht, is zeer eigenaardig en kan niet uit Indische voorbeelden verklaard worden. Ook de symbolische handeling nadat de eed is uitgesproken, bestaande in 't wegwerpen van een ei en 't slachten van een kip, welke handeling o. a. in K. O. I voorgeschreven wordt, is buiten kijf oorspronkelijk een symbool van 't inheemsche Javaansche recht, misschien zelfs een overoud Indonesisch gebruik.

De taal van de beschreven koperplaat geeft geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. Omtrent de ligging van de dessa Air-Kali, — naar de hedendaagsche uitspraak: Er-Kali, — is niets bekend. Of er in de nabijheid van de plaats waar de plaat gevonden is, nog sporen van zoo'n dessa te vinden zijn, kan alleen door een plaatselijk onderzoek worden uitgemaakt. Het Kawi-gebergte is rijk aan overblijfselen uit den voortijd, zooals men vinden kan in Verbeek's Oudheden van Java, maar geen der vindplaatsen draagt een naam die met Er-Kali in verband kan gebracht worden. De weinige beelden in die streek gevonden behooren tot het brahmanistische Pantheon, en ook de boven medegedeelde inscriptie vertoont geen spoor van Buddhisme. Toch zal het op en bij het Kawigebergte aan Buddhistische werken niet ontbroken hebben. Een koperplaat uit Malang, in 't bezit van Dr. Wiederhold, waarvan ik door de welwillendheid van den Heer J. A. van Eeden (Kediri) een lichtdruk ontvangen heb, bevat een schenking van land door een

Buddhistisch vorst, waarschijnlijk den opvolger van Mpu Siṇḍok, van wien K. O. XXII afkomstig is. De datum van het stuk is 888 Çaka, dus 27 jaar later dan van gezegde oorkonde; de persoon te wiens gunste de schenking geschiedt wordt betiteld als Mpu-ku i Nerañjanā, juist als in den giftbrief van Mpu Siṇḍok. Van deze koperplaat uit Malang hoop ik later den tekst met vertaling mede te deelen in de hoop dat de opsporing van 't ontbrekende gedeelte daardoor bevorderd moge worden.

AANTEEKENINGEN OP G. P. ROUFFAER'S OPSTEL OVER ATJÈHSCHE SOELTANSZEGELS

DOOR

C. SNOUCK HURGRONJE.

Het belangrijke artikel van den Heer G. P. Rouffaer over het negenvoudig soeltanszegel van Atjèh (Bijdragen, Deel LIX, blz. 349—384), geeft mij aanleiding tot een paar mededeelingen die ter aanvulling der daarin verwerkte gegevens kunnen strekken.

Bij meer dan eene gelegenheid wees ik er op, dat de overlevering betreffende de oudere soeltans van Atjèh veelszins verward is. Er heeft nog nooit eene gezette, nauwkeurige vergelijking der fragmentarische Europeesche met de vaak legendarische en voor het latere door reken- en schrijffouten bedorven Inlandsche gegevens, plaats gehad. Eerst met behulp van zulk eene vergelijking zal men kunnen vaststellen hetgeen nog vast te stellen is, en ongetwijfeld zal ook daarna nog menig punt onopgehelderd blijven. Er zijn echter reeds nu een aantal vaststaande punten, en in verband daarmede vereischen sommige détails in Rouffaer's opstel verbetering.

Zoo is de *Soeltan Sjamsoe'l-alam* (Rouffaer, bl. 380, noot 2) geenszins dezelfde als *Djamaloe'l-alam* of *Djeumalōj* (zoo te lezen in plaats van Djeumalôè). De eerste regeerde slechts gedurende dertig dagen, die volgens de inlandsche opgaven in December 1726 en Januari 1727 vielen; maar om het even, welke waarde aan deze chronologische opgave toe te kennen zij, deze Sjamsoe'l-alam, die vóór zijne troonsbestijging Wandi Teubiëng heette, is een ander dan zijn tweede voorganger Djamaloe'l-alam Badroe'l-moenir, die van 1703—1726 geregeerd heeft, in 1735, na den dood van Soeltan Alaédin Ahmat Tjah gedurende vier maanden tegen diens zoon Pòtjoet Oeë' (later Alaédin Djoehan Tjah) oorlog voerde en toen van het wereldsche tooneel verdween om later, althans na zijnen dood, als heilige vereerd te worden.

Naar aanleiding van hetgeen voorkomt bij Rouffaer, bl. 358, noot 1, zij opgemerkt, dat er in de hier besproken periode[1] slechts één *Soeltan Mahmoet* geweest is, die wel eens door Europeesche schrijvers, maar nooit door Atjèhers met Moehamat is verward. Bij inlanders is zulk eene verwarring even onmogelijk als de door Prof. Kern (bij Rouffaer, bl. 366) den Turken toegedichte uitspraak „Mehemad voor Mahmud", waarvan genoemde geleerde een tweede voorbeeld meent gevonden te hebben in „Mehemed Ali". Mehèmèt of Mèhmèt Ali is de Turksche uitspraak van Moeḥammad Ali; zóó, en niet Maḥmoed Ali, heette de bekende onderkoning van Egypte en tal van andere bekende personen dragen dien naam. Nooit spreekt een Turk of inlander Maḥmoed op die of soortgelijke wijze uit.

De Atjèhsche soeltan Mahmoet, ten volle Alaédin Mahmoet Tjah Djoehan, vóór zijne troonsbestijging Toeankoe Radja genoemd, was een zoon van Alaédin Djoehan Tjah (= Pòtjoet Oeë'), kleinzoon dus van Alaédin Ahmat Tjah, den stichter der laatste Atjèhsche dynastie. Hij regeerde van 1760—1781, in welk tijdvak hij echter tweemaal door concurrenten tijdelijk van zijne waardigheid beroofd werd, eens gedurende ruim twee jaren, eens gedurende bijna twee maanden.

Zijn zoon Moehamat Tjah, vóór zijne troonsbestijging ook Toeankoe Radja genaand, volgde hem op. Deze is door Europeesche schrijvers nu en dan met den naam zijns vaders genoemd, en zoo is het gekomen, dat in mijn werk „De Atjèhers" de regeerjaren van den zoon (1781—1795) aan den vader zijn toegekend. De zoon heet Alaédin Moehamat Tjah en nooit Mahmoet; hij werd door zijnen zoon, den uit Raffles' tijd bekenden Djauhar Alam Tjah, opgevolgd.

Noch bij Mahmoet noch bij Moehamat komt de aanduiding II te pas.

Hetgeen ik verder nog aan te teekenen heb, heeft betrekking op het enkelvoudige zegel van *Soeltan Alaédin Riajat Tjah*, waarover handelt Rouffaer, bl. 377 en vv. en dat op Plaat I, onderaan, afgebeeld staat.

Mijn eerste opmerking betreft de lezing van den soeltansnaam, die op dit zegel voorkomt; zij werd door Rouffaer van goede autoriteiten overgenomen, maar behoeft toch eene kleine correctie. Wijlen Prof. Millies heeft blijkbaar over het hoofd gezien, dat het

---

[1] De laatste Soeltan van Atjèh heette ook Mahmoet (1870—74): een andere Mahmoet wordt genoemd als Soeltan in eenen tijd, waarover wij geene betrouwbare gegevens bezitten.

het woord *sjâh* tweemaal voorkomt, eens na den naam van Soeltan Alaëdin zelf, eens na dien zijns vaders. De eerste maal is wegens gebrek aan ruimte de ه weggelaten; er staat dus:

السلطان علاء الدين شا[ه] بن فرمانشاه

as-Soeltân ʿAlâʾoed-dîn sjâh bin Firmân sjâh.

De tweede opmerking betreft de gelijkstelling van *Firmân* met *Priaman* (Rouffaer, bl. 380, noot 1). Deze is bepaald onaannemelijk. Vooreerst ware verwisseling dier beide woorden taalkundig nauwelijks denkbaar; verder zou dan toch *Radja Priaman* nog iets anders zijn dan *Priamansjâh*, en eindelijk is de overlevering betreffende dien naam Firmân even constant als die van de betiteling Radja Priaman voor andere personen. Firman komt in verschillende Inlandsche talen als eigennaam voor, en, al weten wij nu verder voor 't oogenblik niets bijzonders betreffende de genealogie van Soeltan Alaëdin, dat zijn vader Firman geheeten heeft, leert ons zijn zegel, leert ons menige Atjèhsche soeltanslijst, en het heeft ook niets bevreemdends.

Ten derde kom ik tot de zonderlinge verzuchting van Dr. Wap, welke Rouffaer, bl. 379, citeert en waarbij die uitgever van een werkje over het gezantschap van Atjèhs Soeltan aan Prins Maurits verklaart „in 't oneindige" vergeefsche pogingen te hebben aangewend om van vaderlandsche Arabisten eene verklaring te erlangen van het opschrift van Soeltan Alaëdins zegel. Prof. Millies logenstrafte deze klacht gedeeltelijk door althans den soeltansnaam, behoudens het overzien van een woord, juist te lezen, maar verklaarde toch ook: „l'original n'est même plus distinct dans une partie de la légende marginale".

Nu is bedoeld Arabisch randschrift, ook op de door Rouffaer gepubliceerde afbeelding, volkomen duidelijk te lezen. Weliswaar is hier en daar een woord defectief gespeld of een diacritisch punt weggelaten; ook is de woordenkeuze, de redactie der „légende marginale" niet zuiver Arabisch. Maar die afwijkingen zijn niet grooter dan men ze op Inlandsche zegels, munten enz. pleegt te vinden, en ik geloof, dat althans van de tegenwoordige Arabisten in Nederland wel niemand vergeefs zou pogen, de lezing vast te stellen. Er staat:

الوانق بالملك اختارة لفبص لممالك وارتضاه ادام الله عزه ونصر اوليئه

Met een paar kleine, van zelf sprekende verbeteringen is dit als volgt te lezen:

الواثق بالملك اختاره لقبض الممالك وارتضاه ادام الله عزه ونصر اولياءه

De vertaling van dezen zin, die als appositie van as-Soelṭân ᶜAlâ'oed-dîn op te vatten is, luidt aldus:

die vertrouwt op den Heerscher [= God]; Hij [= God] heeft hem uitverkoren om de koninkrijken in bezit te hebben en heeft in hem welbehagen. Allah doe zijnen roem voortduren en schenke zijnen volgers overwinning.

Het behoeft nauwelijks vermelding, dat geene mijner opmerkingen of aanvullingen iets afdoet tot Rouffaer's helder betoog aangaande tijd en wijze van ontstaan van het negenvoudige zegel der latere Atjèhsche Soeltans.

NIEUWE BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN HET MAHÂYÂNISME OP JAVA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Het is bekend, dat op Java naast het Çiwaïsme het Noordelijke Buddhisme of Mahâyânisme gebloeid heeft. Tastbare bewijzen hiervan zijn o. a. de beroemde Boro Budur, de vele op Java gevondene, te Batavia en te Leiden bewaarde Buddha- en Bodhisatwa-beelden enz.

In de Oudjavaansche literatuur vindt men echter slechts weinig sporen van dezen godsdienst. Van Buddhistische strekking is bijv. het door Prof. Kern uitgegeven verhaal van Kuñjarakarṇa, terwijl het epische gedicht (kakawin) Sutasoma half Çiwaietisch en half Buddhistisch is. Dat de schrijver van dit gedicht, Mpu Tantular genaamd, een Buddhist was, blijkt ook uit het door hem vervaardigde epos Arjunawijaya. Verder was ook de schrijver van de kakawin Wighnotsawa een Buddhist.

Bij het beschrijven der collectie Oudjavaansche handschriften, die in 1895 bij de bestorming van de puri van Cakranĕgara buitgemaakt en na den dood van Dr. Brandes in het legatum Warnerianum te Leiden ingelijfd is, vond ik eenige handschriften, waaruit beter blijkt, wat de oude Javanen van het Mahâyânisme gekend hebben.

Vooreerst bevindt zich in denzelfden bundel [1], die het door Dr. Brandes uitgegeven lofdicht op Hayam Wuruk, Nâgarakṛtâgama, en bovendien de kakawin Lubdhaka en eene bewerking in groote versmaten van den Kuñjarakarṇa bevat, welke tot nu toe onbekend was, ook een klein Buddhistisch zedekundig gedichtje, getiteld: Jinârthiprakṛti, met de toevoeging pralambang kamahâyânin (mahâyânistisch geschrift). Dit is echter slechts een fragment van 4 palmbladen.

---

[1] Deze lĕmpiran draagt thans het nummer 5023 leg. Warn.

Onder de handschriften van het legaat van der Tuuk is ook een Buddhaweda (cod. 4165 leg. Warn.), waarvan dr. Brandes eenige staaltjes mededeelt in zijne Beschrijving der Jav. Bal. en Sasaksche handschriften van dr. van der Tuuk, I, pag. 204—206. Hieruit ziet men, dat het mantra's of formulieren bevat, zooals die bij de Buddhisten in gebruik zijn. Op blz. 5 van dit HS. vindt men de namen der vijf Dhyânibuddha's[1]: Akṣobhya, Ratnasambhawa, Amitâbha, Amoghasiddha en Wairocana. Op pag. 18 staan de Sanskṛtwoorden: Namo ratnatrayâya, namaḥ âryâwalokiteçwarâya, die beteekenen: Hulde aan de drie kleinooden en aan den edelen (eerwaarden) Awalokiteçwara. Onder de drie kleinooden verstaat men, zooals bekend is, Buddha, Dharma en Sanggha, terwijl Awalokiteçwara de naam van een der Bodhisatwa's of toekomstige Buddha's is. In dit HS. worden de lijkplechtigheden, die hier tiwâ heeten (verwant met het Ngadju-Dajaksche tiwah, doodenfeest, en het Sangir. tiwạ, goede nagedachtenis van dooden), zeer uitvoerig beschreven. De taal van dit prozaschrift is echter zeer nieuw en vol Balineesch.

Van meer belang is een ander prozageschrift. In de collectie handschriften van van der Tuuk vond ik een fragment van 5 bladzijden, getiteld Sang hyang pamutus (cod. 3963, nº 4 leg. Warn.), dat mijn aandacht trok door den Buddhistischen aanhef: Namo Buddhâya, hulde aan Buddha. Een volledig handschrift van hetzelfde Oudjavaansche prozageschrift trof ik aan in de Lombok-collectie (cod. 5068 leg. Warn.). Dit is een cakĕpan van 65 palmbladen, die ieder 47 cM. lang zijn. Hiervan luidt de titel echter: Sang hyang Kamahâyânikan of "het heilige Mahâyânisme" (bijv. op fol. a. 25, a. 52, a. 59 en a. 62). De taal van dit geschrift doet sterk denken aan die van het Oudjav. Âdiparwa en evenals daar worden ook hier telkens Sanskṛtverzen geciteerd, die door eene Oudjav. vertaling gevolgd worden, b.v. (fol. 8):

Ehi watsa mahâyânam mantrâwâryanayam widham,
deçayiṣyâmi te samyak, bhâjanas twam mahânaye.

De O. J. vertaling luidt: Sang hyang mahâyâna iki warahakna mami iri kita, sang hyang mantrânaya, sira mahâyâna mahâmârga ngaran ira, sira teki deçanâkna mami, warahakna mami ri kita, ri kadadinyan kita

[1] Zie over deze Buddha's o. a.: Waddell, Lamaism, p. 130, 336 en 349. — Grünwedel, Buddhistische Kunst, p. 169—172. — Kern, Buddhisme, I, 323 vlg.

pâtrabhûta, yogya warahĕn ri saug hyang dharma, d. i.: „Dit heilige (eerbiedwaardige) Mahâyâna zal door ons aan u onderwezen worden, de Mantrânaya, de Mahâyâna (letterlijk: groot voertuig) heet de „groote weg". Deze nu zal door ons gewezen worden, onderwezen worden aan u, omdat gij pâtrabhûta (letterlijk: tot een vat geworden) geworden zijt, verdienende om onderwezen te worden in den heiligen Dharma."

Een ander voorbeeld is (fol. 34):

Yâwanti sarwawastûni daçadiksaṃsthitâni ca,
tâni çûnyaswabhâwânī prajñâpâramitâ smṛtâḥ.

Vertaald door: Sakweh nikang sinangguh hana ring loka, ikang umunggu ri deça sapuluh, yatika kawruhana an makatatwa çûnyatâ enz., d. i.: „Zooveel als beweerd wordt te zijn in de wereld, wat zich bevindt in de tien hemelstreken, weet dat dit tot wezen heeft de çûnyata." Het laatste gedeelte van het Sanskṛtvers, waarin de prajñâpâramitâ voorkomt, wordt niet vertaald.

Omtrent den inhoud valt het volgende op te merken:

De Buddha's worden verdeeld (fol. a. 9) in anâgatabuddha's (toekomstige): Maitreya en Samantabhadra, atîtabuddha's (van het verledene): Wipaçyî, Wiçwabhû, Krakucchanda, Kanakamuni en Kâçyapa en eindelijk den wartamânabuddha (van het tegenwoordige): Çâkyamuni. Deze heeft de kamârawijayan (fol. a. 10) bereikt, d. i. letterlijk het abstractum van het „Mâra overwonnen hebben".

Hierbij valt op te merken, dat Wipaçyî en Wiçwabhû gewoonlijk ontbreken, waar de Mânuṣibuddha's opgenoemd worden (b.v. bij Grünwedel, Buddhistische Kunst, pag. 169) [1], doch wel voorkomen onder de zeven Buddha's van het verledene (b.v. bij Waddell, Lamaism, pag. 346 en Grünwedel, Mythologie des Buddhismus, pag. 111). Van de toekomstige Buddha's wordt Maitreya gewoonlijk genoemd onder de Mânuṣibuddha's en Samantabhadra onder de Dhyânibodhisatwa's.

Op fol. 27 wordt gesproken over de zes pâramitâ's: dâna, çîla, kṣânti, wîrya, dhyâna en prajñâ (zie Kern, Buddhisme, I, 415), op fol. a. 36 over de vier pâramitâ's: metrî,

[1] Ook bij Waddell, Lamaism, p. 350 en Grünwedel, Mythologie des Buddhismus, p. 95. Daarentegen noemt Groeneveldt hen (Arch. Catal. pag. 82).

karuṇa, mudita en upekṣâ. De eerste heet het tatwa (het wezen) van Locanâ, de tweede van Mâmakî, de derde van Pâṇḍarawâsiṇî en de vierde van Târâ.

Deze vier zijn bekend als de gemalinnen van de Bodhisatwa's Wajrapâṇi, Ratnapâṇi, Padmapâṇi of Awalokiteçwara en Wiçwapâṇi (Waddell, Lamaism, p. 351 en Kern, Buddhisme, II, 173). Gewoonlijk wordt ook Wajradhâtwîçwarî, de vrouw van Samantabhadra hierbij genoemd. Ook is de eigennaam Pâṇḍarawâṣinî eigenaardig, daar deze naam gewoonlijk Pâṇḍarâ (Waddell, Kern, l. c. en Groeneveldt, Arch. Catal. pag. 81) of Pâṇḍurâ (Kern, l. c.) of Sîtâ (Waddell, l. c.) luidt.

Dit gedeelte over de daçapâramitâ eindigt op fol. a. 40. Daarop volgen de vier yoga's: mûlayoga, madhyayoga, wasânayoga en antayoga. Dan de vier bhâwanâ's (zie Kern, Buddhisme, I, 369) en de vier heilige waarheden (âryasatya).

Gewichtig uit een iconographisch oogpunt is de plaats (fol. 52 en vlg.) waar over de mudrâ's gesproken wordt (zie Brandes „Een Buddhistisch monniksbeeld, en naar aanleiding daarvan het een en ander over eenige der voornaamste mudrâ's" in Tijdschr. Ind. T., L. Vk. XLVIII pag. 37 vlg. en Waddell, 336—337).[1] De kleur van Çâkyamuni heet wit en zijn mudrâ de dhwajamudrâ. Uit zijn rechterzijde ontstaat Lokeçwara, wiens kleur rood en wiens mudrâ de dhyânamudrâ is. Uit Çâkyamuni's linkerzijde ontstaat Bajrapâṇi, wiens kleur blauw en wiens mudrâ de bhûḥsparçamudrâ is. Deze drie Buddha's worden vergeleken met het ratnatraya (drie kleinooden) Buddha, Dharma en Sanggha (fol. a. 53).

Op fol. 54 worden de vijf skandha's (Kern, Buddhisme, I, pag. 341—353) besproken en in verband gebracht met de vijf Dhyânibuddha's of Tathâgata's, zooals zij hier heeten. Ook de trikhala (râga, dweṣa en moha [2]) worden in verband gebracht, resp. met Amitâbha, Akṣobhya en Wairocana (fol. 55). De vijf elementen (pṛthiwî, âpaḥ, teja, bâyu en âkâça) worden eveneens met de vijf Tathâgata's vergeleken (fol. 57).

---

[1] Zie ook Grünwedel, Buddhistische Kunst, 157, 163, 171 en 192. — Mythologie des Buddhismus, 19, 20, 33, 86 en 109.

[2] Zie hierover: Waddell, Lamaism, p. 109. Hij noemt ze: „The three vices or delusions".

Op fol. a, 60 worden de gemalinnen der Dhyânibuddha's genoemd, allen met het praedicaat bharâlî. Ditmaal wordt ook Dhâtwîçwarî niet vergeten. (Zie Brandes, Tjandi Djago, pag. 94—95 en Not. Bat. Gen. XXXIX, pag. XXVIII).

Het slot (fol. 63—65) handelt over het çawawidhâna (lijkbezorging) bij de Buddhisten.

Een ander, minder omvangrijk lontarhandschrift (cod. 5083 leg. Warn.) draagt ook den titel ḍang hyang Kamahâyânikan, doch het wijkt van cod. 5068 af. De inkleeding van dit HS. doet sterk aan die van het Oudjav. Adiparwa denken: evenals daar bijna iedere afdeeling begint met een vraag van Çonaka aan Ugraçrawâ of van Janamejaya aan Waiçampâyana om een nieuw verhaal of om voortzetting van een reeds begonnen geschiedenis, zoo geschiedt dit hier met een leerling, die vragen doet aan zijn leeraar, bv. reeds dadelijk in het begin (na awighnam astu): Sâjñâ mahâmpu, tulusakna sih çrî mahâmpungku ri pinakanghulun! enz., d. i.: „Met uw verlof, groote Heer, voltooi het gunstbewijs van u, mijn groote Heer, jegens mij!" enz., waarop de leeraar antwoordt: Aum, enak denta rumĕngö kita Tathâgatakulajinaputra! enz., d. i.: „Om! Luister rustig toe, o gij Buddha'zoon uit Tathâgata's geslacht ontsproten!" enz.

De inhoud van dit handschrift komt in vele opzichten overeen met die van cod. 5068. Ook hier (fol. a. 2) wordt van de 4 âryasatya en de 10 pâramitâ gesproken. Merkwaardig is eene plaats (fol. a, 3), waar van het adwayajñâna gezegd wordt, dat dit is bharâlî Prajñâpâramitâ, de moeder van bhaṭâra hyang Buddha.

Voor zoover mij bekend is, is dit de eenige plaats in de geheele Oudjavaansche literatuur, waar sprake is van deze godin, die bij ons eene zekere vermaardheid gekregen heeft door het prachtige steenen beeld, dat vroeger in 's Rijks Museum van Oudheden (n° 33 van Leemans' Catalogus, die haar Lakṣmî noemt!) en thans in 's Rijks Ethnographisch Museum bewaard wordt en dat reeds meermalen afgebeeld is, o. a. in deze Bijdragen (6e volgr. VIII, pag. 372, fig. I) door den heer C. M. Pleyte, in Von Saher's Versierende Kunsten, pl. XX, in het werk „De Batikkunst" door Rouffaer en schrijver dezes op de platen 39 en 40 en in Pleyte's Indonesian Art, pl. XI.

Op fol. 5 worden de zeven samâdhi's genoemd, dat vertaald

wordt door pĕgĕng ikang bâyu of „inhouden van den adem” (eig. den wind). Hierbij valt op te merken, dat Prof. Kern in zijn werk (Buddhisme, I, pag. 379) zegt: „Er worden soms 3, soms 6, of ook wel 4 Samâdhi's genoemd.”

Op fol. a. 8 is sprake van vijf mudrâ's: dhwaja, bhûḥsparça (het HS. heeft nusparça), warada, dhyâna en abhaya. Daarop worden de kleuren en mudrâ's van Çâkyamuni, Lokeçwara en Bajrapâṇi opgesomd, evenals in cod. 5068. Uit deze drie Tathâgata's ontstaan de anderen, nl. uit Çâkyamuni's gelaat: Wairocana, uit Lokeçwara: Akṣobhya en Ratnasambhawa, terwijl Bajrapâṇi zich verdeelt in Amitâbha en Amoghasiddha. Volgens deze voorstelling zouden dus Tathâgata's of Dhyânibuddha's ontstaan uit Dhyânibodhisatwa's. Waarschijnlijk ligt hierin eene aanwijzing, dat naast Çâkyamuni vooral Lokeçwara (Awalokiteçwara) en Bajrapâṇi vereerd werden op Java.

Behalve de 5 skandha's, 5 dhâtu's, 3 khala's en 3 ratna's worden hier met de 5 Tathâgata's in verband gebracht de vijf klanken: a, huṁ, traṁ, hrî en a, die Waddell (Lamaism, 351): „Essential or „Germ” Spell (bîja)” noemt; de 3 mala's (fol. 11), de 3 kâya's (Waddell, Lamaism, 347 en Hodgson, Essays, 27, 58, 64)[1], de 3 paramârtha's (fol. a. 13) en de 5 deha's (fol. a. 14).

Dit gedeelte van de Kamahâyânikan heet Pañcatathâgatajñâna, d.i. kennis der 5 Tathâgata's (tot fol. 15). Het gedeelte, waarin de 5 gemalinnen der Tathâgata's in verband gebracht worden met de 4 Pâramitâ's heet hier adwayasâdhana (tot fol. 18). Het slot handelt over deze vier en over de zes Pâramitâ's, waarom aan het slot staat: Iti ṣatpâramitâ samâpta. Op fol. 22 treft men de interessante zinsnede aan: Buddha tunggal lawan Çiwa of: „Buddha is één met Çiwa”.

Hiermede nemen wij afscheid van deze beide merkwaardige geschriften. Misschien zal een Sanskritist in staat zijn, hun bron op te sporen. Aan Europeanen zullen zij weinig nieuws omtrent het Buddhisme leeren, doch als bronnen van hetgeen de Javanen eenmaal van dezen godsdienst geweten hebben, schenen zij mij belangrijk genoeg toe, om er de aandacht op te vestigen.

---

[1] Zie ook Köppen, Die Religion des Buddha, II, 25 en Grünwedel, Mythologie des Buddhismus, pag. 109. Zij heeten: Nirmâṇa —, sambhoga — en dharmakâya.

EENIGE SOENDASCHE FABELS EN VERTELSELS.

DOOR

R. A. KERN.

Een vijftal jaren geleden zijn in 't Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap [1] eenige Soendasche dwerghertverhalen medegedeeld. Er werd toen reeds gezegd dat in die dongengs variaties voorkomen. Ik heb er na dien tijd nog meermalen gehoord. Waar de hoofdinhoud dezelfde was, behoeven die nieuwe lezingen hier niet te worden vermeld en wil ik volstaan met één voorbeeld hoe eenige episodes op verschillende wijze kunnen worden aaneengeschakeld en de dieren die erin optreden, andere namen kunnen krijgen. In bovenbedoelde mededeeling dan was de loop van 't laatste verhaal als volgt:

De reebok komt op 't terrein van den tijger, vraagt later hulp bij 't dwerghert, 't dwerghert verschrikt den tijger. De aap legt den tijger uit dat hij voor den gek gehouden is; samen gaan zij weer naar den reebok, maar deze wordt weer gered door 't dwerghert, door wiens list de tijger zijn medgezel, den aap doodt. Die dood maakt op den hoorder den indruk van een vergelding, want vóór de reebok naar 't dwerghert ging, had hij vergeefs bij den aap aangeklopt om hulp.

Later hoorde ik 't verhaal anders, de rollen waren verwisseld en een nieuwe episode was er doorheen gewerkt; overigens waren de gebeurtenissen dezelfde. In dit verhaal komt een buffel op 't terrein van den tijger, bij wien 't dwerghert zooveel als Patih is. 't Uitstel om vet te worden is net als boven. De buffel gaat hulp vragen bij een geit, de geit verschrikt den tijger. Dan volgt 't verhaal dat de geit aan den tijger zijn spiegelbeeld laat zien, hier om te bewijzen dat zij tijgers in voorraad heeft om op te eten. (Deze episode komt in allerlei vormen voor, steeds met 't doel te

[1] Deel 42.

bedotten of schade te doen). 't Dwerghert legt aan den tijger de foppage uit; samen gaan zij terug naar de geit, deze doet als boven 't dwerghert en 't einde is dat de tijger 't dwerghert doodt, gelijk boven den aap.

Dit is een voorbeeld uit velen.

Thans mogen eenige andere dongengs hier een plaats vinden. Zij worden medegedeeld in Soendaschen tekst met, bij elk, een korten inhoud in 't Hollandsch. Aan een vertaling heb ik me niet gewaagd. Een woordelijke vertaling zou 't frissche, en levendige, 't echt-natuurlijke dezer volksverhalen doen verloren gaan; om dat weer te geven, zou de vertaling zeer vrij moeten zijn; ik betwijfel of 't me zou gelukken; voor degenen die den origineelen tekst lezen, ware ze onnoodig en niet-beoefenaars van 't Soendasch zullen, hoop ik, een inhoudsopgave voldoende achten.

De dongengs zooals ze hier gegeven worden, zijn gehoord in Bandoeng en Soekapoera. Verscheidene er van heb ik ook op andere plaatsen hooren vertellen.

I. De kat en de tortelduif.

De kat komt in de buurt van een tortelduif. Ze laat 't voorkomen alsof ze niets kwaads in den zin heeft, door te zeggen dat ze tapa houdt. De duif antwoordt om die goede bedoelingen toe te juichen. „Kom wat dichter bij, ik kan je niet hooren," zegt de kat. Argeloos komt de duif dichterbij, wordt gegrepen en opgegeten. Volgt een vermaning niet te doen als de duif.

Tekst: Oetjing djeung manoek titiran.

Titiran njajang dina roejoek kaso; kapanggih koe oetjing, tapi oetjing hĕnteu daek ganggoe kana titiran. Ngomong ka oetjing: „Teu woedoe bae sampejanmah loenggoeh! mĕnding teuing sasarinamah: kakara tembong oge, geus diintip, rek dirontok!" — Djawab oetjing: „Kaoela keur tapa, napaän doewa pĕrkara, hidji, teu rek ganggoe kana karĕp batoer, kadoewa, teu rek ngarah pati batoer." — „Bĕnĕr lamoen kitoe karĕp sampejan, kaoelage tjotog kana karĕp andika; poegoehnja koedoe, hajang waloeja dirimah." — Tjek oetjing: „Teu kadenge, koerang deukeut!"

Titiran njampeurkeun ka oetjing. Barĕng [1] geus deukeut, gabroeg bae dirontok tĕroes dihakan koe oetjing.

Ingĕt, djalma! oeloh sapĕrti oetjing djeung titiran; kitoe kadjadiannana. Sapĕrti teu tĕrang eta djalma bangsat ti toekan-toekangna tapi dipĕrtjaja bae, kitoe kadjadiannana.

II. De valk en de schildpad.

Een valk en een schildpad waren vrienden. De schildpad geeft aan den valk den raad, als hij ver vliegen moet, langzaam te vliegen. De valk meent juist 't omgekeerde en wijst de schildpad terecht dat ze praat over dingen waar ze geen verstand van heeft.

De valk gaat nu een zee oversteken en vliegt zeer snel, met 't gevolg dat hij uitgeput neerstrijkt op een schip, gegrepen wordt (door een Chinees) en geslacht.

De ekster die dat zag, moraliseert over 't geval met zijn makkers en tot slot volgt dan nog de moraal voor de menschen: Wees niet eigenzinnig; volg goeden raad, al komt die van minderen.

Tekst: Tjarita alap-alap djeung koeja.

Katjarita dina hidji waloengan aja sahidji koeja. Eta koeja waktoe harita keur sosobatan dalit pisan, njaeta djeung hidji manoek alap-alap.

Dina hidji mangsa keur waktoe alap-alap njijar kahakanan, katembong koe koeja tea ti handap sarta, bari digĕroan, pokna koeja: »Adi! moen tjalik heula sakĕdap kadijeu, sarehna poen kakang gadoeh soewal saeutik.« — Toeloej eta alap-alap teh toeroen kahandap njampeurkeun ka koeja tea, sarta bari ngomong pokna: »Aja pibedjaeun naon, kakang?« — Walon koeja: »Kijeu geura, adi! sarehna adi ajeuna bisa ngapoeng di awang-awang, njaeta koe sabab boga djangdjang, koe perkara eta koemaha pamikir adi, oepama adi ngaliwat laoetan tĕgĕsna hibĕr di laoet, koemaha hibĕrna? eta koedoe gantjang atawa koedoe alon?« — Wangsoelna alap-alap: »Memang koedoe gantjang, koe sabab oepama di alon-alon, tangtoe kĕsĕl tina sakitoe leukleukna.« — Wangsoel koeja: »Hih! salah lamoen pamikir adi kitoe; tangtoe lamoen gantjang manggih balai, lamoen alon tangtoe salamĕt.« — Walon alap-alap: »Teu sing kitoe! sababna koela

[1] Barĕng voor Barang.

anoe geus ngalampahkeun; ari kakangmah, iraha teuing bisa hibĕr, iraha teuing ngalampahkeun kana eta atoeran; tjatjakan di waloengan oge bisa ngodjajteh kabawa koe tjai.» — Tidinja koejateh eraeun sarta roemasa salah mapatahan ka noe tatjan dilampahkeun; toeloej manehna menta pĕrtobat ka alap-alap, pokna: «Adi! ajeuna kakang menta dihampoera koe adi sarehna kakang ngoenghak tjampĕlak make mapatahan ka salira adi sakitoe.» — Wangsoel alap-alap barina bĕngis sarta bari hibĕr, pokna: «Hade!» sarta toeloej eta alap-alap hibĕrna njorang laoetan sarta kĕras katjida. Tina sabab hibĕrna gantjang teuing, manehna tjapeeun sarta kĕsĕleun djangdjangna, djadi hibĕrna beuki dasar bae. Kabĕnĕran waktoe harita aja hidji kapal anoe keur lajar; geuwat manehna notogkeun maneh kana eta kapal tina sabab geus teu katahan koe tjape. Barang gĕproek kana kapal, kapanggih koe hidji tjina, sarta toeloej koe eta tjina ditewak tĕroes dipeuntjit.

Keur waktoe alap-alap dipeuntjit, katembong koe hidji manoek tjijoeng sarta ngomong ka batoerna, pokna: «Euj, batoer! geura itoe tendjo manoek alap-alap; tina tjape hibĕrna datang ka notogkeun maneh ka djĕro kapal, toeroeg toeroeg barang datang kana kapal, manggih balai; kapanggih koe oerang manoesa sarta toeloej dipeuntjit.» — Tjek batoerna: «Enja! tah kitoe noe teu noeroet kana papatahteh.»

Harti ijeu dongeng: Saha djalma anoe moeroegoel, anoe teu toeroet kana papatah, sanadjan koe sahandapeun oge, ori kana pibĕnĕreun eta koedoe toeroet. Lamoen moeroegoel, tangtoe matak tjilaka saperti manoek alap-alap teu toeroet kana papatah koeja.

III. De rijke eekhoorn en de arme aap.

Een hongerige aap komt met haar kinderen bij een eekhoorn die een nangkaboom vol vruchten bezit. Zij vraagt één nangka, maar de eekhoorn scheepte haar af. Nauwelijks zijn de apen weg of de eekhoorn begint van onderen aan een nangka te knabbelen. Daardoor valt deze van den boom af, de eekhoorn in haar vaart meenemende en verpletterende.

Allerlei dieren die veel van nangka's houden komen nu aanloopen en doen zich te goed en ook de aap en haar jongen schransen naar hartelust.

Volgt de moraal.

't Zelfde verhaal heb ik ook zoo hooren vertellen dat weer de ekster de moraal trekt.

Tekst: Badjing beunghar djeung monjet malarat.

Dina sahidji leuweung aja sahidji badjing kaja, njaeta boga sahidji tangkal nangka. Eta tangkal nangka loba pisan boewahna tĕpi ka ratoesan. Dina sahidji mangsa datang monjet mawa anak tiloe; eta monjet geus tiloe powe hĕnteu manggih kahakanan datang ka boetjing, pok ngomong: „Poenten, noen!" — Wangsoel badjing: „Aeh, sakadang monjet — kadijeu tjalik." — Toeloej monjetteh dioek dirijoeng koe anakna. Ditanja koe badjing: „Aja pigaleuheun naon?" — Wangsoel monjet sarta bari loengas-leungis [1] sangkan dipikaroenja: „Noen, djoeragan! koeringteh noe mawi ngadeuheus, njaeta dek namboet nangka sahoeloe, sarehna koering sarĕng poen anak parantos tiloe dintĕn hĕnteu barangtĕda; koe perkara eta moegi dipaparin sahoeloemah, hĕnteu sahoeloege atoeh sabeulah, hĕnteu sabeulah atoeh satjamploengmah [2] kĕdah bae dipaparin, noen!" — Diwalon koe badjing sarta karoenjaeun ngadenge omongannana sakitoe: „Adoeh! karoenja teuing, paingan teuing eta iga mani ragas tjari gambang." — Kadenge koe monjet, ngomong di djĕro atina: „Tah! aing bakal hasil balangsijarteh." — Tapi barangna [ngomong ka monjet] badjing ngomong di djĕro atina, pokna: „Beu! koemaha, dibere sahoeloe, gĕde teuing, dibere sabeulah, koemaha eta noe sabeulah deui? lamoen teu beak meureun boeroek; njokot tina hoeloean noe aloes satjamploeng, meureun boesik nangkana." —

Tidinja toeloej ngomong ka monjet, pokna: „Beu! gagal, sakadang monjet! ajeunamah, sarehna keur koering oge moal tjoekoep pikeun bekĕl, ĕngke deui bae taoen hareup kadijeu deui." — Walon monjet bari doemareuda: „Atoeh, poenten bae, noen!" „Hajoe, baroedak! oerang balik." — Eta anakna hĕnteu beunang dibawa balik, anggoer tjeurik gogoleran; beunang soteh dibawa balik, satĕngah digoesoer koe indoengna. Barang nĕpi ka djalan ngomong ka anakna: „Keun bae, oedjang! oerang njijar deui bae ka noe sedjen, da badjingmah mana hĕnteu merege, ngopet meureun."

Hĕnteu katjarita monjet, kotjapkeun badjing tea, sanggeusna monjet balik, toeloej manehna milihan nangka noe asak. Barang geus manggih, toeloej koe manehna disigitan ti handapna. Tina sabab nangka asak teuing, toeloej eta nangka teh ragrag sarta eta badjing kabawa ka handap katindihan koe nangka tĕroes paeh.

---

[1] 't Zelfde als lĕngas-lĕngis.

[2] In dezelfde beteekenis wordt ook njamploeng gezegd.

Katjaritakeun sanggeusna badjing paeh, roepa sasatoän didinja sapĕrti tjotjodot, kalong, loetoeng, owa (of oa?), sakabehna sasatoan pada ngarajah kana eta nangka sarta eta monjet anoe tadi tea balik deui ngahakanan nangka balaketjrakan sarawoeh anak-anakna.

Hartina ijeu dongeng: Saha djalma anoe tjĕtjĕrĕmĕd atawa tjĕdik, tara noeloeng ka noe boetoeh, toengtoengna matak hĕnteu djamoega ti pada kawoela, sapĕrti badjing hĕnteu noeloeng ka monjet datang ka paeh koe bandana pribadi.

IV. De slang en de kraai.

Deze fabel is zeer merkwaardig maar lijkt me bedorven. Ik heb ze helaas slechts eens gehoord, zoodat ik niet vergelijken kon met andere lezingen.

In den ouden tijd was de santja [1] de giftigste van alle slangen. De andere slangen wilden dat niet gelooven. De santja zal 't nu bewijzen door een bruidspaar, in optocht rondgereden te bespuiten.

[Men stelt zich voor dat een gifslang zoowel bijt als zijn gif uit zijn bek naar buiten spuiten kan.]

Dit werd gehoord door de kraai, die in dien tijd nog wit was. Deze blijft nu boven 't bruidspaar vliegen, ziet dan hoe de santja de menschen bespuit zoodat ze op slag sterven en bij de dadelijk volgende begrafenis blijft zij boven de begraafplaats en wordt met aarde bestoven tot zij zwart ziet.

De thans zwarte kraai gaat naar de santja. Zie, zegt ze, uw gif is niet werkdadig, ik ben wel zwart geworden, maar dat komt omdat ik mezelf besmeerd heb met zwartsel, [2] waarop de santja antwoordt, dat 't nergens goed voor is een onwerkdadige giftigheid te hebben. En de daad bij 't woord voegende werpt ze haar gif weg dat opgeraapt wordt door ander gedierte, nl. de steekdieren (wespen, muggen e. d.)

Dat is tot heden zoo gebleven.

[1] Deze slang komt in 't Zuiden van Prijangan vrij veel voor. Giftig is ze niet en voor den mensch niet gevaarlijk. Haar prooi bemachtigt ze door er zich om heen te kronkelen en dan dood te drukken. Door haar groote lengte en kracht — in Djampang zag ik een huid van een pas gedood exemplaar, die 5¼ M. lang was en plat uitgespreid een grootste breedte van ruim een halve meter had — kan zij zelfs paarden en buffels dooden. Ze wordt geidentificeerd met de python. De Jav. vorm is sawa.

[2] Nl. wat zich afzet aan den onderkant van ketels en pannen.

Tekst: Oraj djeung gagak.

Djaman baheula noe pangmatihna oraj, njaeta oraj santja. Dina hidji kampoeng aja hidji oraj santja; eta oraj koe sakabeh batoerna hĕnteu dipĕrtjaja jeu matih. Hidji mangsa oraj teh koempoelan sarta oraj noe rea ngomong ka oraj santja, pokna: „Djoeragan! abdimah hĕnteu pĕrtjantĕn jen gamparan matih.” — Djawab oraj santja: „Ari maneh teu pĕrtjajamah, tjing! koe aing dek digegel atawa ditijoep.” — Djawab oraj noe rea: „Ah, oelah! bilih jaktos jen matih.” —

Ari waktoe harita aja noe keur karijaän atawa panganteuan djeuug pangantenna ngarendeng dina kareta. Katembongeun koe oraj santja sarta ngomong, pokna: „Toeh! tarendjokeun panganten, koe aing dek ditijoep. Oepama paroeh, sidik matih.” — Ari di loehoer aja noe ngadengekeun omongan oraj santjateh, njaeta gagak. Dina waktoe harita gagakteh roepana bodas. Eta gagak ngomong ka oraj santja, pokna: „Na ĕnja?” — Oraj santja ngomong deui, pokna: „Ĕnja! geura pek tendjokeun koe maneh, tapi maneh tangtoe tjatjad.” — Toeloej gagakteh hibĕr tjitjing diloehoereun panganten. Barang ditijoep koe oraj eta panganten, harita keneh misan. Atoeh gehger! enggalna tĕroes boe dikaloewat djeung eta gagak tjitjing diloehoereun astana, eta gagak kapĕtjlĕngan [1] taneuh tĕpi ka djadi hideung.

Tah! ti harita noe matak gagak roepana hideung, sabab baheulamah roepana bodas.

Barang eta gagak geus djadi hideung, njampeurkeun ka oraj santja bari ngomong, pokna: „Djoeragan! ah, geuning, teu matih! abdimah djadi hideung soteh ngabaloer maneh koe mehong.” — Oraj santjateh ngomong, pokna: „Ah! lamoen kitoemah hĕnteu pĕrloe boga kamatihan tjambal.” — Toeloej koe oraj santjateh dipitjeun sarta pada moeloengan [2] koe sasatoan noe sedjen tĕpi ka parĕboet.

Tah! ti harita noe matak oraj santja ajeuna djadi hĕnteu matih.

Eta sasatoan noe maroeloengan kamatihan, noe kabagean, nja tĕpi ka ajeuna matih. Noe teu kabageanmah djadi teu matih sarta oeroetna diparoeloengan koe bangsa sato seungseureudan.

---

[1] Zie noot blz. 80.

[2] Wanneer 't werkwoord wordt voorafgegaan door pada, staat soms 't aktief, waar men 't passief zou verwachten.

V. De hengelaar.

Er was eens een oude hengelaar, op wien een tijger en een krokodil belust waren. Vijfmaal ontgaat hun de visscher na gevischt te hebben bij de volgende vijf diepe plaatsen in de rivier: Sarengseng (roepen?), Kitedja (tedja is luister), Boendĕr (rond), Pandjang (lang) en Sanggareng (gw. van „de tanden laten zien”). Bij de zesde maal, bij de kolk Boengoer (een boom) komt hij tusschen 2 vuren: de tijger van boven, de krokodil van beneden. Beide bespringen hem, maar schieten hun doel voorbij, komen in de lianen terecht en beginnen nu samen een gevecht op leven en dood, waarbij zij ten slotte beide omkomen. Nu komen honderden krokodillen en tijgers opdagen de laatste met hun koning. De visscher klimt in een boom. De krokodillen en tijgers treffen een minnelijke schikking: De oorzaak van den dood van een uit beide scharen was hun slechte begeerte naar den hengelaar. Van beide zijden wordt nu bepaald dat ’t zeven geslachten ver verboden zal zijn hengelaars aan te vallen.

De krokodillen en tijgers gaan uit elkaar, de hengelaar gaat met een gerust hart, de gevangen visch aan de hand naar huis.

Tekst: Toekang ngoeseup.

Djaman baheula aja hidji toekang ngoeseup aki-aki. Eta toekang ngoeseup pada dipake kahajang koe hidji maoeng djeung koe hidji boehaja, malah geus lima kali ngoeseup kanjahoan bae koe maoeng djeung boehaja tea. Sakali ngoeseup di kĕdoeng [1] Sarengseng, doewa kali ngoeseup di kĕdoeng Kitedja, tiloe kali ngoeseup di kĕdoeng Boendĕr, opat kali ngoeseup di kĕdoeng Pandjang, lima kali ngoeseup di kĕdoeng Sanggereng.

Tapi eta toekang ngoeseup, saban-saban didongdon koe maoeng djeung koe boehaja dina tĕmpat ngoeseup tea, geus teu aja teu aja bae, kaboeroe balik. Tidinja maoeng djeung boehaja pada ngomong di djĕro kalboe, pokna: „Keun bae, sija! ĕngke-ĕngke deuimah, ana ngoeseup rek ditoetoerkeun bae; mana keuheul-keuheul teuing!”

Dina hidji mangsa eta toekang ngoeseup indit deui bae ngoeseup; ana djig, nja ka kĕdoeng Boengoer. Barang datang ka kĕdoeng

[1] Kĕdoeng = Jav. Kĕḍoeng, ’t zelfde als Leuwi — kolk, diepe plaats in een rivier.

Boengoer, manggih bae těmpat dina gawir sapěrti goeha, sarta di loehoereunnana rea pisau areuj wani pabeulit djeung galěde. Toeloej sabijasa ngoeseup sarta beubeunangannana alah batan noe ěnggeus-ěnggeus. Koe bakating [1] palěng (?) maoeng djeung boehaja pada hajang ngamangsa [2], satintjak-tintjakna toekang ngoeseup kanjahoan bae; sarta ngoeseupna di kědoeng Boengoer kaitoeng lila koe sabab gawok [3] beubeunangannana rea.

Katoenda toekang ngoeseup, katjarita maoeng djeung boehaja geus datang ka toekang ngoeseup tea. Ari maoeng datangna ti tonggoh tapi hěnteu njahoeun ka toekang ngoeseup sabab boeni; toekang ngoeseup njakitoe deui hěnteu njahoeun jen aja maoeng, ngan kateudjo bae kalangkangna. Ari koe boehajamah geus kanjahoan sarta nembongan sama sakali, koe toekang ngoeseup, ngajar ti hilir ka girang. Barang datang ka těmpat toekang ngoeseup, eta boehaja silěm deui. Toekang ngoeseup ngomong sa djěroning kalboe, pokna: „Bo! nja ajeuna aing paeh dimangsa maoeng atawa koe boehaja, tapi moal dikoemaha ari geus něpi kana titis toelis aing koedoe dimangsa koe maoeng djeung koe boehajamah.„ Sanggeus ngomong kitoe, toeloej bae djongdjon [4] ngoeseup deui malah tambah gawok. Lila-lila eta toekang ngoeseup katendjo koe maoengteh sarta bari ngomong dina djěro kalboe, pokna: „Dalah! nja ijeu manoesana noe didongdon koe aing sababaraha kali; kakara ajeuna bisa katimoe.„ Sanggeus ngomong kitoe, eta maoeng geus teu koewat nahan amarah, nja kitoe deui boehaja; pada geus teu koewat nahan amarah.

Gantjangna tjarita, toeloej bae maoeng djeung boehajateh masing-masing pada ngarontok eta toekang ngoeseup. Ana gabroegteh, ngarontokna masing-masing kaliwat koe bawaning roesoeh ana njangsang masing-masing kana areuj saloehoereun toekang ngoeseup tea. Tidinja toekang ngoeseupteh kasima [5], ngan tiba koetjap-kitjeup [6] bae nendjo ka loehoer. Maoeng djeung boehaja goegoerawilan dina areuj.

Katoenda toekang ngoeseup, katjarita maoeng amběkna beuki

---

[1] Koe bakat-ing z. v. a. Koe bawaning — doordat.

[2] Njamangsa — 't iemands stervensuur doen zijn, naar de andere wereld helpen, verdelgen.

[3] Gawok z. v. a. rěsěpeun — met lust, met behagen, behagen hebben in.

[4] Djongdjon — in denzelfden toestand, onveranderd blijven.

[5] Kasima — gebiologeerd.

[6] Koetjap — kitjeup = frequentatief van kitjeup — lonken, met half toegeknepen oogleden even een blik werpen.

katjida. Barang ret nendjo dina areuj aja hidji boehaja, tĕroes koe maoeng eta boehaja dirontok, boehaja toeloej bae malik ngegel ka eta maoeng sarta toeloej dibawa toetoeroeboen kana leuwi Kĕdoeng Boengoer tea. Eta leuwi hĕnteu kira-kira djĕrona. Tidinja maoeng ambĕk, boehaja dĕrĕgdĕg tina djĕro leuwi dibawa loempat kadarat, silibeubeut, silibauting, silikoroet sarta siligegal. Tidarat toeloej koe boehaja dĕrĕgdĕg deui dibawa silĕm ka djĕro tjai. Kitoe djeung kitoe bae nĕpi ka djam-djam-an.

Katoenda maoeng djeung boehaja noe keur galoengan [1], katjarita toekang ngoeseup, kasimana geus leungit nendjo galoengan maoeng djeung boehaja sakitoe ramena. Datang bae tidinja gĕde hate; toengtoengna toekang ngoeseupteh ngĕprokan sarta bari ngomong kijeu, pokna: „Hajo! sakadang maoeng djeung sakadang boehaja! oelah nĕpi ka eleh, wĕdoek pada wĕdoek, gagah pada gagah.„ — Sanggeus toekang ngoeseup ngomong kitoe, katjarita deui maoeng djeung boehaja masing-masing beuki katjida ambĕkna papanas-panas. Tidinja dĕr deui bae galoengan tambah rame. Lila lila boehaja rada teter koe sabab rada koerang pakakas nĕpi ka poteng boentoetna, tapi masih keneh bae ngalawan; toengtoengna nĕpi ka paeh patoendjang-toendjang; diadoe soengoet pada soengoet, sihoeng pada sihoeng wani patjorok. Ari noe mimiti paehmah boehaja heula; noe matak maoeng miloe paeh, koe sabab hĕnteu bisa ngoedaran bae. Sanggeusna paeh patoendjang-toendjang, hĕnteu lila djĕboel bae boehaja maratoes-ratoes, njakitoe deui maoeng saroewa bae lobana, masing-masing pada ngalajad.

Toekang ngoeseup, barang nendjo balad boehaja djeung balad maoeng maratoes-ratoes, toeloej bae naek ka loehoer kai. Geus kitoe ratoe maoeng ngomong ka balad-balad boehaja, pokna: „Koemaha ajeuna, sakadang boehaja! arek pikarĕpeun, pedah balad oerang geus paeh hidji, balad sakadang boehaja hidji! Naha ajeuna baris ditoeloej keun pĕpĕrangan atawa koemaha?„ — Sakadang boehaja ngawalon: „Bo! pĕrkara eta kaoela teu rek ngadjak moemoesoehan, tjoewang [2] beberes bae soepaja djadi loeloes ka hareupna, sabab ijeu pĕrkara pasalna kijeu. Sakadang maoeng djeung balad [3] kaoela pada boga tekad goreng ka hidji toekang ngoeseup; barang dina tempona ngarontok djadi barĕng nja ana njangsang ka hidji areuj;

---

[1] Galoengan — worstelstrijd, worstelen.
[2] Tjoewang z. v. a. Soegan.
[3] Balad hier en verder op van één enkel individu gebruikt.

koe sabab sakadang maoeng geus teu koewat nahan amarah, ret bae nendjo balad kaoela; toeloej bae sakadang maoengteh ngarontok; tidinja balad kaoela malik deui ngegel. Kitoe katĕrangannana" — Ratoe maoeng ngadjawab: "Koemaha atoeh ajeuna oerang, sangkana bisa poetoes oelah nĕpi ka kadjadian deui sapĕrti tadi?" — Sakadang boehaja ngawalon: "Ajeuna kijeu, sakadang maoeng! pangatoeran kaoela. Kitoe oge soegan rĕmpoeg djeung sakabeh balad-balad. Tipĕmĕt powe ijeu kahareup, ajeuna oerang tjadoe toedjoeh patoeroenan arek boga tekad goreng ka noe toekang ngoeseup." — Kadenge koe ratoe maoeng djeung sabalad-baladna omongannana sakadang boehaja kitoe. Gantjangna ratoe maoeng djeung balad-baladna ngadjawab, pokna: "Sakadang boehaja! pakeun oerang, nja kitoe deui tjadoe toedjoeh patoeroenan arek boga lekad goreng ka noe toekang ngoeseup." —

Barang geus barĕmpoeg, toeloej bae baroedal katĕmpatna masing-masing.

Katjarita deui toekang ngoeseup, sanggeusma boedal balad maoeng djeung balad boehaja, toeloej bae toeroen tina loehoer kai sarta bari ngomong: "Tah! koedoe nĕpi ka kitoena, sakadang maoeng djeung sakadang boehaja teh; kakara oerang ajeuna bisa sĕnang ati pakeun ka hareupna". —

Tidinja toeloej bae toekang ngoeseupteh balik ka imahna bari ngadjingdjing laoek beubeunangan ngoeseup tea.

VI. De jager en de aap.

Een jager is op de jacht. Plotseling komt hij voor een tijger te staan en redt zich door in een boom te klimmen. Maar de tijger blijft aan den voet de wacht houden en de jager is te zeer onder den indruk om iets uit te richten.

[Vreemd is dat uitdrukkelijk gezegd wordt dat 't een gevlekte tijger is, want zulke tijgers kunnen in boomen klimmen.]

Daar komt een aap aan met voedsel voor zijn jongen. De jager beweegt den aap hem dat eten af te staan. Nu kan hij 't weer een tijd in den boom volhouden. De tijger, dien 't wachten verveelt, trekt weg. Dadelijk komt de jager naar beneden, hij had reeds zoo lang gejaagd zonder iets te schieten dat hij gemakshalve den aap maar doodschiet. De tijger hoort 't schot en 't gillen van den aap, komt weer naderbij, ziet den jager en verslindt hem.

Moraal: Den bedriegers wacht 't verderf.

Tekst: Paninggaran djeung monjet.

Katjarita aja hidji paninggaran geus katjĕloek kamana-mana tina bisana, datang ka oenggal bĕbĕdil tara teu meunang oentjal atawa mĕntjĕk.

Dina hidji powe eta paninggaran bĕbĕdil ka hidji leuweung anoe loba oentjalna. Barang datang ka leuweung, parĕng bae eta paninggaran papanggih djeung hidji maoeng toetoel. Barang gokteh djeung eta maoeng paninggaran ngĕdjat sarta toeloej naek kana tangkal kai anoe loehoer. Maoeng ngarontok ka eta paninggaran tapi ngarontokna teu beunang tina gantjangna naek eta paninggaran. Eta maoeng, sanggeus ngarontok teu beunang, teu ingkah deui noenggoeän toeroenna paninggaran. Eta paninggaran teu bisa ngabĕdil tina kasima koe eta maoeng, datang ka leuleus teu bisa ngobahkeun bĕdil. Geus sababaraha lilana eta maoeng noenggoean bae toeroenna paninggaran, tapi paninggaran taja pĕtana toeroen tina sijeun koe eta maoeng. Paninggaranteh geus katjida lapama [1] hajang barangdahar datang ka meh ragrag tina taja tanaga.

Teu lila djol monjet goegoerajangan bari mawa kahakanan keur ngirim [2] anakna. Barang katendjo koe paninggaran ka monjet mawa kahakanan, toeloej bae ngomong eta paninggaran ka monjet tea, pokna: „Monjet, doeloer oerang anoe bageur! tjik, oerang toeloengan! keur oerang bae eta kahakananteh; soegan bae oerang bisa moelang tarima ka maneh, tina ajeuna oerang ditoenggoean koe hidji maroeng. Geus sababaraha lilana oerang nja ditoenggoean, djadi oerang teu bisa balik ka lĕmboer."

Tidinja eta monjet karoenjaeun, toeloej bae kahakanan dibikeun sarta toeloej didahar koe paningaran datang ka sĕgĕrna. Eta maoeng kĕsĕl ngadagoannana paninggaran, toeloej bae njingkah asoep ka leuweung. Eta paninggaran, barang nendjo maoeng geus njingkah, toeloej bae toeroen tina eta tangkal kai. Barang datang ka handap eta paninggaran, djol njampeurkeun monjetteh bari ngomong, pokna: „Sobat! mana pamoelang tarimana ka koering?" — Waŀon paninggaran: „Engke, (ana) balik ti imah; ari moro deui rangtoe moelang tarima". —

Sanggeus ngomong kitoe, paninggaran soesah tina moro sakijeu

---

[1] Lapar Mal. = Soend. Ponjo — honger, honger hebben, doch ook in Soendaasch dikwijls gebruikt.

[2] Ngirim is zenden, maar ook zelf gaan brengen, voorzien, ong. = Eng. to provide.

lilana teu meunang naon-naon. (Ngomong didjĕro atina:) Ajeunamah ijeu bae monjet rek dibĕdil. Toeloej bae diwĕngkang bĕdilna, dibĕnĕrkeun [1] kana monjet. Monjet beunang sarta toeloej dipeuntjit.

Tidinja kadenge koe maoeng jen aja sora bĕdil djeung monjet ngarotjeak; toeloej bae balik deui ka oeroet ngadagoan paninggaran tea sarta kasampak paninggaran keur meuntjit monjet. Toeloej bae eta paninggaran didodoho koe eta maoeng, gabroeg dirontok tĕroes dibawa ka djĕro leuweung sarta dihakan koe eta maoeng.

Hartina: Saha-saha djĕlĕma anoe tjidra, toengtoengna sok tjilaka.

VII. De arme man.

In overouden tijd was er eens een straatarme man, een wees die niets bezat dan een hem door zijn ouders nagelaten huis. Eindelijk verkocht hij ook dat voor een gulden. (NB. Een huis van slechts enkele guldens waarde is in de Soendalanden geen zeldzaamheid). Na vijf dagen was er van dat geld nog dertig cent over. De man besluit de wijde wereld in te trekken en richt zich naar 't Noorden. Aan de grensstreken gekomen ziet hij hoe een waterslang vervolgd wordt door menschen en koopt de slang voor een dubbeltje, die naar hem toekomt, Miskin steekt ze in zijn zak. Achtereenvolgens redt hij nu een kat en een hond door ze van de lieden die ze nazaten elk voor een dubbeltje te koopen en gaat met zijn 3 plegelingen verder. In dien tijd konden de dieren spreken.

Miskin komt aan de Noordzee en gaat naar 't huis van een rijken koopman. Deze neemt hem aan als mandor van een schip. 't Schip zal vertrekken, Miskin gaat 't eerst aan boord, maar 't schip kan hem niet dragen en zinkt. De koopman werpt hem in zee; hij zwemt aan wal gevolgd door de 3 dieren.

Thans vraagt Miskin aan deze, waarmee zij hem zullen vergelden. De slang noodigt hem uit samen te gaan naar den vader van de slang en aan dien een ring te vragen welken hij in zijn huig heeft. Die ring heeft de eigenschap alles goud of edelgesteenten te doen worden waar hij langs gestreken wordt. Zoo geschiedt, de vaderslang blijkt de Naga te zijn. Miskin krijgt den ring, maar de jonge slang moet bij zijn vader blijven.

Daarom steekt thans de waterslang haar tong uit, als zij met menschen samenkomt ten teeken van onderwerping.

[1] Ngabĕnĕrkeun of Mĕnĕrkeun hier = richten.

Miskin wordt rijk door zijn ring. Als de ring vuil is geworden, brengt Miskin hem naar een goudsmid om opgepoetst te worden. Hij krijgt een waardeloozen ring terug en de goudsmid, die de merkwaardige eigenschap van den echten ring bemerkt had, bergt dezen op in een houten kist. Miskin valt in zwijm als hij de verwisseling merkt, maar in zijn slaap droomt hij dat de Naga bij hem komt en die vertelt hem waar de echte ring is. Na ontvaakt te zijn baadt Miskin zich ter dege en zegt dan aan den hond en de kat hem den ring terug te bezorgen, op die wijze hun redding vergeldende.

De kat vangt muizen op zolder bij den goudsmid, laat de muizen een gat knagen in de houten kist en den ring wegnemen. Met den ring verlaat hij 't huis en geeft dien buiten te dragen aan den hond welke daarom verzocht had.

Onderweg passeeren zij een sloot. Midden in laat de hond den ring uit zijn bek vallen om in een stukje koeroepoek (toespijs bij de rijst) te happen dat van bovenstrooms aan komt drijven, waar 't zoontje van een rijken man 't bij ongeluk in de sloot had laten vallen.

De hond in zak en asch gaat naar den otter om hulp. De otter vangt een visch, die den ring had opgehapt en op 't droge gebracht den ring weer afgeeft. Oorsprong van den naam goudvisch. — De hond heeft nu den ring weer terug en bindt hem aan zijn staart. De kat had hem eerst voorgedaan hoe hij dat doen moest. Dat is de reden dat er honden en katten zijn die een krul in hun staart hebben. (Wat de kat betreft zal dit wel bedoeld zijn als verklaring van den knobbel die, zooals bekend, Indische katten in haar staart hebben.)

Hond en kat gaan nu samen huiswaarts naar hun meester. Miskin geeft den hond een uitbrander en dat is de reden dat hond en kat thans vijanden zijn.

Tekst: Djĕlĕma miskin.

Djaman baheula pisan aja hidji djalma teuing koe miskin, dahar sore hĕnteu isoek. Katambah-tambah geus katinggal koe indoeng bapana; ari bobogaännana ngan hidji imah titinggal bapana, kitoe ge geus boetoet; sarena ge ngagoledag bae da teu boga samak saheulaj-heulaj atjan, soemawonna anggĕlmah. Noe matak teu boga pisan banda, sabab geus didjoewalan dipake dahar; ari koeli,

hĕnteu daek. Barang geus beak banda ngan tinggal imah tea, manehna soesah pikeun dahar; toengtoengna imahnateh koe tina boetoet didjoewal saroepija. Tapi eta doewitna barang geus lima powe ngan tinggal tiloe poeloeh sen. Atoeh! manehnateh soesah deui. — Toeloej manehna mikir; bĕt boga pikiran hajang njaba, tapi teu aja noe didjoegdjoeg. Isoekna tĕroes indit leumpang ngaler mĕkĕl doewit noe tiloe kĕtip tea, tapi eta doewitna teu dipake djadi teu baranghakan, dioepamakeun tapa.

Barang geus tĕpi ka pasisian, manggih oraj tjai keur dioedagoedag koe djĕlĕma karĕpna dek dipaehan; kapanggih koe Si Miskin sarta ngomong, pokna: „Eh! eta orajteh oelah dek dipaehan, karoenja! dibeuli bae koe koering sakĕtip!" — Djawab noe ngoedagngoedag: „Kop bae!" sarta toeloej didoewitan. Si Miskin doewitna tinggal doewa kĕtip djeung eta noe ngoedag-ngoedag baralik deui sa-imah-imahna.

Eta oraj bĕt toeloej njampeurkeun ka Si Miskin; ari koe Si Miskin ditjokot sarta diasoepkeun kana sakoena. Tĕroes Si Miskin indit deui. Teu lila manggih deui oetjing keur diteunggeulan koe noe bogana. Si Miskinteh njampeurkeun bari ngomong, pokna: „Lah karoenja eta oetjing! bĕt diteunggeulan! anggoer dibeuli bae koe koering sapitjis." — Djawab noe boga: „Kop bae! aja didijeu ge sok tjilimit eta oetjingteh." —

Ari geus dibeuli eta oetjingteh, harita tĕroes indit deui, doewitna tinggal sakĕtip. Ari teu lila, manggih deui bae andjing keur dibaledogan koe noe bogana. Si Miskin njampeurkeun bari ngomong, pokna: „Oelah dibaledogan eta andjingteh, karoenja! ari moal dipiaramah dibeuli bae koe koering, sakĕtip!" — Djawab noe boga: „Kop bae!" — Toeloej koe Si Miskin didoewitan sarta sanggeusna dibeuli, tĕroes indit deui; djadi ajeuna Si Miskin teu pisan boga doewit djeung oepama harajangeun barangdahar eta ingon-ingonanteh, toeloej dikĕntjarkeun sarta diomonganan, didagoan didijeu. Noe matak beunang diomonganan, sabab waktoe harita sasatoan barisa ngomong.

Katjaritakeun, Si Miskin koe tina geus lila leumpangna, tĕpi ka laoetan kaler sarta ngandjang ka imah soedagar noe pangbeunghama, djeung koe soedagarteh disoegoehan; kakaran harita ti saindit ti lĕmboerna ngarasa barangdahar sarta soedagar ngomong ka Si Miskin, pokna: „Eh, Miskin! maneh tĕtĕp bae didijeu; koe aing dek didjijeum mandor kapal." — Ari tjeuk Si Miskin: „Soemangga!" — Barang tĕpi kawaktoena lajar, toeloej Si Miskin ditaekeun tiheula

ka kapal tapi, barang tjlak toempak kana eta kapal, kapalna hĕnteu koewateun samalahan harita ge tilĕlĕp. Atoeh! Si Miskin ditewak koe soedagar sarta dialoengkeun ka laoetan; hadena bae bisa ngodjaj. Atoeh! pek bae ngodjaj; ari ingon-ingonannana naloetoerkeun miloe ngodjaj.

Katjaritakeun, Si Miskin geus tĕpi ka basisir, nja kitoe deui oraj, oetjing djeung andjing. Ari oetjing, noe matak bisa meuntas [1] diakod [2] koe andjing.

Barang geus tjenghar, Si Miskin ngomong ka eta ingon-ingonan, pokna: "Tjing! naon ajeuna pamoelang tarima maneh." — Orajteh ngomong, pokna: "Abdi ajeuna bade moelang tarima, tapi oetjing andjing montong miloe, sina dagoan bae didijeu. Ari djoeragan sarĕng abdi, oerang ngadeuheusan ka poen bapa; ĕngke gamparan, ari parantos tĕpang sarĕng poen bapa, kĕdah moendoet ali noe dina ĕlak-ĕlakan. Eta ali aja kasijatna: oepama dioesapkeun [3] kana naon bae, geus tangtoe djadi ĕmas atawa intĕn." — Djawab Si Miskin: "Hade, atoeh!" — Toeloej bae arindit.

Katjaritakeun Si Miskin geus tĕpi ka tĕmpat bapana eta oraj sarta reuwaseun koe tina saoemoer kakara nendjo noe kitoe roepana, sabab eta oraj Naga. Tidinja Naga ngomong ka Si Miskin, pokna: "Miskin! soekoer pisan maneh noeloengan anak aing; ajeuna aing dek moelang tarima. naon bae sapamenta maneh, tapi koedoe tinggal anak aingmah." — Djawab Si Miskin: "Oepantĕn koe goesti kaidinanmah, abdi bade njoehoenkeun ali noe dina ĕlak-ĕlakan gamparan." — Atoeh! koe Nagateh dibidjilkeun sarta dibikeun bari ngomong, pokna: "He, ijeu tampanan!" — Toeloej koe Si Miskin ditampanan bari njĕmbah sarta toeloej oendjoekan balik, pokna: "Goesti! atoeh abdi teu lami, bade wangsoel." — Djawab Naga: "Hade! pek, geura djig! koe aing didoengakeun." — Tĕroes Si Miskin indit.

Tah! tiharita noe matak oraj tjai, oepama panggih djeung djĕlĕma, sok ngĕlelan; hartina kitoeteh tobat (taloek).

Eta Si Miskin boga pikiran hajang mĕtjak eta ali, sarta tĕroes dioesapkeun kana batoe; eta batoe bĕt djadi ĕmas. Koe tina waktoe harita Si Miskinteh teu boga doewit, atoeh! gawenateh ngoesap-ngoesapkeun ali bae sarta beubeunangannana tĕroes didjoewalan, lila-lila Si Miskin djadi beunghar sarta meuli imah noe hade.

---

[1] Meuntas is hier eigenlijk niet juist. 't Beteekent „oversteken" en hier is bedoeld „van uit zee aan den wal komen"

[2] Ngakod — op den rug dragen.

[3] Ngoesapkeun is causatief: doen strijken, laten strijken.

Ari eta alinateh koe tina geus heubeul teu dibĕrsihan, djadi kotor; toeloej koe manehna dikakamasankeun soepaja dibĕrsihan; djeung manehna, sanggeus mikeun eta ali ka kamasan, tĕroes balik deui, djadi di aliteh ditinggalkeun. Katjaritakeun, kamasanteh ngabĕrsihan eta ali koe kapoer, ari eta kapoerteh bĕt djadi ĕmas. Atoeh! kamasanteh hoökeun sadjongdjonganmah; ari ingĕt, geuwat eta ali diteundeun dina pĕti kai djeung bari njokot ali noe sedjin noe saroepa djeung ali wasijat [1] tea djeung teuing koe bĕrsih. Teu lila Si Miskin datang deui ka kamasan bari ngomong, pokna: „Abdi bade ngabantoen ali tea.” — Toeloej koe kamasan dibikeun ali titironteh, djeung Si Miskin balik deui hĕnteu njahoeun jen eta ali ali titiron. Barang tĕpi ka imahna, dioesapkeun kana batoe, eta batoe djongdjon bae teu djadi naon-naon. Si Miskin heraneun sarta kalĕngĕr tĕpi ka toeloej sare; djeung keur waktoe sare, ngimpi datang naga tea bari ngomong ka Si Miskin, pokna: „Eh, Miskin! montong soesah! koe maneh geura akal-akal bae; pĕrkara ali manehteh, disoempoetkeun koe kamasan, di teundeunna dina pĕti kai. — Barang Si Miskin geus ngimpi kitoe, njaring deui sarta tĕroes mandi bĕbĕrĕsih. Sanggeus mandi, toeloej dioek dina bangkoe bari njaloekan oetjing djeung andjing. Sanggeus datang oetjing djeung andjing, toeloej Si Miskin ngomong, pokna: „Eh, oetjing, andjing! tjing, ajeuna aing koedoe poelang tarima koe maneh; kijeu pamenta aing: pangakalankeun ali noe ti Naga tea; ajana di kamasan dina pĕti kai.” — Ari oetjingteh ngomong, pokna: „Djoeragan! abdi wantoen ngakalan.” — Tjek Si Miskin: „Soekoer atoeh! ari bisamah! ajeuna bae geura indit.” — Oetjingteh toeloej bae indit. Ari andjing keukeuh dek miloe, tapi koe oetjing djeung koe Si Miskin teu kaidinan; koe tina keukeuh toeloej bae diidinan sarta tjek oetjing, koedoe ngadagoan di lawang kamasan.

Barang kira poekoel toedjoeh sore, toeloej oetjing ka para kamasan, gawena newakan beurit. Koe tina di kamasanteh rea beuritna, eta oetjing tĕpi ka poekoel dalapan kira meunang opat poeloeh, tapi eta beurit hĕnteu dipaehan ngan dipĕrih pati bae njaeta dipinangsaraja soepaja bisa njokot ali wasijat noe dina pĕti tea. Atoeh! pĕtiteh pada ngagĕret [2] koe beurit noe opat poeloeh; ari oetjing

[1] Wasijat is feitelijk iets dat men vóór zijn sterven vermaakt. Er is echter boven niet gezegd dat de Naga na 't geven van den ring sterft en dat is ook wel niet bedoeld. Wasijat is hier dus „een schenking”.

[2] Vgl. noot bladzijde 68.

ngadagoan dipara. Koe tina beuritna rea, pětiteh molongo sarta alina geus ditjokot koe beurit djeung toeloej diasongkeun ka oetjing. Oetjingteh koe tina atoh, toeloej aliteh ditampanan sarta těroes dibawa balik bari njampeur andjing di lawang. Eta ali koe oetjing ditembongkeun ka andjing, ari andjingteh keukeuh hajangeun mawa. Atoeh! toengtoengnamah dibikeun bae sarta dibawana digegel. Ari dina djalanteh aja soesoekan rada gěde meueusan, kira doewa toembak roebakna.

Ajeuna njaritakeun digirangeun eta soesoekan.

Aja hidji djělěma teuing koe beunghar sarta boga anak hidji keur meudjeuhna loeměngěr sarta lalaki. Ari eta boedakteh toeloej dahar deungeunna djeung koeroepoek; ari geus dahar, toeloej oelin bari ngamběng [1] koeroepoek sarta ngaliwat kana soesoekan tea; ari koeroepoekteh ragrag sahidji ka soesoekan.

Katjaritakeun oetjing geus meuntas, ari andjing pandeurieun oetjing. Barang andjing meuntas kira geus těngah-těngahna, koeroepoekteh datang. Eta koeroepoek koe andjing disantok sarta těroes didahar; ari ali wasijat tea ragrag sarta těroes harita didahar koe laoek. Barang geus beak koeroepoekna, eta andjing ngahoelěng koe tina reuwas sabab ali ragrag kana eta soesoekan, toeloej ngomong ka oetjing, pokna: „Doeh euj, tjilaka! aliteh ragrag kana soesoekan." — Atoeh! oetjingteh ngamběk bari ngomong, pokna: „Pěrkara eta ali lapoer deui, dewekmah teu njaho di euweuh, njaho di aja bae, da bongan silaing keukeuh najang mawa; pendekna ajeunamah eta ali beunang teu beunang oge, bakal dioendjoekkeun lalampahan silaingteh ka djoeragan." — Andjingteh awahing koe sijeun, toeloej ngomong ka oetjing, pokna: „Dagoan koe silaing didijeu, dewek dek ngakalan ali tea." — Toeloej koe oetjingteh didagoan di sisi soesoekan; ari andjing loempat ka noe bala, karěpna neangan sero. Eta andjingteh kaběněran bae, ari datang ka noe bala, meunang sero; djeung eta andjing barang kěk, toeloej ngomong, pokna: „Eh, sero! oepama maneh hajang keneh hiroep, aing pangnjokotkeun ali di soesoekan. Koemaha? sanggoep?" — Djawab sero: „Sanggěm." — Toeloej arindit ka soesoekan tea. Barang těpi, toeloej ngomong, pokna: „Tah! didijeu; pek guna beunangkeun." — Tidinja seroteh teuleum, tapi ali hěnteu aja, ngan aja laoek. Toeloej eta laoek ditewak sarta těroes dibawa kadarat; tapi di sisi soesoekan, barang

---

[1] In verband met 't volgende: 't oversteken van de sloot is niet duidelijk, wat hier met ngamběng bedoeld wordt.

eta laoek kekerepesan [1], alina mětjlěng [2] sarta laoekna ragrag deui ka soesoekan.

Tah! ti harita noe matak ajeuna aja ngaran laoek ĕmas.

Gantjangna toeloej koe andjing ditjokot deui sarta katembongeun koe oetjing dibawana ditalikeun kana boentoetna, sabab dipapatahan koe oetjing samalah dipĕtakeun heula koe boentoet oetjing; noe matak těpi ka ajeuna aja oetjing djeung andjing anoe tjantel.

Tidinja toeloej baralik deui; sarta barang těpi ka doenoengannana, eta ali diasongkeun sarta oetjing těroes njaritakeun lampah ti wiwitan těpi ka wěkasan. Atoeh! andjingteh ditjarekan koe doenoengannana sarta diomonganan, teu meunang asoep ka imah.

Tah tiharita noe matak andjing djeung oetjing satroe.

VIII. De dorper.

Een dorper, voor 't eerst op de hoofdplaats, koopt van een dalang een wajang golekpop (Ardjoena) die, maakt men hem wijs, sakti (met bovennatuurlijke kracht begaafd) is. Thuis gekomen zet hij de pop op een hoop padi op 't stoppelveld met wapens erbij en zegt tot de pop, zijn padi te bewaken. 's Nachts komt een dief op 't veld padi stelen, maar pop en wapens ziende, besluit hij liever deze mee te nemen. De eigenaar die even buiten komt om een kleine boodschap te doen, ziet dat de pop met wapens verdwenen is. Ardjoena gaat zeker 't veld eens langs of alles in orde is, denkt de man, maar voetsporen van een mensch ziende, schreeuwt hij Ardjoena toe, den dief neer te slaan. De dief springt in een greppel, valt in de kris (een der wapens door den dorper naast Ardjoena gelegd) en sterft. De dorper dit ziende, is overtuigd dat zijn Ardjoena sakti is. Hij vertelt 't aan de lieden in de buurt, die nu gaarne Ardjoena huren als wachter bij 't gewas.

De gelukkige bezitter van Ardjoena vermeerderde in luister ende hij waszeer geëerd.

Tekst: Dongeng djama doesoen.

Djaman baheula aja hidji djalma oerang pagoenoengan, gawena tani. Eta djalma liwat-langkoeng doesoen. Hidji waktoe manehannana

[1] Kekerepesan — spartelen, zooals een visch op 't droge.

[2] Mětjlěng — een springbeweging maken, op- uitspringen, neerspatten bv. van water dat gesprenkeld wordt of neervallen van opgeworpen aarde. Tjlěng is oempak basa van loentjak — springen.

hajang njahoeun di dajeuh sarta bari hajang barangbeuli. Barang datang ka dajeuh, aja noe keur nanggap wajang golek. Manehannana hajang njahoeun di roepana wajang, sabab saoemoer atjan njaho wajang. Barang gok, manehannana liwat langkoeng kagetna nendjo kai bisa ngigĕl sarta garagah. Nanjakeun ka djalma noe keur laladjo, pokna: „Noe panggagahna ari wajang, naon?" — Djawab noe ditanja: „Ari noe panggagahnateh sarta sakti ngan Ardjoena hidji." — Nanja deui: „Lamoen dibeuli, beunang sabaraha?" — Walonna: „Kira-kira pirĕgaeunnana [1] eta Ardjoena saratoes roepija." — „Tjing! koemaha lamoen dibeuli koe kaoela? dibikeun?" — Djawab noe ditanja: „Tjoba bae, tanjakeun ka dalang." — Toeloej eta djalma nanja ka dalang: „Tjing! eta kagoengan sampejan wajang noe ngaran Ardjoena dibeuli bae lima poeloeh roepija." — Walon dalang: „Moal kahatoerkeun, sabab Ardjoenateh ngan aja hidji." — Keukeuh eta wajang diririhan bae. Walon dalang: „Hade ari wani saratoes (roepija) mah, tangtoe didjoewal." — Walon noe hajang meuli: „Keun bae! koe kaoela dibeuli saratoesmah." — Toeloej dibajar kontan. Manehannana, sanggeus meuli wajang, toeloej bae balik. Ari datang ka lĕmboerna, eta wajang dikoekoesan, pokna: „Ardjoena! maneh ajeuna geus aja di aing; koedoe gagah sapĕrti keur didajeuh, sabab aing loba pisan toenggoeaneun; koedoe noeroet. Ajeuna maneh rek dipĕtakeun di sawah, koedoe noenggoean toempoekan pare sabab sok loba pisan bangsat; tangtoe sija dibahanan koe aing pakakas bĕdil, toembak, kĕris; koe maneh koedoe dipĕtakeun, aing hajang djongdjon sasarean." — Geus kitoe toeloej dibawa ka sawah sarta toeloej ditantjĕbkeun dina toempoekan noe tĕngah. „Tah! didijeu piĕnggoneun sijateh." Waktoe harita geus boerit; toembak, bedil, kĕris geus diteundeun deukeut Ardjoena. Kira-kira poekoel doewabĕlas peuteng datang bangsat noe rek maling pare, barang ret nendjo kana toempoekan tĕngah loba pakakas-pakakas sarta wajang, mikir si bangsatteh: „Naha, mĕnding mana, njokot pare djeung njokot barang?" — Geus kapikir mĕnding njokot barang-barang djeung wajang, gĕde hargana, top bae dibawa eta barang-barangteh djeung wajang. Kabĕnĕran noe bogana hoedang hajang kiïh; nendjo ka Ardjoena geus euweuh, tjeuk noe bogana: „Eta Ardjoena keur ngalanglang sisian, da parabot kabeh euweuh." — Ditendjo aja tapak djalma anjar toeloej gĕgĕroan bari soesoerakan, pokna: „Hajoh! soesoe! koe maneh, Ardjoena! tĕwĕk bae, tĕwĕk

[1] Rĕga — Oost-Prijangansch voor Harga.

masing paeh." — Bangsat loempat ngadenge noe gĕgĕroan; samaroekna [1] aja noe njoesoel. Bakating reuwas, loentjat bae kana parigi; brĕs katiroed koe kĕris nĕpi ka paeh; dilongok koe doenoengannana kapanggih bangsatteh geus paeh. Ngomong bari igĕligĕlan sarta toetoendjoek: "Toeh! kita tandana Ardjoena saktiteh, bisa maehan bangsat!" bari Ardjoena dioesapan: "Na, koe naon maneh tjitjing bae, lain geuwat balik di noe bala!? Geuning! deudeuleuan aing, awak maneh djĕblog pinoeh koe leutak. Hajoe, oerang koekoembah."

Toeloej eta Ardjoena dimandian. Sanggeusna, toeloej dibawa ka saoeng sawah deui; bebedja ka batoer-batoerna, didinja: "Ajeuna kaoela geus gĕnah ati boga toekang toenggoe pakaja. Lamoen kajang salamĕt, batoer-batoer koedoe njewa ka koela, sapeutingna limapoeloeh sen." Djalma-djalma aratoheun pada hajang make.

Eta noe boga tambah-tambah moeljana, dipikolot pisan koe djalma-djalma.

IX. De blinde en de bultenaar.

De blinde en de bultenaar komen samen in een waroeng. De blinde geeft den bultenaar vijf cent om wat van te koopen. De gebochelde koopt rijst en vleesch dat verschrikkelijk taai is. De blinde zit er op te bijten en te bijten tot hij weer ziende wordt. Verheugd springt hij rond en geeft den bultenaar van plezier een slag op zijn bult. En zie, de bult is weg. Ze huppelen in 't rond en springen overmoedig, elkaar omstrengelend een sloot in, die ze over moesten, met 't gevolg dat de een valt en zijn bult terug krijgt en den ander een scherp stuk bamboe in zijn oog dringt zoodat hij weer blind wordt.

Hierop is 't spreekwoord van toepassing: de buffel keert terug naar de plaats zijner kraal, de kemirinoot valt aan den voet van den boom. D. w. z. terugkeeren tot zijn oorsprong.

Tekst: Anoe lolong njobat djeung noe bongkok.

Dina hidji mangsa anoe lolong ngadjak njaba ka noe bongkok. Tidinja brĕng doewaän njaraba ka saparan-paran; barang datang ka hidji waroeng, maranehna harajang barangdahar. Tidinja noe lolong ngomong ka noe bongkok, pokna: "Adi! ajeuna akang

[1] Maroek — Waan.

hajang baranghakan; ijeu beulikeun, boga doewit lima seu; meuli naon bae anoe ngeunah.″ — Tidinja toeloej noe bongkok meuli kĕtan djeung laoek tapi laoekna estoe lijat kabinabina datang ka teu beunang digegelan tina lijatna. Geus kitoe toeloej dibikeun ka noe lolong, toeloej pada ngadahar; noe lolong ambĕk, beuki tarik ngegelannana datang ka beunta. Noe lolongteh atoh katjida sarta bari abrag-abragan [1] koe tina atohna ajeuna geus beunta. Anoe bongkokteh hoökeun nendjo noe lolong geus beunta, toeloej bae noe bongkok nanja ka noe geus waras: ″Akang bĕt dipaparinan waras deui hĕnteu tampadaksa!″ — Waugsoel noe lolong bari ngĕtig kana tonggong noe bongkok: ″Lah! oerang geus djagdjag; ajeunamah teu sijeun leumpang ka noe loba boerang atawa baloengbang.″ — Anoe bongkok, sanggeus dikĕtig, djol tjageur bongkokna sarta katjida pisan atohna. Toeloej bae doewaän pada adjroeg-adjroegan, igĕl-igĕlan koe tina atohna. Geus kitoe mauggih soesoekan; eta soesoekan rada roebak sarta euweuh tjoekaugan. Tina rasa maueh djagdjag toeloej bae loentjat barĕng pa-ajang-ajang; anoe tadina bongkok deui; noe lolong katjolok koe regang sarta djadi lolong deui. Djadi asoep kana paribasa: Kĕbo moelih pakandangan, [2] moentjang laboeh kapoehoe. [3] Tĕgĕsna: poelang ka asal.

X. De lĕgen-tapper die luchtkasteelen bouwde.

Een tapper van lĕgen ('t sap dat uit de bloemsteelen van den arenpalm wordt getapt) klom in zijn arenboom om den bamboekoker, waarin 't sap wordt opgevangen te halen. De koker is al vol en nu bepeinst de man wat al voordeel hij van die lĕgen hebben zal. Van 't geld dat hij voor de lĕgen krijgt, zal hij een kip koopen; later zal hij de kuikens verkoopen en een huis koopen. Maar onder dat suffen valt hij in slaap, valt naar beneden en is dood.

Moraal: Bouw niet te veel luehtkasteelen, dat loopt mis.

Tekst: Toekang njadap lalamoenan.

Djaman baheula aja hidji djĕlĕma toekang njadap. Barang dina hidji poroe kira wantji poekoel lima sore, eta toekaeg njadap indit

[1] Abrag-abragan — rondspringen.

[2] Is dit een Javaansch spreekwoord? Kĕbo is geen Soendaasch; moelih is overgegaan als 't hoogste woord voor terugkeeren en kan niet van een buffel worden gezegd.

[3] Zoo luidt algemeen 't spreekwoord. Laboeh is echter omvallen, terwijl bedoeld is ragrag — neervallen (van een hoogte).

ti imahna, sĕdjana rek neang lahang. Barang datang ka handapeun kawoeng, toeloej bae naek kana kawoeng anoe diteundeunan lodong tea; ari ditĕmpo lodongna geus pinoeh koe lahang.

Geus kitoe eta toekang njadap ngomong di djĕro pikirna, pokna: „Ijeu lahang sakijeu lobana, lodong gĕde datang ka pinoeh, tangtoe isoekanmah aing oentoeng koe doewit ladang lahang. Oepama eta doewit ladang lahang geus katampa, koe aing rek dipake meuli hajam bikang soepaja ĕndogan sarta tĕroes djadi anak; tangtoe dina sawatara [1] boelan geus loba, rek didjoewal; ladang dipake meuli imah djeung korsi gojang anoe aloes; tangtoe aing aja noe njĕboet beunghar sabab boga imah aloes djeung dioek dina korsi gojang; geus moal aja anoe njaroewaän kabeungharannana aing.

Eta toekang njadap rarasaännana geus asa ĕnja bae boga imah aloes djeung dioek dina korsi gojang. Toengtoengna teu asa dina loehoer kawoeng, toeloej bae noendoetan sarta leungeunna lepot geus teu njĕkĕlan, kasewad bae ragrag datang ka paeh misan.

Hartina ijeu dongeng:

Djĕlĕma oelah sok ngagĕdekeun teuing lalamoenan, sok tjilaka teu poegoeh-poegoeh sapĕrti dongeng ijeu toekang njadap.

XI. 't Verhaal van Bapa Poetjoeng.

Bapa Poetjoeng is een oude vos, die allerlei streken uithaalt. Vele ervan heb ik hooren vertellen op rekening van Kabajan. De Kabajan-verhalen zijn zeer talrijk, dikwijls lachwekkend maar bijna altijd zeer plat. 't Verhaal van Bapa Poetjoeng is een kleine proeve van oolijke Kabajan-streken, die niet plat zijn.

Bapa Poetjoeng verkoopt den kop van een buffel alsof 't een gansche buffel was door platte visschen met sprieten in de ooren te stoppen, zoodat 't schijnt of die bewegen, en den buffelkop in 't wed te leggen. (Bij badende buffels — een modderbad — komt alleen de kop boven 't water en den modder uit).

Hij verkoopt een heiligen wonderboom, die vruchten draagt met geld erin, dat echter eerst door hemzelf in de vruchten was gestopt.

Hij baadt zich in lĕgen (kleverig), rolt zich dan in de kapok en kruipt in een kooi. De bedrogenen: kooper van den buffelkop en koopers van den wonderboom komen aanzetten, Bapa Poetjoeng

[1] Sawatara — eenige.

loopt uit zijn kooi, baadt zich achter 't huis en komt gewoon gekleed te voorschijn, hoogst verstoord dat de bedrogenen den vogel uit de kooi hebben laten ontsnappen, want die vogel was van den Koning. Grootmoedig neemt Bapa Poetjoeng de schuld der ontstelde bedrogenen op zich jegens den Koning, in ruil waarvoor Bapa Poetjoeng 't geld en de lijnwaden mag houden die hij hun ontfutseld had. Dat was 't begin van Bapa Poetjoengs rijkdom.

Tekst: Dongeng Bapa Poetjoeng.

Djaman baheula aja hidji djalma lalaki ngaran Bapa Poetjoeng. Dina hidji powe eta Bapa Poetjoeng balangsijar, ngadjoegdjoeg ka lĕmboer pangdjagalan. Barang nĕpi ka eta lemboer mĕnĕrau toekang djagal keur meuntjit moending; toeloej disampeurkeun barina ngomong, pokna: „Kang! eta hoeloe moending dek dibeuli koe kaoela." — Walon toekang djagal: „Pek bae, daek saringgitmah." — Toeloej eta hoeloe moending dibajar sapamentana toekang djagal, hĕnteu ditawar deui. Tidinja eta hoeloe moending koe bapa Poetjoeng dibawa ka panggoejangan; barang nĕpi kadinja, eta tjeuli hoeloe moendingteh diasoepan lele kentja katoehoe, ari omongna: „Tah! ajeuna ijeu hoeloe moending koe aing dek diantjlomkeun kana tjai." — Toeloej diantjlomkeun; ari ngantjlomkeunnana eta hoeloe moending sina dangah [1] saroepa moending keur goejang. Ari eta lele anoe aja dina tjeuli kekepret bae, djadi saroepa tjeuli moending hiroep. Toeloej Bapa Poetjoeng dioek disiri panggoejangan bari njĕkĕlan kaloehan.

Hĕnteu lila, djol hidji djalma sĕdja neangan moending beulieun; neudjo Bapa Poetjoeng keur ngagoejangkeun, toeloej di tanja, pokna: „Keur naon, Bapa Poetjoeng?" — Walon Pa Poetjoenh: „Keur ngagoejangkeun moending, euj?" — Eta djalma ngomong deui: „Koemaha, Pa Poetjoeng! lamoen dibeuli bae koe dewek moendingteh?" — Walon Pa Poetjoeng: „Moal, da beunang ngahadja meuli; kitoe oge, ari daek dalapan poeloeh roepijamah, pek bae!" — Walon djalma noe rek meuli: „Heug! tapi dewek hajang njaho gédena; tjik! hoedangkeun." — Djawab Bapa Poetjoeng: „Oelah! karoenja, hareudangeun, keun bae, sina mandi." — Gantjangna eta moending toeloej dibajar dalapan poeloeh roepija. Tjarek Bapa Poetjoeng: „Tapi ijeu moending oelah waka dihoedangkeun

[1] Dangah — opgeheven.

lamoen dewek atjan djaoeh.″ — Toeloej Bapa Poetjoeng leumpang gagantjangan. Tidinja Bapa Poetjoeng manggih tangkal kondang di sisi djalan pisan sarta keur meudjeuhna boewahan, leubeut katjida. Toeloej disampeurkeun koe Bapa Poetjoeng sarta ditaekan. Ari eta boewah kondangteh diasoepan doewit, hidji boewah aja anoe saperak aja anoe limapoeloeh sen, datang ka beak doewit dalapan poeloeh ladang hoeloe moending tea.

Sanggeus kitoe Bapa Poetjoeng toeloej balik gagantjangan njokot medja, korsi, sapoe djeung roepa-roepa kadaharan. Toeloej handapeun tangkal kondangteh disapoean běrěsih katjida sarta diteundeunan paroekoejan djeung sasadjen saroepa tangkal karamat. Bapa Poetjoeng pek dioek dina korsi njanghareupan medja djeung sagala kadaharan. Ari gawe Bapa Poetjoeng teh, moeloengan boewah kondang anoe ragrag, ditjokot, dipěsek, toeloej di tjokot doewit anoe dina djěro boewah tea sarta diteundeun dina bokor loehoer medja; harita geus meunang doewapoeloehlima roepija.

Katjaritakeun deui, aja tiloe djalma toekang barang ngaliwat, neudjo ka Bapa Poetjoeng. Toeloej disampeurkeun barina ditanja: ″Mang! Tangkal naon ijeu, anoe matak dihade-hade teuing?″ — Walon Pa Poetjoeng: ″Hih! ari hajang těrang, ijeuteh tangkal karamat, boewahna oge doewit; bisi koerang pěrtjaja, mangga eta ala hidji anoe rada kolot, meureun aja saperakmah.″ — Toeloej eta djalma toekang barangteh ngala hidji; barang dipěsek, didjěrona ěnja aja doewitna saroepija. Ari tjarek toekang barangteh: ″Ijeuteh boewahannana sataoen sabaraha kali?″ — Walon Pa Poetjoeng: ″Ari eta boewahannana geus tangtoe dina satahoen doewa kali.″ — Toekang barang ngomong deui: ″Lamoen kitoemah, oerang toekeur bae djeung dagangan kaoela roepa barang-barang lobana teloe tanggoengan.″ — Walon Pa Poetjoeng: ″Moal, karana roegi katjida.″ — Toekang barangteh keukeuh bae ngadjakan toekeur. Tjarek Pa Poetjoeng: ″Mangga atoeh! ari sampejan keukeuhmah.″ — Harita oge Pa Poetjoeng amitan ka eta tiloe djalma sarta narima barang-barang djeung njelehkeun eta tangkal kondang. Toeloej balik gagantjangan bari nanggoeng barang-barang tea.

Barang něpi ka imahna pamadjikannana kaget neudjo Pa Poetjoeng nanggoeng barang sakitoe lobana. Toeloej ditanja: ″Pa Poetjoeng! Etateh barang saha?″ — Tjarek Pa Poetjoeng: ″Barang kami, tapi ajeuna kami rek mandi koe tjai lahang; maneh njadijakeun kapoek karana ěngke, lamoen kami geus mandi koe lahang,

kami rek goegoelingan dina kapoek djeung meuweung tjabe beureum; ari geus pek, kami koeroengan di sisi imah. Mangke, lamoen toekang barang djeung djalma anoe meuli moending datang nanjakeun kami, bedjakeun, kami disaoer koe Radja; djeung lamoen eta djalma rek ngadeukeutan kana koeroeng, tjarek koe maneh: oelah deukeut-deukeut kana eta koeroeng sabab aja manoekna kagoengan Radja.″ —

Hĕnteu lila djol tiloe djalma toekang barang djeung anoe meuli hoeloe moending tea ka imahna Bapa Poetjoeng, pokna: ″Bapa Poetjoeng teh aja?″ — Walon pamadjikan Pa Poetjoeng: ″Teu aja! keur disaoer koe Radja.″ — Toeloej eta djalma tjing alidĕr ka sisi imah. Pamadjikan Pa Poetjoeng ngomong: ″Hih! oelah ngadareukeutan kana eta koeroeng, karana aja manoekna kagoengan Radja, ari ngaranna manoek Prokongkong.″ — Eta djalma teu beunang ditjarek, toeloej ngadeukeutan eta koeroeng. Barang Bapa Poetjoeng nendjo eta djalma ngadareukeutan kana koeroeng, manehannana toeloej njeundak eta koeroeng, bidjil toeloej loempat bari disada: ″Prokongkong! prokongkong!″ ngadjoegdjoeg ka tjai. Pamadjikan Pa Poetjoeng, barang njaho Pa Poetjoeng kaloewar tina koeroeng, toeloej bae njokot pakean Pa Poetjoeng bari api-api ngoedag, tĕroes ka tjai neundeun eta pakean Pa Poetjoeng, toeloej balik ka imahna. Barang nĕpi ka imahna, toeloej ngomong ka eta tiloe djalma sĕmoe reuwaseun katjida: ″Koemaha? naha eta manoek koe sampejan dileupaskeun! dioedag koe koering oge hĕnteu kasoesoel. Lah! tada teuing bĕndoena Radja! anoe matak Pa Poetjoeng disaoer, njaeta Radja rek mariksakeun manoek tea; kari-kari ajeuna dileupaskeun. Tada teuing Pa Poetjoeng ngambĕkna!″ — Ari walon toekang barang: ″Da hĕnteu dileupaskeun.″

Katjaritakeun Pa Poetjoeng, sanggeus mandi toeloej pakean sarta balik ngagidig. Barang nĕpi ka imah, toeloej nanja ka pamadjikannana: ″Nini! kamana manoekteh? ajeuna dipoendoet koe Radja.″ — Walon pamadjikan: ″Manoekteh leupas da didareukeutan koe eta semah: dioedag oge hĕnteu kaoedag.″ — Pa Poetjoeng barang ngadenge omongan pamadjikannana, api-api ngambĕk bari ngomong ka toekang barang djeung anoe meuli hoeloe moending tea: ″Naha sampejanteh wani-wani ngaleupaskeun eta manoek? ajeuna sampejan kabeh rek dioendjoekan ka Radja; geus tangtoe sampejan mareunang hoekoeman gĕde katjida.″ — Eta djalma ngawalon bari reuwaseun katjida: ″Ajeunamah kijeu bae: pĕrkara eta barang anoe tiloe tanggoengan, pek bae keur Bapa Poetjoeng, djeung eta doewit dalapan

poeloeh roepija pameuli hoeloe moending tea; tapi ijeu pĕrkara kaoela hajang salamĕt.″ — Walon Pa Poetjoeng: ″Lamoen kitoemah, keun bae koe kaoela ditanggoeng dosa sampejan, tatapi sampejan koedoe boeroe-boeroe ingkah tidijeu.″ —

Gantjangna eta djalma toeloej baralik. Ajeuna Bapa Poetjoeng katjida soeka boengahna, rehna eta doewit djeung barang-barang geus kapimilik. Toeloej Pa Poetjoeng djadi toekang barang; koe tina bisana djeung wĕkĕl lila-lila djadi beunghar.

XII. 't Stekelvarken en de berg.

Tot slot een verhaal, waarvan ik geen fraaie lezing bezit en daarom alleen de korte inhoud wordt medegedeeld.

Op de vlakte stond een berg. Elken dag werd in dien berg gegraven door een stekelvarken. Dat verdroot den berg en hij wilde een stekelvarken zijn. Maar 't stekelvarken werd nagezeten door honden en hij vroeg een hond te worden. Als de hond niet mee wilde op de jacht, sloeg zijn meester hem en smeet naar hem. Hij vroeg mensch te worden. Toen hij mensch was belastte 't kamponghoofd hem met transportdiensten en hij wou kamponghoofd zijn. 't Kamponghoofd kreeg bevel van 't dorpshoofd de lieden uit te laten komen naar den weg en zich voorbeeldig te gedragen. Hij vroeg loerah te worden. Maar 't dorpshoofd kreeg bevelen van den tjamat (onder-distriktshoofd) en werd beticht als er geen klaarheid kwam in politiezaken. Een tjamat wilde hij zijn. De tjamat kreeg ook bevelen, van den Wadana, en dikwijls had hij gasten. Hij verzocht Wadana te wezen. Maar nog ontving hij bevelen, nu van den Patih. Toen dacht hij: als ik Patih word, krijg ik nog bevelen van den Regent; word ik Regent, dan van den Assistent-Resident en den Resident. Hij verlangde ten slotte weer berg te worden ″want dan is er niemand die me bevelen geeft.″

DE BATOE KĚMANG, NABIJ MEDAN.

DOOR

E. J. VAN DEN BERG en J. H. NEUMANN.

Zendelingen van het Ned. Zendelinggenootschap.

Nadat reeds door verschillende personen, en ook door ons herhaaldelijk een bezoek was gebracht aan de *Roemah Oemang*, of ook wel *Batoe Kĕmang* geheeten, gingen wij den 17den en 18den Mei 1906 daar weer heen ten einde door opmetingen dezen steen in kaart te brengen, en zoodoende er de aandacht van meer bevoegden op te vestigen.

Wanneer men den straatweg van Medan naar Bandar Baroe volgt, heeft men even voorbij het dorp Simbahe een voetpad, dat ons naar de kampong Doerian Tani brengt, een klein dorp aan gene zijde van de Bĕtimoes-rivier gelegen. Ongeveer 10 minuten van dit dorp treft men een grooten steen aan die — zie fig. *a* op Plaat I — een zeer regelmatige gedaante vertoont. Volgens de legende is deze steen de woonplaats geweest van een kabouter, hier *oemang* of *kĕmang* geheeten; vandaar dat de steen den naam draagt van *Roemah Oemang* = Huis van den Kabouter, of *Batoe Kĕmang* = Kaboutersteen.

Reeds de Heer Westenberg gaf in zijne „Aanteekeningen" enz. een kleine beschrijving van deze plaats, [1] en wijst er op, dat de inlichtingen aan Dr. Hagen verstrekt, niet geheel juist waren. Vandaar dat het ons niet overbodig voorkwam, nadere opmetingen te doen en deze in kaart te brengen ten einde aan onderzoekers een juiste voorstelling van deze plaats te verschaffen.

Nadat het terrein rondom den steen opengekapt en de steen zelf van allerlei woekerplanten gereinigd was, vertoonde hij eene zeer regelmatige gedaante. Wat ons op het eerste gezicht een ruwe steen

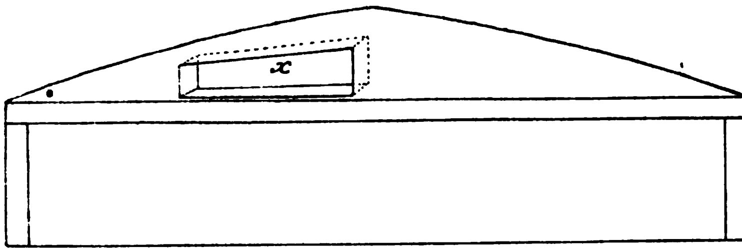
[1] Zie Bijdragen Kon. Inst. 5, VII, 1892, blz. 233-34. De eerste beschrijving en afbeelding door Dr. Hagen verscheen in het Tijdschr. v. Ind. T. L en V.-kunde XXVIII, 1883; zie daar den tekst p. 534-535; den ruwen plattegrond, met aanzicht, en twee doorsneden op Tafel II; en de verklaring daarvan op pag. 543. (Noot van M. Joustra.)

leek, zonder bepaalden vorm, werd nu een zeer zuiver en regelmatig bewerkt stuk. Het grondvlak vertoont een langwerpig vierkant, lang 6.70 M., breed 3.35 M., zoodat wij dus eene lengte hebben van tweemaal de breedte. De hoogte is van voren 3.40 M; terwijl de hoogte der achterzijde, door gedurige aanspoeling van aarde, slechts 2.40 M. bedraagt. Vóór- en achterzijde zijn loodrecht, terwijl de zijvlakken schuin staan, en dus het geheel vrijwel den vorm van een pyramide heeft, met twee schuine en twee loodrechte vlakken; waarbij echter de top niet in een punt eindigt, maar een klein langwerpig vierkant vlak vertoont, dat gedeeltelijk bewerkt scheen en door de lieden aldaar een schaakbord genoemd werd. De achterwand — zie fig. *b* op de bijgaande Plaat I — is van relief-versieringen voorzien, die thans niet meer geheel duidelijk zijn; men ziet daar de overblijfselen van eene menschenfiguur in haut relief, benevens twee bochtige dingen, die door de lieden aldaar hagedis genoemd worden. De linkerzijwand is zeer beschadigd, deels afgebroken, maar vertoont toch nog eene tweede vrij duidelijke menschengedaante, ook in haut relief. Aan de voorzijde (verg. fig. *a* op Plaat I) ziet men eene opening zuiver vierkant in den steen gehouwen (weer omgeven door eene schuins daarop geconstrueerde ruit), welke toegang geeft tot een kleine ruimte. De opening-zelve is omgeven door versieringen waarvan de lijnen nog gedeeltelijk te volgen zijn, en waarin zich de omtrekken van twee menschen(?)-figuren bevinden, welke nog onduidelijk te zien zijn; de rechtsche figuur is stellig een menschengedaante in zittende houding, rustende op de schuine lijn der eene bovenzijde van de ruit, terwijl de linkerfiguur aan de fantasie vrij spel geeft, maar toch zeer veel gelijkt op eene pendant van de andere. De opening is stellig vroeger door een deur gesloten geweest, [1] die er òf juist in paste, òf door eene klevende massa ingemetseld was; althans het is nog duidelijk te zien, dat de opening later er in gehakt is en men zich met geweld toegang heeft verschaft. Ook werd bij het graven in de nabijheid een platte steen gevonden, die wel een deel van de deur geweest kan zijn.

In den onderdorpel is een rond gat te zien van 9 c. M. middellijn, dat echter wel door Batak'sche handen gemaakt kan zijn. Kruipt men door het gat naar binnen, dan bevindt men zich in eene vierkante ruimte of kamer, in welker midden (zie den op Plaat II gegeven schets-plattegrond) men rechtop zitten kan. In de vier hoeken vindt

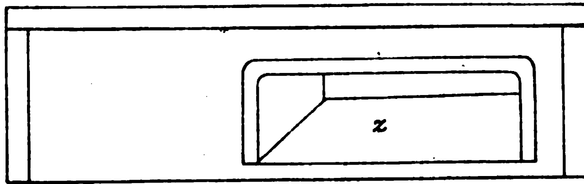
[1] Ook Dr. Hagen brengt dit vermoeden over van zijn eigen berichtgever, den Heer G. Meijer, l. c. p. 544. (M. Joustra.)

men halve pilaren (*d*) van ± 8 c. M. middellijn, tegen den wand in den steen uitgehouwen; terwijl men aan de voorzijde rechts en links van de deuropening nog twee van zulke pilaren ziet. Die pilaren zijn van boven verbonden door een gelijkmatige halfronde lijst, die langs alle zijden doorloopende op de pilaren schijnt te rusten en de grens van wand en plafond vormt. Het plafond is eenigszins gebogen en loopt schuin naar boven waar het precies boven het midden van de kamer samenkomt, eenigszins den indruk gevend van een spitsboog. In den achterwand boven de lijst (zie den bijgaanden opstand, *x*) ziet men eene nis, niet precies vierkant maar

Achterwand.
Schaal 1 : 30

eenigszins den vorm van het dak volgend; zoodat de opening aan de eene zijde hooger is. Aan den rechterzijwand (zie den opstand, *z*)

Rechterzijwand.
Schaal 1 : 30

ziet men eene dergelijke nis, weer omgeven door een lijst; eene nis, veel grooter dan die van den achterwand en ook veel dieper. Keert men zich naar de opening, dan ziet men boven deze eenige schuine lijnen die echter niet goed meer te zien zijn; en tevens is dan waar te nemen, hoe de toegang met ruw geweld is opengehakt en dus de kamer steeds goed is afgesloten geweest.

De vloer is in drieën verdeeld (zie den plattegrond op Plaat II);

rechts en links (*a*, *a*) is eene verhooging van enkele centimeters, terwijl het diepere middengedeelte *(b)* van achteren van eene 11 c.M. breede goot is voorzien *(c)*, en van voren van eene ± 5 c. M. breede goot *(c)*.

Naar buiten tredende bleek ons bij het omwoelen van den grond, dat er aan de voorzijde eenige rechte steenen stonden, die een soort van goot vormden; de steenen zelf leverden niets bijzonders op, alleen werden eenige scherven van een rood aarden pot gevonden. Door gebrek aan krachten moest het graven opgegeven worden.

Wat ons trof bij het beschouwen van den steen en de kamer, waren de zuivere afmetingen en evenredigheden, zoodat wij moeten aannemen dat ontwikkelde en kundige menschen steen en kamer bewerkt hebben; maar welk volk dit gedaan zal hebben is ons nog een raadsel. Batak's deden het stellig niet. Misschien dat verdere opgravingen in den omtrek eenig licht zullen verspreiden. De richting van de kamer is zuiver Z.O.—N.W., met de opening op het Zuidoosten.

Verder bezochten wij nog twee kolossale steenen aan de Bětimoes-rivier gelegen, bekend als de *Batoe pěndjěmoerěn* („Droog-steen") en de *Batoe pěrtěnoeněn* („Weef-steen"), maar deze leverden niets bijzonders op. Het waren kolossale keisteenen, in tegenstelling met de *Batoe Kěmang*, die uit zachten zandsteen bestaat. Tevergeefs zochten wij in de B. Kěmang naar voegen, die ons zouden kunnen wijzen op het gebruik van gehouwen steenen, maar alles leek even massief. Een Batak opperde de meening, die niet maar zoo te verwerpen is, dat die steen *gemaakt* zou zijn door zand, kiezelsteenen en klei dooreen te mengen.

Dit laatste lijkt ons niet zoo onmogelijk, omdat verder onderzoek ons nog meer dergelijke steenen aldaar doet vermoeden.

Sibolangit, Juni 1906.

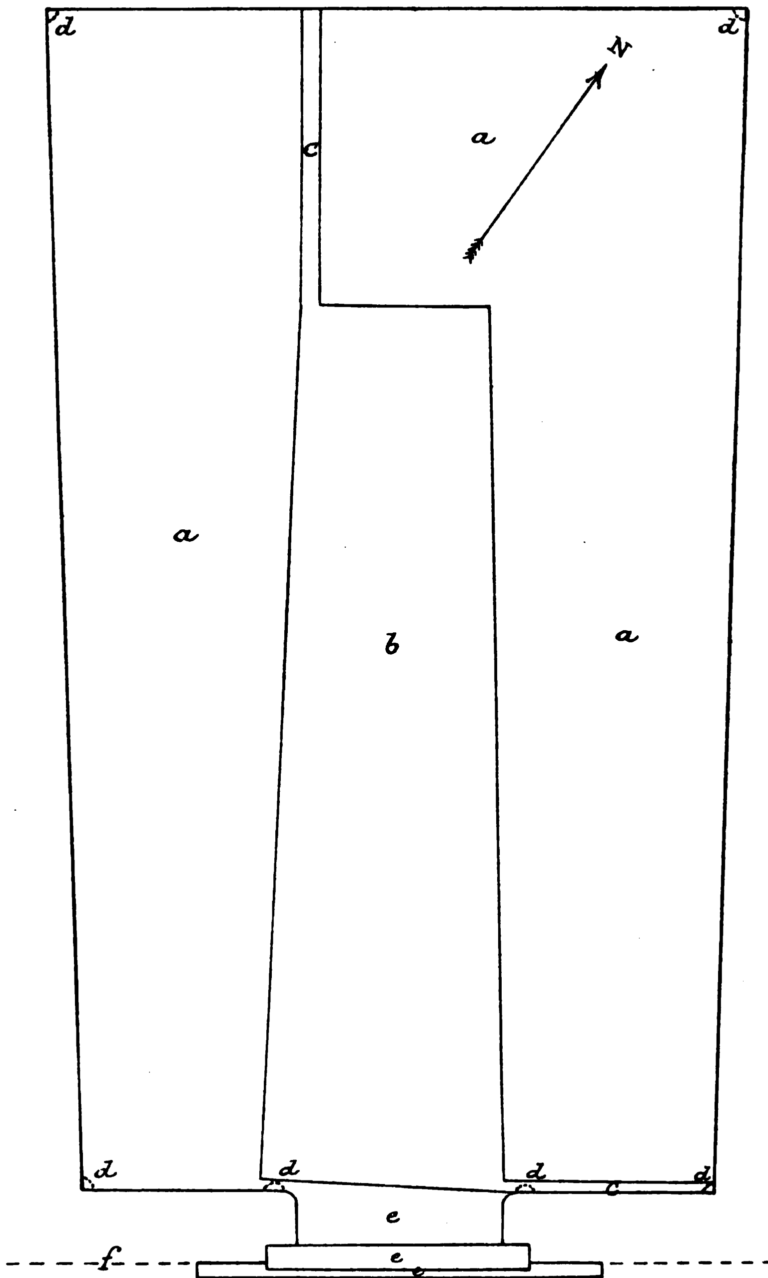

a. Voorzijde van den Batoe Kĕmang.

b. Achterzijde van den Batoe Kĕmang.

Plaat II.

a. Hooge vloer
b. Dieper gelegen vloer
c. Goot
d. Halfronde pilaren
e. Ingang en dorpel
f. Muurlijn van buiten

Schaal 1:40

Plattegrond van den Batoe Kĕmang.

HET „SPINNEWEB"-MOTIEF OP TIMOR.

DOOR

J. A. LOEBÈR Jun.

In mijn studie over "Timoreesch Snijwerk en Ornament" (Den Haag, 1903) mocht ik op een motief wijzen, dat in deze ornamentiek herhaaldelijk voorkomt. Op blz. 41 en 42 had ik in de figuren **aa** 1—19 de voornaamste vormen getoond en onder deze was er een (fig. **aa** 5), die zeer duidelijk aan een spinneweb herinnerde. Daarnevens tal van gestiliseerde vormen, die in min of meer rijke détailleering de langzame vervorming, de verwerking van een oermotief deden zien. Tot gemak van den lezer zijn ze hier alle op de bijgaande Plaat nogmaals weergegeven, met dezelfde volgcijfers als in mijn werk.

Voor onzen Archipel was mij dit "spinneweb"-motief volkomen nieuw. Ik kende het in denzelfden naturalistischen vorm van fig. aa 5 als symbool der Arapaho-Indianen. Alfred Kroeber, [1] aan wiens studie ik deze kennis ontleende, noemde het "spinneweb". Drs Foy en Richter, [2] wien deze naturalistische vorm onbekend was, zagen het voor een stervorm aan.

Daarnevens heb ik toen gereleveerd (t. a. p., p. 42), hoe in het oude Peru een verwante vorm terug te vinden was. "Aan de toppen der standaarden, die Peruanen van aanzien in het graf werden meegegeven, bevindt zich een geheel analoge vorm (nl. met het Indiaansche motief), waarbij de spinnewebvorm verkregen wordt door het schuin kruisen van twee latjes op den staf en deze te verbinden met katoendraadjes (zie Stübel u. Reiss, Das Totenfeld von Ancon, I, pl. 32, fig. 15 en 18)."

---

[1] Alfred L. Kroeber, Symbolism of the Arapaho-Indians. (Bull. Am. Mus. of Nat. History. Vol. XIII, 1900) blz. 70.

[2] W. Foy u. O. Richter, Zur Timor-Ornamentik (Abhandl. u. Ber. d. Kön. Zoolog. u. Anthr.-Ethnogr. Mus. Dresden. Festschrift 1899. N° 3).

Met het vermelden van dit gegeven ben ik dicht bij de werkelijke beteekenis geweest; en zoo ik meer tijd en gelegenheid had gehad voor het rustig raadplegen der literatuur — iets, dat mij vrijwel ontbrak, — dan zou ik in het Intern. Archiv. für Ethnographie den sleutel ter verklaring hebben kunnen vinden.

Dr H. TEN KATE had de goedheid mij een zeer uitvoerigen brief, dd. Kobe, 15 Jan. 1904 te schrijven, waarin hij onder meer wees op het door hem gevonden offerschermpje, beschreven en afgebeeld in het Intern. Archiv. für Ethnographie, VIII (1895), blz. 13—14 en plaat IV, fig. 39, dat op het spinneweb-motief betrekking kon hebben.

De plaatverklaring zegt omtrent dit figuur 39: „Opferschirm zu Kewar, Lamakĕnen, Central Timor. Ich fand dieses, aus Holz-oder Rohrstäbchen, bestehende und mit Fäden übersponnene Gestell oberhalb der Thüröffnung eines Hauses aufgespannt an den vier Fäden, welche sich an den Ecken des Schirmes befinden. Da es in dieser Wohnung ziemlich dunkel war und alles ausserdem ein schwarzberäuchertes Ansehen hatte, war ich nicht im Stande eine Farbe des Schirmes zu unterscheiden. In unmittelbarer Nähe waren Unterkiefer von Schweinen an den Dachsparren aufgehängt. JACOBSEN fand während seiner Reise ungefähr dieselben Schirme oder Gestelle auf Flores als Opfergabe der *Naga.* Er fügt aber hinzu, dass sie, im Gegensatz zu dem Amerikanischen Vorkommen, horizontal aufgestellt sind und symbolisch als Schutz gegen die austrocknende Wirkung der Sonnenstrahlen gelten (Vergl. Globus, Bd. 55, p. 201 und Verhandl. der Berliner Anthropolog. Gesellschaft, 1889, p. 700—701). Obwohl ich nicht bezweifle, dass die Angabe, als seien derartige Gestelle der *Naga* geweiht, richtig ist, kommt mir diese letzte Behauptung doch etwas unwahrscheinlich vor, da die unmittelbare Beziehung *Naga* und Sonne mir nicht deutlich ist" (p. 13).

In zijn brief schrijft D^r^ TEN KATE verder over deze offerschermpjes dat zij, behalve op Flores en Timor, in het door mij reeds geciteerde Ancon, in Bolivia, bij de Yuma-Indianen, op Vancouver, in Chittagong, enz. voorkomen.

Zeker was ik dus met het gegeven van Oud-Peru dicht bij de bron. Evenals de Indianen van den Arapaho-stam den vroegeren schermvorm in hun spinneweb-motief bewaren, vindt men op Timor het offerscherm in het bamboe-ornament toegepast.

Een dergelijk offerscherm uit de Collectie-JACOBSEN van 't eiland Flores geeft de hier toegevoegde afbeelding (aa. 20 der Plaat) te

zien. Het bevindt zich in het Museum voor Volkenkunde te Berlijn (I C. 18526—32). De samenstelling is zeer eenvoudig; een drietal bamboe-latjes is om een vertikaal stokje gebonden en deze latjes zijn met bruine en blauwe katoendraadjes verbonden, zoodat een spinneweb-vorm ontstaat. De bijgevoegde beschrijving zegt: „Schirme für die „*Ular Naga*", eine siebenköpfige Schlange, welche Seelen frisst. Sie lebt in einem grossen Loch, das man mit einem Stein, dem „*Batu Naga*" bedeckt hat. Stirbt Jemand, „*pajeng Naga*", so schreibt man das der Schlange zu und sofort wird auf dem Steine geopfert; ausser den Schirmen wird auch Reis geopfert."

Deze beschrijving van het doel dezer schermen wijkt dus af van de eerstvermelde, door JACOBSEN gegeven, hoewel ook dit voorwerp door dezen reiziger verzameld is.

Intusschen ligt het niet op mijn weg de juistheid van een dezer beschrijvingen aan te wijzen. Hoofdzaak is voor mij, dat Dr TEN KATE dit samenstel van latjes in een Midden-Timoreesch huis gevonden heeft, al wijkt de toepassing, met die op Flores vergeleken, belangrijk af. Het is evenzeer zonder twijfel, dat dit zonderling voorwerp met de behoeften van het dagelijksch leven niets te maken heeft, doch in nauw verband staat met de geestelijke denkwijze der Timoreezen. Het daaruit afgeleide ornament is dus, wat ik reeds aan de toepassing op bamboe-kokers meende op te merken (op. cit., blz. 43), *een gewijd motief*, dat daardoor in het ornament op den voorgrond treedt, een allesbeheerschende plaats daarbij inneemt.

Echter handelt mijn studie hoofdzakelijk over het ornament van Z.-W.-Timor en gaarne zou ik daarom geconstateerd hebben, dat deze offerschermpjes ook in dit deel van Timor voorkwamen. Exemplaren van mijn werk heb ik naar Timor gezonden, brieven, enz., met het resultaat, dat ik slechts van een ambtenaar antwoord mocht ontvangen, die over de offerschermpjes niets wist mee te deelen.

Zoo is het mij dan niet mogelijk over andere besproken voorwerpen nieuws te berichten, iets, dat mij zeer leed doet. Ik had gehoopt, dat mijn studie een inleiding zou zijn tot de kennis der Timoreesche sierkunst, zou aanmoedigen tot nader, lokaal onderzoek en dat op deze wijze van één eiland in den grooten Archipel de kunstnijverheid zou zijn beschreven en vastgelegd. Zien wij, hoe bijv. het Dresdener Museum voor zijn onderzoekingen op Celebes van veler medewerking heeft mogen partij trekken, dan was deze hoop niet ongegrond.

Wellicht, dat van andere zijde deze Timor-studie zal worden

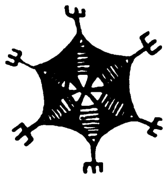
voortgezet. De Geheimraad FR. HEGER, de Direkteur van het Weener Museum, heeft op een reis door Timor een groot aantal voorwerpen verzameld en naar ik nu hoop, is het hem gelukt voor vele duistere punten een oplossing te vinden, die alleen door plaatselijk onderzoek verkregen kan worden. [1] Op dit zeer belangwekkend eiland is, wat snij-, vlecht-, weef- en kralenwerk betreft, een rijke oogst te vinden, die ook in ander dan wetenschappelijk opzicht aller belangstelling verdient.

Elberfeld, Juli 1906.

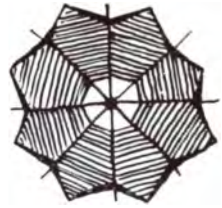
[1] Naar het Reisbericht van Geheimraad HEGER vermeldt (zie Annalen d. k. k. Naturhist. Hofmuseums. Wien. XXI, 1906), hebben malariakoortsen zijn verblijf op Timor tot Koepang beperkt en kon geen nader, plaatselijk onderzoek ingesteld worden. (Juli 1907).

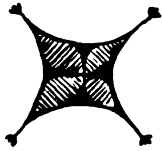

aa 1

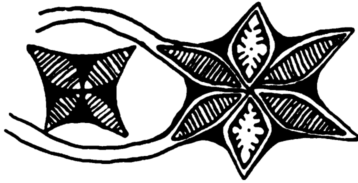

2

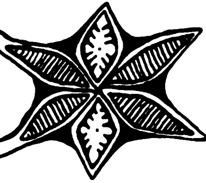

3

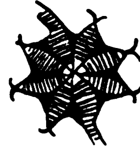

4

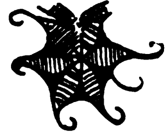

5

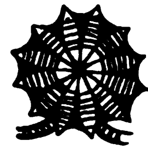

6

7

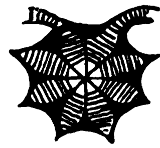

8

9

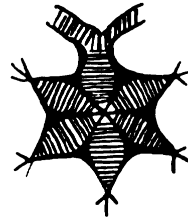

10

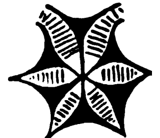

11

12

13

14

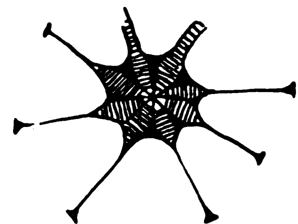

15

16

17

19

aa. 20

18

Timoreesche spinneweb-motieven.

EEN MALEISCH CONTRACT VAN 1600.

DOOR

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

Meer dan drie eeuwen oude Maleische schrifturen zijn zeldzaam, in Indië wegens het klimaat, hier te lande wegens het in de eerste decenniën der 17e eeuw uiterst geringe aantal van hen die zich op inlandsche talen toelegden. Wanneer dus een inlandsch, in casu Maleisch, stuk uit de eerste tijden onzer bemoeiingen met den Indischen Archipel gevonden wordt, is het niet zonder belang den inhoud bekend te maken, ook al wordt met de publicatie voor de Maleische taalwetenschap niets nieuws geboden.

Zulks is het geval met een archiefstuk, welks bestaan en herkomst mij door den heer G. P. Rouffaer werden medegedeeld.

Door het Rijksarchief werd in 1902 uit eene rijke verzameling autographen en archiefbescheiden, afkomstig van eene adellijke Noord-Hollandsche familie, van wie een lid bewindhebber der Oost-Indische Compagnie in de Kamer Hoorn in 1692 was (zie Valentijn I, bl. 315), een Maleische contractbrief aangekocht, welke sedert is geinventariseerd als n° XXVII onder de aanwinsten van bovengenoemd jaar. [1] Het stuk is een kopie van een in Atjeh gesloten contract nopens peperleverantie; aan den anderen kant van het dubbele blad bevindt zich eene transcriptie in Latijnsche letters, welke door den heer Rouffaer nauwkeurig is gecopieerd. Deze copie moge hier volgen:

Hijarat seriboŭ sembilen thahon pada joumaal raboŭ duapoŭlo harj boulan Joumadil awal [2] achgir dywas Itoŭ bawa sabandaer tŭn Jawa berpoŭtos harga lada Dengan Cappitein houllanda bernamma pouwels van de [2] Caerden daen Cappjteiu Adam Vlaminck adda poen harga ladda de bayar Itoŭ pada saharj hargauja delapan tha [2] tahel derham harta merka Itoŭ membajer masock lada derj pada boulan Rayab Datang que pada boulan chawaal quijqijera ampat

[1] De verzameling is verkocht op de auctie van de firma R. W. P. de Vries te Amsterdam.

[2] Aldus stond er eerst, doch de copiist heeft het doorgeschrapt.

boulan lammajna pymatjna lada Jang de bayaer Itou seribou delapan ratos pijmatjna, Derham hargaenjna samas ampat rybou ampat ratos daen harga pijrack pada sebijjij lijma mas daen ousour derj padoenjna pada saratos lyma sapertij adat ouchour eselam dij ambil derj padaenjna Itoŭ sermoŭla Apabyla masock lada dehoŭloŭ de bayer aken Cappitein quedŭojna Itoŭ daen Comedian aken ourang Jan lain Dalamjna seŭataŭ Jajat tyada
tattkala Itou hadepan pongolo korkon (mavalir mirden) daen syrajargaen (daen) Joumaat alhijer sakaljienjna (walla lamma bakhabir) kabenoch mengaljr mechgamat.

Uit deze blijkbaar zeer gebrekkige copie, welker maker het origineel waarschijnlijk niet heeft begrepen, zien wij dat den 20 Djoemâdî II 1009 H. d. i. 28 December 1600 [1] door de Hollandsche kapiteins Van Caerden en Vlaminck met eenen sjahbandar een contract is gesloten aangaande een zeker bedrag peper voor eene bepaalde, ook in inlandsche waarde uitgedrukte, som, over een termijn van vier maanden.

Eene vertaling van het contract naar deze van onverstaanbare woorden en zonderlinge spellingen wemelende copie te maken is bijkans onmogelijk; eerst dient de juiste lezing van den tekst van het copie-contract, naar het document zelf of naar de door den heer Rouffaer daarvan gemaakte photographie, vastgesteld te worden.

Dien tekst dan lezen wij als volgt:

Hidjrat sariboe sĕmbilan tahoen pada jawm al arbaʿ doeapoeloeh hari boelan Djoemadî al achir diwasa itoe bahoea sjahbandar Toen Djawa bĕrpoetoes harga lada dĕngan kapitan Wolanda bĕrnama Paulus Van Caerden dan kapitan Adam Vlaminck adapoen harga lada dibĕlinja itoe pada sahari (*lees*: sabĕhara) harganja doealapan tahil dirham djandji marekaitoe mĕmajar masoek lada daripada boelan Radjab datang kapada boelan Sjawwâl kira kira ampat boelan lamanja pimat (*lees:* kimat) lada jang dibĕlinja itoe sariboe doealapan ratoes pimat (*lees:* pasĕmat) dirham harganja salaksa ampat riboe ampat ratoes dan harga perak pada sabidji lima mas dan ᶜoesjoer daripadanja pada saratoes lima saperti ᶜadat ᶜoesjoer islâm diambil daripadanja itoe sabĕrmoela apabila masoek lada dĕhoeloe dibajar akan kapitan kadoeanja itoe dan kamoedian akan orang jang lain dalamnja soeatoe حجّة (*lees:* hoedjdjat) tiada tatkala itoe hadapan pĕnghoeloe karkoen Moeᶜallim Mardân dan Sĕri Radja Chân (?) dan

[1] De weekdagen in beide tijdrekeningen komen niet overeen.

djamâᶜat al chajr sakaliannja wassalâm bilchajr katib [1] Moeᶜallim Moehammad.

Naar dezen tekst zoude eene vertaling gemaakt kunnen worden, doch ter nadere toelichting der feiten en ter verklaring van de zinsnede aan het slot mogen eerst enkele getuigenissen uit geschiedverhalen bijgebracht worden.

In De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië van Mr. J. K. J. de Jonge, deel II, worden in § 4 de drie uitrustingen naar Indië van het jaar 1599 behandeld. Op de bladzijden 229—235 leest men de lotgevallen der eerste vloot welke de Nieuwe Brabantsche compagnie uitzond; Van Caerden en Adam Flaming waren den 21en November in Atsjin aangekomen; eerstgenoemde bood den soeltan geschenken aan, werd door hem voor het vaststellen van den peperprijs naar den Sjahbandar en den Penghoeloe verwezen, en wist eindelijk den 28en December eene overeenkomst te treffen „waarbij de sultan zich verbond om binnen 4 maanden 1800 Bahar peper te leveren, welke bij de levering zouden worden betaald”.

Is deze mededeeling voor het goed verstaan van ons document reeds van waarde, meer licht gewordt ons uit de uitvoerigere vermelding in het Begin ende Voortgangh van de Vereenigde Nederlantsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie, deel I, waar verhaald wordt (bl. 6 en 7 van het Kort Verhael ofte Journael van de reyse gedaen naer de Oost-Indien met 4 schepen .... gehouden bij capiteyn Paulus van Caerden) dat na voorkoop met de, ook in het copie-contract genoemde, Sabandaer, Ponugolo ende Corcon, en na ontdekking van contractvervalsching [2], door Van Caerden „naer veel gaen ende loopen eyndelijcke” is bewerkt „dat wij den Bhaar Peper tegens acht Theyl sullen betalen, midts hy gehouden sal zijn de Realen van achten te ontfanghen tegens vijf Mas, midts soo veel Peper ontfanghende, soo veel geldts te betalen, sonder tot avancement van penningen gehouden te zijn; ende beloovende in de tijt van vier maanden ten langhsten te verschaffen 1800 Bhaar; des dat wij ghehouden sullen zijn te betalen vijf ten honderd voor uitgaende Tol; soo sullen gheen Koop-luyden, ofte Schippers, 't zij van wat Natie die souden wezen, vermoogen eenige Peper te

---

[1] Waarschijnlijk is de schrijfwijze in het manuscript ontstaan uit eene verwarring van كاتب met كَتَبَهُ.

[2] Vgl. Heeres, Corp. Dipl., I, bldz, 20..

koopen ofte te laden, voor onse lasten bekomen hebbende, als blijckt bij de contracten, ende obligatie daervan zijnde".

De hierboven vermelde punten en clausule van het pepercontract, welke men terug vindt in contract IX van Prof. Heeres' Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum, Bijdragen tot de T., L. en V.k. van N. I. uitg. door het Kon. Instituut, deel LVII, bl. 20, kunnen bijna dienen als vertaling van de in het Rijksarchief aanwezige copie, welker bewoordingen, zonder dezen historischen commentaar, inderdaad veel aan duidelijkheid zouden te wenschen laten.

Zoo komen wij tot de volgende vertaling:

Op Woensdag den twintigsten Djoemâdî II heeft de sjahbandar Toen Djawa een contract van peperleverantie gesloten met de Hollandsche kapiteins Paulus Van Caerden en Adam Vlaminck, dat zij nl. peper zullen koopen voor acht tahil-dirham den bĕhara, terwijl zij op zich nemen den peper te betalen bij het inleveren, van de maand Radjab tot de maand Sjawwâl, d. i. omstreeks vier maanden; 1800 [1] in Spaansche-matten-dirhams, en den dirham gesteld op vijf mas [2], met van die somma te nemen heffing [3] van vijf ten honderd, gelijk bij moslims gebruikelijk is. Wanneer peper wordt aangebracht zal het vóór anderen aan de beide kapiteins worden geleverd, eerst daarna aan de anderen, met uitsluiting van alle daarop in te brengen aanspraken. Op genoemden dag voor den pĕnghoeloe karkoen Moecallim Mardân en Sĕri Radja Chân (?) en alle ter plaatse bescheidenen. [4] Vrede met heil [5]. Geschreven door Moecallim Moehammad.

Hoezeer het een feit is dat de publicatie van het pepercontract van 1600 niets nieuws levert ten aanzien van de Maleische taal of een bijzonder gebruik van enkele harer woorden, scheen zij mij toch niet geheel van belangrijkheid ontbloot wegens het zeer zeldzame van Maleische schrifturen van zóó hoogen ouderdom.

---

[1] De 1800 eenheden zijn natuurlijk bĕhara's. Het hier voorkomende ڤمت heb ik als pasĕmat = Spaansche mat opgevat, het voorafgaande ڤمت als kimat, welk woord echter overbodig is.

[2] Over de verhouding van *mas* tot Spaansche mat en dollar en den *tahil* zie J. E. Heeres o. c. bl. 20 noot 2, en vooral: Dr. C. Snouck Hurgronje, De Atjèhers, deel I bl. 346 en 370 en Het Gajöland, bl. 274 noot 2 en bl. 362.

[3] عشور Arabisch *ʿoesjr*, eigenlijk = tiende, doch ook voor andere soorten van heffingen in gebruik.

[4] جماعة الخير eigenlijk = voortreffelijk gezelschap.

[5] بالخير eigenlijk = met het beste.

كسيه سن بيه سمبيلن تاهن فد يوم الاربعا دوفوله هاري بولن
جمادي الاخر ديو سئيت بلو سهبندر تن جاو برفوليس هفركر كد دغن
لفيتن فولتدا برنام فالو وان كرين دان كفيتن ادم وه مئن الدفون
هفركر كد دبليس ايت فد سهار هرهركاڽ دولافن تاهيل درهم جنج
سرياليئت مماير ماسق كد درفد بولن رجب داتڠ كفد بولن
شوال كيركيرا امڤت بولن لماڽ فيمتے كد يڠ دبليس ايت سريب
دولافن راتس فيمت درهم هرڬاڽ سلفس امڤت ريب امڤتے راتس
دان هرڬا فيرق فد سبج لم امش دان عشور درفداڤ فد سراتس
لما سوريت عادة عشور اسلام ديمبل درفدڤ ايت سر
سيرمولا اقبيل ماسق كد دهولو دباير اكن كفيتن كداڤ
ايتے دان لمديرن اكن اورڠ يڠ لاين دلمڽ سوات جنجر
لياد تتكاليئت هوفن هداقن فيجلو معلول كنركون معلم دان
هدان سراح خان دان جماعة الخير سكلين
والسلام بالخير كاتب معلم محمد

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.
Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van Deel LIX, blz. 647).

Het baniat op heilige plaatsen.

§ 135. Het baniat.

Bij de behandeling van het Shamanisme zagen wij hoe het "baniat" gebruikelijk is bij het "parmia".

Baniat = het te kennen geven van het plan (niat), namelijk om een of ander offer te brengen, wanneer een wensch in vervulling zal zijn gekomen. Het is dus het doen van een gelofte, die wanneer de bede verhoord wordt, steeds gevolgd moet worden door het voldoen der gelofte, hetgeen "bajar niat" heet, letterlijk het betalen der "niat."

Zij, die het parmia te kostbaar vinden, en toch tot een baniat willen overgaan onder bijzondere omstandigheden, om meer zekerheid te hebben van welslagen, doen dit bij voorliefde op plaatsen of bij voorwerpen, welke als heilig worden beschouwd, aan welke een bizonder zegenaanbrengende kracht (kramat) wordt toegeschreven.

§ 136 Tiong kandang.

In de eerste plaats noemen wij heilige bergen.

Het meest bekend is de Tiong kandang, op de grens van Landak en Tajan, een berg vooral eigenaardig om zijn buitengewoon spits kegelvormig topje, dat zoowel in Landak als in Tajan uren ver in

den omtrek zichtbaar is. De Dajaks weten te verhalen, dat de Tiong kandang vroeger een eiland was, het eerste van Tanah Kalimantan (Borneo), toen al het overige land nog door zee bedekt, was, evenals de Dajaks van Bandjermassin dit vertellen van de toppen der bergen Pararawan en Boendang, en de Songkong-Dajaks van den Soenjang (Veth, Borneo Westerafdeeling, Dl. I pag. 12, 175 en 176.)

Bedevaarten naar den top van den Tiong kandang worden zoowel door Dajaks als door Maleiers gedaan. Van uit Landak is de berg het gemakkelijkst te bestijgen van uit kampong Sangkoe', de bewoners van Tajan beginnen de beklimming te kampong Mangkit.

De eerste pleisterplaats is gelegen bij de Pĕdagei (offerplaats) op den overgangsweg van het grensgebergte, het verbindingspad tusschen Sangkoe' en Mangkit.

Men is daar reeds vrij dicht bij den top. De pĕdagei worden hier gevormd door een paar steenen. Ten allen tijde vindt men daar talrijke toempangs (mandjes met offerspijzen) aan de boomen hangen, offergaven van aldaar gepasseerde bedevaartgangers.

Van af de Pĕdagei is het ten strengste verboden (pantang) ijzer of staal verder naar boven te brengen. Geweren, kapmessen, lansen en speren, soms sleutels, als men die bij zich mocht hebben, worden hier achtergelaten, voor men de beklimming verder voortzet.

Een ieder onderzoeke hier zijn geweten, of men het wel wagen zal nog verder aan den tocht deel te nemen, want straks moet men de Batoe Balawang (batoe = steen, balawang = bĕrpintoe = die een deur of poort vormen) passeeren, twee steile en dicht naast elkaar staande rotsblokken, waarvan de legende vertelt, dat zoodra een onrein of zondig mensch zich in die natuurlijke poort waagt, de rotswanden zich naar elkaar toebuigen om den onreine te verpletteren.

Toen wij den berg beklommen, konden wij dan ook bemerken, dat onze volgelingen niet zonder angst tusschen de Batoe Balawang doorliepen en weer vrij ademhaalden, toen zij zonder letsel te bekomen, de poort achter den rug hadden.

Op den top, vanwaar men bij helder weder een heerlijk vergezicht geniet, vindt men een vlak gedeelte van slechts een tiental meters in het vierkant, dat Panindjau, d.i. „om uit te zien, kijkplaats" heet. Dit is de eigenlijke plaats, waar men de „niat" uitspreekt, en waar men later terugkomt om te „bajar niat".

De niat houdt bijv. de gelofte in, dat zoodra de reeds lang lijdende echtgenoote hersteld zal zijn, men weder zal komen, om de aanwezige rotsblokken met fijne oliën te begieten, of wel dat men eenige geheel witte hoenders — soms nog voorzien van gouden sporen — alhier zal loslaten. [1]

Het is gewoonte bij de Panindjau eenige talismans mede te nemen. Gewoonlijk zoekt men daartoe stukjes wortel van aldaar groeiende aroesstruiken; een kostbaar stuk verkrijgt men echter, wanneer men met de hand over een pas gezalfd rotsblok heenwrijft en bij die gelegenheid een stukje steen loslaat.

Controleur Westenenk, mijn toenmalige kollega in Tajan, welke den Tiong kandang ook beklom, deelt in een rapport aan den Resident nog mede, dat zich op den top van den berg een steen bevindt welke „kasih" genoemd wordt, hetgeen aldus verklaard wordt: „Allah geeft aan hen, die vragen".

Verder spreekt de Controleur van het rusteloos zoeken der mĕlati Tiong kandang, die aan den bezitter een verbazend groot geluk zou moeten aanbrengen.

Zoowel aan de Batoe Balawang als op de Panindjau vonden wij weer talrijke toempangs opgehangen.

§ 137. Andere heilige bergen.

In mindere mate dan de Tiong Kandang staan in Landak nog in de reuk van heiligheid:

de Goenoeng Ampiras, op den linkeroever der Landak-rivier gelegen, tegenover Ngabang, juist tegenover de plek, waar in 1895 de bandongs (Chineesche handelsvaartuigen) gemeerd lagen,

de Goenoeng Angging nabij Boenoet, ten noorden van Ngabang ook op den linkeroever der Landak-rivier,

---

[1] Het loslaten van hoenders op heilige plaatsen is ook in Zuid-Celebes gebruikelijk. Men laat daar hanen los, na hun eerst een kleine insnede in de kam gegeven te hebben. Zulk een haan wordt liefst niet gegeten. Volgens sommigen zou hij, die zich verstoutte dit te doen, groot gevaar loopen, dat men hem den nek omdraaide. Zulke hanen heeten in het Boegineesch manoe'-maradêka, in het Makassaarsch djangang maradêka d.i. vrije hoenders.

Zie Matthes, Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes, p. 121.

Ik herinner mij niet, of voor de op den Tiong kandang losgelaten witte hoenders ook het verbod bestaat, hen te dooden en op te eten.

de Goenoeng Bĕdjepa nabij de Riam Mĕlanggar in het noorden van Landak,

en de Ampar Djawa op de Goenoeng Satap.

Op al deze plaatsen is het baniat gebruikelijk en zijn het weer zoowel Maleiers als Dajaks, die er ter bedevaart trekken. Ook Chineezen in het land geboren komen er vaak ten offer, niet zelden vindt men aldaar broederlijk bijeen Chineesche offerstokjes en vlaggetjes, naast door Maleiers gezalfde steenen en varkenspooten, door den Dajak aan zijne Dewatas geofferd. Zoo ergens verdraagzaamheid op het punt van godsdienst bestaat, zoo is dit zekerlijk in het landschap Landak der Wester afdeeling van Borneo.

§ 138. De kanonnen van Monggoh.

Bijzondere vermelding wegens de hooge vereering, die zij genieten, verdienen ten slotte de kanonnen van Monggoh (Mariam Monggoh), een plaatsje gelegen aan de samenvloeing der Landak en Manjoekérivier, vroegere residentie van de vorsten van Landak.

Deze kanonnen werden door den Sultan van Bantam aan den vorst van Landak geschonken ten teeken, dat de cijnsbaarheid van Landak aan Soekadana had opgehouden te bestaan, en zijn dezelfde stukken, waarvan de heer Palm bij Radermacher (Beschrijving van het eiland Borneo, voorzoover het tot nu toe bekend is. Geplaatst in Verhandelingen van het Bat. Genootschap Dl. II blz. 124) spreekt. Zie Veth, Borneo's Westerafdeeling, Deel I pag. 236.

In November 1894 deed de toenmalige waarnemend Panambahan van Landak, Pangeran Mangkoe Boemi een bedevaart naar deze kanonnen en noodigde den Controleur J. van Weert en mij uit hem op dien tocht te vergezellen. Genoemde Controleur logeerde ten mijnent, door den Resident aangewezen, om mij als Controleur van Landak te vervangen.

De tocht van Ngabang tot Monggoh geschiedde per roeivaartuig, de Pangeran gezeten in zijn groote staatsie-bidar, geheel in het geel, door ongeveer 50 roeiers met behulp van korte pagaaien voortbewogen, de Controleurs in een Gouvernementsvaartuig, een net wit geschilderd vaartuig, met zes man op de lange riemen.

Bij de Batoe Sarawa' (een halve paal beneden Monggoh) gekomen, hield de Pangeran een oogenblik op, aangezien de adat voorschrijft,

dat de bezoeker der Mariam Monggoh eerst van zijn voornemen kennis geve aan deze rotsblokken. [1]

Te Monggoh bezichtigden wij eerst de beide kanonnen. Het eene is een oud Compagnie's stuk en vertoont de letters V. O. C. (Vereenigde Oost-Indische Compagnie), het andere vertoont een wapen, dat reeds half uitgewischt is.

Zij liggen op den grond zonder affuiten op een steil heuveltje tusschen de samenvloeiïng van de Landak- en de Manjoeké-rivier onder een groote kajoe-ara boom (soort waringin).

Ook Pangeran Mangkoe Boemi deelde ons mede, dat deze kanonnen een geschenk waren van den Sultan van Bantam aan den vorst van Landak na afloop van een oorlog met Soekadana, lang voordat de Hollanders zich op Borneo vertoond hadden.

Van oudsher staan zij onder beheer van eene te Monggoh wonende familie, alleen deze heeft het recht de kanonnen af te schieten.

Het bĕrniat (Mal.) geschiedt hier toch onder het lossen van een los schot uit een der beide vuurmonden. De Pangeran kwam hier ook met eene bepaalde bedoeling, zijne vrouwen hadden hem reeds een drietal dochters geschonken, maar nog geen enkelen zoon, en nu kwam hij het kanon beloven, dat hij het naderhand nog eens zou doen afschieten, indien het slechts zorgen wilde, dat hij nu ook een zoon kreeg.

De bewaker van de kanonnen was reeds aan het werk geweest, om hen op het bezoek van den Pangeran voor te bereiden.

De beide stukken — het een is volgens de inlanders van het mannelijk, het ander van het vrouwelijk geslacht, evenals de op Java aanwezige heilige kanonnen Kjai Satômô en Njai Satomi — zie Wilken, Animisme, Hoofdstuk IV, Ind. Gids 1884, dl. II, p. 60 — het eerste te Batavia, het tweede te Soerakarta — te Monggoh liggen man en vrouw behoorlijk bijeen — waren den dag te voren schoongemaakt en voorzien van rijstgebak en betel, voor hen gereed gezet op koperen schotels, met gele kleedjes bedekt.

Onder het langzaam inschuiven van een kardoes — een linnen zakje, 3¾ K.G. kruit bevattende, prevelde de Pangeran zijn gelofte, boven vermeld.

---

[1] Vergelijk hetgeen Controleur H. Ris mededeelt in zijne monographie over de „Onder-Afdeeling Klein-Mandailing-Oeloe Pahantan en hare bevolking met uitzondering van de Oeloe's (Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde, volgreeks 6, deel 2, pag. 581.)

Daarop viel een zwaar schot, oorverdovend, 30 K.M. in den omtrek werd de trilling gevoeld. De Pangeran plantte daarna links en rechts van de druif takjes van een boom; groeien deze voorspoedig op, dan is dit een teeken, dat de offerbede zal verhoord worden.

Of het kanon van Monggoh aan het verzoek van den vorst voldaan heeft?

Een paar jaar later is hij zelf overleden, het is mij niet bekend of hij mannelijke nakomelingen heeft nagelaten. [1]

Veel geheimzinnigs wordt er nog van de Mariam Monggoh medegedeeld. In tijden van oorlog springen zij in de rivier, en duiken eerst weer op, wanneer de vrede gesloten is. Waarlijk geen prijzenswaardige eigenschap van oorlogsmateriaal!

Kort voordat een groot ongeluk gebeurt, waarschuwt een der kanonnen, door geheel uit zich zelf een schot te lossen, de bewoners van Monggoh echter niet.

In den tijd, dat ik Controleur te Ngabang was, werd een der prinsessen van den bloede door een krokodil aangegrepen en hevig verwond.

Verscheidene personen hadden kort te voren een zwaar schot gehoord. Dit moest wel het kanon te Monggoh geweest zijn.

§ 139. Wonderkanon te Tebang (Tajan).

Niet alleen Landak is wonderkanonnen rijk, ook in Tajan treft men er een aan. Het is gelegen in de buurt van kampong Tebang.

Ziehier wat Controleur Westenenk, welke het gezien heeft, ervan mededeelt in een zijner reisrapporten:

„Hoogst eigenaardig is er een oud groenbemost kanon, lang 1.50 Meter, mond 0.5 d.M. met gebroken mond, dat op ± 1 Meter boven den grond half ligt, half hangt op de wortels van eenen reusachtigen boom, vroeger b o e n g o e r (Lagerstroemia reginae) geweest, samen opgegroeid met w a r i n g i n en later omslingerd en verstikt door een doodenden vijgenboom (k a j o e a r a).

Men mag dat kanon volstrekt niet aanraken.

Wanneer er een vreeselijk onheil zal geschieden of een oorlog

[1] Volgens vriendelijke mededeeling van den tegenwoordigen (Juni 1901) Controleur A. H. N. Kruysboom heeft Pangeran Mangkoe Boemi geene mannelijke telgen nagelaten.

zal uitbreken, lost het kanon (geheel uit zich zelf) schoten zonder te worden geladen. De Tebangers zwoeren mij, dat zij tijdens de uitbarsting van Krakatau allen hadden gehoord, dat het kanon drie malen achtereen vuurde, waarna boven den woudreus een reusachtige rookkolom opsteeg, die tot verre in den omtrek was gezien, en het water der kleine soengai in heftige golfslag kwam. Wanneer een tak van den boom (die met het kanon vereerd wordt) valt, dan is er spoedig een doode! Een doode tak wijst op een oud man, een jong takje op een kind.

Blijft de regen te lang weg, dan baadt men het kanon, dat wil zeggen, men begiet het met water uit de soengai, en niet lang duurt het, of een weldadige regen doet alles wat kwijnde herleven.

Dat wonderkanon is volgens de legende herkomstig van Java en werd in een oorlog tegen Palembang gebruikt. Toen echter de vijand hem den mond met een kogel verbrijzelde, begon het kanon te spreken en smeekte, naar Tebang te worden overgebracht, zooals dan ook geschiedde tot zegen dier kampong".

§ 140. Geloften aan den Sultan van Pontianak.

Verder dient nog vermelding, dat in het zuidelijke deel van Landak en Tajan en Meliau geloften worden gedaan aan den Sultan van Pontianak. Groot is de roep, die van zijne kramat uitgaat. Men brengt hem als offers geiten en kippen, ook Landaksche vorstentelgen gingen naar Zijne Hoogheid ter bedevaart op en schonken hem kostbare diamanten in voldoening eener gelofte.

§ 141. Heilige tambawangs.

Naast heuvels, rotsen, kanonnen en menschen staan in Landak nog in de reuk van heiligheid eenige tambawangs. De voornaamste daarvan is de Tambawang Bagoet, gelegen tusschen Djering en Darit op den linkeroever der Manjoeké-rivier. Toen wij eens genoemde Tambawang passeerden, vergezeld door een vrijwillig gevolg van wel 200 Dajaks, werd het eerst zoo luidruchtige gezelschap, zoodra wij dit heilige bosch binnengingen, zoo stil als een muis; eerst toen we weer in het open veld waren, herkreeg het gezelschap zijne vorige stemming.

Het gebruik van beelden.

§ 142. De Pantaks.

Wij zullen later zien, dat het bij verschillende Landaksche stammen gewoonte is, van gestorven hoofden en voorvechters beelden te maken. Deze beelden heeten panta'.

Aanvankelijk worden zij — althans in Manjoeké — ergens aan den weg geplaatst, doch niet op het graf.

Wil het geluk, dat een der nakomelingen van den overledene voor wien een panta' is gemaakt, een kop snelt, dan heeft deze persoon het recht de panta' van zijn voorvader uit den grond te trekken en over te brengen naar de padagei.

§ 143. De Padagei.

De padagei is een offerplaats voor den Kemang Trio ergens in het bosch. Op elke padagei is een aanplant te vinden van rĕndjoewang en pelei-boomen, benevens bamboe-stoelen van een bijzonder soort (boeloehbala met gelen stam, waarvan de punt niet in een dun sprietje uitloopt, maar als het ware afgeknot is).

§ 144. Lotsboomen.

Oorspronkelijk zijn dit lotsboomen, geplant door de offeraars, wier leven met dat der laatste samenhangt. Groeit de eene gunstig op, dan de andere ook, lijdt de eene een kwijnend bestaan, dan verkeert ook het leven van den ander in voortdurend gevaar.

De pantaks op de padagei zien allen dezelfde richting uit. Zij zijn dikwijls reeds zeer vervallen; van het oorspronkelijk krijgskostuum is gewoonlijk niets meer te zien, zelfs armen ontbreken dikwijls.

Offers worden op de padagei gebracht, wanneer een nieuwe panta' bijgeplaatst wordt.

§ 145. Panjoegoe.

Verder vindt men op de padagei groote stukken steen (panjoegoe) of groote blokken ijzerhout (djongkò). Deze worden er neergelegd bij het afleggen van den eed aan den Kemang Trio, waarbij tusschen

mensch en geest de verbintenis wordt aangegaan, dat beiden zich aan de oude landsadat zullen houden.

Ook wanneer vijandige stammen na de verzoening den grooten eed afleggen, plaatsen zij zulk een steen (panjoegoe) in den grond. Echter niet op de padagei.

In kampong Darit kan men ook dergelijke panjoegoe vinden, dateerende van een verbond, aangegaan tusschen de Manjoeké-Dajaks en hun radja. De laatste had van de Dajaks de vergunning gekregen een nieuwe haçil te mogen vorderen. Beide partijen deden daarop den grooten eed op de panjoegoe. De radja beloofde, dat dit nu de laatste verandering in het belasting-stelsel, die ooit zou plaats hebben, zijn zou. Nimmer zou hij of een zijner afstammelingen andere hommages dan de bestaande mogen vorderen. De Dajaks van hunne zijde beloofden de belasting dan ook werkelijk te zullen opbrengen. »Zoo vast (tatap), onwrikbaar en onveranderlijk de steen (panjoegoe) is, zoo onveranderlijk zal ook de verbintenis zijn.« Daarbij had een groot barimah plaats om de Dewatas hiervan getuige te doen zijn, en hun zegen erover af te smeeken.

Men vatte evengenoemd gezegde, dat onder het plaatsen van den steen uitgesproken wordt, niet op als symboliek, maar als eene uiting van het vast vertrouwen in de kracht van sympathetische werking. De vastheid van den steen zal op het verbond overgaan. [1]

§ 146. Afwenden van gevaar bij besmettelijke ziekte.

Behalve bij het plaatsen van een nieuwe panta' wordt op de padagei geofferd in tijden van groot gevaar, bij het heerschen van besmettelijke ziekten (awar of angin-angin = verderfaanbrengende wind). Volgens het volksgeloof zijn deze rampen toe te schrijven aan verstoring der wereldorde, en is men bijzonder beducht voor de kwade rasis, die men daarom tracht af te wenden.

---

[1] Bij de Bataks is bij het sluiten van een verbond eedzwering gebruikelijk, waarbij ieder der deelnemers zijn rechtervoet op een grooten steen plaatst, daarbij zeggende: „Indien ik mijne gelofte niet nakom, dan zullen ik en mijne nakomelingen in steenen veranderd worden". Zie Koning Salomo en Radja Gading door G. van Asselt p. 12.

Het is de vraag of de oorspronkelijke beteekenis van den steen bij de eedzwering bij de Bataks niet dezelfde is als bij de Dajaks.

§ 147. Tampajan als altaar.

Men steekt dan door de latten van het hooge bordes (ginggang) voor het Dajaksche huis drie bamboe-stokken in een driehoek in den grond, bindt deze vorksgewijze samen, en plaatst tusschen de uitstaande armen van deze stellage een tampajan siton. Deze siton wordt gedekt door een bord, waarop men de op de padagei gedoode honden en kippen neerlegt. Een tampajan aldus gebruikt heet „panoela'" = iets dat afweert. Is het offer volbracht, dan wordt een pantang ingesteld van drie tot zeven dagen (balala of balala awar). Gedurende dien tijd is het verboden het kamponghuis binnen te gaan. Wie dit voorschrift overschrijdt, betaalt een boete van een tampajan siton, een hoen, wat gewone en wat kleefrijst. Wie weigert te betalen loopt gevaar in de tongkal-boete (zie § 20) te vervallen. Verder is het verboden, hout te hakken, rijst te stampen, dieren te dooden, groenten als toespijs te zoeken. Ten teeken van het pantang steekt men aan den ingang van de kampong een stok in den grond, welks boveneinde gedeeltelijk tot houtfranjes is versneden (pabajoe).

Na afloop van de pantang wordt de tampajan van het bordes naar beneden gebracht en geplaatst aan den ingang van het kampongerf, als weermiddel van kwade invloeden.

Volgens onze aanteekeningen heeft het bestrijden van algemeene ziekten aldus plaats in Tĕmilah.

Waarschijnlijk gaat men in Manjoeké op dezelfde wijze te werk.

Bij die stammen, waar het snellen niet meer voorkomt, verdwijnen door den tand des tijds ook de pantaks op de padageis (Karangan-Dajaks).

Het schijnt echter, dat men in dit gebrek weer wil voorzien. Althans bij de Sangkoe' Dajaks (kampong Pelai) vonden wij in de padagei twee beelden, welke zeer ruw gevormd waren. Men verzekerde ons dan ook, dat het geene beelden waren van overleden voorouders, evenmin van bepaalde levende personen.

§ 148. Ampago.

Zij waren gemaakt van pelei-hout, een lompong-soort, dat spoedig vergaat. Het eene was van het mannelijk, het andere van het vrouwelijk geslacht, de genitalia waren duidelijk uitgedrukt.

Daaromheen zag ik pelei- en rĕudjoewang-boompjes (aldaar sabang geheeten) alsmede croton-planten en saba-boomen. Deze beelden heeten „ampago". Ook in Tĕmilah vond ik beelden langs den weg, die men ampago noemde en welke geen volledige nabootsing der menschelijke gedaante vormden, daar armen en beenen ontbraken.

Vermoedelijk waren het effigie-offers, evenals de ĕmpatong der Dajaksche stammen langs de Kajan- en Mĕlawi-rivieren (zie Kuhr's Schetsen uit de Westerafdeeling van Borneo, Bijdragen tot de T. L. en V. kunde, volgreeks VI, deel 3, pag. 62 sqq.), welk vermoeden nog versterkt wordt door eene mededeeling van Controleur Barth, dat bij de Toelak-Dajaks van Soekadana ook beeldjes voorkomen, ampago genaamd, die werkelijk effigie-offers zijn. Zie zijn Overzicht der afdeeling Soekadana, p. 137.

Ook in Manjoeké vindt men beelden van pelei-hout van ruwe, dikwijls wanstaltige gedaante, soms met vrij groote genitaliën, welke echter slechts bij nieuwe beelden te zien zijn, daar het zachte hout, vooral in uitstekende deelen spoedig vergaat.

Deze zijn daar echter nimmer op de padagei geplaatst. In kampong Rajan (Bĕmajah) vond ik eene heele verzameling dier beelden.

§ 149. Panoela'.

Zij heeten daar panoela'. Bij een enkel dezer beelden zijn de genitaliën te zien. Voor de geheele groep is een bank aangebracht tot het plaatsen van offerspijzen. Verder ziet men er ook stukken steen (panjoegoe) en eenvoudige klangkangs van bamboe gemaakt.

Vroeger maakten wij reeds kennis met de groote klangkangs (offertafels) in de nabijheid der kampong opgericht. Op het veld en in het bosch gebruikt men echter kleinere offertoestellen. Het is een in den grond gestoken bamboe-stok, waarvan het boveneind in verschillende deelen gesplitst is, welker uiteinden naar buiten zijn omgebogen. Tusschen deze uiteinden wordt rotan gevlochten, zoodat het geheel gelijkt op een trechtervormige mand op hoogen voet. In deze mand worden de offersprijzen neergelegd.

Een panoela', waarnaast een panjoegoe, vonden wij nabij Papoeng aan de Belentian-rivier.

Door de weelderige tropische vegetatie is het hoofd van het beeld geheel begroeid. Dit is eene toevallige omstandigheid, die niet mag leiden tot het denkbeeld, dat de koppen dezer beelden

steeds van zulk een vederbos voorzien zijn. Iets meer op den achtergrond ziet men de overblijfselen van een offertafel.

Ook ziet men een panoela' aan den kant der Manjoeké-rivier aan den voet van een boom. Ook hier heeft Flora zich weten te vestigen op het hoofd van het beeld. Aan den anderen kant van den boom bevinden zich panjoegoe-steenen, en daarbij een stok met een wit vlaggetje, een offer van een Chinees aan het Dajaksch afgodsbeeld! Iets verder ziet men de overblijfselen van een offertafel.

§ 150. Panjambahan.

Ruwe beelden van pelei-hout zagen wij ook in Manjoeké-Baudong. Men noemde ze daar zoowel panoela' als panjambahan, en men voegde er bij, dat men ze maakte bij het heerschen van epidemische ziekte. Men plantte er ook weer pelei- en randjoewang-boompjes omheen en boeloeh-bala. Elk jaar bracht men er offers (barimah).

In kampong Sĕtolo noteerden wij, dat men offers bracht aan de panoela' bij groote droogte. De panoela' zou de zetel zijn van een geest (hantoe), dien men te eten geven moest, om regen te krijgen.

Het is onduidelijk, wat met de panoela's en de panjambahans bedoeld wordt. Misschien is er verschil in beteekenis der beide beelden, ofschoon de vorm ongeveer gelijk is.

Het woord „panjambahan" = hetgeen eerbiedig wordt aangeboden, doet denken, dat deze beelden werkelijk effigie-offers zijn, vooral ook, omdat zij bij het heerschen van besmettelijke ziekten gemaakt worden (vergelijk de tĕmbado's der Meliau-Dajaks, Int. Arch. f. Ethn. Bd. IX, 1896, blz. 80).

De beteekenis van het woord panoela' = hetgeen dat of degeen die afweert, doet denken, dat men het beeld ithyphallische onheilafwerende kracht toekent (zie Wilken. Iets over de beteekenis van ithypallische beelden bij de volken van den Indischen Archipel in de Bijdr. t. d. T. L. en V.kunde, 5de volgreeks, 1e deel en Serrurier, Phallisme, Tijdspiegel, 1896).

Niet onmogelijk is, dat deze beelden van peleihout tot beide doeleinden tegelijk hebben gediend. Een effigie-offer dus, dat tevens door den phallus kwade invloeden paralyseert.

§ 151. Beelden bij de Tajan-Dajaks.

Ook bij de Parĕngoewan-Dajaks van Tajan zagen wij beelden van pelei-hout.

Tusschen de beelden in waren stukken hout geplaatst. Het geheel noemde men „padagei". Men deelde ons nog mede, dat men bij snelfeesten (totong) de oude koppen naar die padagei bracht, en er dan een barimah plaats had. Wat de beteekenis der beelden is, blijkt uit onze aanteekeningen niet.

Bij de Broewa-Dajaks (Batang Tarang-Tajan) verstond men onder „padagei" een paar groote wonderlijk gevormde stukken hout, die versteend waren.

Elk jaar bracht men deze „padagei" offers, men noemde dit „ampara padagei", waarbij kromong, tawak-tawak, gong en gĕndang bespeeld werden. Nabij deze steenen stond een klangkang en een houten beeld, dat ampago genoemd werd.

Het „ampara padagei" bevat, naar wij uit de beschrijving opmaakten, geen enkele ceremonie, die aan een snelfeest herinnert. De Dewata's worden opgeroepen om een offer aan te bieden.

Men kent ook het „oempang padagei". Oempang is geschenk, en onder „oempang padagei" verstaat men het geven van een voorloopig geschenk aan de Dewata's, indien men nog niet in staat is, door gebrek aan rijst, offerdieren en toewak, het feest, waartoe men eene gelofte heeft afgelegd, aan te richten. Oempang padagei is dus uitstel vragen — minta tanggo — voor een bajar niat, feest in voldoening eener gelofte.

Iets over het gebruik van tampajans in de afdeeling Landak.

Veth. Borneo's Westerafdeeling, dl. II, p. 262 sqq., C. Kater. Iets over de bij de Dajaks der Westerafdeeling van Borneo zoo gezochte tampajans of tadjau's. Tijdschrift voor Ind. T. L. en V. kunde, dl. XVI, p. 445. F. S. Grabowsky, Ueber die „Djawets" oder heiligen Töpfe der Oloh Ngadju (Dajaken) von Süd-Ost Borneo. Zeitschrift für Ethnologie 1885, pag. 121.

Wilken. Aanteekening over de door de Dajaks als heilig beschouwde en vereerde potten, tĕmpajans, djawĕt's of balangas. Bijdr. tot de T. L. en Volkenkunde v. Ned. Indië, vijfde volgreeks, vierde deel, pag. 122.

Schmeltz. Ueber einen heiligen Krug von Borneo. Int. Archiv für Ethnographie, III, 1890, S. 29.

Westenenk. De Maolang en Sekadou-Dajaks. Tijdschrift voor Ind. T. L. en V. kunde, dl. XXXIX, pag. 12 van den overdruk.

Barth. Overzicht der afdeeling Soekadana, pag. 114. Ling Roth, Natives of Sarawak, Vol I, p. 150 en II, p. 284.

§ 152. Verklaring van Wilken van de vereëring der tampajans.

In bovengenoemde aanteekening geeft Wilken eene verklaring van de vereering van tampajans door de Dajaks. Aan het einde ervan den inhoud resumeerende, zegt Wilken „Wij zien dus, dat het gebruik van potten tot opberging van relieken vrij algemeen verbreid is bij de Dajaks. In enkele gevallen blijken die potten werkelijk tĕmpajans te zijn. Behalve dat dit van de Olo-Lowangan uitdrukkelijk gezegd wordt, is zulks ook op te maken uit de zooeven geciteerde mededeelingen betreffende de Dajaks van Noord-Borneo en de bewoners van Bandjermasin. Aanvankelijk — dit is dus de conclusie waartoe wij komen — reliekbergers, werden Tĕmpajans later, als verblijfplaatsen van de zielen der afgestorvenen, heilig gehouden en misschien wel als mediums gebruikt, totdat eindelijk ook dit begrip verloren ging, en men tot de vereering kwam van het voorwerp om zich zelf, als een machtig wezen, gelijk dit nu nog het geval is.”

§ 153. Bevestiging dezer theorie.

Door verschillende schrijvers is deze stelling later bevestigd geworden. Zoo door Controleur Westenenk.

Merkwaardig is ook het bericht van Controleur Barth.

Het komt ons waarschijnlijk voor, dat deze Tĕmpajan de bergplaats is geweest van de lijkasch of andere stoffelijke overblijfselen van den stamvader der Djelai-Dajaks en men langzamerhand de bergplaats met de relieken zelf heeft vereenzelvigd.

Bij de Meliau-Dajaks is het gebruikelijk bij de begrafenis van afgestorvenen een bosje haar in een tampajan te deponeeren, welke tampajan op een ijzerhouten paal vlak bij het graf opgericht wordt. Wanneer echter de lijken verbrand worden, wordt een half verkoold stuk been van den overledene op dezelfde wijze opgeborgen.

§ 154. Fetisistische vereering in Landak.

Ook in Landak komt nog heden fetisistische vereering van de tampajan voor, welke er op wijst, dat zij vroeger diende tot het bewaren van stoffelijke overblijfselen der afgestorvenen.

Wanneer wij in een der volgende hoofdstukken eene beschrijving geven van een snelfeest in Tĕmilah, waarop de panta' van een gestorven hoofd door den nakomeling, die een kop is machtig geworden, naar de padagei, de offerplaats van den kamang Trio overgebracht wordt, zullen wij zien, dat het gebruik is dan op het hooge bordes (ginggaug) voor de Dajaksche woning een zeer oude tampajan, een tadjau, gedekt door een grooten aarden schotel op een zelfde stellage van vorksgewijze samengebonden bamboe-staken te plaatsen als waarmede wij reeds boven kennis maakten (§ 147).

Om deze tampajan wordt dan met den gesnelden kop in de hand gedanst (mĕnari) en zij zelve wordt gebruikt als offertafel (klangkang), daar de offersprijzen voor de Dewatas op den tot dekking dienenden schotel neergelegd worden. Vergelijk Veth o. c. pag. 263, regel 15 van onderen.

De tĕmpajan op die manier gebruikt, wordt Sandong genoemd, een woord waarvan de Tĕmilah-Dajaks zelve de beteekenis niet meer weten, maar dat wij kennen uit andere deelen van Borneo.

§ 155. Sandong.

Zoo heet namelijk de rijk met snijwerk versierde doodkist der Olo Ngadjoe, een soort familie-graf, waarheen op het tiwah of doodenfeest de overgebleven beenderen uit de raoeng gebracht werden. (Zie het Dajaksch woordenboek van Hardeland).

In Centraal-Borneo ontmoeten wij het woord bij de Ot-Danoms als lijkasch-urnhuisje (zie Kühr in de Bijdragen tot de T. L. en Volkenkunde van N. I. volgreeks VI, deel 2, p. 219), terwijl het volgens Barth, o. c. pag. 137 voorkomt als naam van een tampajan, dienende tot opberging van de overblijfselen der lijken van de Toelak-Dajaks in de afdeeling Soekadana.

Hoogst waarschijnlijk is bovengenoemd snelfeest der Tĕmilah-Dajaks oorspronkelijk een doodenfeest geweest, waarop de overge-

bleven beenderen in die Tampajan sandong neergelegd werden, en gelijktijdig de panta' van den overledene overgebracht werd naar de offerplaats van den kamang Trio. [1]

Men herinnere zich verder, dat ook de Tampajan, welke de balian op zijne séances gebruikt, sandong heet. Wellicht diende die in vroeger tijd tot bergplaats der relieken van gestorven balians. (Zie § 75.)

§ 156. Begraven van lijken in Tampajans.

Aan de juistheid van Wilken's theorie wordt ten slotte alle twijfel ontnomen door de uiterst belangrijke mededeelingen, welke in Ling Roth voorkomen omtrent het begraven van lijken in tampajans door de Doesoens en andere volken van Noord-West-Borneo.

Wij zien daaruit, dat Wilken zijne hypothese nog verder had kunnen uitstrekken. De tampajans waren niet slechts aanvankelijk reliekbergers, maar de begraafplaatsen van de stoffelijke overblijfselen in hun geheel. Vergelijk ook Ling Roth, Vol. II, p. 286 noot 4, regel 6.

Opmerkelijk is het dan ook, dat de tampajans, welke in Landak meer dan andere voor heilig gehouden worden, n.l. de djampa lama (oude djampa), de tadjau en de siam lama, alle zoo groot zijn, dat zij wel het lijk van een mensch kunnen bevatten.

Veel komen er in Landak niet voor. De tampajans, die gebruikt worden om boeten te betalen, zijn alle van nieuw maaksel.

Een paar zeer oude siam bezat in 1893 Soedjan, hoofd van Ampading nabij Betoeng. Hij noemde deze siam taman (taman = het land der Déwas, lusthof, zie § 57) en siam pégoh.

Soeradjaja hoofd van Ringau-Setōnjēng bezat een oude djampa van het mannelijk geslacht.

---

[1] Ook in een ander opzicht is nog een treffende overeenkomst tusschen de sandong op het feest der Tĕmilah-Dajaks en de voorloopige doodkist der Olo-Ngadjoe's en ook met het schip van Tempon Telon, waarmede de zielen der afgestorvenen naar het zielenland overgebracht worden, dat allen de versiering van de buceros of rhinoceros-vogel dragen. Deze is o.a. te zien in Grabowsky's „Der Tod, das Begräbnis, das Tiwah oder Todtenfest." Int. Archiv. B. II, s. 182 de afbeelding van de raoeng en de beschrijving van de banama tingang blz. 184.

§ 157. Mannelijke en vrouwelijke tampajans.

De Landak-Dajaks noemen een tampajan mannelijk, als er een naga (draak) en relief op voorkomt. Die dit niet hebben zijn vrouwelijk.

De oude tampajans zijn in Landak opgekocht door Saribas-Dajaks uit Sarawak, die nog vaak voor dit doel in Landak ten handel komen. Eenige aankoopen, door hen gedaan, kwamen ons ter oore. Bij geen enkel werd meer dan honderd dollars voor een tampajan gegeven.

§ 158. Vereering van tampajans.

De oude tampajans — vooral de djampa's worden met zeer veel eerbied behandeld. Op het breken ervan staat een zeer hooge boete. Slechts op groote feesten worden zij voor den dag gehaald, hetgeen echter niet geschiedt dan onder het offeren van een hoen aan de Dewata's. Het bloed smeert men dan op den tampajan. Aan afschrapsel van een djampa kent men heil aanbrengende kracht toe, ook aan water, dat zich eenigen tijd in een djampa lama bevonden heeft. Men drinkt dit als geneesmiddel. Vergelijk Veth, o. c. pag. 263 en Ling Roth, o. c. Vol. II, p. 286.

Omtrent de vereering der djawets in de Zuid-Ooster afdeeling van Borneo vergelijke men Grabowsky, o. c. pag. 127.

Verder deelt Grabowsky mede, dat de djawets ook gebruikt worden om „krohaï" bamboekokertjes gevuld met djimats (stukjes hout, steen, wortel) te bewaren.

Kater deelt in zijne verhandeling over de tampajans mede, dat de tampajan sĕbankang ooren heeft met zulke wijde openingen, dat er een linkerhand doorgestoken kan worden. Ook onder aan het oor kan men een rĕntaka (zeer kleine lilla) of een parang (kapmes, houwer) ophangen.

Hieruit valt wel af te leiden, dat het ook gewoonte is, om aan het oor dier tampajan een ijzer te hangen. Dit herinnert aan de gewoonte van den balian, om in de sandong gedurende het babalian een stuk ijzer te plaatsen (zie § 75).

§ 159. Tampajan beschutting tegen kwade invloeden.

Toen wij op het snelfeest bij de Sĕpatah Dajaks de Dajaksche hoofden vroegen naar de beteekenis van het woord sandong, antwoordden zij ons, dat dit gelijk was aan het Maleische woord

pajoeng = scherm. De tampajan sandong diende toch, naar zij zeiden, als schermbeschutting tegen de kwade rasis.

Dit is ook in het algemeen de beteekenis, welke de Dajak van Landak in den tegenwoordigen tijd aan de bovennatuurlijke werking van de wonderkracht van de tampajan hècht.

Een voorbeeld zagen wij reeds boven (§ 147), hoe een tampajan siton als panoela' gebezigd werd van de kwade rasis bij het heerschen van algemeene ziekten.

Andere voorbeelden laten wij hieronder volgen:

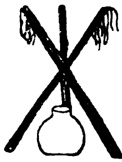
In Sangkroe (Béhé) zagen wij in de nabijheid der kampong ergens aan den kant van het voetpad een tampajan alang staan, [1] omgeven door een aantal tampajan siton.

De tampajan siton was gedekt door een aarden bord.

Men had deze tampajan gebruikt bij een barimah na het uitzaaien van de padi, aan de Dewata's belovende een groot hoen te zullen slachten, wanneer de oogst goed uitviel.

Het offerhoen had bij het barimah op het aarden bord gelegen.

Na afloop van den oogst zou men daar weer barimah, om dit groote hoen te slachten (bajar niat). Na deze ceremonie zou men de sitons wegnemen, maar de tampajan voorloopig nog laten staan.

In kampong Toho (Ajoeh-gebied) vonden wij een kleine tampajan (een siton) ergens aan den weg staan onder drie vorksgewijze samengebonden bamboe staken, die een soort klangklang vormden. Ook dit toestel deed dienst bij het barimah. De tampajan diende volgens de Dajaks als pantoela' (= iets dat afweert) van de kwade rasis.

Bij kampong Moroö (Mĕranti Béhé) zagen wij buiten op het erf twee tampajan siton staan, waarvan een met een aarden bord (mangko') gedekt was. De tampajan diende volgens het kamponghoofd als „pagar" = muur, natuurlijk tegen de kwade rasis. Men was gewoon ze als klangkang (offertafel) te gebruiken bij het barimah, waarbij men aan de Dewata's vroeg, ziekte en ongeluk af te wenden.

---

[1] Kater spreekt in zijn verhandeling, o.c. pag. 448 abusievelijk van alang-alang soorten. Alang = (Daj.) kiekendief, = ĕlang (Mal.) alang-alang (Jav.) = hoog gras, in Landak altijd lalang genoemd. Alang (Mal.) = dwars, vergelijk palang en malang. De beteekenis van het woord alang in tampajan alang is ons onbekend.

De deksel op de eene tampajan diende volgens het hoofd, om aan de vraag meerdere kracht bij te zetten.

Nabij kampong Djandjang (Parĕngoewan-Dajaks, Tajan) vonden wij een tampajan siton op de bekende wijze tusschen drie staken opgesteld. Deze was daar vroeger door Riboen-Dajaks geplaatst bij gelegenheid van een verzoeningsfeest na een sneltocht. Die tampajan werd, zooals men ons mededeelde, nog steeds gebruikt als altaar om te »barimah«. Ook deze tampajan was met een bord gedekt.

§ 160. Tampajan als grensteeken.

Tampajans worden vaak geplaatst op de grens van het kampong-gebied, om de kwade invloeden daar buiten te houden. Dit herinnert aan het gebruik van ithyphallische beelden als grenspalen in Japan en Korea (Zie Serrurier, Phallisme, Tijdspiegel, 1896, blz. 447). Een tampajan, aldus gebezigd, noemt men tampajan sapat of panjapar d.i. grenstampajan. Ik trof er een aan op den weg van Toho naar Sangkroe (grens Ajoeh en Behe); deze is daar door de bewoners van beide kampongs geplaatst onder het offeren van een varken (barimah), waarbij zij zich verbonden de tampajan als grens van elkaars gebied te beschouwen en te eerbiedigen. Wanneer nu de bewoners van een dezer kampongs rijstvelden aanleggen of boschprodukten zoeken binnen het grensgebied der andere kampong, zonder daartoe vergunning te hebben gevraagd, dan wordt geacht, dat door die handeling de kwade rasis opgewekt zijn ten opzichte van de benadeelde kampong. De kampong, welke de tampajan sapat niet geëerbiedigd heeft, wordt daarom door de andere beboet tot het betalen van een varken, dat dan bij die tampajan aan de Dewata's geofferd wordt, om de wereldorde weder te her stellen. Het bloed van het offerdier wordt natuurlijk op de tampajan gesmeerd.

§ 161. Tampajan dienende om vrede te vragen.

De tampajan als grensteeken heeft tevens de beteekenis van het vragen om vrede aan den vijand, die de grens zou willen overtrekken. [1]

[1] Deze beteekenis komt ook goed uit bij het gebruik van een tampajan als poengoet basi.

Is een vijandige stam in de nabuurschap zwervende met de bedoeling koppen te snellen, dan plaatst men aan den kant der grenswegen witte aarden kopjes boven op bamboestaken, waarvan de boveneinden als trechters gesplitst zijn, op zoodanige wijze, dat ze duidelijk in het oog vallen.

Zulke kopjes noemen de Dajaks der Manjoeke-streek mangko' panabar (= panjawar Maleisch, van sawar = beletsel); de vijand toch is door dit wit aarden kopje tot terugtocht gedwongen.

Door het witte kopje erkent men den twist op andere wijze dan door strijd n. l. door betaling van wergeld te willen bijleggen, en het is hoogst pantang zulk een teeken te willen veronachtzamen.

§ 162. Als teeken van onschuld.

Is bij een naburigen stam gesneld en de dader nog onbekend, dan is het gewoonte, dat de omliggende stammen, welke geen schuld aan het misdrijf hebben, ten bewijze hiervan een wit kopje aan den gelaedeerden stam zenden. Dergelijk kopje heet mangko' panoela' basi d. i. kopje tot afwering van het staal (d. i. het zwaard).

§ 163. Als kennisgave van vredesherstel.

Is de dader gevonden en de zaak door betaling van het wergeld in der minne geschikt, dan worden de omwonende kampongs hiervan in kennisgesteld door de toezending van een tampajan, welke door een kom of schotel gedekt is (mando' toetoep bajar).

§ 164. Tot uitnoodiging samen te snellen.

Wil men bevriende stammen uitnoodigen, om te samen ten strijde te trekken of op koppenjacht te gaan, zoo geschiedt dit door de toezending van een wit kopje, waarop aan den binnenkant als teeken van bloed een roode vlek met djarnang (drakenbloed) is aangebracht. Dit kopje heet dama' panggagar. Dama' = blaasroerpijl, maar heeft ook de beteekenis van tjap, stempel, middel om een bevel kracht bij te zetten, gagar = schudden, dama'

panggagar = bevel om allen zonder uitzondering aan den strijd te doen deelnemen. (Manjoeké-Dajaks.) [1]

§ 165. Tampajan, middel om kracht bij te zetten aan bevel, bericht.

In het algemeen worden verder witte kopjes en tampajans nog gebezigd, om aan een bericht meerdere geloofwaardigheid, aan eene lastgeving meerder gezag te verleenen.

Wil een Dajaksch hoofd zijne onderhoorigen (ana' boewah) er toe dwingen, weder in een kamponggebouw te gaan samenwonen [2] (baradang noemt men dit), dan doet hij zijn last daartoe vergezeld gaan van een tampajan mando' tot het keeren van tegenstand en ongehoorzaamheid.

Deze tampajan wordt dan het eigendom der onderhoorigen; voldoen zij echter niet aan het bevel, dan vervallen zij in een hooge boete.

§ 166. Als teeken van onderwerping.

Ook als een teeken, dat men zich aan iemand wil onderwerpen, gebruikt men tampajans.

Tijdens de Chineesche onlusten vluchtten de Pajoen-Bangan Dajaks (afdeeling Lara en Loemar) naar Landak, opgejaagd door de Kongsie Taikong. Zij wilden zich in Landak vestigen en zonden toen aan het stamhoofd der Manjoeké-Dajaks Patih, vader van Raksagati, hoofd van Sĕtolo, een tampajan mando' en aan Singa Dĕmang, hoofd van Sĕtonah, in wiens rechtstreeksch gebied zij zich wenschten neder te zetten, een tampajan siam en een

[1] Inplaats van de dama' panggagar zendt men ook de veder van een alau (soort buceros of jaarvogel), waaraan een stuk rood katoen en een pabajoe (stok met ingekerfde franjes. Zie boven § 147) gebonden is of ook een sampoetoet. Dit is een toorts van opgerolde harde boomschors met een koord omwonden, brandende met een flauw gloeiend licht, dat door den wind tot eene vlam opflikkert. De sampoetoet wordt gebezigd door hen, die nachts op pad moeten, en het rondzenden er van houdt den last in zoo spoedig mogelijk op te komen, om desnoods nacht en dag door te loopen.

[2] Tot het verspreid wonen gaan de Dajaks — als de veiligheid zulks toelaat — vaak over na mislukte rijstoogsten, omdat het dan gemakkelijker is door het zoeken van boschvruchten en boschprodukten aan den kost te komen. Dit is zeer ten ongerieve van de geregelde kamponghuishouding, waardoor de hoofden zich steeds daartegen verzetten, dikwijls helaas tevergeefs.

varken. De bedoeling van deze geschenken was het vragen om leven (njawa) en om onderhoud (palihara). Ook aan de Chineezen van Prigi zonden zij daartoe een varken en dertig gantang rijst.

§ 167. Tot betaling van boete.

Veelvuldig is het gebruik van tampajans als betaalmiddel tot voldoening van opgelegde boete. Soms bestaat zulk een boete slechts uit een enkel aarden kopje. Het zal den lezer echter wel duidelijk zijn geworden, dat het dan niet zoozeer de reëele waarde van het kopje is, die in aanmerking wordt genomen, dan wel de geheime kracht, die van het kopje uitgaat n. l. van ongeluk af te wenden, en dat dan de boete van een kopje op gelijke lijn dient gesteld te worden met de boete van een stuk ijzer of van wat bras banjoe (geöliede rijst). Zij dienen dus alleen, om de wereldorde te herstellen, de kwade rasis, die den verongelijkte bedreigen, weg te nemen.

Bouwoffer.

§ 168. In Europa.

Het bouwoffer wordt door Richard Andree behandeld in zijne „Ethnographische Parallelen und Vergleiche" onder den titel Einmauern (p. 18.)

Ook bij de volken van den Indischen Archipel komt het bouwoffer voor, en is in de meeste streken eveneens voor het menschenoffer een zachter vorm in de plaats gekomen, namelijk het offer van dieren en levenlooze voorwerpen.

§ 169. Menschenoffer in Borneo.

Bij de Milanaus in het noord-westen van Borneo, bij de Timor lauteilanders en bij de Alfoeren van de Minahassa kwam het menschenoffer tot voor korten tijd voor. (Wilken). Nu nog op de Mentawei-eilanden.

In het bijzonder schijnt het bouwoffer bij de volken van den Indischen Archipel een offer te zijn aan den geest der aarde.

§ 170. Verklaring van Wilken der beteekenis van het bouwoffer.

„De godheid — zegt Wilken in zijn „Iets over de schedelvereering bij de volken van den Indischen Archipel" — Bijdragen tot de T. L. en V.kunde van N. I. vijfde volgreeks, vierde deel, waarin deze geleerde tevens het bouwoffer behandelt — aan wie bij het oprichten van eene nieuwe woning geofferd wordt, om bescherming en afwending van rampen te erlangen is, òf de aarde zelve, natuurlijk anthropopathisch opgevat, als denkend, gevoelend en willend, òf de een of andere locale geest."

Deze stelling gaat ook op voor de Landak-Dajaks; aangezien deze echter de Dewata's als de hoogste goden vereeren, welke zij nimmer voorbij gaan, geldt het offer in de eerste plaats deze geesten en daarna pas andere, in het bijzonder de aardgeesten, om deze te verzoenen wegens de inbreuk, die men op hunne rechten maakt.

Eerst gaan de Dajaks over tot het bepalen der plaats, waar de nieuwe woning opgericht zal worden. Dit geschiedt met behulp van vogel- en andere orakels als van herten en insecten.

Daarna wordt een gunstig tijdstip afgewacht, om met het bouwen een aanvang te maken.

Dit geldt voor geheel Landak; het bouwoffer zelf verschilt naar den stam, bij welken men het aantreft.

Manjoeké.

§ 171. Bouwoffer in Manjoeké.

Wanneer de gaten voor de hoofdstijlen gegraven zijn, offert men aan de Dewata's een hond en een hoen. Het bloed laat men in de kuilen uitvloeien, de kippen worden erin neergelegd.

Wanneer het geraamte van het huis gereed is, offert men weer een hoen en wanneer het huis reeds drie dagen bewoond is een hoen, een hond en een varken. Bij het barimah worden na de Dewata's, de hoofdstijlen, de grond onder het huis en de bewoners gepipist, met rijst bestrooid en met bloed besmeerd, zooals gebruikelijk is. Dit geldt alleen voor het eerste huis van een radang, voor de tweede en derde lawang is dit niet meer noodig.

Dait.

§ 172. In Dait.

Voor het opstellen der hoofdstijlen offert men aan de Dewata's een hoen, een hond en een varken.

Ook aan de Goembalangs, een soort geesten, die in de aarde wonen, wordt een offer gebracht.

Bloed van de offerdieren wordt ook in de gaten voor de hoofdstijlen gesprenkeld, waarin men bovendien nog deponeert de koppen der offerdieren en een schaaltje of pakje met allerlei verschillende offerspijzen, van elke schotel eene kleine hoeveelheid (toerap of paloeboer).

Djamboe.

§ 173. In Djamboe.

Heeft men het materiaal voor het nieuwe huis bijeen gebracht en de gaten voor de hoofdstijlen gegraven, dan gaat men over tot een barimah, waarbij aan de Dewata's een hoen, een hond en een varken geofferd worden. In de gaten voor de hoofdstijlen legt men een stuk ijzer, een stuk lieswortel (djarangau) en de koppen van de geslachte offerdieren. Als het huis gereed is, zijn geene verdere ceremoniën noodig.

Rantawan.

§ 174. In Rantawan.

In de kuilen voor de hoofdstijlen werpt men een koendoer-vrucht (kalebas) daarin, benevens wat rijst en padi.

Is het huis eenmaal gereed, dan offert men aan de Dewata's een kip, een hond, of een varken, naar den rijkdom van den bezitter. De stijlen ondergaan daarbij de ceremoniën van het barimah.

Batang-Tarang-Dajaks in Tajan.

§ 175. In Batang-Tarang.

Is het gat voor de hoofdstijl gegraven, dan plaatst men daarin een levend hoen, wat zwavel, wat uien, wat slakken van gesmeed ijzer en wat gĕranggo' of acorus terrestris (lieswortel). Dan laat men den stijl met kracht in den kuil neer, zoodat het hoen verpletterd wordt.

Is de woning klaar, dan ondergaat het eerst de ceremonie met het hoen (kébo ajam) en slacht men het benevens een varken; met het bloed dezer dieren besmeert men stijlen, spanribben en dwarsbalken.

Semia.

§ 176. In Semia.

In de gaten voor de hoofdstijlen legt men den kop van een kip, welke men eerst aan de Dewata's heeft geofferd, verder wat kleefrijst, wat tompi (= Mal. tjoetjoer) en wat betel.

Soeti en Tengon.

§ 177. In Noord-Landak.

Bij deze Dajaks is het geen gewoonte iets in de gaten voor de stijlen neer te leggen. Bij het bouwen van een gewoon huis hebben geene bijzondere ceremoniën plaats, bij het bouwen van een pantja daarentegen wel. Bij den aanvang heeft een barimah plaats; is het gereed, dan worden eenige honden geslacht en geofferd en de koppen boven de totong opgehangen. Het is tevens gewoonte daarbij te menariën.

Sĕmpatong.

Deze Dajaks leggen, wanneer zij een pantja bouwen, in elk gat voor de stijlen een levend hoen, dat door den stijl verpletterd wordt.

INHOUDSOPGAVE.

F. Het »baniat» het doen van geloften op heilige plaatsen

G. Het gebruik van beelden.

H. Iets over het gebruik van tampajans in de afdeeling Landak.

I. Het bouwoffer.

DE GODENBEELDEN AAN DEN BUITENMUUR VAN DEN ÇIWATEMPEL TE TJAṆḌI PRAMBANAN EN DE VERMOEDELIJKE LEEFTIJD VAN DIE TEMPELGROEP.

DOOR

MARTINE TONNET.

Op voorstel van Dr. J. Groneman, eere-voorzitter der archaeologische vereeniging te Jogjåkartå werd in 1885 een begin gemaakt met de ontgraving der Prambanantempels, welke arbeid in 1890 werd voltooid. Alhoewel de zoogenaamde Lårå-Djonggrang-groep alreeds langen tijd bekend was, kwamen bij de ontgraving vele verrassende bijzonderheden aan het licht, waarin Dr. G. aanleiding vond, tot eene beschrijving ervan over te gaan. Die beschrijving, opgeluisterd met eene rijke verzameling afbeeldingen van de tempels en hunne details, verscheen in 1893 onder den titel: Dr. J. Groneman. Tjaṇḍi Prambanan na de ontgraving met 62 lichtdrukken van Cephas.

Daar de verklaring der bas-reliefs aan de tempelmuren tot heden toe nog steeds op gissingen berust, durven ook wij de vrijheid nemen, de uitkomsten onzer studie, die met die van dr. Groneman hier en daar in strijd zijn, en die zich evenmin buiten het gebied der gissingen bewegen, onder de oogen onzer lezers te brengen.

Om de Çiwa-, Wiṣṇu- en Brahmatempels nu, die deel uitmaken van deze groep, zijn reeksen van beeldgroepen gebeiteld, die aan deze tempels een dubbelslachtig karakter geven, daar die beelden van Buddhistische opvatting getuigen, terwijl de hoofdbeelden boven de tempelputten blijkbaar Brahmaansch zijn.

Daar wij in eenige dezer godenbeelden wereldhoeders (lokapāla's) of beheerschers der windstreken meenen te herkennen, willen we die groepen eens wat nader beschouwen. We kiezen daartoe die van den Çiwatempel, die in het werk van Dr. Groneman fraai en duidelijk zijn afgebeeld.

Maar we zullen vooraf de eigenschappen en attributen der verschillende wereldhoeders nagaan. [1]

De lokapāla's in het Buddhistisch geloof zijn vier in getal.

Voor het Oosten: Dhṛtarāṣṭra, beheerscher der Gandharwa's; attribuut: de mandoline.

Voor het Zuiden: Wirūḍhaka, koning der Kumbhāṇḍa's (demonen).

Hij draagt als helm een olifantskop en als attribuut een lang zwaard.

Voor het Westen Wirūpākṣa [2], koning der Nāga's. Zijn attribuut is een caitya of een juweel in den vorm van een caitya in de rechterhand en eene slang in de linker.

Voor het Noorden Kubera of Waiçrawaṇa, koning der Yakṣa's. Zijn attributen zijn eene vaan of eene lans met vaan in de rechter en een rat die juweelen spuwt in de linkerhand.

De laatstgenoemde God, die tevens God van den Rijkdom is, is de gewichtigste der vier groote koningen (Caturmahārāja's) of wereldhoeders, die volgens Buddhistische opvatting den berg Meru of Sumeru, het centrum van het wereldsysteem, bewaken.

Het Brahmanisme kent er vier of acht en wel vier voor het Noorden, Oosten, Zuiden en Westen en acht, wanneer het Z.Oosten, Z.Westen, N.Oosten en N.Westen daaraan worden toegevoegd.

Daar de opgaven hunner namen volgens de ons toegankelijke bronnen niet overal gelijkluidend zijn, zullen we de betreffende passage uit het werk van Coleman in haar geheel overnemen. (bl. 253).

„Meru.

The mythological mountain Meru, the Mienmo of the Burmese, and the Sineru of the Siamese, is termed by the Hindus the navel of the world, and is their Olympus, the fabled residence of their deities. It is described by them to be placed at the north pole and formed like a lotos, the petals of which are the abodes of the gods, attended by the Rishees, the Gundharvas, the Apsaras, and the Naga Rajah or great Snake King. On the summit is the heaven of Brahma; in the east is Swerga, the paradise of Indra, resplendent

---

[1] Geraadpleegd zijn voor de Brahmaansche lokapāla's het werk van Coleman The Mythology of the Hindus. 1832 en Wilkins, Hindu Mythology, 2d edit., 1900; voor de Buddhistische Grünwedel, Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, 1900.

[2] Wirūpākṣa beteekent volgens Prof. Kern hij, wiens oog misvormd is, symbool van den zonsondergang.

as a thousand suns; in the south-east is the heaven of Agni; in the south is Yama's; in the south-west Virupacsha's; in the west, Varuna's; in the north-west, Vayu's; in the north is Kuvera's, whose seat is formed of lapus-lazuli; and in the north-east is the heaven of Siva, „of fervid gold." Siva would thus appear to be doubly provided for, Virupacsha being also one of his names. According to some, Surja occupies the south-west. The heaven of Vishnu is variously placed: by some in the Frozen Ocean, and by others in a subterraneous sea of milk."

Op plaat 28 geeft C. ons een teekening te zien van dien Godenberg. Het centrum van de teekening is een plattegrond van den berg Meru. Daarboven zijn in vak B de godenverblijven geteekend. Nog hooger bevonden zich de hoogste hemelen met in den top het verblijf van het opperwezen. De vakken C en D moet men zich onder den berg denken. Het zijn de woningen der groote Nāga's en de verschillende deelen van de hel.

Wij hebben voorloopig alleen met het vak B te maken, dat Coleman als volgt beschrijft.

„B. describes the heavenly mansions on the plane as they are placed above Meru, the sixteen, that are marked from 24 to 39 being those of Indra and other deities."

Het is zeer te bejammeren, dat hij die andere vijftien goden niet noemt. Verder vinden we deze opgave omtrent den Z.Westelijken wereldhoeder verdacht. Nergens elders toch troffen we Wirūpākṣa aan in het Brahmaänsche godensysteem. Hij was voor de N. Buddhisten de beheerscher van het Westen.

Elders op bl. 126—127 (noot) noemt hij de acht, als volgt:

„Indra, the regent of showers and of the east wind.

Vahni (= Agni) of the south-east.

Yama of the south.

Nairit of the south-west.

Varuṇa, regent of the west.

Marut (=Wāyu) of the north-west.

Kuvera of the north [„south" is een vergissing].

Içа (= Çiwa) of the north-east." [1]

Verder zegt hij nog: „This account will be found to vary slightly from other descriptions of the regents of the winds or eight points

[1] Deze opgave is betrouwbaar, want zij is, zooals Prof. Speyer mij mededeelt, ontleend aan het woordenboek van Amarasiṃha, den Amarakoça (zie aldaar I, 3, 2).

of the earth; but the several accounts differ in a very trifling degree, introducing Agni instead of Vahni [1]; Sūrya instead of Nairit: Chandra for Kuwera; and Chandra also, or Prithivi, for Isa.″

Waar er van 10 lokapāla's sprake is, zijn dè beheerschers van het Zenith en het Nadir er bij gerekend.

Gaan wij nu de plaatsing der Brahmaansche wereldhoeders nog eenmaal na, dan zit dus:

In het Oosten: Indra, God van den Hemel. Attribuut de wajra (bliksembundel); soms de lans.

In het Zuiden Yama, God van het Doodenrijk, ook van den Tijd en dan genaamd Kāla. Attributen: de pāça (strik) en de daṇḍa (de knods of roede).

In het Westen Waruṇa, God van de Wateren (in Wedischen tijd van den Nachthemel). Attribuut de pāça (strik). Dowson noemt dien nāga-pāça of slangenstrik.

In het Noorden Kuwera, God van den Rijkdom en Koning der Yakṣa's, ook wel Waiçrawaṇa geheeten. Attributen: de geldzak, de hamer en de lotos. Hij wordt gewoonlijk vergezeld door vier Yakṣa's. Naast Kuwera wordt Soma of Candra genoemd, die door sommigen echter in het N.O. wordt geplaatst. Hij is de God van de Maan, oorspronkelijk de geest, die in de somaplant huist, een geneeskrachtige plant, waaruit een bedwelmende drank bereid werd. Voorts worden genoemd:

Voor het Z.Oosten Agni, God van het Vuur. Attribuut: de tomara (speer), de lotos, de banier en het bidsnoer.

Voor het Z.Westen Sūrya, God van de Zon. Attribuut: de lotosbloem.

Naast Sūrya vinden we bij Coleman voor het Z.W. genoemd: Wirūpāksha, die bij de Buddhisten het Westen beheerscht. Ook Nairit of Nirut noemt hij als zoodanig. In het Sanskrit luidt zijn naam Nairṛta, een afleiding van Nirṛti, de godin des verderfs.

In het N.Westen zit Wāyu. Attribuut de witte vlag: soms ook de olifantshaak en de speer of pijl.

In het N.Oosten zit Çiwa. Attributen de triṣūla (drietand) en de muṇḍa (doodskop); soms nog enkele andere, die van zijn verdelgende kracht getuigen. Naast Çiwa wordt ook Soma genoemd als beheerscher van het N.O. en in de derde plaats Pṛthiwī (Godin der aarde).

---

[1] Dit verschil is denkbeeldig; want vahni is een synoniem van agni.

Wanneer wij nu de Brahmaansche met de Buddhistische wereldhoeders vergelijken, dan zien we, dat Indra met zijn wajra bij de Buddhisten heeft plaats gemaakt voor den Gandharwakoning Dhṛtarāṣṭra, dat Yama heeft plaats gemaakt voor den Demonenkoning Wirūḍhaka, wiens attribuut is een lang zwaard. Die demonen heeten Kumbhāṇḍā's. Nu beteekent kumbha „pot" of „urn" (doodenurn). De gelaatskleur van dien god is blauw, wat wijst op een schrikwekkend karakter. Het is dus aannemelijk, dat in hem de oude Hellekoning Yama voortleeft. De oude wedische God Waruṇa heeft plaats gemaakt voor den Nāgakoning Wirūpākṣa. Die Nāga's spelen in het Buddhistische geloof een groote rol. Niet alleen, dat zij in de Buddhalegenden herhaaldelijk optreden als vereerders van Buddha en zijne leer, maar zij zijn in het volksgeloof de bewaarders van schatten, voornamelijk van edelgesteenten. Zij brengen geluk aan wie ze ziet en regen in tijden van droogte. Het is begrijpelijk, dat zij in het regenbrengende Westen wonen (ten Westen van den berg Meru) en met juweelen zijn gekroond.

Alleen Kuwera (of Kubera) is wat naam en functie betreft, dezelfde gebleven. Maar zijne attributen zijn veranderd.

Bezien wij nu de betreffende platen en beginnen we met Dr. Groneman aan de Oostzijde ten Zuiden van de trap. (Zie plaat XXXV). Daar zien wij Indra als Wajra-pāṇi met zijn wajra (bliksembundel) als hoeder van het Oosten. Van eene mandoline is geen spoor te bekennen. We hebben hier dus den Brahmaanschen wereldhoeder voor ons. Aan weerszijden zitten drie vrouwelijke volgelingen. Dat stemt ook overeen met de gewone voorstelling, dat deze God van apsarasen (hemelnymfen) is vergezeld. Aan de rechterzijde van den God zien we boven den troon een sentéblad afgebeeld en nog iets hooger een lotosbloem met afhangende meeldraden (zie origineele photo). Het sentéblad is 't symbool van het koningschap. Het komt op bijna al deze reliefs voor. Waar het ontbreekt, zullen wij er op wijzen. Indra was de koning der Goden [1] en is hier afgebeeld, zittende in zijn Swarga, een verblijf van de opperste zaligheid, dat gebouwd werd door Wiçwakarman, den bouwmeester der Goden. De stad had volgens het Mahābhārata een omtrek van 800 mijlen en was 40 mijlen hoog. Hare pilaren waren gevormd uit diamanten; hare paleizen, tronen en meubelen uit het zuiverste goud.

---

[1] Verg. Baṭårå Endra (ꦲꦺꦤ꧀ꦢꦿ) in de wajang, die wordt voorgesteld als opperheer van den Kahendran (hemel).

Zij is de woonplaats der **Gandharwa's** (hemelsche zangers) en van de liefelijke **apsarasen** (hemelnymfen), die de minnaressen waren van Goden en Gandharwa's en ook de belooning voor de in den strijd gevallene helden.

Aan den Çiwatempel zien we ze in groote verscheidenheid om den buitenmuur in bevallige standen afgebeeld, afgewisseld door groepen van gandharwa's.

Voortgaande, nemen we nu eerst de middenfiguren nl. die, welke naast de trappen zijn geplaatst, omdat wij daarbij in de eerste plaats de wereldhoeders meenen te herkennen.

Westelijk van de Zuidertrap zien wij op relief N° XLI **Yama**, den beheerscher van het **Zuiden**, tevens God van het **Doodenrijk** en Rechter der Dooden.[1] Als zoodanig heet hij **Dharmarāja** en voert hij den **pāça** (strik), waarmede hij zijne slachtoffers bindt.

Op dit relief staat op de lotosbloem een roede. Hij is hier afgebeeld als Kāla (= Tijdgod en Dooder). Zijn voornaamste volgeling is Citragupta, wiens taak het is, de daden en levensgebeurtenissen der dooden op te teekenen in het register **Agra-Sandhānī**.[2] Hij heeft een nagenoeg even schrikwekkend uiterlijk als zijn meester (uitpuilende oogen, groote tanden enz.)

Yama is hier afgebeeld, zittende op den troon des oordeels. Aan zijne rechterzijde zitten zijne beide helpers of wachters en aan de uiterste rechterzijde zit Citragupta, kenbaar aan zijn schrikwekkend uiterlijk. Links zit de poortwachter Waidhyata, kenbaar aan zijn knods. In den uitersten linkervolgeling zien wij een der Yamadūtas, wier plicht het was, de dooden binnen te brengen.

Na de uitspraak van het vonnis werd de doode hetzij naar het verblijf der Pitaras (voorvaderen) in den hemel gebracht, hetzij naar een der 21 hellen gezonden of wel teruggezonden naar de aarde, om daar eene wedergeboorte te ondergaan.

Verder wordt ons verteld, dat Yama twee onverzadigbare honden bezat met vier oogen en wijde neusgaten, die men zich dacht, rondwandelende onder de menschen, om de slachtoffers op te sporen en die den ingang naar zijn verblijf bewaakten.

De beide wapens der volgelingen houden we voor in scheeden

---

[1] Verg. Baṭårå, Jåmådipati of Jåmå (ꦪꦩ) in de wajang, ook Baṭårå Kålå of Kåmåmalah genaamd.

[2] Verg. Baṭårå Panjarikkan ([illegible]) of schrijver in het Godenverblijf als wajangfiguur.

gestoken knodsen.[1] Op de scheede van Citragupta meenden we een jaartal te zien.

Dr. Juynboll had de goedheid, het voor ons te willen vergelijken met Oud-Javaansche inscripties en las eruit 996 Çaka, wat gelijk staat met 1074 van onze jaartelling.

Later werd het door Prof. Kern gelezen als 886 Çaka = 964 n. C.

Deze tempelgroep zou dan aanmerkelijk jonger zijn dan men tot nog toe heeft gemeend.

Dat Yama, als Kāla (= Tijdgod), de drager zou zijn van het jaartal, is zeer goed aan te nemen.

Daar het Citragupta's taak was, de daden en levensbijzonderheden der gestorvenen op te teekenen, vatten wij het jaartal op als het sterfjaar van den in den tempel begraven vorst.[2]

Denzelfden volgeling zien we op het pendant van dit relief N° XL meer op den achtergrond gezeten. Wij zien in de hoofdfiguur van dit relief den goedigen vorm van Yama als dharmarāja.

Op de bloem staat de pāça (strik). Citragupta draagt dan den naam van Karmala.

Bij de beschouwing der Rāmāyaṇareliefs aan denzelfden tempel (zie pl. XI, XVIII, XXIV en XXXI) merkten we nog op, dat de kapsels van het volk en van de volgelingen der vorstelijke en hooge personen dezelfde zijn als die der Wajang-Gĕḍog-poppen, wier geschiedenis speelt in den tijd van Pandji om en bij Djåjåbåjå's regeering 1130—1160 n. C.

Daar de kapsels in vroegere eeuwen op Java een groote rol hebben gespeeld, (ze waren meer nog dan kleederen of juweelen het kenmerk van den rang der dragers) is het begrijpelijk, dat dit karaktervolle kenmerk zich in de wajang heeft gehandhaafd.

Niet alleen dus, dat door de vaststelling van dit jaartal de legendaire figuren der Pandji-romans op historischen bodem worden geplaatst, maar wij meenen, dat, ook in verband met de bovenbedoelde overeenkomst in kapsels, men in de reliefs aan Tjaṇḍi Prambanan het aanknoopingspunt zal moeten zoeken voor het historisch verband tusschen Midden- en Oost-Java.

---

[1] De Soesoehoenan van Solo bezit er een waarvan de scheede nauwkeurig denzelfden vorm vertoont als de hier afgebeelde. Dat wapen is met gouden franjes versierd, die aantoonen, dat het, evenals hier, met de punt naarboven wordt gedragen.

[2] In 1885 is uit den tempelput een steenen urn te voorschijn gebracht, gevuld met lijkasch en kostbaarheden.

Wij gaan nu den tempel om naar de Westzijde. Daar zit aan weerszijden van de trap een Godheid, die eene, met een juweel gekroonde slang in de hand houdt.

De overeenkomst tusschen de meeste reliefs, die de hoeken en trappen flankeeren, bracht ons op de gedachte, dat de 8 wereldhoeders dubbel zijn afgebeeld. In de 24 muurvakken hebben we dan 16 Goden te verwachten. Dat stemt overeen met de opgave van Coleman, die 16 Godenverblijven noemt.

In de op deze beide reliefs afgebeelde Goden herkennen wij Waruṇa, den beheerscher van het Westen, tevens God van den Oceaan, hier voorgesteld als pāça-bhṛt = strikdrager. [1]

In de Purāṇas wordt hij hoofdzakelijk als Watergod beschouwd. Zijn strik wordt daarin o.a. genoemd nāgapāça (Nāga-strik). [2]

Waruṇa bezit ook een scherm, genaamd ābhoga, dat gemaakt is uit de bril (kophuid) van de brilslang en dat ondoordringbaar is voor water. De God draagt hier een bloemtros achter het linkeroor. De slang in zijn hand is in een strik gekronkeld. De voorste linkervolgeling houdt den ābhoga omhoog.

De middelste rechter-volgeling omklemt met de rechterhand eene lotosbloem. Het pendant van dit relief is nagenoeg identisch.

Deze beide reliefs zijn hoogst merkwaardig. Wat het Nāga-attribuut betreft, noch bij Coleman, noch bij Wilkins zagen we dit slang-attribuut afgebeeld of genoemd. Altijd wordt daar gesproken van een strik of koord, ook van een knods in de andere hand. Alleen bij Dowson vonden wij den nāga-pāça vermeld. Men vergelijke GRÜNWEDEL's Myth. des Buddh. in Tibet und der Mongolei, bldz. 51, waar bij de behandeling van Padmasambhava's levensbeschrijving vermeld wordt, dat die heilige in het Westen in het land Nāgapotadvīpa komt, waar "die Macht hatte der Nāga". Deze overeenkomst met de voorstelling op Prambanan wijst er op, dat ook naar Tibetaansche opvatting het attribuut van den Brahmaanschen hoeder van het Westen een nāga was; onze reliefs wijzen uit, dat die dat ook voor Java is geweest.

Wij wijzen er hier nog op, dat we Waruṇa in het Buddhisme vermeld vinden, nl. als 9den Slangenkoning (Grünwedel bl. 191) en

---

[1] Verg. Baṭârâ Barunâ ([Javanese script]) bij Gericke en Roorda.

[2] Verg. Nâgâpâsâ ([Javanese script]) bij G. en R. de naam van een mythologisch wapentuig.

dat de Nāga's in het volksgeloof der Javanen steeds een groote rol hebben gespeeld.

Nog altijd zijn deze dieren voor hen de geluk- en regenaanbrengende, schattenbewarende wezens, die als reincarnaties van menschen op aarde wonderen verrichten. De naam van den 4den Buddhistischen slangenkoning Wāsuki leeft nog voort in den naam der Oostelijke residentie op Java: Basoeki en in de wajangverhalen. Ook Antåbågå en Någå-Gini zijn voor de lezers der Javaansche legenden welbekende namen. De geleidelijke overgang van den Brahmaanschen naar den N. Buddhistischen beheerscher van het Westen, die een Nāgakoning wordt genoemd, is door deze reliefs aangetoond.

Wij gaan nu om naar de Noordzijde en zien op het relief Westelijk van de trap (pl. LII) eene zwaarlijvige figuur met vier Yakṣa's als volgelingen. Beide kenmerken wijzen op Kuwera [1], den aan lepra lijdenden God van den Rijkdom, die, zoowel in het Brahmaansch als in het Buddhistisch geloof de beheerscher was van het Noorden. Maar vreemd: hij mist de hem voor beide kenmerkende attributen. Wiṣṇu's gevleugelde schelp: de çānkha, doet aan een watergod denken.

Daarbij draagt hij eene zeer zonderlinge upawīta, die wel uit menschenwervels lijkt te zijn samengesteld. Dit schrikwekkend karakter bezat Kuwera niet in het land der Hindoe's. Zijn verblijf wordt daar voorgesteld als een gelukzalig oord, waar ellende, vrees, noch dood gekend wordt, waar geen verdriet bestaat, honger of ziekte. Wij meenen deze afwijkende voorstelling als volgt te kunnen verklaren. Ook de Javaansche mythologie kent een God van den Rijkdom, die volgens sommigen eene Godin is: Kjahi of Njahi Blorong, die als onderdaan (rijksbestuurder?) van Ratoe Lårå Kidoel op den bodem der Zuidzee woont: een watergod aldus en wel een schrikwekkende, want voor goud vraagt hij menschenzielen in ruil en zijn paleis is gebouwd van menschenbeenderen. Wij meenen in dit beeld het karakter van den Oud-Javaanschen Rijkdomsgod met dat van Kuwera vereenigd te zien.

Kuwera is hier voorgesteld, gezeten in zijn lusthof Caitraratha of Mandara, die op den berg Meru gelegen is. Hij is het opperhoofd van de Yakṣa's [2] en de Guhyaka's. Ook worden de Kinnara's als zijne volgelingen genoemd.

---

[1] Verg. Baṭårå Kuwera (ꦧꦠꦫꦏꦸꦮꦺꦫ) bij G. en R. of Daniswårå In de Wajang konden wij hem niet ontdekken.

[2] Verg. Jakṣa (ꦪꦏ꧀ꦱ) bij G. en R.

In het feit, dat Wiṣṇu's hemel ten N. van den Meru gelegen was, ligt mogelijk ook nog een aanwijzing voor het afwijkend attribuut van den N. wereldhoeder. In de rechterhand draagt hij hier nog een onduidelijk symbool (geldzak?).

Op relief N° LIII, het pendant van het vorige, zien we eene Godenfiguur, omgeven door twee Yakṣa's en twee Yakṣa-vrouwen of Yakṣī's, die wijzen op Kuwera. Maar daar de hoofdfiguur naar het uiterlijk te oordeelen moeilijk met Kuwera is te vereenzelvigen en daar we meermalen Soma als beheerscher van het N. genoemd vinden, houden we dezen God voor Soma of Candra, den Maangod, die dan met Kuwera tezamen het N. beheerscht. [1]

Op de bloem staat de candrakānta of maṇīcaka, het maanjuweel [2], dat gezegd werd uit maanstralen te zijn gevormd en een verkoelenden invloed uit te oefenen.

De voorste Yakṣī draagt twee bloemtrossen, die naar het mij voorkomt, met de beschrijving der somaplant overeenkomen. De tweede draagt in de handen een klein flesch-je [3] met spitsen bodem. Met de rechterhand drukt de vrouw op de stop en met de linker steunt zij den bodem, die niet op een voet rust. Om dien puntigen bodem en om het halsje zien we lofwerk. Degelijke fleschjes zien we in Grünwedel's „Handbuch der Buddhistischen Kunst in Indien" meermalen afgebeeld in de handen van Bodhisattwa's, voornamelijk van Maitrêya. Zie aldaar pl. 90, 92, 93 en 97. Op pl. 93 naar een bronsfiguurtje in Nepalschen stijl heeft het nauwkeurig denzelfden vorm als hier. Op pl. 90 naar een Gāndhāra-sculptuur is de bodem eenigszins afgeplat. Grünwedel noemt het daar het Grieksche zalffleschje. Op bl. 168 zegt hij, dat in de Gāndhāra-school het antieke fleschje met spitsen bodem kalaça in de plaats treedt van de ronde Indische lōṭā. We hebben hier alzoo te doen met de overneming van een Buddhistisch attribuut door Brahmanen. Maar ook Padmapāṇi (zie Grünwedel's Mythologie von Tibet enz. bl. 126) wordt met zoo'n fleschje in de hand afgebeeld.

Wat nog die overname van Buddhistische attributen betreft, wij wezen er in den aanvang al op, dat deze reliefs van Buddhistische opvatting getuigen. De houding der beelden, de tronen met makara-koppen en de daarnaast hangende bidschellen herinneren aan de

---

[1] Verg. Soma (ꦱꦺꦴꦩ) Kawi = maan en Tjåndrå ([illegible]) K. N.

[2] Verg. Tjåndråkåntå ([illegible]) Kw = maanjuweel of Sasikåntå.

[3] Zie origineele photo.

Buddha's en Bodhisattwa's van Boroboedoer. Dezelfde invloed, die in Voor-Indië beslissend is geweest, heeft ook hier gewerkt. Grünwedel heeft aangetoond, dat de kunst der Gāndhāra-periode, die zuiver N. Buddhistisch was, op de geheele latere kunstperiode, ook op de Brahmaansche sterken invloed heeft uitgeoefend. [1]

Ondanks de overheersching van het Çiwaïsme bleef de grootsche, Buddhistische monumentale kunst van Midden-Java krachtig nawerken en de bouwmeesters van deze tempels, die de vertolkers moesten zijn van het godsdienstig gevoel hunner tijdgenooten, gaven aan de beschermende Goden der buitenmuren de kalme, zittende Buddhahouding en omringden ze met Gandharwa's, bidschellen en lotosbloemen, wat, alles tezamen genomen, aan Buddhistische bouwwerken het rustige, lieflijke karakter geeft, dat met het wreed en strijdvaardig aanzien van Goden als Çiwa, Durgā en Gaṇeça in het geheel niet strookt. We zouden deze tempels willen noemen: Brahmaansch gedacht, maar Buddhistisch gevoeld. [2]

We gaan nu den tempel om naar den Z. O. hoek en nemen eerst relief N° XXXVIII. Daar zien we Agni [3], den God van het vuur, als beheerscher van het Z. Oosten. Hij is hier voorgesteld als tomaradhara (speerdrager) en als saptajihwa (zeventongige). Op de lotosbloem links van den God staat een speer met zeven tongen: de zeven vurige tongen van Agni.

[1] „Mag men op de aan den dag gekomen opschriften afgaan, dan zonder twijfel, is reeds op Midden-Java de Hindoe-Javaansche maatschappij vooral Çiwaïtisch geweest, want de Boeddhistische opschriften zijn zeer schaarsch en de Çiwaïtische zeer talrijk. Aan een eigenlijk gezegden strijd valt ook hier niet te denken, een in goede en groote werken zich uitende rivaliteit, waarbij het Boeddhisme in zijn eigen trant ook hier in de eerste plaats bouwde, gaf om beurten aan beiden de bovenhand; eendrachtig leefden beide kerkgenootschappen naast elkander (op één opschrift wordt de Boeddha naast Çiwa aangeroepen). Wat de reden was, dat, niettegenstaande de stichtingen der Boeddhisten over 't algemeen zooveel grootscher zijn, het Çiwaïsme toch het veld behield, is onduidelijk, maar dit deed het zonder twijfel, evenals in Engelsch-Indië." (Enc. N. I. artikel: „Oudheden".)

[2] In het opstel van Dr. Brandes: „de Makara als haartressieraad" lezen we in de volgende bewoordingen de meening van den schrijver: „Ook Tjandi Prambaṇan laat het zien bij de Dewarṣi's aan den Mahâdewatempel, de Wiṣṇwarṣi's aan dien van Wiṣṇoe en de Brahmarṣi's aan dien van Brama, die allen geheel ten onrechte voor Bodhisatwa's zijn uitgemaakt."

[3] Verg. Gĕni = vuur en [illegible] (= bahni). Op Java werd Agni van de plaats gedrongen door Baṭârâ Brahmâ ([illegible]), die voor de Javanen als Vuurgod geldt. Vgl. bramastra „vuurpijl."

De zes volgelingen van Agni dragen hier een lichtschijf, die van een rand is voorzien. Op pl. XX van de Rāmāyaṇa-serie aan denzelfden tempel zien we diezelfde gerande glorie om de hoofden der Goden, die op aarde neergedaald zijn, om het gevecht tusschen Rāma en de demonen bij te wonen. Terwijl op alle andere reliefs de glories van Rāma en Laksmaṇa glad zijn, vertoonen deze een rand. Ook Rāma draagt er een op dit relief, daar hij dan optreedt in zijn gedaante als Wiṣṇu, waarvan hij de incarnatie is. We noemen deze glories in het vervolg Godenglories.

Agni is de leider van het verbrandingsproces en de Goden zijn op aarde neergedaald, om de plechtigheid bij te wonen. Zij dragen offerlepels, bloemen en ander offer-gereedschap. De voorste linkervolgeling draagt een steenen urn, waarboven een hondekop zichtbaar is. Hij heeft een hoofdtooi, die afwijkt van dien van den naast hem zittenden. Het is Yama, de Doodengod, die gekomen is, om de asch van den overledene in ontvangst te nemen, begeleid door de beide hellehonden.

Yama draagt in deze functie geen kroon, maar zijn haar is getooid met bloemen. De middelste volgelingen dragen een voorwerp, dat we bij Wilkins in handen van Agni zien.

Hij geeft daarvan geene nadere beschrijving. Wij houden het voor een lont. Het beeld van Agni zelf is buitengemeen fraai. Het is door een groot kunstenaar gebeeldhouwd.

In N° XXXVII, het pendant van dit relief zien we Agni als Abjahasta (= hij die de lotos in de hand draagt). Hij zit in zijn verblijf en is hier, meen ik, voorgesteld als koning van de Pitaras.

Zijne volgelingen zijn de hemelingen, die in hun aardsch leven het haardvuur getrouw onderhielden. Twee van hen dragen een offerlepel. De voorste rechtervolgeling draagt onder den linkerarm het dienstmes.

De Zuid-Westelijke hoek van het gebouw biedt aan ons onderzoek de meeste moeielijkheden. Eerstens zijn de opgaven omtrent den beheerscher van die windstreek zeer verscheiden. Ten tweede zijn de hier afgebeelde attributen weinig kenmerkend. In de eerste plaats zoeken we hier naar Sūrya [1], dien we meenen te herkennen in de hoofdfiguur op N° XLIV. De fronsing in het voorhoofd houden we voor eene aesthetische voorstelling van zijn derde oog. Absurditeiten werden door de beeldhouwers van Prambanan steeds zooveel mogelijk

[1] Verg. Baṭârâ Sūrjâ ([illegible]) in de wajang.

vermeden. Hunne opvatting is over het algemeen hoogst artistiek te noemen.

Sūrya was de Zonnegod en heet als zoodanig Bhāskara (= lichtmaker). Zijn attribuut is de lotosbloem, die we ook zien in handen der volgelingen. Op de bloem van den God ligt het zonnejuweel: sūryakānta [1], een kristal, dat gedacht werd uit zonnestralen te zijn samengesteld en in het zonlicht warmte af te geven.

In XLV zien wij een nevenvorm van Sūrya. De attributen van den God en van de volgelingen zijn nagenoeg identisch.

Het meest raadselachtige van alle reliefs is wel N° XLIII, dat met XLIV den Z.W. hoek omsluit. De lotosbloem met het daarop liggend juweel doen aan Sūrya denken, maar we vinden ook aanleiding, om dezen God voor Nairṛta te houden, die mede als de beheerscher van het Z. W. wordt genoemd en als een booze geest, een Rākṣasa, wordt voorgesteld.

De Godheid is hier afgebeeld met een zeer bijzondere kroon, die aan die van Rāwaṇa in andere reliefs doet denken. Hij toont even als zijne volgelingen eene boosaardige uitdrukking. Hij houdt in de linkerhand een gesloten lotosbloem, waarnaast we een aar meenen te herkennen. De aan zijne linkerzijde gezetene volgelingen dragen glories. Wie ze voorstellen, konden we niet nagaan. De voorste houdt eene driedeelige bloem in de hand. Eene lotosbloem is het niet. Het is waarschijnlijk een bloemsymbool, dat we niet kennen. We zagen dit symbool ook in de hand van Awalokiteçwara (zie Grünwedel Myth. von Tibet bl. 65).

De middelste houdt een lotosbloem omhoog, waarop een onherkenbaar voorwerp ligt. De laatste houdt de rechterhand naar voren geopend. Zoolang we geene bewijzen voor het tegendeel hebben, houden we dezen God voor Nairṛta, den Satyaghna (= vermoorder der waarheid) van het Tibetaansche boek (zie Grünwedel, a. w. bldz. 52); die dan met Sūrya tezamen de Z.W. windstreek beheerscht. [2]

Op relief N° XLIX zien we Wāyu [3], den Windgod, tevens beheerscher van het N.W. Hij is hier afgebeeld als gandhawaha

[1] Verg. Sūrjâ-Kântâ ([illegible]) = zonnejuweel of brandglas.

[2] Verg. Baṭârâ Sambu ([illegible]) in de wajang, een zoon van B. Guru, ook een Rudra genaamd.

[3] Verg. Baṭârâ Baju ([illegible]) in de wajang, ook genaamd Marutâ = Skt. māruta, marut.

(= geurendrager). Op de bloemen der volgelingen ligt wierook, op de bloem van den God brandende wierook. Zijn attribuut: de v a a n missen we echter.

Op het pendant van dit relief N° L zien we Wāyu als heer der Maruts (= Stormgoden). Op de bloem van den God staat eene driepuntige v l a m. De voorste linkervolgeling houdt eene bloeiende lotosplant in de hand. Daarnaast zitten twee personen met G o d e n-g l o r i e s. Het zijn de M a r u t s, kenbaar aan hunne rijkbewerkte gouden kronen. De gouden wapens, die zij in de Weda's gezegd worden te voeren, ontbreken hier echter. De voorste schijnt een bloemruiker te dragen en de volgende een lotosbloem (fakkel in den vorm eener lotosbloem?).

In de beide reliefs, die den N.O. hoek van den tempel omsluiten (LV en LVI) herkennen we onmiddellijk Ç i w a [1], den beheerscher van het N. O. Hij voert op beide reliefs de m u ṇ ḍ a (doodskop) en de t r i ç ū l a (drietánd), en is hier voorgesteld als M a h ā k ā l a (= de groote verwoester of de dood) en als Īçāna (= heerscher). De hoofdfiguren in deze beide reliefs zijn onmiskenbaar Çiwa en leveren, in verband met onze bronnen, den besten toetssteen voor de juistheid van onze geheele redeneering. De volgelingen leveren echter meer zwarigheid. De buitenste rechtervolgeling op LV voert een triçūla, de naast hem zittende een speer met weerhaken en de buitenste linkervolgeling een veelpuntige speer. De beide laatste attributen begrijpen we niet.

Het pendant van dit relief LVI is wat de volgelingen betreft nog duisterder. Die aan de rechterzijde zitten, missen het kastenkoord en zijn dus blijkbaar Çūdra's. De voorste draagt een bloemtros en de naast hem zittende omklemt met beide handen een klein fleschje, gedekt met een stop. Het is anders van vorm dan dat op het Soma-relief. Het schijnt smaller en rust op een voetje. Verder draagt de middelste linkervolgeling een platten over elkaar gekruisten halsband en de laatste een halsketen van tijgernagels, een echt Javaansch sieraad. Dit relief is zeer zonderling.

Daar we voor de meeste windstreken de dubbele plaatsing der wereldhoeders hebben aangetoond, kan N° LVIII geen anderen God voorstellen dan I n d r a, want geen andere wordt voor het O. genoemd.

---

[1] In de Manik-måjå genaamd Baṭårå Emprit Andjålå (= [illegible])

Het hoofdbeeld is helaas zwaar beschadigd. Aan zijne rechterzijde zitten drie Goden, waarschijnlijk Gandharwakoningen, waarvan hij heer was.[1] Die aan zijn linkerzijde zitten, missen de glorie. De Gandharwa's hadden groote vermaardheid als medicijnwrijvers, in welke functie zij hier zijn afgebeeld. De middelste rechtervolgeling is bezig medicijn te wrijven. De voorste links gezetene houdt iets als zalf in de hand en in de rechterhand een (geneeskrachtige?) bloem.

We hebben nu de reliefs, waarin we de wereldhoeders meenen te herkennen, besproken en gaan over tot de daartusschen geplaatste Goden.

In N° XXXVI herkennen we Bṛhaspati of Guru, den leeraar der Goden, ook hun purohita (huispriester). Hij wordt vereenzelvigd met den planeet Jupiter en gold in den Ṛg Weda als een equivalent voor Brahmanaspati en dus ook voor Agni. In later tijd schijnen de eigenschappen dezer nevenvormen uit elkaar te zijn geweken, want de Brahmanaspati, die Wilkins ons beschrijft, gelijkt maar weinig op den Purohita, dien we hier voor ons hebben. Links van den God staat zijn meest kenmerkend attribuut: de loṭa of waterkruik. De drietand, vliegenwaaier, de bedelnap en het bidsnoer kenmerken hem alleen als priester, in dit systeem natuurlijk als Çiwapriester. Zijne volgelingen voeren ook de laatste attributen. De voorste rechtervolgeling draagt als upawīta een snoer van bidkoralen. De Godheid draagt onder het kastenkoord een breeden platten band, die met een strik over den linkerschouder ligt precies als bij het Mañjuçrībeeld van Oost-Java dat gedateerd is 1343 n. C. Vier van zijne volgelingen dragen zoo'n band.

Het komt ons voor, dat tusschen Çiwa als Mahāyogin (= groote asceet) en dezen Guru der Goden op Java eene vermenging heeft plaats gehad. Den voorvorm van den Javaanschen Baṭårå Guru begrijpen we nog niet. Zoolang we geene bewijzen hebben voor het tegendeel, houden we den hier afgebeelden Gòd voor Bṛhaspati. In elk geval komt het ons gewaagd voor, in iedere, met een drietand afgebeelde Godheid een Çiwa te zien.[2]

---

[1] De Gandharwa's ([illegible]) die men ook in de versieringen der muren als mythische wezens met vogellijven ziet afgebeeld, zal men in de wajangfiguren Baṭårå Patuk ([illegible]) = vogelbek en Baṭårå Tumburu (T. is de eigennaam van een Gandharwa) moeten zoeken.

[2] Verg. Wrahaspati ([illegible]) Kw. = de daggod (?) en Araning Rĕsi ([illegible]) = hij, die genaamd is: Rishi ook Rĕspati ([illegible]) Kw. = Donderdag.

Verg. Jogiswårå ([illegible]) = de groote asceet.

Nu volgt een zeer merkwaardig relief (pl. XXXIX). We zien in de hoofdfiguur Hanuman in de gedaante van een God, wat hij naar de geboorte is. Hij is de zoon van Wāyu, den Windgod en van eene hemelnymf Anjanā, die in de gedaante van een aap uit den hemel verbannen werd. Zij zit links van Hanuman naast de Gandharwa's, waarbij zij behoort. Ze is dadelijk te herkennen aan haar apengezicht. Ook de staart is duidelijk zichtbaar.

Op de bloem, die Hanuman [1] in de linkerhand draagt, staat de knods, het gewone apenwapen. Aan die knods zien we drie wimpels (of vlammen?)

Rechts van den God zien we den berg Gandhamādana, waar de Gandharwa's wonen onder hunne koningen Hāhā en Huhū, die hier naast den berg zijn afgebeeld. Aan de andere zijde, op hetzelfde voetstuk, waarop de berg is geplaatst, zien we het geneeskrachtig kruid, dat daar groeide, en dat door Hanuman gehaald werd in den strijd tegen Rāwaṇa, om de gesneuvelden te doen herleven. Dit relief zit aan de Zuidzijde van den tempel tusschen Yama en Agni. Deze plaatsing van Hanuman schijnt eene beteekenis te hebben.

In het werk van Coleman is op pl. 27 eene afbeelding te zien van het Zuiderfront van den Rāma-tempel te Ramnaghur. Bij den bouw van dezen tempel schijnt dezelfde hoofdgedachte te hebben voorgezeten. In het midden der bovenste verdieping zien we Durgā, staande op den stier; lager rechts en links van de poort Yama, daarnaast Hanuman en in het Z. O. Agni. Deze overeenkomst kan o. i. geen toevalligheid zijn (Hanuman zit ook hier tusschen Yama en Agni). We wijzen er nog op, hoe boven de godenreeks aan tempel Prambanan aan alle zijden van den tempel in kleine nisjes apen schijnen te zijn afgebeeld. Die stellen dan natuurlijk Hanuman voor. In het Rāmāyaṇa wordt verteld, dat Hanuman de Zuidelijke apenlegers aanvoerde. Mogelijk is dit de reden zijner plaatsing aan den Zuidkant.

Aan den Rāma-tempel staat in het Z.W. "Munggala" [= Mañgala, Mars] een ongeluksplaneet. Naast Hanuman ontbreekt op ons relief het Sentéblad! — Hanuman was geen vorst.

Op relief N° XLII meenen we Brahmaṇaspati te zien (= heer van gebed óf tooverspreuk) een nevenvorm van Agni. Hij is evenals Agni en Soma geboren op het altaar en stijgt vandaar naar de

[1] Verg. Bagawan Hanuman (ꦲꦤꦸꦩꦤ꧀) of Baju Sutå (zoon van Baju) of Råmå Dåjåpati.

Goden omhoog. Hij is de personificatie van het priestergebed. Op de bloem zien we de offervlam. Hij wordt vereerd door hemelsche ṛṣis en aardsche Brahmanen. Twee van hen dragen fakkels, twee offerlepels en twee anderen maken een eerbiedig handgebaar. Ze zitten met geopenden mond en worden hier dus zingende voorgesteld.

We hebben bij dit relief ook aan Hanuman gedacht, daar we dien op bovenbedoelde plaat aan weerszijden van Yama zien afgebeeld, links met priestermuts en priestersĕlĕndang. Deze omstandigheid vereischt een nader onderzoek.

Op relief N° XLVIII zien we Kārttikeya [1] of Skanda den Oorlogsgod, hier in zijn hoedanigheid als Senāpati, aanvoerder der Godenlegers. Zijne drie attributen zijn aanwezig. Aan zijne rechterzijde staat de drietand, links de boog en daarnaast de pijl met de punt naar beneden (zie or. photo). Zijne volgelingen dragen hier lotosbloemen.

Op N° LI zien we Kāma [2] den Minnegod hier afgebeeld als Puṣpaçara (d. i. wiens pijlen bloemen zijn).

Zijn attributen zijn: een boog van suikerriet, waarvan het koord uit bijen bestaat en pijlen, die in bloemen eindigen. De God draagt hier boog en bloemenpijl in de linkerhand. Zijn gevolg bestaat uit apsarasen, wat ook geheel in overeenstemming is met de voorstelling in de Brahmaansche mythologie. Eene der nymfen draagt daar wel een banier, waarop een makara of een visch is afgebeeld.

De voorste linkernymf ligt geknield voor een lotosplant, die op een voetstuk schijnt te staan en waarboven een vlam brandt.

Op relief N° LIV is misschien Wiçwakarman te zien, (dezelfde als de Wedische Tvaṣṭṛ) in zijn hoedanigheid van bouwmeester der Goden. [3]

Hij was niet alleen de bouwmeester der godenpaleizen, en de vervaardiger der uit zichzelf bewegende godenwagens maar smeedde behalve de wapens der Goden ook hunne gouden sieraden. De lotosbloem in de hand van den God is afgebroken, maar daarboven zien we links van den God het beroemde vuurwapen, dat door hemzelf werd gesmeed.

---

[1] Van den naam Brahmanaspati ontdekten we in het Javaansch geen equivalent, ook niet van Kärttikeija, alhoewel de laatste naam nog voortleeft in prijaji kartikå, naam van een bepaald soort inlandsche soldaten.

[2] Verg. Baṭårå Kåmådjåjå ([Javaansch schrift]) of Manobawa Kw.

[3] Verg. Bagawan Manikårå ([Javaansch schrift]) = de goddelijke juwelier, eene Godheid, die in de zesde verdieping der aarde woont (G. en R.).

Volgens Coleman en Dowson voert hij in de rechterhand een knods of boog (die hier ontbreken). Zijne vrouw was een Wānarī (apin). Die is dus niet afgebeeld, wel waarschijnlijk zijne moeder, de beminnelijke Yogasiddhā, die we zien in de naast hem zittende vrouw. Zijne helpers en leerlingen waren de drie Ṛbhu's, die om hunne bekwaamheid als handwerkers onsterfelijkheid en goddelijke eer verworven hebben.

Links van den God zit vooraan een hunner, wiens uiterlijk aan dat van een Rākṣasa doet denken. Evenwel, wij vonden nergens vermeld, dat de Ṛbhu's een Rākṣasa-type vertoonden. Dit relief is zeer merkwaardig. De laatste rechtervolgeling houdt een juweel in de hand. Wiçwakarman was ook een goudsmid. De middelste der Ṛbhu's houdt een offerbekertje in de hand. Hun proefstuk is geweest, uit één offerbeker, door hun meester gesmeed, er vier te maken.

En nu relief N° XLVII!

In ons systeem mag Nārada de Godenbode niet ontbreken. Hij is beslist een van de zestien geweest. Ook in de Wajang leeft hij voort. [1] Het eenige relief, waarop wij hem meenen te herkennen, is dit. Maar de ons toegankelijke bronnen geven helaas omtrent dien God weinig klaarheid. Het bij Coleman afgebeelde attribuut: de wīṇā (hindoe-luit) stemt niet met dat, hetwelk hier op de bloem is afgebeeld. We zijn dus genoodzaakt, onze verklaring op de gis te geven.

Nārada dan wordt gezegd een zoon te zijn van Brahmā en Saraswatī. Hij was de bode der Goden en stond daarbij bekend als een wijs wetgever en astronoom, en als een uitstekend musicus.

Hij wordt genoemd de uitvinder van de wīṇā en behoort als zoodanig bij de Gandharwa's. De laatsten zien we hier aan zijne rechterzijde gezeten. Zij bespelen als hemelsche muzikanten verschillende instrumenten. De middelste bespeelt de wīṇā, waarvan de klankkast op den schouder rust. De Godheid zelf voert op de lotosbloem den weda, het attribuut van zijn vader Brahmā. Aan zijne rechterzijde staat een spijsoffer: een bak met rijst, waarboven bloemen zijn gelegd, zooals we dat menigmaal aan Boroboedoer vinden afgebeeld. Het is hier geen attribuut. Het is niets dan eene aanwijzing, dat

[1] Verg. Baṭårå Narådå ([illegible]) of Kanekåputrå (= zoon van Gáneça?) bode van Baṭårå Guru. Hij wordt ook genaamd Dewåkĕbajan = de ordonnans der Goden. De gĕnding (= gamelan-melodie): waru gènjdjong of gènjdjong dojong herinnert aan zijne derde functie (Zie G. en R.) Zijn verblijf in den Surålåjå heet Suduk-udal-udal. (G. en R.).

de Godheid is voorgesteld, bezig eene heilige handeling te verrichten. Die heilige handeling kan niet anders zijn dan de voordracht van het Rāmāyaṇa, dat in de reliefs aan dezen tempel zulk eene voorname rol speelt. Uit een symbolisch voorwerp (?) in de rechterhand openbaart de God het gedicht aan Wālmīki, die in luisterende houding aan zijne linkerzijde is gezeten.

Naast Wālmīki zitten twee personen, die attributen dragen, welke ons volkomen onverklaarbaar zijn.

Gaan we nu de geheele reeks nog eenmaal na en plaatsen we daarbij achter de namen, waarvan we niet zeker zijn een ? dan zit dus op relief

N° 58 en 35 Indra.
" 36 Bṛhaspati?
" 37—38 Agni.
" 39 Hanuman.
" 40—41 Yama.
" 42 Brahmanaspati?
" 43 Nairṛta?
" 44—45 Sūrya?
" 46—47 Waruṇa.
" 48 Kārttikeya.
" 49—50 Wāyu.
" 51 Kāma.
" 52 Kuwera. }
" 53 Soma. }
" 54 Wiçwakarman.
" 55—56 Çiwa.
" 57 Nārada?

We krijgen alzoo 17 Goden in plaats van 16. Mogelijk, dat eene vergelijking met Britsch-Indische monumenten als den Rāmatempel tot een zuivere oplossing voert. Dat in dit stelsel, waarin een oppervorst, een huispriester, een bouwmeester en een bode aanwezig zijn, de poortwachters niet ontbreken mogen, spreekt vanzelf. [1] Ze zijn aan weerszijden van de trappen in rijkversierde hoektempeltjes, ook op den omgang aan de binnenzijde der trapleuningen in keurig bewerkte nisjes aan alle zijden afgebeeld.

Voorts zien we aan weerszijden van de Zuider-, Wester- en Noorder-

[1] Vergelijk de wajangfiguren: Baṭårå Tjingkåråbålå en Baṭårå Bålå Upåtå, die genoemd worden de poortwachters van Baṭårå Guru's paleis op den Meru.

trap, in rechthoekige steenblokken, in zeer laag relief knielende olifanten gebeiteld. Het zijn de dragers van den berg; ten getale van acht steunen zij den Godenberg en hunne herinnering leeft onder de Javanen nog voort. [1]

Bij Dowson vinden we de namen. Ze zijn, van den Oostelijken te beginnen: Airāwata, Puṇḍarīka, Wāmana, Kumuda, Anjana, Pushpadanta, Sārwabhauma en Supratīka. Aan de Oosterpoort zijn ze hier blijkbaar weggevallen. Op pl. II zijn ze zeer duidelijk te onderscheiden.

In de hoogste verdieping troont juist, zooals Coleman ons dat beschrijft: "the Supreme Being", in dit stelsel natuurlijk Çiwa met Durgā en Gaṇeça, dien we hier ook te verwachten hebben: de Mahadewå der Javanen.

Wij hebben ons den hier begraven vorst alzoo voor te stellen als opgenomen in den Surålåyå, waar hij bewaakt en beschermd wordt door de hem omringende Goden. Over de rol, die Kuwera, Bṛhaspati en Hanuman in het geloof dier tijden gespeeld hebben, zal het van belang zijn, nadere studie te maken. De vele bronzen Kuwera's, die op Java gevonden zijn, wijzen erop, dat die Godheid daar eene voorname rol heeft gespeeld. Volgens Wilkins zijn de afbeeldingen in Engelsch-Indië van hem zoo schaarsch, dat hij er voor zijn werk geen is kunnen machtig worden. Bij Grünwedel vinden we hem enkele malen afgebeeld naar voorstellingen van dien God in Tibet en Japan.

Ook onder de pijlerfiguren aan den Stūpa van Barhut bevindt zich eene afbeelding van Kuwera.

NASCHRIFT.

Na de voltooiing van dit opstel lazen we in de laatstverschenen aflevering der Bijdragen eene verhandeling van den heer C. M. Pleyte, waarin ons de bezweringsformulieren en legenden, die betrekking hebben op het winnen van den palmwijn (lĕgèn) in de Soendalanden worden meegedeeld. De schrijver vertelt ons, hoe de ontdekking en

---

[1] Het Javaansche woord gadjah (ꦒꦗꦃ) en de Kawi-woorden dirada (ꦢꦶꦫꦢ) en hasti (ꦲꦱ꧀ꦠꦶ) die alle olifant beteekenen, zijn Sĕngkålå-woorden voor het cijfer 8. Zie ook bij G. en R. het woord kari (ꦏꦫꦶ). Van de namen dezer olifanten kennen de Javanen nog Erawånå (ꦌꦫꦮꦤ) en Puspådĕntå (= ꦥꦸꦱ꧀ꦥꦢꦺꦤ꧀ꦠ). Volgens G. en R. heet de eerste in het Skt: Airâwaṇa.

bekendmaking daarvan wordt toegeschreven aan Batårå Guru, die volgens die legenden in de gedaante van een rijstvogeltje den bewaker der rijstvelden: Sĕmar op het denkbeeld bracht, den bloemstengel van den arènboom stuk te slaan en het sap te drinken. In de bezweringsformulieren, die nog steeds bij het tappen gebruikt worden, spreekt de tapper den boom aan als een maagd: Omas syang kantjånå (bl. 605) (de gouden Godin Umā?); ook als Atji Omas (de heilige Umā?) (zie bl. 112). Umā is, als bekend, een andere naam voor Durgā, Çiwa's gemalin. Op bl. 607 noemt de tapper zichzelven Batårå (= God) en spreekt den boom aan als Batari (Godin).

Hier neemt in het bezweringsformulier de tapper blijkbaar de gedaante van Umā's gemaal: Çiwa aan. In een Javaansche legende wordt Prabu Erjåṇårudrå als de ontdekker van het lĕgènsap genoemd. Rudrå is alweer een andere naam voor Çiwa. Voor ons opstel het meest van belang is echter de overlevering, die op bl. 600 in een noot wordt meegedeeld, aangaande het ontstaan der lĕgèn.

Daarin wordt het rijstdiefje, dat er aanleiding toe gaf, gezegd af te stammen van Iwang of Hewang (hyang = God) Prit Handjolo, den heer van het Noordoostelijk deel der heerschappij (zie opstel).[1] In verband met de andere aangehaalde legenden kan die heer niemand anders zijn dan Çiwa of Batårå Guru, zooals zijn vreedzame vorm op Java wordt genoemd. Uit het hier door ons aangehaalde maken we op, dat de functie van Soma als bezielende geest van den offerdrank, voor de Javanen op Çiwa is overgegaan en dat het sap van de somaplant, die op Java niet voorkomt, daar vervangen werd door dat van den arènboom.

De attributen in de handen der rechtervolgelingen op relief N° LVI: een bloemtros en een fleschje worden volgens deze opvatting verklaarbaar.

Dat juist Çiwa de functie waarneemt, schrijven we daaraan toe, dat deze Oppergod der Hindoe's in de Javaansche Mythologie zijn voorvorm heeft gehad, die als beschermende (Opper?) God der oude Javanen met den Hindoegod is samengesmolten. In zijn nog steeds voortleven in legenden, die op den landbouw betrekking hebben, zien we daarvoor het bewijs. Dat Çiwa op Java een veel vreedzamer karakter droeg dan in het Hindoeland, is o. i. aan het meer vreedzaam

---

[1] In de Manikmåjå worden acht door God Guru geschapen hoofdgoden genoemd, nl. dewå kang måråwolu, hetgeen volgens Rhemrev beteekent: „de goden, die zich verdeelden of verdeeld worden over acht windstreken." Zie wolu (G. en R.)

karakter van dien voorvorm toe te schrijven, die, als beschermende geest van landbouw en windstreken, eene rol moet hebben gespeeld. Deze samensmelting van lokale of nationale met van buiten aangebrachte Godheden is volstrekt niets ongewoons. Bij Grünwedel zien we daarvan voor Tibet en Mongolië verscheidene voorbeelden. (bl. 178 enz.) We zullen deze samensmelting natuurlijk hoofdzakelijk hebben te zoeken onder de beschermende Goden van landbouw en windstreken. De Tibetaansche beheerschers der windstreken brengt Grünwedel onder de lokaalgodheden. De geboorte van nevenvormen is uit die samensmelting verklaarbaar.

BREUKINK'S BIJDRAGEN TOT EENE GORONTALO'SCHE SPRAAKKUNST BESPROKEN

DOOR

N. ADRIANI.

De »Bijdragen tot eene Gorontalo'sche Spraakkunst« van den Controleur J. Breukink (gedrukt voor rekening van het Kon. Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, 1906) mogen begroet worden als een nuttig werk, waaruit een goed overzicht is te verkrijgen over de affixen waarover het Gorontaleesch beschikt tot het vormen van woorden uit stammen. Het is de oprechte begeerte om voor de Europeesche bestuurs-ambtenaren den weg te effenen tot het aanleeren van het Gorontaleesch, die den schrijver er toe gebracht heeft zijn vrijen tijd aan de taalstudie te wijden, daar hij heeft ingezien dat de ambtenaren in staat moeten zijn om ook zonder bemiddeling van tolken en hoofden aanraking met het volk te hebben, het eenige middel om het volk uit zijn achterlijken toestand op te beuren. De Heer Breukink heeft hiermede niet alleen voor het volk van Gorontalo en zijne Europeesche bestuurders een nuttig werk verricht, maar ook de beoefenaars der Indonesische talen aan zich verplicht. Zijn werk is het beste wat totnogtoe over het Gorontaleesch is verschenen. Het boek van Joest is in geleerder stijl geschreven en maakt, oppervlakkig bezien, meer den indruk van het werk van een taalkenner, maar het is geen eerlijk boek. De schrijver heeft zijne lezers niet ingelicht omtrent de wijze waarop hij zijn werk heeft samengesteld. Hij heeft niet beleden dat hij zelf zeer weinig van de taal wist en het grootste deel van zijn materiaal heeft moeten overnemen van anderen, over wier kennis hij geen oordeel kon hebben. Hij heeft zich daardoor aansprakelijk gesteld voor een aantal beweringen, waarvan hij de verantwoordelijkheid niet zou kunnen dragen.

De Heer Breukink is zoo eerlijk geweest ons een inzicht te geven in de wijze waarop zijn boek is ontstaan. Hij heeft den naam van

den kundigen Inlander die hem heeft geholpen, dankbaar vermeld en zoodoende meteen verklaard hoe zijn werk is tot stand gekomen. Het is daardoor voor den lezer mogelijk de verdiensten van den Heer Breukink en die van zijn Leermeester billijk te beoordeelen. Hij zal nu den eerste niet aansprakelijk stellen voor de fouten die de laatste noodzakelijk heeft moeten maken, door den beperkten blik dien deze op zijne moedertaal had, maar integendeel den Inlandschen Leermeester dankbaar zijn voor den rijkdom van het bijeengebrachte materiaal en den Heer Breukink voor de systematische rangschikking en verklaring daarvan.

Nog ééne opmerking moet ik maken, eer ik tot de bespreking van de Spraakkunst zelve overga. In de laatste alinea zijner Voorrede zegt de Heer Breukink, dat hij aan zijne Handleiding eene vertaling in het Maleisch heeft toegevoegd. Mij dunkt, hij had verstandiger gedaan, indien hij den Hollandschen tekst als vertaling van den Maleischen had aangekondigd. De Maleische tekst is n.l. op vele plaatsen beter dan de Hollandsche, zooals ik in den loop mijner bespreking hier en daar zal aanwijzen. Wanneer wij den Maleischen tekst beschouwen als de, onder dictaat van Goeroe Doenggio, door den Heer Breukink gemaakte aanteekeningen, later door hem geschift en geordend, dan kunnen wij niet alleen hier en daar met de gegeven verklaring instemmen, maar ook eerder vrede hebben met de in het boek neergelegde taalbeschouwing, die bij een Inlandschen Onderwijzer volkomen begrijpelijk is, maar die men bij een Europeaan niet zonder enkele aanmerkingen er door kan laten.

Om nu tot het boek zelf te komen, in Hoofdstuk I, Spelling en Uitspraak, wordt de fout begaan van het schrift tot uitgangspunt der bespreking te nemen, zoodat de woorden worden beschouwd als te bestaan uit letters in plaats van uit klanken (lettergrepen). Vandaar mededeelingen als (bl. 5): de samenvoegingen van medeklinkers *dt*, *ndt*, *mb*, *ngg*, kan men slechts met moeite in de uitspraak hooren. Hier zegt de Maleische tekst juister, dat die (twee of) drie letters moeten beschouwd worden als één letterteeken. De ware methode is intusschen deze: de voorhanden klanken beschrijven en daarbij mededeelen hoe die het best met ons alfabeth worden afgebeeld.

Vergelijkt men nu Breukink's klankleer met die van Joest, dan ziet de laatste er wel meer wetenschappelijk behandeld uit, maar tevens blijkt het, dat Joest de klanken der taal niet goed heeft gehoord en ze dus ook verkeerd heeft weergegeven. Hoewel de Heer

Breukink een verkeerd uitgangspunt heeft gekozen, zoo heeft hij toch de klanken van het Gorontaleesch goed gehoord en ze in zijne spelling zóó afgebeeld, dat men redelijk wel kan begrijpen hoe ze klinken.

Ook op bl. 6, waar gezegd wordt dat men in de Gor. spelling de *r* niet aantreft, heeft de Mal. tekst beter: in de Gor. taal komt de letter *r* in het geheel niet voor. Verder heet het, dat de *r* van de vreemde woorden als *l* wordt uitgesproken. Dit is volkomen juist, maar de volgende voorbeelden zijn niet alle overgenomen woorden. In de eerste plaats *Hoelondtalo* (*Hoelondalo* van den tekst is eene drukfout), dat geen Gorontaleesche uitspraak is van *Gorontalo*, want het laatste is eene verhaspeling van het eerste. *Doengoho* (hooren), dat niet eens eene *r* vertoont, is ook bij vergissing onder die voorbeelden verzeild geraakt, want uit dit woord blijkt, dat de *r* van de 1e V. d. Tuuksche klankwet (de R-G-H-wet noemt Brandstetter ze, op bl. 13 van zijn Prodromus) in het Gt. overgaat in *h*. Andere voorbeelden zijn *duhi*, Mal. *duri*; *tuluhu*, Mal. *tidur*; *dulahu*, Loindangsch, Bobongko'sch, *dolag* „zon, dag".

Op bl. 7 bovenaan had de Schr. beter gedaan de echt Gorontaleesche uitspraak van *saja*, *sapi*, *sababoe*, *sangadja*, enz. weer te geven, want als de taal de klanken *s*, *dj*, *tj*, niet heeft, zal de Gorontalees ze ook wel niet zuiver kunnen uitspreken. Bij de voorbeelden *dtoemaäti* en *toeloeti* heeft de Schr. dan ook de Gt. uitspraak opgegeven.

Ook de voorbeelden van den op bl. 7 § 4 opgegeven regel, dat alle lettergrepen open zijn en de taal dus vocalisch is, zijn niet alle geldig, daar *toepa*, *talala*, *tojoengo*, *tala'a*, *timohe* vreemde woorden zijn.

Op bl. 8, § 5 wordt medegedeeld, dat het Gt. in overgenomen woorden de gesloten lettergrepen opent, door den consonantischen sluiter met *a*, *i*, *o* of *oe* uit te spreken. Op bl. 7 is een voorbeeld van *e* in dezelfde functie gegeven, n.l. *timohe*, dat het Mal. *timah* is, terwijl het eenige voorbeeld dat van *o* wordt gegeven, *kondtolo* (controleur) ongeldig is. Dit woord heeft n. l. in de Gt. uitspraak den oorspronkelijken eindsluiter afgeworpen, immers de lettergreep *lo* correspondeert met *-leur* van het Holl. woord. Het voorbeeld zou geldig zijn, wanneer de uitspraak luidde: *kondtololo*. Ook de *a* komt in het algemeen in deze functie weinig voor; vormen als *Iboerahima* en *Itoemaila* (Ismail) kunnen Arabische accusatieven zijn. Blijven dus over *i* en *oe*. Omtrent het gebruik van deze twee

kan waarschijnlijk deze regel worden gesteld: Op grond van de voorbeelden op bl. 83 onderaan en bl. 84 bovenaan, waar de gesloten lettergrepen van de namen onzer maanden bijna alle met *i* worden geopend, bv. *Apoelili* (April), *Sepoetembeli* (September), kan men aannemen dat in 't algemeen *i* de klank is waarmede een consonantische sluiter wordt hoorbaar gemaakt, gelijk dit ook in de vocalische talen der Tominibocht het geval is. Bij woorden met consonantische eindsluiters wordt daardoor eene looze eindlettergreep gevormd, die voor den klemtoon niet medetelt. Labialen worden gaarne met den labialen klinker *oe* uitgesproken, bv. *maliamoe* (kanon), van *mĕriam* (Mal.), *Adamoe* (Adam); ook wanneer de te openen sluiter *oe* vóór zich heeft, wordt hij gaarne met *oe* geopend, bv. *Mahamoedoe* (Mahmoed), *koeboeloe* (Mal. *koeboer*, graf), *toeloeloe (tjoetjoer*, soort van gebak), *boetoeloe* (Mal. *botol*, flesch), enz. Zelfs in echt Gt. woorden, die den oorspr. sluiter hebben bewaard, door hem tot eene opene lettergreep uit te breiden, komt de *oe* in dit geval voor, bv. *taloehoe* (water), Bis. *salog*, Mal. *saloer(an)*, Sang. *saḷoe'*; *toeloehoe* (slapen), Bis. *tolog*, Mal. *tidoer; doelahoe* (zon, dag), Loind. *dolag*, Bobongko'sch id.

Om nog even op de *a* en de *o* als openende klanken terug te komen, van de eerste wordt nog een voorbeeld gegeven in *Mahamoedoe*. Hier heeft de tusschenklank zich tot *a* gevormd na de *h* en in navolging van de *a* der eerste lettergreep. In zulke gevallen zal de *a* wel eens meer voorkomen. Van de *o* zijn op bl. 9 voorbeelden te vinden, bv. *watingo* (zout), Mal. enz. *asin; watopo* (dak), Jav. *atĕp; toemoewoto* (binnengaan), Bare'e *sua*. In de beide laatste gevallen is de *o* uit assimilatie te verklaren, in het eerste voorbeeld zou men *i*, of om de *ng*, eene *a*, die (vooral in de eindlettergreep) in het Gt. gemakkelijk tot *o* wordt, verwacht hebben.

De beschrijving der lange en korte klinkers in § 6 op bl. 8, is blijkens § 7 die van de uitspraak der klinkers van de geklemtoonde lettergreep. Tengevolge der verwarring van de begrippen lange, geklemtoonde en gerekte lettergreep, is ook dit gedeelte van de klankleer niet zeer duidelijk.

Hoofdstuk II. Wat de Hr. Br. van *ma-* zegt, toont aan dat het niet zoozeer een voorvoegsel is, als wel een proclitisch woordje, door hem terecht vertaald met „reeds, al". Om de beteekenis zuiver te doen uitkomen, hadden zooveel mogelijk voorbeelden moeten gekozen worden, waarin geen ander voor-, of invoegsel voorkomt. Het eenige zoodanig voorbeeld dat de Schr. geeft is *matali* „reeds

gekocht." De andere voorbeelden zijn alle gevormd met het infix *-il-*, dat door den Schr. terloops in eene noot op bl. 13 wordt vermeld, waarbij hij tevens zegt dat hij het niet afzonderlijk behandelt. Welke reden kan daarvoor bestaan, waar het den Schr. toch duidelijk moet zijn geworden, dat dit infix in het Gt. nog zeer druk in gebruik is en ook dat het, evenals in de Minah. talen en in het Mongond., nog niet uitsluitend tot de passieve vormen beperkt is, maar nog de meer uitgebreide functie heeft om eene verleden handeling aan te duiden. De functie van *-il-* is dus in de noot te beperkt opgegeven. De bijvoeging van *ilo-* aldaar is onjuist; zulk een infix bestaat niet. Op bl. 32 wordt *ilo-* als afzonderlijk voorvoegsel behandeld. Daar *-il-* het bekende invoegsel *-in-* is, zoo is dit *ilo-* niet anders dan de praeteritaal-vorm van het praefix *o-*, dat op bl. 24 is behandeld. Dit *o-* nu is het M. P. voorvoegsel *ka-* en zoo is dus *ilo-* id. met *kina-*, dat bv. in de Minah. talen nog in volle kracht fungeert.

In dezelfde noot wordt ook even vluchtig over *-oem-* gesproken. Behalve de beide voorbeelden aldaar gegeven, komen nog hier en daar vormen met *-oem-* voor, bv. *toemoewoto* (binnengaan), *doemodoepo* ('s morgens) op bl. 9 en *matiloemateo* (is reeds weggeloopen) op bl. 13, waarin dus *-il-* met *-oem-* te zamen staat.

Uit de van *ma-* opgegeven functies in de §§ 2, 3 en 4, blijkt verder duidelijk dat het praedicatem vormt van naamwoorden, *ma Limoetoe oetia*, "dit is reeds L.", *mawa'u* "ik ben het (*akoelah*)." Door het naamwoord te maken tot een praedicaat, dus tot een zelfstandig onderdeel van den zin, legt men er ook vanzelf nadruk op. De gegeven voorbeelden maken dit voldoende duidelijk.

II (bl. 18). *mo-* is het voorvoegsel dat aanduidt: de handeling staat aan te vangen of is aangevangen; het vormt dus eene tegenstelling tot het infix *-il-* en tot op zekere hoogte eveneens tot *ma-*. Dit komt duidelijk uit in de voorbeelden gegeven op bl. 19, in § 2. *Mo-* vóór adjectief-stammen drukt niet, zooals *ma-*, uit dat de toestand dien het adjectief noemt is bereikt, van worden is gekomen tot zijn, maar eenvoudig dat hij aanwezig is, zonder naar het worden te vragen. Zoo is het op bl. 15 § 4 genoemde voorbeeld *mapatoe* vertaald met "het is warm geworden", terwijl *mopatoe* beteekent "warm, warm zijn", zonder dat er wordt gedacht aan den toestand die vóór dit warm zijn bestond.

III (bl. 20). Dat *mai* eenvoudig de aansporende partikel is, die in het Mal. *mari* luidt, heeft de Hr. Br. reeds zelf opgemerkt. Bij

de opgegeven voorbeelden zou het beter zijn geweest, indien hij niet de conjuctief-vormen *delowa*, *dtoetoewa*, *tapila*, *waupa*, *toeboewa*, *tijanga* had opgegeven, zonder naar de behandeling van dezen vorm op bl. 70—72, § 3 en 4 te verwijzen; het zou dan spoediger duidelijk zijn geworden, dat de Imperatief niet in *mai* zit, maar in de *-a* die achter deze w.w.-stammen is gevoegd en dat *mai* dus slechts eene aansporing is, die den Imperatief versterkt.

III (bl. 21). *po-* moet worden samengenomen met *mo-*, waarvan het de nominale vorm is. Het heeft ook hier de regelmatige beteekenissen van het nomen verbale, n.l. Imperatief, bv. *polao* "ga weg!" en Infinitief van doel, bv. *podeto* "om te naaien". Wat in § 2 wordt gezegd, valt geheel met het in § 1 besprokene samen, want *pohoenggoeli* is het nomen verb. van *mohoenggoeli*, evenals *polapoe* van *molapoe*, enz.

V (bl. 24). Het voorvoegsel *o-* is het M. P. *ka-*. Bijna in alle voorbeelden die de Hr. Br. geeft, wordt ook het suffix *-a* aangetroffen, zoodat wij met de bekende vormen *ka-an* te doen hebben. Zoo staat *ohama* voor *kahama* en *ota'owa* voor *katakoan* "kunnen gestolen worden," *katjurian* (Mal.), *otijanga* voor *katijangan* "kunnen geroepen worden", *kapanggilan* (Mal.).

Bl. 26, § 2. Ook het hier behandelde *o-*, 't welk beteekent "bezittende wat het grondwoord aanduidt, moet als een verzwakte vorm van *ka-* worden opgevat. In de meeste Indon. talen beteekent *ka-* vóór een substantief z. v. a. "mede-, -genoot", Lat. co-, bv. Tontemb. *karo'ong* "stadgenoot", *karapi* "metgezel", Bare'e *kasi-*, bv. *kasilipu* "dorpsgenoot", *kasitorano* "medelid van den stam *To Rano*. Doch in het Gt. heeft *oapula* niet de bet. van "medehond", maar van "gezel v. e. hond, een hond tot gezel hebbende, bezitter van een hond", wat in het Tontemb. met *maka-* wordt aangeduid, dus *makaasu*, *makawale* (huisheer) Gt. *obele* (voor: *kabele*, *kabale*). Zoo ook bij adjectieven (§ 2, bl. 28) *opatu*, "warmte hebben".

VI. (bl. 29). De verklaring van het voorvoegsel *popo-* is onjuist; het prefix *po-* gevoegd vóór een stam die met *po-* (N° IV, bl. 21) is samengesteld (d. i. vóór het nomen verbale) vormt den causatief. Dat dit *po-* id. is met dat van het n. verb. is niet waarschijnlijk, het als eene reduplicatie van *po-* te beschouwen, dus een n. verb. met herhaald prefix te zien in de met *popo-* gevormde stammen, met de bet. van een versterkten Imperatief, is geheel bezijden de waarheid. Uit de vertaling der voorbeelden blijkt trouwens duidelijk, dat men hier met den causatieven vorm te maken heeft, bv. *popo-*

tetea „laat draven”, *popodengeta* „laat bijten”, *popotoewota* „laat binnengaan”. De *a-* achter deze vormen is blijkbaar die van den Conjunctief (bl. 70, vlgg.). In § 2 (bl. 30) wordt, althans in den Mal. tekst, ook duidelijk gezegd dat *popo-* causalen vormt van adjectief-stammen en de voorbeelden bevestigen dit.

VII (bl. 32). *Ilo-* is, gelijk reeds boven is gezegd, het praeteritum van *o-* en staat dus gelijk met M. P. *kina-*. Men is dus geneigd om aan de daarmede samengestelde vormen de bet. „heeft kunnen — worden” toe te kennen. Volgens den Hr. Br. geeft het de bet. van verl. deelwoord aan de stammen waarvóór het is gehecht. In ieder geval is de bet. perfectief; dit komt ook uit in de voorbeelden van § 2, in welke het de bet. heeft: verkregen hebben, zooals ook in den Mal. tekst wordt gezegd; de Hollandsche is minder nauwkeurig. *Ilobele* is dus het perf. van *obele* „een huis bezitten” (bl. 26, § 2), en te vertalen met „een huis verkregen hebbende”. Zéér duidelijk is ook de bet. van *ilo-* vóór adjectief-stammen die eene kleur aanduiden, bv. *ilolalahe* „in de gele kleur, in de curcuma gezet, eene gele kleur hebben kunnen verkrijgen”.

VIII (bl. 35). De functie van het voorvoegsel *lo-* is in den Mal. tekst juister omschreven dan in den Hollandschen, *lotali*, *lopatali*, *lopo'ahu*, *lomate*, enz. zijn in de gegeven voorbeelden niet te vertalen met: kocht, verkocht, gelastte, doodde, enz., maar met: heeft gekocht, verkocht, gelast, gedood, enz. De vormen met *lo-* zijn de perfectieven van die met *mo-* (II, bl. 13). Zij zijn n.l. afgeknot uit vormen met *milo*, d. i. *mo-* met ingevoegd *-il-*, op dezelfde wijze dus als in het Sang. *nangaḷa'* is ontstaan uit *minangaḷa'* en in het Parigisch *nanggoni* uit *minanggoni*, resp. perfectieve vormen van *mangaḷa'* en *manggoni*. Zoo staat dus ook in het Gt. *lotali* voor *milotali*, *lolihu* voor *mil olihu*, *lolao* voor *milolao*, resp. perfectieve vormen van *motali*, *molihu*, *molao*. En zoo is het ook bij de in § 2 op bl. 37 genoemde voorbeelden, *logulu* staat voor *milogulu*, *lomengi* voor *milomengi*, *lohuni* voor *milohuni*, resp. perf. van *mogulu*, *momengi*, *mohuni*.

Van geheel anderen aard is het in § 3 (bl. 38) genoemde *lo*, dat niet op deze plaats had behooren behandeld te worden. Het is m. i. niet anders dan een lidwoord en wel de korte vorm van het bekende *anu*, die bv. in het Bare'e *nu* luidt en dient als tusschenzetsel, om twee woorden die elkaar in den genitief regeeren van elkaar te scheiden; het behoort dan als lidwoord bij het geregeerde woord. Waar het tusschen een werkwoordsvorm en den agens staat

heeft het (althans voor ons taalgevoel) de waarde van een agensaanduider (zooals ons voorzetsel „door”) gekregen en in die functie treedt ook hier het Gt. *lo* op, dus *lo pito*, Bar. *nu labu* „met een mes” of eigenlijk: „een mes (nadrukkelijk) is het”; *lo tumala*, Bar. *nu penai* „met een zwaard”, enz.

De plaats waar dit *lo* had moeten behandeld worden, is bl. 80, waar *li* en *lai* zijn besproken. In het Gt. staan deze vormen voor *ni* en *nai* en zijn de genitieven van *ti* en *tai*, die weder voor *si* en *sai* staan, het eerste lidwoord vóór vrouwennamen en titels, het tweede vóór mannennamen. Het wordt door den Hr. Br. terecht met „door” vertaald. De vormen *lai*, *li* en *lo* komen alle drie nog eens terug op bl. 81, waar voor „met” wordt opgegeven: *wolai*, *woli*, *wolo*. De bet. „met” zit in *wo*; *lai*, *li* en *lo* zijn lidwoorden. Voorbeelden zijn alleen van *woli* gegeven, dat zoowel bij persoonsnamen als bij dier-, en zaaknamen is gebruikt, terwijl men uit het bl. 80 en 85 (M) gezegde zou opmaken dat in het eerste voorbeeld *wolai* en in de beide laatste *wolo* had moeten gezegd worden.

IX (bl. 40). *Lolo-* is, blijkens vorm en beteekenis, een herhaald voorvoegsel. Het moet dus zijn ontstaan toen de vorm *milo-* reeds was afgeknot tot *lo-* en dit als een voorvoegsel werd beschouwd. Herhaling van het voorvoegsel is ontstaan uit stamreduplicatie, die weder is ontstaan uit stamherhaling. Bij al deze drie vormen is de beteekenis die van herhaling der handeling. Zoo is bv. in den Bar. vorm *da kupepewoloka* „ik zal er over nadenken” (van den stam *wolo*) het voorvoegsel *pe-* herhaald, omdat de handeling „nadenken” herhaling en langdurigheid in zich draagt. Theoretisch zou daarmede gelijk staan: *da kupewolo-woloka*, of: *da kupewowoloka*, maar deze vormen zijn niet in gebruik.

De Hr. Br. geeft de stammen waarvóór dit *lolo-* is gevoegd, op in den vorm met de achtervoegsels *-a* en *-e*, waardoor het niet in de aandacht valt, dat de stammen, die *lolo-* voorgevoegd hebben, ook steeds het suffix *-a* aanvoegen.

De beteekenis der vormen met *lolo-* moet oorspr. eene praeteritale zijn. Ook in de voorbeelden die door den Hr. Br. niet in praeteritalen zin zijn opgevat, is toch duidelijk dat de spreker het oog heeft op de talrijke gevallen waarin de handeling te voren is gepleegd. In den zin bv. die is vertaald „waarom lacht ge altijd in het bijzijn van de menschen?” heeft de spreker het oog op de talrijke gevallen waarin de aangesprokene in tegenwoordigheid van anderen heeft gelachen.

X (bl. 42). *ngo-*. Dit voorvoegsel kan worden beschouwd als een sterke vorm van *ka-*, dat thans in het Gt. den vorm *o-* heeft (zie boven), maar in een vroeger stadium der taal, toen zij de *k* nog niet had verloren, *ko-* moet hebben geklonken. *Ngo-* heeft de functie om het woord waarvoor het is gevoegd tot een maatwoord te maken, zooals *nga-* in het Tontemb., *ka-* in het Sang., Tag., en andere talen het doen. Zoo beteekent dus *ngopotali* „één koopsel, ééne kooping, één keer koopen", *ngopotoeboe* „één kooksel, éénmaal koken", *ngopolihoe* „éénmaal baden, één bad", *ngowadala* „één paardenvracht", *ngoboelotoe* „één schuit vol", *ngotanggalo* „een geheele breedte, ééne breedtezijde, zoo breed als", *ngolihoe* „één duizendtal", *ngomalionoe* „één millioental".

Thans volgen de samengestelde voorvoegsels, welker beteekenis uit de samenstellende deelen kan worden opgemaakt. Evenals vóór de stammen met het infix *-il-*, waarvan op bl. 12 en 13 een aantal voorbeelden zijn gegeven, wordt ook vóór de stammen met het voorvoegsel *mo-* proclitisch *ma-* gevoegd, hetwelk aan de beteekenis van *mo-* die van *ma-* toevoegt, zooals de voorbeelden op bl. 46, § 1 en 2 duidelijk aanwijzen.

Mamai- bestaat uit *ma-* (bl. 12) en *mai-* (bl. 20). Ook van dit samengestelde voorvoegsel is de beteekenis gelijk aan die van de som dèr samenstellende deelen, gelijk de omschrijving en de vertaling der voorbeelden aantoonen.

Ook bij *mapo-* (bl. 47) is dit het geval; *mapotoeboe* beteekent woordelijk: „wordt (is geworden) iets om mee te koken". Bij *malo-* staat *ma-* min of meer pleonatisch, daar *lo-* reeds het perfectief aangeeft. De Hr. Br. verzuimt ook hier te wijzen op het infix *-il-* in de voorbeelden. De vorm *malotilapi* „al reeds verbannen geworden" heeft, behalve de voorvoegsels *ma-* en *lo-*, ook nog het invoegsel *-il-*. Het is dus waarschijnlijk dat vormen als deze eerst zijn ontstaan, toen *m-il-o-* reeds tot *lo-* was afgeknot, daar men niet kan aannemen dat er vóór een vorm als *milotilapi* nog eens *ma-* zou zijn gehecht; in zulk een geval zou zeker geen uitwerping van *mi* hebben plaats gehad.

Belangrijk is ook het voorvoegsel *ma'o* (bl. 50, N° 15), dat niet anders kan zijn dan het M. P. *maka*; van de *k* is in de uitspraak nog een spoor overgebleven. Terecht rekent de Schr. *ma'o* onder de samengestelde prefixen, daar het uit *ma* en *o* bestaat. De potentieele beteekenis (§ 1) en de possessieve (§ 3) zijn bv. uit de Minahassische talen wel bekend. Wat de jussieve beteekenis van

§ 2 betreft, ik verklaar die niet recht te begrijpen. De Hr. Br. vermeldt ook dat *ma'o-* in dit geval korter wordt uitgesproken; wellieht hebben wij hier met een ander voorvoegsel te doen.

N° 16, *mapopo* (bl. 51) is niet juist verklaard, daar de Schr. begrijpelijkerwijze aan zijne opvatting van *popo-* (bl. 29) was gebonden. De achtervoegsels, die de vormen met *mapopo-* steeds aanhechten, zijn de pronomina suffixa. De vormen met *mapopo-* samengesteld zijn causale vormen, zooals ook uit de vertaling der voorbeelden genoegzaam blijkt, waarbij men zich moet te binnen brengen, dat het woord voor „verkoopen" (*potali*) een causatief is van het woord voor „koopen" (*tali*).

Mailo- (N° 17, bl. 51) en *mango-* (N° 18, bl. 52) zijn duidelijk genoeg, daar zij uit *ma-* en *ilo-* (= M. P. *kina*) en *ngo-* zijn samengesteld. In het algemeen hadden de met *ma-* samengestelde voorvoegsels, nadat *ma-* reeds vooraf was behandeld, beter kunnen behandeld worden met elk dier voorvoegsels te zamen, daar dit voor het spoedig verstaan der beteekenis gemakkelijker is.

Groep II (bl. 52) bevat de met *mo-* samengestelde voorvoegsels, waarvan *mopo-* de verbale vorm is van het bl. 29 behandelde *popo-*. Dit *mopo-* is dus de aorist-vorm van het causatief, zooals *mo'o-* (N° 20, bl. 53) het is van de potentieele en possessieve vormen met *o-* (= M. P. *ka*), tegenover de perfectieve met *ma'o*. Ook *mololo-* staat op dezelfde wijze naast *lolo-* (IX, bl. 40).

Mongo- (N° 22, bl. 54) is zonder twijfel, naar het voorbeeld van den Hr. Br., op te vatten als samengesteld uit *mo-* en *ngo-* (X, bl. 42). Evenals *manga* in het Sang., Tontemb. en andere talen, duidt *mongo-* een meervoud aan, of juister gezegd: eene verzameling of eenheid van gelijke deelen. *Ngo-* (voor *nga-*) is de sterke vorm van *o-* (vroeger *ko-*, = M. P. *ka-*), dat hier in zijne functie van eenheidsaanduider optreedt. De met *mongo-* samengestelde woorden zijn dan ook het best in 't Ned. weer te geven door samenstellingen met -heid en -schap, bv. *mongobohoelotawoe* „de jongelingschap". Het zijn dan ook alleen de woorden die eene bepaalde categorie of zekeren stand van personen aanduiden, die met *mongo-* worden samengesteld; een algemeene meervoudsaanduider is het niet.

III (N° 23—27). Het op bl. 20 vlgg. behandelde *mai-* wordt gevoegd vóór de vormen samengesteld met de voorvoegsels *mo-*, *po-*, *o-*, *lo-* en *lolo-* (bl. 55—57), met geen andere beteekenis dan die van aansporing „kom doen wat het w.w. aanduidt" of van aanwijzing dat het onderwerp komt doen of gaat doen de door het w.w.

genoemde handeling. Opmerkelijk is de accidenteele beteekenis die *mai-* in sommige dezer vormen heeft, geheel overeenkomende met die waarin ook wij „komen" gebruiken. Zoo heeft het samengestelde praefix *maio-*, behalve de bet. van de vormen met *o-* samengesteld (bl. 24), ook nog die van „komen te" en maakt op die wijze den vorm accidenteel. Zoo beteekent dus *maioboelota* „komen te kunnen geleend worden", *maiotalia* „komen te kunnen gekocht worden", enz. geheel overeenkomende in formatie met *aitjatĕlĕs*, voor *nimaikatĕtĕs*, in het Tontemb. De perfecta der *maimo-* vormen worden gemaakt met *mailo-* (voor *mai milo*), wat geheel regelmatig is.

Maio- vóór substantieven is de accidenteele vorm van de met *o-* samengestelde stammen, die de bet. hebben van „bezitter van" (bl. 26, § 2), bv. *mai obele* „een huis komen te bezitten".

Mailolo-, de accidenteele vorm der samenstellingen met *lolo-*, beteekent diensvolgens „reeds dikwijls zijn komen te doen wat de w.w. vorm aanduidt". Zie de voorbeelden op bl. 57, onder N° 27.

IV, N° 28 (bl. 58) behandelt het voorvoegsel *lo'o-*, samengesteld uit *lo-* en *o-*, dus den verleden tijd van *o-* aanduidende. Neemt men aan dat *lo-* uit *milo-* is afgeknot en *o-* uit *ko-*, dan kan men *lo'o-* herstellen tot *miloko*, praeteritum van *moko-* (= M. P. *maka*), dus M. P. *minaka*, en dan kan de bet. geene andere zijn dan die van „heeft kunnen (kon) doen wat het grondwoord aanduidt", dus *lo'otali* „heeft kunnen koopen", *lo'olihoe* „heeft kunnen baden", *lo'olalahoe* „heeft kunnen geel verven", *lo'obele* „heeft een huis kunnen bouwen", *lo'owadala* „heeft een paard kunnen houden". Daar echter, volgens § 3, *lo'ooeda'a* beteekent „groot doen worden", moet ter verklaring worden verwezen naar bl. 53, N° 20, waar *mo'o* is behandeld. In § 2 staan de samenstellingen van *mo'o* met adjectiefstammen opgegeven, deze hebben de bet. „kunnen brengen in den toestand dien het adjectief zegt". Zoo is dus *lo'ohata* te vertalen met „heeft mager kunnen maken", naar *mo'ohata* „mager maken".

Van het prefix *lololo-* (N° 28, bl. 59) valt alleen te zeggen, dat het een versterkte vorm is van het boven besproken *lolo-*.

Volgt de V^e groep, die de samenstellingen van een aantal reeds samengestelde voorvoegsels met het prefix *ma-* bevat. De beteekenissen dezer samenstellingen zijn gemakkelijk af te leiden uit die der samenstellende deelen. *Ma-* voegt aan de reeds samengestelde voorvoegsels de beteekenis „al, reeds, geworden tot" toe. Wat betreft de omschrijving van de beteekenis der voorvoegsels die in deze groep zijn vereenigd, daarbij zouden dezelfde opmerkingen

kunnen gemaakt worden als reeds boven zijn neergeschreven bij de behandeling dezer voorvoegsels zonder *ma-*. Zoo is bv. bij N° 31 (bl. 59) *mamaimopo-* en bl. 62, N° 35 *mamaipopo-* bij de omschrijving der beteekenis niet gezegd, dat die causaal is, evenmin als dit bij *mopo-* en *popo-* is opgemerkt. Het komt mij onnoodig voor die reeds boven gemaakte aanteekeningen te herhalen.

Thans komen wij tot *ta-* (bl. 64) en *oe-* (bl. 65), N° 38 en 39. De Hr. Br. verklaart *ta-* te zijn eene afleiding van *tawoe* "mensch". Het is zeer wel mogelijk dat *ta-* eene afkorting is van het bekende *tau*, *to*, *toe*, doch de wijze waarop in een groot aantal talen van Celebes het woord voor "mensch" en dit prefix naast elkaar staan, doet vermoeden dat *tau*, enz. ook oorspronkelijk een aanwijzend of betrekkelijk voornaamwoord was en eerst later in versterkten vorm (wellicht door samenstelling met *u* = *anu*, dus toen het de bet. "hij die, zij die, dat wat" had gekregen) ook in de beteekenis "mensch" in gebruik is gekomen. Het zou eene lange uitweiding vorderen dit nader toe te lichten; ik hoop elders gelegenheid te hebben nog op deze zaak terug te komen.

Wat *oe-* betreft, dit is zeer duidelijk een betrekkelijk voornaamwoord en wel een korte vorm van het bekende *anu*. De Hr. Br. vertaalt dan ook *oeoeda'a* terecht met "jang bĕsar, de grootste (de groote)." Dit *oeda'a* en het volgende *oekiki* (*oeliki* is een drukfout) bevatten reeds het hier besprokene *oe* en kunnen dus tweemaal *oe* vóór den stam krijgen. Ook aan de woorden *oetelo*, *oebilango*, *oebangge* en *oelai* heeft *oe* zich als een vast bestanddeel gehecht.

De achtervoegsels, door den Schr. in de rubriek D (bl. 66—77) behandeld, zijn in de eerste plaats de pron. pers. suffixa, die zoowel als bezittelijk voorn.w. als in de functie van agensaanduider bij de passieve vormen optreden. De pron. suff. zijn:

1e pers. e.v. *oe* (N° 1, bl. 66), mvd. *ndto* incl. (bl. 76, N° 10, bl. 79, B), *lami*, of *lami watia*, excl.

2e pers. e.v. *moe* (N° 2, bl. 69), mvd. *limongoli* (bl. 79, B), *ndto* (ibid.).

3e pers. e.v. *lijo* (bl. 79, B), mvd. *limongolio* (ibid.).

Deze vormen moeten vergeleken worden met de volledige vormen der pron. pers.

1e pers. *oe* is afkomstig van *waoe*, de Gt. vorm van M. P. *akoe*. Gelijk ook in andere M. P. talen, wordt dit woord gebruikt, als men tot gelijken of tot minderen spreekt. Nederiger is *watia*, verkorting van *watotia*, samengesteld uit *wato* (slaaf) en *tia* (deze),

gewoonlijk *oetia* „jang ini, den deze"; *watia* is dus = Mal. *hamba ini*. Nog nederiger is *watia watandto*, woordel. „ik uw slaaf".

2ᵉ pers. *-moe*, het bekende pron. suff. dat in zoovele M. P. talen staat naast het pron. pers. 2ᵉ pers. e.v., in het Gt. *io* (of *jio*, *hio*, dit hangt van den eindklinker van het woord af), staande voor *iko*, waarvan de volledige vorm zou zijn *si kau*. Een beleefde vorm is *ito*, zie bij den 1ᵉ pers. mv.

3ᵉ pers. *-lio*, de regelmatige Gt. vorm van *nia*, genitief van *sia*, en o.a. nog in het Mong. in gebruik, doch in de meeste talen tot *-nja* of *-na* geworden. Het pron. pers. is *tio*, d. i. *sia*.

De meervoudsvormen van den 1ˢᵗᵉⁿ pers. zijn *ndto* (incl.) en *lami* (excl.). Het laatste is samengetrokken uit *lo ami*, genitief van *ami*, de regelmatige Gt. vorm van het M. P. *kami*. Dit *lo*, een korte vorm van *anu*, het bekende M. P. onbep. voornaamwoord, is het gewone lidwoord van een woord dat in den genitief staat en kan dus het genitief-aanduidend tusschenzetsel heeten. In zijne functie van agens-aanduider is het reeds boven besproken. Eenige voorbeelden van genitieven zijn: *boengo lo ajoe* „boomstam", *tiomboe lo oloe'oe* „grootmoeder der hand (duim)", *tango lo pale* „rijsthalm", *pani lo woelawa* „goudsmid", *ngango lo doeholo* „mond van de borst" (maag), *mato lo doelahoe* „zonneschijf", *pahoe lo beleoe* „de zolder van mijn huis", *hoengo lo ajoe* „boomvrucht", *lipoe lo Hoelondtalo* „de stad Gorontalo", *oelea lo wadala* „paarderug", *botoe lo limo* „citroenpit".

De genitief-aanduider van woorden die het lidwoord *ti* hebben, is *li* (dus: *si*, gen. *ni*, zooals bv. ook in het Tomboeloe'-sch); de woorden die het lidwoord *tai* hebben, gebruiken als genitief-aanduider *lai* (*sai*, bijvorm van *si*; in sommige talen is *sai*, *sei* het vragend voorn.w. voor personen; gen. *nai*). Zie bl. 80 en 85.

Het pers. v.n.w., 1ᵉ pers. mvd. incl. is *ito*, de regelmatige Gt. vorm van het M. P. *kita*. Dit dient ook als beleefd v.n.w. van den 2ᵈᵉⁿ pers., daar men van de beide partijen die in *ito* besloten zijn (gij en ik, gij en wij) de beteekenis geheel naar den 2ᵈᵉⁿ pers. overbrengt en er een beleefd v.n.w. van den 2ᵉⁿ pers. van maakt. Dit is ook het geval met *ndto*, dat de Hr. Br. op bl. 76, N° 10 behandelt. Dit suffix bestaat uit *to* (M. P. *ta*), de kortere vorm van *ito* (*kita*) en den tusschenklank *n*, het genitief-aanduidend lidwoord. De Gt. uitspraak van dit *-nto* is door den Schr. met *ndto* afgebeeld, dat beter dan *nto* of *ndo* de uitspraak aanduidt. Zoo is dus *wadalandto* „ons (uw en mijn) paard", en ook „uw paard", (dat ik uit

eerbied zoo hoog stel, alsof het ook het mijne ware), *apoelandto* "onze hond" en "uw hond".

De Hr. Br. geeft op bl. 77 nog op als hoog v.n.w. 1e pers. (tot minderen gebruikt), *ndtoeja*, 't welk niet anders is dan de genitief van *toeja*, Gt. uitspraak van het Mal. *tuan*. Ook het voorn.w. 2e pers. kan beleefdheidshalve worden vervangen door *itoeja* "Mijnheer". Op bl. 77 worden de voorbeelden gegeven *tijamandtoeja*, *tilandtoeja*, *tijalaondtoeja*, vertaald met: bapa, mama, anak toean hamba, Mijnheers (uw, er staat abusievelijk: mijn) vader, moeder, kind.

Het mvd. van het pron. suff. 2e pers. *li mongoli* is de regelmatige genitief van het zelfst. voorn.w. 2e p. mvd. *ti mongoli*. Het bestanddeel *ti* is het lidw. *si*, terwijl *mongoli* is te vergelijken met het Ternat. *ngoni*, het Mongond. *moikou* en te beschouwen als een meervoudsvorm van *ni*, vgl. het boven over *mongo-* gezegde. *Mongoli* is dus te ontleden in *mo-ngo-li* (= *ni*), waarin *ni* de eigenlijke pronominale stam is, te vergelijken met *mi*, *miu*, de stam van het pron. suff. 2e pers. mvd. in de Toradja'sche talen, en *-miow*, *-mio* in de Minahassische talen.

Het pron. 3e pers. mvd. is *ti mongolio*, dat van zijn Gorontaleesch uiterlijk ontdaan, den vorm krijgt *si manganja* "de gezamenlijkheid van hen, het geheel van hen", zooals *ti mongoli* (*si mangani*) is weer te geven met "ulieder geheel, uwe gezamenlijkheid". De genitief van *ti mongolio* n.l. *li mongolio*, dient als pron. possess. 3e p. mvd.

Hiermede zijn de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden besproken en komen wij tot een merkwaardig achtervoegsel, door den Hr. Br. op bl. 72 in de No's 3 en 4 behandeld. Op bl. 20 is reeds van dit achtervoegsel gewag gemaakt, daar het in de daar gegeven voorbeelden voorkomt. Dit achtervoegsel is n.l. het uit het Oud-Jav. en Bis. bekende conjunctief-suffix *-a*. *) Dat zich tusschen eene eind- *e* of *-i* en dit achtervoegsel eene *j* ontwikkelt en na *a*, *o* en *oe* eene *w*, spreekt vanzelf. No 3 en 4 behooren dus bijeengenomen te worden. De beteekenis is door de omschrijving van den Hr. Br. en de door hem gegeven voorbeelden duidelijk genoeg.

No 5 (bl. 72) is de enclitica *-lo*, naar vorm en beteekenis iden-

---

*) De Heer A. Lett, Zendeling-leeraar van het Rhijnsche Zendinggenootschap, deelde mij onlangs mede, dat ook de taal van het eiland Enggano dit conjunctief-suffix-*a* kent, bv. *oboea* „werk toch!" van den stam *oboe* (werken).

tisch met het Mal. *-lah*. Ook dit is in de vertaling van den Hr. Br. duidelijk gemaakt.

N° 6 (bl. 72), *po*, is eveneens meer eene enclitica dan een achtervoegsel. Het heeft in 't algemeen de beteekenis „nog", bv. *dipo*, Bar. *bepa* Tont. *ra'ipe'*, Mal. *bĕlompai*, „nog niet". In de voorbeelden op bl. 73 is *po* vertaald met „eerst nog". Op bl. 74 en 75 wordt in N° 2 door de voorbeelden aangetoond, dat *po* aan het naamwoordelijk deel van het gezegde wordt gehecht, wanneer dit den nadruk verlangt. Het betr. voorn.w. *oe* wordt dan proclitisch vóór het w.w. deel van het gezegde gevoegd en *lo* enclitisch er achter, bv. *palepo oe talijolo* „rijst eerst nog is het die gekocht worde."

Thans komen nog drie richtingswoorden, die eveneens enclitisch achter de werkwoordsvormen worden gevoegd. Het zijn *ma'o* dat eene richting van den spreker af, *maji* dat eene richting naar hem heen en *mota*, dat eene richting van spreker en aangesprokene verwijderd aanduidt. Van deze woorden is *maji* duidelijk genoeg, *mako* is in het Tontemb. een richtingaanduider voor het Westen, de streek die de wijde verte aanduidt, omdat daar de zon verdwijnt. Van *mota* ken ik geen equivalent.

Hoofdstuk III (bl. 78 en 79) behandelt de telwoorden. Hierbij valt in de eerste plaats op te merken, dat de hoofdtelwoorden 1—10 een geredupliceerden en een niet geredupliceerden vorm hebben. *Ojindta* moet worden opgevat als een geredupliceerde vorm van *isa*, *doeloewo* van *doewo*, *totoloe* van *toloe*. De overige vormen hebben *o-* voorgevoegd en daarnevens ongeredupliceerde vormen, zoodat de meening voor de hand ligt, dat de eerste letter is afgevallen. Zoo zou dan *olimo* staan voor *lolimo*, *opitoe* voor *popitoe*. Ook is het mogelijk dat vormen als *opato*, *olomo*, *owalo* zijn nagevolgd, iets wat gemakkelijk kan plaats hebben bij de telwoorden, die dikwijls achter elkaar worden opgenoemd, waarbij dan allicht een streven ontstaat om ze aan elkaar gelijk te maken in aanvangssyllabe en aantal lettergrepen. Op deze wijze zou dan ook *opoeloe* naast *mopoeloe* zijn te verklaren.

toewawoe „één" moet wel met een numeratief zijn samengesteld, doch ik kan niet zeggen met welk.

De 10-tallen 20—90 hebben *lo* tusschen de benaming van het aantal tientallen en het tiental. *Doelopoeloe* „twintig" staat voor *doeolopoeloe*; *towoelopoeloe* „dertig" voor *toloelopoeloe*. Bij *wopatopoeloe* (40) en *wolomopoeloe* (60) is geen tusschenzetsel *lo* ingevoegd, waarschijnlijk om het aantal lettergrepen niet uit te breiden boven de

5, terwijl daarenboven na *to* en *mo* de lettergreep *lo* zich niet handhaaft.

Mohetoeto (100) is te vergelijken met Tontemb. *maatoes*, daar het met *mo-* is gevormd. Van af *lihoe* (voor *riwoe*) hechten de duizendtallen het reeds boven besprokene *ngo-* aan; *lakita* is overgenomen van het Mal. *laksa*.

De breuken zijn omschreven met *tajadoe* „deel". *Ngopalapa* is overgenomen uit 't Mal. *përampat*. De distributiva zijn gevormd met *po-* bv. *pooloewo*, woordelijk „om twee te maken". Het woord voor „eenmaal", *pe'endta* is van denzelfden stam *isa* als waarvan *ojindta* „één" is afgeleid.

De ranggetallen zijn gevormd met het betr. v.n.w. *oe*, het prefix *o-* en het suffix *-lio*, dus *oeoloewolio* „jang kadoeanja, de tweede".

Van de vragende en aanw. voorn.w. onder C en D op bl. 79 bevat *tita* „wie?" het lidw. *ti* (= *si*), terwijl *ta* (= *sa*) een algemeen vraagwoord is. *Tonoe* is waarschijnlijk samengesteld met het bekende *anoe*.

De aanwijzende v.n.w. *oetija* en *oejito* bevatten het betr. v.n.w. *oe*; *tia* is id. met het pers. v.n.w. 3e pers. enk. *tija* (= *sia*); een andere vorm is *teja* „hier". Van *oejito* is de stam *ito*, het Mal. enz. *itoe*, terwijl *teta* tot dit *ito* staat als Jav. *ika* tot *ikoe*. De *a*-klank in de laatste lettergreep wijst een grooteren afstand aan dan de *oe*, waarschijnlijk omdat bij het uitspreken der *a* de lippen verder worden uitgestoken en dus een grooteren afstand aanwijzen dan bij *oe*.

Ik zal hier mijne bespreking van den taalarbeid van den Heer Breukink eindigen, die ik alleen heb ondernomen uit belangstelling in zijn leerzaam boek en uit lust om eens te laten zien welk een bruikbaar werk de Schrijver ons heeft geleverd.

Den Haag, April 1907.

AUSTRONESISCH EN AUSTROASIATISCH.

DOOR

H. KERN.

Aan de vergelijkende taalwetenschap, die in den loop der 19de eeuw zich voortdurend in breedte en diepte ontwikkeld heeft, is het te danken dat wij nauwkeurig de grenzen kunnen bepalen van een aantal grootere en kleinere taalfamiliën, en dat de verwantschap die tusschen de leden van elke taalfamilie bestaat volgens vaste regelen aangetoond en bewezen wordt. Elke familie heeft hoofdkenmerken die aan al haar leden gemeen zijn, en onderscheidt zich, in haar geheel beschouwd, kennelijk van andere familiën. Niettemin komt het voor, dat men enkele punten van overeenkomst ontdekt die niet uit ontleening kunnen verklaard worden. Zijn die punten van overeenkomst dan slechts schijnbaar, toevallig? of zouden twee familiën, hoezeer thans en reeds vóór veel eeuwen duidelijk onderscheiden, soms tot een hoogere eenheid kunnen herleid worden? De antwoorden hierop zijn niet eensluidend. Het heeft niet ontbroken aan pogingen om aan te toonen dat er wel degelijk verwantschap, al is het dan ook in verderen graad, tusschen sommige verschillende taalfamiliën bestaat. Een Italiaansch geleerde, Trombetti, heeft zelfs beproefd de gemeenschappelijke afkomst van alle talen aan te toonen. Zulk een onderneming is ontijdig en moest daarom reeds onvermijdelijk mislukken. Men bedenke wel, dat de oudste vorm waartoe wij de talen van elke familie kunnen herleiden, wel is waar niet met volkomen nauwkeurigheid in allen deele, maar toch met een voldoenden graad van juistheid, volstrekt niet is wat de Duitschers noemen een „Ursprache" — een term dien men liever geheel moest verbannen — maar wel beschouwd een tamelijk „moderne" taal; dat wil zeggen, een taal welke eeuwen en eeuwen van ontwikkeling had doorgemaakt voordat ze het standpunt had bereikt dat voor onzen blik 't oudste, maar op zich zelf laat, jong is. Zou iemand nu willen beproeven een paar verschillende taalfamiliën, bijv. de Indogermaansche en de Ural-altaïsche, tot een gemeenschappelijken

oorsprong terug te brengen, dan moet hij trachten de eigenaardigheden die zich in verloop van tijd in elk der twee vergeleken familiën ontwikkeld hebben of kunnen ontwikkeld hebben, van de bestanddeelen en vormen welke van den beginne af aan elk der twee eigen moeten geweest zijn, te scheiden. Vooralsnog is zulks in veel gevallen onmogelijk; zóóver is de wetenschap nog niet gevorderd. Maar aan den anderen kant is het niet te ontkennen dat er soms tusschen twee familiën zóóveel en zóó treffende punten van overeenkomst zijn, dat men onmogelijk aan toeval of ontleening kan denken. Zulk een geval doet zich voor bij de Chamitische taalfamilie, waartoe o. a. 't Egyptisch behoort, en de Semitische. Dat deze twee taalstammen onderling verwant zijn, en niet eens in vèr verwijderden graad, is onwedersprekelijk.

Een hoogst belangrijke ontdekking — als zoodanig mag men het bestempelen — betreft de verwantschap tusschen een ander stel van taalfamiliën, namelijk de Maleisch-Polynesische en de Mon-Khmertalen, bij welke laatste zich aansluiten nog eenige andere talen in Achter- en Voor-indië. Aan 't betoog van den samenhang van deze twee familiën is gewijd een onlangs verschenen werk getiteld „Die Mon-Khmer-Völker ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens" [1] door Pater W. Schmidt, wiens verhandeling over „Die Sprachen der Sakei und Semang auf Malakka und ihr Verhältniss zu den Mon-Khmer-Sprachen" in der tijd, zooals men zich herinneren zal, verschenen is in deze Bijdragen 6e Volgr., Deel VIII. Na deze verhandeling verschenen van zijne hand „Grundzüge einer Lautlehre der Mon-Khmer-Sprachen" (in Denkschriften der Kaiserl. Akad. d. Wiss. in Wien, phil.-hist. Kl. Bd. III), en „Grundzüge einer Lautlehre der Khasi-Sprache in ihren Beziehungen zu derjenigen der Mon-Khmer-Sprachen" (in Abhandlungen der Kön. Bayer. Akad. d. Wiss. (Kl. I, Bd. XXII, Abt. 3).

In de drie laatstgenoemde verhandelingen werd het bewijs geleverd dat in Achter-indië een gansche groep van onderling verwante talen bestaat, geheel verschillend van 't Siameesch en Burmeesch, d. i. van de Chineesch-Tibetsche familie. Bedoelde groep omvat Mon, Khmer, Palong, Wa, enz.; voorts Semang en Sakei; Khasi en Nicobarisch.

Reeds geruimen tijd vóórdat Pater Schmidt de Mon-Khmer-talen tot onderwerp zijner studiën maakte, had Prof. E. Kuhn belangrijke

[1] Herdrukt uit Archiv für Antropologie, N. F., V, 1 & 2 (Brunswijk, 1906).

punten van overeenkomst aangewezen tusschen genoemde Achterindische talen en een groep in Voor-indië, welke 't Muṇḍa en Santali omvat. Verder onderzoek heeft de verwantschap tusschen de Mon-Kmer- en Muṇḍa-talen bevestigd.

De taalfamilie gevormd door Mon-Khmer, Muṇḍa, Nicobar, Khasi, Semang onderscheidt zich, gelijk reeds met een enkel woord gezegd, scherp van de Chineesch-Tibetsche-Siameesche-Burmeesche familie. In welke verhouding staat ze echter tot de Maleisch-Polynesische, of, zooals Pater Schmidt ze noemt, Austronesische familie? De oplossing nu van dit vraagstuk is beproefd, en wel met goed gevolg, wat de hoofdzaak betreft, in 't bovenvermelde werk „Die Mon-Khmer-Völker". Om den lezer een denkbeeld te geven van den inhoud van dit voor de beoefenaars der Indonesische talen hoogst belangrijk geschrift, moge hier een overzicht volgen van hetgeen de Schrijver tot staving van zijn gevoelen aanvoert.

Na met voldoende uitvoerigheid in 't licht gesteld te hebben in welke verhouding de Austroasiatische talen [1] tot elkaar staan, stelt hij als uitkomst van 't onderzoek vast, dat: de innige samenhang tusschen de Muṇḍa-talen met het Nicobarisch, Khasi, Mon-Khmer zeker is; een samenhang die niet louter een hypothese is, maar een feit, hetwelk denzelfden graad van zekerheid bezit als bijv. de onderlinge verwantschap der Indogermaansche talen (blz. 17).

In tabellarischen vorm vinden wij bedoelde talen aldus gegroepeerd:

I. *a.* Semang.
b. Senoi (Sakei en Tembe).
II. *a.* Khasi.
b. Nicobar.
c. Wa, Palong, Riang.
III. *a.* Mon-Khmer (met Bahnar, Stieng, enz.).
b. Muṇḍa-talen.
c. Tjam, Rade, enz. Vermengingen met austronesische talen.

In een afzonderlijk hoofdstuk wordt uitgeweid over de anthropologische kenmerken der volken die Austroasiatische talen spreken. Op grond van door anthropologen verzamelde gegevens komt Schrijver tot de slotsom dat al die volken physiologische kenmerken gemeen hebben waardoor zij zich zoowel van de Indogermaansche als van de Chineesch-Tibetische volken duidelijk onderscheiden.

---

[1] Deze naam is door den schrijver gekozen ter aanduiding der Mon-Khmer-Muṇḍatalen.

Het belangrijkste gedeelte, het eigenlijke hoofddoel van 't werk, is: 't bewijs te leveren dat de Austroasiatische en de Austronesische talen met elkaar in verband staan, een verband niet zóó nauw als er bestaat tusschen de leden van elk dezer twee familiën onderling, maar toch een onmiskenbaar, al is het dan ook meer verwijderd verband.

Om deze stelling te bewijzen wordt de aandacht gevestigd o. a. op de overeenkomst in klankstelsel; in de oorspronkelijke overeenkomst in de woordvorming; in de aanhechting van 't bezittelijk voornaamwoord; in de gelijkheid van een groote menigte wortelwoorden.

Wat het klankstelsel betreft, is op te merken dat de aspiraten die thans in de Mon-Khmer- en Muṇḍa-talen voorkomen, zeker niet oorspronkelijk zijn. Zoo oordeelt Pater Schmidt, en ik ben het geheel met hem eens. Maar hij dwaalt als hij meent dat aspiraten in de Austronesische talen geheel ontbreken. O. a. heeft het Madoereesch zeer energische aspiraten; zoo ook 't Atjehsch. Ook is het duidelijk dat de f en v (niet te verwarren met w), welke in zooveel talen der familie voorkomen, thans spiranten, eenmaal aspiraten moeten geweest zijn. Ook de Toba-Bataksche h (nog steeds door k uitgedrukt), gewestelijk als onze c h klinkende, en de Niasche spirantische g (g h, niet c h, zooals de Duitsche zendelingen spellen) moeten zich uit aspiraten ontwikkeld hebben. Dit neemt niet weg, dat oorspronkelijk de Austronesische talen geen aspiraten bezaten, en in zoover blijft de stelling van Pater Schmidt in kracht.

In de woordvorming vertoont zich de overeenkomst door 't gebruik van prefixen, infixen en suffixen. Vooral 't voorkomen van infixen is zeer merkwaardig.

Een derde punt van overeenkomst is het possessiefaanhechtsel. Geheel onjuist echter is de bewering (blz. 49) dat de Austronesische talen alleen den enkelvoudsvorm der voornaamwoorden aanhechten, ook waar de bezitters meervoudig zijn. Willekeurig en in strijd met bekende klankwetten is ook de meening (blz. 50) dat het enkelvoud k a u zou ontstaan zijn uit k a m u, terwijl dit laatste blijkbaar een verouderde meervoudsvorm is van m u, gelijk k a p w a van p w a. Deze functie van k a is ook te herkennen wanneer het zgn. abstracta vormt, want de abstracta zijn oorspronkelijk collectiefbegrippen. Voorts duidt het prefix k a ook gelijkheid aan; natuurlijk, want de begrippen „gelijk, tegelijk, samen” raken elkander.

Een aanzienlijke plaats is ingeruimd aan de vergelijking van den woordenschat der twee taalfamiliën. Het kan niemand die de lijst nagaat ontsnappen dat zooveel eenlettergrepige stamwoorden in de

Austroasiatische talen teruggevonden worden in Austronesische tweelettergrepige stammen bestaande uit m. m. hetzelfde bestanddeel vooraf gegaan door een ander. Dit is een schitterende bevestiging van de meermalen uitgesproken en met redenen omkleede stelling dat de tweelettergrepigheid der stamwoorden, die 't meerendeel uitmaken in de Maleisch-Polynesische talen, een gevolg is soms van reduplicatie, meest van samenstelling van een éénlettergrepigen wortel met een of ander formatief, welks functie slechts hoogst zelden te herkennen is, als behoorende tot een voorhistorisch tijdperk der taal. Deze samengestelde vorm der meeste Austronesische stamwoorden, al ontbreken soortgelijke niet in de Austroasiatische, is een van de meest kenmerkende verschillen tusschen de twee familien die met elkander in een verwijderd, maar onmiskenbaar verband staan. Met andere woorden, er moet eenmaal in een zeer ver verleden, een taal gesproken zijn door een volk dat zich om onbekende redenen en op een niet te bepalen tijdstip in twee deelen gesplitst heeft; elk deel heeft zich zelfstandig ontwikkeld in verschillende richting, zoodat allengs de verschillen zóó groot zijn geworden dat de Austroasiatische en de Austronesische talen twee afzonderlijke, al is het dan ook verwante familien uitmaken.

Begrijpelijkerwijs zal men in de vrij lange reeks van vergelijkingen enkele ontmoeten die twijfelachtig, andere die onjuist zijn, maar na aftrek van al zulke gevallen blijft er genoeg en meer dan genoeg over om onomstootelijk te bewijzen wat de Schrijver betoogen wilde. Slechts op één onjuistheid voel ik mij genoopt de aandacht te vestigen omdat ik zelf de schuldige ben, niet Pater Schmidt. Het betreft N° 139 (blz. 146), waar eenige woorden voor „zon" ten onrechte in verband gebracht zijn met Fidji rara. Want Sawu lodo, Sumba lodu, Rotti lĕdo, Moa, Letti ler, Timor neno, Kei ler, zon, zijn vormen van een wijdverbreid woord dat in ettelijke verwante talen „dag", in andere „zon", in nog andere beide beteekent: Dajak andau, dag; pandang andau, zonneschijn; Toumbulu, Tonsea, enz. ĕndo, dag, si ĕndo (eig. de Dag, verpersoonlijkt, dus z. v. a. Daggod), zon; Bisaya aḍlao; Bikol, Pampanga, Iloko aldao, Tagalog arao, zon; Bentenan lau, Makassaarsch allo, Bug. aso, dag, zon; Ibanag aggau, dag; Malagasi maso andro, zon; Fate, Sesake, Lo elo, zon; Api mat ni elo, oog van den dag, zon; Lakon, Whitsuntide alo, Lifu dho, Nangone du, Vanua Lava lo, Rotuma astha, Vaturanga aso, Florida, Ysabel aho, zon [1], Samoa

[1] Voor nog andere voorbeelden zij verwezen naar Codrington, Melan. Lang. 51.

aso, Tonga aho, Maori ao, dag, daglicht; een afleiding is Jav. andon, dagelijks. Al deze vormen laten zich herleiden tot zoo iets als aṇḍau, ĕṇḍau. Wegens de verwantschap tusschen de linguale ṇ en l werd daaruit in sommige talen aḷḍau. Dewijl ld een ongewone medeklinkerverbinding is, vermeed men deze deels door verplaatsing, zoodat adlao ontstond; deels door omzetting, gelijk in lĕdo, waaruit door invloed der klinkers in den uitgang, lodo, enz. werd.

Een geheel ander woord is Maori ra, Samoa lâ, zon. Uit den gerekten klinker blijkt dat het woord oorspronkelijk op een nasaal uitging. Derhalve is het etymologisch identisch met Eromanga dan, Yap, Marshall-eil. ran, Lifu dra, N. Caledonië tan, Florida dani, dag. In de Indonesische talen komt, voor zoover ik weet, dit niet meer als zelfstandig woord voor, maar des te meer als bestanddeel van afgeleide stamvormen; o. a. Jav. paḍang, licht, schijnsel (van zon of maan); tĕrang, helder; arang, doorschijnend, ijl, dun; larang, schaarsch; Dajak pandang (andau), (zonne) schijn; in de godentaal: dag; mandang, zich warmen; Batak torang, 't aanbreken van den dag, 't dagen; patorang ari, bij 't aanbreken van den dag; Alor taran, Ot Danum brang, helder; Toumbulu tĕrang, Tagalog madalang, helder, duidelijk; Ibanag dalang-arang, helder schijnsel (der maan); glans (van goud), enz. Tot denzelfden stam zal wel behooren Fidji rara, zich bij 't vuur warmen.

Het mag nu als vaststaande beschouwd worden dat de stamvaders der Austroasiatische en Austronesische volken (althans in linguistisch opzicht), welke Pater Schmidt als "Austrisch" bestempelt, van Voor-indië uit geleidelijk zich oostwaarts verbreid hebben. Dit is niet in strijd met de uitkomst van mijn eigen onderzoek omtrent het stamland der Maleisch-Polynesische (Austronesische) volken. Op grond van taalkundige gegevens plaatste ik dat stamland aan de oostkust van Achter-indië. Ik verklaarde evenwel uitdrukkelijk dat ik het secundaire stamland bedoelde, d. i. de streek waar de voorouders der Malaio-Polynesiers 't laatst als een samenhangend geheel woonden eer dat afdeelingen er van zich afscheidden om over zee nieuwe woonplaatsen op te zoeken. Waar het oudere stamland te zoeken was, kon uit de taalkundige gegevens zelfs niet bij benadering vastgesteld worden. Thans kunnen wij een stap verder gaan: wij weten nu dat er verwijderde verwanten der Austronesiërs in Voor-indië te huis behooren. Volgens de onderzoekingen van Dr. Sten Konow zijn niet

alleen de Muṇḍa-talen met het Mon-Khmer verwant, doch vindt men ook een reeks van taaleigens in 't lagere Himālaya-gebied, van Kanāwar in den Panjāb tot aan Darjiling, welke hoezeer Tibeto-Burmeesch in karakter, toch overblijfselen vertoonen van een oude taal, die de kenmerken draagt van 't Muṇḍa. Zelfs al laat men deze hybridische taaleigens buiten rekening, dan moet men toch tot de slotsom geraken dat de voorouders der Austroasiaten en Austronesiërs eene oudere laag der bevolking van Voor-indië hebben uitgemaakt, en door jongere aankomelingen, nl. Ariërs en Drawiḍa's, naar onherbergzame streken zijn teruggedrongen geworden, voor zoover zij niet met de Arische en Drawiḍische bevolking zijn versmolten. Doch ook Voor-indië zal wel niet het primaire stamland zijn, en als wij bedenken dat Ariërs en Drawiḍa's beide uit het Noordwesten in Indië zijn doorgedrongen, de eenen in Oostelijke, de anderen in Zuidwestelijke en Zuidelijke richting, dan ligt het vermoeden voor de hand dat reeds vóór hen de Austriërs uit het Noordwesten zijn gekomen, dus uit een Midden-Aziatisch gebied. Daarom noemt dan ook Pater Schmidt die Mon-Khmer-volken (met inbegrip natuurlijk der Voor-indische verwanten) „ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens". Een duidelijk overzicht van 't groote gebied waarover de twee verwante taalfamiliën zich uitgebreid hebben, geven twee der drie kaarten welke aan 't zoo belangrijke werk zijn toegevoegd.

Alvorens te besluiten nog een paar woorden over de tot nog toe niet gangbare, door den Schrijver gekozen termen Austronesisch, Austroasiatisch en Austrisch. De eerste dient ter vervanging van de thans meest gebruikelijke benaming Maleisch-Polynesisch, die volgens Schmidt niet recht past. Dat is ook zoo. Indien men de geheele reeks wil aanduiden door de uiteinden te noemen, zou men moeten zeggen Malagasi-Polynesisch, want de Maleiers wonen niet in 't uiterste Westen. Minder bezwaar zou er bestaan tegen den naam Oceanisch, die door sommigen gebruikt wordt. „Austronesisch" heeft dit voordeel dat door de wijze van samenstelling 't verband wordt uitgedrukt hetwelk tusschen de drie gekozen termen bestaat. Wel is waar is het een samenkoppeling van een Latijnsch met een Grieksch woord, doch zulks komt in kunstwoorden meer voor, o.a. in terminologie. Of de nieuwe namen algemeen bijval zullen vinden, zoodat zij allengskens algemeen in zwang zullen komen, is iets waaromtrent het onvoorzichtig ware zich aan voorspellingen te wagen.

HET WOORD VOOR PAUW IN SANTALI, MON EN INDONESISCH.

DOOR

H. KERN.

De pauw heet in 't Santali marak, Mon mrāk. Ditzelfde woord vinden we terug in ettelijke Indonesische talen: Javaansch, Sundaneesch mĕrak, Maleisch măraq, Makassaarsch marrà, met bepalend lidwoord: marrak-a, de pauw; Bugisch mĕrrà, Oudjavaansch mrăk. In 't Ngadju-Dajaksch is marak de benaming van den fazant.

Het behoeft geen betoog dat het Indonesische woord niet ontleend kan zijn aan 't Santali. Evenmin kunnen de Santals het overgenomen hebben van de Mons of omgekeerd. Het moet dus gemeengoed der taalfamilie wezen die Pater Schmidt als de Austroasiatische bestempelt. Het is denkbaar dat de voorouders der Indonesiërs 't woord overgenomen hebben van de Mons of een hiermee naverwanten stam, maar dan moet die ontleening hebben plaats gehad in een zeer ver verleden, toen die voorouders nog in Achter-indië woonden. Het is echter evengoed denkbaar dat het woord, zoo geheel verschillende van de Arische en Drawiḍische benamingen van de pauw, een der vele is welke Austroasiaten en Austronesiërs van ouds her gemeen hebben. Wanneer men weet dat het algemeen Maleisch-Polynesische woord voor „oog" mata, enz., in de Austroasiatische talen teruggevonden wordt als mät, enz., dan zal men erkennen dat voor de laatste veronderstelling de waarschijnlijkheid pleit. Doch volstrekte zekerheid bestaat hieromtrent niet, zoolang men de etymologie van 't woord niet heeft opgespoord.

Linguistic Survey of India.

Nu 't onderzoek naar de verwantschap der Muṇḍa-talen, waaronder het Santali de voornaamste is, in Voor-indië, met de Mon-Khmertalen in Achter-indië, door de geschriften van Pater Schmidt een

schrede voorwaarts heeft gedaan, komt te rechter tijd de verschijning van het 4de Deel van de Linguistical Survey of India. Onder de bekwame leiding van den Heer G. A. Grierson, bevat ook dit door D^{r}. Konow te Christiania bewerkte Deel van 't prachtig uitgevoerde werk een schat van bijdragen tot de kennis der Muṇḍa-talen, alsook der Drawiḍische dialekten.

Over den rijken inhoud van 't boek zal hier niet uitgeweid worden, daar deze regelen enkel bestemd zijn om de aandacht er op te vestigen. Een enkele opmerking slechts omtrent de Inleiding moge hier een plaats vinden.

Op blz. 17, waar Dr Konow het gevoelen van Prof. V. Thomsen ten aanzien van een verwantschap tusschen de talen der inboorlingen van Nieuw-Holland en die der Muṇḍa's aan kritiek onderwerpt, geeft hij als 't voornaamwoord 1 pers. enk. op ṅu, ṅ in de Melanesische talen. Dit is onjuist, zooals men zien kan uit Codrington, Melanesian Languages, p. 112, vgg. Wel komt voor nu, wat niets anders is dan een verschrompeling van nyaku. Het kan niet genoeg herhaald worden dat dergelijke vergelijkingen louter op den tegenwoordigen klank af, niet de minste waarde hebben. Wie zich aan taalvergelijking waagt moet de historische methode volgen, d. i. trachten thans bestaande woorden volgens bekende regelen te herleiden tot den oorspronkelijken, of althans oudst bereikbaren vorm. Doet men dit, dan ziet men dat er tusschen 't nu in zeer afgesleten Melanesische talen — om van 't denkbeeldige ṅu niet te spreken — en de vormen in de Nieuw-Hollandsche talen geen overeenkomst bestaat. Ook tusschen Santāli ing en inyaku, nyaku is er geen verband te bespeuren, tenzij ing afgesleten is uit inyaku, wat zonder bewijs niet aangenomen mag worden. Eer zou men ing mogen vergelijken met Sundaneesch aing, ik.

MEDEDEELINGEN BETREFFENDE SIDENRENG, RAPPANG EN SOEPA.

DOOR

H. DE VOGEL Hzn.,

Contr. B. B.

Het landschap Sidenreng, zooals het thans, na afscheiding van Rappang en Malloese Tasie is ingekrompen, wordt begrensd:

ten Noorden door Rappang, ten Oosten door Wadjo, ten Zuiden door Soppeng en ten Westen door Malloese Tasie, Soepa, Alita en Sawitto. Het is, zelfs in den tegenwoordigen toestand, zoo niet het grootste landschap van de Westkust van Celebes, dan toch het meest bevolkte.

Behalve het eigenlijke Sidenreng, dat uit de acht banoewa's Teteadji, Watang Sidenreng, Masepe, Alakoeang, Lisa, Aratang, Goeroe en Liwoewoe wordt gevormd, bestaat het landschap uit:

a. de 5 lili's: Amparita, Tjerewali, Bilokka, Wanio en WataE;

b. de lilipitoeriassa: Batoe, Botto, Betaoe, Baroekoe, Kalempang, Lamerang en Baramase;

c. de lili pitoeriawa: Bila, Oting, Botto, Boeloetjenrana, Ogi, Djampoe en Baroekoe. De sub *b* en *c* bedoelde lili's zijn nederzettingen van vreemdelingen binnen het gebied van Sidenreng. Zij hebben ieder een eigen aroeng en hadat. Zij worden als van minder belang voor deze zaak buiten beschouwing gelaten.

Het landschap Sidenreng wordt bestuurd door een Adatoewang, bijgestaan door een hadat.

Na de militaire actie tegen Sidenreng deed de toenmalige Adatoewang, La Sadapotto, afstand van het bestuur en werd hij opgevolgd door zijn zoon La Tjeboe. [1]

[1] Een onderzoek, of het waar is dat het bestuur van Sidenreng alleen in de mannelijke linie erfelijk is, bracht aan het licht dat vroeger in dat rijk wel eens eene vrouw Adatoewang is geweest terwijl een man Aroe van Rappang was, dat deze bestuurders (zonderling geval) van waardigheid hebben verwisseld en dat sedert dien tijd alleen mannen bestuurders van Sidenreng zijn geweest. Men deelde tevens mede dat, wanneer alleen eene vrouw als ana-patola over zou blijven, men haar tot Adatoewang zou verkiezen, haar zou laten trouwen, en haar man tot Soeledatoe zou nemen die haar dan in het bestuur zou moeten vervangen.

De hadat van Sidenreng bestaat uit: de Talloe LattaE, de Aroe Malolo, vier pabitjara's, 8 matowa's, 8 panghoeloe annang en 5 aroe lili's.

De Talloe LattaE, oorspronkelijk rijksbestierder van het landschap, kreeg langzamerhand de bevoegdheid van plaatsvervanger van den vorst in het leengebied Malloese Tasie. Gedurende een reeks van jaren was de vrouw van den Adatoewang Simanga Roekka, (van zich zelf Aroe van Nepo) Talloe LattaE, welke waardigheid zij thans nog bekleedt.

De Talloe LattaE had de bevoegdheid om uit te maken of Sidenreng oorlog moest voeren of niet.

De Aroe Malolo (kroonprins) is hoofd van de hadat. Deze waardigheid, die vroeger vervuld werd door Karoeng TinggimaE, is thans vacant.

Van de vier pabitjara's woont er een bij den adatoewang voor ontvangst en overbrenging van bevelen, dienen er twee voor de beslissing in kleine zaken en dient er een speciaal voor toezicht over de kasoewiangvelden Lasalama, die zeer uitgestrekt zijn.

De 8 matowa's zijn de hoofden van de 8 banoewa's.

De panghoeloe annang hebben geen gebied, maar zijn medestemmers en medeadviseurs in den hadat.

De Adatsewang wordt gekozen door den geheelen hadat.

De Talloe LattaE, de Aroe Malolo en de pabitjara's worden benoemd door den Adatoewang en den hadat.

De Matowa's en de panghoeloe annang worden door het volk gekozen en door den Adatoewang en hadat benoemd.

De pitoe ri asa en pitoe ri awa, zie boven, hebben een eigen Aroeng en hadat. Alleen in zeer moeilijke zaken roepen zij dé beslissing in van den Adatoewang.

De inkomsten van de bestuurders van Sidenreng waren in hoofdzaak die, genoten uit de opbrengst van:

a. de kasoewiangvelden, voornamelijk die, bekend onder den naam Lasalama, gelegen in de omstreken van Teteadji.

b. de in- en uitvoerrechten te Paré-Paré, waarvan hij de helft afstond aan de Talloe LattaE.

c. de soesoengpassar, zonder vasten regel geind van passergangers die artikelen brachten, benoodigd voor de dagelijksche behoeften van den Adatoewang. Deze heffing werd in natura gevorderd.

d. de monopolie's van zout, sirih en tabak, welke artikelen alleen door den vorst mochten worden verkocht.

e. het invoerrecht op opium, bedragende 10 pCt. van de waarde.

f. de soesoeng d.w.z. heffingen op alle artikelen, afhangende van den willekeur van den vorst.

De geestelijkheid van het landschap Sidenreng bestaat uit 1 Kadli voor het geheel en bovendien voor elke banoewa uit 1 Imam, 4 chatibs, 4 moengkin's en 4 bilal's.

Kleine zaken betreffende huwelijks- en erfrecht beslissen de Imam's; de groote zaken worden behandeld door de sjarat, bestaande uit de Kadli en de andere geestelijken.

Het landschap Rappang wordt begrensd:

ten Noorden door het landschap Maiwa, ten Oosten en ten Zuiden door het landschap Sidenreng, en ten Westen door het landschap Sawitto.

Het is een betrekkelijk klein landschap, dat gevormd wordt door de 9 aan elkaar sluitende kampoengs (banoewa's): Lalang Bata, Baranti, Benteng, Manisa, Panreng, Paseno, Simpo, Dea en Koelo. Alle bij elkaar vormen een doorloopenden klappertuin met sawah's er omheen.

Vroeger werd het landschap bestuurd door een afzonderlijk vorst, totdat La Pangorisang, Adatoewang van Sidenreng, huwde met Patta Bangki, eene dochter van den toenmaligen Aroe Rappang. De zoon uit dit huwelijk geboren, Simanga Roekka was dus erfgenaam in de rijken Sidenreng en Rappang en werd dan ook vorst in beide.

Hij was getrouwd met Talloe LattaE, die kinderloos bleef, waardoor bij zijn dood het bestuur van de landschappen Sidenreng en Rappang overging op zijn jongeren broeder La Sadapotto. Deze voerde het bestuur over de beide landschappen, toen de militaire actie tegen Sidenreng begon en het verzet van dat landschap werd gebroken.

La Sadapotto deed afstand van het bestuur, en daar in beginsel was aangenomen om nimmer een persoon te belasten met het bestuur van twee landschappen, volgde de erkenning van La Sadapotto's oudere zuster Njilitimo Aroe Baranti, gehuwd geweest met Lamangkona van Wadjo, als bestuurster van Rappang en van La Tjeboe, La Sadapotto's zoon, als bestuurder van Sidenreng.

De bestuurster van Rappang wordt bijgestaan door een hadat, bestaande uit 1 pabitjara en 9 Soelewatangs.

De pabitjara van Rappang wordt gekozen door den Aroeng, in overeenstemming met de Soelewatangs. Hij is in gewone omstandigheden de persoon die de zaken regelt. De 9 Soelewatangs worden aangesteld

door den Aroeng en den pabitjara; zij zijn feitelijk niet anders dan de hoofden van de hierboven vermelde kampoengs.

De inkomsten van de bestuurders van Rappang waren voornamelijk die, genoten uit de opbrengst van:

a. de kasoewiangvelden, die tijdens den vroegeren adatoewang steeds bewerkt werden, maar die tijdens La Sadapotto onbewerkt moesten blijven uit gebrek aan water;

b. de tolgelden, bedragende 10 duiten per doorgaande pateke (pikolpaard);

c. de soesoengpassar, zonder vasten regel geind van passergangers die artikelen brachten, benoodigd voor de dagelijksche behoeften van den Aroeng. Deze heffing werd in natura gevorderd.

d. in- en uitvoerrechten van copra, ten bedrage van omstreeks 5 pCt. van de waarde, van opium ten bedrage van f 2.— per bol;

e. de monopolie's van zout, sirih en tabak, welke artikelen alleen door den vorst werden verkocht.

De geestelijkheid in het landschap Rappang bestaat uit 1 Kadli (ook optredend voor Imam van Watang Rappang) en 8 Imams, voor elk der banoewa's een. In elk banoewa vindt men 4 chatibs.

Kleine zaken betreffende huwelijks- en erfrecht worden beslist door den Imam van de betrokken banoewa. Groote zaken en zaken waarin zij niet kunnen beslissen, worden gebracht voor de Sjarat van het landschap, bestaande uit den Kadli en de 8 Imams.

Het landschap Soepa wordt begrensd:

ten Noorden door het landschap Sawitto en Alieta, ten Oosten door Alieta en Soreang, ten Zuiden door Soreang en de baai van Paré-Paré, en ten Westen door de zee.

Het is een zeer klein landschap geworden nadat, in het begin der vorige eeuw, de z.g. Malaese Ta sie daarvan afgescheiden en aan Sidenreng in leen werd gegeven.

Vóór de jongste militaire actie werd het landschap bestuurd door eene Aroeng met den titel van Datoe, bijgestaan door een hadat. Deze hadat bestaat tegenwoordig uit: 1 Kapala bitjara, 2 pabitjara's en 2 matowa's. De Kapala bitjara is eene instelling van ongeveer een jaar oud. Deze waardigheidsbekleeder diende als plaatsvervanger van den Datoe, die — zoon van den radja van Gowa — steeds in Gowa woonde.

Vroeger was een Soelewatang, hoofd van de hadat, maar sedert de laatste 20 jaar is die waardigheid niet vervuld. De pabitjara's

en de matowa's hebben geen bepaald gebied, waarover zij het beheer voeren, maar dienen om bevelen te geven en over te brengen.

Bij overlijden van den Datoe wordt zijn opvolger door de hadat en de menigte gekozen uit diens kinderen, onverschillig of zij van het mannelijk of vrouwelijk geslacht, de oudste of jongste zijn. Bij ontstentenis van kinderen wordt de opvolger gekozen uit de andere erfgenamen [steeds ana patola's].

De hadatsleden worden aangewezen door den Datoe en de hadat.

De laatste Datoe van Soepa, thans voortvluchtig, is een broeder van den voortvluchtigen Aroe van Alieta, La Pangorisang. Zijne tante Ma Deloeng, overleden Datoe van Soepa, zuster van de vrouw van karaeng Limbangparang, voortvluchtige radja van Gowa, stierf kinderloos; vandaar dat haar zusterskind, zoon van den radja van Gowa, tot Datoe van Soepa werd aangesteld.

Ana patola's van Soepa zijn er niet meer.

De voortvluchtige Datoe, La Mapanjoeki, is getrouwd met eene dochter van Karaeng TinggimaE, die nu zwanger is. Men koos Karaeng TinggimaE tot Datoe van Soepa, om hem in de gelegenheid te stellen het bestuur van Soepa te bewaren voor zijn nog niet geboren kleinzoon, die de eenige ana patola van Soepa zou kunnen worden.

Daar de Datoe van Soepa steeds in Gowa woonde, moest hij aan een der hoofden in Soepa zelf eene grootere bevoegdheid geven dan in gewone omstandigheden het geval zou zijn. De nieuw aangestelde Kapala bitjara, Mohamad Noeroe, ver familielid van den voortvluchtigen Datoe, maar door een mardeka-vrouw, kreeg van den Datoe de bevoegdheid, zelfstandig in zaken te beslissen. Kon hij geen beslissing nemen, dan werd de hadat bijeen geroepen om in overeenstemming met hem een besluit te nemen. Eerst nadat dergelijke beslissingen waren genomen werd daarvan aan den Datoe in Gowa kennis gegeven. De beslissingen werden genomen tegen betaling:

a. in civiele zaken, van 13 duiten op de 80 duiten geschilwaarde. Dit geld werd naar Gowa gebracht en door den Datoe als volgt verdeeld: $\frac{1}{2}$ voor den Datoe en de andere helft voor de hadatsleden. Deze helft werd in vieren verdeeld. De kapala bitjara en de beide pabitjara's kregen ieder één deel, de beide matowa's samen één deel.

b. in diefstalzaken van 3 maal de waarde van het gestolene, waarvan de bestolene eenmaal en de hadatsleden 2 maal de waarde kregen.

Eéne verdeeling van het landschap in territoriale onderdeelen bestond niet, maar kwam langzamerhand tot stand toen men de

noodzakelijkheid begon in te zien, over woninggroepen hoofden aan te stellen.

Als zoodanig bestaan nu de kampongs, elk onder een kapala kampong: Oedjoeng Lero, Lero, Minralo, Tanah MailiE, Sabbangparroe, Parengki, Barrakasanda, Tjekowole, Kani, Alakang, Langi, Tobone, Geresih, Latemappa, Ladea, Polewali, Belabelawang, Madjenang, Labanta, Mangarabombang, WanoewaE, TaE, Karabalo met een totaal aantal van 1396 mannen.

De inkomsten van de bestuurders van Soepa waren, behalve die voortvloeiden uit de hierboven besproken heffingen bij de rechtspraak, voornamelijk die genoten uit de opbrengst van:

a. de kasoewiangvelden, die sedert geruimen tijd niet meer bewerkt werden en die vroeger ± 3000 bossen padi opbrachten.

b. de in- en uitvoerrechten, geind door een sjahbandar, van welke de invoergelden later aan Alieta werden afgestaan. De in- en uitvoerrechten brachten gemiddeld f 375 's jaars op.

c. de passerrechten, die om de 5 dagen 80 duiten opbrachten.

d. het zoutmonopolie, dat vroeger bestond.

e. de dobbelrechten, door La Mapanjoeki afgeschaft, omdat zij het aantal diefstallen in de hand werkten.

f. de palawa tana, d. z. heffingen bij huwelijken, uiteenloopend naar rang en stand van 8 duiten tot f 4.

De hadatsleden kregen inkomsten uit het recht tot het plaatsen van vischfuiken [kleine à f 2.50, groote à f 5 's jaars] en uit de kasoewiangvelden.

De geestelijkheid van het landschap Soepa bestaat uit een Kadli tevens Imam, 4 chatibs en 4 bilals, die, vereenigd als sjarat, beslissen in huwelijks- en erfeniszaken.

Paré-Paré, 23 Januari 1906.

CATALOGUS

DER MALEISCHE HANDSCHRIFTEN VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIE

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

In 1898 is door wijlen Dr. J. Brandes een „voorloopige inventaris van eenige der handschriften" van het Koninklijk Instituut samengesteld. „De tijd ontbrak" — zoo schreef de heer Brandes op het schutblad van zijn' inventaris — „dezen inventaris behoorlijk af te werken. Vandaar dat bij enkele handschriften het aantal „bladzijden niet kon worden opgegeven, bij anderen de aanduiding „algemeen of vaag moest blijven, redacties niet konden worden „gepraeciseerd."

De door Dr. Brandes geïnventariseerde handschriften, 128 in aantal (de nummers 500—628), zijn Battaksche, Lampongsche, Javaansche, Maleische en enkele over inlandsche talen handelende Hollandsche schrifturen; na de voleinding van den inventaris is de verzameling manuscripten met een zevental Maleische vermeerderd. Doch behalve deze 135 handschriften bezit het Koninklijk Instituut nog eenige in Archipel-talen geschrevene manuscripten, welke door niet-deskundige hand met eene korte aanduiding van den titel zijn ingeschreven in het „Register van de Handschriften van het Koninklijk Instituut" waarin 426, meerendeels Hollandsche, handschriften zijn genoteerd; na onderzoek bleek het aantal der onder de vele Nederlandsche verscholene, aan Maleische handschriften toebehoorende, titels een dertigtal te bedragen, terwijl de in Brandes' lijst genoemde Maleische teksten ruim vijftig in getal zijn.

Vanwaar deze handschriften gekomen zijn is moeilijk na te gaan. Deze, trouwens weinig ter zake doende, vraag is door Dr. Brandes gedeeltelijk beantwoord in eene achter zijn inventaris voorkomende aanteekening: „van de voorafgaande hdss. werden met n°. 160,

221 en 420 der hdss. van het Instituut, die hier niet voorkomen, daar deze lijst met 501 begint, n°. 524, 525, 528, 542, 543, 551, 604, 605, 606, 607 en 608 gekocht op de auctie van 27 April 1885 bij Martinus Nijhoff voor de som van *f* 38.28..... Sommigen der andere hdss. werden ontvangen als geschenk van Prof. Dr. P. J. Veth." In de later bij de verzameling gevoegde handschriften is de naam van den gever of vermaker vermeld.

Eene betrekkelijk zoo kleine collectie manuscripten in rubrieken te verdeelen zoude onnoodig zijn, indien alle handschriften een bepaalden inlandschen titel droegen, of de door die handschriften vertegenwoordigde teksten eene vaststaande inlandsche aanduiding hadden. In dat geval kan men eenen handschriften-catalogus alphabetisch inrichten, en is de index tevens register, wat het opzoeken — en daarvoor, niet tot gezette lectuur is toch een catalogus bestemd — belangrijk vergemakkelijken kan. Waar echter de veelal zeer heterogene Maleische handschriften gewoonlijk niet alle met een vaste benaming zijn aan te duiden, zooals b.v. de door Dr. Brandes gecatalogiseerde Javaansche, Balineesche en Sasaksche handschriften aangetroffen in de nalatenschap van Dr. H. N. van der Tuuk, beveelt eene groepeering naar den inhoud zich aan, zij het ook dat daaraan enkele bezwaren verbonden zijn. Immers meer dan eens bevatten Maleische handschriften brokstukken van geheel verschillenden inhoud, zoodat de beschrijving van een dergelijk manuscript onder verschillende afdeelingen van den catalogus moet gevonden worden, indien bij de groepeering met den inhoud alleen is rekening gehouden. Buitendien is de vermenging van twee soorten in één geschrift vaak zóó innig dat men bezwaarlijk kan vaststellen tot welke der twee vertegenwoordigde afdeelingen het werk in quaestie te brengen is; zoo kan men b.v. langdurig twijfelen of een werk als de Oendang Oendang Mĕnangkabau tot de rubriek geschiedenis of tot die der Inlandsche Wetten is te rekenen. Onderverdeeling in kleinere rubrieken, zooals de verdeeling van geschriften over den islâm in die over de plichtenleer, de geloofsleer, de mystiek, de hulpwetenschappen, is doorgaans ondoenlijk, daar meestal meer dan ééne dier afdeelingen der heilige wetenschap in een en hetzelfde handschrift behandeld wordt, en het al of niet opnemen door den verzamelaar van andere brokken dier wetenschap in zijn manuscript afhankelijk kan zijn van geheel toevallige factoren, zooals het al of niet kunnen beschikken over nog eenige quaternen schrijfpapier e. d.

De verdeeling in rubrieken bij Maleische schrifturen kan dus niet anders dan vrij grof en benaderend zijn, en veelheid van afdeelingen kan die vaagheid slechts in zeer geringe mate verkleinen. Bij elke verdeeling blijven moeilijkheden; zoo men de gedichten als eene afzonderlijke rubriek handhaaft, dus in dit geval een louter formeel onderscheid in acht neemt, moet men de sjairs van religieusen inhoud van de afdeeling des islâms, waar zij krachtens hunnen inhoud thuis behooren, afvoeren en bij de afdeeling poësie, waar van alles vereenigd is, onderbrengen, alleenlijk dewijl de vorm, het berijmd zijn, dat vereischt. Geen enkele verdeeling der Maleische handschriften is in alle opzichten zuiver en consequent. Evenwel, voor eene weinig omvangrijke verzameling als die van het Koninklijk Instituut is deze quaestie van ondergeschikt belang; hier zoude desnoods eene optelling naar de nummers der handschriften, gevolgd door een systematisch overzicht, kunnen volstaan, doch in het belang der uniformiteit met den catalogus der Leidsche handschriften en den nog uit te geven catalogus der Maleische handschriften te Batavia, hebben wij ook deze verzameling naar onderscheidene afdeelingen gecatalogiseerd.

Wat den catalogus zelf aangaat, bij elk handschrift zijn het uiterlijk en innerlijk beschreven; afmeting, aantal bladzijden en regels per bladzijde en schriftsoort worden vermeld, en inhoud of redactie aangegeven. Wanneer van een geschrift meer dan één titel bekend is, hebben wij, wederom om der wille der uniformiteit, dien titel behouden welken makers van andere catalogi reeds als den meest in zwang zijnden hebben gebezigd. Bij in Latijnsche karakters geschrevene manuscripten wordt zoo mogelijk de in het geschrift zelf voorkomende titel, volgens de daar gebruikte schrijfwijze, in den index vermeld; men zal dus tjarieta vinden nevens tjarita, sila-sila naast salisilah, eene schijnbare onregelmatigheid die bij het geringe aantal der tot deze soort behoorende handschriften geen verwarring kan veroorzaken. Verder is bij elk daartoe in aanmerking komend handschrift aangegeven in welke verzamelingen andere exemplaren zijn aan te treffen.

Die verzamelingen zijn:

De Leidsche Universiteitsbibliotheek, gecatalogiseerd door Dr. H. H. Juynboll, Leiden, 1899.

Londen, East India House, gecatalogiseerd door Dr. H. N. van der Tuuk, in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, 1849. I, blz. 385 en volg.

Londen, Royal Asiatic Society, gecatalogiseerd door Dr. H. N. van der Tuuk, in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut, 3e volgreeks. I, blz. 409—474.

Londen, Britsch Museum, gecatalogiseerd door Dr. G. K. Niemann, in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut, 3e volgreeks. VI, blz. 96—101.

Batavia, collectie-H. von de Wall, geïnventariseerd door Mr. L. W. C. van den Berg, Batavia, 1877.

Van de te Batavia berustende verzamelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en van wijlen Dr. Cohen Stuart, alsmede van wijlen Dr. Brandes, zijn gedeeltelijke, en slechts voorloopige, inventarissen gepubliceerd; een beschrijvende catalogus dier collecties, tezamen meer dan vierhonderd nummers tellende, is door schrijver dezes gereedgemaakt.

Bij de vermelding van tot laatstgenoemde verzamelingen behoorende handschriften kon nog niet van het catalogusnummer gebruik gemaakt worden; daar is dus uitsluitend het handschriftnummer genoemd.

Voor de inhoudsopgave van verscheidene manuscripten kon naar de in Dr. Juynboll's catalogus voorkomende analyses verwezen worden, waardoor eene belangrijke besparing van tijd en moeite werd verkregen.

AFDEELING I.
Verdichte Verhalen.

I.

Hikajat Ahmad Moehammad. (HS. 608).

18 × 12½ c.M., 516 bl., 13 r.

Voorin staat: اين حكاية احمد محمد اوله يغ منوليس محمد چيغ سعيد انله جرتوليس ملايو دكنتور سكنترى ݢوفرنمنت اداث

Begin: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله على اين حكاية چرترا درثد بهاس جاو مك دثندهكن اوله دالغ يغ امت عارف بجقسان كڤد بهاس ملايو اكن ڤغهيبر هات يغ دندم دان مغهيلغكن ڤرچنتاءن يغ امت مشغل دان مغ انصفكن ڤد يغ كسكارن دان ممبرى ڤيلون بالس هات يغ اكن مندڠر كندى دمكينله دچرتراكن اوله اورغيغ امڤون چرترا اين.

Behalve de 516 met duidelijk schrift beschreven bladzijden bevinden zich in dit in perkament gebonden HS. vele onbeschreven bladzijden; het HS. toch eindigt abrupt met de woorden: مك سمبه ڤرابو سيلومن يا تونكو سريب ڤاته امڤون تونكو جوݢ يغ ڤاتك جنججغ ديانس بانق كڤلا ڤاتك كارن بوكن ڤاتنت يغ دكتاكن اوله ڤاتى ايت تونكو كات كڤد همب اين مك كات ڤرابو ذاريجان كى راج سيلومن جاڠنله تونهمب اين

De inhoud van een gedeelte van dit verhaal is medegedeeld in den Catalogus van Dr. H. H. Juynboll, bl. 144—147. Dat gedeelte vindt men in dit HS. in de bl. 1—427, in eene zelfde redactie, met dezelfde opeenvolging der gebeurtenissen en nagenoeg dezelfde spelling der eigennamen.

De inhoud van het in het Leidsche Handschrift niet voorkomende gedeelte van dit verhaal zal worden medegedeeld in de Beschrijving der Maleische Handschriften te Batavia, bij n°. 127.

Andere handschriften:

Leiden: Catal. bl. 144—147, cod. 3249 en 3314.

Batavia: Collectie-Von de Wall, n°. 131.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 127 (geheel dezelfde tekst en met dezelfde woorden abrupt eindigende als het HS. van het Kon. Instituut), en 185 (fragment).

Batavia: Collectie-Cohen Stuart, nos 107 (eenigszins afwijkende redactie, eindigt op dezelfde plaats abrupt) en 120 (eindigt abrupt, enkele bladzijden vroeger).

Batavia: Collectie-Brandes, n°. 435 (eindigt ongeveer op dezelfde plaats).

II.

Hikajat Indra Poetra I. (HS. 542).

27 × 18 c.M., 174 bl., 23—25 r.

De eerste twee bladzijden geven een kort begrip van het verhaal, dat in overeenstemming is met de inhoudsopgave van Dr. H. H. Juynboll, in zijnen catalogus, bl. 122—124. Het eigenlijke begin komt letterlijk overeen met dat van cod. 1933; zie Catal. bl. 125.

Het HS. is getateerd: 29 Radjab 1111.

De hoofdstukken zijn voorzien van opschriften vermeldende den korten inhoud. Hier volgt eene vermelding van den omvang dier hoofdstukken, vergeleken met de opgave betrekkelijk cod. Leyd. 1690:

Cod. Leyd. 1690.	HS. Kon. Inst. 542.
bl. 13	bl. 8
25	16
41	27
72	42
87	51
115	65
130	74
174	101
198	116
229	136
260	157
282	170

De eigennamen komen overeen, behoudens enkele kleine verschillen van ondergeschikten aard.

III.

Hikajat Indra Poetra II. (HS. 525).

31 × 20 c.M., 157 bl., 21—27 r.

De inleiding is als van het vorige handschrift, en het eigenlijke begin komt geheel overeen met dat van Cod. Leyd. 1933.

De capita bovenvermeld vallen in dit HS. op de bladzijden: 8, 17, 27, 53, 70, 89, 100, 135. Het HS. eindigt met het huwelijk van Indrapoetra met Poetri Sri Boelan, d. i. omstreeks het einde van het hoofdstuk dat in cod. 1690 bij bl. 198 eindigt. Aan den rand staat dan ook bij het slot geschreven: p. 198 MS. 1690. Het HS. eindigt abrupt: مك سڬل راج٢ دان انق راج٢ دڠن سڬل منترى دان
هلبالڠ دڠن سڬل اورڠ كاى٢ سكلين مندى برسمبر سمبورن دڠن سڬل
انق ديوا دان ممبڠ ترلال رامى دان ريه سراى برسورق داتس ڤنچ.

De eigennamen wijken zeer weinig af van die in het vorige en het Leidsche handschrift.

IV.

Hikajat Indra Poetra III. (HS. 221).

27 × 21 cM., 347 bl., 23—30 r. Latijnsch schrift.

De aanhef is:

Bahowa Ini cadsed tsjeritra hhakajat ,indra patra jang indah perkataannja jang masjehoer pada taanah manusija doer pada tanah dijn terlaloe iloc roepahnja sjahadaan kasactijanja daen terlaloe pantas barang lakoenja daen sikapnja terlaloe baik....

De korte inhoud, waaruit de transscriptie van vele eigennamen kan gekend worden, is: sabermoela ijalah jang disoroehkan oleh radja Sijahijana kapada baramsacti, daen ijalah jang diterbangken marac amas, daen ijalah jang berdjalang dalam hoetan belantara saorang dirin:a babrapa ija melaloewi goenoeng jang besar besar daen bertemoe dengan tasik Samadara, daen ijalah jang bertemoe dengan toean poetri Goemala ritna serai, daen ijalah jang baroleh goemala Gikmet, daen ijalah jang mengadap baramasacti dengan radja diwalila mangoerna, daen ijalak jang diterbangken dijn jang

berna (*sic*) tamar boeka, daen ijalah jang bertemoe dengan boekit amas, daen boekit perac, daen boekit permata, daen ijalah jang bertemoe dengan goenong appi, daen ijalah jang bertemoe dengan tasik bamadjoer aladjaib; daen ijalah jang bertemoe dengan tasik ulhhoesjac ulaisic daen ijalah jang berdjalang jang tiada didjalang orang demikian lah gagah parkas indra patra, daen ijalah ijang berdjalan dalam goha saboelan lamanja, daen ijalah jang memboenoeh mamadoeda sijah, daen ijalah jang membonoh goeraksja matti dalam tangan Indra patra, daen brapa hhikmat radja tohlila Sija gendock memboenoh goeracsja itoe tijada djoega, dapat di boenoh nja, makka dapat diboenoh oleh Indrapatra, dengan di prangnja Sijahadaan ijalah jang diboewang kan oleh mantri radja Sijahijana kadalam lawat tiga tabon Lamanja, daen ijalah jang beroleh Cian Soetra poeti namanja haloes̃ seperati aijer ambon roepahnja, daen ijalah jang bertemoe dengan dewi Lackariba didalem lawot, daen ijalah jang berdjàlang dalam lawoet dijn, daen ijalah jang bertemoe dengan darmagamgga makka diberinja sawatoe panah dan babrapa hikmat hoeloebalang diberikannja kapada Indra patra.

Systematisch is de gebezigde transscriptie blijkbaar niet. Het eind en begin van eene episode worden aangeduid met Wa Allahoe âlam baltsawab Alcadsa pri mengatakan....

Het verhaal zelf heeft geene bijzondere afwijkingen.

Het slot is: Tamat Hhikajat Indrapatra pada hadjarat Nabi kami Isâ Mesihh ibnôe Mariam rohh ALLAH sariboe toedjoh ratús sambilan blas, Likor pada sapoeloh hari boelan dúlahhadja pada hari, pada hari Djoemât dan pada wactoe Lohhri.

Deze dagteekening is verward, doch schijnt eene copieering te zijn van die van HS. 542, welke luidt: tammat hikajat Indra Poetra pada hidjrat sariboe saratoes sapoeloeh asa pada sĕmbilan likoer hari boelan Radjab pada hari arba^c dan pada waktoe ḍoeḥâ. Indien werkelijk HS. 542 gecopieerd is door den schrijver van HS. 221, dat twintig jaren jonger is, heeft deze copiïst vaak het origineel verkeerd begrepen, o. a. de termen der dagteekening, gelijk blijkt uit het verkeerd gebruik van hidjrah, Lihor en de spelling Lohhri (ضحى).

Als oude transscriptie in de spelling dier dagen (1719) heeft het HS. in elk geval waarde.

Andere handschriften:

Leiden, Catalogus, bl. 121—125, cod. 1690 en 1933.

Londen, Royal Asiatic Society, n°s 9, 37 en 55.
Batavia, Collectie-Von de Wall, n° 168.
Batavia, Collectie-Bataviaasch Genootschap, n° 125 (volledig ex., met geringe afwijkingen).

V.

Hikajat Sjâhi Mardân. (HS. 524).

$33^1/_2 \times 21$ c.M., 75 bl., 23 r.

Op den omslag staat: ١٢٤٩ حكاية ايندر جاى اىولن رحب maar het begin heeft den juisten titel: حكاية راج سهمرادان يغ امت مشهور ورتان. لاكى يغ امت اندە٢ كراغنن دفاتت اوله سؤرغ فنديت. Verder wordt gezegd dat aan de lectuur een viervoudig nut is verbonden, en wel als volgt: ادالە امقت فركار فائدە دلمن فرتام دامبل جالن علم اللە انسان كاميل نمان كدو جيكلو دامبيل كفد استعانت سكل راج٢ عدة نمان دان كتيك جكلو دامبل كفد حكم سكل نبى يغ ممقپاى. حكم اكام شريعة نمان دان كامقت فركارا جكلو دامبيل كفد اورغ مودا٢ مك دنيا نمان مك كنفلە امقت ڤركارا دالمن مك عدة نمان..

Daarna begint het verhaal welks inhoud in den catalogus van Dr. Juynboll is vermeld, op bl. 149 en 150; het verhaal is ook bekend als hikajat Indra Djaja en hikajat Bikrama Ditja Djaja of Widjaja.

De eigennamen komen veelal overeen met die van Cod. Leyd. 1733, maar in stede van دار القيام heet het land van Sitti Dewi hier دار الحيلم, terwijl دار القيام de naam van het rijk van Indra ʿAlam is. ڤوترعالم de vorst van Nederland uit cod. 1733 heet hier (bl. 52) Poetra Alam van دروويلا, اغكال درى van Noesantara uit dien codex heet hier (bl. 65) درغكال van نوسريكن ongeveer zooals in cod. 1919 dus, en Adi Moelja van eerstgenoemden, Adam Moelja van laatstgenoemden codex heet hier (bl. 68) Daja Moelja. Het beloop van het verhaal vertoont geene afwijkingen.

Uit het slot: تمتلە حيكاية يغ برنما راج شيح مردان كفد امفت بلس هارى بولن ربيع الخير فد هارى جمعة جم فوكل دوبلس تهون سريبو دوا راتوس امفت فولە سمبلن فد تهون ووٓ blijkt dat de datum van het MS. is 14 Rabî ʿI 1249.

Andere handschriften:

Leiden, Catalogus, bl. 148—153, cod. 1733, 1919, 2300 (1), 2192 (3) en 3197 (2).

London, East India House, n⁰. 373b.

Londen, Royal Asiatic Society, n⁰. 60.

Londen, Britsch Museum, n⁰. 14.

Batavia, Collectie-Von de Wall, nos 149, 150 en 151 (n⁰. 149 volledig, enkele afwijkingen, nos 150 en 151 fragmenten).

Batavia, Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 51 (volledig) en 147 (fragment, gebrekkige copie).

Batavia Collectie-Cohen Stuart, n⁰. 140 (geringe verschillen).

Batavia, Collectie-Brandes, n⁰. 536 (copie van cod. Leyd. 3197 (2)).

VI.

Hikajat Soeltan Ibrahim. (HS. 607, 2de gedeelte).

22 × 14 c.M., 57 bl., 15 r.

Begin: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله على اين حكاية اد سؤرغ راج دنكرى عيراق برنام سلطان ابراهيم ابن ادهم ولى الله ادفون ترلال بسر كرجاءن بكيند ايت شهدان بكيند ايت ساغت ڤرتاف لاكى مشهورله سرت دغن عادل ڤرنتهن لاكى امت مغاسه قد سكل وزيرن دان هلبغالن دان كڤد رعيتن هيناديين.

Slot: تمتله الحكايت سلطان ابراهيم فد دوفوله دوهارى بولن رمضان هارى سفتو وقت ظهر قد حجرة 1824 مك سلسيله ترترا حكايت اين دغن نكره توهن يغ مها مليا فد هجرة نبى. سريبو دو رتس تيك فوله سمبيلن جو ادان.

Den inhoud van dit verhaal vindt men medegedeeld in De Hollander's Handleiding tot de beoefening der Maleische taal- en letterkunde. (5de dr.) bl. 346.

Het verhaal is uitgegeven: door Roorda van Eysinga, Batavia 1822 Lenting, Breda 1846, en Regensburg, Batavia 1890. De tekst van dit HS. komt met dien der uitgaven overeen.

Zooals uit de bovenstaande aanhaling blijkt is dit HS. gedateerd: 22 Ramaḍân 1824 H. (sic), en 1239 H., laatstgenoemde datum als die van beeindiging van den druk! Blijkbaar is dit eene navolging van het slot van Roorda van Eysinga's twee jaren vroeger verschenen editie.

Andere handschriften:

Batavia, Collectie-Von de Wall, nos 118, 119 en 120.

Batavia, Collectie-Bataviaasch Genootschap, n°. 155 (gelijke redactie).

Batavia. Collectie-Cohen Stuart, n°. 130 A (met nieuwe bestanddeelen vermeerderde redactie).

Batavia, Collectie-Brandes, n°. 421 G (dezelfde redactie als die van dit HS.)

VII.

Hikajat Sang Bima. (HS. 633).

$35 \times 21^1/_2$ c.M., 121 (96 + 25) bl., 17 r.

Begin: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله على اين حکاية شغ بيم سوات چرتر يغ مها اندا٢ دان برباݢي٢ کسقتين دان ݢناݢه برنيين دان مبرى خيران سکل يغ مندغرى

Dan wordt verteld dat een Maleier naar Bima kwam in den tijd van Soeltan Hoesnoeddin, genaamd Dalang Wisawarta, een armoedig man, die om zich te vertroosten het verhaal van Poetri Tasik Sĕri Naga Tjandra Koemala opstelt, daarop volgt: مك اد راج بيم دان بولوه دان دمفو سمواڽ ايت انق چوچو ديوا٢ ديدالم حکاية اين دن اى جوݢ يعدنماى نݢرى بوجو مك ايت بيم مك ترمشهور کفد سکل نݢرى يغ اسيغ دان فد سکل دݢغ٢ بيم نماڽ سمقى سکاراغ اين.

Het verhaal vertelt van drie djinn's tusschen den hemel en de aarde, genaamd Sangjang (ارتيبن ذهرانغ), Sangjang Wija, en Sangjang Toenggal; van den eersten stammen af alle dewa's en batara's en bagawan's en mambangs, van den derden de Pandawa Lima en Korawa's. Sangjang Toenggal had twee zonen: Sangjang وونغ geheeten. Verder was er Batara Goeroe met zijn zoon Batara Brama, deze gewon: Barmani, deze: Bagawan Sandjang, deze: Palisara, deze Bagawan Biasa en Bagawan Besoeki, deze: 1° Santarata, blind aan beide oogen, waarom zijn vader Korawa geheeten werd, 2° Pandawa Dewa Nata en 3° اريا درو; Besoeki gewon: 1° Dewi ݢنتى نطراج, 2° Basoe Dewi; de 1° wordt wegens onwettige zwangerschap verdreven en door Dastarata aangenomen. Bagawan Biasa is van oordeel dat zijn zoon Pandoe Dewa Nata met haar moet

huwen; aldus geschiedt. Pandoe Dewa Nata wordt vorst in Marta Wangsa waar hij voortreffelijk regeert. Dewi Ganti bevalt, onder een toeloop van alle dieren des wouds, van een zoon die Darmawangsa genoemd wordt; later baart zij, met een oproer in de geheele natuur, en wel uit haar oog: Sang Bima. Zijn moordlust maakt den vader beducht. Dewa Ganti baart uit den navel Ardjoena met een pijl; later worden uit een bijwijf Sang Koela en Sang Dewa geboren. Tafereelen uit hunne jeugd volgen nu. Sangjang ووڠغ incarneert zich als Sĕmar, en wordt bediende bij de vijf pandawa's, die hij onderricht in de krijgskunst. Zij strijden met de mambangs (bl. 26) en onderwerpen hen. Bl. 34. In het land der raksasa's is Dewi Roembi, Bima onderwerpt het land, huwt met haar en gewint ڬتوت كاچ (= Gatotkatja); hij onderwerpt het land der batara's, huwt met Soekarba, overwint 39 landen, daalt met de zijnen af naar Padjadjaran, onderwerpt het rijk, noemt zich Praboe Djaja Lĕlana, verkrijgt de prinses لسمين رتن وات (= Laksminingrat) tot vrouw. Maar eerst moet haar vader naar Djajakĕrta vertrekken om alles voor het huwelijk in gereedheid te brengen.

Het HS. eindigt abrupt: مك كات كلان كفد انند بڠند درمايودنا دان اندرجاي كسوما جكلو دمكين برحاضيرله انند كدو فرڬي مڠيرڠكن سڠنات دان فرميسوري كاجاي كرة برسام٢ داڠن دمڠ دان تمڠڬ دان لانڠ كيدل دان لانڠ ويتن بيارله كام بڠن لوره دان فتڠڬي منڠكو دوسن اين مك كلان برتان فد دمڠ دان تمڠڬ براف هاري لاڬي سڠنات برڠكت مك كات دمڠ دان تمڠڬ دو.

Het vervolg van dit HS. werd gevonden in een bundel Makassaarsche papieren, gerangschikt onder n⁰. 555; dit vervolg, ook abrubt eindigend, telt 25 bladzijden, en vangt aan: هار لاڬي كونن توانكو ستله سمفي كفد دوا هاري مك درمايودنا دان اندرجاي كسوما فون ممكيله, wat onmiddellijk bij het slot van het eerste fragment aansluit.

De tocht en aankomst der gezanten met het vorstelijk paar worden uitvoerig beschreven. Daarna wordt uitvoerig verhaald van de geruchten omtrent eene aanstaande onderneming van den vorst van Tjirĕbon tegen de roovers die Djajakarta onveilig maakten en de prinses wilden rooven, tegen de lieden van Praboe Djaja Lĕlana dus; de geruchten worden bewaarheid, de beide afgezanten ontwapenen den vorst van Tjirĕbon en voeren hem en de zijnen ge-

vankelijk mede. De vorst van Tjirĕbon wordt begenadigd, en laat zijne kinderen Tjanda Ratra Wati, Angling Koersi en Raden Karamadjaja naar Djajakarta komen. Daarna is sprake van den strijd van Praboe Djaja Lĕlena tegen den vorst van Poegĕr, dien hij en zijne vier broeders (ڤنددليم of ڤنداو لليم genoemd) overwinnen. Vervolgens trekken zij naar ستند dicht bij ڤيكت. Daar wordt de dochter van een naga zwanger doordat haar blik dien van Sang Bima had opgevangen, welke oorzaak van zwangerschap hare ouders niet willen aannemen. Sang Bima en de zijnen zijn intusschen oostwaarts getrokken.

Het slot van dit handschrift is: مك كات ايبون تياد بيت ڤرچاى ڤد ڤركتانم ايت ادكه اوراڠ بنتڠ كران برڤندڠن مات ساج اڠكو سندال هنداق ممبرى مالو اكو مك اى بركات ڤد لكين بونه انقمو ايت تياد بيت ماو برانقكن بودق يڠ سندال ايت مك كات لكين بايكله كيت صبركن دهول جكلو اى بنتڠ كران برڤندڠن دڠن انق ديو٢.

Dit verwarde wajangverhaal is blijkbaar eene in Celebes gemaakte bewerking van tot den Pandawa-cyclus behoorende vertellingen, welker bekende, in vele wajangstukken voorkomende, eigennamen hier zeer verbasterd zijn. Zonderling is de identificeering van den naam van den held Bima met dien van het eiland Bima, welke op de eerste bladzijde van het HS. voorkomt.

Hoewel van dergelijke wajangverhalen en andere de pandawageschiedenis behandelende verhalen vele handschriften in de bekende verzamelingen te vinden zijn, is er geen aan te treffen dat met dit verhaal verwant, laat staan er aan gelijk is.

AFDEELING II.

Mohammedaansche Legenden.

VIII.

Hikajat Aboe Samah. (HS. 607, 1e gedeelte).

22 × 14 c.M., 51 bl., 15 r.

Op den omslag staat: بهو اين حكاية ابو سما يڠ امڤون محمد اداڽ كروكوة كمڤڠ ددالم تڠكل بديمان يسن.

Begin: وبه نستعين بالله على اين حكاية چرترا درڤد امير المؤمنين عمر ابن حطاب رضى الله عنه مڠرجاكن حكم الله تعالى اتس انقن يڠ برنام بو سم دچرتراكن اوله اورڠيڠ امڤون چرتر دالم صاحب الحكاية.

Slot: تمت حكاية ابو سما دبتاوى ترسورة ددالم كمڤڠ كروكوة ڤد ١١ هارى بولن رمضان ڤد هارى ثلاث سورى اوقت جم ڤوكل ليم تاريخ سنة ١٢٣٩ العرب يڠ تولس اين محمد چيڠ سعيد الله سبكيلاڽ جكلو توان٢ ممباچ اين حكاية ابو سما كارن همب ميورة تربورو٢ بارڠ كال كورڠ حروف اتو تيتقن كورڠ تون٢ تولڠ بتل كن اداڽ.

De ware naam van Aboe Samah is Aboe Sjaḥmah.

De inhoud van dit verhaal is medegedeeld in den catalogus van Dr. H. H. Juynboll, bl. 200 en 201.

Het schrift van dit HS. is duidelijk, de ḳoerân-verzen zijn met roode inkt geschreven.

Zooals uit bovenstaande aanhaling blijkt is dit HS. gedateerd: Kampoeng Kroekoet, Batavia, 11 Ramaḍân 1239 H.

Het tweede gedeelte van dit HS. werd beschreven onder n^{0}. VI; het is de Hikajat Soeltan Ibrahim.

Andere handschriften:

Leiden: Catal. bl. 200—202, cod. 1720 (1), 3201 (2) en 3309.

Batavia: Collectie-Von de Wall, n°s 76^{b} en 97.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, n°s 146 (eene gebrekkige copie in Latijnsch schrift, met denzelfden naam, dezelfde plaats en denzelfden datum als vermeld in het HS. van het Kon. Instituut), 198 C, 203 B, en 388 A.

Al deze HSS. vertoonen éene redactie.

IX.

Hikajat Amir Hamzah. 1e deel (HS. 420).

30 × 20 c.M., 282 bl., 25 r.

Inlandsche lederen band; op een overgebleven reep van een schutblad staat دوڤوله قعيده ڤد بولن ١٢١١ ڤد تاهن حكاية ڤون ڤرن سمبيلن هارى بولن ڤد هارى خمس جم فوكل سفوله فاڠى.

Dit deel bevat 27 hoofdstukken. Het schrift is duidelijk; de getallen der hoofdstukken, vele eigennamen en de Perzische verzen zijn met roode inkt geschreven. Het verhaal is hetzelfde als in de Leidsche HSS. n°s 1697 en 1698, over welker karakter en

onderlinge verhouding uitvoerig gehandeld wordt in mijn „De Roman van Amir Hamza", Leiden 1895, bl. 94 en volg. De verdeeling in hoofdstukken is nagenoeg gelijk aan die in codex 1698; doch wat in de twee Leidsche HSS. tjaritĕra 2 en 3 is vormt hier de 2e tjaritĕra, wat daar tjaritĕra 4 is, vormt hier de 3e, wat in cod. 1697 tjaritĕra 5 en 6 en in cod. 1698 5 en 5 is, vormt hier de tjaritĕra's 4 en 5 (dit laatste zonder opschrift). Ook in de spelling der eigennamen en in verschillende aan cod. 1698 eigene, in hoofdstuk III van genoemd werkje vermelde, bijzonderheden, is dit HS. congruent aan cod. 1698.

2e deel (HS. 528)

31 × 20 c.M., 360 bl., 25 r.

Voorin staat: علامة اين حكاية ملك اداله يغ امقون اكن دي، سبنر٢ن ياايت ڤون الفرس حكيم ديدالم دايرة كمقغ لغكى ادان gevolgd door de gewone waarschuwing om het geschrift onder het lezen niet met sirihspeeksel te bezoedelen, noch het te dicht bij de lamp te houden waardoor olievlekken zouden kunnen ontstaan, evenmin het uit te leenen nadat men het zelf reeds geleend heeft, en de mededeeling dat de prijs ervan tien rejalen zilver is, en dat, wanneer het in onwaardige handen mocht komen, men het terug moet bezorgen bij den commandant Moehammad ʿAbdoellaṭîf. Daaronder staat het jaartal 1792.

Het slot van het eigenlijke verhaal is: تمت الكلام بالخير ڤد امڤت بلس هارى بولن شوال ڤد هارى جمعة سسوداه مپورة اڤون درفد اوفهن ايت ليم بلس ريال اڤون يغ ممڤياى اين حكاية انچيء على دان لاڠ بارغسياڤ ممباچ دى باٴيكله توان٢ بركومر٢ سڤاى جاڠن چمر سورة اورغ اين.

Daarna echter komt het, ook in codex 1698 voorkomende, verhaal over den dood van ʿAmr ibn Oemajjah, den trouwen helper van Hamzah, en dit besluit met de woorden: تمت اللام مپورة اين فقير يغ هين باڤقله اورغ مغانيياى Op de laatste bladzijde staat het begin — zes regels — van een gedicht.

Hoewel overigens nagenoeg gelijk aan codex 1698, heeft toch dit HS. eene afwijking daarvan en overeenkomst met codex 1697 en wel in de plaats waar het alleen den Maleischen versies eigene stuk over ʿBadîʿoezzamân is ingevoegd; evenals codex 1697 toch

vertoont dit HS. die invoeging bij tjaritera 70 en niet, zooals cod. 1698, bij tjaritĕra 66. Maar evenals codex 1698 mist dit HS., in tjaritĕra 81, eene geheele episode, vermeld in mijn genoemd werkje op bl. 173, en over het algemeen komt het met codex 1698 tot in kleine bijzonderheden overeen.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 196—198, cod. 1697, 1698, 2020 en 3308 (1).

London: Royal Asiatic Society, n°. 56 (fragment).

Batavia: collectie-Bataviaasch Genootschap, n°. 23 A [fragment; begint in dâstân LVIII (= tjar. 60 en 61)].

Batavia: collectie-Cohen Stuart, n°. 138 (gemengde, deels gemoderniseerde, redactie).

Batavia: collectie-Brandes, n°. 145 (gewone redactie, met eene lacune).

X.

Hikajat Nabi Mi^crâdj. (HS. 605).

$20^1/_2 \times 17$ c.M., 190 bl., 13 r.

Naar gewoonte begint ook dit manuscript der legende van de hemelvaart des profeets met de verzekering van Moehammad aan ᶜAbbâs dat de zonden vergeven zullen worden van een ieder die dit verhaal leest, hoort of opschrijft; de woorden luiden:
بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله على اين حكاية ڤرى بڠند
رسول الله صلى الله عليه وسلم معراج نايك لاڠيت ڤد سكالى ڤرستوا نبى
الله برسبد كڤد عباس رضى الله عنه يا عباس بارڠسياڤ ممباچ حكايت
همب تتكال اكن معراج اتو مندڠركندى اتو ميورة كندى درڤد
ڤرملأنڽ داتڠ كسداهنڽ براوله كرنيا الله سبحانه وتعالى اورڠ ايت
سرت دامڤونى الله تعالى سڬل دوساڽ يڠ سڤرت سڤوهن كايو يڠ لورة
داۏنڽ درڤد رنتڠڽ سهلى ڤون تياد تڠڬل لاڬى دمكينله اورڠ ايت لورة
سڬل دوساڽ درڤد توبهڽ.

Slot: تمتله حكايت نبى معراج اين كڤد دوڤوله انم هارى بولن
جنوارى ڤد هارى اثنين وقت جم ڤوكل دوا ستڠه سورى دان كڤد
تاهن سريب دلاڤن راتس تيڬ ڤوله ليم دان كڤد هجرة النبى محمد
صام سريب دوراتس ليم ڤوله كڤد دوڤوله انم هارى بولن رمضان.

De Europeesche datum is dus 26 Januari 1835; als naam van den schrijver wordt vermeld: Moehammad Hasan ibn ʿAbdoelazîz van Batavia. De twee laatste pagina's zijn gevuld met een gedichtje over het goede gebruik van het geschrift.

Dit HS. bevat het in vele talen voorkomende verhaal van de reis des profeets naar den hemel, de zeven verdiepingen der aarde en die der hel, op het wonderpaard Boerâḳ, begeleid door Gabriel. Toen de profeet dit alles in de moskee mededeelde, vond hij geen geloof bij een jood, in sommige HS. جندد, hier جد genoemd, die echter door zijne vele ervaringen in eenen droom moet erkennen dat de profeet in éénen nacht zóóveel heeft kunnen doorleven.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 203—205, cod. 1713, 3305 en 3306 (1).

Londen: East-India House, nº. 68ᵈ.

Batavia: Collectie-Von de Wall, nº. 78.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nºˢ 123 (fragment) 186 (lacuneus) 199, 358, 364 en 389 A.

Batavia: Collectie-Brandes, nº. 207.

XI.

Hikajat Nabi bĕrtjoekoer. (HS. 569, 1ᵉ gedeelte).

27 × 21½ c.M., 15 bl., 10 r., afwisselend rood en zwart.

Het bekende verhaal van het scheren van den profeet door Gabriel, voorafgegaan door de verzekering des profeets dat aan ieder die dit verhaal leest en aanhoort zijne zonden vergeven zullen worden, en gevolgd door waarschuwingen nopens het goed bewaren van dit verhaal, waaruit velerlei zegen zal voortvloeien.

Het schrift en de spelling van dit niet gedateerde gedeelte van HS. 569 zijn gebrekkig.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 186—187, cod. 1720 (2), 1953 (5) en 3345 (2).

Londen: Royal Asiatic Society, nº. 62, VI.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nºˢ 60, 256 B, 365 C, 388 E, 405, 406 A en C.

Batavia: Collectie-Brandes, nº. 192.

Uitgegeven te Batavia, bij Lange & Cº. in 1853.

XII.

Hikajat Nabi wafât. (HS. 569, 2e gedeelte).

$27 \times 21^1/_2$ c.M., 68 bl., 10 r., afwisselend rood en zwart.

Bovenstaande titel is de meest voorkomende van het verhaal over het zalig uiteinde van den profeet; hier is de titel *Tjaritĕra tatkala baginda rasoel Allah akan poelang karaḥmat Allah taʿâla.*

Het begint met de toezegging van vergeving der zonden voor elken lezer en hoorder.

De afschrijver noemt zich op de laatste pagina: خطيب ترنات عبد المحسنات المؤمنات; als datum wordt genoemd: van het begin: 2 Djoemâda II Maandag, van het beëindigen 3 Radjab, Vrijdag, zonder jaar.

Het schrift is hetzelfde als van het 1e gedeelte.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus bl. 188, cod. 1767 en 1953 (4).

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 364 D en 389 B.

Batavia: Collectie-Brandes, n°. 421 A.

AFDEELING III.

Geschiedenis.

XIII.

Sjadjarah Malajoe I. (HS. 631).

$31^1/_2 \times 21$ c.M., 285 bl., 23 r.

Voorin: Sijara, Malayoo Sila Sila Raja Raja.

Dit HS. bevat de uitgebreide Maleische Kroniek, in dien zin dat niet de editie van Klinkert, doch de langere editie van W. G. Shellabear met den hier gegeven tekst parallel is. De uitgave van Klinkert telt 34 hoofdstukken, die van Shellabear eveneens, echter met een toevoegsel van bijna vijftig bladzijden druks. Dat toevoegsel — het is door mij kortelijk weergegeven in het Tijdschrift voor Ind. T. L. en Vk. uitg. door het Bat. Gen. deel XLIV bl. 358—373 — komt, evenals in de Leidsche codices 1703, 1716,

1736 en 3210, ook in dit HS. voor. Hoewel dezelfde feiten vermeldende als de editie Shellabear heeft dit HS. toch een niet geheel gelijken tekst; de niet belangrijke verschillen kunnen blijken uit een voorbeeld: het begin van het toevoegsel:

Ed. Shellabear, bl. 362.	HS. Inst. bl. 251.
انقصه مك ترسبوتله ڤرکتاءن راج	انقصه مك ترسبتله فرکتان راج
کمڤر يڠبرنلم راج عبد الله انق راج	کمفر يڠ برنما راج عبد الله انق
مناور جادى سودرا سلطان محمود	راج مناور سودر سلطان محمود شاه
شاه ستله اى منڠر نݢرى ملاك اله	ستله بݢند منڠر نکرى ملاك تله
اوله ڤرڠݢى مك ددالم هاتى بݢند	اله اوله فرڠݢى ايت مك دالم هات
مدهمدهن ماو ڤرڠݢى منولڠ اکو	بݢند مدهمدهن ماو فرڠݢى منولڠ
مڠمباليکن سݢل رعية ملاك کڤد	اکو مڠمباليکن سݢل رعيت ملاك
اکو ستله بݢند برڤيکر مك ددڠر	کفد اکو ستله بݢند فيکر ايت
بݢند جاڬ٢ ڤرڠݢى اد سبواه ڤراهو	مك دڠن بݢند جاك٢ فرڠݢى اد
داوڠاران.	داوڠارن سبوه فست.

De zeer talrijke Arabische aanhalingen en vele der eigennamen zijn met roode inkt geschreven. De hoofdstukken zijn niet genummerd, en het traditioneele slot der capita ontbreekt veelal. Telkens zijn episodes die in de uitgaven in een bepaald hoofdstuk voorkomen hier op andere plaatsen te vinden, terwijl menige passage van dit HS. in de edities niet voorkomt. Zoo wordt in de uitgave Klinkert, bl. 46 en volg. vermeld dat drie nazaten van Alexander den Groote bij twee weduwen op den Boekit Sagoentang kwamen, en dat door hunne komst de te velde staande rijst in goud veranderde, ten gevolge waarvan de beide vrouwen rijk werden. Zij noemen Nila Pahlawan den woordvoerder: Sang Sapoerba. Zijn wit rund braakt schuim, waaruit een menschelijk wezen ontstaat Baṭ genaamd, die Sang Sapoerba loofde in vele soorten van bewoordingen: *adapoen Baṭ itoelah daripada anak tjoetjoenja asal orang jang mĕmbatja tjaritĕra dĕboeloe kala.* Nila Pahlawan en Karna Pandita werden door Baṭ met de twee vrouwen in het huwelijk verbonden; uit hunne nakomelingen kwamen de *awang's* en de *dara's.* Dit alles kwam Dĕmang Lebar Daoen ter oore; hij begaf zich naar die plaats en werd door Sang Sapoerba met luister ontvangen. Alom werd het ruchtbaar dat afstammelingen van Alexander den Groote naar den Boekit Sagoentang Maha

Meroe waren afgedaald, waarop alle vorsten hen kwamen huldigen.

In de uitgave van Shellabear, bl. 30 en volg. wordt hetzelfde verhaald, maar in dit HS. staat het volgende: مک ون امڤوّ دان
اون ملين ڤون کاي له سبب منداڤت انق راج ايت مک تردڠرله
کڤد دمڠ ليبر داون بهو اون امڤوّ دان اون ملين منداڤت انق
راج دبوکت سکنتڠ درڤد انق چوچ راج اسکندر ذو القرنين ايت مک
دمڠ ليبر داون ڤون مودق له منداڤتکن اون امڤو دان اون ملين
مڠادڤ انق راج ايت مک دامبلڽ انق راج ايت دباو دڠن کنايک
بڬند لمبو ڤوته ايت کنکري ڤلمبڠ دڤلهراکنڽ دڠن سمڤرناڽ. مک نيل
ڤهلوان دکلرڽ سڠ سڤرب مک دڠن تقدير الله تعالى مک لمبو کنايکن
اينڤون منتهکن بوڠ مک کلورله ڤد بوڠ ايت سورڠ مانسي تلالك حاضر
دڠن ڤکايڽ سرت اي برديري لال ممباچ چيري دمکين بوڽيڽ اَڤُو
سُوَيْتِ ڤَادُكَ مَهَرَاجَ سَرِيْمَتْ سَرِي سَبَغَنْتَ سُوْرَنْ بُوْمِ يُوْچِي بَالَ ڤَکَرْمَ
نَکَالَڠْ کَرَنَ مَکَتَ رَانَ مُوْلَ تَرْبُوَانَ ڤَرَامَڠْ سَکْرِيْتِ بِنَا تَڠْکَ دَرَحَ رَانَ
سَرَانَ کَنْتَ رَانَ سَڠْکَهَا سْانَ رَانَ وِيکَرْمَ وَقَانِ رَوْنْتِ ڤَلَاوِيْکَ سَدِيدَ
دِيْوَ دِيدَ ڤَرَابُودِي کَارَ مَوْلَى مَوْلَى مَالِكِ سِرِي دَرْحَ رَاجَ الدَّرَاجَ ڤَرْمِيْسُوْرَ
جَاوَةْ مَنْکَهْکَنَ سَتِيَ يِعْنِى کَڤَادُكَ سَرِي مَهَرَاجَ رَاجَ الدَّرَاجَ ڤَرَمَيْسُوْرِ
مک اوله دمڠ ليبر داون مريکئت دنماي بط ارتيڽ اورڠيڠ ممباچ
چيري درڤد بط ايتوله درڤد انق چوچوڽ اصل اورڠيڠ ممباچ چيري
دهولو کال شهدان ترمشهورله کڤد سکل نکري بهو دمڠ ليبر داون
منداڤت انق راج تيک برسودارا دبوکت سکنتڠ درڤد انق چوچ راج
اسکندر ذو القرنين مک داتڠله فاته سواتڠ راج منڠکابو کڤلمبڠ دڠن
سکل ڤکايڽ دان رعيت سکلين منتوّ سورڠ انق راج ايت هندق
دراجکنڽ دعالم منڠکابو ايت مک اوله دمڠ ليبر داون بريکنڽ سڠ
سڤرب سرت دڠن سکل النڽ مک اوله فاته سواتڠ دباوڽ کمبال کعالم
منڠکابو دراجاکنڽ دسان. Daarna wordt zijne regeering in Menangkabau verhaald. Op bl. 30 wordt medegedeeld hoe Sang Sapoerba

de zee wilde leeren kennen; in de beide uitgaven staat: bĕrapa lamanja Sang Sapoerba diam di Palĕmbang maka baginda berkira-kira hĕndak mĕlihat laoet, doch in het H.S.: tĕrsĕboetlah pĕrkata'an Sri Tri Boewana karadja'an di Palĕmbang itoe kapada soewatoe hari baginda bĕrfikir hĕndak mĕntjari tĕmpat nĕgari karĕna nĕgari Palĕmbang itoe tiada bĕrkĕnan lagi poela baginda hĕndak mĕlihat laoetan. Het voorafgaande hoofdstuk, voor een deel geheel andere verhalen bevattende dan het overeenkomstige in de uitgaven, eindigt met de woorden والله اعلم بالصواب وليس مرجع الوهاب. De hoofdstukken der uitgaven vallen in dit HS. op de volgende pagina's, IV : 41, V : 44, VI: 46, (zonder eenige afscheiding) VII: 53, VIII: 58, IX: 61, X: 65, XI: 67, XII: 77, XIII: 84, XIV: 103, XV: 120, XVI: 125, XVII: 134, XVIII: 138, XIX: 140, XX: 142, XXI: 147, XXII: 150, XXIII: 155, XXIV: 160, XXV: 163, XXVI: 167, XXVII: 186, XXVIII: 196, XXIX: 201, XXX: 215, XXXI: 218, XXXII: 221, XXXIII: 228, XXXIV: 243, slot der uitgave-Klinkert: bl. 250. Tal van grootere en kleinere verschillen met den tekst der edities zijn in dit HS. op te merken; omstreeks bladz. 120 gaan de teksten meer congrueeren.

Het slot van dit HS. is als dat van de uitgave-Shellabear, echter met de toevoeging: تمت حكاية سجرة راج٢ ملايو دالم نكرى جوهر كفد سمبيلن ليكور هارى بولن صفر كفد هارى جمعة وقت فوكل دوبلس دتمت اوله فقير يغ ضعيف تم, waaraan dus het jaartal ontbreekt.

Het handschrift is door Prof. G. K. Niemann aan het Instituut gelegateerd.

XIV.

Sjadjarah Malajoe II, (HS. 587).

32 × 20½ c.M., 13 bl., 32 r., Latijnsch schrift.

Begin: Alkiesa Tjerietera ijang ketiega Kata sahiboel hiekaijat maka terseboetla perkatoen sang nila aoetama tienggal diebanten.

Het HS. bevat het 3e verhaal (tot bl. 4), het 12e verhaal (tot bl. 11) en het 13e verhaal tot aan de woorden: djiekalo soeatoe hal negrie inie apa isab pada kamie sekelian sab, wat in de uitgave-Klinkert voorkomt op bl. 137: جكلو سوات حال نكرى اين اڤ حساب فد كامى سكلين سبب.

De tekst is bijna woordelijk gelijk aan dien der uitgaven; alleen staat in het HS. in plaats van حتى steeds hiengga.

Andere handschriften:

Leiden, Catalogus, bl. 230—233, codices 1703, 1704, 1716, 1760, 1736 en 3210.

Londen, Royal Asiatic Society A n°. 18, 35, 39, 68, 80, B n°. 5.

Batavia, Collectie-Von de Wall, n°s 188, 189 en 190.

Batavia, Collectie-Batav. Genootschap, n°. 11 (eindigt in het 13e verhaal).

XV.

Oendang-Oendang Mĕnangkabau I. (HS. 570).

20½ × 17 c.M., 247 bl., 21—23 r., Latijnsch schrift.

Dit geschrift vermeldt de overleveringen der Padangsche Bovenlanden, in verband gebracht met vele bestaande adat's en wetten. Het is ook bekend onder den naam Soerat Tambo Radja.

Na eene Arabische inleiding, door de Maleische vertaling gevolgd, wordt vermeld, op bl. 4: setalah itoe di namai akan kitab inie memoetoesken bagie sekalian kakandak antara sjarak dan adat dari pada sakalian oelma marikaitoe dan sakalian hakim marikaitoe dan sakalian hakim marikaitoe jang mempoenjai akhal dan bitjara marikaitoe adanja.

En verder: Amabaadoe kemadian daripada itoe maka adalah kanjataan dan katantoean jang di batjakan atas bahasa djawi, sopaja moerah mahhafadlalkan, dan mengatahoewi dia pada sakalian orang jang baharoe berkahandakh kapadanja lagie tiada berbilang Patsalnja dan atsalnja dan babanja dan hhadisnja dan moealanja dan msailahnja dan oetsoelnja malainkan atas sakira kira paham jang patoet mandapat sakalian kitab dan kaadilan bagie sakalian menoesia mechaloekhnja Allah taala adanja.

Daarna wordt gehandeld over Allah en zijne eigenschappen, de noêr Moehammad, de nederdaling daarvan op Adam, vele Arabische philosophische, mystische e. a. termen en hunne ware beteekenis. Op bl. 18 staat de traditioneele verdeeling in negen hoofdstukken, als volgt: oendang oendang taaloek kapada 1e Radja radja, 2e kapala kapala dan panghoeloe panghoeloe; 3e sakalian alim dan aloema jang khadlir lagi hakim marikaitoe; 4e segala paki pakian 5e sakalian permanian; 6e sakalian boeni boenian; 7e rami ramian; 8e sakalian hoekoem jang terpakei didalam isi alam ini; 9e sakalian kabesaran segala manoesia didalam alam ini. Van deze negen „poetjoek's" heeft een deel betrekking op Roem, een op China en

een op Menangkabau. Op bl. 25 wordt de schepping van Adam verhaald, en hetzelfde verhaal medegedeeld als voorkomt in de vertaling van een soortgelijk boek door E. Netscher in zijne „Verzameling van overleveringen van het Rijk van Mănangkăbou, Indisch Archief, 2e jaarg. III, bl. 39 en volg. Daarna is sprake van den oorsprong van Iskandar Dzoe'l Karnain, zijne krijgstochten en zijne zonen Simaharadja Alif, Simaharadja Depang en Simaharadja, evenals in de vertaling van Netscher, welker inhoud hier getrouw vertegenwoordigd is, behoudens enkele verschillen, vooral in eigennamen; zoo heet de hond Malim (o. c. bl. 43) hier Maalam (bl. 39), Tjatija Bilang Pandé (o. c. bl. 43) hier tjatti bilang pandi (bl. 40) e.d.

Het geheele in genoemde vertaling voorkomende verhaal is in dit HS. te volgen tot bl. 104, waar een nieuw gedeelte wordt ingeleid met de woorden: hata dangan takhadir Alla taala maka babarapalah lamanja antaranja maka moefakatlah Datoek Soeri diradja serta Datoek nan batiga itoe jaani Datoek katamanggoengan dan Datoek Perpati Sabatang serta Datoek Soeri Maharadja nigo itoe. De in het vervolg vermelde wetten worden toegeschreven aan „niniek kita katamanggoengan dan Parapatie Sabatang."

De volgende wetten komen verder ter sprake:

Oendang-Oendang nan salapan perkara, bl. 122.

Oendang-oendang nan doelapan, bl. 129.

Sjarak kitaboelfala en Adat, bl. 136.

In dit gedeelte zijn de talrijke Arabische woorden en uitdrukkingen meerendeels geheel verbasterd en onherkenbaar geworden, en vele aanhalingen uit den Ḳoerân, eveneens bijna onherkenbaar, en uit de overlevering worden als argumenten geciteerd. Op bl. 151 staat als slot: Kerna kitab itoe terlaloe basar sakalie kalie oleh terkatalah ia die badannja daripada sakalian adat Nabie ts.m. laloe kapada sakalian adat jang terpakai adanja.

Katahoewi olehmoe hei Talib parie manantoean asal kata K. p. r.

Bl. 152 begint met de woorden: Istiadat Aldoenia namanja pada segala orang jang berakhal namanja, eene verhandeling over het begrip (akhal) en de daarvan afhankelijke eigenschappen en negaties daarvan, in verband gebracht met sjarak, adat, istiadat, limbaga. Uitvoerig is het gedeelte over den rang (martabat) van den mensch in de schepping, met uitweidingen over zijne voortreffelijkheden en gebreken. Op bl. 192 vangt eene verhandeling aan over de termen van den sjarak en hunne beteekenis, voor-

namelijk ten aanzien van het procesrecht, waarna wordt voortgegaan met de uiteenzetting van „akhal."

Op bl. 225 komen de „martabat negri" ter sprake, nl. kampoeng doesoen jang die kapala batoeah, koeat negrie jang ada kapala jaanie panghoeloe, loehak jang babapithalak lagie ada kapala Radja en soeroeh soeroeh atau masdjid jang ada kapala pagawie alam dan 'oemah dan pakih dan khalie, welke vier rangen uitvoerig worden behandeld. Op bl. 229 worden de drie martabat perampoean genoemd, gevolgd door de martabat's der orang kaia, der alim, der fakhir dan pandito, der orang jang djadie soedagar, der mantrie; in de laatste uiteenzetting (der mantri's) eindigt het geschrift met de woorden: dan djikalau toean diam pada siasat mantrie kamana akan die bawa dan djikalau die katanja kamie pada kadoeanja separtie ibarat njatala itoe ialah anak kakie doelat sikoer djangan die kok kamie berdoea itoela djangan die palangkan djoea adanja.

Dit handschrift, dat een voor een Europeaan gereedgemaakten tekst schijnt te bevatten, is als eene uitgebreide Tambo te beschouwen; of al het op de eigenlijke oendang-oendang Mĕnangkabau volgende inderdaad tot eene, zij het ook zeer uitvoerige, redactie van den Tambo gerekend moet worden is niet zeker.

XVI.

Oendang-Oendang Mĕnangkabau II. (HS. 222 (1), $21^1/_2 \times 17$ cM., 121 bl., 19 r. Latijnsch schrift.

Dit handschrift vertegenwoordigt eene andere redactie van den Tambo. Vooraf gaat een gedeelte over de waarde der Menangkabausche wetten en het belang van hare toepassing, beginnende met: Patsal pada menjatakan beda daripada sidik dengan midik tjardik dan tjandakijo pada arib dengan bidjaksana, pada hal sabab toemboeh pada kita persalahan sabab toemboeh kahinaän sabab toemboeh katjalaän oleh sagala kita manoesija karana doedoekan sidik dengan midik.

Op bl. 3 is te lezen: Adapoen pitoea Datoe katoemanggoengan serta Datoe perpatih Sebatang mangikoet kata adinja Nabi Salala oe alayiwasalam dan dalil Allah oe taäla, en na eene vermelding van de beteekenis der pĕnghoeloe's staat op bl. 4 Adapoen anak Berpatih Sabatang Djamatang namanja nama iboenja Djoelihata. Eerst op bl. 8 opent eene Arabische inleiding, door de Maleische

vertaling gevolgd, den eigenlijken tambo, in het begin waarvan de negenvoudige verdeeling aldus wordt opgegeven: 1. taäloek kapada Radja, 2. kapada Panghoeloe, 3. kapada alam, 4. kapada pakaijan, 5. kapada permainan, 6. kapada boeni boenijan, 7. kapada ramiramijan, 8. kapada hoekoem jang terpakaj pada Alam, 9. kapada kabesarau Alam. Daarna volgt de geschiedenis van Adam, van Alexander den Groote en de epigonen, en van Datoek Katoemènggoengan, met geringe afwijkingen van HS. 570, ook in de eigennamen (b.v. tjatti bilang pandi hier: Tjati bilang panday). Eerst op bl. 89 wordt vermeld dat de negen poetjoeks der oendang-oendang in drie landen vigeeren: nl. een in Minang Kerbau, een in Atjeh en een in Roem, ijalah nan dipakay orang Mokkah dan Madinah; eenige regels verder wordt de oorsprong van de wetten der Chineezen, Benggaleezen, Engelschen, Franschen en Hollanders behandeld. Op die bl. 89 toch valt het einde van het eigenlijke geschiedverhaal met de woorden Adapoen Datoe Soeri di radja ijalah mamak oleh Datoe nan berdoea itoe. In het laatste gedeelte worden allerlei bepalingen medegedeeld, op gezag van Datoe katoemanggoengan en Datoe perpatih sebatang. Het slot is: Adapoen adat jang sepoeloeh pertama berdagang berniaga, berhoem, bertanam bertaranak kerbau djawi berboewat bertahoen berboewat kebadjikan berboeat ibadat pahi mengadjie atau mengadjar berlajer katangah laoet berdjinaka pada segala hamba Allah serja menjerja tolong menolong pada kerdja kebadjikan atau berniaga itoelah nan sabanar benar adat jang patoeb kita pakaij pada segala handaij tolan kita-Tamat.

Van de verschillende handschriften welke in meer of minder afwijkende redactiën de Tambo-materie behandelen zijn te vermelden:

Leiden: Catalogus, bl. 245—248, cod. 1962, 1745, 1772 (1), 1773 (1), 1915 (2) en 3382.

Batavia: Collectie-Von de Wall, n°s 202, 203, 204 en 205.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, n°s 27 en 280 (eenigszins afwijkende redactiën).

XVII.

Tjarita Bangka I. (HS. 541).

24 × 17 c.M., 112 bl., 17 r.

Begin: فصل يڠ ڤرتام برمول سده دڠر چريت داري اورڠ توا٢ دمنتؤ اصل كاجدين ايت ڤولو بڠك دوا ڤركار سببڽ.

djanganlah hikajatnja ini didalam sjadjarah dan sijarah Malajoe akan tatapi pada kitab ini boekannja maḳṣoedkoe akan mĕmpĕrboeat tjitĕra jang pandjang itoe karĕna tjitĕranja jang pandjang soedah ada bĕbĕrapa banjak karangan orang jang dĕhoeloe dĕhoeloe daripadakoe dĕngan kitab ada jang disoerat dĕngan tangan dan ada jang ditjitaḳ dĕngan soeratan ṭab^c adapoen jang akoe pĕrboeat ini saḳadarkĕn hĕndaḳ mĕnjatakĕn pĕratoeran jang djatoeh pada pĕrdjalanan antara pĕrdjalanan radja radja Malajoe dĕngan radja radja Boegis tatkala pada masa radja radja sabĕleh Djohor dĕngan radja sabĕlah Djohor dĕngan radja radja sabĕlah Boegis dan radja radja sabĕlah poelau Pĕrtja soepaja mĕngatahoei djalan dan sabab bĕrtjampoeran nasab satĕngah atas satĕngahnja dĕngen pĕrkata'an dan karangan jang kĕmas.

Op bl. 2 begint de geschiedenis der regeering van Sri Pikramawira; daarop volgen Iskandar Sjah, Radja Bĕsar Moeda; voorts: de geschiedenis van Djohor, de regeering van Soelaimân Sjâh, de salisilah راج۲ ملايو يغدسبله ڤولو سيا (bl. 11), de salasilah radja radja sabĕlah Boegis jang masoek katanah Barat nĕgari Djohor (bl 15), de salasilah katoeroenan Oepoe Daeng ڤراني, en vele andere oepoe's (— bl. 35); de geschiedenis der Boegineesche vorsten van Loewoe, de betrekkingen tot Djohor en andere Maleische rijken, de geschiedenis van Landak, en andere landen en die der vorsten van Riouw in het bijzonder. Uitvoerig worden de aanrakingen met de Hollanders, en later de onderhandelingen met den resident Elout behandeld; het slot vormt de volgende alinea: tammatlah pĕkĕrdja'an Soeltan Mahmoêd itoe habis ḳiṣatnja dan tinggallah jang dipĕrtoean moeda radja Moehammad Joesoef didalam Riouw sĕrta istĕrinja poetra soeltan Maḥmoêd al Marḥôem maka tĕtaplah jangdipĕrtoean moeda radja Moehammad Joesoef mĕmarintahkĕn nĕgari Riouw dĕngan sĕgala dairah ta^calloeḳnja sabagimana atoeran padoeka ajahanda Marḥoêm jang dĕhoeloe dĕhoeloe pada pangkatnja adapoen jangdipertoean bĕsar soeltan Soelaimân Badroel^câlam Sjâh tĕtap poela didalam nĕgari Lingga dan salaloe sahadja soeroeh mĕnjoeroeh ka Riouw kapada padoeka adinda baginda jang-dipertoean moeda radja Moehammad Joesoef dan kapada residen Riouw daripada pĕkĕrdja'an nĕgari dan lainnja adanja. Aan het einde wordt het boek betiteld: قصه چريتة انتارا راج۲ ملايو سرة بوڬيس درفدا انق چوچو افو يغ ليم براديق دڠن انق چوچو راج ملايو كترونن درفدا مرحوم عبد الجليل يغ مڠكت دكوال فهڠ سرت مرحوم راج

كچيئ نكرى سيباء waarop eene waarschuwing volgt nopens het wijzigen dezer kroniek,

Slot: مك ختمله سياره اين اتس تلغن مؤلفڽ ڤد توجه بلس هارى بولن رجب المبارك فد هارى احد جم فوكل سفوله فد هجرة سنة ١٢٨٣ اداڽ تمت.

Als datum van het overschrijven wordt vermeld 8 Sjaᶜbân 1313, als plaats: Pĕnjĕngat, als copiist: Ali ibn radja hadji Moehammad Riouw.

Onder verschillende namen is deze Riouwsche kroniek bekend, z. a. *hikajat nĕgĕri Riouw*, *silsilah radja Boegis*, *atoeran satija Boegis dĕngan Malajoe*.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 233—234, cod. 1724 (2) en 1741 (1).

Batavia: Collectie-Von de Wall, nos 195 en 197.

XX.

Hikajat Salasilah Perak. (HS. 632).

34 × 21 cM., 103 bl., 31 r.

Begin: بسم الله الرحمن الرحيم القيصة اينله حكاية يغ كمدين كفدا زمان سلطان اسكندر ذو القرنين خليفة الرحمن جوهن بردولت ظل الله فى العالم اداڤون اصلڽ راج٢ اين دچتراكن اوليه اورغيغ امڤوڽ چترا دهولو كلاڽ درفدا هجرة راج اسكندار ذو القرنين منجلانى منتهارى ماسوق كمنتهارى ترابيت دان نصاڤن درفدا رج نشروان عاديل دان انق چچو چچيت راج چولن يغ توروون كدالم لاؤت جانوه كنكڠرى راج افتر رالض مك انقڽ ترجالى دبوكيت سڬنتغ مهاراو بيراو مك لالو توررون تموروون له ڬنتى برڬنتى خليفة الله ببراڤ جولق سوده دهولو درفدا زمان اين.

Slot: اد اڤون كفدا زمان بڬند سلطان على الدين منصور شاه اسكندر موادا حليقة الرحيم باڤق لاڬى فركتاءنڽ تيادا فقير سبوتكن كاران فنجغ فركتاءنڽ جاڠن جادى برلارتن تمتله حكاية اين سلسيله كمدين درفد مرحوم حليل الله هڠڬ سمڤى كفدا سلطان على الدين منصور شاه اسكندر مودا خليفة الرحيم فدا هجرت النبى صلى الله عليه وسلم.

Dit handschrift bevat eene geschiedenis van Perak. In het manuscript ligt eene uitvoerige inhoudsopgave van wijlen den heer G. K. Niemann, uit wiens inleidende opmerkingen het volgende tot kenschetsing van het geschrift wordt overgenomen: „Over het geheel is het vrij goed geschreven, slechts hier en daar eenigszins onduidelijk. Het is een geschenk van het nu overleden corresponderend lid Maxwell, die zelf op Malaka woonde, naar ik meen te Perak. Hij gaf reeds een kort account of the history of P. in het Journal of the Straits Branch of the R. As. Soc. in 1878, pag. 187 . . . Het is niet onbelangrijk voor de kennis van gebruiken aan de Maleische hoven, en bevat passim enkele in de Wd. boeken ontbrekende woorden. Ook wordt een nederzetting der Hollanders in Perak voornamelijk voor den aankoop van tin vermeld, p. 65—97 wordt een pleziertocht van een der sultans naar de zeekust verhaald, die in dichtmaat gesteld is en ikatan sjair wordt genoemd; op p. 97, reg. 8 v. o. gaat hij weer voort in proza . . ." Behalve de analyse van het verhaal heeft Prof. Niemann uitvoerige aanteekeningen over den tekst in het in 't HS. bewaarde cahier neergeschreven. Het HS. is slechts aan één kant der 103 bladen beschreven.

Andere handschriften zijn niet op te geven.

XXI.

Tjaritĕra Nĕgari Djambi. (HS. 538).

$32^1/_2 \times 20$ c.M., 10 bl., 31 r.

Begin: مك اداله سهيا دامغ درفد ويكون خيدار ميتاكن داري
فركارا درفدا فصل چاريترا راج٢ يغديداالم نكري جمبي يغكاتوروننن بوله
منجادي راج ديداالم نكري ايت اداڽ اما بعده درفدا ايت مك
باراغ مفهوم كيراڽ فريحال دان اخول يغديپتكن ديداالم سورة چاريترا اين.

Slot: شهدان لاڬ ميتاكن درفدا سده كمهيران فركي داتغ كفد
سلطان دان فغيران راتو دان فغيران دفاتي دان كفدا راج يغ لاين٢
جادي سبب ايت فركاراج٢ دهولو كال دافت چاريتاڽ كفدا ساي دافت
داري راج٢ جوك اصلڽ ساي دافت.

In een aantal kleine paragrafen wordt in dit HS. de latere geschiedenis van Djambi, zijn vorsten, hooge ambtenaren, afzonderlijke landschappen medegedeeld, beginnende met سلطان دنكري

جمبى ساتى ديدوسن موارا تابواه, die drie zonen had: Raden Moehammad Ḳasim, Raden Taboen namanja Raden Rangga en de tegenwoordige soeltan, genaamd Raden Danting.

Op het laatst geeft de ongenoemde schrijver eenige data, t.w. 16 Juni 1832 zijn tocht naar den soeltan als gezant van den heer فتريس, 6 October 1832 idem naar Soeralangoen.

Daarop volgen twee feiten in datzelfde jaar zonder datum.

12 November 1834 zijn zending door den heer بورجاك naar soeltan Moehammad Fachroeddin.

1 Januari 1835 zijne vestiging met den luitenant اغكرون te Moewara Kampi.

19 Maart 1837 zijne aanstelling tot dĕmang van Wikoen.

23 Juli 1838 zijne voorloopige vestiging te Palĕmbang.

Andere handschriften worden niet vermeld.

XXII.

Hikajat Nĕgari Djambi. (HS. 205).

33 × 20 c.M., 33 bl., 31 r. Latijnsch schrift.

Begin: Iniela soewatoe Tjarieta dariepada Zaman parboe kala ada saorang Radja die Dalam Nigrie Djambi nama Toean Talanie radja die dalam Nigrie jang Asal, adala satoe Nigrie die Darat doessoen Moeara Djambie dan sampie sakarang ada bekas Nigrie ietoe.

Slot: tiada barapa lamanja maka sultan Machmoed Mohidien poen matie maka Pangeran Ratoe djadie Radja Barnama Sultan Mohamad Paharoedien dan Pangeran Paraboe djadie Pangeran Ratoe Marta Ningrat jang ada sakarang die Nigrie Djambie Domikianla adanja.

Dit HS. bevat eene geschiedenis van Djambi, van soeltan Talanie tot Mahmoed Fachroeddin. Talani liet zijnen zoon in een kistje in de zee werpen, daar sterrewichelaars hem hadden voorspeld dat zijn zoon hem in den strijd zou dooden. De vorst van Siam vond den knaap, die later naar Djambi ging en inderdaad zijnen vader, die hem niet erkennen wilde, doodde. Later volgt de geschiedenis van de aanrakingen met de Hollanders.

In inhoud komt dit manuscript overeen met het op bl. 245 van Dr. Juynboll's catalogus beschrevene handschrift; de Mĕnangkabausche prinses Pinang Masak, aldaar op bl. 11, wordt hier op bl. 21 genoemd met de vermelding dat zij van een djinn afkomstig is.

Jaartallen komen in dit geschrift niet voor, ook niet aan het einde; het Leidsche HS. echter is gedateerd 27 Rabîᶜ II 1253 H.

Ander handschrift:

Leiden: Codex 2013.

XXIII.

Tjarieta sabab djatoeh koewasa Sultan Djambi. (HS. 207).

33 × 20 cM., 8 bl., 32 r. Latijnsch schrift.

Begin: Tjarieta sabab ienie Sultan Djambie Barmoela djatoe dia poenja koewasa Dan hilang dia Poenja Koewat Adalah asalnja Tatkala bardierie Sultan Machmoed Mohidien djadie Radja mang-gentie Soedaranja Sultan Masoed Badaroedien maka Sultan istrienja nama Ratoe mas iessa maka Tatkala ietoe kira kira pada tahoen 1812 katika ietoe Sultan Bagiemana adat Radja Radja mengambil anak anak orang Nigrie ada kira kira 30 orang.

Slot: Kamoedian Pada Tahoen 1842 Sultan Mohamad Paha-roedien matie maka Pangeran Ratoe Marta Ningrat djadie Radja Nama Sultan Abdul Rachman Nassaroedien ijala sekarang Sultan die Djambie.

Dit HS. bevat een kort relaas van de oorzaken welke geleid hebben tot het verloren gaan van de politieke macht der soeltans van Djambi; op den omslag staat als titel: Val van Djambi.

XXIV.

Tjarieta Adipati Wira Tanoe Datar. (HS. 215ᵃ),

32 × 20½ cM., 38 bl., 31 r. Latijnsch schrift.

Begin: Bahoewa iniela Sewatoe Ihayat atas trietanja Toeän Adhiepatie Wiratanoedatar Bopati Tjieandjoer ijang dahoelloe.

Adapoen Toeän Adipattie Wiratanoedatar itoe terlebieh mashoer ampoenja kebaekkanja kebanjakan orang ijang sanget terpoedjie kepadanja.

Slot: Sahadan dieatas inie tjrieta koerang lebienja itoe hendakla Toelloeng betoelken dan mäloemken barang ijang bersalla dieätas dimiekieän inie adanja.

Onderaan: „Geschreven te Tjiandjoer Res. Preanger Regentsch. 1857."

Dit geschrift is vertaald door C. M. F. Stockhausen, en die vertaling is door S. Keijzer in de Bijdragen van het Instituut, nieuwe volgreeks, deel VI, bl. 292—306 gepubliceerd.

XXV.

De invoering van den islâm in de Preanger. (HS. 215).

32 × 20½ c.M., 17 bl., 24—30 r. Latijnsch schrift.

Op den omslag: Verhaal van de invoering van den Islam in de Priangerlanden. Maleisch handschrift van 1857, ingezonden door den heer H. W. van Marle.

Begin: Adapoen tjrietanja ijang bermoela memasjok kapada agama Islam toeroen menoeroen ijang memasjok bilangan die Kabopaten Tjieandjoer iaitoe hienga darie Arija Wangsa goprana segara herangkrawang hinga dari sietoe dateng sekarang mendjadila baharoe 9 toeroenan ampoenja lama tela masjok kepada agama Islam.

Slot: Toeroenan hinga darie Praboe Tjioeng Mandara dateng Skarang Welohoe alam soeda babrapa lamanja Taonnje ietoe adanja.

Onderaan: „Geschreven te Tjiandjoer Res. Preanger Regentsch. 1857".

Dit geschrift is vertaald door C. M. F. Stockhausen, en die vertaling is door S. Keijzer in de Bijdragen van het Istituut, nieuwe volgreeks, deel VI, blz. 307—313 gepubliceerd.

XXVI.

Tjarita Siam. (HS. 534).

33 × 20 c.M., 40 bl., 27 r. Latijnsch schrift.

Begin: Adala kapada tahoen Nabie Mohamad anak Abdulla 1238 dan kapada boelan Zulhadjie kapada katika ietoe toean Pangeran Said Hassan Bin Oemar bin Abdulla Alhabsie mendapat reder dan order darie bawa Doelie Jang die Partoewan Bessar Gouverneur Generaal G. A. G. P. Baron van der Kavelan Radja jang mamerenta Nigrie Doenja Tana Indie, manjoeroe barlaijar ka Nigrie Siam membawa soerat sarta bingkissan kapada Radja maha Bessar die Banoewo Siam.

De schrijver noemt zich Abdulla uit Bassoeki.

Hij verhaalt hoe hij met den genoemden Pangeran naar Siam gezonden werd door den Gouverneur-Generaal Van der Cappelen,

hoe hij aldaar den naam kreeg Djeroe Toelis Oetoessan Jang die partoean Djiktro, hoe hij zich kweet van de gegeven opdracht bij den vorst Pra ongkan, hoe hij in Bezoeki teruggekeerd zich wijdde aan een onderzoek naar de geschiedenis van Siam, en in staat werd gesteld die geschiedenis te schrijven.

De inleiding bevat mededeelingen over de afstamming der Siameezen, de godsdiensten en bijgeloovige gebruiken in Hindoestan, de bevolking van enkele Indische landen e.d. Daarna, op bl. 14, begint het eigenlijk geschiedverhaal met de vermelding van Kon Loang Kiran en zijn broeder Kon Loeng hut, waarna het optreden van den Chinees Sien uit Tak verhaald wordt; zijn regeering en die van Pija Tjakrie worden uitvoerig verteld. Zijn opvolger is Sum Didit Ratjoe Loekto (bij Juynboll, ad cod. 2011 Sûm Didtu Râtjû Lakat). Na het geschiedverhaal — 119 jaren koningschap en vele jaren van verbrokkeling onder kleine vorsten — volgt eene uitwijding over de minderwaardigheid der Siameezen, de ervaringen van de gezanten van den Gouverneur-Generaal, de bemoejingen van Engelschen, e.d.

Het slot is: Sabarmoela adala hikajat ienie tella di soeroe olleh jang Die Partoean Bessar Gouverneur-Generaal tjitak diedalam Nigri Batawie dengan bachsa olanda damikian la Adanja.

Dit geschrift is, naar het schijnt, identisch met de Hikajat Radja-Radja Siam, zie Catalogus-Juynboll, bl. 240, ad cod. 2011, Andere handschriften zijn niet op te geven.

XXVII.

Silasila Radja Radja didalam nĕgari Palĕmbang. (HS. 414).

34 × $20^1/_2$ c.M., 37 bl., 33 r.

Op den omslag staat: علامت اين سيلا٢ راج٢ ددالم نݢري فليمبڠ اداڽ
Inie Silasila atsal Radja di negrie Palembang.

Begin: بهوا قد زمن دهولو كال فلمبڠ لاݢي سليبر داون بوكيت
سكنتڠ سليبر كاجڠ ݢونڠ ميرو فنالڠن كونڠ دمفو فاكو جاݢت بوكيت
سريلا سفينڠ ݢايور بوكيت بالى تبيڠ مليننتڠ كونوڠ بوڠكؤ فتنتڠ لاؤه
فلمبڠ لاݢي رامفوسن ماسيه جدى فلايران كافل بلوم دتوڠكو منسى
ماسيه ديواه سمات٢ تتكالا ايت بلوم برنلم.

In de inleiding wordt verhaald dat een schip verging bij den berg Sagoentang; de gezagvoerder vestigde zich daar. Een schip

van Java verzeilde daarheen, na een jaar kwam het terug om de familieleden van dien gezagvoerder over te brengen; zoo bevolkte zich Palĕmbang.

In § 1 is sprake van vorst زمروة in Keda Hindi en zijne zonen en kleinzonen, onder wie Radja Ṣoeran wiens zoon Soelan naar Palĕmbang voer, en de verschillende gewesten aldaar onder zijne zonen verdeelde. De geheele geschiedenis is in 13 paragrafen verdeeld; in § 3 is sprake van den Javaanschen vorst Prawidjaja VII, wiens dood in § 5 verhaalt wordt, in § 6 van den panĕmbahan Palĕmbang, Raden Pasah, die gehuwd was met de dochter van den soesoehoenan van Ampil Dĕnta, iu § 7 wederom van Radja Soeran in Amdan Nĕgara. In die § wordt het ontstaan van بط verhaald, van wien gezegd wordt: بط ايت بركات سرة ممؤج بچيترام سه دكلرن سغ فرب سغترى بوان زورية يات اسكندار ذالقرنين

In de laatste § worden vele jaartallen gegeven, beginnende met 981, de komst van Kjai كذبغ سوره مود uit Soerabaja, en eindigende met 2 Radjab 1277: den dood van Ahmad Nadjmoeddin in Ternate.

Bl. 31—39 zijn gevuld met eene verhandeling ovei de oude titels en hofgebruiken in Palĕmbang; de schrijver besluit zijne optelling met de woorden: هابس سكل فغكت ايت سبب كمفنى سودا ممكغ كرجاءن فلمبغ

Alleen de linkerhelft der bladzijden is beschreven.

XXVIII.

Tjarita Radja Radja didalam nĕgari Palĕmbang (HS. 531).

34 × 21 c.M., 23 bl., 25 r.

Begin: وبه نستعين بالله على اين چريت راج٢ ددالم نگرى فلمبغ اداله دسبوتكن دسينى فد وقت زمان سرى فادك سلطان راتو محمد منصور ديانس تحت كرجاءن ددالم نگرى فلمبغ اداله لمان سرى فادك ايت ديانس تحت كرجأن دوا بلس تاهن سمفى كفد هجرة نبى سريب سراتس دو فوله انم تاهن دان كفد تاهن اينوغن اورغ ڤوته سريب توجه راتس سفوله بتول فد كتيبك اينله بكند ايت وافة.

Dit handschrift bevat het begin eener geschiedenis van de inwendige verwikkelingen in Palĕmbang. Het eindigt abrupt met de woorden: ستله سمفى مك كدوا منترى ايت ميمبه لال دودق مغادف فادك

ڤغيران دغاتى مك بكند مغلوركن سبد دغن برموك مانيس كتان كيت باڤق تريما كاسه ككند يغ سمڤى كفراهو كيت اين مك سمبه كدوا منترى ايت دان ڤاتيك كدو اين دتيتهكن دلى سرى ڤادك ايهند يغدڤرتوان.

XXIX.

Geslachtsregisters der vorsten van Palémbang. (HS. 527).

129 × 98, plano. Latijnsch schrift.

„Bahoewa sedjara ini djatoe riwaijatnja di Timoer en Singapoera en Melaka Bantan Tandjoenpoera en Menang Kabouw en Kommering Oeloe en Bengkoeloe masok toeroen dari riwaijat Soltan Askander Zolkarnain.

Dan Palembang toeroenan riwaijatnja dari Radja Soelan sampe watas depattie Karang widara poetoes radjanja diganti ole Prijai datang darie djawa toeroen temoeroen hingga sampe sekarang ada terseboet didalam sedjara Palembang. Deperboeat salinan olé raden Mochtar bin Raden rangga astra widjaija Abdulla di negrie Palembang 22 January tahoen 1869. R. Mochtar."

127 × 119 plano; idem.

„Tertoelis dipalembang Kepada 24 January 1869 disalinken ole Raden Mochtar bin Raden Rangga Astrawidjaja Abdulla. R. Mochtar."

XXX.

Tjarita Nigrie Palembang. (HS. 196).

33 × 20 c.M., 36 bl., 27 r. Latijnsch schrift.

Deze titel komt voor in den aanhef waarin verhaald wordt dat een resident van Palembang last gaf de oude geschiedenis van dat gewest op te schrijven, aan welk bevel gevolg gegeven is „akan tatapie tiada bolleh dapat kapada timpoe mana dan soeda barapa lamanja sekadar die atoerken kiesonja djoewa."

Het verhaal vangt aan met Radja Soeran anak darie Radja Tarsie Badaras die Nigrie Keling. Uit verschillende bronnen heeft de schrijver geput, ook uit de Sjadjarah Malajoe; opmerking verdient dat de beide edities ontbrekende aanspraak van Baṭ (hier

Boeto) ook hier voorkomt, en wel als volgt: (bl. 6) „hoe soewajta Padoeka Srie Machradja sariemo srie sapta soerina Boemie ijoedjaija Pala Nakaramo Nitkaling Karta makoeta Ran moeka Trie Boewana parie sang sakaraijta biena Nangka Darmo Rana Saran Geto Sengo Sano Ran wikramo wedat Ratta pala waijka saij Daij daij wa Daij die Paraboe kala moelie malikie Daramo Radja Paramaysoerie," waarop volgt: „maka Radja ietoe die Gelarnja olleh Boeto ietoe Sang Saprabo Fram Srie Trie boewana." [Zie de aanspraak, bij n° XIII (HS. 631)].

Slot: „maka darie dari Toeroenan kijaie Gedeng Soero moeda ieniela segala radja radja die Palembang maka habisla Tjarieta Pasal jang partama die Nigrie Palembang maka die samboet Tjarieta Pasal jang kadoea soeratnja soeda ada kapada Srie Padoeka toean Resident."

Een gedeelte van deze geschiedenis is in het Hollandsch vertaald, in Handschr. 201*, bewaard in HS. 201.

XXXI.

Tjarieta atoeran Radja Radja diedalam Nigrie Palembang. (HS. 201).

33 × 21 c.M., 17 bl., 31 r. Latijnsch schrift.

Samengesteld op last van den resident en militairen commandant Luit. Kol. De Kock.

Het HS. begint met de overwinning van Demak door den soeltan van Padjang en de uitstrooming van Demaksche grooten naar Palĕmbang als gevolg dier onderwerping.

Vijftien vorsten worden opgeteld, als laatste: „Machmoed Badaroedien jang sakarang ada die Tarnatie." Aan het slot worden de jaren van nieuwe contracten opgenoemd, n.l. 1662, 1678, 1679, 1681, 1691, 1722, 1755, 1763, 1791.

Onderaan staat: Dé Perboeat oleh P. T. Karta mengala.

In dit HS. ligt eene gedeeltelijke vertaling van HS. n° 196.

XXXII.

Hikajat Maḥmoêd Badroeddîn. (HS. 201a).

33 × 20 c.M., 9 bl., 32 r. Latijnsch schrift.

Op den omslag staat: Het leven van Machmoed Badaroedin.

Dit handschrift bevat een kort relaas van de regeering van

Maḥmoêd Badroeddîn, die in 1218 H. optrad, zijne verwikkelingen met de Engelschen en Hollanders, de expeditie van Gillespie, de bemoejingen van Daendels e.d. Het slot is: „maka Tetapla Sultan Achmad Nadjamoedien die Kardia an Sampie Timpoe Gouvernement Olando pegang India toean Menteng datang djadie Kommissaris Palembang adanja.”

XXXIII.

Contract met Palémbang. (HS. 537).

31 × 21 c.M., 6 bl., 25 r.

Begin: اينله دافة سفوتڠ درى ساة
سريب انم راتس دولافن ڤوله اس دبهروى ڤول دڠن سورة ڤرجنجين
يڠتله دڤربوت بهرو سكاراڠ اين لاڬ ڤون سورة ڤرجنجين يڠ دسمفنكن
درى سڬال ڤرجنجين يڠ دهولو٢ ڤد ليم بلس هارى بولن جنوارى
ڤد تاهن سريب انم راتس سمبيلن ڤوله اس كفد وقت توان كمساريس
اسحاق ڤنتن بهوا سڬال بوڽ سورة ڤرجنجين ايت اداله دڠن كسكاأن
انتارا كدوا ڤيهق اكن ترفيكڠ سرت دتورة ڤد مليهراكن دڠن سمڤرن
اخلاص يعنى بهوا سكالى٢ تياد دافة دلالوى اتوا داوبهكن ڤد ماس كتيك
اين دالم سورة ڤرجنجين يڠتله دبهروى دموفقتكن اداڽ.

Slot: ترسورة ڤد كتيك هجرة نبى عيسى سريب توجه راتس دوا
ڤوله دوا تاهن 1722.

De bladzijden van dit handschrift zijn in Europeesche volgorde.

XXXIV.

Contract met Palĕmbang. (HS. 532.)

31 × 21 c.M., 9 bl., 17 r.

Begin: بهو سورةُ المُحبتُ واتفقهُ ڤرجنجين يڠتله دڤربوة سكاراڠ
دبهروى ڤوله شڬل ڤركاراڽ ڤرجنجين يڠ زمان ڤراب كال تله برموافقت
كدوا ڤيهق كمڤنى ويلندوى داڠن راج يڠدهولو٢ اتس تخت كرجاءن
ڤلمبڠ اداڽ يڠدمكين ايت اداله سكاراڠ اين دبهروى ڤوله دڠن سكلين
ڤركارا لاين٢ سده برموافقت داڠن كفوتسن خير وصلاح كفد ڤادك سرى
سلطان راتو يڠ مڠڤاءى تخت كرجاءن نڬرى ڤلمبڠ داڠن ڤتراڽ ڤڠيران

راتو يڠ اكن مڠڽنتيكن تخت كرجاءن سرة داڠن سكلين اوراڠ بشرا۲ يڠ
كملياڽ دالم نڬرى فلمبڠ دارفد فيهق نلم توان يڠ بڠشاوان ياٴيت
فيتروس البرتوش فن دارفار ڬورندور جيندارال دان سكل رادن فن
انديا ....

Het geheele contract van den Gouverneur-Generaal Van der Parra met den vorst van Palĕmbang is verdeeld in tien paragrafen, de eerste pĕrkara, de anderen faṣal genoemd.

Slot: ترمكتوب دان كرجاكن دالم تخت كرجاءن فادك سسهوبن راتو
فلمبڠ تاهن عيسى المسيح سريب توجه راتس توجه فوله ليم فد دوا
فوله ليم هارى بولن سفتمبر فد هجرة النبى صلى الله عليه وسلم
سريب سراتس دولافن فوله سمبيلن فد تاهن دال اخير فد دوا هارى
بولن ذو القعيده فد هارى ايسنين وقتو تڠه هارى اداڽ 1775 ١١٨٩.

De bladen van dit handschrift zijn in Europeesche volgorde.

XXXV.

Toeroenan Radja Loewoe dan Radja Soppeng. (HS. 634).

35 × 21 c.M., 17 bl., 20 r.

Dit HS. bevat een korte geschiedenis van enkele dynastieën van Zuid-Celebes, voornamelijk van Loewoe, Soppeng, Tanette, Sidenreng. Het laatste jaartal (op bl. 2) is 1861, toen Soeltan ʿAbdoelkarim van Loewoe den 16en September vrede sloot met het Gouvernement.

Het begin is: بهو انيله مپناكن ترونن راج لوٴ دان راج سوفيڠ قوم
كلورڬ برلاك استرى تورن منورن اداڽ

اد فون راج لوٴ درفد اورڠ منورن كدو لاك استرى فد نومرا سمڤى كفدنومر
18 سكلين ايت ماسڠ۲ انقڽ جوڬ مڠڽنتيكن كرجاءنڽ

Het laatst vermeld is de 21e vorst van Tanette, die zijn gebied heeft laten opmeten, die wegen heeft doen aanleggen, en die
براوله كرنيا كفد خوفيرنمنت سبوه سمباڠن امس دان سورة فرجنجين
يڠ دتمفق امس سارڠڽ اداڽ

Op bl. 2 en 4 zijn randnoten aangebracht, waarschijnlijk van Prof. Niemann.

XXXVI.

Toeroenan Radja باراڠ فيلت. [HS. 555 (1)].

$35^1/_2 \times 21^1/_2$ c.M., 1 bl., 21 r.

Over de beheerschers der landstreek باراڠ فيلت. Begin: قوله الحق فصل فد مپتاكن تورن تمورن در جانوڽ دهولو۲ يڠ ممفپاى اورڠ نكرى باراڠ فيلت مولا۲ يڠ ممفپاى اورڠ باراڠ فيلت اين تماسن ديو ليڠن دسمهر.

Slot: ترتواس فد ساة هارى بولن ذو القعيدة فد هارى حميس جم فوكل دو سنة ١٢٧۴.

XXXVII.

Tjaritĕra Manggarai. [HS. 555 (2)].

$35 \times 21^1/_2$ c.M., 2 bl.

Begin: بهو اين فرايڠاتن چريترا فرملأن تانه مڠكراى دڤرمباكن اوله تانه بيم

Dit HS. bevat een kort verhaal van de onderwerping van Manggarai en Soemba door Dewa Sang Bima, zijn komst op Bima, de geboorte van zijn zijn' zoon اندار ترمرورت van wien de vorsten van Bima afstammen, de islamiseering van Bima, de ondernemingen tegen Manggarai en de verwikkelingen met de Compagnie. Het stuk is opgesteld door den kleinzoon van Soeltan ʿAbdalḳadîm, zoon van Soeltan ʿAbdalḥamîd, die zich de broeder van den feitor van Bima noemt.

Slot: فد هارى اثنين وقت ضحى انم هارى بولن ربيع الاخر سنة ١١٧٦ البا اينوله سرى سلطان عبد القديم فركى دتانه مڠكراى.

AFDEELING IV.

Inlandsche Wet en Adat.

XXXVIII.

Oendang Oendang Bandar. (HS. 540).

$34^1/_2 \times 21^1/_2$ c.M., 22 bl., 34 r.

Op den omslag staat: اونداڠ٢ ڤڠرن راج ڠيچا دوسون بندار.

Het eerste hoofdstuk is de Atoeran Marga, verdeeld in 22 artikelen, zeer verwant aan die der Oendang Oendang Palĕmbang, en nu en dan daarmede gelijkluidend.

Het tweede hoofdstuk is de Atoeran doesoen dan bĕrladang in 16 artikelen, en het derde de ᶜAdat pĕrhoekoeman in 103 artikelen, wederom zeer gelijkende op het overeenkomstige hoofdstuk der Oendang Oendang Palĕmbang (Zie n°. XLII). Vooraf gaat eene inhoudsopgave van alle artikelen, gedateerd: بينتوهن فدا 4 مى 1862

Slechts de rechterhelft der pagina's is beschreven.

XXXIX.

Oendang Oendang I. [HS. 222 (2)].

$20 \times 15^1/_2$ c.M., 94 bl., 15 r.

Na de eulogie roept de auteur Allah's bijstand in bij het
منوسونكن سڬلا فركتانْ عادة٢ دان اوندڠ٢ سرتا حكومن يڠتله دلازمكن
داريفد نينيڠ فرفاتيه سباتڠ دارفدا اول زمان ننبڠ كيت كتمڠڬوڠن
يڠتله ديفرفڬاڠي اوليه سڬلا حاكم يڠ بشر٢ يڠتراوتما دالم علمو سڬلا
راج٢ يڠ عادل دان سڬلا وازير٢ يڠ مجتهد سرتا سكلين علما٢ يڠ كامل
مكمل دان سڬلا اهل العقل يڠ عاريف لاڬي بيجقسان يڠتله مشهور
دالم عالم منڠ كربو

Daarna wordt uiteengezet dat de wet tweeledig is: 1°. die volgens de adat, ontvangen van de nenek Katoemĕnggoengan dan Parapatih Sabatang, 2°. die volgens de sjarᶜ, welke is de ḥadîth dan dalîl sĕrta idjmâᶜ sĕgala ᶜoelamâ. De adat nu is zesvoudig: 1°. چوفق يڠ اصل 2°. چوفق بوتن 3°. كات فوساك 4°. كات موفقة

5°. كات دهول كات بتفاتى 6°. كات كمدين كات بچارى. Na vermelding der verschillende bepalingen, voornamelijk van strafrechterlijken aard, vangt de schrijver zonder overgang aan met het Mohammedaansch procesrecht; omstreeks bl. 20 begint eene uitvoerige opsomming der vereischten voor de getuigen, met vele fâ'idah's, het optreden voor den rechter, de bekentenis; daarna volgt het strafrecht. De bedoeling van den auteur is den indruk te geven dat dit gedeelte van het Moslimsche schoolrecht inderdaad in Mĕnangkabau zoude gegolden hebben.

Het handschrift is gedateerd 27 Ramaḍân 1285.

XL.

Oendang Oendang II. [HS. 222 (3)].

21 × 17 c.M., 84 bl., 18—22 r. Latijnsch schrift.

De doxologie ontbreekt. In plaats van دالم علم منغ كربو heeft dit handschrift: dalam Poelau Andalas.

Dit HS. is niet, zooals het voorgaande, telkens onderbroken door gedeelten van het Mohammedaansche procesrecht. Terwijl in het vorige HS. onmiddelijk na de vermelding der inlandsche strafwetbepalingen eene aanwijzing volgt hoe gehandeld moet worden wanneer adat en Moslimsche wet met elkander in strijd zijn, en daarna de uiteenzetting der artikelen van de theoretische Moslimsche wet nopens de manier van procedeeren gegeven wordt, volgt in dit HS. onmiddelijk op de inlandsche strafbepalingen — welke in de andere bewoordingen gesteld zijn dan die van het vorige manuscript —: de Zamoen (artinja mamboenoeh orang dengan pengatahwannja) de Sakar (artinja mamboenoeh orang dengan tidak pengatahwannja), de sarat barpindah hoetang kapada waris nan sapandjang adat, (bl. 63), de Mara Tabat kapala Kotta (bl. 67), het mandirikan Imam sambahijang (bl. 69) en het mandiriken Imam adat (bl. 77).

Hoewel dit HS. ook in spelling vaak gebrekkig is, vertegenwoordigt het toch eene meer volledige, echte en oorspronkelijke redactie dan het vorige manuscript, dat slechts voor een gering deel — nauwelijks één vijfde — inlandsche wetsbepalingen bevat.

Slechts de rechterhelft der pagina's van dit HS. is beschreven.

XLI.

Katĕrangan pĕrkata'an sĕgala oendang oendang. [HS. 236 (3)].

34 × 21 c.M., 2 × 4 bl.

Verklaring van eenige uitdrukkingen in Palĕmbangsche wetten voorkomende, gevolgd door eene kleine verhandeling over enkele adat's voor en na de invoering van het Nederlandsch gezag.

In Latijnsch en in Arabisch schrift.

Bovenaan staat: Behoort bij missive van 14 Juni 1870, n° 56. De stukken zijn beide gedateerd 23 Mei 1870.

XLII.

Oendang Oendang Palĕmbang I. [HS. 236 (7)].

34 × 21½ c.M., 45 bl., 40 r. Latijnsch schrift.

Het eerste hoofdstuk is getiteld Adat boedjang Gadies Kawien, en verdeeld in 27 „patsal's", het tweede (bl. 9) Atoeran Marga in 29, het derde (bl. 16) Atoeran doesoen dan berladang in 32, het vierde (bl. 25) Adat perhoekoeman in 64, het vijfde (bl. 41) Atoeran Padjak in 16.

Alleen de rechterhelft der pagina's is beschreven.

XLIII.

Oendang Oendang Palĕmbang II. (HS. 416).

33½ × 21 c.M., 64 bl., 32 r.

Op den omslag staat علامت بوكو اونداڠ اونداڠ يڠدبيترروة داولوان نكرى فليمبڠ.

De rechterhelft der bladzijden bevat den tekst in Latijnsch schrift, de linker in Arabische karakters.

De eerste drie hoofdstukken zijn dezelfde als van HS. 236 (7), maar het vierde is in dit HS. Atoeran Kaoem verdeeld in 18 „pasal's", het vijfde (bl. 37) is gelijk aan het vijfde en het zesde (bl. 43) aan het vierde van het vorige HS.

De spelling in beide handschriften is verschillend, evenwel niet belangrijk, gelijk blijken kan b.v. uit § 4 uit de Adat Pĕrboekoeman, naar HS. 236 (7): Djika orang jang daoewa oetang pioetang membaijar tanda srah tiada boleh lagie Pasi Rah perwatien ambil

walesan djika oetang terbaijar, en naar de transscriptie in dit HS.: Djika orang iang dawa oetang pioetang membaiar Tanda srah tiada bole lagie Passirah Proatin ambil Walassan djika oetang terbaiar.

Andere handschriften:

Batavia: Collectie Bataviaasch Genootschap, nos. 140 (4 hoofdstukken) en 150 (compleet).

XLIV.

Atoeran dan Oendang Oendang didalam pĕgangan Mokko Mokko. (HS. 180).

32 × 20½ c.M., 8 bl. 38 r. Latijnsch schrift.

Na eene inleiding over de hoofden en hune bevoegdheden volgt een veertiental bepalingen voornamelijk van strafrechterlijken aard.

Het slot is: Mokko Mokko den 31e July 1855
De Gezaghebber
(w. g.) N. Hewetson.
De Toeankoe Regent van Mokko Mokko
(w. g.) Sulthan Takdir Chalipa Tullah Sah.

XLV.

Oendang Oendang Bangkahoeloe. (HS. 210).

33 × 21 c.M., 22 bl.. 18 r.

Dit HS. is eene copie van het in 1821 in Londen gedrukte werk A Code of Laws as established bij the Pangerans Court at Fort Marlborough collected bij Henry Robert Lewis Esq. Het wetboek is verdeeld in 42 paragrafen. De gedrukte tekst is in het bezit van het Kon. Instituut.

XLVI.

Atoeran orang orang bĕrladang. [HS. 236 (4)].

33 × 21 c.M., 8 bl., 32 r. Latijnsch schrift.

Eene kleine verhandeling over enkele adat's bij den landbouw, voorafgegaan door een scheppingsverhaal dat slechts éene pagina

beslaat. Het stuk heeft ongetwijfeld betrekking op Palĕmbang. De titel is: Inila soerat pesaka ninik poeyang toeroen ganti orang marga adjie die basaken melayoe adanja.

XLVII.

Gebruiken in Moesi Ilir. [HS. 236 (6)].

32 × 20 c.M., 26 bl., 31 r. Latijnsch schrift.

Op den omslag staat: Over de afkomst van de bevolking der Moussie Ielier.

Van 17 marga's worden in dit handschrift in regelmatige volgorde medegedeeld: de herkomst der bevolking, der godsdienst, de huwelijksgebruiken, de gebruiken bij het sterven, en de middelen van bestaan.

XLVIII.

Adat orang djawa di nĕgĕri Malang. (HS. 322).

34 × 21 cM., 18 bl., 37 r. Latijnsch schrift.

Begin: Die bawak inie darie adatnja Orang djawa njang soeda die pake selamanja die Negrie malang.

Het geschrift behandelt: de slamĕtan's, geloften, huwelijksgebruiken, adats gedurende zwangerschap, bij en na de bevalling, bij het tandenvijlen, bij sterven en begrafenis en bij het bouwen van een huis.

Het handschrift is slechts aan de rechterhelft der pagina's beschreven.

XLIX.

Atoeran nĕgĕri Palĕmbang. (HS. 536).

33 × 21 c.M., 9 bl., 30 r. Latijnsch schrift.

Begin: adapoen atoeran ijang tela terpakie kepada orang Besar didalem negrie Palembang.

Dit handschrift bevat eene beschrijving der gebruiken bij de geboorte, de besnijdenis, de naamgeving, huwelijk, sterven en begrafenis, bij de voorname lieden in Palĕmbang in zwang.

L.

Atoeran nama gĕlaran prijaji jang dibawah Soeltan. (HS. 595).

$31^1/_2 \times 20$ c.M., 4 bl., Latijnsch schrift.

De volledige titel is: Iniela atoeran Nama Gelaran pariijaie mantrie die dalam Nigrie jang die bawa Sultan. In dit HS. wordt aangegeven welke titels aan de bloedverwanten, aanverwanten (jang tjoema parmielie) en hoogste ambtenaren des soeltans (van Djokjakarta?) kunnen gegeven worden.

LI.

Pĕkĕrdja'an Orang Dajak. (HS. 580, 2de gedeelte).

$32^1/_2 \times 20$ cM., bl. 12—16, 26 r.

Dit gedeelte bevat eene korte vermelding van enkele Dajaksche gebruiken, gevolgd door eene genealogie van vorsten en toemĕnggoengs in Martapoera.

LII.

Transscriptie hiervan (HS. 579, 2de gedeelte).

$32^1/_2 \times 20^1/_2$ c.M., bl. 10—14.

Hier achter volgt een begin van „Adatnja Daijack Siang dan Moeroeng."

AFDEELING V.

Gedichten.

LIII.

Njanjian deri bahasa Haruko tarsalin kapada bahasa malayu. (HS. 577).

33×21 c.M., 5 bl., Latijnsch schrift.

Links staat de Haroeko-tekst, rechts de Maleische vertaling; onder elk lied wordt in het Maleisch de bedoeling en de verklaring der toespelingen medegedeeld. Er staan 17 liederen met vertaling,

en enkele noten in het Hollandsch, in dit handschrift, dat met „n°. 18", zonder het 18e liedje echter, eindigt.

LIV.

Njanjian derij bahasa Oma tersalin kapada bahasa malayn. (HS. 575).

34 × 21 c.M., 3 bl., Latijnsch schrift.

Dit handschrift is op dezelfde wijze ingericht als het voorgaande; het bevat 13 liederen.

LV.

Pantoens. (HS. 533).

31 × 20 c.M., 6 bl., 26 r.

Verschillende pantoens, met zeer veel Měnangkabausche woorden, nl. „pantoen laki-laki" met „djawab pěrampoean", 2 × 9 in aantal, „pantoen boedjang" en „djawab gadis", 12 in aantal, en eenige „djawab gadis", de laatste met verklaring.

LVI.

Sjair Alif Ba Ta. (HS. 635).

34 × 21 c,M., 10 bl., 32 r.

Links de tekst in Arabisch schrift, rechts de transscriptie. Een kunsteloos rijmelwerk, beginnende met de waarde en de beteekenis van den alif, daarna handelende over den resident van Riouw die den 28en Juni 1893 vertrok, en grootendeels bestaande in vermaningen, en aanwijzingen nopens goede vormen in het spreken.

Met het gelijknamige gedicht in Cod. Leid. 1735 en HS. Von de Wall n°. 236a heeft dit gelegenheidsgedicht geene verwantschap.

LVII.

Sjairs. (HS. 629).

21 × 17 c.M., 41 bl., 22 r.

Geschenk van den heer A. L. van Hasselt.

Het eerste gedicht is aan uitlegging van droomen gewijd; vele

Arabische woorden, voor het meerendeel zeer slecht gespeld, komen in dezen sjaʿir taʿbir mimpi voor. De schrijver, „Mohd Cassim" heeft dit rijmwerk den 20 Februari 1896 te Riouw voltooid.

Op bl. 20 begint een sjaʿir over de kenmerken van vrouwen en hare firâsah, welks lezing aanbevolen wordt met de woorden جيكلو هندق منچاى بينى ليهتله توان دالم فتوا اين.

Op bl. 32 begint een negenvoudige رقسى اوراڠ برلاكى استرى ingeleid met de regels:

سده اية ايوڠ تولن   هندقله كيت بولڠ سمبيلن
سمواڽ هندق كيت فراتيكن   دڠن اڠكا ابجد هندقله جملهكن
دالمڽ اية بوليه دكيرا٢كن   دباوه اين همب سبوتكن

Op blz. 37 staat de vermelding der hoeroef dan angka firasat, als volgt:

7 9 9 8 9 3 6 7 2 7 4 6 8 3 5 4 2 1
ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع
1 1 3 5 6 5 4 3 2 1 8 1
غ. ف ق ك ل م ن و ه لا ء ى

De laatste vier bladzijden bevatten een „sjair slamat Sri Padoeka Toean Besar berangkat berlajar" door „Mohd Cassim" den 30en Maart 1896 te Riouw vervaardigd.

AFDEELING VI.

Islâm.

LVIII.

Mohammedaansche wetten. (HS. 580, 1e gedeelte).

$32^1/_2 \times 20$ c.M., bl. 1—11.

Enkele wetsartikelen over strafrecht, voornamelijk over de dijah, procesrecht en erfrecht.

LIX.

Transscriptie hiervan. (HS. 579, 1e gedeelte).

$33^1/_2 \times 20^1/_2$ c.M., bl. 1—10.

De artikelen zijn genommerd. Enkele aanteekeningen in het Hollandsch zijn aan den rand aangebracht.

LX.

Erfrecht. (HS. 612).

34 × 67 c.M., 2 vellen plano.

Tabellarisch overzicht van de verdeeling der nalatenschappen volgens de Mohammedaansche wet, het eene vel in Arabisch, het andere in Latijnsch schrift.

LXI.

Bidâjat almoebtadî bifaḍl Allâh almoehdî I. (HS. 625).

21½ × 16½ c.M., 105 bl., 19 r.

Incompleet exemplaar afkomstig uit Atjeh; zie Notulen van het Kon. Instituut 16 Febr. 1895 (Bijdragen, 6e volgreeks I, bl. XXVII).

Het geschrift is verdeeld in drie bâb's; het eerste handelt over den islâm, den îmân, den tauḥîd en de maᶜrifah, het tweede over de çalât en wat daarmede samenhangt, en het derde over de vasten en wat daarmede samenhangt. Volgens de inleiding bevat dit in de Mohammedaansche wereld zeer bekende werk: satĕngah daripada sĕgala iᶜtiḳâd dan sĕmbahjang dan poeasa bĕrhias dĕngan bĕrhagaj-bagaj moetiara dan manikam bĕrkarang. De vertaling van den titel is: pĕrmoela'an orang jang menoendjoek kami djalan jang bĕtoel.

LXII.

Bidâjat almoebtadî bifaḍl Allâh almoehdî II. (HS. 628).

21½ × 17 c.M., 77 bl., 17 r.

Onvolledig exemplaar, ook uit Atjeh afkomstig (Zie Notulen. Kon. Inst. ibid.). Vooraf gaat eene doᶜâ welker 16 malige uitspreking in éénen nacht eene voortreflijke uitwerking heeft.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 285—286, cod. 3280 en 3281.

Batavia: Collectie-Von de Wall, nº. 17.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap: nos 102 A, 105, 108, 282, 298, 318, 324, 325, 345, 376 B, 377 B en 381 A.

LXIII.

Geloofsleer e. a. (HS. 624).

Afmetingen van den omslag: 21 × 15 c.M.

Bl. 1—6. Onsamenhangende aanteekeningen, o.a. over geloofsleer.

Bl. 7—69, 17 r. Fragment van een werk over geloofsleer. De laatste bladzijde dier verhandeling is Atjehsch.

Bl. 69 en 70. Gebeden en djimats.

Bl. 70—75. Kleine verhandeling over geloofsleer.

Bl. 76—79, 17 r. De verhandeling over de geloofsbelijdenis van Sjaich Noêroeddin ibn ʿAli ibn Ḥasandji ibn Moeḥammad Ḥamîd getiteld Sjifâʿal ḳoelôeb. Andere handschriften van dit werkje bevinden zich te Batavia, Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 115 B en 339 B.

Bl. 80. Over de nijjah tot den sĕmbahjang.

Bl. 81—87. Arabisch gedeeltelijk met interlineaire Maleische vertaling; over den adab.

Bl. 88—96. doʿâ's, djimats en berekeningen.

Bl. 96—139, 13 r. Verhandelingen over de vereischten voor het imâm zijn bij de çalâts, over de beteekenis der sĕmbahjangs en over de geloofsleer.

Bl. 140. De nijjah voor de vasten.

Bl. 141 en 142. Over den sĕmbahjang.

Bl. 142—153. Doʿâ's, djimats, fâidah's en losse notities.

Bl. 154. Begin der Kifâjat al ʿibâdah, waarvan te Batavia een exemplaar aanwezig is, collectie-Bataviaasch Genootschap n°. 314.

Bl. 155—157. Djimat's en berekeningen.

Bl. 158—176, 17 r. De Kifâjat al ʿibâdah, eene verhandeling رسالة مختصرة = risalat jang simpan genoemd, over het geloof.

Daarna volgen nog enkele bladzijden met gebeden en losse aanteekeningen van weinig belang, benevens djimats.

Ook dit handschrift is uit Atjeh afkomstig; zie Notulen-Inst. l.c.

LXIV.

Geloofsleer. (HS. 626).

$20^1/_2$ × 16 c.M., 49 bl.

Bl. 1—33, 19 r. Catechismus over de geloofsleer, in soe'âl's en djawâb's. In den aanhef wordt dit vragenboek genoemd eene

رسالة يڠ نمڤن ڤد براڤ مساكن اعتقاد يڠ سمڤى اكن سكل طالب العلم.

Bl. 34—43, 19—20 r. Verhandeling over de nijjah tot de çalât, aangeduid als سوات ڤركتان ڤرى ڤد مڽتاكن سكل ڤرنته سمبهيڠ دان سكل مقارنه برعيڠ دكرجا دڠن دى سڤاى بيذ انتار كدواڽ دان ياٴيت بارڠيڠ صح سمبهيڠ يڠدكرجاكن دڠن دى دڠن بارڠ يڠتياد صح سمبهيڠ يڠدكرجا دڠن دى

Bl. 43—46, Eene fâ'idah ontleend aan de Faḍâ'il al ʿAsjoêrâ over de bijzondere uitwerkingen van sĕmbahjangs op den ʿasjoeradag, d. i. den 10en Moeharram.

Bl. 47—49. Verhandeling over den oorsprong der tahlîl's voor de overledenen en voor de levenden.

Het slot vormt de formule der nijjah tot de vasten.

Ook dit handschrift is afkomstig uit Atjeh; zie Notulen-Instituut, l. c.

LXV.

Mystiek. (HS. 627.)

22 × 16 c.M., 44 bl.

De eerste twintig bladzijden zijn gevuld met allerlei notities, hoofdzakelijk van mystieken aard.

Bl. 20—44 bevatten eene verhandeling over de mystiek volgens de sjaṭarijjah en naksjibendijjah-tarikah's, in welker aanvang na eene behandeling van den dzikr, wordt gezegd: الحمد لله طريقة الشادة الشطاريه والنقص بنديه بهوسڽ انيله طريق سلسلة شطارية دان ناقص بندية بك فڠهول كيت سيدنا على دان بك فڠهول كيت سيدنا ابو بكر كدواڽ ايت خليفة بك فڠهول كيت نبى محمد صلى الله عليه وسلم تتاڤى كدواڽ ايت دڠن اشاره كرڽ جو وبأمره الشيخ بالتوبة عن جميع الذنوب والمعاص.

Aan het slot wordt het werk in gebrekkig Arabisch genoemd: (تم هذا الكتاب المسمى) الخلواتيه.

Ook dit handschrift is afkomstig uit Atjeh; zie Notulen-Instituut, l. c. waar op gezag der hoogleeraren Niemann en Van der Lith gezegd wordt dat de handschriften (nos 624—628) „niet de minste waarde bezitten."

AFDEELING VII.

Varia.

LXVI.

Kitab Taʿbir. (HS. 604).

bl. 1—47, $19\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ c.M., bl. 48—137: $20\frac{1}{2} \times 17$ c.M.
137 bl., 13 r.

Het handschrift bevat drie taʿbir-boeken, nl. de verklaring van droomen (تعبير مغفى), van zon- en maansverduistering (تعبير كشوف القمر والشمس) en van aardbevingen (تعبير لندف). De droomen worden ingedeeld naar de weekdagen, en naar de beginletter van den droom in elken aan den met name genoemden dag voorafgaanden nacht. De eerste paragraaf handelt over den Vrijdagnacht; de letters hebben de volgorde van het Arabische alphabet, en na de ه komen de lam-alif, de ja, de tja (die ook na de djim volgde), de nga, de ga en de nja. De tweede paragraaf handelt over den Zaterdagnacht en hier staat de tja slechts éénmaal, op hare plaats achteraan. In zeven paragrafen worden de nachten behandeld, tot bl. 42; aan het slot worden enkele gebeden tegen veel en angstig droomen medegedeeld. Op de volgende bladzijde worden de zon- en maansverduisteringen behandeld, en wel in acht paragrafen, naar de acht jaren van den achtjarigen cyclus, elke paragraaf weder afgedeeld naar de twaalf maanden. De paragrafen zijn: alif, ha, djim, za, dal, ba, wau en dal-achir. Op dezelfde wijze is de uitlegging der aardbevingen verdeeld. (bl. 64—86).

Aan het slot beveelt de schrijver allen die de uitlegging willen gebruiken aan eerst toestemming te vragen aan de wetgeleerden, en doet de mededeeling dat het werkje is goedgekeurd door Sjaich ʿAbdoerra'oêf van Atjeh, benevens Sjaich Badroeddîn en Sjaich ʿAbdoellah, beiden van Lahore, die den eerstgenoemde in Arabië hebben leeren kennen, en dat deze drie sjaichs hem waçijjat's hebben gegeven van moreelen en religieusen inhoud, welke vermaningen de auteur aan zijne lezers overbrengt.

Op bl. 91, na de vermelding van droomen die men niet mag uitleggen (die in dommeling niet in slaap, die vóór de reiniging en die van vorsten en rijken behalve de goeden onder hen) volgt

de interpretatie van de droomen naar de onderwerpen, en wel over: den hemel, de menschen, de viervoetige dieren, de boomen, enz. tot twintig toe, in even zooveel bâb's, de laatste, op bl. 125, over droomen van onreinheid. Dit gedeelte is gedateerd 2 Dzoelka'idah 1248, 16 April 1833.

Op bl. 127 begint eene verklaring van onwillekeurige bewegingen in het menschelijk lichaam, op bl. 135 eene verhandeling over de teekenen van geluk en ongeluk aanbrengende katten.

Het slot is: انيله سواة اسم بارغ سياف مباچ اسم اين نسچاي تياد مغنائى سنجات تتاڤ تياد كامى توليسكن ددالم كتاب كارن تياد سواة يغ برحاجة اكن اسم اين.

De schrijver noemt zich رادين محمد ادريس انق اديڤاتى تڬل.

Andere handschriften:

Leiden: Catalogus, bl. 304, cod. 1695 en 1966.

Batavia: Collectie-Von de Wall, n°. 217.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap 376 A (slechts de droomuitlegging naar de onderwerpen).

LXVII.

Cosmogonie. (HS. 535).

$33^1/_2 \times 20^1/_2$ cM., 2 bl., Latijnsch schrift·

Eene cosmogonie, naar het schijnt een begin van een radjah.

Begin: awang lagie oewoeng Beloem ada djadie aras Korsie Beloem ada djadie Boemie Langit beloem ada djadie Boelan Bintang beloem ada.

LXVIII.

Reis in Palĕmbang. (HS. 600).

$33^1/_2 \times 21$ c.M., 3 bl., 32 r.

Dagregister van eene reis in Palĕmbang in het jaar 1847.

Begin: كفد هارى 21 اقتبور 1847 براغكة دارى فلمبغ فرڠى دايليران دان بافو اسين برسام٢ تورة توان فن ننبوسى يغ جادى كونترلور.

De laatste dag waarover gerapporteerd wordt is 31 October.

LXIX.

Rapporten over Palĕmbang. (HS. 563).

33 × 21 c.M., 70 bl. Latijnsch schrift,

De eerste acht bladzijden bevatten rapporten van Toemĕnggoeng Soera Nendita van Ogan Oeloe in 1847. Overigens bevat het HS. voornamelijk bevolkingsstaten; een staat van opneming der Batang Ari in 1835 is ook in Arabisch schrift aanwezig, afzonderlijk geschreven.

LXX.

Rapport over Moesi Oeloe van 1847. [HS. 236 (5)].

33 × 21 cM., 19 bl., 35 r. Latijnsch schrift.

Bovenaan: piyagem N°. I, 1847. Begin: Menjataken hal keadan die marga sanga desa pesira Depatie Anga Mengala.

LXXI.

Instructie aan de hoofden van Palĕmbang. [HS. 236 (1)].

32 × 21 cM., 10 bl., 20 r.

Bovenaan staat De Kock.

Begin: بهو ايتله سورة اتوران يڠدجالنكن كڤاد ٢ دڤتي دالم جاجاهن فلمبڠ.

De instructie is verdeeld in 19 paragrafen.

Slot: 1846 جنوارى 23 فلمبڠ

LXXII.

Brieven. (HS. 229).

Een Bundel brieven, enkele in Latijnsch schrift, van Palĕmbang, allen van 1848; 20 stuks.

LXXIII.

Brieven. [HS. 236 (2)].

34 × 21½ c.M., In Arab. en Holl. schrift.

Van Toeankoe Laras nan berampat Danau dan Matoea aan den Commandeur van Salapan Kota en Toedjoeh Loerah.

Bovenaan staat: Behoort bij missive van den Gezaghebber van 14 Juni 1870, n° 56.

LXXIV.

Brief. (HS. 240).

46 × 33 c.M.

Met veel verguldsel versierde brief van den soeltan van Bima aan den Gouverneur-Generaal Van der Capellen, van 1 Ṣafar 1239 H.

LXXV.

Brieven. (HS. 241).

40 × 27 c.M. Latijnsch schrift.

Rijkelijk versierde brief van den Soeltan van Soemĕnĕp Pakoe Nata Ningrat aan den Resident van Soerabaja P. Vreede Bik, van 1 Januari 1854.

44 × 35 c.M, Latijnsch schrift.

Idem van den Panĕmbahan van Madoera Tjakra Adi Ningrat aan den Resident van Soerabaja, van 1 Januari 1854.

LXXVI.

Brief. (HS. 246).

52 × 41 c.M.

Rijk versierde brief van Pakoe Nata Ningrat, Soeltan van Soemĕnĕp aan den Gouverneur-Generaal Van der Capellen van 27 Februari 1826.

LXXVII.

Brieven. (HS. 319).

Zeventien brieven uit Atjeh, benevens losse papieren met opgaven van goederen en enkele teekeningen. Voorin ligt eene lijst der 17 brieven met vermelding van de namen der afzenders en geadresseerden.

LXXVIII.

Brief. (HS. 599).

27 × 21 c.M.

Blijkbaar gefingeerde brief van een zich سوريا نندبيت noemenden schrijver aan een verder niet aangeduiden فادك توانكو, zonder datum.

LXXIX.

Passen. (HS. 621).

Vijftien stuks passen en scheepsverklaringen uit Atjeh, vele voor gezien geteekend door officieren van Z.M. oorlogsschepen in 1874. Voorin ligt eene inhoudsopgave met aanteekeningen van wijlen Prof. Juynboll van 27 December 1875.

LXXX.

Nama sajoer sajoeran dan boeah boeahan. (HS. 594).

$34^1/_2 \times 21$ c.M., 7 bl., Latijnsch schrift.

Door een regent van Buitenzorg opgemaakte lijsten. 1e Lijst darie nama segala roepa boea boea njang orang ketjil biassa makan; links de inlandsche namen, rechts, met eene andere hand, de botanische namen; 2e Lijst darie nama Segala roepa saijoeran njang orang ketjil biassa makan, links: nama Saijoeran njang orang ketjil biassa makan, rechts: orang ketjil makan pagimana die bikinnja. In de linkerkolom zijn met eene andere hand de botanische namen bijgeschreven.

LXXXI.

Krissenboek. (HS. 529).

33×21 c.M., 38 bl., 21 r. Latijnsch schrift.

Op een etiquet op den fluweelen band: Raden Arija Tjietro Somo. Begin: die Bawah inie Tjarieta iang bertama memboewat Zendjata. Het HS. bevat teekeningen en beschrijvingen van bijzondere krissen op last van met name genoemde vorsten en grooten gemaakt in de javaansche jaren 152, 216, 230, 261 enz. tot 1774. Op bl. 37: Tamat tanda roepa nja keries, tersoerat die Bondjot Kallienjamat 3 arie Veberwarie 1859 pada Raden Arija Tjietro Somo Adiepatie dongkol Iapara. Daarna volgen nog enkele regels over de namen van verschillende soorten ijzer en drie „pammoor" (pamor) soorten met kleine figuren.

Waarschijnlijk is dit geschrift uit het Javaansch vertaald.

LXXXII.

Nieuwe Testament. (HS. 544).

27 × 20 c.M., 697 bl., 29 r. Latijnsch schrift.

Van de Handelingen der Apostelen tot het slot der Openbaring van Johannes.

Begin: Perbowatan Rasoel Rasoel jang Kadoes jang soedah de Soerat oleh Lucas.

Slot: Tamat atawa Kasoedahan Katoeronan atawa Kanjataan Johhanna daan segala kitaab pardjandjian bharou.

Het schrift is uit de 17e eeuw.

LXXXIII.

Catechismus. (HS. 543).

26 × 20 c.M., 391 bl., 22 r. Latijnsch schrift.

Maleische vertaling, naar het schrift te oordeelen uit de 17e eeuw, van een uitvoerigen catechismus der Christelijke leer, eindigende met het Onze Vader en de vragen en antwoorden daarop betrekking hebbende, waarbij gewaarschuwd wordt tegen het ijdellijk gebruiken van vele woorden, gelijk de Hindoe's doen.

LXXXIV.

Timoreesche Spraakkunst. (HS. 572).

21½ × 17 c.M., 19 bl.. Latijnsch schrift.

In het Hollandsch en in het Maleisch gestelde korte spraakkunst van een dialect van Timor; de opschriften der paragrafen zijn in het Hollandsch, de voorbeelden in het Maleisch. Achteraan eene verhandeling over den godsdienst der lieden van Timor Amrassie, groot 6 bladzijden, getiteld Agama deri awrang Timor Amrassie.

LXXXV.

Daftar Parkata'an. (H.S. 574).

31 × 16 c.M., 30 bl., 26 r. Latijnsch schrift.

Een „Daftar Perkata'an" getitelde woordenlijst in twee kolommen; links de „Bahasa Negerij", rechts „Malajuw". Behalve woorden bevat het HS. ook korte zinnen in beide talen.

LXXXVI.

Ternataansch-Maleische woordenlijst. (HS. 582).

32 × 21 c.M., 6 bl.

Bovenaan staat: ڤد تاهن سريب دو راتس انم ڤوله سهرى بولن سعبان هريڽ خميس ؤرس ڤوکل سمبيلن ڤد کتيک ايت مک توان ڬفرنور در ملوک توان بسر کليامى سيريير منت بهاس ترناتى کاسى مڠرة دڠن بهاس ملايو ڤد سکرتارس ترناتى حج عبد الحبيب.

Onderaan: جمله سمواڽ سراتس ليم ڤوله بهاس اداڽ.

LXXXVII.

Transscriptie hiervan. (HS. 581).

$32^1/_2 \times 20^1/_2$ c.M., 5 bl., Latijnsch schrift.

Bovenaan staat: Pada tahon 1260 Saharie bulan Sa'aban harinja chamis oras poekol 9 atan 14 h: b: Augustus 1844; pada kutika itu maka tuwan Gouverneur derie Molokoe Tuwan Besar G. de Seriere minta bahasa Ternata kaseh mengartie dengan Bahasa Malajoe pada Secretaris Ternate Hadjie Abdul Habib.

Onderaan: Djumlat Samoeanja 15 bahasa adanja Menjalim jang benar Djortoelis Malajoe Soleyman.

LXXXVIII.

Maleisch-Timoreesche woordenlijst. (HS. 584).

$34^1/_2 \times 21^1/_2$ c.M., 22 bl., Latijnsch schrift.

Na de woorden volgen enkele korte volzinnen en vervoegingen in slecht overgeschreven Nederlandsch, b.v. ik heb bevelen, gij heb bevelen, hij heft bevelen.

De laatste twee bladzijden worden ingenomen door eene Nederlandsch-Makassaarsche woordenlijst.

LXXXIX.

Woordenlijst. (HS. 588).

33 × 21 c.M., 47 bl., 32 r. Latijnsch schrift.

Woordenlijst in twee kolommen; links Maleisch, rechts eene niet aangeduide taal, waarschijnlijk uit het Zuid-Oosten van den

Archipel. De telwoorden 1—10 zijn: osser, doei of sarro, kior, fiak, napobba of imsoejin, onem, fiek, 8 komt niet voor, sioe 10 komt niet voor.

XC.

Minahasisch-Maleische Woordenlijst. (HS. 590).

32 × 20 c.M., 17 bl., 22 r. Latijnsch schrift.

Op den omslag staat: Bahasa Minahasa Tersalin kapada Bahasa Malayuw. Nuuwuh Nemahasa Injeera Inwie Nuuwuh Malajuw. Iang Bowat ·ini Iisrael Petrus Hermanus Sumanpan. Kema pada 19 h. b. September 1844.

XCI.

Maleisch-Kakas-Langoewan Woordenlijst. (HS. 592).

33½ × 21 c.M., 8 bl., 31 r. Latijnsch schrift.

Bovenaan staat: Woordenlijst van eenige woorden en volzinnen in de Alfoersche taal en van de verschillende uitspraak en beteekenis tusschen het Sondereesch en Tondaansch.

Op de eerste twee bladzijden staat het Nederlandsch in de eerste kolom, maar verder is de eerste kolom Maleisch, de tweede Kakas en de derde Langoewan.

Onderaan staat: Buatang deri jang bertanda atas mintahan tuwan van Delden Minado pada 9 h.b. October 1844. D. J. S. In Miriwang.

XCII.

Maleisch-Alfoersche Woordenlijst. (HS. 593).

33 × 21 c.M., 8 bl., 37 r. Latijnsch schrift.

Bovenaan staat: Woordenlijst van eenige woorden en volzinnen van het Maleisch in het Alfoersch en de verschillende uitspraak en betekenis tusschen de distrikten Sonder, Tondano, Kakas, Languwang en Saronsong, alsmede eenige woorden van het Mangindanowo en Balangingie.

De 1e kolom is Maleisch, de 2e Alfoersch van Kakas, de 3e

Alfoersch van Langowan, de 4e Mangindanowo en de 5e Balangingie. Op bl. 5 en 6 zijn slechts de eerste drie kolommen ingevuld.

XCIII.

Maleisch-Měnangkabausche Woordenlijst. (HS. 596).

33 × 20½ c.M., 2 bl., Latijnsch schrift.

Bovenaan staat Menangkabau Selat, met welk laatste woord wasrschijnlijk Riouw-Maleisch bedoeld is. Het woord is echter niet duidelijk geschreven.

Nummers der Handschriften met volgnummers en bladzijden in den catalogus.

HS. 600	nº. LXVIII,	bl. 233	HS. 626	nº. LXIV,	bl. 230
» 604	» LXVI,	» 232	» 627	» LXV,	» 231
» 605	» X,	» 196	» 628	» LXII,	» 229
» 607 1e ged.	» VIII,	» 193	» 629	» LVII,	» 227
» » 2e »	» VI,	» 190	» 630	» XIX,	» 207
» 608	» I,	» 185	» 631	» XIII,	» 198
» 612	» LX,	» 229	» 632	» XX,	» 209
» 621	» LXXIX,	» 236	» 633	» VII,	» 191
» 624	» LXIII,	» 230	» 634	» XXXV,	» 219
» 625	» LXI,	» 229	» 635	» LVI,	» 227

INDEX DER HANDSCHRIFTEN.

INHOUD.

AFDEELING I.

Verdichte Verhalen.

AFDEELING II.

Mohammedaansche Legenden.

AFDEELING III.

Geschiedenis.

AFDEELING IV.

Inlandsche Wet en Adat.

AFDEELING V.

Gedichten.

AFDEELING VI.

Islâm.

AFDEELING VII.

Varia.

EENE ENGELSCHE LEZING OMTRENT DE VEROVERING VAN BANDA EN AMBON IN 1796 EN OMTRENT DEN TOESTAND DIER EILANDENGROEPEN OP HET EIND DER ACHTTIENDE EEUW.

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT

DOOR

MR. J. E. HEERES.

INLEIDING.

In 1904 werd ons Instituut door aankoop eigenaar van een alleszins merkwaardig handschrift, toen in het bezit van den heer Francis Edwards te Londen. Deze beschreef het in zijn *Oriental Catalogue*, part VI (March, 1904), onder N° 10816, als volgt: „Neatly written copy of the manuscript of a very important report addressed to the directors of the East India Company, which for special reasons never was printed." Het handschrift zelf is niet onbekend: in 1881 werd een gedeelte er van (12 October 1795—13 Januari 1796) uitgegeven in het Journal of the Straits branch of the Royal Asiatic Society [1] door den heer W. E. Maxwell. Hij publiceerde dit naar een manuscript in „the India Office library". Dit handschrift is, althans in het begin, niet geheel gelijk aan het onze, het is daar blijkbaar uitvoeriger, zonder dat die meerdere uitvoerigheid veel belangrijks meer schijnt te geven. Met 29 October begint ons afschrift beter tred te houden met het manuscript van het India Office, maar ook dan is het hier en daar beknopter en wordt men getroffen door verschillende leemten en heel wat andere afwijkingen. Ik verwijs daarnaar in het algemeen zonder ze verder

[1] P. 51 ff. van n° 7, June 1881. De heer G. P. Rouffaer maakte mij hierop opmerkzaam. Mijn vriendelijken dank voor deze en andere bewijzen van welwillendheid, van zijne zijde ook nu weer ontvangen, vinde hier een plaats.

aan te geven, en bepaal mij tot ons afschrift. Alleen maak ik er nog op opmerkzaam, dat omgekeerd op enkele plaatsen onze kopie uitvoeriger is dan het manuscript van den heer Maxwell, die vermoedelijk zelf sommige verkortingen en samenvattingen heeft aangebracht.

Wat nu ons afschrift betreft, het is in folio formaat, bevat het eigenlijke rapport, groot 251 beschreven bladzijden, verder titel en opdracht aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie (samen 3 beschreven bladzijden), en de volgende geteekende kaarten: 1° "General plan of Amboina with its Dependancies"; 2° "Plan of Amboina and Fort Victoria shewing the situation of the adjoining heights"; 3° "Plan of Amboina shewing the different niggers [1] into which it is divided"; 4° "Plan of the harbour of Amboina"; 5° "Plan of the Banda Islands"; 6° "Plan of Banda Neira". De kaarten zijn goed geteekend, maar geven geen nieuws. Ik vond dan ook niet noodig, ze te laten reproduceeren. Alleen heb ik geaarzeld ten opzichte van het duidelijke kaartje n° 3, maar de tekst zelf geeft de verdeeling in negorijen voldoende aan, reden waarom ik de reproductie ten slotte toch heb achterwege gelaten.

Behalve het genoemde voorwerk, bevat dan het handschrift een rapport aan de Engelsche Oost-Indische Compagnie over de expeditie van Madras uit naar en de verovering van de Banda- en Ambon-eilanden onder admiraal Rainier, 1795 tot 1796; een beschrijving van den toestand dier eilanden in den tijd, waarin zij in handen der Engelschen zijn gevallen en eenige beschouwingen en voorstellen omtrent wat er mee gedaan zoude moeten worden voor het geval dat zij voor goed aan Engeland zouden blijven. Naast het een en ander wat van geen belang is, is er veel van beteekenis. En vooral hun, die nog altijd in de Engelschen van het eind der 18de en het begin der 19de eeuw voorvechters zien van mildere en vrijere denkbeelden omtrent koloniale monopolie staatkunde en wat daarmee verband houdt, zij de lezing, niet het minst van bovenbedoelde beschouwingen en voorstellen, aanbevolen. Misschien worden zij bekeerd tot andere gedachten omtrent de opinies van Raffles' landgenooten in dit opzicht, opinies, waarin Raffles *im grossen Ganzen* deelde.

Het geheele rapport is opgemaakt door "captain Walter Caulfield Lennon, principal engineer and secretary to the expedition". Edwards' catalogus zegt nog van hem: dat hij "joined the Madras

---

[1] Schrijffout voor „niggeries".

Engineers 1782, he was promoted Lieutenant 1786, Captain 1793, Major 1804, Lieut.-Colonel 1806, and retired Nov. 1810". De toevoeging (met eene andere hand geschreven) bij Lennon's naam in den titel dezer kopie "Godfather to Walter Caulfield Pratt, Oviny House (?), Aylesbury (?)" is misschien eene vingerwijzing, dat ons afschrift is geweest in particulier bezit van een met Lennon bevriende familie.

Ons afschrift is niet door een en denzelfden kopiïst gemaakt. Zooals ik in verschillende noten heb opgemerkt, zijn niet minder dan drie afschrijvers aan het werk geweest. Het grootste deel (tot bldz. 210 van den tekst) is gekopieerd door iemand, die met het Engelsch op niet te besten voet stond, en wel door "a native", zooals Lennon zelf onder de opdracht aan de directeuren der Oost-Indische Compagnie zegt. Bij bldz. 210 schijnt mij een andere hand aan het werk te zijn geweest, vermoedelijk die van Lennon zelf: immers het schrift gelijkt op diens ook in onze kopie blijkbaar origineele handteekening onder de opdracht aan de O. I. C. Bij bldz. 227 begint, dunkt mij, weer een andere hand.

Ons afschrift was door Lennon zelf voor iemand anders (wie?) bestemd. "The correct copy" had hij moeten zenden aan de Directeuren en hij maakte verontschuldigingen, dat hij dit dus niet heeft kunnen zenden.

Heeft Raffles ons exemplaar in handen gehad? Verschillende potloodaanteekeningen zijn bij ons handschrift gemaakt en de hand daarvan doet mij telkens denken aan die van Raffles. Maar dit is slechts een gissing.

Wat de wijze van uitgeven aangaat, ik heb enkele gedeelten niet opgenomen, die mij geheel en al onbelangrijk voorkwamen [1], maar overigens geheel het manuscript weergegeven. Er was natuurlijk het een en ander in wat van elders bekend is, maar ook dit werd veelal bekeken met een anderen blik, dan wij dit gewoon zijn; ik heb het daarom niet weggelaten. Natuurlijk laat ik de in het rapport vervatte oordeelvellingen geheel voor rekening van den schrijver. Soms gevoelde ik mij gedrongen, hierop nog eens uitdrukkelijk in een noot te wijzen. Niet altijd deed ik dit echter. De noten, door mij geplaatst en die wel dienen te worden onderscheiden van die van Lennon, mogen overigens tot opheldering voor den lezer strekken. Ik plaatste mij daarbij op het standpunt, dat ik de verklarende

---

[1] Ik heb dit door..... aangeduid.

aanteekeningen schreef voor hen, van wie ik mag veronderstellen, dat zij die noodig hebben; niet voor hen, die dit alles even goed of beter weten dan ik. Ik verwijs overigens naar de noten zelf.

Met verbeteringen van schrijffouten en verkeerde interpunctie heb ik mij zelf de vrije hand moeten laten, o. a. omdat, zooals boven gezegd, het handschrift grootendeels is overgeschreven door iemand, die nog al fouten heeft gemaakt. Bij ook maar den geringsten twijfel heb ik daarvan doen blijken.

Een register van plaats- en persoonsnamen en van verklaarde vreemde woorden heb ik achter deze uitgave geplaatst.

JOURNAL of an expedition to the Molucca Islands under the command of admiral RAINIER with some account of those islands at the time of their falling into our hands, and likewise suggestions relative to their future better management in case of being retained in our permanent possession. By Captain WALTER CAULFIELD LENNON. Godfather to Walter Caulfield Pratt, Oviny House (?), Aylesbury (?), Principal Engineer and Secretary to the Expedition.

To the Honorable the Court of Directors of the United East India Company &ca &ca.

Honorable Sirs,

In the following pages which I have the honor to lay before you, you will find a regular detail of every material occurrence during our expedition to the Eastward; interspersed with such remarks and reflections, as presented themselves at the time, unwarped (?) by either system or prejudice.

I thought it better to represent every circumstance according to the first impression it made, without attempting to dress it into form; as the first sketches, tho' rude, of one who faithfully copies the object before him, often stamp a stronger idea of resemblance than the finished painting of a more perfect artist. Conceiving it my duty to propose every thing, that occurred to me, conducive to the good of the service or the interest of the State, I have done so without reserve to the best of my judgement. In apology however for the many faults, which must be noticed throughout, I have to plead an almost continual state of ill health and sometimes of extreme pain.

Should I be able to convey to your Honorable Court a clear idea of all our transactions, with the motives that led to them; of the state of the countries we have gained, and their dependencies; and

from the hints I have ventured to throw out of future advantages and improvements, should any be found of real utility hereafter, my object will be fully attained and in your approbation I shall enjoy my ultimate reward.

I have the honor to be, Honorable Sirs,
with the highest respects Your most obedient,
and most humble servant,

W. CAULFIELD LENNON.

NB. This not being the correct copy, which I have lately been obliged to send to the Court of Directors, you will make allowances for the writing of a native [1].

JOURNAL of an expedition to the Molucca Islands under the command of Admiral Rainier.

Madras, October 1795. In consequence of the unforeseen success of the French in overturning the Government of Holland, and from an apprehension of the Dutch colonies falling under the dominion of that power, an expedition was fitted out at Madras, by orders from England, for the purpose of securing the Molucca Islands to the ancient Government of Holland, if it again should be restored [2]; or in case of their rejecting the offer of our protection, finally to reduce them by force. The expedition was formed under the Command of Admiral Rainier, and consisted of the Suffolk, 74, Centurion, 50, Resistance, 44, Orpheus, 36 [3], and Swift and Hobart, sloops of war; the Arniston, Indiaman, Surprize and Mary, transports, with about 800 troops on board the different ships. We embarked on the 15th of October, and sailed about 5: o'clock in the evening, in the midst of threatening appearances of the approaching

[1] Wie de persoon is, aan wien onze kopie is gezonden, blijkt niet. *Misschien* is het niemand minder geweest dan Raffles, de beroemde en beruchte. Immers, aan den kant der bladzijden zijn verschillende aanteekeningen gemaakt met potlood, geschreven door een hand, welke veel gelijkenis vertoont met die van dezen lateren luitenant-gouverneur van Java en onderhoorigheden, terwijl de inhoud dier opmerkingen dikwijls overeenkomt met Raffles' elders uitgesproken denkbeelden. De aanteekeningen moeten dan zijn geschreven vóór de verovering van Java, zelfs vóór of zeer spoedig na Raffles' komst op poeloe Pinang in 1805.

[2] Op deze bewoordingen in verband met Willem V's bekende proclamatie van Kew, kom ik beneden in een naschrift terug.

[3] De cijfers achter de schepen geven vermoedelijk het aantal kanonnen aan, dat zij aan boord hadden.

monsoon; having just before we weighed anchor, received intelligence of the capture of Malacca by the detachment sent sometime ago, under the command of Captain Newcome [1] of the Orpheus, and Major Brown of the Company's troops .....

Novr 13th. We made Pulo Pinang ......

The population of Pulo Pinang exceeds 20,000 souls, consisting of Chuliars, Chinese, Malays, Bengallies, Portuguese, and Europeans; the first bear the greatest proportion in number and are chiefly the boatmen and fishers, but some of the richest traders are of this cast; they are originally all from the Malabar and Coromandel coasts. The artificers and most of the shopkeepers are Chinese. The persons who are generally employed in clearing the ground and cutting down trees for timber are Malays, who work by contract, and with their little axes with long handles cut down or sit idle at their pleasure. Their manner of cutting differs from what is generally practised; if the lower part of the trunk of a tree be much thicker, as it for the most part is, than, at the height of 6 or 8 feet, they erect a stage, and cut it at that height where it is least trouble; then clearing away the underwood, they take advantage of the wind, and cutting nearly through several trees in its direction, they fairly fell the first, which in its fall brings down all the others to the leeward of it. After the trees are somewhat dry, they are set fire to, but seldom were entirely consumed; very large timbers are still lying in the direction they chanced to fall. This and the quantity of ground lost by the stumps still remaining (if left to nature to decay as is usually the case), impedes the cultivation for not less than 6 years, and sometime 10. It would seem therefore more advantageous to dig the trees at first fairly out of the ground. Rice is generally cultivated after the wood is cut down, but from the ground not being effectually cleared, there is full a third part of it lost for at least 6 years, and the standing stumps give it the most barbarous appearance possible. The variety and luxuriance of the trees over this island, as over all the Malay islands, is very beautifull; timber very plenty and good; but they have no teak, which is the best wood in India. Poon grows to an immense size, and one tree large enough for the Suffolks main mast, for which it was intended, lay upon the beach.

The soil about the town itself is sandy and very disagreeable,

[1] Vgl. G. Lauts, *Geschiedenis ..... van de Nederlanders in Indië* ..... V, (1859), bldz. 257.

being either quite loose sand, or overgrown with long grass. The inland part of the island is very high, covered with wood. The pepperplantations here flourish extremely well, and I am told that the pepper is of a better quality than at Bencoolen, which has diminished in the quantity of its produce considerably for some years past. Perhaps this circumstance may be a means of encouraging Pulo Pinang, and it is imagined that it would be much more to the advantage of the Company to withdraw the establishments of Bencoolen and bestow their attention on this island. This addition alone would be sufficient encouragement and security to Penang. As to Bencoolen, since it is only kept up for the purpose of collecting the pepper on the Westcoast of Sumatra, and seeing that the quantity produced has gradually diminished for some years past, it is a query (?) with very little doubt, if the whole of this pepper would not just as certainly be brought to the English at Penang, where the Malays could sell it at a price, not so much above the contractprice of Bencoolen, as to equal the expence of that settlement now. [1]

The harbour of Penang is proved to be safe and capable of holding all the ships of our navy in the East, and affording them and any other ships every requisite assistance at all times. There is now a shipwright established, who builds ships here, and from the cheapness of timber, if encouragement was given to artificers, ships might be built cheaper here, than any where in India, and docks for the largest ships could be formed almost by the simple excavation of the rock of Pulo Jeraja, where the Chinese now manufacture chunam very cheap and good. It is therefore a good situation for establishing a naval arsenal, as the most central to all the trade between India and China, and all the islands to the Eastward, which, it is hoped, may soon be carried to an extent much beyond what it has been hitherto and this in all probability could be done without any, or at most a very trifling, expence to

[1] Hier is, met potlood, geplaatst de volgende kantteekening:

„Very just, for pepper is purchaseable at all other parts of Sumatra and one half the price it is at Bencoolen. Another advantage of Penang is its centrical situation, by which it might be made the entrepot of all the commerce of India with China, but in such case it must be a free port and not shackled with duties on import and transhipping. When they were imposed (?) to meet (?) the expences of the „Scottish Invasion", Penang was almost deserted by the Malays, who consumed a large quantity of British and Indian manufactures, which they paid for (?) in produces (?) disposeable (?) to the Chinese."

the Company; since if they would only avow their encouragement and support to the settlement, in the manner before mentioned, it's being continued a free port would secure it such a resource of shipping and trade, as would tempt the speculation of individuals to these undertakings. The watering of ships at Penang at present is by no means convenient, but might easily be made so.

The fort is situated at the N. E. point of the island, which is certainly the best; but it is in itself so childish a plan and scale, so near the sea, so ill executed, and so crowded on by the town and houses adjoining, that I fancy, to afford a real security to their possessions, it will be found necessary to build another in a different place; the best place for the purpose is said to be about 6: miles South, where there is an inner harbour, which might be improved for the reception of large ships. The tree or plant which yields that curious substance, the elastic gum, grows here in abundance; its juice, when cut or broken, resembles milk, which when suffered to remain exposed to the air, coagulates into the substance we see it, without any chemical process whatever. Bullocks and sheep are very scarce and poor here; the beef is generally buffalo, chiefly from the opposite shore of Quada [1], and sheep are imported from Bengal. Poultry are plenty and cheap, the market being supplied by Malay prows, besides what are bred on the island. Vegetables are cultivated in great plenty by the Chinese, who wherever they settle are industrious and orderly.

24th. This morning embarked with the Admiral on board the Orpheus, we weighed anchor at 10: o'clock. . . . . .

30th . . . . .

we did not anchor in Malacca road untill 5 o'clock in the evening.

December 1st. The Admiral landed and was received by the Governor, Mr Couperus [2], Major Brown and all the officers of the garrison, and was conducted to the Government house. We dined this day with Mr Couperus; there was a large company. Madam Couperus was dressed in a mixture between the Malay and Portuguese. Her outward garment being made exactly like a shift. She looked as if she reversed the order of her dress altogether; her hair was drawn so tight to the crown of her head, and the skin of her forehead so stretched, that she could scarce wink her eyelids.

[1] Kedah.

[2] Abraham Couperus, de Nederlandsche gouverneur, die in Augustus 1795 Malaka aan de Engelschen had overgegeven.

She seemed however very affable and well-bred. In the evening she played on the harp and was accompanied by some of her slaves on violins. She chewed betel incessantly, as did the other ladies in company and every chair in the room was furnished with a cuspedor to spit in; for while the ladies chewed and played, the Dutchmen smoaked their long pipes and drank klienbeer [1], which is some of the best malt liquor I ever tasted. We were attended at dinner and during the evening by Malay slaves, male and female, some of the latter rather pretty, considering the general cast of Malay features.

8th. This day visited the works of the fort and town, which were found in better order and more capable of defence, than could be supposed from the facility with which it was gained by so small a force, as that sent against it. Had the Dutch been true to their trust and assembled the garrisons of Rhio and Perah, as they were ordered from Batavia to do, they certainly might have occasioned us a deal of trouble.

16th. After much inquiry and considerable expence, we obtained very satisfactory information relative to the situation, strength and disposition of the natives of Amboina, from which there are great hopes, the task of reducing it, if necessary, will not prove very arduous.

17th. By an English ship, arrived from China, we learn that there were no French ships at Batavia on the 1st of November, as three Portuguese ships left it on that date and arrived at Macao.

December 3d. These Portuguese may account for the white flags that we have heard [in ?] frequent reports of as Frensch in that quarter.

19th. The Suffolk, Centurion and Hobart arrived this morning from Pulo Pinang.

21rt. The Arniston, indiaman, was this day dispatched on her voyage to China.

25th. Chiefly engaged in compleating the survey of Malacca. The prize agents employed in taking account of all the public effects. Major Brown having resigned the Government of Malacca, and Major Vigors having preferred going on the expedition, Captn Parr, next in seniority, was put in orders for the command of Malacca.

30th. As it appeared to the Admiral, that we were scarce in tonnage, the Armenia, captain Sands, of 300 tons, was this day

[1] Kluin- of Kluunbier: een Groningsch brouwsel.

taken up at four pagodas a ton p^r mouth for six weeks certain.

31st. Several of the seamen, being in a very sickly state, were sent ashore, as being unfit for immediate service, and as there was a great want of wholesome accommodation for them, a temporary hospital for the sick of the navy was erected. Notwithstanding that this town is surrounded on the landside with impenetrable jungles and swamps, from the small proportion of sick in hospital it may be reckoned healthy for Europeans, tho' since our possession of it the rains have been very constant. This is probably owing to the effects of putrid vegetation being washed away as soon as formed.

Tho' situated in the most favorable way for uniting all the resources of a rich country, with an easy communication by sea to foreign markets, Malacca now labors under every inconvenience that an island does, without its advantages; and tho' it has adjoining a soil capable of yielding the richest productions of every kind, and tho' under the dominion of an European power for about 250 [1] years, it remains, even to the foot of the lines of the town, as wild and uncultivated, and in as perfect a state of nature, as if there never had been a settlement formed here; and except by the small river that passes between the fort and town, you cannot penetrate into the country in any direction above a five miles. Nor is even this extent general, being confined to the roads which run along the sea-shore, about two miles each way, and one that goes inland. Mr Couperus has a country-house about four miles on this latter road, and there were some time ago gambir-gardens about 7 miles in-land, to which this road led, but it is not at present cleared farther than Mr. Couperus's house. There is no cultivation at present round Malacca but the gardens of the Chinese and a few of the Malays, who supply the town with great abundance of vegetables and fruits, the varieties of which are reckoned at upwards of 100; very few of them are indebted however to cultivation, being mostly the spontaneous productions of nature. The gardens immediately next the town are so choked up with cocoanut-trees, that even from Bocca China [2] you can hardly see a house; they grow indeed so thick as very much to obstruct the free circulation of air and almost entirely to keep off the land-wind, which at this season is the prevailing one, and very

[1] Sedert 1511, dus in 1795 bijna 3 eeuwen.

[2] Boekit tjina.

cool and pleasant. This extraordinary want of cultivation I am informed is the consequence of the restrictive policy of the Dutch government of Batavia, who make a point of discourageing it in all their settlements, the more effectually to render them dependant on Java, where alone they promote cultivation and improvement, and from where they supply all the other settlements even with the common necessaries of life. Sugar might be cultivated here to great advantage, the climate being very favorable to its growth, but no more is grown than is used as a common vegetable, the manufacture of that article having been hitherto prohibited. Salt too might with very little attention and care be made in quantity on the swamps quite close to the town, as they are subject to be overflowed by the tides and have no frish water to communicate with them. There was some years ago a very good manufacture of gambir here, which exported near 40,000: picul annually, but [1] in the war with the Malays, the gardens were cut down, and the manufacture distroyed. Since then there is but a very small quantity made here, and Rhio is now the chief place where it is manufactured. Gambir is a substance of a waxy consistence, and a light yellowish brown colour, formed by the decoction of the leaves of a shrub, into which a small quantity of riceflower is thrown, to make it more firm and solid. It is of an acrid bitter taste, and is eaten with betle by all the Malays; it leaves an agreeable sweetness on the palate. This article was the only manufacture of Malacca, that I can learn, and with canes, dammer, betel, nuts and gold-dust constitute the only natural exports; and it is dependant on foreign markets even for the common necessaries of life. The exclusive trade which the Dutch carried on, and the breach of which they punished with death [2] was in tin, pepper, opium, Japan copper and spices.

[1] Hier staan de woorden „some years ago" in het manuscript, maar zij zijn met potlood doorgeschrapt.

[2] Nog den 15 October 1794 waren de verbodsbepalingen tegen particulieren handel in specerijen en oliteiten vernieuwd (zie J. A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, XI, 1893, bldz. 821) „op poene van de poenaliteiten, daartegen gestelt." Deze straf was echter toen niet meer, zooals onze tekst heeft, de doodstraf, maar straffe aan lyf *of* leeven" (*Plakaatboek*, t. a. p., bldz. 692), terwijl ook op deze strafbepaling gaandeweg in de practijk vele uitzonderingen waren toegelaten (vgl. bv. *Plakaatboek*, t. a. p., bldz. 663, 546, v.). In October 1781 was de „levens-straf" uitdrukkelijk gesteld geworden op den handel „in de vier fyne speceryen of de daar van gestookte olien" en in „amphioen..... behalven die van de (Amphioen-) societeit te Batavia is ingekogt....." (*Plakaatboek*, X, bldz. 300, v.v., 561, 567, vgl. bldz.

The two first articles they bought from the Malays at their own prices, having either established factories for smelting the tinn and collecting the pepper, as at Rhio, Perak, Palambang etca, or forced them to sell wherever they could find them; the other three articles they sold to them. Their open trade consists in salt, piece-goods of India, Macassar cloths, tortoise-shell, ivory, wax and gold-dust. Some years ago, when the Commissioners from Holland [1] found the trade of Malacca so much on the decline, they reduced the civil and military establishments of it considerably. This diminution of the trade is in a great degree owing to the vicinity of Penang, where the Malays, finding a free sale for all their goods, naturally carried them whenever they could scape the vigilance of the Dutch. Perhaps the prosperity of Penang is considerably indebted to the monopoly of Malacca. How far it may be affected hereafter by this monopoly being put an end to, it is hard to say. Certainly Malacca is better situated for trade, particularly that carried on by the Malays in their prows, and it is the key of the Straits, since no ship can pass but in sight of it; and there is little doubt, but it will soon recover its former consequence, when the freedom of trade shall take effect, and the Dutch influence is known to be at an end. 'T is probable that there will be found advantages and trade sufficient to support both this and Penang. This settlement it is certainly necessary to keep, to prevent any other power establishing themselves in it, and it is likely the Americans would avail themselves of the circumstance of its being evacuated in a short time, which might be attended with very inconvenient effects to us hereafter; and as to Penang, it possesses natural advantages enough to insure its prosperity, unless thrown off and disclamed as unworthy the protection of the Company; and amongst its advantages its harbour for ships and resources in ship-building are not the least, particularly as it is not at all improbable but the chief business done in that line may soon find its way from Batavia thither, which indeed is sincerely to be wished on the score of humanity, that

238, 469 v.v.). Dit in overeenstemming met en in navolging van voorschriften van 1774, 1771, 1770, en vroegere (*Plakaatboek*, VIII, bldz. 611, v.v., 729, v.v., en vroegere deelen; De Jonge, *De Opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*, XI, 1883, bldz. 263, enz.).

Bij deze dus niet geheel juiste voorstelling staat een kruisje in potlood, als teeken van bijzondere aandacht, door een der lezers daaraan gewijd.

[1] Nl. de Commissarissen-Generaal Nederburgh c. s., benoemd in 1791, te Batavia gekomen in 1793.

baneful climate having so often proved fatal to those whom either choice or necessity led thither for repairing their ships, it might be worth attention to endeavour to establish the artificers in the ship-building line at Penang, which I have already remarked is well calculated for a naval arsenal. We should then have resources on both sides of India, and ships meeting with accidents on one side of the Peninsula need not go to the other for repair. The trade in ships too is very much increased in these straits within a few years back, which is attended with the good effect of discouraging the propensity to piracy so common among the Malays.

Abundance and great variety of timber fit for ship-building is to be got both here and at Penang. Masts of the largest size are got very cheap from the opposite side at Syac, and are sent annually to Batavia; it was for the purpose of carrying a cargo now ready here, that the Constantia, an old Dutch indiaman, was sent from thence some time since, and now lays here. A 74-gun ships-mast may be bought for 200 Dollars.

The population of Malacca does not exceed 14.000 or 15.000, which is calculated from the quantity of rice imported, and may be tolerably exact. They consist of Malays, Chinese, Chuliars [1] and Europeans; and as there is nothing bearing any resemblance to a rajah or supreme head among them from the interior part of the country, each cast has its own chief or Captain as he is called, who are all subordinate to the Government.

The disposition of the Malays about Malacca is quite inoffensive, nor has there been any act of treachery, that I could learn, committed by them for a considerable time [2] past. In their domestic habits they are free from the prejudices of the Hindoes and are reckoned Mahometans. They are extremely indolent, and if not tempted by the hope of gain would never exert themselves, tho' very muscular in their make and better formed for strength and activity than any of the natives in India. They are passionately addicted to gaming and cock-fighting, which are their chief amusements. Creese-fighting is the principal public exhibition I could observe, in which the combatants pride themselves, not in the boldness of attack and manly agility, but in the wily approach of

[1] Mooren van de kust van Malabaar? Vgl. H. Yule and A. C. Burnell, *Hobson-Jobson* (London, Murray, 1886), p. 159, sub voce „Choolia. — Vgl. hiervóór bldz. 255.

[2] Vgl. hiervóór, bldz. 260.

a tiger, where their greatest merit lies in getting unawares behind their antagonist and surprizing him by a stab in the back; and this circumstance I look upon as strongly indicative of the general disposition of the Malays.

The Chinese are equally addicted to gaming with the Malays, and have here and at Penang licensed houses, where they play with dice, a kind of hazard that seems to have a good deal more variety than our's. They are also fond of theatrical exhibitions, in which their merit is considerable. Their chief performers are carpenters and other artificers, and there is no doubt, if people of the same rank in life in a distant country-town in England were to attempt getting up a play, they could hardly equal the exhibition of this sort we saw at Pinang on a stage erected for the purpose in the streets. The spectators sat on chairs and benches in the open air, and were refreshed with tea and sweetmeats. Their music is certainly very disagreable, being composed of gongs and very harsh hautboys. They are very industrious, almost all of them keep little shops and sell groceries of all sorts. They all hitherto sold arrack, and the consequent drunkenness of the place was abominable. I am happy to observe now however, that by the new regulations with respect to the duties this article is put under limitation and taxed as it should be. The Chinese, when they arrive at a certain age, always prepare their coffins, as a memorandum of the end they must, sooner or later, necessarily arrive at, and as a stimulus to the observance of morality during life; and certainly they are in general a very orderly well behaved people. At every man's door you accordingly see 4 or 5 immensely thick planks, of which their coffins are to be made. Their burying-ground they always choose on a hill, and that called Bocca China derives it's title from being chiefly devoted to that purpose. Their tombs are of a particular construction, being surrounded by a considerable space, open on one side, and simicircular on the other, some of them formed at a great expence. They always enclose with the dead body a certain quantity of provision and sometimes money. From their industry and ingenuity they are vere useful to new settlements, and deserve to be relieved from those oppressive impositions which the Admiral has very wisely put an end to. They are great breeders of hogs and are generally the persons who slaughter them; but the priveledge of doing so became a subject of taxation in the Dutch Government and still continues

so, as they have a particular method of increasing the weight of the pork by introducing water into the cellular membrane similar to the cheat butchers at home sometimes practice of blowing up meat to make it look well, but still more effectual. They kill beef too, which is very coarse and bad, being all buffalo. There are bullocks and cows here, but very scarce and poor, and the milk and butter, both here and at Penang, are very bad; the cause is the same in both places, the soil not being sufficiently cleared, the natural grass in the swamps and jungles is too coarse for cows, but is the best for buffaloes, which here grow to a great size and strength, and when taken, are very fierce. For the same reason sheep cannot thrive, there is therefore no mutton but from Bengal.

Almost all the mountains in the Peninsula of Malacca, as well as these in Sumatra, are impregnated more or less with gold, and many of them go by the name of M[t] Ophir. That inland from this place is about 26 miles; the communication to it being by the river that disembogues naer Point Sisa. The Malays who go there are under no restraint, nor pay any duty; but enclose with stakes a certain extent of ground, where they think convenient, work untill they procure the quantity they want and then return to dispose of it. The richest gold-mine in the world is said the black mountain in Cochin China: the working of which having been interrupted by civil wars for four years together, some time back; the price of gold-dust in China rose 25 percent higher than its general rate, and upon its being again opened, gold-dust thro' that immense empire fell to its former standard.

Concerning the works of the fort and town of Malacca, according to the plan they are built upon, they are in tolerable good repair, and capable of considerable defence; tho', should it remain eventually in our possession, which is not unlikely, and a garrison be established on it, it would be absolutely necessary to modernize the whole river-face of the fort . . . . .

The severity, which the Dutch have constantly exercised in this Government, has impressed itself so forcibly on the minds of the inhabitants of all denominations, that they can hardly conceive the English to be now their rulers from the mildness of our administration and the politeness we show to the Dutch; which is attended with the ill effect of their influence being still so great, as to keep back every kind of information and assistance that we might naturally

expect; it therefore becomes the more necessary to adopt decisive measures, and the Admiral has accordingly resolved to send away the late governor and Dutch soldiers, who have been hitherto kept, in contradiction to the orders from Madras. However, as there has been a sort of interregnum with regard to the administration of justice, it was thought necessary, to continue in office the members of the former Court of judicature, which some of them seemed not over-willing to comply with, untill they were given to understand that the ultimative was being sent to Madras; accordingly a commission of justice was made out and issued. The Fiscaal is the acting member upon all occasions of small import, and in the Dutch government his fees always bore proportion to the rigour of the punishment. This stimulus to cruelty neither the general disposition of the Dutch, nor the particular temper of Mr Rhude required; and it was but a short time before our arrival, that a young woman with child was whipped so unmercifully, that she died in a short time. They sometimes proportion the punishment to the time of smoaking their pipes, and it is not uncommon to say, give him one pipe or two pipes, according to the magnitude of the offence, meaning that the criminal is to be flogged during the time that the pflegmatic Fiscaal smoakes one òr two pipes of tobacco. [1]

The investigation of the public accounts and revenue has been a source of great trouble, and untill the determination to send away Mr Couperus and the Dutch soldiers was understood, every possible difficulty was thrown in the way. It now appears that several things were omitted in the statement of public property first sent. The accounts of the salaries and emoluments of the Dutch servants seem to be loaded with a great many more charges than is natural to conceive would be allowed; but there seems to have been a great deal of peculation in practise, particularly in one article, the share of 25 percent on the revenue that was allowed to the civil servants; the consequence of which was, that the Government tempted the Chinese farmers of the revenue to bid a vast deal more than they were realty worth, from the first fruits of which their shares were regularly paid; but the balance was more than could be collected, and they were therefore obliged to write to Batavia for a remission of it altogether, which I am informed was never refused.

[1] Natuurlijk dat een dergelijke beschuldiging aan het adres der toenmalige Nederlandsche autoriteiten te Malaka geheel blijft voor rekening van den schrijver.

The public sale of the revenue was some days ago advertized for this day, on the principle of a trade open to all, upon certain fixed duties, which perhaps may be more profitable in the end than the monopoly.

1796: January 3[d]. The orders issued some days ago for the embarkation of the troops was necessarily changed on the Admiral resolving to leave behind the Centurion, for the defence of the Straits and settlement of Malacca, as we have lately had frequent reports of French and Dutch cruizers being out. From this and the great increase of stores and baggage, all the ships are very much crowded.

4th. M[r] Couperus having had orders to prepare himself to go to Madras on this day on board the Swallow, as he had a family and vessel of his own (which has hitherto passed for a brig, belonging to the king of Cochin, commanded by a French officer) he requested permission to proceed in her, and having reported himself ready and obtained his pass-port from the Admiral, he embarked accordingly.

6th. The troops and stores being all on board the respective ships, we embarked this morning and being provided with such interpreters and guides, as were necessary, sailed from the road of Malacca about 12 oclock.....

These Straits are by no means well laid down, as it is impossible to know the different islands and head-lands from any chart of them yet published. It certainly would be a very desireable circumstance to have a complete regular survey of them, as from the number of different islands, channels might be discovered, that would favor the passage of ships in either direction and with any winds, as I am informed there is deep water and good anchorage thro' almost all of them; but from want of a knowledge of them ships, being afraid of exploring new passages, lose a vast deal of time.....

11th. A sail in sight to the Southward, wich proved, as was supposed, to be the Transfer, captain Elmore; we stood on with the tide, but not being able to weather Pedro Branca, were obliged to return, and again anchor under Point Romania. The Transfer also joined us.

12th. This day received intelligence from the mate of the Transfer, who was on shore at Rhio, that on the 7th instant a prow arrived there from Banca, the noqueda or Malay commander of which

reported to the sultaun of Rhio, that there were in the Straits of Banca 3 French and 2 Dutch ships of war (capal prauw [1] in the Malay tongue) and that the Sultaun advised him, not to proceed by that passage on that account. The mate, who came on board us, thinks the report well founded, as the forfeiture of his life, he says, would be the consequence to the noqueda of false information. The Admiral on this resolved to return as far as the Little Carimons and send into Malacca for the Centurion, and, after giving the requisite warning to the settlement of Malacca, to proceed by the straits of Durion and Banca, in order if possible to intercept this force, which might be an armament (?) destined either for the recovery of Malacca or to distress our trade in these Straits; and there is some reason to suspect, Mr. Couperus may have given intelligence to Batavia of the exact situation of the garrison of Mallacca and likewise of the probable time of our departure. The soldiers on board the Orpheus are reported to be very discontented, on account of the difference of the provisions with which they are served from that of the sailors. On long voyages like the present, when the services of men are to be immediately called for and every exertion expected from them, there should certainly be more attention and liberality shewn to their provision, on which their health so materially depends. They are denied the little gratifications of flower, pease, sugar etca and only served biscuit and salt beef 1 pound of each pr day to each man. The consequent sickness or at least weakness of the men after a voyage of 6 weeks, must surely be a much greater loss to the public service than those little allowances, which would not only gratify their pride as well as palate, but keep up that efficient vigor necessary on their arrival at their distined scene of action. For supposing only five in a hundred to suffer by the saving, exclusive of the idea of humanity, that of economy will make it evidently appear, that it is cheaper to employ one hundred stout, hearty, well-fed men, than one hundred and five, supported on this curtailed allowance, five of whom are sure to become unserviceable thereby.

14th. Having come to an anchor off the Little Carimon-island, the Admiral dispatched the Hobart and Malay prow to Malacca with orders for the Centurion and Swift to join us. Wrote to captain Parr, commandant of Malacca, an account of the information

---

[1] Kapal pĕrang?

which caused our return, and the Admirals intention to proceed by the Strait of Banca, to clear it of any enemy that may be there.

16th. The troops were landed at a very good watering-place on the Great Carimon-island, to refresh themselves, while the transports were well washed and cleared, which from being so crowded could not be done, while they were on board, and was therefore necessary for their health and comfort. We also changed our place and anchored nearer to the watering-place.

17th. This day joined us from Malacca the Centurion, Hobart and Swift. They inform us of the loss of Shah Muushy of Bombay from China on the rocks of Pedro Branca on the 8th inst^t. The crew were all saved in their boats but the ship went to pieces immediately, and nothing but their lives saved; the boats passed us, in the night of the ninth. The loss of this fine ship is the consequence of the want of a proper survey of these straits, with proper remarks on the tides and currents. From the Phoenix we this day learn by our boats which returned from her, that there are two Spanish frigates at Manilla, both sickly (?), bound shortly to Spain, by the way of Cape Horn; that the forces of Manilla are considerably encreased and great pains taken in their discipline; that the fort is put into a very respectable state of defence, the works being new modelled and repaired. The present governor is reckoned an active, clever man, who encourages cultivation and trade. Some specimens of a white rope, made of grass, and some of the material itself prepared for twisting were brought us, which seems to be very strong; but I understand, decays in fresh water. They make a very good sort of canvass of it. I am inclined to think that if the long grass, which grows in the beds of all the great rivers on the boast, was properly prepared, it is the same or at least would be equivalent to it in strength and durability, as it possesses a remarkably strong fibre, very fine and silky . . . . .

18th. At 6 o'clock this morning weighed anchor with a fine breeze from the North and made sail, now a formidable looking fleet, consisting of 9 vessels; as we sailed thro' the Straits of Durion, the farther we advanced, the more convinced we were of the in-accuracy of the charts of it, which are more calculated to lead ships astray than to direct them; so that, had we not on board the different ships some good pilots, we should have been much at a loss. . . . .

20th. . . . .

When being in sight of Monapin-hill on the island of Banca, we came to an anchor.

21st. We got under weigh (?) very early this morning; the Swift, being very far ahead, made the signal for a strange sail, which we were in hopes was one of the Dutch fleet, but it turned out to be a Portuguese ship, which was in the road of Mintone (!), trading. We also saw two Malay kitches, which our hopes were for a short time flattered by; such is the effect of refraction in all these straits, from the very strong evaporation, that, had we not been acquainted with the deception, we might frequently have fancied fleets in view from the trees being so extra-ordinarily raised by it; and once the Hobart actually made the signal for a fleet, the appearance of the trees being so strikingly like one. The Portuguese captain came out to speak to us and told us he has been here since the 28th ultimo and heard nothing in that time of either French or Dutch ships.

22d. Last night being remarkably fine with a fair wind, we continued under an easy sail, and this morning were a-breast of Parmesan-hill on Banca and the Second point of Sumatra. The troops and stores were now moved from the Hobart to the Centurion, the former being destined to return to Malacca and Madras. The water in this strait is quite brown, owing perhaps to the low swamps on the Sumatra side, where the trees actually grow in the water. The putrid leaves therefore and the mud of these swamps may give this colour to the water. A small brig is just now observed at anchor off Lucepara-island, to chase which our boats and those of the Squadron are sent. Lucepara and the First point of Sumatra form the entrance of the Straits of Banca from the South; it is very narrow and only 4½ and 5 fathoms, the ground softest towards the Lucepara side, but the mid channel is perfectly safe. About 7 o'clock, this evening, our boats being nearly up with the chase, she fired upon them so briskly, that they could not attempt to board her, and as she appeared to make sail towards Batavia and a breeze springing up, the Orpheus was sent in chase. We were very anxious about the boats this night, as the wind freshened very much and it grew very dark.

23d. This morning early we discovered the Orpheus with her prize; they joined us about 10 o'clock with all the boats quite safe. The brig proves to be the Harlingen, captain Pilander, of 14 guns and 48 men. She was sent from Batavia 5 weeks ago to cruise off these straits, to watch the appearance of the English

fleet. The Admiral made prize of her directly, as she fired at our boats first and we learned from the captain the certainty of a Dutch war; we also heard the agreeable news of the taking of the Cape of Good Hope. The Hobart parleyd us this night, when we proceeded on our voyage Eastward, with a fine breeze.

27th. . . . .

The men on board are growing very sickly; the Admiral has therefore ordered the soldiers to be served the same allowance of sugar, rice and pease as the sailors. The sailors are chiefly ill of scurvy and fluxes, the soldiers of swelled throats, like an exterior sort of quinsy, and I am told it is the same complaint in the other ships; but is not dangerous . . . . .

30th. . . . .

This night being very fine, saw the high-land of Celebes at 11 o'clock, upon which we laid to the remainder of the night.

31st. Saw the island of Tanakeka this morning, which is low-land. Celebes, as you approach it, is extremely beautifull, many parts of the land resembling the finest parks in England. As we coasted slowly on with a light breeze, a boat with a Dutch soldier came on board from Bonthian, where they have a little wooden fort of 8 guns and 16 men, under a serjeant, who is subordinate to Boelacumba, which is farther on about 20 miles, where as we intended to call for water and stock, we kept the Dutch man on board to pilot us to the best anchorage. The tide seeming to make against us, we anchored for part of the night, while is was calm.

February 1st. The wind being very faint this morning, so that it was feared the ship could not get in, the Admiral sent a boat ashore to the Dutch resident at Boelacumba. After three hours rowing in a very hot sun, we landed and found a miserable Dutchman, resident, an assistant and a doctor, with about 20 soldiers, and a little wooden fort with 16 guns, 6 and 3 . . . ? As it was not the Admirals intention to take advantage of their weakness on the present occasion, we only demanded a supply of provisions, which he immediately gave the necessary orders to provide; but having very little power or influence, as he says, he is afraid what he can procure will be very inadequate to our wants. We dined with him, as it rained heavily with violent thunder and lightning. They are sometimes subject to earthquakes, a shock having been felt 5 months ago, when captain Seaton of the Helen was here, but they are not frequent nor violent. This, the resi-

dent, Mr Wist, says is the rainy season here, which begins about the latter end of December; he asserts that notwithstanding the fruitfull appearance of the country from the sea, it produces nothing but a little rice in the valleys and cocoanuts near the coast, and from a nearer view of it, what appears to be beautiful plains and fine pasture grounds, are nothing but extended savannahs and deep morasses. However the soil is naturally extremely rich and only requires a sufficient cultivation to make it produce every fruit and vegetable within the tropics. The rise of the land towards the mountain is very grand and might afford every gradation of climate, that could be wished for, and if made the use of that might be and of which it is capable, would probably be one of the richest places in the East. There is a small river here with very good soft water, but very inconvenient watering from the distance the ships are obliged to lay, near three miles, and the bar at the rivermouth being only passable for ships boats at high water.

2d. Early this morning the Admiral went ashore to see the place, which from captain Seatons discription was imagined to be very plentifull in all sorts of supplies; but there is a great deal of difference between the wants of a single country-ship with about 10 Europeans on board and a fleet like ours. Indeed in all descriptions of places like this, it were to be wished that those who make them, could devest themselves of that sort of rapture, which their arrival at a friendly port, where they chance to get their immediate wants supplied and the novelty of the scene altogether are so apt to excite, particularly after a voyage of any length; and that they would confine themselves to a just representation of what a place really can produce and the use that it may be of to navigators in general. It was with the greatest difficulty and exertion that we could get 18 bullocks, 12 buffaloes and 12 sheep, with a few poultry, and no fruit or vegetables; the bullocks were good but very small, weighing only ℔ 120 each, at 6 Sp. dollars, sheep at 3 and buffaloes at 10 each. The Dutch resident here seems to possess very little influence, but, as we were informed, has several villages under his management, from which he collects the tithe of the produce of rice, which about defrays the expence of this garrison and Bonthian. In this part of the country they manufacture those fine cotton cloths of a tartan pattern, so much esteemed amongst the Malays; but the colours

are not so bright, nor I fancy can they afford them so cheap, as the Chay goods on the Coast of Coromandel.

The Dutch have numerous factories on this island, most of which are subordinate to Macassar, the chief seat of Government; and as they must be rather a disagreeable check to the natives, it is probable. that the removal of the whole of them would be a very acceptable price of service to the rajahs of Ghoa or Macassar on the S. W., Bony, up the great gulf of Sewa, and Mandar on the N. W. coast of Celebes, where they possess their chief settlements, by which we might secure enlarged priviledges of trade and open a mart for immense quantities of our manufacture, opium, cloth and hardware; and perhaps an embassy for this purpose, conducted in a proper manner, after the removal of all the Dutch posts, would be attended with very benificial effects. [1] For if a proper compact of mutual trade was entered into, whereby they would consent to give every preference of trade to the English [2] and *hoist the flag of Great Britain at all their sea-port towns*, it might prove a sufficient bar to any other nation making a settlement amongst them; and by this means acknowledging the sovreignty of the British nation (aided by their natural aversion to all invasion of their naturel rights and liberties, which must always in some degree happen by the most liberal settlers), would exclusively [3] secure all the advantages, the intercourse with this island could afford, without the necessity of establishing garrisons and posts along the coasts, to occupy the territory, as the Dutch at present do, to preserve a dominion of little or no value.

The rajahs in the interior of the country are continually at war with each other, which I am told the government of Macassar encourages, and they invariably sell as slaves the prisoners they make in their expeditions, which are often for no other purpose. Some prisoners are lately arrived here, four of whom some of our

[1] Hierbij is geplaatst de volgende kantteekening met potlood:
„A very important subject of consideration."

[2] Uit deze en dergelijke (zie de volgende noot, enz.) opmerkingen blijkt opnieuw, dat bij de beschuldigingen, door de Engelschen geuit tegen het monopoliestelsel onzer Oost-Indische Compagnie, ook al geldt het spreekwoord van pot en ketel.

[3] Hierbij is de volgende potlood-aanteekening geplaatst:
„In addition to this a consul, either a Portuguese or halfcast Englishman, would be necessary to guard our exclusive privileges (?) of trade in time of peace, under the British flag."

gentlemen bought. The Buggesses [1] have in general a very good character for fidelity and bravery, which qualities would render them very fit for Sepoys [2] on the Coast of Coromandel, where there is rather a want of inhabitants to supply them, and it might not be a bad scheme to get Buggese recruits from Celebes hereafter for that establislement. [3]

We took a row up the river of this place about a couple of miles, most of wich way it runs westward nearly parallel to the sea. Great numbers of houses and inhabitants on its banks and prows of all sizes, most of the large ones paduakans [4] with the tripod mast. The Buggesses are Mahometans. There are very few beasts of prey; and a traveller has nothing to apprehend but from the inhabitants. The distance over land from hence to Macassar is about 40 Dutch or 160 geographical miles, but sometimes difficult to travel, as well from the very high land between as its being intersected by deep swamps and ravines, which in the rainy season are impassable. We returned on board in a burning hot sun, and by night had every thing off (?) we expected. The Buggesses are a better looking people than the Malays in general and Macassar is famed for pretty women and good horses. A few of the latter we saw here, the highest price of which was 25 dollars. Women, who are equally saleable (being considered as slaves), from 35 to 500 and even 1000, according to their beauty and accomplishments.

February 3d. We weighed anchor early this morning with a light breeze and sailed thro' the Straits of Salayer. . . . .

11th. . . . .

We entered the bay of Bouro at 6 o'clock. . . . .

12th. . . . .

The Admiral sent on shore to see the Dutch resident here, to endeavor to get a pilot for Amboina and also to cultivate a friendly connexion if possible with the natives. On approaching the shore, we found the surf so high, that the boat could not land near the town, and were therefore obliged to row a

---

[1] Boegies, Boegineezen.

[2] Sepoys, sipahi: een inlandsch soldaat in Engelschen dienst (*Hobson-Jobson*, p. 612 ff.).

[3] Hierbij de volgende potloodaanteekening:
„This circumstance might be tried as an experiment, should another opportunity occur."

[4] Padoewakang (vgl. *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, III, bldz. 484).

considerable distance Eastward, where a reef of rocks affords some shelter. The wildness of the place and want of cultivation was very conspicuous from the moment of landing, for all was swamp and wilderness, even to the Residents door; and even in the streets the grass was grown so high and wild, that it had very little the appearance of a town. The Resident was soon made acquainted with the views and intention of the expedition, as far as was necessary or proper, and prevailed on to assemble the chiefs of the natives to communicate with them in the same manner. The head-rajah Cayely soon attended with a number of his people, before whom the proclamation in Malays was read and explained, and he was assured in every possible way of the friendly disposition of the English to the natives of these islands, of which he seemed convinced. We endeavored to get pilots to Amboina; but tho' he seemed willing to procure them, the people of the village, on the appearance of the ships, were so terrified, that they fled into the woods; and as it would have detained us too long to wait their being sent for, he was dismissed with a small present, after recommending the cultivation of a friendly connection with the English, which he promised to observe, and also to communicate and recommend the subject of our interview to the other chiefs of the island, 13 in number, who are all subordinate to the Dutch. The Residents house here is tolerably good and stands outside the fort, which is a wretched stone building, without a ditch; the building inside a heap of ruins and the gun-carriages quite rotten and useless. His garrison consists of about 36 soldiers, not above 14 of whom are Europeans, tho' all dressed and armed alike. While we were in conversation, persons were imployed to sound the men of the garrison, and one man was found who offered to pilot us to Amboina, and who as been there and about it these 9 years. Him we brought off, tho' the Resident did not consent but from apprehensions of force being exerted. The country of Bouro has the wildest appearance possible, very mountainous and covered with wood. The bay is very large, the entrance 6 miles across and 12 or 15 deep, being by no means a safe or eligible place for ships to call at in this monsoon. Found great difficulty in rowing 10 miles to windward across the bay, to where the Suffolk had about this time anchored. We learned from the Dutch pilot, that the Resident had sent off an express to Amboina on our first appearance. The Swift joined us this day.

13th. Some of the transports being short of water, the Admiral resolved upon staying to get a supply, and dispatched the Swift to cruise off Manipa, to cutt off the communication with Amboina.

14th. Our watering was attented with great difficulty and delay and detained us here all day. The Resident sent us a present of bullocks and 3 deer with some fruit. Four natives of Amboina came off to us to day, with offers of their service, to procure us supplies of provisions and workmen from the country and establish a connection and intercourse with the natives, in case of opposition. We went on shore this day on the North-side of the bay, and found the cayapooty tree which jields an aromatic oil in great estimation, as well on account of its beneficial effects in strains and bruises as for its perfume, which the ladies of Amboina admire and make use of to anoint their hair. This tree grows pretty large with small long leaves of a remarkable fine smell when rubbed. The bark has the quality of being applicable to the purpose of calking instead of oakum, being very soft and pliant like the silky mulberry paper of China, and I am told answers very well; the natives use no other substance in calking their canoes and prows. The wood is very hard, of a red colour and seems fit for forniture or other household purpose. It derives its name, from caye, in the Malay language, a leg and pooty: white; because the bark of the stem of the tree is of that colour (sic!).

15th. This morning got under weigh (?); it was with great difficulty the Suffolk and Centurion could get their anchor's out of the ground, which was very tenacious. We brought too off Manipa, where the Swift laid at anchor. She had a panchallang [1] as prize, with which she came out to us. The Orpheus and Swift were sent back to Manipa to bring off the garrison, who did not behave so well as was expected; we stood on about 8 at night and laid to untill daylight off the West-end of Amboina.

16th. Weighed this morning with a fine breeze and stood on for the entrance of the bay; we passed the Three-Brother-islands and the little fort of Lariki and saw several very neat towns on shore as we passed; the hills looked very wild and covered with woods, except some places that appeared to have been cleared. As we came off the entrance of the bay, our wind died away and the puffs, that at intervals came down the vallies, were rather against

[1] Pĕntjalang (zie *Encyclopaedie*, IV, bldz. 485).

us. A brig appeared standing in for the bay, but as soon as she saw our colours, hauled off to avoid us, when the Swift was immediately sent in chase. About 4 in the afternoon we worked up to nearly opposite the fort Victoria, when captain Lambert of the Suffolk and myself, having received instructions from the Admiral, went off to shore.

We met with no opposition in our approach but landed at once at the jettee-head and were very politely received by several of the Dutch officers, who conducted us to the fort to the Governors house. He seemed much agitated, being an old man, [1] when we delivered to him the letters from his Serene Highness the Stadholder and the governor of Madras; and assembled his Council to read and consider the contents. We were delayed near 2 hours during this consultation, which we spent in conversing with the Dutch gentlemen, from whom we learned that the place was considered by themselves as untenable. The Governor soon after came out and informed us, that the Council with himself had agreed to deliver up the place, upon the same terms as were *demanded* by the Dutch governor of Malacca. These however being never agreed to, we considered as no rule of guidance in the affair and therefore refused to receive the letter, which would only have occasioned loss of time, but informed him that if he chose to surrender upon the same terms, as were *granted* at Malacca, they should be forthwith complied with. We soon discovered that they gave up every idea of resistance, and were therefore more positive in recommending them to adopt a course that would secure to each individual the enjoyment of his private property and the continuance of their present pay, and also such of their officers as might be thought necessary to be kept in employ; referring to the Admiral himself such further allowance in lieu of emoluments and the percentage on cloves, as he might deem proper for enabling the civil servants to support their rank, as we knew their pay to be inadequate thereto; which conditions being put into as simple a form as possible, they agreed to surrender the public property and fort with all it's dependencies the next morning. These being the express terms and meaning of the capitulation agreed on, we came off about 11 o'clock, and acquainted the Admiral with the execution of our mission, with which he was extremely well pleased.

[1] Alexander Cornabé (vgl. Lauts, t. a. p., IV, bldz. 258, v.).

17th. This being the anniversary of the English settlement at this place having been accused and afterwards tortured and executed 173 years ago,[1] we landed with the Admirals ratification of the terms of the treaty of surrender; and quickly after 2 companies of grenadiers marched into the fort, took possession of the gates, guards etca and hoisted the British flag instead of the Dutch. There is an inscription over one of the gates, the meaning of which is "Obtained by blood, and so to be defended", which was soon understood by every body; but notwithstanding that, and the recollection of former cruelties exercised on our countrymen, now by the return of the date made fresh in every persons mind, there was not shewn the slightest tendency towards taking vengeance for that event. The Dutch called themselves our friends and we treated them entirely as such. It took up nearly the whole of this day to arrange quarters for the troops and to collect the keys of all the public stores and offices. Major Vigors landed with the grenadiers and received the fort keys, and the whole of the troops shortly after were put ashore and occupied the barracks compleatly.

The Swift returned to day with her prize, which proved to be a Dutch brig, the Splinter, from Macassar to Amboina and Banda, with a reinforcement of 102 European soldiers and 34 Malays on board. It was certainly a very fortunate capture, for had she got in safe, there is little doubt, but such an addition would have altered the temper of the garrison very much, many of whom already seemed desirous of risquing every thing by opposition; and had they arrived at Banda, would no doubt enable them to make an obstinate defence. For from a letter, which Mr Cornabe, the Dutch governor here, gave the Admiral, from the governor and Council of Banda and which was left ready to be delivered to the commander of any expedition that might arrive, of which they had information on the 23d of December last, it is plain, the garrison there have made every preperation for resistance and in their letter avow it, at the same time dissuading him from any offers of pro-

---

[1] De *zoogenaamde* „Amboyna massacre." Doet deze herinnering niet denken aan lord Roberts' telegram aan koningin Victoria bij de overgave van generaal Cronjé, nl. dat deze plaats vond op Majoeba-dag? — Maar de schrijver hier vergist zich in den datum: den 28 Februari 1623 kwam de Engelsche samenzwering of zoogenaamde samenzwering pas uit (De Jonge, *Opkomst*, V, bldz. VI).

tection, which they were determined to reject. It appears somewhat extraordinary, how early the news of our expedition reached Amboina and Banda, since they were so minutely informed of the Stadholders letter so soon as the 23^d of December; and from the circumstance of the chief reference, in treating for articles of caputilation here, being made to the terms *demanded* by Mr. Couperus at Malacca, it is supposed to have been thro' his communication in the earliest stage of the summons of that place, that they received their information.

The confusion, that generally attends the first taking possession of a place, deprived us of every resource of bazar articles, for the inhabitants of the town all fled from their houses. There was therefore in spite of every precaution some plundering took place in the town, chiefly by the Dutch soldiers, who were sent out of the fort to make room for our own troops, which could not be avoided. In the fort too, as soon as it became dark, our soldiers, who got a quantity of arrack from the Dutch, began to plunder, and broke open the spice-stores' Secretarys office and several other places, by which, had it not been almost immediately perceived and the plunderers detected, we should have suffered considerable loss. As it was, there was very little taken away, and the doors immediately secured and sealed up.

18th. This morning the Admiral landed in state, having rowed round the different ships of war, followed by the captains in their barges; the yards of the ships manned, mariners drawn out, with drums beating and guns firing et^ca et^ca et^ca. He was received in the jettee-head by the Dutch governor and Council, who accompanied him to the fort, where he received the compliments of the gentlemen of the different establishments civil and military. Most of the chief rajahs of the island too were presented as well as the captains of the Chinese, with all of whom the costum of the place made it necessary to shake hands. Most of the rajahs were dressed in full suits of black and wore swords.

The delay of Dutch ceremonys is very great and the greatest part of the day was spent in it. The seals and stamps of the Dutch Company in all the different departments were delivered up in form; and a proclamation was circulated by the Admirals order amongst the rajahs who attended, in order to encourage the inhabitants to return to their respective habitations and supply the bazar with provisions, for which payment should regularly be made.

Having gone round the works of the fort with the Dutch engineer and received from him the plans relative thereto, was surprized to find the state of the place so weak and ill planned and commanded in such a way as not to be tenable against a regular approach. The situation is very beautifull and the town one of the neatest and cleanest we observed, indeed every part of this bay abounds with beauty; but as other advantages should likewise be considered, much better situations might be chosen.

19th. Commenced our examination of the Company's treasure, which took us up all the day and proved very fatiguing, as well from their voluminous accounts and diversity of coins, as from the want of good interpreters or translators. Sent circular letters to all the rajahs and chiefs of the different districts to call them in, to swear allegeance to the English government. A few of the inhabitants have returned to their houses and again opened their shops, but they were so accustomed to the exclusive intercourse of the Dutch and the severity with which they execute their laws, particularly those forbidding all communication with other nations, that they could not immedeately conquer their fears.

20th. With much difficulty we completed the examinations of the treasury, in which we found to the amount of rix-dollars 55,294 in various coins. The Swift sent the pantchallang William, loaded with cloves, from Saparoua.

Had this day a long conference with the prince of Tidore, whom we found here treated with some respect, but in great want. He says, that his father was sultaun of that country and in friendship and alliance with the Dutch, who were however making constant encroachments on his power and independance, and some years ago attempted to deprive him of his country altogether, upon which he was obliged to fly and take refuge in the island of Ceram, carrying with him his eldest daughter and leaving the case of the kingdom to his brother, the present sultaun. There he remained for about two years, when the Dutch government here, being informed of his retreat, invited him and his daughter to come here and under fair promisses induced them to put themselves under their protection. They were at first well received and supported in a respectable manner for about a year, when the sultaun was sent to Batavia by the orders of the Supreme Government there, whence he has not since been permitted to return; but is, as report goes, supported in a state, adequate to his rank. His

daughter remained here unnoticed, and some time ago wrote to her brother. the Prince now here, that she was in great distress, requesting him to come for her and carry her home, which the Prince accordingly complying with arrived here about 5 months ago. The Governor and Council have constantly promised to send them home, but have notwithstanding suffered frequent opportunities to escape and still detain them, tho' they are much distressed for the means of subsistance. The Prince is married and his wife lives at Tidore; he is in perfect friendship with his uncle, the present sultaun, nor does he seem to have an idea of interfering in the Governement, which by the regular line of succession devolves to him on the death of his uncle. The Princes' sister is also married but has parted from her husband, not being happy with him. [1]

Tidore produces spices of all kinds in abundance naturally, but from the vicinity of the Dutch at Ternate and the guard of 24 soldiers placed about the person of the Sultaun the cultivation of the spice-trees is prevented as much as possible, and such as are found, rooted up and destroyed. This country also produces ambergrease, tortoise-shell and plenty of rice and sago. They want cloths of all sorts, opium, iron and cutlery, and if possible to procure them, arms and ammunition. The Prince wishes much to to return to his country, and if the English will restore him to it and relieve Tidore from the oppression of the Dutch, promisses to give them the exclusive monopoly of all the trade of this country and to acknowledge the sovereignty of the English. This princes grandfather and the father of Nockoe, with whom of late years, some of our trading-ships from Benghal have had a connection, were brothers. His name is Abdul Aleem, his sister Sophia. His father who was sent to Batavia bore the name of Melchedien. This is literally the story he tells of himself, which is however contradicted in many particulars by the Dutch and perhaps should be received with caution.

We this day more minutely examined the state of the works of the fort, to see what might be indispensably necessary to its safety, which the small garrison we can afford to leave, when we proceed to Banda, obliges us to be particularly attentive to; the

[1] Men vergelijke naast dit verhaal bldz. 279, v. van deel VIII der Nieuwe volgreeks van deze *Bijdragen* (P. A. Leupe, *De verdediging van Ternate onder den gouverneur Johan Godfried Budach, 1796—1799*).

more so, as from several reports from the out-stations, latety made, a spirit of disorder seems to break out among the lower orders; possibly however much exaggerated by the Dutch, thro' whose information we received them. From the nature of the works themselves, being slight and perfectly commanded from the adjoining heights to the eastward, it was not thought tenable against the regular attack of a European enemy, even with a trifling force, and it was therefore proposed, as a temporary repair alone could be of any use or answer the expense, to complete the platforms on the works, where it was most likely an attack might be made, and perfect the glacis and covert-way all round the land-side from sea to sea and plant a good strong palisading within it, also to deepen the ditch as much as it will bear, not being at present above two feet in some places; but from the radical defect in the scrap (?) and counterscarp, which have no foundations below the present depth of the ditch, it will only admit of being deepened in the middle in the manner of a cuvette (?). This improvement being proposed to the Admiral was approved of, and ordered to be immediaely executed.

21st. The great fatigue and confusion arising from the want of knowing the Dutch and Malay languages or good translators and interpretors, distresses us very much, as it is with the utmost difficulty we can understand the accounts and returns we daily receive and are constantly liable to mistake and be imposed on. Major Vigors at the Admirals request gave in a statement of the force he thinks necessary for the defence of Amboina, and also those that he hopes may be adequate to the reduction of Banda, which, from the reports we have, our entire force is not more than may be necessary to accomplish. The number of our troops is really too trifling even to garrison these places after they are taken, and it is certainly owing to the false economy of the Dutch in not securing their possessions by proper fortifications that they lose them; for men they have and stores sufficient to resist the present force, if they had only bestowed some of their profits in erecting a secure fort, which undoubtedly the present never can be made.

22d. Administered the oath of fealty and allegiance to most of the rajahs, patties and orankaios, which are the three distinctions of chiefs among the natives of this island. The Chinese and principal Burghers too attended, that they might perfectly understand under whose authority and protection they now lived; as from the absolute necessity of continuing the Dutch

gentlemen in the offices of residents at the oütstations and in the administration of justice, particularly the fiscaal, it was a difficult matter to remove the idea of their being still under Dutch authority. The desertion of the natives among the Dutch troops adds much to the irregularity at present complained of thro' the country and prevents the people in a great measure from coming in and supplying the bazars as usual. Received the different statements of the expense of the garrison, including the whole of their civil and military. Several inhabitants having been detected in disposing of cloves to the transports, a proclamation was issued forbidding such practice in future under pain of the same punishments as usually inflicted by the Dutch for such crimes, and orders were sent by the Admiral to the transports forbidding it, as their ships should be searched and whatever should be found, seized, the whole of it being considered public property, and not to be sold upon any account; the civil jurisdiction and police being ordered to be continued by the first proclamation, published immediality after taking possession. The Orpheus sailed on a course to day.

23[d]. From the propensity to desertion among the native Dutch troops, many of whom carried off their arms with them and have added much to the disorder of the country, hourly represented by the Dutch gentlemen, the Admiral ordered such of them as were not recommended by the Dutch commandant to be depended on and for whom he became responsible, to be disarmed and disbanded. The necessity of encreasing our force and leaving some artillery for the defence of Amboina, during our absence at Banda, induced the Admiral to adopt into our service lieutenant Houssman with 50 of his best men, who offered themselves as volunteers. He is a German and commanded the artillery under the Dutch government here. Many applications from the Dutch officers upon the score of their monthly allowance of rice and other provisions for their men, but it appeared, that they already received this allowance for the present month and that the chief intoxication of our soldiers immediately on our arrival was owing to their selling this allowance of arrack to them; their applications therefore were justly rejected. Our troops being near two months in arrear and an issue of pay therefore necessary. The value of the Spanish dollar being four stivers less than at Malacca, the Admiral ordered the rate of exchange to be established

at 15½ Spanish dollar to 10 pagodas, but even this is a great disadvantage to the soldiers and Sepoys. Captain Muilh was appointed by the Admiral paymaster, and all abstracts were therefore ordered to be addressed to him. The intention of the Madras government was to dispense with any paymaster upon the present expedition, ordering that officers commanding corps and departments should (?) money in advance at Malacca, but as they did not choose to become responsible for large sums of money on a service so exposed to casualties, and as the distance of the service put all possibility of a communication with the paymaster of Malacca out of question, the Admiral saw the absolute necessity of the appointment.

24th. This morning the Resistance sailed upon a cruise to Banda, to discover if possible the strenght and temper of the place. The cargo of the panchallang William was lodged in the spice-stores. Took an account of the stores and cloths in the Company's shop or winkle, were those articles are sold by auction, occasionally as the inhabitants want them. The residents of Hila and Larike arrived with returns of the troops and stores under their respective charges. Accounts from Saparoua and Haroekoe mention the safe arrival there of the Swift and brig and of their intention to embark from Saparoua the remaining spices there.

26th. This morning attended the Admiral to the top of the harbour; we landed at Baguala-pass and walked across to back-bay about one mile over; a small river runs nearly the whole of the way, which might with little labour or difficulty be perfected into a canal, communicating from one bay to the other, and be very usefull at the different seasons. The back-bay seems a very fine one, but there are some sands in it which render it not quite safe for large ships. We examined the neck of land with a view of seeing, if it would answer for erecting a fort, which from its situation, as it appeared on the plan, promised to be the best on the island; but upon inspecting it we found it extremely low and swampy and commanded by the adjoining heights. There is however a convenient spot for a redoubt, which it requires, as there is always a post established here, and the Dutch were preparing to erect one, just as we arrived. On our return looking out for the best situation to build a fortress on, the hill east of the entrance of the harbour, which overlooks and commands it in the most perfect manner, presented itself as the finest and healthiest possible, and which it was therefore determined to examine the first convenient opportunity. The Dutch

gentlemen complained much of the disorder the country people were in, having thrown off all subordination whatever; their hatred to the Dutch and impatience of the yoke under which they have hitherto laboured having broke out in several instances. This was justly attributed to the conduct of the Dutch themselves, who upon several occasions told the people that they were fried (!) from their former obligations and in their own vexation inspired them with the notion, that all authority was at an end; not considering the confusion likely to result from such insinuations or that they themselves might be the first sufferers. The desertion among the Dutch native troops, many of whom carried away their arms, added much to this disorder, and in the first instances of it was not guarded against with sufficient attention by the Dutch commandant, captain Ostrowski. Tho' these complaints of the turbulent disposition of the natives daily gained ground, it seemed as if the Dutch took a pleasure in reporting them and exaggerating the circumstances as much as possible. Upon enquiring into the subject of the different outposts, the Dutch have for years supported, it was conceived that the greatest part of them were unnecessary, except merely at those places where spices are collected expressly for the Company; and therefore that they should be removed from Saway, [1] Bouro and Manipa at least. It was also imagined that at Ternate, which is a very extended government, there is a vast expence incurred and the object nevertheless not attained, which is to prevent the growth of spices; but which being morally impossible to accomplish perfectly, it is probable, that by sending a regular annual supply of those articles, most in demand at Ternate and Tidore and the adjoining islands, not only a lucrative trade might be opened, but the purchase of their spices as completely secured to the English as by means of an established force kept there. However as the inhabitants of all these places are greatly addicted to piracy, it would be necessary to keep up a certain number of small armed vessels constantly cruising; as well to support the British claim to the exclusive trade and dominion over these countries, [2] as to preserve peace and good order in the intercouse between them.

[1] Aan de Sawai-baai, Noordkust van Ceram.

[2] De Engelsche autoriteiten denken er niet aan, het in de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie door haar zoo gesmade monopolie op te geven. Trouwens de man, die — niet het minst door Nederlanders — wordt be-

All the chiefs of the different islands adjoining, from every information appear to be desirous to derive their authority from the English, if settled and established permanently here. The most powerfull amongst them is Noekoe, whom the Dutch have expelled from Ternate and Tidore for several years past. They call him a rebel, but certain it is, that were they not to interfere, the people seem universally disposed to obey him and he could soon regain his rights. The English ships, which have traded to the neighbouring islands for some time past, have found a powerfull and sincere friend in him. [1] He lives chiefly at Warou, [2] on the N. E. coast of Ceram, and it has for some time been the intention of Mr Cornabe, the Dutch governor, if he found a fit opportunity of a reconciliation with him, without the indignity of making the first advance, to create him rajah of all the N. Coast of Ceram and to withdraw the post from Saway. Mr. Cornabe was nine years governor of Ternate before he came to Amboina.

27th. The Admiral took into our service upon their present rate of pay and allowances the company of the Wirtemberg Corps here, commanded by captain Gaup, consisting of 101 : men, very wel disciplined and behaved. This measure was very necessary, and fortunate that they seemed to accede to the terms offered them with great readiness. By this means and by disarming all the national troops, considerable expence will be saved, our force greatly augmented and the place, even with the small garrison we can afford to leave, be in a state of security, when we go to Banda.

The rajahs and orankaios of Hila attended, and having taken the oath of allegiance had their offices continued to them under the authority of the English government.

---

schouwd als de groote principieele voorstander van eene vrijzinnige koloniale staatkunde, Raffles, heeft zich dit niet getoond ten aanzien bv. der Molukken. En *zijn* de potlood-aanteekeningen bij ons handschrift van hem afkomstig, dan blijkt het, dat hij, toen hij ze maakte, dezelfde monopolie-denkbeelden huldigde als onze O. I. C., al hulde hij ze in ietwat onschuldiger kleed.

Trouwens, de instructie door hem den 5 Mei 1814 aan generaal Nightingall gegeven, terwijl deze gereed stond voor eene expeditie naar Celebes' Zuid-Westhoek, spreekt duidelijk; nòg duidelijker een schrijven van zijn hand aan de bestuurder der Britsche Oost-Indische Compagnie van 12 April 1818 (Zie M. L. Van Deventer, *Het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden sedert 1811*, I, 's Gravenhage, Nijhoff, 1891, bldz. XXXIX, 32).

[1] Vgl. deel VIII, Nieuwe Volgreeks, dezer *Bijdragen*, bldz. 266, v.

[2] Waroe.

29th. This day the Wirtemberg company took the oath of allegiance to his Brittannic Majesty; the ceremony was performed with becoming decorum and solemnity. The prisoners taken on board the Splinterberg, having expressed a wish to be taken into our service, such of them as were not Dutchmen born, or otherwise exceptionable were adopted in the different companies. Almost the whole of them were entertained, being nearly all Germans, Poles and Prusians. The Admiral reviewed the national troops today under captain Ostrowski. They were most of them half-cast, and unfit to be taken into our service, and as no dependance could be placed on them the Admiral ordered them to be discharged. Their frequent desertions have already contributed much to the confusion complained of in the country, having encouraged the inhabitants to quit their habitations, disclaim all authority and retire to the mountains, which are very difficult of access. The Orpheus returned from a cruise and the Swift brought in a considerable quantity of cloves from Saparoua.

The resident of Hila having complained of the ill conduct of the corporal in command of the post Hitoelama within his province and the desertion of most of his men, both he and the orankaios of that province, now here, were ordered to repair to their respective posts and superintend carefully their particular duties. Several of the Dutch officers from an apprehension, that they were to be sent to Madras, desired permission to resign the service and be allowed to reside as Burghers and persisting in their request, tho' reasonable assurances were made them, that it was not the intention, unless their conduct should render such a measure necessary, three of them were accordingly struck off the list. Some people of the niggory or district of Wacksieuw [1] in the province of Larike, having been kept here as slaves for some years past on account of a principal woman of their family having been sentenced to death for smuggling cloves, upon learning that they themselves were innocent, the Admiral restored them to their families and homes.

This day examined more particularly the top of the hill over the entrance of the harbour, which is in every respect the most eligible place on the island for a fortress, being in a very strong position, very healthy, as far as one may judge from the situation, well supplied with fresh water, and convenient for ships to ap-

[1] Wakasihoe.

proach, with a perfect command over the entrance of the harbour, where ships may be in the greatest security and good anchorage.

Marche 3rd [1]. The Resistance having returned from Banda, with a refusal of any offers of protection or to admit the British forces upon any footing whatever, the Admiral issued orders to embark all the troops intended for that service to morrow morning. As neither the payment of the Dutch establishment nor the clove money could possibly take place immediately, proclamation were ordered to be made explaining the cause of delay and to assure all ranks of the Admirals intention, to issue it upon our return from Banda.

5th. We embarked and sailed with the squadron out of the bay. The winds were very light during our voyage and on the 7th in the evening we discovered the islands of Banda, particularly the Burning Mountain or Gonong Api.

8th. This morning being within a few miles of Banda, the ships steering purposely in different directions to confuse the enemy with regard to our intention, we observed two guns fired from one of the batteries on the outside of the nearest island Gonong api; the first was shotted (?) and immediately after the 2d the Dutch colours were hauled down and a white flag displayed in its room; at the same a boat came off from shore with Dutch colours and a white flag. The wind and current being both against her coming up, the Admiral sent down to meet her, with instructions how to proceed in case of a wish on their part to give up the plan in a friendly way. Upon joining the boat however, the officer in it was only charged with a duplicate of the letter sent by the Resistance to Amboina. He was therefore brought on board, but the Admiral soon dismissed him with a short letter to the Governor, laying the responsibility for all consequences which might ensue at his doors, in case of opposition on his (?) part, and sent at the same time letters from the Prince of Orange and the governor of Madras exhorting him to accept the protection of the English. Approaching the land, the Orpheus and Harlingen were sent on to examine where the troops might safest land, convenient to the chief fort; and

[1] Lauts, t. a. p., IV, bldz. 260, stelt dit alles in Februari en wijkt ook ten opzichte der bijzonderheden af van ons handschrift. De hoofdzaak: overgave zonder verdediging van eenige beteekenis, is echter juist door hem weêrgegeven. Van de 300 stukken geschut spreekt ons handschrift daarentegen niet.

passing within the small island of Craka[1], that covers the channel between Gonong Api and Banda-Neira, they were fired upon briskly by the batteries along shore, which seemed placed every where that might annoy an invading enemy. Two of the batteries were soon silenced and the gunners run off, having spiked the cannon. About 12 o'c^{k}, being off the N.end of Banda Neira, the ships brought to the boats immediately manned and the grenadiers and marines landed, the rest of the troops following, a white flag was soon discovered, just hoisted on a circular redout within the harbour, to which we immediately rowed to enquire the meaning of it and being told by the officer commanding, that it was by order of the Govr, without knowing farther, we proceeded under the same flag of truce to the landing plan opposite the town, where the Governor met us, who said, he had sent two commissioners on board to the Admiral with an offer of surrender on certain terms; on this we immediately rowed back to acquaint Major Vigors, the commandant of the troops there of, to prevent hostilities while the flags were passing, and immediately went on board to know what these terms were, but were surprised to find that no such propositions were made by the commissioners, but only a translation requested of the Admirals letter sent by the boat in the morning, as no person ashore understood English, and therefore conceived that they only meant to amuse us to gain time; however as the Dutch gentlemen seemed by their conduct to wish for farther communication, the Admiral authorized me to go ashore with them and according to the spirit of former instructions to conclude a treaty for the surrender of the place.

We landed about 5 o'c^{k} and were received by the Governor in the guardroom of the redout I first called at. He seemed an active-minded zealous man, much irritated by passion at the moment, the reason of which I did not immediately understand, but discovered after some altercation, that his passion was owing to the terms he sent having been returned without perusal, and enquiring further, found out that the genlemen, by whom the sent them, never delivered them to the Admiral. Upon this an explanation took place and upon his inviting us to a more convenient place to settle the terms of capitulation, I accompanied him and after considerable time we at last agreed upon the capitulation, which simply guaranted

[1] Poeloe Kraka of Vrouweneiland.

to all individuals within the settlement the enjoyment of their private effects, to the servants of the Company, civil and military, their pay and such officers to be continued as might be found necessary for the administration of justice and civil policy, and that such of the civil servants as wished to resign might be premitted to retire to Java or elsewhere, when a convenient oppertunity might offer and that the military should not be forced to enter the British service contrary to their inclinations. Upon these terms they agreed to deliver up the forts with all its dependancies, all accounts, stores and treasures, and the troops to deliver up their arms and colours next day. We agreed, that in general the same regulations of police, the same laws for the administration of justice and the same mode of managing the nutmeg-plantations as were hitherto in practice, should be continued as nearly as possible. This being not only agreeable to the general instructions of Government, but convenient in every respect to us to adopt, from the want of persons to fill those offices at present or superintend any charges we might otherwise wish to make. Upon finishing a copy of the treaty of surrender in English and another in Dutch and having obtained the signatures of the Governor and Council to both, I at last took my leave and submitted the whole proceeding to the Admiral which he accordingly approved. [1]

9th. Early this morning, went ashore with the ratification of the treaty. The grenadiers were immediately put in possession of fort Nassau and the castle of Belgica, the Dutch colours hauled down and the English hoisted in their room, which were saluted with 21 guns. The Dutch garrison marched out by the glacis and grounded (?) their arms, drums and colours. The Admiral himself landed sometime after and received the congratulations of the gentlemen of te settlement and detatchment. On the occasion amidst all the joy and bustle of taking possession to day an unfortunate accident happened by the firelock of a Wirtemberg soldier going off accidently, which killed Lieut. Lamottu of that corps on the spot. The soldier himself was severely wounded and died in a short time.

10th. This morning attended the admiral to fort Hollandia on Banda Lantoir or Great Banda, also saw the redout of Kyk-in-de-pot or Look-out-redout on Gonong Api. The formers consists of 2 forts, one near the waters-edge particularly called London (?) and the

---

[1] Vgl. hierbij de capitulatie, opgenomen bij Lauts, t. a. p., bldz. 390, v.v.

other, on the hill above it, Hollandia; they are both very complicated little works, with scarce any strength or convenience, tho the upper fort appears one of the best situated about these islands for general defence, being on a high neck, that commands the entrance; from the westward also a bay at the back of the island where there is now a separate post called Lackay, not above one mile from it, but the ground between is a beautifull grove of nutmeg trees. The situation of Kyk-in-de-pot is at the waters-edge on the S. side of Gonong api, and now fairly within the harbour. It is a circular work and once infiladed (?) the entrance most perfectly, but about 14 years ago by an eruption from Gonong Api, the lava flowed down in such quantity as to form a projecting point of considerable height between it and the entrance, which renders its present situation of no effect and has made the entrance extremely narrow, so that ships can only enter with a leading wind in this monsoon. We found confined at Hollandia a prince of Bantam [1], said to be out of his senses, who has been kept there for several years past. He breakfasted with us and did not seem in the least deranged.

The different views of the whole bay and surrounding land are very curious and beautifull, the volcano of Gonong Api constituting the grand feature, which is an exact cone some what truncated at the crater, from whence continual smoke is seen to issue, but seldom more being covered with melted sulpher ashes, and not the least sign of vegetation on the sides above about one third of its height.

A number of Sepoys from the coasts of Malabar and Coromandel, having been from time to time inveigled into the Dutch service, now gladly offered thimselves to us; accordingly 50 of the best of them were adopted, being much wanted on account of the number of outposts necessary to be occupied.

This day surveyed the fort and hill of Belgica, which if made the proper use of, seemed to be the most convenient situation among these islands, to secure the possession of them against any European enemy whatever, but the present works are incapable of answering that purpose. Measured the height of Gonong Api geometrically with a base of 1440 feet, the altitude of the crater at the two extremes being 18° 50 and 15° 12, gives the exact height of

[1] Kan dit zijn pangerang radja Mangala, die in 1778, „als een staatsgevangene naar Banda verzonden" werd? (Vgl. De Jonge, *Opkomst*, XI, bldz. 354, v.)

1940 feet, allowing 17 feet above the level of the sea for the base on which I stood.

20. Employed for some days past informing plans and estimates of redouts, as ordered, for the better defence of these islands against the departure of the ships, upon which their chief security at present depends. Two pantchallangs or sloops were dispatched for the S. W. islands for stock etc. They sailed under the command of Luit. Shaw of the Resistance.

29th. The Armenia, transport, arrived from Amboina, with letters and intelligence stating the disorder of that island in consequence of the Malays taking up arms, and professing their intention to cut off every Dutchman in country and to make a new contract with the English for their spices. They went to a great degree of violence and set fire to several houses in different parts of the island. Upon the arrival of this disagreeable information, the Admiral determined immediately to return to Amboina and endeavour by his presence and influence to satisfy the people and regulate the affairs of government there.

30th. Having given particular instructions to major Vigors for the government of the settlement and also left behind the Suffolk with captn. Lambert for its greater security, the Adml. changed his broad pendant into the Orpheus. We embarked about noon and got pretty well out, tho there was scarce any wind. This is the season for calms between the two monsoons. The Armenia was seven days coming from Amboina. The Swift and brig Amboina accompanied us.

31st. Early this morning met the Resistance on her way from Amboina to Banda, with captn Macloads company on board, which the Admiral ordered from Amboina, before he was acquainted with the disturbances there and chiefly for the purpose of relieving the Wirtemberg company; but judging it better to leave those men for the present at Banda, he ordered the Resistance to join us and return to Amboina, having dispatched the Malay prow to major Vigors with intelligençe thereof.

April 3d. Our winds were so faint these last four days, that we could scarce make the entrance of the bay this morning, and when about 5 miles off the Admiral, thinking it possible the Orpheus might not be able to get up on account of a strong westerly tide and no wind, we got into the barge and rowed up to town; upon on our arrival we found matters rather in a better state than

expected, but yet far from being settled. Captn Calmers's company being nearly all employed on the Hitoe-side, are barely sufficient to keep in awe the violent temper of the unruly Musselmen there, from whose adresses and petitions it is evident nothing keeps them within any moderate bounds but the terror of our arms. It appears from every account that tho' their aversion to the Dutch might be ever so great or just, and tho the delay in paying for the spices might have occasioned some apprehensions amongest them, their declared hatred to all Christians was one of the leading motives; [1] and the hope of recovering from the present change of government the exclusive dominion of the peninsula of Hitoe, the memory of which they still celebrate in their songs and at their feasts, where they are sure to madden themselves with opium and bang [2], the chief cause of the present insurrection.

The ancient family, which once possessed this country, still exists amongst the mountains and tho the title of rajah and mahorajah is evidently of Hindoo origin, it appears universally adopted by the Malays, tho Mahometans. Mahorajah, the rajah of Hitoelama, is now the representative of it, who being also the chief casizy [3] or priest of the Mohometans, possesses great influence over all the people of that province. His ancestors were the persons, who first invited the Dutch to their assistance against the Portuguese and to whom the Dutch were obliged in the beginning to allow great privileges and authority, but they by degrees, conceiving it necessary to counterballance their power, supported the inferior chiefs or orankaios, [4] until at last they all be came perfectly distinct and independent of each other. Hence arises the division of the island into several districts, called niggeries. This Hitoe rajah, hoping now to recover the dominion so long lost to his family and taking advantage of the confusion generally attending the change of government, set himself up at the head of all the Mohomotans, already possessed with a spirit of revolt from the

---

[1] Eene merkwaardige verklaring, nu zij hier komt van Engelsche zijde.

[2] Bang of hasjisj: een bedwelmend genotmiddel.

[3] Vgl. *Hobson-Jobson*, p. 130, sub voce „Casis." — Zie ook Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 47.

[4] Orangkaja. — Vgl. over de wijzigingen door de O. I. C. in het inlandsch bestuur van Hitoe gebracht ongeveer het midden der 17de eeuw mijn *Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum* (deel LVII dezer „Bijdragen"), bldz. 81, v., 258, v., 263, v., 300, 423 en de dáár aangegeven literatuur.

want of caution and prudence of the Dutch, who not only in their conversation inspired them with the idea that all authority and subordination were at an end, but by their dastardly conduct in all the outposts, which they were still necessarily left in charge of, gave them spirit and confidence in proportion to the apprehension and backwardness they shewed. The Hitoe rajah therefore opened a correspondence with all the chiefs on the coast of Ceram, inviting them to join and throw off the yoke of the Europeans and recover their lost liberty and independance, summoned the orankaios of Bouro, Manipa and all the neighbouring islands, and even called in the aid of the Alfores or hill-people on the island of Ceram, who are a perfectly savage race, whose religion obliges them to acquire the honor of a certain mumber of heads before they can pretend to any post of power or command or even be permitted to marry; and they were shortly to have assembled, had not our ships and troops luckyly arrived from Banda at the time they did. He appointed certain captains or leaders under him in the different districts, who headed the people and led them away from their villages among the hills, where some parties had created fastnesses, in which they lay prepared for war and plunder and not only threatened to exterminate all those who refused to join them but actually murdered such of the Dutch about Hila and Hitoelama, as they could lay hands on, cut to pieces and killed the patties of Alang and Lilleboy and several others of less note. He nominated orankaios, creatures of his own, to all the niggeries to act under his authority, declaring himself rajah of all Hitoe with the original power of that title, and thus become the chief cause of the insurrection, which however, had it not been for the want of discretion and steadiness amongst the Dutch, could never have extended to the length it did. The scandalous conduct of the Dutch garrison at Hila and of the resident of Saway with his men, leaving all the military stores at those places to the plunder of the insurgents, contributed not a little to encourage and strengthen them.

5th. Disturbances at Haroekoe of a similar nature to those in the province of Hitoe about this time grew to an alarming pitch, the chief author of which was Toloengpatty. Captn Macloads company were therefore sent to garrison the islands of Haroekoe, Saparoua and Noessalaut.

6th. Several reports were this morning made of an attack being intended against the rajah of Soely, who is a Christian and

possessing the frontierpost towards Ceram and the Mohometan niggeries on the N. E. part of the islands, and who being always firmly attached to the Europeans, is particularly obnoxious to the people of Hitoe. A party of 30 men were therefore sent under an officer to join the Rajah and guard his district. The Pass Baguala was also strengthened and an armed boat stationed there. Soon after the party joined the rajah, the Hitoe people began their attack, but were beat off with some loss on their side but none on ours.

7th. The Swift was this day ordered out to cruise on the N. E. of the island to clear that coast of the Hitoe and Ceramese prows and any other armed prows that might be seen. The Amboina brig was sent to Banda with letters to major Vigors. The post of Hitoelama, which covers the road of communication to Hila from Hoekoenaloe or the Three houses, was ordered to be occupied again, as it appears to be a place of consequence and thro which it is frequently necessary to send, besides being the chief residence of the Hitoe rajah, who is however at present amongst the hills.

8th. A proclamation was this day issued, advertising the payment of the clove-money on the 12th to all the niggories dependant on the chief fort, with on exception against such individuals as should be proved to have taken an active part in the late destur-bances.....

11th. Every thing tolerably quiet for these some days past, but constant reports of the intended invasion of the Ceramese prows and the meeting of the Hitoe people in different places to plunder and force the other niggeries to join them, and many of the inhabitants of Along, Lilleboy, Hitoe and Laha, [1] which are all situated on the Hitoe side of the bay, but immediately subordinate to the chief fort, were obliged to leave their habitations and join the insurgents. In consequence of which, tho every part of the country is covered with wood, the garrison felt some distress for firing, which there are no persons who made a trade to bring into the bazar, but is the duty by compact and long established custom of the above four niggeries to supply, but which under the present situation of affairs they were unable to perform. The patties of the two first niggeries were murdered by the Hitoe people and the orankaios of the other two were obliged to take refuge here to pre-

---

[1] Alang, Liliboi, Hatoe, Laha.

vent the same fate. The absence therefore of their immediate chiefs contributed still to the continuance of the disorders in those places. Two parties were accordingly ordered down to Along and Laha with directions [to] protect them against the Hitoe people, to invite the inhabitants to their doussons or villages, to guard the orankaios of Hatoe and Laha, who returned with the parties of soldiers, to make the people of Along and Lilleboy point out proper persons to fill the vacant appointments of patty in each of these niggeries, to supply the regular gusta of firewood and finally to attend for the payment of their clove-money on the day appointed for that purpose. The Resistance and Swift were employed cruising round the island and between Ceram and Saparoua, to prevent any danger from asmed (?) prows, and every other measure adopted for the preservation of peace and good order, of which there were now hopes of a speedy reestablishment.

New commissions under the British seal were issued to the different rajahs, patties and orankaios by the Admirals directions, which instead of the Dutch commissions they have hitherto acted under. Cash was taken out of the treasury to day to pay the Dutch troops and all others under the Government.

In consequence of the proclamation for the payment of the clove-money, several niggeries this days brought in a quantity of cloves, which undoubtedly they hitherto reserved from a doubt of being paid, and perhaps with a view to smuggle off as they could.

12th. Last night arrived the Malay prow from Banda with intelligence from major Vigors and captain Lambest of the troublesome and improper conduct of the gour, Mr Bouckoltz, whose restlessness of disposition and chagrin at his lost power prompted him to throw every impediment in the way of business there.

13th. This morning The Orpheus was dispatched to Madras, with intelligence of our success and to procure a speedy reinforcemt and supply of provisions and naval stores, of which we are very much in want. Letters from Hila this morning state every thing in that province as perfectly quiet, but the inhabitants are not yet come to their houses and usual occupations nor the Hitoe raja returned, untill which no certainty of peace can be depended on, tho our Sepoys and soldiers pass singly unmolested back and forward, their enmity and declared vengeance being solely against the Dutch. [1]

[1] Vgl. echter hiervóór, bldz. 292.

Numberless estimates of losses sustined by the distruction of houses etc and plundering of the insurgents were this day given in, which from the exorbitant complexion they were deserve very little notice. Every days observations confirms the idea of this disturbances being in a great degree occasioned by the insinuations and intrigues of the Dutch themselves, [1] many of whom wished to avail themselves of the necessity of dividing our forces in the expedition to Banda and take advantage of any confusion that might issue. In the midst of the troubles, which they always represented in the highest colouring, they were particularly urgent with captain Gordon, the officer left in command at Amboina on going to Banda, to distribute arms amongest the burghers and former Dutch national troops, which he very judiciously refused them. The desertion of all the different garrisons at the out-posts, whether they happened thro design or carelessness of any consequences that might follow, or thro dastardliness at the unusual spirit among the Malays, encouraged these disorders to such a pitch, that there is no knowing where they might end, had we not succeeded against Banda and been again able to exert our force here. Reports too during our absence there were constantly circulated and gained considerable credit, of the loss of the Suffolk, Orpheus and Resistance and that our troops were cut to pieces; and when the Centurion and two transports were coming up the bay, it was the universal report and belief among the Dutch that they were the remains of the expedition and that all the rest perished.

15th. Five niggeries were paid for their cloves this day and more cloves were lodged in store which are supposed to be the last for this season. The accounts of each niggery are adjusted, when the whole of the spices is lodged in store, and then as soon as convenient they are paid for between February and May when the season is over and the whole supposed to be collected.

16th. The inhabitants of Along and Lillebay, which were the two niggeries in which the greatest disturbance raged, came in for the payment of their cloves. But as many of them were reported to have been concerned in the murder of their patties and somewhere observed to have cutt off their hair and put on the turband in conformity to the Mahometan custom as adherents of the Hitoe rajah, it was thought necessary to secure such of them as were

[1] Dit klopt niet met het vorige.

said to have been principally concerned in that business; for this purpose a guard of Sepoys surrounded the whole of them and seven, against whom particular information was given, apprehended and sent to the fiscaal to be examined previous to their more formal trial, in hopes of discovering the persons who actually committed the murders.

The orankaios of Haroekoe came in this day to make their peace and acknowledge allegiance to the British government and the Admiral received them in the way most likely to assure them of the protection, justice and honor of the English. They were informed of the intended payment of the clove-money, for which immediate preparation was made to send the amount necessary to that residency. Having received their new commissions they departed for their province very much pleased and with all the appearance in the world of good and faithfull subjects, which probably they will now prove, tho certainly there were many among them, who a few days before might have been led to the most extravagant crimes without consideration of the consequences.

17th. Sent of this morning on board the Splinter brig money for the payment of the cloves in the provinces of Haroekoe and Saparoua, with particular directions to the commanding officer to superintend the payment and prevent stoppages, an acc^{t} of debts previously contracted with the Dutch residents, tho fair opportunity was given to them to get in their debts from the free will of the inhabitants who are generally indebted to their residents, by suffering the accounts to pass thro their hands; but as the Admiral in the last proclamation had guaranteed the due payment of the clove money, he resolved that it should be made bona fide.

The Amboina brig and Armenia, transport, arrived this day from Banda and bring accounts of every thing being in a perfect state of tranquillity and good order there. The Dutch soldiers to the number of seventy, that were embarked on board the Suffolk, came on board these two vessels; they are very fine well behaved fellows [1] and are willing to enter the English service, provided they get the same pay as the English troops; but the Admiral not thinking himself justified in acceding to that demand, they are first to be sent to Madras before they can be adopted. The Amboina brought 30 baskets of mace and 130 of nutmegs.

[1] Een alleszins merkwaardige opmerking, omdat het oordeel over het gehalte van 's Compagnie's soldaten uit die dagen niet altijd gunstig luidt.

20th. The two last days chiefly occupied in paying the different niggeries, dependant on the chief fort, for their cloves. The sums however which were due to those people, proved to have been engaged in the disorders of Alang, Lilleboy and Hitoe, was reserved in a separate fund and is to be applied to reimbourse those who have really suffered losses, for which a committee of half English and half Dutch is to be appointed to examine the estimates given in. Particular orders were sent to Hila and the other outposts to use every possible means to apprehend the chief leaders of the insurgents, of whom a list of four was sent to captn Chalmers. Notwithstanding constant information from all the outposts of the perfect state of tranquillity the whole country was in, for some days past, the Dutch gentlemen are continually making reports of meetings and intentions amongst the Malays to disturb the public quiet. Their information may possibly be better than ours from their more intimate knowledge of the language and people, and as the inhabitants of the villages on the Hitoe-side are not yet returned, their representations wear the greater appearance of probability. A person of confidence was therefore sent, well acquainted with the country, to examine and report particularly the real state of it in every respect and in the mean time such parties were detatched and cruisers sent out as were most likely to defeat the intentions of the Hitoe people, supposing the reports to be just.

21st. The prince of Tydore [1], having at last fitted out a small vessel, applied for permission to return to his own country, which the Admiral consented to, having first obliged him to give security not to go to any other place and to take his oath on the koran, not upon any account to enter into any connection or correspondence with the enemies of the English, but to live in friendship with them and always to receive their ships into his ports without molestation.

A request was this day made in form by one of the bangsas [2] or nobles of niggery Along to be appoined patty in the room of the deceased, and produced his tree of genealogy according to the

[1] Vgl. hiervóór.

[2] Dus een anak bangsa, iemand uit „de bangsa radja, of de familie der vroegere en tegenwoordige regenten" (*Encyclopaedie*, I, bldz. 26)? — Zie ook G. W. W. C. van Hoëvell, *Ambon en meer bepaaldelijk de Oeliasers* (Dordrecht, Blussé en Van Braam, 1875), bldz. 46, v.; en vgl. bldz. 21, v.

established forms. The genealogies of all the chief families in the different niggeries are registered in the Secretarys office, from whence an authenticated copy must be taken and a request given in to the Governor upon a stamped paper, before any appointment can regularly take place.

23^d^. Constant reports of alarms throughout the provinces, tho all letters from the outpost give very different intelligence; particular order were therefore sent to the officers upon detatched duty to make use of every endeavour and stratagem to seize the ringleaders of the Hitoe faction, which is the more necessary to be expeditious in, as the rains, which are said to be very heavy here, are soon expected to set in. Two soldiers from Hitoelama arrived to day with Tolonghatty, accompanied by about 100 of the Caylolo [1] people, one of the persons we were chiefly desirous of catch^g^. He landed at Hitoelama in a number of prows and orembays [2], evidently with an intention of joining the Hitoe rajah; but finding the post of Hitoelama occupied and the Rajah absconded, he put the best face on the matter and changed his purpose altogether and leaving his people at Hoekoenaloe [3], where there were no boats to transport them across, came with a couple of attendants, and with the greatest composure and appearance of innocence declared he only came to obtain the appointment of orankaio agreeably to the promise made him, and that the number of people he brought with him was only to shew that he had the unanimous voice of the niggery in his favor. As the day was nearly short, not being able to send immediately for the Caylolo people, it was judged best to treat him with seeming confidence, that we might the more effectually secure the whole of his party, and he accordingly remained under protection during the night.

24th. The whole of the Caylolo people having come in to-day, as soon as they were assembled in the fort, a guard of Sepoys surrounded them and conducted them to the stadthouse, where they were put under charge of the fiscaal, who was ordered to examine particularly into the circumstances of their guilt. They seemed to acknowledge their guilt; many of them, just as they were going to prison, and prayed for merey.

1 Kailolo op Haroekoe (Oma).
2 Orĕmbai: Moluksch vaartuig (Encyclopaedie, IV, bldz. 483).
3 Aan de kust van het schiereiland Hitoe.

27th. Trifling alarms for some days past, after causing some little trouble in making detatchments, proved all to be groundless. The person sent into the country to examine into the state of the niggeries to the eastward returned and made a very favourable report of the state of those districts adjoining to Soely [1], in consequence of which the party sent there some time since was no longer thought necessary and therefore withdrawn, having previously left one Sepoy at each of the niggeries Teal, Tengatenga, Tolehoe [2] and Way, which the orankaios of these places requested might be left as a sort of protection to them. They made every protestation of peace and allegeance to the English, and only requested that every thing past should forgotten.

28th. The fiscaal having made his report of the prisoners from Caylolo, in which it appeared that four of them were principally guilty and the rest meerly led on by them. Tolongpatty therefore and his four associates were sentenced to work in irons upon the works, with some other criminals convicted of similar offences, and the rest at the intercession of the orankaio, who was lately reinstated, permitted to return to their habitations, their names being registered, least a second crime of the same nature, they were engaged in, should be in future proved against them, in which case they should be considered principally guilty.

The price of rice being at present very dear in consequence of the scarcity of that article, the Admiral ordered that the Burghers should be supplied with a quantity, proportioned to their immediate wants, at a reasonable rate from the stores.

29th. This day had the agreeable intelligence of the capture of the Hitoe rajah by captain Chalmers, who represented that the Hitoe people were very numerous and all armed and therefore dreaded that the party at Hitoelama might be cutt off, the place being in ruins. A reinforcement of an officer and 30 men were immediately sent off to strengthen captain Chalmers and enable him to escort the Hitoe rajah here. The Resistance too was ordered round to intercept every endeavour by sea to rescue him, which was said to be expected.

May 1st. Letter from Hila mention the arrival of the reinforcement and every thing safe and quiet. Captain Chalmers writes that

---

[1] Soeli, aan den Zuid-Oosthoek van het schiereiland Hitoe.

[2] Tial, Tenga Tenga, Toelahoe en Wai, ten Oosten en Noord-Oosten van Soeli.

Maharajah [1] now accuses his chief captains, Oelapahal, Boccara and Adams, as the chief promotors of all the troubles and that his name was made use of without his authority and thinks that, if he is suffered to remain at Hila for some days, there are hopes of securing the persons of these men, who are by far the most notorious captains of the insurgents thro the wole country. Such is the treachery and infidelity of the Malay character, that those persons, whom the Hitoe rajah now accuses, are the very men to whom he would immediately fly, if he should chance to regain his liberty.

The Admiral, considering the difficulty of ships coming from Madras at this season, resolved on sending to China for supplies of provision and stores, and being uncertain of the resources of our supercargoes there as to the means of procuring them, determined on sending the Surprise with a cargo spices under convoy of the Amboina, to be consigned by the commissaries for the navy and army to the chief supercargo, the net proceeds applied to the demands of the Admiral and any overplus to be vested in Companies bills in favor of the commissaries. The Surprise was accordingly ordered to be immediately filled up for the reception of the spices and otherwise to prepare for the voyage.

4th. Intelligence from the officer commanding at Larique [2] mentions the descent of Oelapahal with a considerable number of adherents at Niggery Lima [3] for the purpose of restoring the Hitoe rajah to his liberty and power and that a large fleet of prows were every moment expected to join him; that on Oelapahals arrival he had been met by the whole people of that and the adjoining niggeries in the Hila province, who saluted him in a regular manner, and that he had sent letters to the orankaios in the province of Larique, threatening to extirpate them and their families unless they immediately collected their forces and joined him, which however the orankaios refused to do, tho some of their people went over thro fear. No time was lost therefore in sending notice of this circumstances to captain Chalmers to put him upon his guard against the intended attack, directing him to embark the Rajah on the first ship that called at Hila, to prevent the possibility of this escape. The Admiral also sent an express to Saparoua to the Swift, imme-

[1] Dezelfde, die elders in het handschrift „the Hitoe rajah" wordt genoemd.
[2] Larike, aan de Westkust van Hitoe.
[3] Aan de Noord-Westkust van Hitoe.

diately to cruise off Hila, and also dispatched a letter to captain Packenham of the Resistance to look out for this fleet of prows and otherwise to cooperate with captain Chalmers whenever necessary.

May 5th. The Surprize galley, having taken in the spices intended for China, sailed this day under convoy of the Amboina brig direct for Canton. They were instructed to proceed by the Balambangan passage. [1].

6th. The Resistance entered the bay this evening with the Hitoe rajah and one of his partisans, the orankaio of Wackal, [2] who were both landed and committed as close prisoners to the care of the fiscaal; and as there is no doubt of their guilt, as soon as an opportunity offers, they are to be banished from this country for ever.

7th. The patty of Alang was this day invested with his office and received his commission, silver-headed stick [3] and a copy of the instructions always given upon these. Captain Taylor, major of brigade and quartermaster to our expedition, this day departed this life.

8th. This morning came in the orankaios of the province of Larique, who made every profession of regularity and obediance. They were recommanded by the officer commanding at Larique as having behaved very well since his arrival there, and opposed Oelapahal in the late attempt he made at Niggery Lima. The Admiral met them with his usual good nature and said every thing possible to conform them in their royalty and pacific disposition, promising at their request to pardon every thing that is past, provided they act conformably to their present professions, and also to issue the payment of their spices without farther delay, as the inhabitants have given proof of their duty in having resisted the threats of Oelapahal, who it is this day reported is dead, which is suspected not to be true; but that finding himself disappointed, has absconded and circulated this report to escape the pursuit, which he is aware there is now after him.

The Admiral wishing me to proceed as soon as possible to Banda to settle certain regulations, which appear necessary for the better government of the island, and also to understand perfectly the

---

[1] Straat Balabak tusschen de eilanden Balambangan en Balabak ten Noorden van Borneo.

[2] Wakal, aan de Noordkust van Hitoe.

[3] Vgl. Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 19.

business of an ambassador said to have arrived there lately from prince Noekoe, ordered the Armenia in readiness to sail.

9th. This day commenced the sale by auction of the merchandize-stores in the winkle [1], from whence this country-people are supplied with different kinds of cloth suited to their wants. It is generally after the issuing of the clove-money, this sale is held, by which means a considerable part of the money again comes into the treasury. There is generally a time given for the payment of the goods sold, of which the Chinese are the most considerable purchasers.

10th. The captain of the Chinese applied for and obtained a renewal of his appointment under the British authority, his character and conduct having been approved of.

11th. The niggery of Lillebooy having been for a long time past without a patty, the only person who appeared to have an unexeptionable claim and who gave in a request in regular form with his genealogy properly authenticated from the Secretarys office, was this day appointed. There was a better family in the niggery acknowledged to have a prior claim, but having been under an interdict by an act of the Dutch government for some years past, on account of smuggling spices, the Admiral dit not chuse to counteract such an exception, least others might be tempted to commit the same crime, seeing that the same punishments were not likely to attend it.

12th. Having received instructions from the Admiral for the affairs of Banda, embarked on board the Armenia; we sailed immediately, and arrived at Hila on the 13th.

14th. After surveying the fort and environs of Hila and forming a plan for its more perfect defence, agreeable to the orders of the Admiral, walked round the town with captain Chalmers and could not avoid lamenting sincerely the ruin and devastation committed by these people in having deserted and partly distroyed one of the handsomest towns in this part of the world. The casizies of this province have of late been very troublesome, ever since the confinement of the Hitoe rajah, who is chief casizy, and endeavoured to excite the people to fresh insurrection in his favor, and have proceeded so far as to depose some of the regents, who refused to adopt their measures, and appoint others in their room.

[1] Het Nederlandsch woord: winkel.

Captain Chalmers therefore found it necessary to take up four of the most active, and they are now in confinement. As there appeared from the representation of the orankaio of Hila, who was one of those deposed by these casizies, to be an absolute necessity for this measure, in order to restore the peace of the country, they were sent in custody to the Admiral by the first safe opportunity.

15th. Early this morning the Swift made her appearance from Saparoua. Luitenant Hayward, who landed from her, informed us, they had seen on their passage a large fleet of prows and corra-corras [1] off the coast of Ceram, N. of Saparoua, who run ashore when the Swift chased them. They had heard several reports of the garrison of Hila being cut off and considered this fleet of prows as an armament to reestablish the Hitoe rajah and drive all the Europeans [2] from Amboina.

Having executed every thing at Hila, that the Admiral wished, and sent plans for the improvement of the works which I conceived essential to the safety of the place, embarked on board the Armenia and made sail to the N. E. with very little wind. About 5 o'clock in the afternoon we were surprized at seeing a large corra-corra come on board us, with several flags and streamers, and drums beating; at the same time observing under the shore upwards of 70 others, sailing along. Little doubting but this was the fleet mentioned by lieutenant Hayward of the Swift, we got up our guns and made every preparation for defence; however as only one of them approached, we entertained no apprehensions. When they came alongside, the principal person in her immediately came on board and seemed to express great satisfaction at seeing us English; informing us that the fleet we saw, consisting of 99 sail, was an equipment accompanying sultaun Ibrahim ul Muckeram, the nephew of sultaun Syfool Deen Shaw, commonly called Noekoe, [3] and bound upon an embassy to the English commander in chief at Amboina, having heard that the English had got possession of the Spice-islands, in order to form a friendship and alliance with them, to whom he has been attatched since his first knowledge of them. I received him with the respect due to the character he

[1] Koera-koera: Moluksch vaartuig (Vgl. *Encyclopaedie*, IV, bldz. 482).

[2] Dit is geheel iets anders, dan dat het verzet op de Ambon-groep alleen tegen de Nederlanders gericht zou zijn, zooals hiervóór werd gezegd door den schrijver.

[3] Vgl. hiervóór.

represented, but being extremely anxious to know the truth of this account, sent my chief Malay interpreter to accompany him to sultaun Ibrahim, to request an interview with him, to which he readily acquiesced, and as an assurance of their return, as soon as possible, left one of his company as an hostage. It grew late however, and their prows having all come to an anchor close under the land, the current separated us too far from them and we saw no more of them during the night; left me in a state of great anxiety, as, should their design be hostile, they were possessed of a person who might easily be terrified into the information of our weakest side for attack and give them considerable advantage over us, particularly as the Hila province was still very unsettled and ready to join the first chief of their own sect, who might stand forth.

16th. At daylight this morning we discovered two corracorras coming from the fleet towards us, and lay too untill they came up. About 8 o'clock sultaun Ibrahim and the chief persons of his expedition came on board. He seemed a very well-bred, handsome man, much superior in appearance to any Malays I had yet seen; and all those who had accompanied him of different features and manners from any of the inhabitants of Amboina or Banda. He informed us, he was come from Warowe [1] on the NO. coast of Ceram, where sultaun Syfoot Deen Shaw had been about 5 weeks ago, when he left it; that upon the information (from ?) captains Risdale and Stuart of two trading-ships from Bengal, that we were in possession of the Spice-islands, he came on an embassy from sultaun Syfoot Deen Shaw, who is his uncle, to form a connection and friendly intercourse with the English, and seemed much to rejoice at the fall of the Dutch, who he said dispossessed his uncle of the just sovereignty over Ternate, Tydore and all the Spice-islands, to which he asserted his claim to be indisputable in every light of justice. He also informed us that three Bengal ships had been at Maba, an island close to Gibby [2], whither sultaun Syfoot Deen Shaw was to have gone after his departure from Warowe. Having enquired, how he came to have the title of sultaun as well as his uncle, who is still living, he acknowledged that it was only bestowed upon him to add dignity to his embassy; and that all the chief persons, who accompanied him, were rajahs and

[1] Waroe, aan de Noord-Oostkust van Ceram.

[2] Maba, Gebi, Oost-Halmaheira.

governors of very considerable provinces on Ceram, and most of the islands to the Northward of it, over all of whom sultaun Syfoot is acknowledged. Being satisfied of their disposition and designs, concerning which I was extremely anxious, in order to prevent alarm along the coast of Hila, which would add to the disturbances of that province, I wrote immediately three letters: one to captain Chalmers at Hila, to inform him what they were and to send instant notice of it to fort Victoria; another to any of the officers of His Majestys ships of war; and a third to the Admiral himself. At the same time instructed sultaun Ibrahim to send the letters on before, as he had occasion in one of his smallest prows, that to Hila first, to prevent alarm at the approach of the fleet or hostilities from the ships on a misconception of their designs, as I knew that all the ships had orders immediately to destroy all armed prows wherever found on the coast of Amboina. I also cautioned him not to suffer his people to land at night, which he assured me he had himself particularly forbid, and also on his entrance into the bay of Amboina to anchor his corracorras in Portugese bay, a little on the right within the bay of Amboina, and proceed up to town with one or two, but no more, where upon delivering his letter and explaining his mission, he might depend upon a favorable reception; all which he promissed to attend to in the most punctual manner. The acquaintance of sultaun Ibrahim and his suite, with those captains who we know have traded with them for the last 2 or 3 years for dresses of Bengal manufacture, and their appearance and manners so different from the other Malays of the neighbouring islands, removed every doubt I had in my mind and gave me great pleasure. They breakfasted with us and seemed well accustomed to our fashions.

The Sultaun with his suite took their leave about ten and we proceeded with a light but farm breeze on our voyage.

17th. Being nearly becalmed and close to the coast of Ceram, sent a boat ashore for fowls and vegatables to Couloor, [1] nearly opposite to Post Hoorn on the Northside of Haroekoe, where they supplied us immediately at a very reasonable rate.

24th. After beating against winds and a NWly current, that increases in strength as you approach Banda, and working along the coast of Ceram, a considerable distance to the Eastward of

[1] Koelor op Saparoea?

Banda, which is the only way of effecting the passage at this time of the year, we were this evening just able to enter the harbour of Banda. Found the English part of the garrison and Sepoys in very good health, but the company of Wirtemberg quite the reverse, having already lost 8 men, with 40 down in fevers, besides both officers. The whole settlement however were wretchedly in want of every kind of provision but rice, of which there remains still of months store. Delivered the Admirals letters to major Vigors and captain Lambert, and sent those to the Dutch governor and other gentlemen. Major Vigors represented every thing in perfect security, but at the same time the situation of the garrison such, that he could not leave the command to any officer under him, particularly as the Suffolk is now ordered away; he therefore, tho having it in his option to go to Amboina, resolved to devote his time to the present care of the settlement under all its disadvantages, untill regularly relieved from Madras, in doing which he has given strong proof of his zeal for the good of the service. Learned from major Vigors that the Wirtemberg corps has upon all occasions manifested the strictest discipline and most orderly conduct possible, and that, notwithstanding their sickly situation, the scarcity and dearness of every kind of provision, they never made the smallest complaints; had therefore particular pleasure in communicating the Admirals thanks to them to be published in orders, and also to empower the Major to make them the same allowance in lieu of salt-provisions as our own soldiers.

-25th. Agreeable to the Admirals instructions ordered all the nutmegs and mace in store on board the Suffolk as also the cash in the treasury, after reserving three monthe pay in advance for the Dutch and English belonging to the settlement.

Had a conference to day with Mr Steenberg, Mr Spits, Mr Vanderslays and some more of the most respectable planters on the island, relative to the allowance of rice made to the park-slaves, also the justness of taking into the possession of the Company the property of the parks by the late Dutch government and the real advantage arising from it, of which measure there is good reason to doubt; also made particular enquiry into the most advantageous way both to the Company and planters of managing the slaves, ascertaining the property in them and the lands, and deriving (?) the most advantage with greatest ease to both. From which it was plainly discovered,

that the act of Mr Boukholtz in assuming in the name of the Company the property of the lands and slaves was by no means considered as a just one, but which we acquiesced in as an arbitrary proceeding, against which no resistance was possible, nor could any appeal be made. From their account it appeared that some of the planters purchased their parks bona fide from the Company, and most of them time immemorial in quiet and undisputed possession of them; that the claims on the score of long arrears of debt for rice etca were never from the begining intended to have been enforced, being meant rather as a benevolence to the planters in consequence of several losses by hurricanes and other accidents and in consideration of the former very low rate at which they were under a necessity of delivering their spices, and without which they could not attend at all to the cultivation of them; it also appeared that the park-slaves were in general better fed and taken care of than any other, having the priviledge of cultivating all over the park, when they found it convenient, plantains [1], jams [2], sweet-potatoe, kanarynuts [3], etca for their own use, and tho' the Admiral empowered me, to make such addition to their allowance of rice as should appear necessary, they did not seem to stand in any need of it.

A person, who came here some time ago from Maba and stiled himself an ambasador from sultaun Syfoot Deen Shaw, paid me a visit this morning, whom I discovered to be sent from that prince merely to see if the accounts of our being in possession of these islands was true; which as soon as he learned, he sent his prow back with the intelligence and remained himself; he is not a person of any rank, but since he sent off his vessel, several have come from the coast of Ceram, with supplies of sagoe and sagoe-bread, which is a very great relief to the inhabitants; and the sailors prefer it far to rice. Accounts however are brought that the island of Goram, near the S: E: end of Ceram, is become the seat of a nest of pirates, who have refused obedience to sultaun Syfoot Deen Shaw and plunder every thing they can seize, and that a Chinese vessel from hence was taken a short time ago.

27th. Having found every thing in Banda in a perfectly quiet state with regard to the internal policy of it, that the care and

[1] Bananen (pisang).

[2] „Yam of yamswortel. De gekookt als aardappelen gegeten *Dioscorea*-knollen" (*Encyclopaedie*, IV, bldz. 789). Zie ook op „Oebi" (t. a. p., III, bldz. 50).

[3] Vgl. *Encyclopaedie*, II, bldz. 190?

cultivation of the place was attended to as much as could be expected, and that a very plentifull crop of nutmegs appeared on all the trees; seeing every apprehension of tumult entirely at an end and that major Vigors himself was determined to remain untill a relief should arrive; after leaving with him such memorandums and instructions, as I received from the Admiral, and I knew were his wish to have executed relative to administration of justice, the mustering and proper care of the public slaves et^{ca} and encouraging the cultivation of maize, chocolate-trees and vegetables of all sorts, I embarked on board the Suffolk and about 10: o'clock, as soon as a breeze sprung up, we weighed anchor, and sailed out of the harbour. . . . .

29th. . . . .

This evening . . . . . we entered Amboina bay and got up to the fort about 8 o'clock.

30th. Every thing here remained in a tolerable tranquil state since the 12th. The sultaun Ibrahim, who arrived a few days after he parled us at sea, observed punctually the instructions given to him in his manner of approaching and sending his letter, and he was received by the Admiral with all the honor and respect due to his rank and the character he represented. The Dutch gentlemen were extremely anxious concerning this embassy and never failed to represent the ambassador as well as his uncle, sultaun Syfoot Deen Shaw, as impostors, tho' it was evident they all dreaded his influence among the people of the country and were never easy when in his company. Sultaun Ibrahim earnestly wished to establish a friendship and intimacy with the English, whom he seemed to have the utmost confidence in, and to regard in the sincerest manner. In one particular audience with the Admiral he informed him, that sultaun Syfoot Deen Shaw was the true sovereign of Tydore, Ternate and of all the Spice islands; and endeavoured by every possible argument to interest the Admiral in his behalf, to reinstate him in his rights, from which the Dutch have expelled him for upwards of 18 years, and set up a cypher of their own making in his room; who, tho' of the proper family, is not justly entitled to the sovereignty, and to whom the Dutch are nevertheless obliged to pay a tribute for all the different islands that yield spice. He asserted in the most positive terms, that if he was supported by the English, the present [1] king of Ternate and

[1] Hier onder staat in het handschrift de volgende noot: „This distinction

sultaun of Tydore would willingly acknowledge him as their lawfull sovereign, and promissed that if the Admiral would assist him to expell the Dutch from Ternate, he would ensure them the entire monopoly of all the spices and the exclusive privilege of trade throughout all the islands and countries belonging to him. In order to give a proof of his zeal in support of the English and of his influence over the people even in Amboina, he wished much that the Admiral would empower him to quell the disturbances that for some time past distracted the country; and assured him, he could inform him of all those niggeries that might be now depended on, as well as those that would never be at rest as long as the Dutch remained in the country or possessed the least influence in it, and that if he was confided in, he would answer for apprehending in three days every one of the disaffected leaders, and restoring the country to perfect peace. He disclaimed any acquaintance or connection with the Hitoe rajah or any of his party, whom he looked upon as natural tributaries, bound to obey his mandates, when issued to them, under the sanction of the English commander. However desireable it was to put an end to the disturbances of the country and restore it to peace, the Admiral did not think proper to call in the aid of sultaun Ibrahim on the present occasion, not knowing how far he might be with safety depended on, and at any rate unwilling to employ foreign assistance where the English arms were sufficient for the purpose. And as to re-instating him in the sovereignty he claimed, the Admiral assured him he had not authority to do it; that his orders only extended to take possession of these islands and places held by the Dutch untill the termination of the war, when alone it could be determined whether the English were to remain possessed of them or not, but that he could not interfere in overturning the system observed by the Dutch to any greater length. However that, if he should have an opportunity of going against Ternate, that he should, if not attended with particular inconvenience or delay, acquaint sultaun Syfoot Deen Shaw with it. Sultaun Ibrahim did not seem to think the Admiral quite sincere in saying that he had not authority to re-instate his uncle in the sovereingty of Tydore, but rather that he made this as a sort of excuse, observing that he could not help

of title seems to insinuate the supremacy of Tydore." Gelukkig voor den schrijver, dat hij zegt: „seems."

thinking him invested with unlimited powers. He also seemed to imagine that our taking Amboina and Banda was entirely owing to the intimacy between sultaun Syfoot Deen Shaw and the captains of the country-ships, who have had an intercourse whith him for some time past; and who, probably, to gain his support, were liberal in their promises on the part of the English, to second his views against the Dutch. To set him right in this particular, the Admiral endeavoured to explain the difference between the king of England and the East India Company, which was a distinction, that even with the assistance of a perfect knowledge of the language would be very difficult to make him understand. He was received and treated with every attention and respect on board the Centurion, which he compared to a niggery or district, and after a few days stay was dismissed in a friendly manner. The Resistance was however ordered to accompany his fleet, untill he had passed the Hitoe coast, which as it implied a sort of restriction against his touching there, appeared to hurt him a good deal. On his way round he gave an instance of his influence by apprehending the chief captain of the insurgents, Oelapahal, and delivered him up to the hands of captain Chalmers at Hila, which was certainly as convincing a proof of of his having no connection with the Hitoe party as could be given, tho' the Dutch gentlemen never failed to assert, that he was the chief person concerned in it. In most of his interviews he spoke more in his own name than in that of his uncle, though he acknowledged that he derives his authority from him, nor did he even pretend to be the immediate successor to sultaun Syfoot Deen Shaw, as he wrote down in my pocketbook with his own hand in arabic characters the names of his uncle, whom he stiled sultaun of Tydoria and a nephew older than himself called rajah moodah, which is always the title of the heir apparent of the empire. Himself he styled Ibrahim Ulmuckoram of Ternate, which he says is his proper right of inheritance. It was not easy to understand, whether his claim to the empire of Ternate was independant of Tydore, or whether he was to have it as a portion of the empire claimed by his uncle, after his death, the rest going to rajah moodah, his elder brother; neither could I learn among the inhabitants themselves, which of the empires of Ternate or Tydore was considered the greatest, or whether they were the same, and even the Dutch contradicted each other and gave different accounts, either really ignorant or perhaps not wishing to communicate any

information on the subject. Should the English become permanently possessed of these islands, it would probably contribute much to the peace of the neighbouring islands, to form a connection with a family, whose influence is certainly acknowledged by the majority of the inhabitants, even under the disadvantage of being expelled as rebels and impostors by the power of the Dutch arms, for upwards of 18: years. At any rate it appears to be an object well worth inquiring into, and as far as could be observed, they are the just lineal heirs of the empire of Tydore (which they always pronounce Tydoria), as the regular succession amongst the Malays is said to run in the female line. [1]

The Dutch are the inveterate enemies of this branch of the royal family of Tydore and never fail to say every thing to their projudice, but if, as is reported, the present king of Ternate is ready to acknowledge the sovereignty of sultaun Syfoot Deen Shaw, provided the Dutch do not interfere, it amounts to some proof of the justice of his claim.

Captain Chalmers, having secured two more of the most notorious rebels, one of whom but a very short time ago murdered the orankaio of Hila, they were ordered to be executed in chains, along with Oelapahal, of whose guilt and atrocious villainy there is sufficient proof.

June 2[d]. The Admiral, now finding every probability of a continuance of peace and tranquillity, resolved upon despatching me to Madras by way of Malacca and Penang, and ordered the Centurion and Mary to get in readiness to proceed as far as the latter place, where, if supplies had not already been sent from thence, the Mary was to be loaded immediately and to return with the Centurion to Amboina. I lost no time therefore in adjusting the accounts with the treasury and the public funds of Amboina for the cash taken out for the payment of the garrisons and the stores issued on account of the government of Madras, upon whom the Admiral granted bills to re-imburse the commissaries for managing the public property.

7th. Having delivered over charge of the stamps and seals of Government to the Admiral, I this day embarked on board the

---

[1] Vgl. over de troonsopvolging in het sultanaat Ternate Tiele—Heeres, *Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel*, II ('s-Gravenhage, Nijhoff, 1890), bldz. 121.

Centurion, and we sailed with the Mary out of the bay. We had on board the Dutch soldiers from Banda and the Hitoe rajah, with the four refractory casisies from Hila; the former to be entered into the English service at Madras, and the latter to be eternally banished from Amboina. We returned exactly by the same course we went, having called at Boelacumba, where, being only one ship of war, we found a very sufficient supply and treated them just as before; and arrived at Malacca the morning of the 2^d^ July and were surprized to find, we brought them the first intelligence of our successes to the eastward. Just about the same time however, news came from Penang that the Victorious had spoke the Orpheus very much distressed in the Bay of Bengal, having lost her bowsprit, and learned from her the great want of provisions in Amboina and Banda, and that every preparation was making at Penang to send off two transports with stores of all sorts, which were expected to sail from Penang this day. On this account, captain Orborne of the Centurion, fearing least he should pass those ships on the way, resolved to wait their arrival here, and then to embark whatever supply of troops could be spared from Malacca and return without delay to Amboina. After waiting untill the 15th and hearing no news of the vessels expected from Penang, we sailed from Malacca and the 16th fell in with the Prince of Wales, store-ship, bound to China, and Gloucester, transport, with stores and provisions bound for Amboina. As the Centurion was not in a condition to return immediately, the Gloucester was suffered to proceed on her destination.

18th. Fell in with the Fly, cruizer, from Madras, who informed us of the reinforcement and supply preparing at Madras for Amboina.

19th. Arrived at Pulo Penang where we found the Victorious; having staid a few days to refit, the Dutch soldiers were put on board the Mary, and every thing being ready, I embarked on the 28th and we sailed for Madras. The Victorious accompanied us as far as Acheen-head, where she had instructions to cruize for some time. We parted from her on the 5th of August and after experiencing rather rough weather, in which we lost our foretopmast, on the 19th anchored in Madras roads. [1]

[1] Hieronder staat met potlood: „1796. August 19th."

SOME ACCOUNT of the islands of Amboina and Banda at the time they were taken by us, with suggestions towards their better management in case of our keeping permanent possession of them.

..... Fort Victoria is an irregular hexagon with a ditch and covert way on the land side, and a horn-work towards the sea and might be capable of some defence if the situation was good; but it is unfortunably quite commanded by two ranges of heights within from 700 yards to 1100 and 1200 yards distance. 't Is somewhat surprizing that when the value of this island was known, the first settler should fix upon so disadvantageous a situation for their chief fort and town as the present, where there is very insecure anchorage for the ships and the fort perfectly commanded, in so much, that no moderate expence or exertion could render it tenable against the regular approach of an European enemy; whereas, by going up about two miles higher on the same side of the bay, there is one of the finest situations possible for a fortress, which effectually commands the entrance of the harbour and the shore on the opposite side; affords every convenience to be wished for, both for a town and fort; a noble healthy elevation; on one side inaccessible from the land and, without comparison, the finest situation on the island. The town of Amboina is very neat and clean; the streets at right angles, and houses very tolerably built, but none of them above a single story high on account of the freequency of eartquakes. There is an esplanade of about 250 yards from the covert way to the town, which is terminated by a very handsome range of houses with a double row of nutmeg-trees in front, where the principal gentry live. In the fort, besides the public store houses for spices, civil and military stores and merchandize, and quarters for the garrison, the Governor's house is erected in a very spatious good situation, also a house for the Second in Council and another for the Civil Secretary. The rest of the gentlemen of the settlement live in the town. There are two very good churches in the town; one for the Europeans, where the minister officiates in the Dutch language, and another for the Malays, where he reads prayers and preaches in their language, and this he generally does alternately. The stadthouse, where the Court of judicature meets and where there are places of confinement annexed, fronts the esplanade, and is the only building of two stories high in all Amboina; from a balcony in the upper-story all public edicts and proclamations

are read to the people, and in front of it is a large platform raised, with places to erect a gallows, for fixing the rack, to inflict the torture and other public executions. There is a very good building situated in a very little way E. of the fort, called the equipage-wharf, where the Master attendant lives and those belonging to the marine-establishment under his office; also where all the naval stores are kept. Immediately adjoining and close to the foot of the glacis at the East angle of the fort are the sheds and workhouses in the engineer and artillery departments. There is also a very commodious hospital here, where above a hundred men may be well accommodated, situated at the skirts of the town, towards the N. E., besides another, which is smaller, in the fort. At the S. extremity of the town, next the sea, stands the Burghers waght, a kind of guard house with a battery in front, where the Burghers, who are formed into a militia without pay, for the preservation of the police, mount guard every night. These are all the public buildings in the town.

The communication into the country by roads has been wonderfully neglected, there being no possibility of driving a carriage of any sort half a mile from the town in any direction. On horseback it is possible to go farther, the adjoining country being clear of wood and very beautiful to the eye, but every where intersected with deep ravines, which from their abruptness look as if they were occasioned by earthquakes, tho' no such circumstance is recorded even by tradition. [1]

The water of Amboina town is very tolerable, which the inhabitants draw from wells, tho' there are two small rivers, one N. and the other S. of the fort, but these are not considered wholesome, particularly in the rainy season. The water for shipping is generally procured on the N. side of the harbour, where it is conveyed directly into boats from a cataract over the rocks within a very short distance of the shore, in a constant stream, and is reckoned some of the finest in the world.

For the better management of this government and the more convenient collection of the cloves it is divided into residencies, all subordinate to the chief fort, of which those, that yield cloves, are called *provinces* of Amboina, and those which do not, and are at greater distances, its *dependancies*; under the chief fort and the immediate care of government are 7 : great and 24: small districts,

[1] Sic!

most of them situated on, and occupying the whole of the Leytimor peninsula, the natural boundary of which is the Baguala pass. N: of the pass there are three niggeries or districts: vizt Way, Soëly and Baguala; and within the bay on the Hitoe peninsula 5 other niggeries are included in the above number. Under the province of Hila are reckoned the 10: niggeries extending along the N: W: coast of Hitoe, from Lien [1] to Niggery Lima, both included, and reach as far inland as the mountains will allow them, being for the most part impassable, except by a difficult road leading from Hitoelama to Hoekoe-Naloe [2] at the entrance of the harbour. The province of Lariki contains the four niggeries on the S.W. part of the island, vizt: Oering, Assaloeloe, Lariki and Waccassieuw. [3] The islands of Saparoua, containing 13 niggeries, and Noessalaut, divided into 7 niggeries, form one province under the resident of Saparoua and yield a great deal of cloves. This residency is reckoned the next appointment in value to the governor. The island of Haroekoe, containing 12 niggeries with three on that part of the Hitoe peninsula next adjoining to it, vizt Toloehoe, Tengatenga, and Tial, forms also one province, under the superintendance of the resident. All the above places afford abundance of cloves, which are absolutely prohibited in every other, whatever. Subordinate to the three residencies of Saparoua, Haroekoe and Hila is reckoned the whole South-coast of Ceram, divided into 37: niggeries; 24 of which from that part of the coast N: of Saparoua to the S: E: extremity is under the jurisdiction of the resident of that province; seven on that part of the coast contigious to Haroekoe under that resident, and six subordinate to the resident of Hila. The other dependancies of the government of Amboina are Bouro, divided into 13 niggeries, under a resident who has also charge of Amblaw, containing 7 niggeries; Manipa, containing 8 niggeries, under care of a serjeants party, who has also authority over Bonoe, [4] containing 2 niggeries; and on the N: coast of Ceram Saway, divided into 6 niggeries under the resident of that place, who is generally a subaltern commanding about 40 men.

All these districts or niggeries go by the general term of regencies and are placed under the authority of certain chiefs, called

---

[1] Liang aan de Noordkust van Hitoe.

[2] Hoekoenaloe.

[3] Wakasihoe.

[4] Bonoa of Boano.

in general regents, but particularly distinguished by the appellation of rajahs, patties and orankaios. The three chief rajahs of Noessanive, Keelang and Zoya [1] are allowed to inherit the regencies in their own families and are the immediate descendants of the principal Portuguese families, first settled in this island. [2] All the others are appointed by Government, which in this respect is obliged to conform to old custom and the prejudices of the people, who have a high respect for family-connections. For this reason the principal families in all the niggeries, particularly those in the clove-provinces, keep a regular genealogy of their families, which is registered in the Secretary's office, and whenever a vacancy happens in the regency, this bangsas or men of registered families, who wish to succeed, take out an authenticated copy of their pedigree from the Secretarys office, and with a written request on a stamp of a certain value from half to two rix dollars, setting forth pretentions to the succession, give it in first to the Governor, for his approval, who, if he pleases, lays it before his council; the elders of the niggery are then consulted relative to the ability of the candidate, and if he be agreeable to the people; and upon this proof, his commission is regularly made out on a stamped paper of from half a rix dollar to ten rix dollars value, according to the consequence of the niggery, and signed and sealed by the Governor and Secretary. They then receive a code of instructions for their guidance, which is hereafter annexed. They are also invested with a silver- or gold-headed stick, with the Companys chop or seal, as a mark of distinction and authority. [3] The first three rajahs [4] inherit other privileges, such as being allowed to wear swords, to have large umbrellas and awnings over their corra-corras or large boats for war-expeditions; they are also rested to by the guards of the fort when they pass and always sit down in presence of the governor.

Besides the regents in each niggery, the elders are invested with certain magisterial authority over the people, according to their rank, and are divided into the three degrees of capullasous [5]

---

[1] Noesaniwe, Kilang, Soja, alle op Lei-Timor.

[2] Die radja's van Noesaniwe, enz. stammen niet af van Portugeezen, maar hunne voorzaten hebben de Portugeesche namen aangenomen tegelijk met het Christendom (Vgl. F. Valentijn, II, *Beschrijving van Amboina*, a, bldz. 118, v.v.).

[3] Vgl. Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 19, v.

[4] Noesaniwe, Kilang, Soja (Zie Valentijn, *Amboina*, a, bldz. 118, v.v.).

[5] Kapala soa (Vgl. Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 28).

or alderman, elders of the 2^d and of the 3^d vote or class, who are consulted by the regents and called in to determine the disputes of the niggery. These also receive a certain proportion of percentage on the cloves produced in their niggeries, and from their numbers the "marignies" [1] or overseers of the "quartoes" [2] or labourers are taken; likewise the "daty keepers" [3] or superintendants of those particular grounds in which the cloves are cultivated; which appointments, small as they are, can only be made by the Governor or residents of the provinces.

All the regents of the provinces of Amboina, however distinguished, are considered vassals of the Company, who are lords of the soil, except of some particular lands, that belong to Burghers and private persons, who may dispose of and alienate them at pleasure, under the absolute restriction against cultivating clovetrees thereon. 't Is observed however, that tho' the Company assert the right of the soil, they acknowledge, they cannot deprive the inhabitants of the different niggeries of any part of their lands without giving them an adequate compensation, and particularly if there are any clovetrees thereon, which are held to be the regular property and inheritance of the planter and his family.

In all the different niggeries where cloves are cultivated, there are certain lands apportioned to the inhabitants, called daty-lands, whereon the clove-trees are planted, which are absolutely prohibited in all other places whatever; a register is kept of these daties, and the trees thereon numbered once a year and their qualities particularly noted, whether young, half grown, or bearing fruit. The entire produce of which the people are bound to deliver into the Companys stores, under pain of death, [4] at the rate of rixdollars 56 for the bhaar of ₤ 550. However these daty-lands are not distinct portions separately applied to the growth of the clove

---

[1] Marinjo's (Port. meirinho = gerechtsbode, gerechtsdienaar). Vgl. over deze beambten op de Ambon-eilanden Van Hoëvell, t. a. p., bldz. 23, 24, 25, enz.; Van Hoëvell, *Vocabularium van vreemde woorden, voorkomende in het Ambonsch—Maleisch* (Dordrecht, Blussé en Van Braam, 1876), bldz. 21.

[2] Kwartoe: „de onderhoorigen, over wier diensten een Regent kosteloos beschikken kan" (Van Hoëvell, *Vocabularium*, bldz. 17). Die diensten zelf heeten kwartoe-diensten (Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 26). — Vgl. E. W. A. Ludeking, *Schets van de residentie Amboina*, 's-Gravenhage, Nijhoff, 1868, bldz. 122, v.

[3] Dati, eigenlijk = belasting, schatting (Van Hoëvell, *Vocabularium*, bldz. 10). Zie over het dati-stelsel Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 175, v.v.

[4] Vgl. hiervóór, noot 2 op bl. 260.

trees, and nothing else; on the contrary, any where within the daty-limits in each niggery, that the clove trees chance to flourish, and are well sheltered by the adjoining trees, they are directly noted in the register; so they are never seen in regular plantations or groves, but here and there scattered thro' different parts of the niggery; great care is however taken to keep the ground about them quite clear of weeds and dirt, and that they are well sheltered, which is necessary to the safety of the fruit; and at any time they chance to observe young trees shoot upon other parts of the niggery out of the daty-limits, they immediately transplant them; or if their number of trees is already sufficient, and more forbid to be cultivated, they are distroyed at once.....

Each person brings in the quantity he gathers, which is received at the scale and weighed, when the name of the person, wether man, woman or child, is registered, with the quantity delivered noted down. The whole weight is not always allowed, unless the cloves are perfectly well dried, for if there is the smallest dampness observed or oil easily expressed between the fingers, the allowance for the wastage in consequence is quite arbitrary and set down accordingly, but in general pretty near the truth of what they afterwards really lose by drying.

But tho' the nominal rate, at which the cloves are to be delivered, be as above stated, vizt 56 rd^s^ for the bhaar of 550 ℔, nearly 4 s. 8 pence per ℔ [1], the actual sum paid to the inhabitant, who gathers them, falls very short of it, from the number of deductions they suffer in the valuation of payment thereof. The principal drawback is an allowance of 20 per cent on the weight of the cloves for the benefit of the Governor and other servants of the Company, as a means of better subsistance; that is for every 100 ℔, which they are to receive payment for, they deliver in 120 ℔. The next deduction is the hassel-gelt, [2] which is 5 rd^s^ from every bhaar, reserved for the Regent and the chief elders of the niggery. The third deduction is under the denomination of „pitjes-gelt" [2] or betel-money for the Rajah, or Orankajo; this is one stiver from every rixdollar paid to

[1] Hierbij staat de potlood-aanteekening:

„If the bahar of 550 lb be 56 Rxd^r^, it is nearly 10 lb for 1 Rxd., which at par (?) or 4 s (?) Sterling is less than 5^d^ pr. lb. as near as can be 4,85 p. lb., the rixdollar is (?) at par (?) — At the Cape I have known the exchange 33¼ pcent adv^t^ (?) or 133¼ in Rd. for 100 in bills, which reduces its value to 3 (?). — The Dutch 92 lb is equal to 100 lb English.

[2] Vgl. over deze belastingen Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 25, v.

each person; and besides this, every fraction of a stiver or the odd duyts to a stiver remains on the table and becomes the perquisite of the accountants.

The whole of the cloves are punctually delivered into the Companys store at the before mentioned rate, and the price of the 20 percent overplus weight has been established and authorized from Batavia as an allowed perquisite on the avarage produce of ₤ 600.000 of cloves annually and divided agreeably to the following proportions.

Twenty percent on 600.000 ₤ of cloves is 120.000 ₤, which at 56 rd[s] per bhaar is equal to rd[s] 12.218.8½; this was formerly divided into 100 parts, but since the arrival of the Wirtemberg company [1] it has been divided into 102 parts, in order to let that company have a share of the common benefit. [2] Of these

	shares		rd[s]	stiv[rs]
The Governor receives	40	equal to	4791	21
The second, M[r] Smissaert	13	. . .	1557	10½
The command[t] of the troops	4	. . .	479	7¼
Resident of Saparoua	7	. . .	830	24¼
Resident of Hila	7	. . .	830	24¼
The fiscaal	6	. . .	718	34½
Resident of Haroekoe	3	. . .	359	17¼
Resident of Larique	3	. . .	359	17¼
Military accountant	3	. . .	359	17¼
Secretary to Government	3	. . .	359	17¼
Cap[n] of the Wirtemberg corps	2	. . .	239	27
Uppersurgeon	1	. . .	119	37¾
Master attendant	1	. . .	119	37¾
Book-keeper and acc[tt] of merchandize . .	1	. . .	119	37¾
Resident of Bouro	1	. . .	119	37¾
Book-keeper and Milit[y] account[t]	1	. . .	119	37¾
Secretary of Justice	1	. . .	119	37¾
Bookkeeper and secret[y] of the Court of land Justice	1	. . .	119	37¾
L[t] Comm[dt] of Artillery	1	. . .	119	37¾
Divided among seven lieut[ts] and ensigns of the troops	2	. . .	239	27
D[o] among three sub[ss] of the Wirtemberg company	1	. . .	119	37¾
Shares . . .	102	rd[s] .	12.218	8½

[1] Het Wurtembergsche regiment werd bij capitulatie van 1 October 1786 in dienst der Oost-Indische Compagnie genomen en kwam in December 1787 tot September 1788 aan de Kaap de Goede Hoop. Op bevel der autoriteiten in het moederland werden zij in 1790 naar Batavia gezonden (Heeres in de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, XV, bldz. 197, 203, 206, v., 209).

[2] Eene soortgelijke, ietwat verschillende, opgave vindt men bv. bij Ary Huysers, *Beknopte beschrijving der Oostindische etablissementen* (Utrecht, van Paddenburg, 1789), bldz. 320, v.; Tweede druk (Amsteldam, Roos, Vermandel, MDCCXCII), bldz. 321.

The hassel-gelt is divided into ten parts, one of which is stopped from all the niggeries for the orankaio of Mardika, [1] a village of freemen [2] bound in certain services, who have no ground to cultivate cloves. This orankaio is called the gratudy of Mardika. 6 thenths go to the rajah or orankaio of the niggery, and remaining three to the elders and divided among themselves.

Tho' the average quantity of cloves allowed for is 600.000 ₤, it varies considerably; the following is the account of the daties and entire produce of all the provinces under the government of Amboina for 1794/5.

	Daties	Fruit bearing trees	half grown d°	young trees	Total number of trees.
Under Amboina . .	682	25.018	11.702	2.890	39.610
Saparoua.	827	25.875	1.595	653	28.112
Noessalaut	331	10.583	2.586	3.872	16.841
Haroekoe	816	20.322	3.004	1.725	25.051
Hila	507	15.322	1.173	915	17.410
Larique	213	8.817	2.161	1.694	12.672
	3.421	105.927	22.020	11.749	139.696[3]

The produce of all these trees amounted to

		Bh'	₤		
At Amboina.	bhaars	103	22	total ₤	56.672
Sapoura and Noessalaut		933	450	. . 〃	513.600
Haroekoe.		179	144	. . 〃	98.594
Hila		10	325	. . 〃	5.825
Larique		27	506	. . 〃	15.356
	Bhaars . . .	1.254	347	. . ₤	690.047

The population of Amboina, both provinces and dependancies, is very exactly ascertained, as it is likewise at Banda and perhaps in all the other Dutch settlements. In every niggery there are certain persons, who in the month of August make regular lustrums [4] of the natives of all descriptions, which are sent in to the Secretarys office and formed into a general return, which is sent to Batavia. This is called a „Ziel bescriving" [5], of which the following is an abstract for the last four years.

---

[1] De z.g. Kampong Mardika lag in de buurt van het Kasteel Victoria (Vgl. mijn *Corpus Diplomaticum*, I, bldz. 179; Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 34, vv.).

[2] Orang mardaheka of mardika.

[3] Deze en volgende optelsommen kloppen niet alle.

[4] Men moet hierbij niet denken aan 5jarige periodes, maar in het algemeen aan een census.

[5] Ziels-beschrijving.

LUSTRUM FOR 1792.	Europeans.			Mesties.			Natives † & C		
	M.	W.	C.	[3] M.	W.	C.	M.	W.	C.
On the whole island of Amboina. . . .	108	1	7	94	141	207	3295	3037	[illegible]
Saparoua, includg. the coast of Ceram dept	17	—	—	17	9	44	1181	2079	[illegible]
Noessalaut, includg. the lepers on Molana [1]	10	—	—	20	17	10	990	801	[illegible]
Loehoe and the niggeries on Ceram (Hila) [2]	—	—	—	—	—	—	210	120	[illegible]
Haroekoe with the coast of Ceram dependt	14	—	—	10	7	37	1689	1604	[illegible]
Bouro	16	—	—	9	4	18	299	279	[illegible]
Amblaw	—	—	—	—	—	—	102	91	[illegible]
Manipa	12	—	—	6	7	7	764	751	[illegible]
Bonoa	—	—	—	—	—	—	345	311	[illegible]
TOTAL	177	1	7	156	185	323	9539	9073	[illegible]

LUSTRUM FOR 1793.	Europeans.			Mesties.			Natives † &		
	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.
Amboina	107	1	1	100	154	303	3422	3082	[illegible]
Saparoua and adjoining coast of Ceram .	20	—	—	30	35	80	1362	2065	[illegible]
Noessalaut and Molana	6	—	—	10	11	23	638	782	[illegible]
Loehoe and adjoining-niggeries	—	—	—	—	—	—	136	123	[illegible]
Haroekoe and adjoining coast of Ceram .	13	—	—	13	9	21	625	585	[illegible]
Bouro	18	—	—	10	4	21	295	285	[illegible]
Amblaw	—	—	—	—	—	—	118	94	[illegible]
Manipa	9	—	—	7	4	8	519	552	[illegible]
Bonoa	—	—	—	—	—	—	354	311	[illegible]
TOTAL	168	1	1	183	208	456	7449	7876	[illegible]

LUSTRUM FOR 1794.	Europeans.			Mesties.			Natives † and		
	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.
Amboina	127	3	—	145	288	475	3277	3061	[illegible]
Sapoura and adjoining coast of Ceram .	15	—	—	21	33	52	1430	2078	[illegible]
Noessalaut and Molana	9	—	—	2	3	12	324	745	[illegible]
Loehoe and niggeries adjoining	3	—	—	2	1	2	143	121	[illegible]
Haroekoe and adjoining coast of Ceram .	13	—	—	10	10	32	1635	1528	[illegible]
Bouro	13	—	—	10	4	25	302	289	[illegible]
Amblaw	—	—	—	—	—	—	191	140	[illegible]
Manipa	10	—	—	6	5	5	407	439	[illegible]
Bonoa	—	—	—	—	—	—	329	297	[illegible]
TOTAL	190	3	—	196	344	501	8038	8698	[illegible]

LUSTRUM FOR 1795.	Europeans.			Mesties.			Natives † and		
Amboina	125	—	—	126	245	447	3265	3026	[illegible]
Sapoura and adjoining coast of Ceram .	17	—	—	19	11	52	3925	4811	[illegible]
Noessalaut and Molana	9	—	—	1	2	—	345	751	[illegible]
Loehoe and niggeries adjoining	7	—	—	3	3	7	147	131	
Haroekoe and adjoining coast of Ceram .	17	—	—	11	18	45	1638	1471	[illegible]
Bouro	13	—	—	9	7	10	263	276	
Amblaw	—	—	—	—	—	—	132	87	
Manipa	8	—	—	5	4	3	386	372	
Bonoa	—	—	—	—	—	—	296	274	
TOTAL	196	—	—	174	290	564	10397	11203	[illegible]
These numbers appearing to fluctuate in some instances very unaccountably, the average is noted	183	—	—	177	257	462	8856	9212	[illegible]

[1] Het eilandje Molana, ten Zuid-Westen van Saparoea (Vgl. over het leprozengest aldaar Van Hoëvell, *Ambon*, bldz. 6, noot [1] en Ludeking, *Amboina*, bldz. 153, v.v.).
[2] Is dit niet eene vergissing?
[3] *Men, Women,* Childern. Het trekt de aandacht, dat er in 1792 en 1793 slechts

ardykers.		Chinese.			Alfores or Heathens.			Macassar slaves.			Slaves of all other countrys			TOTAL SOULS.
W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	
45	86	62	88	237	—	—	—	211	196	125	856	965	437	16759
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	102	187	74	7250
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	67	53	30	3056
—	—	—	—	—	142	112	122	—	—	—	—	—	—	832
—	—	—	—	—	42	22	25	—	—	—	78	90	75	7489
—	—	—	—	—	1030	1003	1666	—	—	—	19	41	41	4851
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	4	312
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66	59	36	2657
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	8	—	1264
45	86	62	88	237	1214	1137	1813	211	196	125	1198	1356	697	46450

ardykers.		Chinese.			Alfores.			Macassar. slaves.			Slaves of all other countrys			TOTAL SOULS.
W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	
64	144	55	82	252	—	—	—	299	301	81	888	908	51	17821
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	134	155	76	7695
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	52	23	2983
—	—	—	—	—	184	140	133	—	—	—	14	20	12	960
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	77	68	5864
—	—	—	—	—	1026	1007	1996	—	—	—	17	46	52	3173
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	3	384
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	56	22	1714
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	11	—	967
64	144	55	82	252	1200	1147	2129	301	301	81	1228	1327	775	41025

ardykers.		Chinese.			Alfores.			Macassar. slaves.			Slaves of all other places.			TOTAL SOULS.
W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	M.	W.	C.	
50	133	52	82	240	—	—	—	221	193	42	888	977	636	17412
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	140	166	81	6899
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41	56	34	2309
—	—	—	—	—	192	152	152	—	—	—	16	20	12	1015
—	—	—	—	—	55	38	40	—	—	—	84	87	77	7609
—	—	—	—	—	1188	1166	2078	—	—	—	16	37	57	5608
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		488
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	49	22	1267
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	7	—	1200
50	133	52	82	240	1485	1356	2270	221	193	42	1232	1399	919	43807

	ardykers.		Chinese.			Alfores.			Macassar. slaves.			Slaves of all other places.			TOTAL. SOULS.
	43	92	56	94	279	—	—	—	330	408	231	796	843	461	17344
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	266	231	119	17505
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	56	37	2684
-	—	—	—	—	—	193	160	162	—	—	—	23	23	13	1082
-	—	—	—	—	—	45	30	35	—	—	—	154	108	80	7474
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32	34	16	1012
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	291
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	45	23	1211
-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8	—	1124
0	43	92	56	94	279	238	190	197	330	408	231	1343	1348	749	49727
2	51	106	56	86	252	1022	958	1602	266	274	120	1248	1358	785	45252

. 1794 slechts drie, in 1795 geen enkele vrouw van zuiver Europeeschen bloede zich op
Ambon-eilanden bevond.

[4] Mahometans and Christians?

Of the above number, besides the Wirtemberg company, which is not taken into the account at all, the number of protestant Christians amounts to about 17.813; the rest are Mahometans, except the few Chinese and the Alfores, who are heathens.

The Christian niggeries are all those immediately under the chief fort, [1] except two insignificant ones, Rodenberg [2] and Laha; all on Saparoua and Noessalaut, except about 40 or 50 families of Mahometans, who have from time to time been permitted, very imprudently, to settle in the niggery of Sirrisorry on Saparoua, where they have occasioned a great deal of trouble; half the niggeries on Haroekoe are likewise of the Christian faith, two niggeries on Manipa, two on Bonoa and two at Loehoe. [3]

In most of these niggeries or districts are schools established for the instructions of the inhabitants, and in the Christian niggeries protestant ministers are appointed to preach the Gospel and propagate the Christian faith. The expence attending these institutions is very trifling and the benefit considerable, as it is found by experience that the Christian niggeries are much more civilized and amenable to the laws than those of the Mahometan religion. In some few the inhabitants are mixed, but prohibited under severe fines and penalties from intermarrying.

The manners of the Dutch gentry here seem much superior to what is to be observed in Banda, and it is said ever to have been the case, this setllement being estimated not only as the genteelest but the most profitable after Batavia. Banda on the contrary is considered as a sort of banishment to persons unworthy of any other appointment, the Governor alone enjoying the least hope of realizing a fortune. Most of the Dutch gentlemen are married to native women of perhaps the tenth generation from Europe blood, and seem never to have a wish to quit the places they are in, to return to Europe; perhaps from the reflection, that their wives, who are little more than the chief female slaves of their families, are unfit to be introduced into society there. The ladies are fond of dress and wear a number of jewels, but they pride themselves particularly in the dress of their favorite slaves, who attend them in company, where they carry their mistresses betel-boxes, which

---

[1] Kasteel Victoria.

[2] „Maar een quart myl van 't Kasteel" (Valentijn, *Ambon*, bldz. 114).

[3] Op Klein-Ceram (Hoeamoeal).

are always an article of great fashion and expence, and sit on the floor, at their mistress's feet, unless otherwise employed or ordered. They are fond of dancing, if it can be called so, where, to the liveliest tunes, they consider it quite improper to go beyond a solemn walk to the figure and time. Their minutes [1] are always danced with more life and spirit than their country-dances. They are likewise fond of music, and most of the families have some of their slaves taught to play different instruments.

Of the manners and disposition of the native inhabitants in general, little can be said in their recommendation and the fierce savage wildness of their looks is a tolerably just type of their tempers and habits, which differ little from all the other Malays throughout these seas. In a climate, where nature so amply provides the means of subsistance with scarce any exertion of the inhabitants, it is natural to find them lazy in the extreme, tho at the same time possessed of sufficient strength and activity for any pursuits. They are however treacherous, cruel and unsteady; by no means brave from principle, tho' sometimes capable of actions that appear in the highest degree so. Fierce and implacable in thier anger, they are easily hurried on by thier chiefs or leaders to the commission of the most extravagant crimes, particularly when, under the influence of bang or opium, without consideration or reflection. Wild and inconsistent, they are at on moment led on to the greatest crimes and the next become inoffensive subjects. Insensible at the time of the enormity of their guilt and indifferent to the consequences, they are incapable of one of the most amiable sensations of the human breast, repentance of past vice and remorse for crimes committed. Violent and artful they are never to be depended on, but always to be guarded against with a watchfull eye. Death they mind not, and even sometimes brave, public executions therefore have little effect on these people, unless attended with Dutch tortures; they are however strongly affected by a since of shame; and banishment from their country and families is one of the most mortifying and exemplary punishments, that can be inflicted. These considerations have made the Dutch constantly prefer banishment and condemning criminals to public work in irons to capital punishment, and it is by a just estimation of their inconstant tempers and characters that they can best be governed. On this account it has been considered, as one

[1] Minuets = menuetten?

motive more effectual, to sentence the Hitoe rajah and three casizies, his adherents, to perpetual banishment, than to execute them in the common way. The former mode is not only considered the more dreadful punishment, where they are suffered to live in the mortifying reflection of being eternally cut off from their families and homes, but in addition, while there remains a doubt of his existence, no other branch of his family will stand up as a representative of it; which would not be the case, if he were publicly executed, as some of his numerous kindred or children would instantly supply his place.

The dress of the inhabitants of all these islands is the same: the men wear a kind of loose shirt or frock of blue or black cotton cloth, made in India, with loose drawers to the knee; the women the same kind of frock, and a cloth folded round their waist that reaches tho their ankles. The better sort wear a kind of cloth made at Macassar very strong, and in general of a tartan [1] patterie. The general dress of the Christian regents is a black coat of broad cloth, black satin waistcoat and breeches, and either black worsted or cotton stockings, and always hats. The Mahometans wear also Europe fashioned coats of as great a variety as the oldest shop in Monmouth-street could produce, and perhaps many of them came from thence; but they never wear hats, which in every Mahometan country are considered as a reproach in part of dress. They wear turbands of black cloth about their heads in a very unbecoming fashion, and sometimes meerly a handkerchief tied in a single knot. It seems to have been a study of the Dutch to establish certain sumptuary distinctions among the inhabitants, [2] perhaps for the purpose of exacting donations for indulgences with regard to them, at least they answer that end at present. No person but one of the three chief rajahs is allowed by inheritance the priviledge of wearing a gold-headed cane, a sword, a great umbrella; or can have the honor of a rest from the fort-gate guard, when he passes; and when any other person thro' pride or variety aspires to the same honors, which many of them do, they are obliged to pay handsomely

---

[1] Tartan = Schotsche geruite wollen stof?

[2] Het is bekend, dat in den tijd der O. I. C. dergelijke „sumptuary distinctions" niet alléén voor inlanders, maar ook voor het Europeesche element onder de bevolking waren voorgeschreven (Vgl. o. a. mijn artikel *Oost-Indische Dames en Heeren uit den tijd der Compagnie* in Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië, 1902, bldz. 58, v.v.).

for them. The priviledge of wearing a green velvet coat was confinid to the prince of Tydore. Distinctions of dress and other indulgenes they appear to treat with particular respect, which always excites the general emulation to obtain them, and no doubt, were these priveledges only bestowed upon merits, a velvet coat, a goldheaded cane or a large umbrella would have as good an effect in inspiring virtuous exertions, as a title or star; but it unfortunately happens that as the indulgences are attended with a perquisite to the Governor, the distribution is chiefly made for the purpose of obtaining it.

Tho' the soil and climate of this island is capable of affording every thing necessary for the support and even luxury of the inhabitants, whether it arises from their natural indolence and aversion to labour, or any other cause, but there is not a sufficient quantity of food, particularly meat, for the maintenance of the garrison and inhabitants. There are neither cattle bred among them nor rice or any other grain cultivated, nor is there a manufacture of any other sort established; but for all their rice and other articles of food, except sago and fish, and all their wearing apparel, they are entirely dependant on Java, on which account the annual ship carries out a great quantity of all these articles, which are sold to considerable advantage.

Sago is the chief food of all the inhabitants, the consumption of rice being trifling in comparison with it; and under the resident of Hila [1] on the coast of Ceram there are several doussons of sago-trees, which are very exactly numbered and sold every year, to the advantage of the Company. For this purpose, there is a serjeants party kept at Loehoe and another small post at Lockay [2] under him. This serjeant takes a regular account of the number and state of the trees every year, and gives orders in writing to any persons who apply and pay the money for any number of trees, they choose to cut; they can not however go indiscriminately to any part they like, but to the particularly dousson, whose trees are at the time open for sale; not more than two doussons being open at the same time. The following is the last return sent in of the state of those doussons ..... [3]

---

[1] Is dit niet een vergissing? Vgl. noot 2 op bldz. 322.

[2] Loki op Klein-Ceram.

[3] Ik vind niet noodig, deze lijst op te nemen. Er waren in het geheel 13.042 van deze sago-boomen, nl. 2965 van de 1ste soort (één rijksdaalder),

One good sago-tree, which is bought for 1 rd^s, when cut down and the pith taken out and prepared, yields about 60 measures, of rather better than 2 gull^{rs} (?) each of very fine sago-flour, which will subsist, with the aid of a little fish, a family of 10 persons for an entire month. This flour they will either bake into bread, which the sailors preferred to rice, or boil into a jelly, but they do not understand the art of granulating it at Amboina or the adjoining islands. Fish is their next article of subsistance, which is in general not so good to a European palate as that to be met with in most other countries, being very strong and rank, but being plenty, is universally made use of among the natives. The water being of a great depth and remarkably transparent, the only time for fishing, with certain success, is at night, by the light of torches, when the fish are attracted to the surface, and then easily caught; it is the same at Banda and among all these islands. There is no such thing to be got here as ghee, [1] but to the poor cocoanut-oil supplies the place of it, and the rich make use of the canary-oil, in the same way, which when fresh made is as sweet as the finest Florence oil.

In consequence of this dependent state of the island, the residents of the provinces and the officers commanding all the outposts carry on a very lucrative commerce with the people under their authority; particularly the residents of Saparoua, Hila and Haroekoe. They get from the Company's annual supply such articles as are most in demand among the natives, particularly the cloths, which they sell them, at whatever price they think proper to ask; and also occasionally supply them with small loans of money; for all this, as the payment of the spices comes thro' their hands, they are sure to re-emburse themselves. This at different times must fall very heavy on the natives, and from an order of government, prohibiting the residents from stopping, on account of debts due to them, more than two thirds of the amount of their spice-money, it may be fairly presumed, that it has freequently been exceeded, and perhaps the whole amount of it engrossed in this way. These supplies are nevertheless very necessary to the wants and convenience of the inhabitants, for all foreign commerce

---

649 van de 2de (36 stuivers), 472 van de 3de soort (24 stuivers) en 8875 jonge boomen.

[1] Ghee, een soort boter (Vgl. *Hobson-Jobson*, p. 282, f.).

being forbid, without them they must one half of them starve and all go naked. But were these supplies under proper management and regulation, they might not only become a great comfort to the inhabitants, but a source of profit to the Company, by simply establishing factories at the different residencies and posts for the sale of such goods as are in general estimation there, for which a regular profit of 50 percent might always be depended on, which the inhabitants would gladly pay, provided a positive restriction was put on further exaction, by publishing at each place the fixed price of each article.

This trade, as it now stands, is carried on by the resident of Saparoua not only to the inhabitants of the two islands under his charge, but along a great extent of coast on the South-side of Ceram, as likewise by the residents of Haroekoe and Hila, from whence their chief returns are in sago and money.

Among the productions of the island indigo of the finest colour possible is produced, it is said, in small quantities, but has been discountenanced, it is said, from an apprehension of its interfering with that produced in the West Indies; but I rather imagine from a wish to prevent the people growing rich by any manufacture, which might render them independent.

Sugar grows here extremely well and very cheap, but no field has hitherto opened to encourage the manufacture of it. Coffee is found here in great perfection and, if sufficiently attended to, might equal the best from Mocha. Upon the beautiful heights in the neighbourhood of Amboina town, wheat could be cultivated to great advantage, both the soil and climate being extremely well adapted to it. Maize already grows in great perfection, and the dry or mountain-rice is known here, but little attented to. The bread-fruit-tree is quite common, but only made use of by the lowest order of the people. The chocolate-cocoa-tree grows very well, but the cultivation neglected. There is a great variety of fruit....

Nutmeg-trees have been for many years absolutety forbid in Amboina, as much as cloves are now in all other places, but Amboina; but about 11 years ago, finding the produce of Banda very inadequate to the quantity wanted, and perhaps from a hope of establishing the entire cultivation at Amboina (which if effected would render the establishment of Banda unnecessary, and is by no means a speculative undertaking, but would answer extremely well and might be effected entirely in 15 or 20: years at the

utmost), they not only permitted but encouraged them at a price much above that paid at Banda, giving a premium of 1 : rd[s] for every hundred, with the mace on. For this reason the chief inhabitants of the Leytimor side agreed to cultivate at first 10.000 trees, but notwithstanding this, there are not above half that number now in the island. Of vegetables there might be the greatest variety and the finest quality: excellent roots of all sorts thrive astonishingly; the different kinds of yams and sweet potatoes excelling in a great degree, and latterly the circulation of more money than usual among the people considerably encreased the quantity brought to market.

Of wild animals the variety is not great, the chief being deer and wild hogs, none of a dangerous nature; but when it is considered, that owing to a want of attention and care there are no sheep in the island, beyond a few for curiosity, no cattle for tilling the ground, nor cows enough to furnish milk and butter for even the gentry of the town, the indolence of the Dutch appears greater and more extraordinary than that of the Malays....

It is said by many that the mountains of this island contain gold-mines; whether they do or not, there are none worked.

The government of Amboina is managed by a governor and Council, and four others, whose salaries are very small, but they have many perquisites, of which the principal is that already stated of 20 percent on the weight of the cloves. The administration of justitie is carried on in matters of small concern by the fiscaal, who cannot extend his punishment beyond confinement and whipping and some small fines, tho' there is generally conceived such a terror of his executive power, that those, who are summoned before him, are glad to go to the full extent of their means [1], to moderate his severity and procure their enlargement. In the different niggeries the regents with the assistance of their elders of the first and second class are empowered to settle small disputes amongst the inhabitants; from their decision an appeal lies to the Landcouncil, which is a court composed of 6 of the principal persons of the settlement and 14 regents who sit with them. But in affairs of great importance and criminal causes, the Council of justice alone are competent to determine; at this the second in Council presides and there [are] seven members altogether, besides the secretary. Their proceedings seem to load ex-

[1] Ik laat natuurlijk deze en dergelijke beweringen voor rekening van den schrijver van het stuk.

pence on the persons who come before them, like all other courts of law, tho' they have no lawyers. But the secretary of justice answers the same end; supplying forms of all kinds for both prosecution and defence and stamps, the prices of which are proportioned to the nature of the proceeding and magnitude of the cause. The fines of citations and all other fines are said to be divided between the court and charitable purposes; but in the accounts of the orphan-society and church-fund, there is no mention made of any sum received from the Court of justice, [1] so that, if they are charitable, they have the additional merit of bestowing their bounty in the most private manner. The prices of all stamps are paid into the treasury, but the client is obliged to pay in addition a fee to the Secretary, which is generally greater than the stamp itself. In cases of condemnation no sentence can be put in force without the sanction of the Governor, who can always counteract their decrees on the side of mercy.

As well forms of law as all other forms whatever and even passes to go from one district to another with any article of trade are subject to taxation by stamps and seals. The prices of these are always carried to the Company's credit and lodged in the treasury, such as for the stamps and seals of commissions to the regents and other appointments; but the extra fees in the Secretarys and other offices are always the better half [1] of the sum paid.

The taxes and revenues of this government in the time of the Dutch were but few and some of them not very commendable; the annual amount as let in September 1795 is as follows.

	rd'
The priviledge of selling arrack per ann.	5,590
Import- and export-duties	5,530
Gaming-tax	1,196
Bazar do.	1,710
Capitation-tax on the Chinese	512
For slaughtering pork	250
Tavern duty	26
Total	14,814

Of these perhaps the only taxes of real benifit are the taxes on arrack and gaming.

[1] Ik laat natuurlijk deze en dergelijke beweringen voor rekening van den schrijver van het stuk.

There is no rent levied from the soil, beyond the monopoly of its most valuable produce at a very low price, but the inhabitants are bound in a variety of duties to government, the chief of which is attending the Governor in his annual circuit round the provinces and their dependancies. This circuit, called the hongy-expedition, is performed by the Governor attended by a detatchment of troops and such of the gentlemen of the settlement as he wishes. He is attended by a great number of orembays, furnished and manned by the different regents of those niggeries, bound to attend him according to the regulations and instructions given to them at their appointment, and now confirmed by the custom and practice of many successive generations. The Governor issues the hongy-placard in the beginning of October and on the 18th he embarks, attended by all those of the niggeries under the chief fort and proceeds first to Hila, where he is joined by all those of that residency and Larique. He then goes on round all the provinces and outposts, encreasing his train untill his return. The object of this expedition is to impress strongly on the minds of the people the power and magnificence of the Dutch nation, to enforce the decree of cutting down all the clove-trees that might shoot up in any other places but the daties, to receive complaints and redress grievances. This expedition was formerly made in large corracorras, but as there were attended by a very heavy expence, they were about 21 years ago reduced to orembays, which are much lighter and more easily managed. But even these are a dreadfull tax on the people, and after all it is but a meer parade and is of scarce any real utility. From it however the Governor draws a considerable perquisite, for it is a regular established fee, that such of the regents, as wish to be excused, pay him rds 100 for the exemption, and for this the residents at the outstations become immediately responsible on the part of such of the regents under their jurisdiction, as wish to be excused from attending. In the following code of instructions are set forth the particular duties, which the inhabitants are bound to fulfill as well with regard to the hongy-expedition, as all other services whatsoever.

Translation of the instructions to regulate the conduct of all rajahs, patties and orankaios throughout the provinces and dependancies of Amboina.

Article 1st. It is incumbent on all rajahs, patties and orankaios under the high authority of government, to rule their subjects

with lenity and humanity, abstaining from all exactions and cruelty. They must admonish and animate them to the performance of their duty, check all irregularity of conduct and take care to acquaint the Governor with every circumstance of importance, that may require his decision or that of the Land-council.

Article 2^{d}. Those of the regents, who profess Christianity, shall take care that the exercise of the Christian religion be strictly observed and diligently propagated. They themselves and their families, the orang tuas and elders of the 2^{d} and 3 class must for this purpose shew good example, by frequenting public worship, keeping their youth at school and preventing every kind of superstition and idolatry. They are likewise obliged to prevent all hatefull disputes between their people and those who profess other religions different from their own; and for this purpose at places where Christians and Mahometans live together, each of them shall exercise his own worship without disturbing the other.

Article 3^{d}. The Mahometan people are particularly enjoined, not to molest the Christians, and the casizies or priests, moreover, shall cautiously avoid teaching Mahometan precepts to Christians, or building mosques in places inhabited by Christians, on the customary penalties. [1]

4th. No Mahometan is permitted to marry a Christian woman, nor can a Christian take a Mahometan woman to wife. The same prohibition extends even to concubinage.

5th. The regents are ordered not to exact any other duty from their people beyond what they are authorized by custom to do; in consequence of which each of the three principal rajahs shall dispose of 5 quartoes or servants, more or less from each niggery in proportion to its population, and if (?) the quartoes are relieved monthly. Those regents, who have more than one niggery under their authority, may from each take quartoes, but by no means to exceed the regulated proportion without the express permission of Governor or Council.

6th. To each of the three principal rajahs moroever shall be allowed two tyfadores or toddymen, one tanassy or fisherman, and two people to carry dammers or torches to attend them to evening-prayers.

---

[1] Hierbij is de volgende noot in het handschrift geplaatst:
The usual punishment for this offence is a fine and whipping with the gabba-gabba or green branch of the sagoe-tree, which is very severe.

7th. Every regent is obliged to see that their quartoes are exact in the performance of their several duties, and carefull to prevent the least neglect whatever. For this purpose, two or more families of their quartoes shall not live together in one house, so as to pass for one family, but each quartoe must live with his wife and children in his own separate dwellinghouse and each daty must perform the duties laid upon it under pain of severe punishment.

8th. To prevent the niggeries being deserted by the quartoes in order to free themselves from the performance of their respective duties, the regents must be careful that none of their people quit their niggeries and pass over the other districts or take service with Europeans as morits [1] or slaves, before they are qualified to do so by a writ of permission from the Governor at the chief fort or the residents at the provinces to which they belong.

9th. No houses shall for the same reasons be tolerated in the woods, but at the time of gathering the cloves, when small sheds may be erected for the accommodation of the collectors, which are to be demolished immediately when that business is finished; larger houses, which are found beyond the bounds of the niggeries, must be burned down; and those rajahs, patties and orankaios, who shall neglect to give due information thereof, shall be deprived of their office and banished out of the province for life.

10th. The usual duties imposed on the different niggeries consist from time immemorial in repairing the redoubts and doing every thing else that concerns the public good; as, in bringing and keeping in readiness the rowing orembays, which are required one from each niggery; in constant attention to the spices; and in supplying persons to transport the residents to and from their stations, when necessary business requires their attendance. They must also attend upon and execute the orders of the commissioners who inspect the cloves; procure gabbagabba and attap (or thatch), to cover the ships and other vessels that are sent hither to take in cloves. They are also obliged to procure materials for the daily works, at the taxe of 1: stiver and 1: pound of rice to each man per day.

11th. The inhabitants of Manipa are obliged to contract (February 17th 1622) [2] to build and repair the redoubts and to procure lime,

---

[1] „Morits rather signifies covenanted apprentices, or conditional slaves for a limited term".

[2] Dit contract van 15 (niet: 17) Februari 1622 is opgenomen in mijn *Corpus Diplomaticum*, I, bldz. 175, v. v.

bricks, timber and workmen, without any allowance whatever being made to them for it.

12th. The niggeries of this main fort, to the number of 8, must furnish in their turn, two at a time, sixty quartoes monthly between them: viz[t] Keelang and Eema; Zoya and Lutoehalat;[1] Hatoe and Halang;[2] Noessanive and Murdika.[3] They must moreover send 5 extra quartoes each, when at any time required for ships loading and unloading, from the niggeries of Alang, Lilleboy, the Pass,[4] Soely, Way[5] and Great Hoetoemoery.

13th. At the different posts and out-settlements the number of quartoes to be furnished is stated in the following proportion, viz[t]:

Baguala pass	10	Post Hoorn	4
Namakoly post	8	Larique	13
Hoetoemoery	4	Labay	2
Hila	17	Tapisbay	2
Loehoe	10	Post of the Ceries	2
Hitoeluma	10	Bouro	10
Niggory Lama	2	Amblauw	4
Saparoua	17	Manipa	10
Noessalaut	6	Saway	4
Portoo	10	Keelang	4[6]
Haroekoe	13		

14th. The niggeries adjoining this main fort, viz[t] Hatoe, Lilleboy, Alang, Waccassieuw, Larique and Oery,[7] must, on the arrival of a ship from Batavia, have in readiness good strong orembays, manned with 25 or 30 rowers, and at the first signal of a gun from Alang giving notice, that such ships are in sight, immediately attend the serjeant, who superintends the Companys

[1] Latoehalat.
[2] Alang.
[3] Mardika.
[4] Paso (van Bagoeala).
[5] Soeli, Wai.
[6] Deze plaatsnamen zijn voor een deel voldoende bekend en komen op de meeste kaarten voor. De post Namakali ligt bij Alang (Valentijn, *Amboina*, a., bldz. 115); Hoetoemoeri ligt op Lei-Timor (t. a. p., bldz. 117); Niggory Lama moet misschien zijn Lima; Post Hoorn lag op Haroekoe; Labai, op Boeroe???, Tapisbaai, bij Larika? (vgl. Valentijns kaart van *De Landvoogdy van Amboina*); „Post of the Ceries"?
[7] Oering.

slaves, and go in company to tow them in and save them from danger.

15th. The following native regents adjoining this main fort, vizt:

Noessanive. . . .	Latoehalat . . . . .
Keelang	Ema . . . .
Zoya.	Gnatahoedy of Mardika
Great Hative . . .	Great Hoetoemoery, and
Halong	Zoely . . . .

must, according to their promise formerly made, continue to procure the firewood necessary for the bricks and tyle-kilns, at usual price of thirteen rixdollars the steeple of six fathoms long, one fathom broad and ten feet high, which money is to be divided amongst those, who cut the wood and delivered the same, without the least deduction by the regents.

16th. The regents of Alang, Way, Toelehoe, Tengatenga and Tial, who at the before mentioned period had agreed to furnish nanny piles [1] for the construction and repair of the peer head, are still to be kept to that duty.

17th. At any time the Company may want lime for the use of the fortifications or buildings, the regents on the first demand must without delay or neglect provide and send the same to the main fort, vizt from each daty of their districts three measures at the old price of 6 drs pr last.

18th. Those of Bouro and other places, where timber may be had, are bound to furnish it the following rates, vizt:

One Amboina beam . . . . rds.	1.—
Do of covassa wood	—.6
An oar	—.6
Nanny pili	1.12
Hand-spike	—.3
Pole	—.2
Lassy-wood for stocks of guns.	1.28
Iron-wood one foot diameter	1.24
Anchorstock.	3.—
Swalop or large beam of lassy	1.24

[1] „A remarkable strong and durable timber and we.l adapted to this purpose."

19th. Large timbers are to be paid for in proportion; they must be brought in, whether from a small or great distance, amongst the woods.

20th. As the governors of Amboina yearly perform the hongy-voyage or expedition with a fleet of corracorras, so the same must assemble from every niggery, and the rajahs, patties and orankaios must attend in person at the main fort on the 18th of October, without making any excuse whatsoever, except in case of sickness, when they must send some other person in their stead, after having made the Governor acquainted therewith.

In the year 1781, Septr. 28th, an order was issued at Batavia to lessen the expence of the hongy-expedition to the natives, which before this time was performed in corracorras, which were large boats, requiring 80 or 90 men and very liable to accidents in gales of wind. The 21rt article therefore was at that time altered and now stands as follows.

21st. Notwithstanding the High Regency of India had judged the yearly hongy-expedition to be too expensive and heavy for the greater part of the so much depopulated districts of Amboina to bear, and notwithstanding the General and Council have considered the corracorras to be unfit for the purpose in bad weather, whereby many of them have foundered, nevertheless it is ordered by the said High Regency, that these be kept on foot and maintained by Manipa and Bonoa.

Bonoa: the admiral corracorras of 4 nadjoes [1] (or banks of oars), manned by at least 60 massanaijoes [2] or rowers, exclusive of the natoes (helmsmen or quartermasters).

Under fort Victoria:

Gnatahoedie: the fore-sailor or captn laut. [3]

Hoetoemorry, Alang and Lilleboy } as a reserve and to be prepared with fishing utensils to supply the Governors table with fish.

All these four corrracorras must be of three nadjoes and manned by 50 rowers besides the natoes.

In future instead of the remaining corracorras for the hongy-expedition, there must be kept in readiness and entertained good strong orembays with sails and rudders to have the lenght of 50 or 55 feet and from 12 to 13 breadth, vizt:

Under the main fort:

---

[1] Ngadjoe.

[2] Vgl. Van Hoëvell, ***Ambonsch-Maleisch***, bldz. 21, sub voce: masnait.

[3] Kapitein laoet: zeekapitein, admiraal, vlootvoogd.

Noessanive and its subordinates	One	orembay
Kelang and . . . . d°	One	d°
Zoya . . . . d°	One	d°
Great Hative . . . d°	One	d°
Ema . . . . d°	One	d°
Latoehalat . . . . d°	One	d°
Baguala	One	d°
Soely	One	d°
Way	Six	d°
Under the residency of Hila	One	d°
Piroe and Tanoenoe [1]	One	d°
The residency of Saparoua	Ten	d°
On Noessalaut	Four	d°
The outward-coast of Ceram	Nine	d°
The establishment of Haroekoe	Four	d°
Komony, Cuylolo, Catauw, Pilauw [2]	are long since excused; instead of this they yearly must give two fishing-nets for the use of the Governor and hongy.	
The inner-coast of Ceram	Three	orembays
The residency of Larique	Four	d°
Bouro	Two	d°
The island of Amblauw	Two	d°
Manipa	Three	d°
Zaway	Two	d°

All which hongy-orembays must be properly provided with sails and rudders and manned with not less than 30 rowers, besides the natoe, without any allowance, except to the black chiefs of the vessels who are present, each of whom is to receive lbs 80 of rice, 12 cans of arrack and lbs 12 of salt-beef or pork. The Mahometan chiefs to receive 1½ rixd^{rs} in place of the latter article, according to the usual custom.

22^{d}. Each corracorra of 4 nadjoes must be 90 feet long and 9 astas or cubits broad (13½ feet); those of 3 nadjoes must be 84 feet long and of the same breadth as the former, on pain of confiscation of the same, if found under the said dementions, besides the fine of 50 rd^{s}; and every rower shall be fined one rixdollar.

---

[1] Piroe en Tanoenoe, op West-Ceram.

[2] Kailolo, Kabaoe, Pilao op het eiland Haroekoe. Komony is mij onbekend.

23^{d}. The chief of the Ambinese must conduct themselves according to the hongy-placard, which the people are always made acquainted with, before the departure of the fleet, in the Malay language.

24th. The rajahs, patties and orankaios under the main fort, who want to build new corracarros, must previously advertise the Governor thereof, and also those of the subordinate stations their residents, under the penalty of rd^{s} 25, to be paid from their private property, for such neglect.

25th. Those who dwell at Hoekoenaloe, or the Three houses, being for a long while exempted from the hongy-voyage, on condition that they should transport the Companys servants from that place to Hitalama and convey light goods and letters back and forward by land, are still bound diligently to perform that duty.

26th. The respective regents must be ready and keep their orembays ready for a cruise, whenever they may be ordered either by the Governor alone or with the Council. Each of these orembays must be manned with at least 30 massanays besides the natoes; all must be provided with good victuals, sail and rudder, after the old way, and at the expence of the several districts. But when on a cruise an orembay should perish either by tempest or other accident, the same shall be made good by the payment of rd^{s}. 50 to the owners, according to the gracious concession of the High Regency, explained by letter 15th December 1777.

(The next article was altered from the old instructions by an act of government, 28th September 1781).

27th. Particular notice of every thing that may be resolved on by the residents of the different provinces, the rajahs, patties and orankaios must be taken in writing and sent to the Governor for his information.

28th. The respective chiefs of the subordinate stations, being qualified to hear and determine all small disputes, that may arise about limits, doussons, or lands, about pulling down sagoe trees, plundering fruit, and such like matters, they must do the same in presence of the regents and two or three impartial people of the district at which the dispute happened, reserving to the defendant the freedom of appeal from the sentence passed to the Land-council here. But these decisions may not be extended to causes, which appear at all criminal or any that may exceed rd^{s} 50, which must be brought before the Bench of justice and decided there.

29th. At the said assemblies no person shall be promoted to be a second or third vote or be a capalla soa or alderman without a special licence from the Governor, to whom must be presented the most considerable and able persons to fill the vacancy; without which the person so appointed shall be liable to immediate removal.

30th. The regents of the inner-coast of Ceram, belonging to the residency of Saparoua, are not permitted to hold assemblies for the above purposes without being duly qualified bij the Governor and Council, who may send commissaries to assist at those meetings, if necessary for the quiet of the natives on the coast of Ceram, under pain of suffering the same punishment, usually inflicted for such offences.

31st. Whenever the rajahs, patties and orankaios wish to write to the High Regency of Batavia, they must send their letters under an open cover to the Governor, under pain of being punished as the nature of te cirumstances shall require.

32d. Those among the bangsas or people of rank, who from birth or relationschip shall aspire to the succession of a regency, whether rajah, patty or orankaios, vacated by death or otherwise, must produce a claim to such distinction before the Council of government and prefer their request, having previously shown it to the Governor alone, after which the nearest related and the ablest shall be nominated to succeed.

33d. The following regulations must be accurately observed by the regents concerning the culture of cloves.

A. They shall principally take care that the cloves may not be sprinkled with salt water or dried over a smoaky fire on any pretext whatever.

B. That each daty if possible shall be kept to the number of 140: trees, according to the established order.

C. That at any time the Company shall choose to have the trees augmented or diminished from the above number, they shall be immediately complied with upon order.

D. That the cloves being ripe shall be forthwith gathered ere they become polongs. [1]

---

[1] Polongs or mother-cloves are the fruit in its full growth, which is then fit for seed. Since the above orders were first issued, the Dutch Company have encouraged the cultivation of nutmegs in Amboina and have agreed with the principal regents to cultivate 10,000: trees and give a reward of 1 rixdollar for every hundred nutmegs produced with the mace on.

E. That every nutmeg-tree wherever discovered be torn down and the stumps cut across, to distroy the growth of these aromatic trees.

F. That the clove-trees shall be kept from all wild and dirty plants which may surround them, in order first to hinder the trees from being too much choaked by them and next to prevent those wild plants taking fire and thereby consuming the clove-trees, as was experienced some time ago at Alang, Lilleboy and Haloe, where a considerable quantity of spice-trees were lost by that accident.

G. To guard against the like accident as much as possible, every one is recommended to order in his own niggery, that no body at night go round with cumming (torches) or throw them away imprudently in the forests, or set fire to the long grass. Any person so offending shall be punished properly.

H. When cloves are to be embarked, there must be lamps kept burning in the transport-vessels, as long as the delivery thereof continues.

I. The natives of the isle of Noessalaut shall not be permitted to transport cloves to Saparoua to be weighed there, but under the superintendance and inspection of the regents of the niggery, where they have been gathered, and under a pass from the officer commanding the redoubt Beverwick (on the island of Noessalaut.)

K. Nobody during the time the cloves are gathering shall pass from one district to another upon any pretence whatever.

L. From the weight of the cloves must, in consequence of the established order, be deducted 20 percent, without any contradiction.

M. The barrot- or hassel-money shall continue to be paid and divided in the old established way in favor of the regents, the head of the Mardykes and the elders or capalla soas of the niggeries.

34th. The datties must always be kept at the stated number, and at the death of a daty-keeper the Land-council or resident, where he happens to die, must be informed thereof, that at the first opportunity the vacancy may be instantly filled.

35th. It having been hitherto usual that during the gathering season the regents have employed their subjects two days a week to gather their own cloves, the same custom shall still be continued.

36th. The island chiefs are every where obliged to repair and

build up a new the churches and school-houses, as may be found necessary in their niggeries, at the expence of their common cash, and never at that of the Company.

37th. They are likewise obliged to provide houses for themselves at the expence of the niggeries and to keep them in a good condition; but intending to renew them, the Governor must be acquainted therewith and applied to for permission, also the residents in like manner at the out-settlements.

38th. The regents are moreover bound by their duty to watch and guard against all trade or alienation of spices in order that they may not be transported to other places, neither the young trees or plants; no trafficking of them for other things wil be tolerated, on penalty of death and confiscation of the goods of the person guilty of such an offence.

39th. Perpetual banishment, confiscation of goods and incapacity of their children or kindred to succeed to any regency, will be the punishment of those rajahs, patties and orankaios, who shall admit vessels, whether belonging to the natives of Ceram, to Burghers, Mardykes, Chinese or to any foreigners whatsoever, into their inhams, [1] bays, creeks or rivers, without laying an embargo on them or bringing them up to the next establishment or post, when not provided with a pass from the Governor or chiefs of the provinces.

40th. Whenever it shall happen that foreigners, English, French, Portuguese or Spaniards, shall come and present themselves with their ships under these dominions and cast anchor near any district of the regents, it shall be the task of these, according to the oath of fidelity sworn to the Company, to refuse admittance to those strangers and to interdict every supply to, and all commerce or correspondence with them, not even permitting them on any pretence to land.

41st. In consequence of wich the regents are most positivily warned not to pass to or from the foreign ships and not to drive any trade with them nor permit their subjects to do so.

42d. But if those foreigners should by force try a landing and be repulsed, he that may have most distinguished himself thereby, shall be recompensed for his fidelity; when on the other hand, he, who may have shown any complaisance on what reason so ever, shall be openly treated as a faithless subject to the Company, and

[1] Het Nederlandsche woord: inhammen. In een noot staat „villages naer the sea".

be punished; chiefly those, who may have sold spices even in the smallest quantity or who may have shown places where plants may be got.

43d. The regents in general are further bound to hinder with all their power and take care, that none of their subjects for the sake of debts do pawn his body or take money to serve his creditor, as is prohibited by placard June 28th 1770.

44th. They must in the same manner observe and cause to be observed the placard of August 31st 1770, prohibiting the engaging or alienating of daty, doussons and plantations called fatanamangs.

45th. The rajahs, patties and orankaios must likewise be attentive that according to the orders from the general and council of Batavia, their subjects do not travel to Batavia or elsewhere out of the neighbourhood of their provinces, tho' they may make use of the freedom, formerly granted them of visiting their friends in the neighbouring districts or the establishments belonging to government to transact business, such as buying sagoe, bread, tobacco etca, for a time limited by the regents, except at the period the cloves are gathering, when navigation to the inner-coast of Ceram alone remains free for buying sagoe, and that only on condition that several vessels go together under one regents, and under due pass from the Governor or their respective residents.

46th. No regent or private person is allowed to chase or shoot deer, either in Amboina or the provinces, without first having obtained permission so to do, either from the Governor or from the resident of the province.

47th. The regents are likewise bound to report, pursue and apprehend all deserters, vagabonds and fugitive slaves, who may conceal themselves within their districts.

48th. The regents of the respective niggeries, upon the discovery of persons troubled with the leprosy or any other contagious disorders, must give immediate information of the same, and by no means suffer such wretched persons to remain concealed within their districts.

49th. The respective regents must cautiously avoid making improper requests, and the principal rajahs, of Noessanive, Keelang and Zoya, must likewise avoid debauching one another subjects, on pain of being considered as disturbers of the public peace and being deposed from their regencies.

50th. All regents are hereby most seriously ordered and recom-

mended to observe punctually the foregoing orders and instructions, and cause them to be observed by the people under their commands, without any connivance or evasion whatever; but to conduct themselves like obedient and faithfull subjects to the Company, as they are bound upon oath to obey all such orders as are issued in their name and by their authority without contradiction or delay.

Actum at Amboina in the castle of New Victoria, January 11th 1771,
(signed) A. VAN DER VOORT.

From a view of the foregoing code of regulations and instructions, issued 25 years ago, in which not only reference is had to acts and agreements entered into 150 years before, but many of them actually continued from that date; from the constant discouragement of cultivation, manufacture and improvement of any sort, that might enable the people to supply their own wants, by which they were kept down in a state of wretched poverty and dependance, even for the necessaries of life, which have progressively encreased in their value without a proportionate compensation made either for their labour or the produce of the soil; from a consideration of a great decrease of wealth and population universally allowed and which may be plainly observed to have happened of late years, the necessary consequence of such discouraging circumstances: and lastly, from a reflection on the common justice, due to a large body of people who are willing to become peaceable and faithfull subjects, it appears to be the plain suggestion of humanity as well as good policy, in order to promote the proper management and internal prosperity of this settlement, to remit considerably from the severity of the duties and services, in which the people of Amboina have been hithertho bound, and from which their natural impatience took advantage of the first change of affairs upon the arrival of the English, to break forth in sudden and active endeavours to free themselves. [1]

The following propositions therefore are stated with a view towards alleviating the oppressions, under which the natives live and, without abandoning the sole right of their spices upon the principle of a decided monopoly, [2] to afford them such indulgences

---

[1] Wat niet klopt met wat het journaal hiervóór vertelt.

[2] Waar blijven de vrijzinnige denkbeelden der Engelschen op dit punt?

as may content their minds and make them willingly submit to a government, that will amply provide for their wants in the most reasonable manner, hold out every encouragement to promote industry and arts among them, protect them from the plunder and invasion of pirates and establish the general improvements, most likely to contribute to the internal police and happiness of these provinces.

To a people, not only acknowledged to be free, but who have a very high idea of liberty, few things are considered more oppressive than being obliged to give their labour and the produce of their industry at rates unreasonably low. It is therefore evident, that one of the first steps towards establishing content in their minds and thereby laying the foundation of a peaceable government, would be to free them from all exacted labour at the old stipulated rates, which, tho' confirmed by the custom of many years, is nevertheless borne in complaint and only submitted to from the apprehension of force. A liberal hire therefore, bearing a due proportion to the prices of provisions and other necessaries of life, should be in all cases allowed. But least overturning old established customs might hurry a people, liable to be led into extravagancies, into the opposite extreme (an absolute refusal of all labour whatever), the indulgence of a just hire should be compounded with the precise and indispensable obligation to furnish proportionate numbers of workmen from the different districts, according to their population, whenever the necessity of government might require it.

From the same reasons the price of the spices should be increased, so as to re-imburse the cultivator for his trouble and make the care of the trees and the produce thereof an object of willing attention, and not, as it is at present, of exacted duty. At the same time the obligation to deliver in the whole of the produce [1], and the absolute prohibition against smuggling should be continued in full force. For this purpose it is imagined, that by raising the price from what it is at present, while subject to the deduction of 20 procent, [2] something below 4 pence, to 6 pence per pound, without that deduction, would be sufficient. The barrot- or hassil-money, in favor of the rajahs and elders, might however be continued, being necessary to

[1] Waar bleven de vrijzinnige denkbeelden der Engelschen op dit punt?
[2] Hier staat in het handschrift met potlood aangeteekend:
„Vide page 147. As the bahar of 550 lbs, subject to 20 pCt. allowance and deliverable in Dutch w^{t}, is equal to 748 lb. English, it is below 3^{d}½ the lb. English that the natives deliver their cloves to the C^{o}."

their support, an acknowledgement of their authority and in all cases considered as a *willing* act of the people themselves.

The mountains and woods, which are impenetrable to a regular force, hold out a constant and secure retreat to disorderly and ill affected people; it appears therefore to be a measure most likely to strengthen the hands of government and facilitate the execution of the laws, to open easy communications by good roads thro' all parts of the country, at the same time marking out the true limits and boundaries of each district, a measure most unaccountably neglected by the Dutch, and therefore now the more laborious and expensive. However the direction once traced, each district should be bound to complete its own roads and at the same time might be allowed a certain sum in proportion to the trouble attending it, which a trial might soon reconcile and an agreement be made beforehand.

The dependent state of these islands at present renders it an object of great importance to give every encouragement to cultivation; for this purpose it might be necessary at first to give rewards for the growth of mountain-rice and wheat, which the advantage of cultivating would in a short time become so apparent to the people themselves, so as to make a continuance of such rewards unnecessary. Small premiums for the best samples of indigo and coffee et[ca] and the greatest quantities produced, with a certain price established for the purchase of it, would soon introduce the general culture of it, where the climate and soil are particularly favorable, where it is now produced, tho' discouraged and, tho' of the finest quality, considered as but of trifling value.

But one of the first steps towards general cultivation being the introduction of cattle, of which there is at present almost a total want on the island, in order to facilitate labour, as well as to provide a store of provisions at all times, it is absolutely necessary to import from the most convenient places a good supply of bullocks, in the first instance, and cattle of all kinds for domestic purposes; but particularly to establish a breed of cows upon the island. This might soon be effected by giving to the rajahs of the different districts a certain number of males and females of each species, horses, sheep and cows, according to the extent of land, not encroaching on the breed for 3 or 4 years, and at the and of that time to be furnished to Gov[t] for use when required at fixed prices; the rajahs and people of the different doussons to have not only the advantage of their labour in the mean time, but the real property in them;

and should the expence of this scheme be judged too heavy to admit of giving the cattle, they might be considered as a debt without interest, untill their multiplication rendered the payment in kind easy, or by the produce of their labour, if employed in cultivation.

Untill the improvement of cultivation shall enable the inhabitants to furnish themselves with sufficient grain for their own consumption, it is absolutely necessary to supply them with rice and other provisions, and at all times they stand in need of cloths of different kinds and various articles of manufacture.

Of rice therefore particularly and other provisions, likewise of piece goods and other articles of merchandize, a supply annually sent according to the wants of the people should be continued as in the Dutch government, [1] and would, if judiciously [2] laid in, be attended with no expence to the Company, as a reasonable profit might be expected from the sale, more perhaps than equal to the freight and other charges attending it. Besides vessels, employed in this way, might carry back such quantities of spices as would be sufficient for the consumption of India, to be disposed of there on account of the Company in the manner best adopted to the wants of the people by public auction in small lots.

Upon these general principles it appears evident, that a new code of regulations might be entered with the inhabitants of the provinces of Amboina, which would be perfectly satisfactory to them and establish a well regulated government to the advantage of both parties. Several other minute circumstances not enumerated here would be very necessary also to attend to in forming the permanent plan of this government, particularly introducing from the free schools of India a number of youths, well versed in English, to acquire as speedily as possible a regular knowlege of the Malay language, to serve as faithfull interpretors with the natives and supercede the necessity of Dutch aid or interference entirely, and become a groundwork for continuing schools of English and Malays, after the present Dutch plan.

With respect to the military force necessary to keep these islands in a state of good order and general security, the following is suggested as sufficient, viz[t]:

---

[1] Waar bleven de vrijzinnige denkbeelden der Engelschen op dit punt?
[2] De nu volgende bladzijden zijn blijkbaar door een andere hand geschreven dan de voorafgaande.

One commandant of the troops.
3 companies of European infantry.
6 d° native infantry.
½ d° artillery.
1 fort adjutant.
1 inspector of stores.
1 engineer (unless a new fort should be built, then 1 captn and 2 lieutenants).
1 paymaster and commissary of grain and provisions.
1 serjeant major.
1 quartermaster serjeant.
4 supernumerary serjeants.
1 company of pioneers.

Previous to considering the general relationship of the Spice-islands with respect to the adjoining states, it is necessary to give some account of the Banda-islands, which though at present a separate and distinct government, should perhaps with more propriety be placed under the authority of Amboina; for exclusive of its being of inferior consequence in respect to its resources, great inconvenience has frequently arisen from compacts of trade having been entered into from thence and connections formed with several of the districts and provinces, at war with the governments of Amboïna and Ternate at the same time.....

The feature of this government is different from Amboina. The whole society consists here of the Companys servants, some Burghers or freemen and slaves. The object of their attention being solely the care and cultivation of nutmegs, the affairs of government cannot be supposed very complicated; nevertheless it is at present a distinct govt, consisting of a governor, Council of three and secretary, with a regular Court of justice, furnished with all the forms of stamps, seals and fines; but the governor is so much above the check or controll of any other persons, that his will may be justly considered the only law of the settlement.

The Company are here absolute proprietors of the soil and the slaves who cultivate it; as the culture of nutmegs is the only object they have in view, those islands, that produce them, are divided into a number of plantations or parks, as they are called, and given in charge to certain Burghers or freemen, generally descendants of Dutch, who are settled here. There is a number of slaves belonging to the Company allotted to each park, whom the parkkeepers

employ in the cultivation and attendance on the nutmeg trees.....

.....The mace is delivered into store every month and the nutmegs every three months. They are both paid for on delivery, the mace 7½ stivers per pound and the nutmegs at 2½ stivers. From this price however a deduction is made of 17 percent from the weight of the spices; viz[t] 10 percent in favour of the Company, as an acknowlegment of their right to the soil, and 7 in favour of the Companys servants, in the same manner as the 20 percent on the cloves is divided at Amboina. The 7 percent is an old custom, but the additional 10 percent has lately been past on, having commenced with the present governors authority. The quantity of nutmegs and mace, produced for several years past, has been very small, and the want of attention to the cultivation very evident; since the arrival of mr. Boekholtz the produce was so much increased, that the half years collection, which was found in store, amounted to nutmegs 81,618 pounds and mace 23,385 pounds; which being only the first half years crop, which appears to be extremely abundant on the trees, may be just supposed to yield at least an equal quantity; and in all future years with proper management the quantity may be with confidence reckoned upon at the average stated in the estimate subjoined to the general considerations concerning these islands, which is founded upon the most moderate computations of the best informed persons on the subject.....

There are persons, called boscwagters, whose business it is to superintend the parks, to see that the planters employ the slaves, not for their own private purposes, but in attendance on the nutmeg-trees, to take care that the mace and nutmegs are properly cared and to note the quantity, that none be smuggled off. They have certain walks allotted to them, and are to make constant reports to the Governor of the state of the different parks and the quantity likewise yielded by them. There are besides these directors of the parks, who are in fact the Governor and chief persons of the settlement, who visit all the parks every month to see that the trees are properly attended to and planted at proper distances; that the boscwagters are active and carefull; that the slaves are diligently kept at work; and that the drying-houses and stores are kept in good repair. Their regular visits are monthly and their reports transmitted to the governor of Batavia.

From nearly the whole of the soil of these islands being devoted to the culture of nutmegs, there is not sufficient left to afford the

good necessary for the inhabitants. The government of Batavia therefore sends out annually, as to Amboina, a considerable store of rice and other things for their supply. Of this rice, in order to encourage the planters, they are furnished with the quantity necessary for their park-slaves at the low rate of 25 rixdollars per last of ₤ 3000 weight; but that for their private slaves they pay 30 rixdollars for. All the other inhabitants, who have slave, are under the necessity of drawing from the Companys stores the rice they want for their food; and their names being registered with their number of slaves noted, they are allowed 30 ₤ of rice per month for each person at the latter price of 30 rd[s] per last, for which they all pay ready money. However as the Company is at considerable loss in furnishing this supply, the price of this rice is intended to be increased gradually at the rate of 5 r[ds]. per last annually, untill it gets up to 50 r[ds]. per last, when it is supposed the Company will no longer suffer any loss.

All these regulations concerning the cultivation of the trees and the price paid for the produce have been introduced by the present Dutch governor, [1] who arrived here about 15 months before the English gained possession. Before he came, most of the planters of the different parks were in great distress, having been charged with very heavy debts incurred on account of aids at different times in rice and money, and being made accountable for the price of the slaves furnished for their parks. Besides which, from the very heavy loss they sustained in the dreadfull hurricane of 1778 most of their private fortunes and plantations were entirely ruined. They were also bound to deliver their nutmegs at ¾ of a stiver or 3 farthings per lb., and the mace at somewhat more. Under the pressure of this distress many of them, conceiving their right to the soil indisputable, of which their families had been from time immemorial possessed, proceeded to the sale thereof, which however was in some instances opposed by the government. In this state of things, from the destruction of the trees and neglect of cultivation for want of due encouragement, the distress of the planters and their right in the soil disputed, the confusion in consequence reduced for several years past the quantity of spices from

[1] Vgl. hierbij de „Consideratiën over den staat der speceryperken" achter het *Belangrijk Verslag over den staat van Banda ..... door ..... Reinier de Klerk*, uitgegeven door C. A. M. van Vliet ('s-Gravenhage, Van Stockum, 1894), bldz. 94, v. v.

£ 600.000 weight, which it was before the hurricane, to less in some years than £ 50.000. It was judged prudent therefore by the regency of Batavia to adopt the plan proposed by mr. Boeckholtz, who was appointed governor and anthorized in the first instance to assert the absolute right in the soil; and accordingly the edict, which determined that right, was issued on the first of last February; the old arrear of debt, due from several of the renters to the Company and which most of them were unable to pay, was entirely remitted; such slaves as were grown too old, to be of use in the plantations, were sold of and several others purchased in their room and distributed amongst the parks which most required them. The price of the spices too was at that time raised from the old low rate to what it now is, and the planters were to have their drying-houses and stores built for them, which they were afterwards to keep in repair and the slaves found them, but they were afterwards to feed and clothe them.

These alterations were suppossed to afford ample encouragement to the planters and enable them to attend the trees better and thereby encrease the quantity of the produce. But however specious they may seem, upon a close examination of the subject it is evident, there is more despotism that justice in the new system introduced, and many of the planters, who felt themselves in some degree independant, were willing to give up their parks altogether and go off, but the difficulty of removing their effects without consent of government and the arguments of others, not equally independant, prevailed on them to yield at least to a trial and submit to a total alienation of their property, which however they do not allow to be consistent with justice. The debt, said to be remitted as an act of indulgence and bounty, should not be considered quite in that light; the chief part of it was incurred on account of rice and other provisions supplied to themselves and their slaves, without which they must have perished and the settlement have been altogether annihilated. For this debt certainly the planters never expected to be made accountable, having at the time of receiving it considered it as a donation, upon which their existence depended. And for their other debts on account of loans in money, though there were some individuals, who from idleness and inattention were in low circumstances and unable to discharge them, without alienating their parks, the great part of the planters would much rather have continued in possession of their parks and paid the just demands upon them, than under colour of a remission of their debts, be

deprived of what, from long and undisputed possession, they might be justified in considering as their actual right. Besides upon enquiry it appears that several of the planters had actually purchased their lands from the Company and paid, some of them the whole, others part of the money; and therefore to reassume these lands at pleasure seems rather a harsh measure. But the manner of accounting with such of the planters, as had paid money for their lands, is particularly unjust, Government not restoring back the money received, but accounting in the rice necessary for their slaves, not at the rate supplied to others who pay cash, but in this way they were obliged to take it at 50 r^ds^ instead of 25, which is actually cutting off one half of a debt that is unquestionable.

There are altogether in the four islands, which yield nutmegs, 57 plantations or parks with 1708 slaves, but there is no regularity either in the division of the land into parks or the distribution of the slaves to them; and it would be one of the most necessary steps to the improvement of the place, if an exact survey of the islands was made (wich is now very much wanted), the proportion between the parks better regulated and the divisions and boundaries better ascertained and now particularly defined. The above mentioned number of slaves is by no means sufficient to pay that due attention to the trees which they require, and from the best information it appears necessary to procure at least 700 or 800 more, to do justice to the plantations.

Besides the above number of slaves allotted to the parks, there are 367 more belonging to the quarter, built for them, who are divided amongst the different posts, to attend the barracks and hospitals, to carry water etc. and are in readiness to be employed upon all public works. These slaves of the quarter are all under the immediate inspection of a serjeant, who sends them to their respective duties and draws provisions and cloths for them from the Companys stores. But it is evident from the wretched appearance of those slaves and enquiry justifies the suspicion, that it has been a custom amongst the governors and other servants in authority to exchange from time to time their own private slaves, that were grown unfit for labour, for the best and youngest amongst those of the Company. [1] Therefore in future it might be a good means of preventing the repetition of this fraud, to distinguish the public

[1] Dit blijve voor rekening van den schrijver van het handschrift.

slaves, when bought, by some bodily mark such as tattooing their arms or breasts in a particular manner. This mode of marking is not attented with any cruelty and is frequently done by themselves for amusement. There were also a number of convicts kept under the care of the serjeant of the slave-quarter, who upon the arrival of the English were immediately liberated by the troops, before any regular enquiry could be made concerning their crimes or the justice of keeping them in irons. They had been sent here at different times from Batavia and all the other settlements, as the common receptacle for persons of that description. They were kept at constant labour and most of them in irons. The want of free inhabitants to labour and attend the different trades, makes it necessary to keep up the number of public slaves here, through from the expence of their maintainance, compared with the very little work they perform, they may be considered the most expensive people that could be employed. When works of any magnitude are carried on, it is necessary to hire at a very dear rate the few artisans, who are willing to work and the private slaves of individuals, whose labour their masters turn to great advantage at particular times.

Exclusive of the provisions sent out in [1] the annual ship from Batavia, the governor-general there sends out to Amboina a large supply of piece goods, cuttery, iron and other articles of merchandize, which are sold by auction either quarterly or at such times as the Governor knows, the inhabitants can best afford to pay for them, upon all which there is a profit regularly charged of 50 percent. All these goods and even more than the Company supplies, imported by individuals, are bought up by the planters or Burghers and some Chinese merchants, who are settled here, either for their own or their slaves use or in order to export it to the islands of Aroa, New-Guinea, Ceram and the S. W.-Islands, to all which places there is a considerable traffic carried on; and in return they get from Ceram sagoe, bread and flour and sometimes salted deer. From the Aroose islands [2] they get slaves, pearls, birdsnests, tortoise-shell, bèche de mer and birds, chiefly birds of paradise. These islands, situated E. S. E. of Banda, are many in number, very low and surrounded with dangerous rocks and shoals, furnishing no provisions but fish. The inhabitants as well as those of New-Guinea are reckoned

[1] De nu volgende bladzijden zijn met eene andere hand geschreven dan de voorafgaande.

[2] Aroe-eilanden.

extremely treacherous and savage. The intercourse nevertheless with them is frequent, as the trade is very profitable. One Burgher alone here, mr. Steemberg, has seven brigs in this trade. For the purpose of guarding the trade, there is a party of 40 men under the Resident; but the year before last the garrison was cut off; however it was shortly after reinstated by the above gent^n, who was wel known to the inhabitants and put an end to hostilities with his own slaves, who are very numerous.

The S. W. Islands consist of 7, the chief of which is Kissur, where the Resident lives; his garrison consists of 50 men, a few of whom are detached to the adjoining islands. The only advantage drawn from these islands is some sandalwood, salted deer and a few slaves and the intercourse with it but once a year, when a small vessel is sent about the end of March and returns with the next monsoon in May. The natives of these islands are also represented as very ferocious and savage. They seem to be a medium between the Caffres of Africa and Papoos or natives of New Guinea, their hair being neither so short and woolley as the first nor so long and bushy as the last and their features bear a resemblance to both.

In the last account of the population of Banda and the S. W.-Islands, which are dependant on this government, the numbers of all descriptions stood as follow. The Auroa [1]-islands, tho' also reckoned dependant, are not taken any account of.

In the islands of Banda, consisting of the 10 first enumerated, are:

Europeans, men, women and children	119
Mesties or half cast	624
Black Christians	358
Chineese	98
Moors	136
Heathen freemen	41
Maussar [2] slaves	26
Slaves of all other descriptions	4361
Total Banda-islands	5763

In the S. W.-Islands there are:

Men, women, children, nat. Christians	2322
Heathens, freemen	35944
Total S. W.-Islands	38266

[1] Aroe-eilanden.
[2] Macassar?

From this it appears, that the extent of nominal dominion among the latter islands is very considerable, but what advantage is derived from thence is not so evident. Christianity seems to have extended, but without the good effect observed at Amboina of softening their manners and civilizing them; and unless possessing and garrisoning these islands by the Dutch arises from jealousy of other European powers establishing themselves in any situation, that might serve even as an avenue of communication with their chief object of profit, the Spice-islands, the dispersing their troops and extending their possessions to such inconvenient distances and at the same time so unprofitable, cannot well be accounted for.

However as it does not seem agreable to the disposition of the English, to form settlements and extend garrisons from such a motive and that no other good reason for keeping these islands can be given at present, any farther reflection concerning them shall be left out in the following suggestions for the management of the Banda islands, which are founded upon the opinions of the best informed persons upon the spot.

The circumstance of Banda having hitherto a distinct government has at different times produced very inconvenient effects. The distance of Banda makes it difficult to detect and punish those faults, that are said to have existed for several years past in the administration of that goverment, where the governors, left without check or controul, their Council possessing only a nominal participation of power, neglecting the cultivation of the nutmegs and attending only to the advantages to be derived from trade with the neighbouring islands, smuggling of spices grew to a great pitch and there are even some instances, when the merchants of Banda supplied some of the natives of the neighbouring islands with arms and military stores, who were at the same time making war with the government of Amboina; besides the society of their government being so very small, the extremely rich produce of the islands committed to the care of so few, points it out as a necessary precaution, to put the whole of this settlement under the care and authority of the government of Amboina, which being so near can at all times take cognizance of every occurrence; regulate their intercourse with the adjoining countries; receive at convenient opportunities the spices and keep them in store; supply their wants upon all occasions or draw resources, when required; receive regular returns of the state and produce of the plantations and punish immediately every infringement of the established regu-

lations or neglect in the person placed in the management of the place. It might therefore be best, that the deputy or lieutenant-governor of Banda should be subject to the authority of the governor of Amboina, to which appointment he might be in immediate succession in case of accident. By this means union and consistence would direct the affairs of both places. Responsibility under an immediate check and the hope of promotion to greater dignity and emolument would most probably put an entire stop to the peculation, that by all accounts has for several years been pratised here before the arrival of the present Dutch governor, m[r]. Boeckholtz.

But tho' the zeal and disinterestedness of m[r]. Broeckholtz is allowed, the justness of his measures with regard to the Burghers, who have parks, is not without good reason disputed. The indiscriminate seizing on all property in the soil, contrary in almost every instance to immemorial usage and in some to absolute stipulations, appears tyranical and unjust; and perhaps it wo[d]. be the best way, to form a committee to examine into the justice of this matter and to distinguish between those, who have really a right to the soil and others, whose debts amount to the value of that right; and should it be found, that such cause existed, to adjust them to the satisfaction of the people, to restore the property, where it should appear to be truly vested and suffer it to be alienable, which would always be a means of exciting industry and improvement; and where it appeared, that the right in the soil vested in the Company, a distinction in the price of the spices or a certain rent might be established on that account. But since it does not seem of much consequence, who is the proprietor of the soil, when the whole of its produce is monopolized at a certain rate therefore, as the want of population to cultivate the plantations to the utmost is the greatest check at present to improvement, encouraging the planters to multiply their slaves, to realise and transfer their property, appears the most probable way of improving the cultivation and encreasing the produce.

The Company are at present obliged to supply this settlement with rice and other provisions at a rate, by which they are at a considerable loss. They are also liable, according to the present system, to a vague undefined charge on the score of buildings and repairs for houses, stores etc., all which in the general scale of expence is to be charged to the spices produced in the islands. Now

as simplifying matters of this nature is always an advantage, whereby contingent charges may be entirely dispensed with, it might not only be a material saving to the Company, but be far more agreable to the planters, to increase the price of the spices and make them responsible for all expences of buildings and also furnish themselves with rice at a fair price, suppose at once 50.rd. per last, which however the government must at any rate supply, but in this way not lose by so doing. Upon investigating this subject with the most impartial and best informed persons at Banda, it appeared evident, that this mode would be most agreable to the people and likely to produce most beneficial effects to the state; and with regard to the addition, necessary in this case to the present rate of the spices, the price of 7½ pence for the nutmegs and 15 pence for the mace per pound would satisfy the planters and perhaps be not more expensive than the present mode.

But as it might sometimes happen, that, where provisions were somewhat dearer, there might be found some of the planters, who would curtail the allowance of their slaves, strict regulations should be instituted to prevent this and see justice done the slaves. One often of themselves might be appointed marigny [1] or overseer of the others with a power to represent all just grievances to the directors in their visits to the different parks. Smuggling of quantities of spices has grown to a great pitch and the longer it is permitted, the more difficult it will be to correct it; severe rules should be put in force against those, who purchase them and the sale of them should be punished [2] with forfeiture of all property in the settlement, whether of parks, slaves or other goods. Neglect too in the cultivation and attendance of the spice-trees should be punished by fines in the produce at the judgment of the directors and paid into the public stores.

Considering Amboina as the chief government, as well the dep^y^. or lieu^t^. gov^r^. as the second in command of troops should be stationed here and alle returns and reports transmitted as convenient opportunities offered.

The complement to the number of troops already stated as necessary for the defence of Amboina in the whole military establishment, estimated towards the conclusion of the general observations on the

---

[1] Marinjo.
[2] Dus ook hier vast te houden aan het monopolie.

value of these islands, is what I conceive wo^d be proper for the immediate defence of the Banda-islands.

Encouragement should be given to clearing and cultivating with corn and breeding cattle on the adjoining islands, particularly Pulo Rond [1], where property might be vested in those, who settled under a restriction against the planting of nutmegs; every endeavour should likewise be made to transfer the cultivation of nutmegs to Amboina and beginning with Pulo Ay, as the number of trees in Amboina increased, diminish the number here and perhaps in time the whole produce of this valuable spice might be transferred te Amboina [2] and then turning these islands to the cultivation of grain and breeding of cattle, not only furnish a supply for both places but lessen considerable the expense to the state, by rendering only one establishment necessary either for the government or the defence of the Spice-islands.

Whatever may be the decision respecting these islands, whether it may be judged consistent with the interest of G^t Britain, to keep permanent possession of them or to restore them back to the Dutch [3], it is only necessary in the present instance to build upon the former supposition and suggest those circumstances most likely to render them in the highest degree advantageous to the state, [4] and at the same time promote the happiness of the people and to take into consideration the dependance and relationship, they bear toward the neighbouring states.

The government of Ternate and Tidore with the numerous islands dependant thereon, including all those between it and New-Guinea, are those nearest connected and indeed Amboina and Banda both are not only said to have been subject to that empire, but the Dutch now pay for them a sum of money annually to the king of Ternate, [5] who is in all other respects their tributary. The only object the Dutch have in view by this government is to prevent the growth of spices, and notwithstanding the quantity of golddust procured in some of outposts, the loss sustained in support of this establish-

---

[1] Poeloe Roen.

[2] Dat is dus nog heel wat anders, dan wat de Oost-Indische Compagnie deed, toen zij de nagelcultuur tot de Ambon-eilanden, de notencultuur tot de Bandagroep beperkte.

[3] Vgl. hierachter het Naschrift.

[4] „State" hier niet in tegenstelling tot de Engelsche Oost-Indische Compagnie.

[5] Sic!

ment amounts to near 30,000l per ann., besides the number of lives sacrificed in the different garrisons. On this account therefore it may be presumed, that it wo^{d} be not only necessary to dispossess the Dutch of those islands but to restore them free to the native princes; in doing which, the obligation conferred on them would readily induce them to enter into such terms, as would secure to the English the whole advantages of their trade without expence.

With regard to the claim of sultaun Syfut Deen Shah to the sovereignty, it is generally asserted that there is justice on his side and that, where the influence of the Dutch was rêmoved, the voice of the people themselves would determine in his favor; and he himself by his ambassador proposed to submit to the decision of an assembly of the chiefs of the neighbouring islands called in, under the authority of the English, to pronounce upon his claim and ultimately to abide by such limits, as they should lay down for the extent of his authority.

The government of Macassar, though not of any consequence to Amboina and Banda, relative to any competition in the cultivation of spices, is yet of great consequence with respect to the supplies, that might at all times be had from thence and also as it is so much in the way of China-ships, both outward and homeward bound. It is already well known, that the chief rajahs on Celebes have lately shown great dislike and have made some opposition to the Dutch [1], who have always made a point of encouraging dissention among them; and therefore, to free them from their present yoke, would be the most likely way of binding them to the interests of the English and besides opening a vast field for general trade with our ships in preference to all others, would furnish a certain and ample supply both of grain and stock to Amboina and Banda.

Of the trade, for some years past carried on with the islands to the N. E. of Ceram and the attempts made to form a settlement by the ships from Bengal, however defensible such a measure might be, when the Dutch had possession of the Spice-islands, the evil consequences in the event of the English keeping them are very evident. The trafficking of arms and military stores among a people very little civilized and who are sufficiently prompted by the possession of their arms to unprovoked hostilities against

[1] De Engelschen zouden spoedig na de inbezitneming door hen van Makassar en onderhoorigheden hetzelfde ondervinden!

their neighbours is at all times dishonorable and unworthy of a great nation to permit; but when it also appears, that the returns for these arms and military stores are expected to be made in spices, which can only be procured by means totally subversive of the laws and institutions of a government regularly established belonging to the same nation, should be prohibited under the severest penalties. In the course of the insurrection at Amboina there were taken from the natives in more than one instance muskets with the English E. I. Company's mark, which, being carried by the ships from Bengal to Warouw on the N. E. coast of Ceram, found their way from thence and were smuggled for cloves at Haroekoe and the coast of Hitoe, according to the confession of the people in whose hands they were found. [1] It appears from hence that, though perhaps both cloves and nutmegs might grow among those islands, if cultivated, at present those spices are only to be procured through the medium of smuggling, and therefore any quantity purchased this way must be by the temptation of advanced prices at the best, and in that point of view a disadvantage to the state in general.

To obviate these ill consequences in future, it appears necessary to forbid the intercourse altogether and to permit no trade whatsoever in English ships to Ternate or any of the islands subordinate to that empire to the Eastward, except under the express licence and authority of the government of Amboina, [2] where alone the emporium of all the spices should be formed and whence the wants of all the islands to the N^d^ and East^d^ might be amply be supplied in a very advantageous manner, both to the English and the natives, and thus by a just mode of dealing on one side and confining the prices of merchandize to moderation, would make it their interest to oppose every effort of foreigners to establish any connection with them to our disadvantage.

It may be argued as more generally advantageous to the English, to throw open the trade altogether and suffer private adventurers to carry merchandize and provisions there and be at liberty to purchase the spices on the spot; but it is only on the principle of an absolute monopoly of the spices, that it could ever be an object to form settlements in so detached a situation and there is little doubt, but this monopoly under proper regulations would not

---

[1] Een van elders bekend feit dus hier onomwonden erkend door Engelschen zelf!

[2] Hoe gelijkt dit alles op de door de Engelschen zoo zeer veroordeelde handelspolitiek onzer O. I. C.!

ıly be extremely productive to the state, but also more bene-
:ial to the people themselves, than if they were left without controul,
their violent tempers and the competition, that would immediately
ke place among the different islands, would inevitably lead them
to endless wars and anarchy, to which they are already too much
ldicted. Upon this principle therefore it appears essentially necessary
prohibit all intercourse, except in cases of extremity, with any
her ships but those sent under the authority of the Company;
ıd all these should be immediately considered under the absolute
ntroul and direction of the government of these islands, with a
ıwer to inflict such fines and punishments for any attempts towards
ıuggling, as should be at first stipulated and never omitted in
y agreement with ships, chartered for these islands; at the same
ne individuals on board such ships should not labor under too severe
prohibition, but have their own particular wants always liberally
pplied by indents on the spice-stores at a very moderate valuation
r such quantities only as could not come under the idea of trading.
The propensity to piracy among all the Malay islands has already
en remarked, but it is nowhere more dangerous than among the
ands round the Moluccas viz. the Papoos or natives of New-
ıinea, the people of Magindano and Sooloo and those of Borneo.
is therefore necessary to the safety and preservation of the Spice-
ands to establish a certain number of cruisers effectually to check
attempts of that nature, particularly of the Papoos, who frequently
me in large prows, rowed by 80 or 100 men, plunder the coun-
es they find improtected and carry off the inhabitants for slaves.
The Dutch always kept a marine force for this purpose of several
ops, called pantjallangs, of about 16 guns each, but they were of
very rude construction and incapable of pursuing the prows to
ndward; one frigate, to appear occasionally in these seas, and five
ned schooners or brigs of from 80 to 100 tons, carrying 12 or 14
ns, and a few swivels, with about 30 men each, 10 of whom
ould be Europeans, calculated for swift sailing and occasionally to
able to row, would be the proper force to establish and if judi-
ously employed under the government of Amboina, would certainly
sufficient to put an entire stop in a little time to all piracy.
.ey would also prevent any attempt to smuggle or carry on any
ndestine trade in arms etc. and answer the purpose of collecting
spices from Banda and the islands immediately dependant on
nboina and lodging the whole in store there to be ready for
ınsporting either to Europe or India, as should be ordered.
Considering the ease, with which the islands of Celebes, Ternate and
dorne etc. could be wrested from the hands of the Dutch, as before

stated, a small extension of this marine force would open such a field for the most advantageous trade with all those islands in perfect safety, as cannot well be calculated. The whole of the gold-dust, now collected by the Dutch, would soon be got in exchange for our manufactures of Europe and India, and the entire extensive and lucrative trade, now carried on in Chinese pinks to all these islands, would undoubtedly fall into the hands of the English, whose superior skill in navigation and boldness of enterprise would give them the most decided advantages over the Chinese, provided they were enabled to carry it on without danger; [1] and thus an immense trade under a partial and comparatively trifling restriction and the supply of several millions of people would entirely fall into our hands. Considering Amboina from its situation and natural resources the fittest place to establish as the capital of the Spice-islands, the seat of government of the whole, and the sole emporium of spice and all the trade to the Eastward of it, its strength and ability to resist a foreign attack should be made one of the first objects of attention. Tho' the present state of the fortifications may be perfectly sufficient to support the government against every effort of the natives, they are quite incapable of resisting an European enemy, coming regularly before it; if it ever therefore should be resolved to retain the future possession of this establishment, an entire new fort should be built at Amboina.

The neglect of this has now made it an easy prey to the first attack and should the English continue under the same infatuation in this respect as the Dutch, their possession must be acknowledged extremely insecure. It will therefore well become the wisdom of a great nation, to attend to this consideration and the liberality of the East India Company, under whose charter and dominion it is conceived these islands must necessarily come, cannot be better bestowed than devoting to their permanent security a portion of their first profits.

The redoubts and batteries lately ordered at Banda and now nearly executed are fully sufficient to ensure its safety with the force proposed for garrisoning that settlement, according to the system already proposed for its management . . . . .

It is said, that the Dutch destroyed all the produce of these islands, beyond the quantity already stated, with a view to set their own price upon those articles, certain of a consumption to that extent annually. But this seems to have been not only the extreme of selfish illiberality, but very mistaken policy; since it is evident, the more general the use of any article becomes, the greater the demand for it, until custom in the end makes that necessary, which

[1] Hierbij staat de potlood-kantteekenening: „Very just."

was before only used as a matter of luxury; that, though the sale of greater quantities, might perhaps lower the prices, the additional consumption would more than equal the profit; and that in the course of a few years the use of spices would probably extend in proportion as that of tea or sugar; the quantity necessary to the general supply call for every effort of encouragement and exceed the profit, computed as above, upon the scale of immediate certainty, in a fivefold degree. And upon the whole considering the advantages likely to be derived from the trade of these islands in other valuable articles, they may be estimated without distant speculation to bring in a clear annual revenue to the state of half a million sterling. [1]

NASCHRIFT,

bij bldz. 254, noot 2.

Mijne lezing, den 29 October 1901 gehouden in eene Algemeene Vergadering van het Indisch Genootschap [2], getiteld: *De overgang der Kaap-Kolonie van Nederlands in Engelands bezit*, besloot ik met eenige stellingen, waarin waren neêrgelegd de conclusies, waartoe ik toen meende te moeten komen, o.a. aangaande de bekende aanschrijvingen van Willem V, gedagteekend 7 Februari 1795, waarin deze Oranjevorst den gouverneurs of hoofden van bestuur onder andere benamingen, welke gezag uitoefenden in Nederlands verschillende koloniën en bezittingen in Oost en West, aanschreef, Engelsche troepen en schepen dáár toe te laten als die van eene bevriende mogendheid. Ik maakte natuurlijk een voorbehoud: ik bleef aannemen „de mogelijkheid, dat voortgezet onderzoek van mij of van anderen mijne opinie (zou doen) wijzigen."

Zoowel door anderen als door mij zelf *is* het onderzoek voortgezet. Op de resultaten van eigen nadere studie wees ik reeds in N°. 26 van *De Nederlandsche Spectator* van 1905 [3]; en ik kon toen vaststellen, dat ik „geen woord (behoefde) terug te nemen" van wat ik vroeger had meenen te mogen concludeeren, dat zelfs „mijn geloof aan (de) volkomen juistheid (der conclusies, waartoe ik in 1901 was gekomen, door mijn nader onderzoek) ten zeerste versterkt was. Eenigen tijd later (in 1906) verscheen [4] het tweede deel van de door Dr. H. T. Colenbrander uitgegeven *Gedenkstukken der Algemeene*

[1] Hieronder staat in het handschrift de volgende potlood-aanteekening: „To which may be added the advantage to the country in a national point of view by the increased consumption of British .... on Indian manufactures to the exclusion of Dutch and French manufactures now in use."

[2] Bldz. 109—142 der Verslagen over dat jaar.

[3] Overgenomen o.a. in *De Zuid-Afrikaansche Post* van 20 Juli 1905, bladz. 279; *De Volksstem* van 19 Augustus 1905, enz. — Op verzoek der „Boeken-Commissie" van het Algemeen Nederlandsch Verbond zal ik binnenkort uitgeven een beknopte geschiedkundige verhandeling, wâarin ik in populair-wetenschappelijken vorm den overgang der Kaapkolonie aan Engeland behandel.

[4] 's Gravenhage, Martinus Nijhoff.

geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Ook daarin nu wordt over de proclamatie van Kew gehandeld. Het spreekt wel vanzelf, dat ik met groote belangstelling het werk ter hand nam en eveneens, dat ik met groote voldoening bij de lezing er van zag, dat de zeer weinige nog onbekende documenten, door Dr. Colenbrander over deze zaak gepubliceerd [1], slechts zoovele nieuwe bewijzen waren voor mijne meening en dat wat hij zelf daaromtrent zegt op bldz. LXXXV, v. hetzelfde is als wat ik reeds in 1901 en 1905 schreef, *nur mit ein Bischen andren Worten.* Slechts op een enkel punt wensch ik even terug te komen, zij het thans zeer terloops. [2] Volkomen terecht zegt Colenbrander, dat Willem V, toen hij de aanschrijving uit Kew schreef, daarmede „bleef in de lijn der stadhouderlijke politiek van 1788: die der alliantie en garantie". Reeds wees ik daarop in mijne lezing van 1901. [3] Toen had ik nog niet mijn onderzoek uitgestrekt tot het Koninklijk Huisarchief, anders zoude ik dieper zijn ingegaan op wat ik toen slechts even aanstipte, [4] nl. op hetgeen in 1793 plaats heeft gegrepen. Het verwonderde mij eenigszins, dat Dr Colenbrander, die het H. A. wel raadpleegde, dit niet heeft besproken. Als hij daarin had aangetroffen en gelezen [5] den (onuitgegeven) brief van den gezaghebber van de Kaap, den secunde J. I. Rhenius, van 30 Juli 1793, aan Willem V, dan zoude hij hebben gezien, dat tengevolge van de aanschrijving van de Bewindhebbers der O. I. C. van 30 Maart 1793, in overleg met de Staten-Generaal en Willem V uitgevaardigd, Rhenius alles in orde had gebracht, om de Engelsche schepen van het noodige te voorzien en „voor inquartiering" van de „verwagt wordende Hulp troupen" van St. Helena en Engeland. Ook andere maatregelen in die dagen genomen, waarop ik thans niet inga, wijzen er op, dat de lijn der stadhouderlijke politiek van 1788 tot Februari 1795 loopt over het jaar 1793, het oorlogsjaar.

Het tweede punt, dat ik hier wil bespreken, is dit. Colenbrander schrijft: „Over dien brief van Kew is veel gebazeld." Zonder twijfel, er is veel over geschreven, van den beginne af, toen Voorda en Valckenaer *contra*, Tollius *pro* optraden. [6] Maar is dit te verwon-

[1] No 675 (blz. 820); verder de „juiste" datum (2 Februari: het was bekend, dat het renversaal van Februari dagteekende en wel van vóór 7 Februari) en de „onderteekening" (men wist natuurlijk dat die van Grenville was); en het brokje brief aan Van Nagell in de noot op bldz. 821. Jammer, dat Dr. Colenbrander niet volledig is in het aangeven der werken, waarin documenten over deze aangelegenheid reeds zijn gepubliceerd of waarin daarover is gesproken. Deze onvolledigheid wekt den indruk, dat Dr. Colenbrander's onderzoek werkelijk nieuw licht van beteekenis over deze materie werpt, wat niet het geval is.

[2] Ik blijf hier natuurlijk bij de aanschrijving uit Kew, die in Lennon's „*Journal*" herhaaldelijk wordt genoemd. Wat Dr. Colenbrander elders (*b.v.* in *De Belgische omwenteling,* 's-Gravenhage, Nijhoff, 1905) zegt over den afstand der Kaapkolonie, enz. roer ik later nog wel aan. Alleen wil ik er thans reeds op wijzen, dat wat hij daar op bldz. 100 zegt: „Holland heeft dus de Kaap niet aan Engeland verkocht, om de goede reden dat het die niet had", onjuist gedacht, althans onjuist uitgedrukt, is.

[3] Bldz. 112, 118 v. — Ook deed dit A. J. van der Meulen in zijne *Studies over het Ministerie van Van de Spiegel* (Leiden, Kooyker, 1905), bldz. 98 v.v.

[4] Bldz. 120.

[5] Ik zag hem niet in de *Gedenkstukken.* Heb ik hem over 't hoofd gezien, dan hier een *peccavi!*

[6] Vgl. mijne lezing I. G., blz. 117; Colenbrander, t. a. p., bldz. 820.

deren en mag het woord „bazelen" hiervoor worden gebruikt? De heer Colenbrander tracht zich in te denken — zooals ik reeds vroeger deed — in de zienswijze der Stadhouderlijke partij en zóó Willem V's houding te verklaren en te verdedigen, althans te verontschuldigen. Volkomen terecht. Maar — er was nu eenmaal óók een andere Staatspartij en ook deze had hare opinie en woordvoerders. En 't is, dunkt mij, zoo natuurlijk mogelijk, dat deze 's Prinsen houding scherp veroordeelde, ja! verafschuwde: zij toch ging lijnrecht in tegen wat in *haar* schatting 's Lands belang vorderde. En ook deze meening had recht om gehoord te worden, ook door hen, die, zooals Dr. C. en ik, haar niet deelen. Dat Willem V zelf wel iets voelde in die richting, bewijst m.i. de aan Dr. Colenbrander blijkbaar niet bekende, althans niet door hem uitgegeven [1], brief van Willem V aan zijne gemalin, gedagteekend uit Londen den 29 Januuri 1801, [2] waarin hij bezwaren oppert tegen het denkbeeld, zich naar Nassau te begeven. O.a. wijst hij op het gevaar, dat hij vandaar zoude worden gebracht naar Nederland, „pour rendre compte de son administration et particulièrement des ordres donnés à Kew . . . . , enz." Vergis ik mij, of ligt hierin een erkenning, dat over die „ordres" ook anders mocht worden gedacht dan er over gedacht werd door Willem V en diens omgeving?

Een derde vraagteeken. De heer C. schrijft: [3] „Het is kortzichtig, hierbij aan eenige machiavelistische bedoeling van Engeland te denken". Accoord! Maar . . . . tòch! Zou de Engelsche regeering niet ook deze bijgedachte kunnen hebben gehad: [4] *als* ik de Nederlandsche koloniën en bezittingen onder bewaring krijg op grond van Willem V's brieven uit Kew, dan krijg ik ze gemakkelijker in bezit dan door wapengeweld; en *als* dan de Oude Constitutie niet wordt hersteld en het renversaal niet kan worden ingeroepen . . . ." Men leze bv. Lennon's „Journaal" hiervóór op bldz. 253, 261, 262, 264 (men lette op: „*Which is not unlikely*"), 272, vooral ook 358, bldz. 359, enz., enz. 't Is waar, Lennon is niet de Engelsche regeering, maar hij was ook niet de eerste de beste en buitendien, zijn journaal en zijne beschouwingen zijn gericht tot de directeuren der Britsche Oost-Indische Compagnie, die, in geval onze bezittingen door Engeland zouden worden behouden, haar rol daarin hoopte te spelen.

Ten slotte de opmerking, dat de opgave door Dr. Colenbrander gedaan [5] van de koloniën en bezittingen, die voor ons behouden bleven in den oorlog tegen Engeland van 1795—1802, zeer onvolledig is. Behouden bleven niet alleen Batavia, maar geheel Java en Madoera. En wat de Buitenbezittingen betreft (ik laat hier min of meer nominale rechten van Nederland op *bv.* de Westkust van Borneo, enz. rusten), wij behielden ook de Lampongs, onze posten in Palembang, op Soembawa, op de Timorgroep. In den oorlog na 1803 ging óók niet verloren ons kantoor te Canton.

J. E. H.

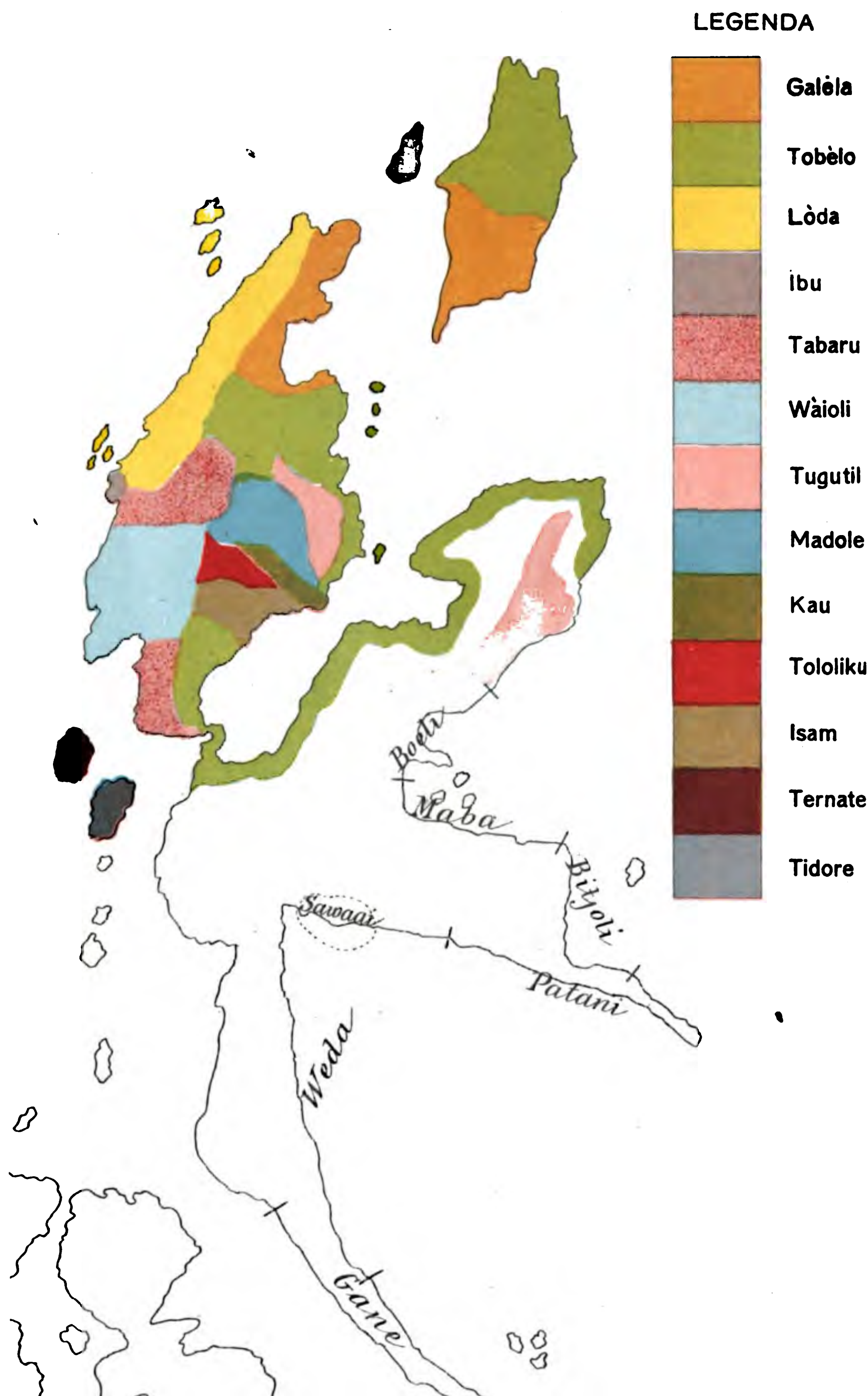
[1] Vgl. noot 5 op bldz. 364. [2] M. S. Huisarchief. [3] Bldz. LXXXV.
[4] Vgl. mijne lezing op bldz. 121. [5] Bldz. 821, noot 1.

REGISTER. [1]

[1] Ik heb meestal de woorden in het Nederlandsch opgenomen, niet in het Engelsch. De persoons- en plaatsnamen zijn met gewone letter, andere woorden cursief gedrukt.

Schetskaartje van de talen der Ternataansch- Halmaherasche taalgroep.

IETS OVER DE „TERNATAANSCH-HALMAHÈRASCHE" TAALGROEP.

IETS OVER DE „TERNATAANSCH-HALMAHÈRASCHE" TAALGROEP.

DOOR

A. HUETING.

Als leek op taalgebied, vermag ik niet over dit onderwerp eene diepgaande studie te leveren. Ik wensch alleen eenige gegevens, die mij bekend zijn, te verstrekken, misschien dat ze voor de taalgeleerde wereld van belang kunnen zijn.

Ik heb opgemerkt dat de grootte, of liever, de kleinheid van het gebied dezer taalgroep, slechts weinigen bekend is en daarom voeg ik hierbij een taalkaartje, waarop dat gebied en de uitbreiding der verschillende dialecten dezer groep zoo goed mogelijk zijn voorgesteld. Het gebied omvat, behalve de eilandjes Tidore en Ternate, het Noordelijk schiereiland van Halmahèra en een gedeelte van het Noord-Oostelijk schiereiland, het laatste alleen door kolonisatie van uit het Noorder-schiereiland. Wel oppert Robide v. d. Aa in zijn "Vluchtige opmerkingen over de talen der Halmahèra-groep" (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, derde volgreeks, zevende deel) het vermoeden, dat ook de taal der bewoners van de Buitenkust van het eiland Makjan tot deze groep behooren zou, maar de gronden die hij voor die bewering aanvoert, zijn niet heel sterk. Onmogelijk zou het overigens volstrekt niet wezen. De verschillende dialecten, die ons tot heden bekend zijn, (en het is niet waarschijnlijk dat er meer zouden zijn) zijn op Halmahèra, gerekend vanaf het Noord-Westelijk district, en vandaar Zuidelijk omgaande naar de Oostkust:

Lòda, Tabaru, Ibu, Wàioli, (weer Tabaru), Tobèlo Dodingasch dialect [1], Isam, Tòloliku, Kau, Madole, Tugutil, Tobèlo Bòengsch dialect [2], Tobèlo, Galèla en nog Ternate en Tidore.

---

[1]–[2] Deze twee dialecten worden in het vervolg aangegeven als Tobèlo D en Tobèlo B.

Over het Lòda is gehandeld door M. J. v. Baarda in zijn opstel „het Lòdasch in vergelijking met het Galèlasch dialect", gevolgd door „Lòdasche teksten en Verhalen" (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, zevende volgreeks, deel II). Over het Ibu, Wàioli en Tabaru vinden we iets in „Vier weken onder de Tabaru en Wàioli" door J. Fortgens (Mededeelingen vanwege het Nederlandsch Zending-genootschap, 49ᵉ deel, 1ᵉ stuk). Omtrent het Isam, Tòloliku, Madole, Kau, Tugutil, heb ik mijzelf voor eenige jaren inlichtingen verschaft, van het Tobèlo ben ik natuurlijk, als Zendeling der Tobèloreezen, op de hoogte, voor het Galèla zie men: M. J. v. Baarda, „Woordenlijst der Galèlareesche taal", uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, eveneens: v. Dijken en v. Baarda, „Galèlareesche Verhalen en Overleveringen" (Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië, zesde volgreeks, deel I). Voor het Ternataansch is de eenige, hoewel niet mild vloeiende bron: F. S. A. de Clerq, „Bijdragen tot de kennis der Residentie Ternate". Van het Tidoreesch is mij niets anders bekend dan de „Woordenlijst" voorkomende in: Robide v. d. Aa, „Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea". Heel betrouwbaar ziet die er nu juist niet uit. De Clerq geeft eene verbetering van eenige door hem als foutief opgemerkte woorden, maar ook deze verbeteringen maken de lijst niet betrouwbaar. Het is natuurlijk, dat men niet in de Molukken verkeeren kan, zonder wel eens Tidoreesch te hooren spreken, want Tidoreesche smeden bv. zwerven overal, maar wat men zoo hier en daar opvangt is ook niet betrouwbaar, aangezien het in den regel gesproken wordt door zwervers, die hun moedertaal met allerlei vreemde bestanddeelen vermengen.

Voor zoover ik weet, is heel Noord-Halmahèra taalkundig bekend, uitgezonderd het district Tòlofuo op de Noord-Westkust tusschen Ibu en Lolòda gelegen. Fortgens spreekt daarvan niet, evenmin v. Baarda. Het zou dus kunnen zijn, dat daar nog een dialect gesproken wordt, dat ons tot heden onbekend is gebleven, maar waarschijnlijk acht ik dit niet. Volgens de overlevering toch, zijn de daar wonende lieden, kolonisten of vluchtelingen van de Oostkust, van het oude Tòlo, vandaar den naam Tòlo-fuo „Tòlo ma buo" kind, voortbrengsel van Tòlo. (Vergelijk Galèlareesch fuo „baren"). Wordt daar dus nog een andere taal gesproken, dan zal dit toch wel een Tobèloreesch dialect zijn, misschien Tobèlo D

omdat ook de bewoners van Dodinga herkomstig heeten uit het oude Tòlo.

Van de genoemde dialecten heeft het Ibu, volgens Fortgens, al de minste uitbreiding. Wij zouden zeggen, uit wat door F. medegedeeld wordt, dat het der verdwijning nabij is, verdrongen door Tabaru, Wàioli en Ternataansch. De sprekers schijnen ook niet tot een bepaalden stam meer te behooren, tenzij dan tot een stam, die reeds lang zijn zelfstandigheid verloren heeft en nog steeds voortgaat zich in de Tabaru en Wàioli op te lossen.

De andere talen hebben nog zoo spoedig geen nood van verdwijnen. Wel is ook het taalgebied van het Isam, Tòloliku, Kau, Tugutil, niet groot, maar het wordt door bepaalde stammen gesproken en die verdwijnen zoo spoedig niet.

Wat het Ternataansch betreft, de op Ternate wonende Ternatanen zijn ook niet vele, maar men bedenke, dat die taal ook gebruikt wordt door de Ternataansche kolonisten op Halmahèra, die nogal talrijk zijn. De Westkust van het Noorder-schiereiland is er mede bezaaid. Het is tevens de officieele taal, door de Hoofden gebruikt, in het geheele Ternataansche gebied. En dan is het de propagandataal der Mohamedanen, ook de taal der handelaren en zij dient gewoonlijk als verkeerstaal, waar lieden van verschillenden stam elkaar ontmoeten. Het gebied van het Ternataansch is dus nogal uitgebreid, al was dit ook niet op het kaartje aan te duiden.

Het Tidoreesch heeft niet veel uitbreiding buiten het eiland Tidore. Wel is op Tidoreesch-Halmahèra, het Tidoreesch ook de officieele taal, maar, wijl aldaar de Hoofden allen kinderen des lands zijn en niet als op Ternataansch gebied, van den stam van den Oppervorst, en ook omdat bijna de geheele bevolking den Islam heeft aangenomen en daarbij de eigen talen heeft behouden, waar verder de Tidoreesche kolonisten, als komende in aanraking met een Moslimsche bevolking, niet die reden hadden zich van de bevolking af te zonderen, die men op Ternataansch gebied had, en eindelijk, wijl op Tidoreesoh Halmahèra talen gesproken worden, met het Tidoreesch niet taalkundig verwant, zoo is het geen wonder, dat het Tidoreesch buiten Tidore niet veel gehoord wordt. De bewoners van het eilandje Mare, die ik ontmoet heb, bedienden zich er ook van. Van den Tabaru-stam zwerven ook lieden in de bosschen van Zuid-Halmahèra en ze zullen natuurlijk hun taal daar behouden. Dit zijn echter niet meer dan zwervers en van uitbreiding van het taalgebied door hen, kan natuurlijk geen sprake zijn. De

Tabaru uit het landschap Ibu zijn met die uit de districten Djàilòlo en Sidàngoli van denzelfden stam. Toch schijnt het van elkaar afwonen reeds eenig verschil in de taal veroorzaakt te hebben, volgens Fortgens, door de wissel- of vervangwoorden ontstaan. Natuurlijk zal dat verschil steeds grooter worden.

Het Tobèloreesch is onderscheiden in: Tobèlo, Tobèlo-Boèng en Tobèlo Dodinga. Ofschoon al de Tobèlos ééne taal spreken, is toch ook bij hen, door het van elkander verwijderd wonen, het gebruik van vervangwoorden, en vooral doordien de Kausche en Dodingasche Tobèlos meer met andere stammen in aanraking kwamen, eenig verschil ontstaan, zij het ook niet anders dan dialectisch.

Het Isam heeft al heel weinig uitbreiding en het Tòloliku nog minder. Ik zou dan ook op beiden niet veel acht geslagen hebben, ware het niet dat Z. Hooggeleerde, Prof. Kern, mijne aandacht er op gevestigd had. Ik meende n.l. van al deze talen in het Galèla de meest oorspronkelijke te moeten zien, omdat die de grammaticale vormen het best heeft bewaard. Daar nu èn het Tobèlo èn het Lòda, evenals het Tabaru, de meeste woorden één of meer lettergrepen langer hebben dan het Galèla, zocht ik naar den regel, waarlangs die verlenging plaats heeft. Echter vruchteloos en dus wendde ik mij tot Prof. Kern om hulp. Z. Hooggel. was zoo vriendelijk mij wel te willen helpen. Hij zeide mij, dat tusschen het Galèla met zijn korte woorden en open eindlettergrepen, en de andere talen met hun langere woorden en eveneens opene eindlettergrepen, nog een taal moest zijn met gesloten eindlettergrepen, aangezien hier gedacht moest worden aan eene neiging om met open eindlettergrepen te spreken, zoowel bij de taal met korte, als bij die met langere woorden. De één had daartoe de slot-medeklinker weggeworpen, de andere klinkers toegevoegd. Nu viel dadelijk mijn aandacht op Isam en Tòloliku, aangezien in beide talen een aantal woorden met gesloten eindlettergrepen voorkomen. Ik had ze juist daarom als bastaarden en minderwaardigen niet der beschouwing waardig gekeurd (aangezien ik meende dat deze talen beslist open eindlettergrepen moesten hebben), maar nu bleek mij, hoe verkeerd ik in dezen gehandeld had, aangezien nu bepaaldelijk, naar het mij voorkomt, deze talen de oudste en meest oorspronkelijke der Halmahèra-talen moeten geacht worden. De „Isam" gewoonlijk Pagu genoemd, gelden als zeer dom en achterlijk, men vermengt zich niet gauw met hen; ze wijken ook in zeden en gewoonten nogal

af van de omwonende stammen. Daardoor zijn ze wat geisoleerd geraakt en aan dat isolement is zeker hun taal-oorspronkelijkheid wel te danken.

Met den *Tòloliku*-stam ben ik zeer weinig bekend en ik weet dus niet of die in hetzelfde geval verkeert als de Isam-stam, maar ik zou het wel denken, aangezien het een klein stammetje is, verscholen in het binnenland, waar men haast nooit iets van hoort.

Het Tugutil moet ook beschouwd worden als eene variant van het *Tobèlo*. De *Tugutil*-stam is niet groot meer, zoo hij ooit groot is geweest. Het zijn binnenlanders die zich slechts met moeite tusschen hun veel krachtiger buren, de Tobèlos en Madoles handhaven. Men treft ze ook aan in de bosschen op het Noord-Oostelijk schiereiland, waar ze hier en daar, een eindweegsch van de kust, eenige dorpjes en gehuchtjes hebben. Hun taal onderscheidt zich van het Tobèloreesch hoofdzakelijk door de uiterst gerekte, slepende uitspraak. Tot die uitspraak draagt zeker bij hun flegma, dat bewonderenswaardig is, en het heel veel voorkomen in hun taal van de *s*. Overal waar Tobèlo *h* heeft, heeft Tugutil *s*. De overlevering zegt dat de Tugutils, Tobèloreezen zijn, die, toen de hoofdstam zich uit het binnenland aan de kust vestigde, na korten tijd, door gemakzucht gedreven, terugkeerden naar het binnenland, naar hun sagobosschen. Hun taal is voor het minst met die overlevering niet in strijd. Hun *s* zal wel oorspronkelijker zijn dan de Tobèloreesche *h*, maar hun taal heeft, geïsoleerd van de hoofdtaal, het proces dat de *s* tot *h* maakte, niet meegemaakt. Het mag eenige verbazing wekken dat in de hierachter gevoegde Woordenlijst geen Tugutil-woorden zijn opgenomen, daar ik toch wel in de gelegenheid geweest ben mij die te verschaffen, wijl ik heel veel met dien stam in aanraking geweest ben. Voor mijn doel, een kijkje te geven op de Halmahèra-talen in hun onderling verband, was dat ook heel wenschelijk geweest, maar ik heb, van Tugutils nooit andere woorden dan Tobèloreesche, met vervanging van de *h* door *s* hoorende, dat overbodig geacht. Nu spijt mij deze oppervlakkigheid.

Ook nam ik geen woorden op der Kau-taal; niet omdat die zich in uitspraak niet genoeg van de anderen onderscheiden zou, maar omdat ik meen dat dit geen eigenlijke taal is, die als voorbeeld van taalvorming gelden kan. Hoe toch is het hiermede gesteld? Kau, het district, was van oudsher, zeker reeds eenige eeuwen lang, de verbanningsplaats van Ternate. De lieden, daarheen

verbannen, spraken Ternataansch. Langzamerhand is uit hen eene kolonie ontstaan. Ook niet verbannenen zullen zich daar wel bijgevoegd hebben en men heeft zich met de omwonende bevolking vermengd. Die omwonende bevolking sprak: Isam, Tòloliku, Madole en Tobèlo, en doordien al deze talen met Ternataansch door elkaar gemengd zijn, heeft men een wonderlijk allegaartje gekregen, een mengelmoes van woorden, waarin het Tobèloreesch tamelijk sterk domineert, maar dat hoofdzakelijk op Ternataansche wijze uitgesproken en uitgedrukt wordt. Men moet het nu wel degelijk kennen om het te kunnen verstaan, maar het is toch in mijn oog geen oorspronkelijke taal.

Ik zal nu eerst het Woordenlijstje doen volgen. De volgorde is, dat het Isam en Tòloliku voorop komen, omdat ik die twee als de meest oorspronkelijke meen te moeten beschouwen en dan Galèla, Lòda, Tobèlo, Madole, Tabaru, Wàioli, Ibu Ternate en Tidore.

Ik geef van elk wat ik heb kunnen vinden, natuurlijk met uitzondering van Galèla en Tobèlo, maar tot eene vergelijkende studie tusschen die twee, is dit artikel niet bestemd.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.	Tobèlo.
1 hoofd	saĕki [1]	saĕki	sàhe [1]	saĕki	haĕke
2 neus	ngunung [2]	ngunungu	ngunu	ngunungu	ngunungu
3 haar(hoofd)	bĕlèti [4]	utu-bĕlèti	hutu	utu	utu
4 eten	òjom	òjom	òḍo	òdjomo	òλomo
5 sterven	sòneng	sòneng	sòne	sònĕnge	hònĕnge
6 oor [6]	ngauku	ngauku	ngau	ngauku	ngauku
7 twee [8]	modidi	lomodidi	sinòto	sinòto	hinòto
8 drie	woànge	lomoànge	saànge	djànge	hànge
9 vier	loata	loat	iha	djoata	iata
10 vijf	motòa	motòa	motòha	motòa	motòa
11 tien	mogio	mogiòk	mogiowo	mogiòko	ngimoi
12 twintig	monalok	monala	monohalo	monaloko	monaoko
13 voet	jöu	jöu	dòhu	djöu	λöu
14 lichaam	lòis [9]	lòis	ròhe	ròĕse	ròĕhe
15 kind	ngòak	ngòak	ngòpa	ngòaka	ngòhaka [10]

[1] De uitgangen *i* en *e* zijn wisselend. Het is soms moeilijk uit te maken, of men een *i* dan wel een *e* hoort, aangezien de *i* overgaande is in een *e*. Men zie hiervoor bv. het Galèlareesch. In de vroeger uitgegeven werken staat daar op veel plaatsen een *i*, als säàng*i*, tupäàng*i*, waar de Heer v. Baarda nu schrijft: säàng*e*, tupäàng*e*. Men zal vroeger wel niet foutief gehoord hebben, maar het proces der overgang zal zich in den loop der jaren voltrokken hebben.

[2] Dit geheel afwijkende woord, zeker door woordverwisseling ontstaan, weet ik niet te verklaren.

[3] Robide v. der Aa geeft hier op ngun, maar ik ben zoo vrij geweest de eind-*u* er bij te voegen. Het Tidoreesch heeft toch geen gesloten uitgangen voor zoover mij bekend is.

[4] Dit is hier te beschouwen als eene afwijking door het gebruik van vervangwoorden ontstaan. Zoo hebben Tob. B en D tadauru. Bĕlèti beteekent haarwrong en ho ma tadauru beteekent: het haar opmaken, dus: tadauru = haartooi. Van het Ibu: duliwa, weet ik de herkomst niet, maar het zal ook wel een wisselwoord zijn.

[5] Het is natuurlijk mogelijk dat dit woord een *è* in de eerste lettergreep heeft, evenals dit voorkomt op N° 14, en men zou dan moeten aannemen dat Wàioli de neiging heeft, de *ò* door een *è* te vervangen, maar met de weinige gegevens is dit niet vast te stellen. Daar Fortgens echter zijn artikel niet zelf gecorrigeerd heeft, komt het mij voor dat wij hier met drukfouten te doen hebben en een ò de plaats der è vervangen moet.

[6] Analoog aan andere woorden zou Isam-Tàloliku hier ngauk moeten hebben, en niet ngauku, en ik ben er ook niet geheel verzekerd van dat zij dit niet hebben; bij het onderzoek toch, dat ik naar die talen instelde, heb ik

Madole.	Tabaru.	Waioli.	Ibu.	Ternate.	Tidore.
hài	saĕke	sa'e	sae	dopòlo [2]	dofòlo
ngunu	ngununu	ngunungu	nununu	ngunu	ngunu [3]
utu	utu	utu	duliwa	hutu	hutu
òdomo	òdomo	òromo	òlomo	òko	òjo
hònĕnge	sòngĕne	sèngĕne [5]	sònĕne	sòne	sòne
ngau'u	ngauku	ngau'u	nau	ngau	ngawu [7]
modidi	modidi	romodidi	lomodidi	romdidi	ma lòfo
saànge	saànge	roànge	lane	raànge	rànge
soata	soata	rata	loata	ràha	râhâ
motòa	motòa	romotòa	lomotòala	romtòha	romtòha
ngimoi	mogiòko	njàgimoi	njàgimoi	njàgimoi	njàgimoi
monao'o	monaoko	njàgi romdidi	njàgi-lomodidi	njàgi romdidi	njàgi ma lòfo
döu	döu	röu	löu	hòhu	jòhu
ròĕhe	ròĕse	lèse [5]	lòĕse	badan	badan
ngòa	ngòaka	ngò'a'a	nòa	ngòfa	ngòfa

niet in de eerste plaats hierop gelet; aangezien ik toen meende dat alle Halmahèra-talen alleen woorden met open uitgang kenden, heb ik wellicht die uitgang wel eens gemeend te hooren, ook waar duidelijk een geslotene uitgesproken werd.

7 Robide v. d. Aa geeft hier ook op ngaau, maar dat is zeker foutief.

8 Het is merkwaardig dat Gal., Lòd. en Tob. hier een ander woord hebben. Of het als een vervangwoord te beschouwen is? Het causative voorvoegsel si, hi zou het doen denken, maar ik weet het tot heden toch niet te verklaren, òf het zou moeten komen van den stam òto, dòto, = indringen, in tweeën deelen. Mogelijk is het, maar ik geef het slechts als een veronderstelling. De andere woorden geven wellicht de tweeheid aan door de verdubbeling van den wortel di. Het voorgeplaatste lòmo, mo, ro, ròm, komt heel veel voor de telwoorden in deze groep voor. Lòmo zal wel het oorspronkelijke zijn, want het beteekent: verzamelen, bij elkaar brengen, bij elkaar komen. Het Tidoreesch ma-lòfo is een wisselwoord. Het beteekent Ternataansch ook: beiden, elk, omtrent. De overgang is dus niet moeilijk. De telwoorden van deze groep zijn zoo eigenaardig, dat het zich zeker zeer loonen zal, te trachten die alle te verzamelen en er dan een aparte beschouwing over te schrijven.

9 Men zie omtrent de òi hier, waar de andere talen òĕ hebben, het reeds onder 1 opgemerkte, omtrent *i* en *e* als uitgangsletters. Hetzelfde geldt ook hier. Oorspronkelijk zal het wel overal òi geweest zijn. Bij de Tobèlos is het verschil tusschen beiden nog zoo gering, dat men het dikwerf alleen opmerkt, wanneer men de woorden door inlanders laat opschrijven.

10 Tobèlo B heeft hier ngò*f*aka, Tob. D zelfs een enkele maal ngò*s*aka, en ook het Tugutil heeft de laatste uitspraak.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.	Tobèlo.
16 hond	kàso	kàso	kàso	kàso	kàho.
17 water	àkĕl	àke	àke	àkĕre	àkĕre
18 prauw	òti	òti	deru [13]	deru	ngòtiri
19 visch	nauŏko	nauk	nauo	naŏko	nauŏko
20 huis	wòla	wòla	tahu [14]	wòla	tau [14]
21 hout	gòta	gòta	gòta	gòta	gòta
22 jongeling [15]	ngale-ngale	ngale-ngale	gòhiduru	goduru	goduru
23 zitten	gògĕle	kĕbok [16]	tamié	gògĕre	gògĕruku

[11] Omtrent deze afwijkingen van het zeer algemeen voorkomende àso was Dr. N. Adriani zoo welwillend mij de volgende inlichtingen te geven:
„Het Wàioli en Ibu kauna „hond" is hetzelfde woord als het Gorontaloesch „apula. Het Gor. verliest nl. de *k* en maakt de *n* tot *l*. De volledige vorm „van het woord is kapuna. In de taal van Tawaili (aan de Oostkust der „Paloe-baai, tegenover Donggala) beteekent het woord „krokodil", in het „Bentenansch en Siaoesch „hond". In al deze drie talen is de vorm: „kapuna. Uit het Goront. zal dus kauna wel niet stammen, eerder uit het „Benten. of Siaoesch, want het Tawailisch is natuurlijk geheel uitgesloten. „Maar ge ziet, dat het in talen voorkomt, die ver uit elkaar liggen. Bente„nansch en Siaoesch zijn nauw verwant, maar hoe komt het Tawailisch er aan, „en dan in die afwijkende beteekenis van „krokodil"? Was dit de oorspronkelijke „beteekenis, dan zou ik kapuna willen afleiden van pu (pue, pua, ĕmpu, „ĕmpunja, punja) „heer, eigenaar"; kapu: „heerschap", kapuna: „zijn „heerschap, zijn Hoogheid", dus een titel om het gevreesde monster te eeren. „Maar Gor., Benten., Siaoe, Wàioli en Ibu, hebben allen „hond" en de „krokodil is het huisdier („de hond") der watergeesten. Men kan dus eerder „overgang van beteekenis van „hond" in „krokodil", dan van „krokodil" „in „hond" aannemen. Maar is de boven aangegeven afleiding juist, dan „moet „krokodil" de oorspronkelijke beteekenis zijn, want dat de „hond" ver„eerd wordt, weet ik van nergens, integendeel, ik heb de inlanders hun „honden altijd met heel weinig respect zien behandelen."

[12] Dit is natuurlijk een vervangwoord, vergel. Javaansch banju „water".

[13] Het komt mij voor, dat deze woorden als vervangwoorden te beschouwen zijn, afgeleid van tèru „zitten", „datgene waarin men op het water zit" dus. Alleen toch hebben het woord „òti, òtil, òtir". Het zou kunnen zijn dat dit hetzelfde is als tòtir „op de armen dragen", zooals men een kind op beide armen voor het lichaam draagt, ngo zou afkorting kunnen zijn van ngöot, ngòlot „zee" (zie N° 94), en men komt dan tot: „datgene waarin men op zee gedragen wordt".

[14] Deze woorden zijn natuurlijk als vervangwoorden te beschouwen. Het Gal. heeft nog pòla „rijstschuur", maar het Tob. heeft het woord heelemaal niet. Het Tob. B en D gebruikt fàla, maar het Tugutil heeft tau. Waarom fàla verlaten werd, is niet meer te zeggen. Vanwaar tàhu, tau? Men heeft dàhu, dau, „beneden" en dus zou kunnen „tàhu, tau" „datgene waar men beneden.

Madole.	Tabaru.	Waioli.	Ibu.	Ternate.	Tidore.
àho	kàso	kauna [11]	kauna	kàso	kàso
àĕle	àkĕre	bànjo [12]	bànjo	àke	àke
ngöòtili	ngöòtiri	òti	nòtili	òti	òti
nau'o	naoko	nja'o	nauo	njau	njau
woa	woa	wòla	wòla	fàla	fòla
gòta	gòta	àte	gòtala	hàte	hàte
ngale-ngale	dugüuru	tubaie	tubaie	ngongare	ngongare
gògĕléu	gògĕre	tèru	gògĕle	tego	

onder is", maar van dergelijke vorming zijn mij geen andere voorbeelden bekend. Het Gal. heeft echter o u k u p a t à h u, het Tob. o u k u h a t a u "het vuur opbouwen, aanmaken", en dus zou beter kunnen: t à h u, t a u, "de plaats waar men het vuur aanmaakt", ergo "het huis", want wel heeft men *nu* aparte keukens, maar men behoeft maar eens bij de boschbewoners op bezoek te gaan, om te zien dat dit niet altijd zoo geweest is.

[15] De woorden n g a l e - n g a l e, (Isam, Tolol, Madole) en n g o n g a r e. (Tern. Tidore) kunnen natuurlijk dezelfde zijn, beide reduplicaties van n g a l e - n g a r e, of van ale-are. Ook Tob. B. heeft "n g a l e - n g a l e". Het zou kunnen komen van a l e "ring", dus "de ringendrager" (jongelingen zijn daar in den regel nogal mee versierd) beteekenen, maar ook wel van n g a l e "reden, oorzaak", dus "die reden geven kan, zich verantwoorden kan, mondig is, geen kind meer is". Gal., Lod. en Tob. hebben g o "frisch, jong, groen, versch", d ü u r u "na, achter, achteraan, daarna", dus "de leeftijd volgende op de kindschheid". Tab. d u g ü u r u zal ook wel dat beteekenen. Maar Waioli en Ibu wijken geheel af. Omtrent het woord "t u b a i e" was Dr. N. Adriani zoo vriendelijk mij het volgende te schrijven:

"Het bestanddeel tú kan het honorifieke t u zijn, dat voorkomt in Bare'e "t u k a b a "oudere broer of zuster". Tontenboansch-Sangir t u a r i "jongere "broer of zuster", Bare'e t u a m a "man". "B a i e" kan het bestanddeel w a n e "zijn uit Makassaansch w o r o w a n e "man", Sang.: m a h u a n e "id." Bente- "nansch m o h a n e i "id." alle drie meervoudsvormen. Men moet zich dan als "grondvorm b a ṅ e of w a n e denken, dit zal wel identifiek zijn met Jav., Bar. "w a n i, Mal. b ĕ r a n i, Minah. w a r a n e i "dapper". Dus: w a n e i, w a n e, "b a n e, b a l o (Bar. "vriend"), b a i e, met het beleefde t u, t u b a i e, zooveel "als: "geëerde dappere".

[16] Met dit woord weet ik geen raad. Het past weinig in de rij. Het is echter mogelijk, dat het, het eigenlijke woord z i t t e n is, aangezien de andere woorden dit alleen als afgeleide beteekenis hebben. G ò g ĕ l e - g ò g ĕ r e beteekent "verblijven, wonen" en men voegt er het achtervoegsel u k u, k u, u "benedenwaarts aan toe, om er zitten van te maken. Gal. t a m i é, komt van t a m i "zetten" en wordt gevormd met het achtervoegsel i é "omhoog", omdat men zich op de banken zet; het Gal. kent ook: g ò g e k u "zich n e e r z e t t e n". Wàioli t è r u is gelijk aan Tob. B en D, die dit ook hebben, ook het Tabaru kent dit, want

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.	Tobèlo.
24 veel	lèpe [17]	lèpe	dala	ngoe	woe
25 zwart	kokòtu	kokòtu	taro	taromo	daromo
26 maagd	mosòles	mosòlis	djodjaru [19]	djodjaru	mohòlĕhe
27 pinang	mòkulu	mòkul	dèna [20]	mòkuru	mòkuru
28 instappen	palen	pale	pane	warĕne	harĕne [21]
29 groot	lamok	lamok	lamo	lamoko	amoko
30 kapmes [23]	dia	dia	täito	tipu	dia
31 mes [23]	dia ma itji [24]	dia ma itji	diha	dia	gàkana
32 huid	kai	kai	kàhi	kai	kai
33 lui	busulu	busèngi	busèngi	tuhuduku	tĕbètĕru [25]
34 werken	mĕnalan	monalan	manara	manarama	manarama
35 vrouw	ngĕwèka	ngĕwèka	ngòpĕdèka	ngowĕdjèka	ngoheka [28]
36 echtgenoote	wèkat	wèkat	pĕdèka	wĕdjèka	hekata [29]
37 man	naulu	nauro	janau	nauru	nauru
38 echtgenoot	lòkat	lòkat	ròka	ròkata	ròkata
39 krokodil	gosòmàng	gosòma	gosòma	gosòmànga	gohòmànga

ik vond "dĕdèru" "bank", "dat waar men op zit" dus. Ook dit "tèru" heeft echter de beteekenis "zetten, leggen, neerkomen". Ternat. tego, beteekent Tobel. "het zitten van een vogel op een tak" een bepaald soort zitten dus. Heel onmogelijk vind ik het dus niet, dat tegenover al deze afgeleide beteekenissen, het Tòloliku "kĕbòk", "zitten" beteekent in eerste instantie.

17 Vergelijk Mal. limpah "overvloedig".

18 Men heeft Gal. en Tob. (misschien ook in de andere talen) tòfu "hoop" in o bòro, o gòhi ma tòfu: "eierenhoop" door de boschkip opgeworpen. Dit zal wel hetzelfde zijn. De veelheid der eieren der boschkip heeft dan tot de beteekenis "veel" gebracht.

19 Het komt mij voor, dat dit niet het oorspronkelijke woord is. Het woord wordt ook in het Ambonsche gebruikt, maar wellicht door invloed van Ternate. In Gal. en Tob. heeft men djaru als beleefde naam, waarmede kinderen hunner Moeder jongste zuster aanspreken, en ook wel in het algemeen vrouwen die ouder zijn dan zijzelve. Hieruit zou het woord ontstaan kunnen zijn "djodjaru" "degene die altijd als djaru aangesproken of benoemd wordt", of: de reduplicatie der eerste lettergreep een verkleinwoord vormende, en dus een liefkozingsnaam: djaru-djodjaru "vrouw, vrouwtje". Aangezien in het Gal. het woord hòle "bilnaad, de poort tusschen de beenen" beteekent, zou dit reeds de verdwijning van het woord in zijn beteekenis "maagd" genoegzaam verklaren.

20 dèna-hèna is in andere talen "jonge pinang". Toch is het niet onmogelijk dat dit het rechte woord is voor den boom, daar mòkul, mòkur zoowel het pinangkauwen aanduidt, als pinang boom en vrucht daarvan.

Madole.	Tabaru.	Waioli.	Ibu.	Ternate.	Tidore.
ìpe	gudai	rèpe	lèpe	dòfu [18]	
aromo	taromo	kokòtu'u		kokòtu	
òlĕhe	djodjaru	mosòlĕse	mosòlĕse	djodjaru	
na'a	mòkuru	mòudu	mò'ulu	hèna	
alĕne	parĕne	palĕne	palĕne	fane	
mo'o	amoko	lamo'o	kèla [22]	lamo	
ia	wàse	wàsĕre	àsĕle	peda	
'aàda				dari	tjitji
ıi	kai			àhi	àhi
ıdu'u	tüuduku	busuru		buseng	
iai [26]	manarama	bĕnjètoro [27]		golaha [26]	
gĕwé'a	ngĕwèka	wĕré'a [30]		ngofeka	fofoja
'e'ata	wekata	wĕré'a [30]		foheka	
auru				nonau	nonau
'ata				ràka	
ohòmàuga	gosòmànga	sàmana [31]		sàma	

[21] Het Tob. B en D heeft „farĕne".

[22] Volgens Dr. N. Adriani zou dit woord hetzelfde kunnen zijn als Gorontaleesch ea of eja: „Heer, Vrouwe". Dit woord kan staan voor kea, daar het Goront. de *k* wegwerpt, en keja kan gelijk zijn aan kèla, daar het Goront. de *l* wegwerpt, en de *j* uit de *l* ontstaan kan zijn.

[23] Het verschil in namen dezer gereedschappen zal wel ontstaan zijn, doordien elk het overnam met den naam, van verschillende volken.

[24] Klein kapmes.

[25] Tob. B en D hebben düuru „de laatste zijn, achteraankomen".

[26] Deze woorden beteekenen „doen, maken", en komen natuurlijk ook in de andere talen voor. Of manara in het Madole en Ternate bepaaldelijk niet gebruikt wordt, weet ik niet.

[27] Dit woord zou kunnen komen van tèto, tètŏro „fijn hakken, fijn kappen".

[28] Tob. B en D hebben hier ngofeka.

[29] Tob. B en D hebben hier fekata.

[30] Aangezien deze twee begrippen in geen der talen door 'tzelfde woord weergegeven worden, zou ik hier haast aan een fout denken.

[31] Dit woord en het Tern. sàma zullen wel vervangwoorden zijn. Het Tobèl. heeft „hàmana", uitlegger van de prauw. De vormovereenkomst tusschen krokodil en prauwuitlegger is nogal groot, en het is geen wonder, dat men zoo'n gevreesd monster liever niet riep, door het bij zijn eigenlijken naam te noemen.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.	Tobèlo.
40 weigeren	òluk	òluk	hòlu	hòluku	òluku
41 ingaan	nòsàm	wòsam	wòsa	wòsama	wòhama
42 naam	lòmang		rònga	romànga	ròmànga
43 huwen	ijaka	ijàk [32]	modòka	modjòka	moλòka
44 wonden	nabo	nabu	dabo	djabo	λabo
45 zeggen	tèmo	tèmo	tèmo	tèmo	àto [33]
46 verspreiden	balis	gisàl	biau	biauru	barihi [34]
47 slaapbank	dàngil	dàngil	dàngi	dàngiri	dàngiri
48 binden	piliku	piliku	piliku	pilikuru	λikutu
49 weten	nàko	nàko	nàko	nàko	nàko [37]
50 wit			are	arĕse	arĕhe
51 traan			kòngo	kòngo	kòngō
52 dorp [39]	soan	soano	soa	soana	hoana
53 spijze			ino	inomo	inomo
54 voorbij			pàsa	pàsala	pàha
55 breken			polòte	polòtĕke	pöòtĕke
56 halen	èje		dèhe	djè	λè
57 staart			pego [43]	bikini	bikini

[32] Hier zijn eigenlijk twee woorden: ijak, ijaka, Gal. ija, Tob. iλaka, Tern. kai, dat meer het huwelijk als geslachtsgemeenschap aanduidt, en modòka, dat „schoondochter" beteekent, beleefder is en de zaak meer in het familie-verband beschouwt.

[33] In het Tob. beteekent tèmo: „spreken, geluid geven", maar niet „zeggen". Of dit ook zoo is in het Waioli en Ternataansch, weet ik niet. Ook heeft het Tob. nog ade-ade „vertellen, redevoeren", dat dus correspondeert met Waioli àdjĕle, Tern. wàdje.

[34] Het Tob. „barihi" wordt niet veel in dezen zin gebruikt, men gebruikt „peringana". Ik heb het echter gegeven om des woords wille.

[35] Ik ben niet zeker of dit woord ook „slaapbank" beduidt, wel „bank". Daar echter oorspronkelijk het gebruik van „slaapbank" en „bank" hetzelfde was en men in Gal. en Tob. voor „bank" „bàko" gebruikt, een verbastering van het Hollandsche „bank", zal Waioli ook wel „slaapbank" en „bank" door 't zelfde woord aangeduid worden. Natuurlijk komen dĕdèru en dego-dego van tèru en tego „zitten", vergel. N° 23.

[36] Dit is zeker een vervangwoord. Gal. heeft busu, Tobèl. buhuku „iets wat men neerlegt behoorlijk tegen elkaar doen inloopen, zoodat het goed om of bij elkaar past", dus „één geheel vormt". Deze gedachte zal wel tot het vervangwoord voor „binden" gebracht hebben.

Madole.	Tabaru.	Waioli.	Ibu.	Ternate.	Tidore.
òlu'u	òluku	òdu'u		hòdu	
òhama	wòsama			wòsa	
—	rònga	lòmànga	nòlama	rònga	
modò'a	modòka	moloara		kai	
dabo	dabo	njaboto		njabo	
tèmo	tèmo	àdjĕle		wàdje	
barisi	piàkoro	pià'olo		fiaro	
	dàngiri	dĕdèru [35]		dègo-dègo	
likitu	pusuku [36]	pinji'u		podiku	
nà'o	nàko	waro		waro	
	arĕse	budana [38]		budo	budo
	kòngoro	òngoro		òngo	
soano	soana			soa	soa
	inomo	èto'o [40]		ngogu [41]	
	pàsaka	pàsala		palisi	
	pöòtĕke	pàporo [42]		polòte	
	èse	òro		òro	
	bikini	di'imi		biki	bii

37 Het Tob. B en D heeft nog wàhu voor 't zelfde begrip, het Gal. heeft wàsu, met een beetje gewijzigde beteekenis. Dit zal dus wel 't zelfde zijn als „walo, waro". Het woord nàko kan dan in die talen verloren gegaan of vervangen zijn, aangezien wàhu, wàsu, waro, walo, niet volkomen 't zelfde beteekenen als nàko.

38 Ik denk dat are 't oorspronkelijk woord voor „wit" is en budo meer „blank" beduidt. Men zegt het ook Gal., Tob., voor „blank" van een mensch.

39 Het woord beteekent „stamdorp", niet „vestigingsplaats". Daarvoor heeft men Gal. dòku, Tob. bĕrèra, Tern. gàmu etc.

40 Dit is een vervangwoord: kètoko, in andere talen „sago, sagobroodje", een soort spijze dus.

41 Dit woord zou kunnen komen van Gal. ogu „snijden" en dan beteekenen „het gesnedene, het mondklaar gemaakte, het toebereide".

42 Dit is weer een vervangwoord, in het Tobèl. beteekenend: kneuzen, brijzelen, afbreken van bladeren, etc.

43 Pego is natuurlijk een vervangwoord, misschien ontstaan uit peko, Gal. „er iets omheen slaan, de beenen over elkaar of om een boom, dus, datgene wat het dier om zijn lichaam slaat, of wat de buidelrat om den boomtak slaat"; geen dier toch gebruikt zijn lange staart zoo als de buidelrat, om die om een tak te slaan.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.	Tobèlo.
58 sarong	balon	balon	baro	barono	ngòěre [44]
59 arenpalm	daluk	daluk	lěbèno [45]	daluku	hepata [45]
60 zoet	mutit	mutit	muti	mutiti	mutiti
61 drek	iòk	iòko	iho	ihoko	iòko
62 komen	sapom [46]	sapong	bola	suwutu	boa
63 koopen	tibok	tibō	idja [47]	tugala [48]	idja
64 verkoopen	ukunu	ukun	siidja [50]	wukunu	hukunu [51]
65 tuin	lèdi [52]	lèdi	dòro	dòro	rèdi
66 rijst	bila [53]	bila	tamo	bira	pine
67 tong	àkili	àkil	lade [54]		àkiri
68 vleesch	làkime	làkim	làke	làkěme	àkěmi
69 ster	ngangama	ngangama	ngòma	ngòma	murumu [55]

[44] Ngòěre is een vervangwoord, gevormd van wòěre „iets uithangen, iets te drogen hangen, en vandaar ngòěre, „dat wat men uit- of omhangt". Het woord balon, baro, beteekent waarschijnlijk de boomsoort, waarvan men de boombast-bekleeding maakte, evenals men nu nog bij de Tobèloreezen die kleeding eenvoudig naar den boom benoemt, waarvan men die krijgt. De Tobèloreezen zouden dan vindingrijker geweest zijn dan de anderen, aangezien zij aan het nieuwe ook een nieuwen naam gaven. Het Waioli kài-là'a, kan zijn „kain-làha" „goede kain", waarmede men dan het katoenen kleed aanduidt, in tegenstelling van dat van boombast. Zoo zegt men ook op Papoea „goed zeil" tegen een katoenen of linnen zeil, in tegenoverstelling van een gevlochten zeil, zooals men die ook nog gebruikt. Goed heeft dan de beteekenis „kostbaar".

[45] Dit zijn bepaaldelijk woorden die den boom aanduiden; daluk-dalu duidt het sap aan, de palmwijn; ook het Gal., Tobèl., Tern. heeft daarvoor „dalu, daluku, dalu. Men gebruikt ook nog hetzelfde woord om „dronken" aan te duiden, dus denk ik, dat die naam wel oorspronkelijk het „sap" aangeduid zal hebben en vandaar op den door het drinken ontstanen toestand en op den boom overging. De boom zal wel in elke taal een eigen naam gehad hebben, maar die zal door dien van het sap verdrongen zijn. Het Tern. seho wordt ook in de Minahassa gebruikt, naar ik meen.

[46] Ik denk dat dit het oudste woord is. De Tugutils hebben ook sàpòngo, de Tobèl. kennen ook nog: hàpongo, Gal. heeft sàpo, „doordringen, dieper indringen dan de oppervlakte", 't geen dus ook eenigszins op deze lijn ligt. Zou het mogelijk zijn dat boa ontstaan is uit poàk, poa, overstroomen, storten, overvloeien? Of wel uit poak-poaka, schreeuwen, en duiden op het geschreeuw dat wellicht aangeheven is bij het aankomen, het terugkomen van krijgstochten, toen men eenmaal aan zee woonde? Het is maar eene veronderstelling van mij. Met het Lod. suwutu weet ik geen raad.

[47] Deze woorden beteekenen zoowel koopprijs als kooper en men vraagt zich dus

Madole.	Tabaru.	Waioli.	Ibu.	Ternate.	Tidore.
à'unō	barono	kaila'a		baro	
alu'u	daluku	djadu'u		seho [45]	
ıutili	mutiti				
›'o	iko			iho	
oa	boa				
ò'o [49]	idja			idja	
'unu				fuku	
umule	bairi			gura	
ine	bira			bira	bira
ìàhiri	àsi-àsiri				àki
ĕmi	àkĕme				
ŋangama	ngòma				ngòma

af, of niet tibok, tibō, verloren gegaan is. Het er mee correspondeerende woord in het Tobèl. tiboko, beteekent „zwemmen", dus heeft er niets meer van.

8 Vergelijk Mal. tukar.

9 Het Tob. heeft een veel gebruikt vervangwoord „gòko", dat het hoofdwoord bijna verdrongen heeft. In het Madòle schijnt dit reeds heelemaal het geval te zijn.

0 Het Gal. is hier armer dan de anderen, aangezien het een causative vorm van „idja", „koopen", gebruikt.

1 Tob. B. en D. heeft fukunu.

2 Zoowel lèdi, rèdi, als dumule en bairi, komen van woorden die beteekenen: wieden, schoonmaken, gelijk afhakken; dòro is: „wat stil is, wat vlak is, een straat in zee, een doorgang tusschen de klippen. Ook kan zijn, dat gedacht is aan de open plek tusschen de koraalrotsen, die zulk een dòro in zee vormt en de open plek in het bosch die de dòro-„tuin" in het bosch vormt. Het Tern. gura beteekent: een plek, die zich van het andere onderscheidt: een alleen staand groepje boomen, een eiland in zee, een open plek in het bosch en vandaar dus „tuin".

3 Bila, bira, zal wel het oorspronkelijke woord zijn. De anderen toch hebben een bijbeteekenis, het Gal. tamo, beteekent Tob. „een soort potten waarin men de rijst kookt bij feestelijke gelegenheden. Tob., Mad. pine, is gelijkluidend met Tern. fine „zaad", vergel. Mal. bĕnih, en ziet dus op het zaad, de korrel. Tob. B. en D. heeft ook „bira". Het is geen wonder dat men rijst, die zoo licht schrikt, niet met den eigen naam benoemde.

4 Dit lade is hetzelfde als lade „likken". Tob. aλeme en dus daarvan afgeleid. Mad. hiàhiri, Tabar. àsi-àsiri komt van Gal. dàsi, Tob. λàhiri „slikken" en is dus daarvan afgeleid, zoodat wel àkil als het oorspronkelijke woord beschouwd kan worden.

5 Van dit woord ken ik de afleiding niet. Het is kennelijk een vervangwoord en zal wel een of andere ster of sterrenbeeld aangeduid hebben.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.
70 kikvorsch	padèk		pĕdèke	
71 slecht [56]	tila	dida	torou	torou
72 zoeken [57]	salik	sali	sari	nònu
73 moeder [58]	èla	eila	awa	ina
74 vader	eja	eija	bàba	àma
75 broek	tjalana	tjelana	tjalana	
76 braken	nguneng	nguneng	ngunu	
77 steken	tòpak	tòpok	tòpo	tòpoko
78 steen	mamalin	mamaling	tèto [60]	sĕleo
79 droog	dudung	dudung	dudu	dudungu
80 bloem	sajal	sajal	lèru [62]	dòpo [61]
81 regen	bèsak [66]	bèsa	müura	
82 hand	giam	giam	gia	giama

[56] Hier zijn kennelijk twee grondwoorden, ira-ila en toröu, die ik niet tot één weet te brengen, ira komt nog voor in het Gal. als „stijf, verstijfd" van eenig lichaamsdeel, dus wel met dezelfde beteekenis zoowat. Het zou dus kunnen zijn, dat dit het oorspronkelijk woord is en toröu een vervangwoord. Men heeft nog ròhu-ròfu, iets snel doen, haastig doen, afroffelen, knoeien, vandaar zou kunnen toròhu, „het afgeknoeide, het slordig gemaakte, het slechte", toròhu-toròfu kon worden toröu, door afslijting. Dit is echter niet meer dan een veronderstelling.

[57] Tabar., Ibu, heeft ook sariki. Voor dit salik, sari, vergel. Mal. tjari, daar deze talen de neiging hebben een tj met een s-klank uit te spreken. Lod. nònu kan hetzelfde woord zijn als Tobel. nònu „een weg inslaan" en gedacht kan dan zijn aan het aarzelende, zoekende, bij het inslaan van een weg in het bosch. Of misschien Tob. lingiri en Tob., Tern. tike. 't zelfde woord zou kunnen zijn?

[58] Het Madol., Tabar. èsa „moeder" beteekent Gal. „wijfjesvarken, zeug" en Madol. dea „vader", is Tobel. λea „vaders broeder".

[59] Merkwaardig is dat Tob. hier haluĕra (vergel. Mal. saluar) heeft. Verklaard wordt het echter doordat tjalana Tob. zou worden tjäana, het woord dat het telwoord „duizend" aanduidt. Het Tob. B. en D. heeft ook werkelijk voor broek tjäana, maar voor duizend ribuhu, vergel. Mal. ribus.

[60] Dit zal wel een vervangwoord zijn, want het woord beteekent in het Tob. leem, een overgang tusschen zand en steen, zooals men dat veel vindt in rivierbeddingen. Daar nu de grond om het meer van Galèla daar grootendeels uit bestaat, is het geen wonder, dat men de tèto, het „leem" waarop men woonde, als grond ging beschouwen en door „tèto" een harder substantie aanduidde, dus „steen". Het Gal. heeft echter voor rivier sĕlèra, een woord dat geen der anderen hebben. Allen gebruiken

›bèlo.	Madole.	Tabaru.	Ternate.	Tidore.
dèke	popadė'e	popadèke		
ı	tika'u	dorou	ira	
ri	kali'i	tike	tike	
	èsa	èsa	aja	
	dea		bàba	
5ra [59]	sa'ana	tja'ana	tjalana	
ŝnge	wunĕnge	ngunana		
ʒo	tòpo'o		tòpo	tòfo
vo	seleo		mare	mare
ıngu	dudungo		òtu [61]	ringa
.tana [64]	pà'e [65]		saja	saja
ıa	bèha		bèsa	bòha
a	giam		gia	gia

ıter, groot water″ en dergelijke. Nu kan echter sĕlèra wel hetzelfde ord zijn als ″sĕleo-helewo. Steenen vindt men in het binnenland, ral in het district Galèla, alleen in de rivierbeddingen. Zou men dus vindplaats der steenen, de rivier, den naam gegeven hebben van de ›nen, de hĕlewo, omdat men voor steenen reeds een naam had n.l. ›o? Het oorspronkelijke woord voor steen zal wel malin-mare zijn, gezien men nog tot heden alle samenstellingen met steen, daarmede mt, en ook alle steennamen daarmede noemt.

zal wel een vervangwoord zijn. Het begrip is ″droog, uitgedroogd″, als van grond of rivieren; tĕlàga gura i òtu, ″het meer Gura droog liggen″. Zou dus dit òtu niet 't zelfde zijn als hòtu ″slapen″? dunkt, de overgang van begrippen is niet groot. Ook Maleisch zegt n van iets dat droog geworden, verstijfd is, hard geworden klapperolie b.v., told vet, ″het slaapt″.

kan een vervangwoord zijn, aangezien het ook beteekent: een pluim versiering van het haar.

ıarschijnlijk van steken (zie N° 77), ″datgene wat men in het haar steekt″. ıllicht oorspronkelijk een soort bloem.

kan zijn pàke, ″gebruik″, dat wat men gebruikt om het haar te versieren. t woord komt meer als zoodanig voor. Echter ook wel ″versiersel″, gel. pàke, versiersel, in 't Mal. der Molukken gebruikelijk en ook Bare'e. Het eigenlijke woord zal dus wel sajal, saja zijn.

; zal wel het oorspronkelijke woord zijn. Het komt ook Gal. en Tob. ; voor in pèsa, pèhaka ″nat″. Het Gel. müura, zou ontstaan kunnen ı uit mura, ″zacht, vriendelijk″, en dus: de vriendelijke, zachte, ımen beteekenen. Tob. awana, vergelijk Mal. awan ″wolk″. Dat men ı regen, die men op reis wellicht vreesde, met een vervangwoord ›mde, is heel natuurlijk.

Nederlandsch.	Isam.	Tololiku.	Galèla.	Lòda.
83 ei [67]	gòsi	gòsi	bòro	töunu [68]
84 broeden [67]	pòlòn	pòlòng	mòtu	
85 oog	làko	làko	làko	làko
86 mond	ulo [70]	ulu	uru	uru
87 hals	ngòmas [71]	ngòmas	tòlo	
88 buik	pòkĕlo	pòkel	pòko	pòkoro
89 rug	pòret [74]	pòrĕti	dudu	dudunu
90 licht	kinital	kinital	kinita	ginităra
91 schijnen	siwal	siwal	siwa	
92 slang	ngia	ngia	ngihia	tòmo [75]
93 schildpad	fen [77]	fen	ori	ori
94 zee	gàsi [78]	ngòlot	ngòloto	ngòloto

[67] Het komt mij voor dat deze twee begrippen door twee woorden uitgedrukt worden, n.l. gòsi, gòhi »ei« en pòlon, bòro, fòro »broeden«. Dat de naam voor het »broeden« overgenomen wordt voor »wat uitgebroed wordt«, is zeker niets vreemds, en Gal. bòro »ei«, is dan ook zeker een vervangwoord, evenals »mòtu« broeden, dat eenvoudig beteekent »op den buik liggen«, en dus de houding van het broedende dier aangeeft. Het Gal. kent nu gòsi, als vervangwoord, men heeft toch zeker het woord, om een of andere reden vroeger weggelaten, want alle talen hebben nog voor eierleggen: gòsi, gòhi, »eieren« dus. Het Gal. heeft echter daarvoor puo »baren«. Misschien was het woord scheldwoord geworden voor »testes« zooals dat meer voorkomt. Het Tob. mòduku beteekent »langdurig, onafgebroken«, en geeft dus een eigenschap van het broeden aan. Het woord bòro komt Tob. voor als: knop, bloemknop. Het Tabar. gowoànga beteekent »sagovorm«, en dus zal hier wel de broedwarmte, en de warmte van den sagovorm bij het sagobakken, de leidende gedachte geweest zijn.

[68] Dit woord weet ik niet te verklaren.

[69] Robide v. d. Aa geeft hier op läan als nevenwoord. Hij zal dit echter wel verkeerd gehoord hebben en ik twijfel zelfs of làho, ook niet làko moet zijn.

[70] Het is niet onmogelijk dat Tern. Tidor. mada, mòda het oorspronkelijke woord is, en dat ulu, uru, 't zelfde woord is als Mal. udjung »wortel« udju, »snuit«, het vooruitstekende.

[71] Dit woord komt van wòma »ademhalen«, en is ook in het Tobel. ngòmaha »ademhalingswerktuig, strottenhoofd«. Of dus het woord »hals« in deze talen weg is, weet ik niet, maar men heeft dit woord gegeven als vertaling van het Tobeloreesche tòmara »hals«.

[72] Het Tob. kent pòkŏro in scheldwoorden, en als »onderbuik« meer nog als »liesstreek«. Tob. B en D hebben pòkŏro »buik«. Hoe men aa

Tobèlo.	Madole.	Tabaru.	Ternate.	Tidore.
gòhi	gòhi		bòro	gòhi
moduku	gowoànga		fòro	
làko	là'o		làko	làko [69]
uru	aulu		mada	mòda
tòmara	ngòmaha		tjama	sàko
mamàta [72]	pò'o		oru [73]	oru
pòrĕte	dudunu		dudu	dulu
kinatara	kinatara		nita	sita
hiwara	hiwara			
dodiha	ngia		ngohia	ega [76]
hène	fène		ori	ori
ngöòto	ngöòto		ngòlo	ngòlo

mamàta komt begrijp ik niet. In het Gal. beteekent mamàta ″borst, borststreek″, waarvoor de Tobelorees gebruikt o ale ma ngunungu, woordelijk ″neus van den ring″, een zeer gezocht woord dus, waarbij men zich de borstkas schijnt te denken als een neus, staande op den ondersten ribbenring. Aanleiding tot deze kluchtige verwisseling was wellicht het reeds genoemde gebruik van pòkŏro als scheldwoord.
In het Bare'ë is ″oru″ bodem, een beteekenis die wellicht met deze verwant kan zijn.
Het is zeker vreemd, een woord dat zoo sterk lijkt op Mal. pĕrut ″buik″, hier voor ″rug″, achter, gebruikt te zien. Of nu dit oorspronkelijk is, dan wel dudun, dulu, weet ik niet. Het Tob. heeft nog: o dudu ma hiri ″nieren″ (feitelijk dus rugpijn). Duru, dat hetzelfde kan zijn als dulu, dudu, wordt ook gebruikt voor ″achtereind van een prauw″, evenzoo turu, voor ″volgen, achterna komen″. Vergelijk ook Mal. ″turut″.
Dit vervangwoord beteekent Gal., Tob. ″tegen iets zich opwerken, tegen stroom inzwemmen of roeien″, waarbij dus een heen en weer gaande, wriemelende beweging gemaakt wordt, zooals de slang maakt bij het kruipen.
Dit woord kan ontstaan zijn door omzetting: ngia, gia, iga, ega.
Dat dit woord eenlettergrepig is, zou op de gedachte brengen dat het een vreemd woord moet zijn, maar het wordt gerekt uitgesproken, haast als fèën, zoodat het wel tweelettergrepig zijn kan. Echter is het een veel verbreid woord, want Robide v. d. Aa geeft op: Misool fin, Tuburuasa feni, kapauer peni, Onin fèni, vergelijk ook Maleisch penjoe.
Dit woord beteekent in de andere talen: zout, zeewater, zee dicht langs het strand, en het is dus mogelijk dat de Isam, die geen groote zeevaarders waren, het woord voor ″zee″ vergaten. Men vergelijke voor dit gàsi, Bare'ë tàsi, Sangir. sàsi, Minahassa-talen täàsik. Maleisch tàsik ″zee″.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.	Lòda.
95 vrucht	sowok	sowok	sòpo	sowoko
96 vuur	uku	uku	uku	uku
97 koorts	gògam	gògam	gòga	gògoma
98 slapen	nisu [80]	tjolok	kiòlu	kioloko
99 opstaan	momik	momik	momi	momiki
100 deur	ngòlan	ngòlang	ngòra	ngòrana
101 vorst	kolan	kolan	kolano	kolano
102 dronken	ètol [82]	ètol	dalu	daluku
103 kom	sawok	sauwok	udo-udo [83]	udomo
104 waterbamboe	loloang	kiloan	kiloha	kiloăna
105 rook	jowo	jowong	dòpo	djowo
106 rooken (be)	wüuk [84]	wüuk	dòpo	djowo
107 afbreken	tòlak		tòla	tòla
108 hoesten	tikit	tikit	tïiki	tikiti
109 urineeren	òsis	òsis	hòsi	òsisi
110 afgaan	öòk	öòk	hòho	hòko
111 gezwollen zijn	obòs	obòs	dobo	
112 weg	tàpak [86]	ngèkom	ngèko	ngèkomo
113 vreezen	mòdong	mòdong	mòdo	mòdongo
114 vergeten	dàiòlang	dàiòlang	wòsa	wòdjànga
115 inhoud	diàka	deàka	raba	

[79] Het Tob. D heeft sòfoko.

[80] Misschien dat dit woord hetzelfde is als idu, in de andere talen "liggen, liggen gaan".

[81] Tob. B en D hebben kòăna.

[82] Dit woord komt in geen der andere talen voor. Al de andere benoemen "palmwijn" en de uitwerking daarvan, met hetzelfde woord, (zie N° 59). Zou dus dit woord bij de anderen verloren gegaan zijn?

[83] Het Gal. heeft in afwijking der anderen voor drinken udo (zie N° 136), voor "kom" udo-udo is dus daar niet onregelmatig. Het Tob. kent naast udo-udomo ook haweko "drinknap, kom". Dit zal wel de oudste vorm zijn, en udo-udomo later overgenomen voor "kom" toen men die leerde kennen. In het Gal. is sawo "inpakken", sasawo "verpakking", o sòne ma sasawo "omhulsel voor een doode". Dit is wellicht oorzaak, dat men sawo daar niet gebruikt voor "kom". Het Tob. heeft ook wel dit woord: hauo "inpakken", maar dit wijkt af van hawĕko. Het Gal. zou echter van sawok niet anders kunnen maken dan sawo, wat gelijkluidend zou worden met sawo "inpakken".

Tobèlo.	Madole.	Tabaru.	Ternate.	Tidore.
hohoko [79]	howo'o		sòfo	sòfo
uku	u'u		uku	uku
gògama	gògama		gàga	göòga
kiòku	nisu'u		kòtu	òtu
momiki	momi'i		momi	
ngòrana	ngò'ano		ngara	
koano [81]	'oāno		kolano	
daluku	dalu'u			
udo-udomo	sawo'o		safo	
kiloana	'iloana		kàmu	
nòfo	dowo			
λòfo	nòfo		fufu	
toaka	toa		tòla	
tikiti	ti'iti		kokèhe [85]	
λòhihi	lòhihi		òsi	
λòko	lò'o			
λoboho	doboho		hòbu	
ngèkomo	ngè'omo		ngòko	
mòdongo	mòdongo		kòlofino [87]	
wòhànga	amòngo		lupa [88]	
dòta	dodoa		dàha	

4 Weer een woord waarvan men zich afvraagt of het in de andere talen verloren gegaan is. Men zou de slotuitgang uk af kunnen leiden van uku "vuur", maar uku blijft uku, (zie N° 96). We hebben hier dus een woord dat de anderen niet meer kennen en zich dus behelpen met "rook" in afleiding. Ook in de Minahassa-talen is wuwuk "berooken".

5 Me dunkt, dit is niet anders dan het klanknabootsende kèhè, met de herhaling aanduidende reduplicatie van de eerste lettergreep.

6 Dit is eigenlijk een ander woord. Het komt ook voor Gal., Tob. tàpàki, en beduidt "een aangelegde, gebaande weg", terwijl "ngèkom slechts "een pad" beduidt.

7 Dit woord weet ik niet te verklaren. Het past niet bij de anderen die het ook geen van alle hebben. Wel komt voor Gal. koloko, Tob. köòko, "krom, gebogen, zich oprollen, van insecten", koloko-ino, kolofino, zou dus kunnen duiden op een gebogen, angstige houding, maar dit is slechts een gissing van mij.

8 Niet onmogelijk dat Tern. hier lupa (vergel. Mal. lupa) nam, om niet, evenals Gal. voor twee begrippen, "ingaan" en "vergeten", precies hetzelfde woord te hebben, zie N° 41.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.
116 duiken	tumunu	tumun	tumunu
117 tellen	aoim	òiom	èto [89]
118 leeren	dòtok	dòtok	dòto
119 hooren	isen	isen	ise
120 schreeuwen	poàk	poa	ore [90]
121 geven [92]	kula	kula	hike
122 broeder	ilang	ilang	hira
123 zuster	bila	bilang	bira
124 oudere	liàk	liàk	ria
125 jongere	dodòt	nongòlu	dòdo [94]
126 opzetten	tekòs	tekòs	sigòko [95]
127 verboden [96]	boson	bòsong	bobòso
128 versch	giau	giau	kiau
129 droog	dodòleng	mòtjom [97]	tolòle
130 vliegen	sòlo	sòlo	sòso
131 schub	unàf	unàf	dungi [98]
132 duizendpoot	ail	ail	hai
133 schepper [100]	salim	salim	sari
134 zeil	sidet	sidet	side
135 roer	lilim	lilim	kamudi [101]

[89] Niet onmogelijk dat dit hetzelfde woord is als fèto, hèto, hètòngo, fètòngo "noemen, zeggen, opzeggen". Vergelijk ook voor het woord (Mal). hitong "tellen". Dat "zeggen" en "tellen" met hetzelfde woord benoemd wordt is niets wonders, vergel. Mal. bilang, dat ook die twee beteekenissen heeft. Bij tellen wordt dan eenvoudig gedacht aan wat men al tellende doet: de cijfers "opzeggen". Van het Tern. njonjòhi weet ik de beteekenis niet. De eerste lettergreep is geredepliceerd, en de beteekenis zal dus zijn: het geregeld herhalen van iets. Of misschien de, zelfs voor Galèlareezen en Tobèloreezen gruwelijk lastige uitspraak van aoim, òiom, oorzaak was dat het woord in onbruik raakte?

[90] Het Gal. schijnt hier een woord te missen voor dit begrip "hard schreeuwen". Dit ore is waarschijnlijk alleen maar een schreeuwklank, vergel. Javaansch ore "hoera"! Het Tob. kent ook wel orĕhe, maar alleen als "hard huilen, huilerig schreeuwen", niet voor "hard roepen".

[91] Nu ik dit woord bekijk, ben ik niet zeker of men mij niet verkeerd begrepen heeft, en eenvoudig gezegd heeft no ali: "gij huilt", (zie N° 158).

[92] Hoe kula en ike tot elkaar te brengen zouden zijn, begrijp ik waarlijk niet. Ik denk dat we hier eenvoudig twee woorden voor dit begrip hebben.

Lòda.	Tobèlo.	Madole.	Ternate.
tumunu	tumunu	tumunu	tum
ètongo	ètongo	dòiimi	njoujohi
dòtoko	dòtoko	dòto'o	dòto
isĕne	ihĕne	ihĕne	ise
poaka	poaka	no ali [91]	torara
ike	ike	ula	hàka
irànga	hirànga	ilànga	hira
birànga	birànga [93]	bilànga	fira
ririaka	riaka	lia'a	njira
nongoru	dòdoto	dòdoto	nongoru
	higòko	oòdëu	sigòko
bòhono	bòhono	bòhono	fòso
	giau	girau	kiau
tolòlĕnge	döòlĕnge	döòlĕnge	tolòle
sòro	hòho	hòho	sòro
dungiri	unaha [99]	unaha	dungi
aili	aili	aili	hai
sarimi	harimi	halimi	sari
sidĕte	hidĕte	hidĕte	side
	ririmi	lilim	ngongudi

3 Tob. B en D hebben hier: firànga.

4 Ook Gal. heeft nongòru, zelfs is het algemeen gebruikelijk, terwijl ik geloof dat dòdot, juist niet zoo heel veel gebruikt wordt.

5 Gal., Tob., Tern. hebben hiervoor een causative vorm van òko „overeind staan, staan", dus: „doen staan". Ik zou echter zeggen dat Is., Tolol., Mad., hier bepaald een ander woord hebben, waarvoor ik in de andere talen geen equivalent vinden kan. Het schijnt, dat hier dus weer een woord verloren gegaan is.

6 „Verboden" in den zin van „heilig, ongeoorloofd".

7 Dit woord maakt hier al een heel wonderlijk figuur. Misschien is het met de andere woorden overeen te brengen, maar ik weet niet hoe.

8 Dungi, dungiri is een klein zoetwaterbaarsje, dat er nogal sterk geschubt uitziet, en de verwisseling zal wel hierdoor ontstaan zijn. Ook het Tob. heeft het woord dungiri, en gebruikt het haast evenveel als unaha.

9 Tob. B en D hebben unafa.

0 „Schepper" = roeriem, „pengajoeng".

1 Het Gal. heeft het woord „riri" wel, v. Baarda geeft op siriri (causatief dus) „voorgaan, een voorbeeld geven". Gedachtelijk is dit dus met „sturen, roer" wel verwant. Kamudi houdt zeker verband met

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.
136 drinken	òkĕre	òkili	udo [102]
137 doen [104]	diài	diài	àka
138 hand	ingiri	ingiri	ingi
139 scherp [105]	dòto	màngon	dòto
140 kaap [105]	doi	doi	dòto
141 wang [106]	gotoaka	gotoàk	ngingiti
142 aanwijzen	simàtok	simàto	simane [107]
143 rechts	gunila	gunilaka	girina
144 lang	kulut	kulut	kuru
145 kort	tipòko	tjipòko	timisi [109]
146 hoeveel	mulo	moluo	moruo
147 lenden	golòna	golòna	goròna
148 lever	gàtil [111]	gàte	gàte

het woord udi "achter, achterplecht van de prauw", Gal., Tern. Vergelijk Mal. kamudi, volgens Klinkert, (Mal. Woordenb.) komende van Jav. udi "achter". Ook het Tern. ngongudi is van dat udi gevormd, maar nog meer rechtstreeksch, of beter grammatisch, de kamudi.

[102] Waarom Gal., Lod. hier van het algemeen gebruikelijke woord afweken is moeilijk te zeggen. In Gal. is òke nog als vervangwoord in gebruik. Ook is geen afleiding van udo te vinden, tenzij dan dat het gewoon beteekene: "een mondje maken, een snuit zetten", zooals men doen moet om te drinken. Wanneer men het woord uitspreekt, zet men onwillekeurig de lippen wat vooruit, dus is het mogelijk dat hierin de beteekenis "drinken" zit.

[103] Het Mad. heeft ook "auĕre".

[104] Het komt mij voor dat tusschen deze woorden voor "doen, maken", en de naam voor het hoofdgereedschap "mes, kapmes", verband bestaat. Voor "kapmes" hebben Isam, Tobol., Tob., Mad. dia (zie N° 30). Dit zou dan natuurlijk van diai afgeleid moeten zijn, want men zal toch wel eerst wat gemaakt hebben en toen wat uitgevonden om het beter of vlugger te doen. Het Gal., Lod., Tern., die andere woorden hebben voor "doen", hebben die ook voor "kapmes": taito, tipu, peda. Echter heeft het Tobeloreesch voor "mes" gàkana, zeker verband houdende met àka, àkana. Het Gal. heeft ook wel diàhi, diài, tiài, in den zin van "heel goed doen, netjes doen, etc.".

[105] Dat tusschen deze twee begrippen een rechtstreeksch verband bestaat is duidelijk, het scherpe van een mes, wapen, en het scherp uitstekende van de kaapjes op Halmahèra, is gedachtelijk natuurlijk verwant, temeer, omdat men ook de snede, de spits van iets, met hetzelfde woord benoemt. Men zie nog N° 118 "leeren", dat ook luidt "dòtok,

Lòda.	Tobèlo.	Madole.	Ternate.
udomo	òkĕre	òkĕle [103]	òki
àkana	diai	diài	golàha
ingiri	ingiri	iling	ingi
dòto	dòto	dòto	màngo
dòto	dòto	dòto	dèhe
	gotoaka	gotoa	gotòla
	himàtoko	himaiti	sibài
giniraka	niraka	güida	gonjira
kurutu	kurutu	gauru	gila [108]
totiawo	polulu [110]	tipò'o	pòdo
moruŏno	moruŏno	muluo	rau
goròna	goròna	goròna	gonora
gàte	gàte	gàte	gàte

dòto. Ook dit is, dunkt mij, hiermede verwant, en het grondbegrip is dan "indringen", het scherpe in hout, de kaap in zee, het verstand in 't nog niet gewetene. Echter komt het me voor, dat wel, door gelijkheid van gedachte, de woorden overgegaan zijn, maar toch oorspronkelijk gescheiden waren: màngòn, màngo "scherp", dòto, doi "kaap". Hoe het Tern. komt aan dèhe, begrijp ik niet, of het moest zijn dat het een vervangwoord is. Het beteekent Gal., Tob., etc. "halen, bereiken", en kan dus ook zijn: de punt die men op zee tracht te halen of te bereiken, ergo "de kaap". Hiervoor is aan te voeren, dat Tern. voor dèhe "halen", heeft òro, (zie N° 56).

6 Het woord beteekent ook "kaak", eveneens "witte papagaai" (aan welks bek de wang zoo sterk te voorschijn treedt, eveneens de kaak). Voor het laatste heeft ook Gal. gotòla. Gal. ngingiti, zal dunkt me, komen van ingi, "tand", en zijn "datgene wat de tanden bedekt".

7 Waarom Gal. hier een ander woord heeft, evenals Tern. en Mad. begrijp ik niet. Het woord mato komt heelemaal niet voor. Mano, bai, beteekent ook "vrijen", maar hoe deze twee begrippen elkaar zouden dekken, begrijp ik niet, of het moest zijn, dat bij "vrijen" gedacht wordt aan het "toonen" van liefde.

8 Dit woord beteekent in de andere talen "recht uit, recht door" en is dus door deze beteekenis wel begripsverwant met de andere woorden.

9 Dit woord beteekent Tob. "onder, onderaan".

0 Dit beteekent in andere talen "rond", en is dus een vervangwoord. Tob. B en D hebben tipòkŏro. Dit zal in het Tob. wel verlaten zijn, omdat het zooveel gelijkt op tili-pòkoro "bloote onderbuik", een veel gehoord scheldwoord. (Zie ook N° 88).

1 Vergelijk Mal. hàti.

	Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.
149	medicijn	söulu	sou	sou
150	verzoeken	galoko	galok	gòlo
151	vragen	sano	sano	sano
152	ziek-zijn	sisili	sisili	siri
153	tot aan	adon	adono	ado
154	bloed	aulu	auen	au
155	beenderen	kòbong	kòbong	kòbo
156	wegloopen.	leal-leal	leleal	lòda
157	omvallen	luba	luba	ruba
158	weenen	ali	ali	ari
159	langzaam	meměneos	meměneos	mèhe-mèhe
160	moeten [116]	sinòfu	kiani	bilasu
161	niet anders kunnen dan [116]	singòfu	singòfu	malainkan
162	kanarienoot	nial	njial	nia
163	kokosnoot	igono	igon	igo

[112] Waarom Tob. hier een geheel ander woord heeft, begrijp ik niet. Het Tob. B en D gebruikt gewoonlijk gàhoko, 't zelfde woord dus als voor „verzoeken", ook een vervangwoord, een bewijs dat men daar ook sano uitgeworpen heeft. Waarom men het verliet, weet ik niet. Het woord hànongo beteekent „kleinzoon", maar dit is in het Gal. ook het geval, en daarom is het dus niet verlaten, dunkt me. Ik ken ook geen verwant woord voor lèha, dat op het spoor zou brengen, hoe men er toe kwam, dit woord als vervangwoord te nemen. Het is kennelijk hetzelfde woord als Tern. làhi „verzoeken", maar dat maakt de zaak niet veel duidelijker, want daar schijnen voor beide begrippen ook wel vervangwoorden gebruikt te worden.

[113] In het Gal. is gòla „oorsprong, aanleiding". Tob. goa en gogòla kan dus zijn „voortdurende oorzaak der kwaal of ziekte", en zoodoende tot vervangwoord geworden.

[114] v. Baarda meent dat de bewoners van Lolòda dezen vorm zouden hebben gekozen voor „wegloopen", en niet loda als de Galèlareezen, omdat dit woord een minder aangename beteekenis heeft. Ik kan die meening niet deelen; djòdjara is heel regelmatig. alleen Gal. heeft lòda, ook niet onregelmatig, maar ik betwijfel nu toch of de naam Lolòda voor het district, en Lòda, zooals de bewoners zich, en hun land noemen, wel iets met „wegloopen" uit te staan heeft. De Tob. vertalen trouwens Lòda met òdara, niet hetzelfde als oara „wegloopen". Verhalen daaromtrent kan men gerust op rekening van

Lòda.	Tobèlo.	Madole.	Ternate.
souru	höuru	höulu	sou
gòloko	gàhoko	gàho	làhi
sano	leha [112]	sano	ginado
siri	hiri	sau'u	gogòla [113]
adono	adono	adono	ado
aunu	auĕnu	auĕnu	awo
kòbongo	kòbongo	òbongo	òbo
djodjara [114]	oara	loa	laba
ruba	ruba	luba	ruba
ari	ari	ali	ari
mèhe	bole-bole [115]	menĕòho	mèhe-mèhe
bolasu	kiani	'iani	misteer
	halingòhu [117]	hingòfu	malainkan
njiara	niara	nia	njia
igono	igono	igono	igo

stammen-naijver schrijven, dunkt me. Was het een scheldnaam, dan zouden ze zeker zichzelf daar niet mede benoemen.

115 Dit woord beteekent Tob. ook: „zacht van substantie, zwak van lichaam, enz.", en verder „pisang", of: in de eerste plaats „pisang", want de zachtheid der rijpe pisang zal wel het woord hebben doen overgaan voor „zacht", en vandaar op „langzaam" is een kleine schrede.

116 Beide woorden drukken een „moeten" uit, maar het tweede nog iets sterker dan het eerste. Het is zooals malainkan op Ambon gebruikt wordt: „alleen slechts moet het zoo, het kan niet anders dan zoo, het kan niet, dat het niet gebeurt". In een bijzonder geval dus het sterkste moeten, de sterkste noodzakelijkheid uitdrukkend. Met het eerste vormt men meer in het algemeen „de gebiedende wijs".

Of Isam sinòfu en singòfu niet hetzelfde is, weet ik niet zeker, maar denk het wel. Ik zal wel een van tweeën verkeerd opgeschreven hebben. Gal., Lod., wijken sterk af, bilàsu, bolàsu is toch zeker een ander woord dan kiani; malàinkan komt Tob. ook wel voor, maar niet heel veel. Voor het eerste begrip kent Tob. nog een tweede woord „marai", ook in 't Gal. bekend.

Voor Tern. misteer, vergel. Jav. mĕsti, pĕsti, verbasterd Mal. moesti en misschien het in 't Ambonsche gebruikelijke mester, verbasterd Holl. meester.

117 Dit is de langere vorm, maar ook wordt gebruikt: hingòhu.

	Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla
164	waaierpalm	wòkal	wòkal	wòka
165	sago	ètok	ètok	peda
166	sagokloppen	walo	walo	halo
167	bosch	bòngan	bòngan	pònga
168	slaaf	falalōm	doan [122]	gilàlo
169	wind [123]	gagàl	gagàl	paro
170	warm	sasäu	sasäak	sàhu
171	dakspar	litòlak [124]	litòlak	tòra
172	sagobladsteel	kòbal [125]	kòbal	uto
173	suikerriet	ugàk	ugàk	uga
174	olie	golòl	gogòl	gosòso
175	plank	iwang	iwang [127]	ifa
176	touw [129]	gumin	gumin	gumi

[118] Ik denk haast dat het woord een vergissing is, en moet zijn halimi „roeispaan" (zie N° 133) en dus een vervangwoord, gegrond op den vorm der bladeren.

[119] Tob. B en D hebben ook kètoko. Het is wel merkwaardig, dat men voor zulk een hoofdvoedsel afwijkende namen heeft. Het woord peda schijnt anders wel als naam voor „sago" verbreid te zijn. Men denke aan het, ook in 't Ambonsche algemeen gebruikelijke, popeda „sagopap".

[120] Het Tob. B en D heeft fĕlèta. Overigens is dit een afwijkend woord, dat echter wellicht verband houdt met Gal. lèta „splijten", en dus heenwijst op het „splijten" van den sagostam, dat het „kloppen" voorafgaat. Voor „splijten" heeft Tob. nu niet meer „lèta" maar een vervangwoord wellicht: bĕlèka, 't geen deze afleiding staven zou.

[121] Tob. B en D hebben fòngana.

[122] Het is merkwaardig, dat deze woorden dezelfde zijn, als Gal. doa, Tob. doăna „schelden". Is dus „schelden" geweest: „iemand „een slaaf" noemen", als de hoogste beleediging die men hem wist aan te doen, òf heeft men juist een slaaf aldus benoemd, omdat men vrijelijk tegen hem schelden kon?

[123] Weinig overeenstemming omtrent zulk een gewichtig natuurverschijnsel. Hetzelfde zien we omtrent „regen" (zie N° 81). Te verwonderen is het natuurlijk niet, dat men zeevarend geworden, voor zulk een gewichtige zaak vervangwoorden ging zoeken. Het Lod. wuwulu komt van wuwu „blazen". Tob. hidaloko is een causatief van taloko, misschien „uitwaaien". Wellicht gàgàl het oudste, maar paro-kore? Met kore benoemt men in alle talen de twee hoofdwinden, Noorden en Zuidenwind.

Lòda.	Tobèlo.	Madole.	Ternate.
wèka	wèka	haliwi [118]	wèka
kètoko	peda [119]	'ètolo	huda
wĕlèta	hĕlèta [120]	alo	halo
wòngana	hòngana [121]	bòngana	bànga
gilalongo	gilaongo	doana [122]	falalōm
wuwulu	hidaloko	tado'o	kore
sàu	hauku	sau'u	sahu
tòraka	litòraka	tòra	totara
utòngo	utòngo	utòngo	gàba
ugaka	ugaka	uga	uga
gòdjoro	gòhaka [126]	göòro	goròho
iwànga	aoto [128]	aoto	ifa
gumini	gumini	gumini	gumi

4 Het voorvoegsel li schijnt iets wederkeerigs aan het woord te geven. Ik ken er niet veel voorbeelden van: litòraka van tòraka ″dragen″ ″dat wat van de eene balk op de andere balk draagt″ en ook litauru ″uitstrekken″, dat, ″wat van het eene eind tot het andere zich uitstrekt″.

5 In het Gal. en Tob. komt ook dit woord voor kòba, kòbara, echter niet als ″sagobladsteel″ maar als ″arenpalmbladsteel″. Mogelijk, dat die vroeger den dienst deed, die nu de ″sagobladsteel″ doet, en dat men, nieuw, beter materieel leerende kennen, dit een nieuwe naam gaf. Vergelijk ook Mal. gàba-gàba.

6 Dit woord beteekent eenvoudig: ″het gare, het gekookte″, afgeleid van òhaka ″gaar″ en ziet dus op het bereiden, het koken der klapperolie. Het woord voor ″olie″ schijnt hier dus weg te zijn. Het klinkt nogal komisch nu b.v.b. voor petroleum, te hooren: o tònaka ma gòhaka, letterlijk ″het gare uit den grond″.

7 Tolol. kent ook aot.

8 Het Tob. kent ook nog ihànga als ″opzetplanken″ in de prauw, die op de kiel gezet worden. Het woord aoto komt voor: aoto Tern. Gal. awo ″matroos″, o ngòtiri ma aoto ″opvarende van de prauw″. Oorspronkelijk zullen er dus wel twee woorden geweest zijn: iwang, ifa, overlangsche planken der prauw, en aot, aoto ″dwarsche dito's″. Bij de meesten heeft zich iwang het burgerrecht veroverd, bij Tob. Mad., ik meen ook bij Tabar. is aoto het algemeene woord geworden. Het klinkt nu wel komisch de opvarende de ″planken der prauw″ te hooren noemen, maar oorspronkelijk zal het wel geweest zijn: ″degenen die op de dwarsplanken zaten, om te roeien″.

9 Dit woord touw, beteekent ook ″boschtouw, liaan″ in de meeste talen. Het Tob. heeft voor ″gedraaid touw″ nog ligihi, Isam ligis.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.	Galèla.
177 opbeuren	golak	tidëe [130]	tide
178 alang-alang gras	kusum	kusum	ngüusum
179 aansteken	tüuk	tüuk	tupu
180 rijstblok	luseng [132]	lusing	lusu
181 rijstplukken	utuk	utu	utu
182 wortel	ngutuk	ngutuku	ngutu
183 bijl [133]	damàkono	damàkon	bàsu
184 groot (omvangrijk)	pàko [134]	lalàgom	làgo
185 blind	pilòk	pilòk	pilo
186 staak	bèlos	bèlos	bèlo
187 eiland	nüis [135]	nüis	gura ma ngò
188 lang (van duur)	kilàng	kilan	tèka
189 afgeloopen	bolot	boloto	bòlo
190 bevelen	sulok		sulo
191 breed	ngoata	ngoat	ngòha
192 zuur	kiòpik	tjaka [138]	kiòpi
193 palmwijn tappen	peòto	peòt	tiha [140]
194 zooeven	kano	kano	kàngano
195 graven	pait	pajaki	puai
196 groente	uga	uge	gagàhu
197 rijp	òmuk	òmuk	òmu

130 Ik vermoed dat deze woorden vervangwoorden zijn, afgeleid van ide- ije "omhoog".

131 Tob. B en D hebben tufuku.

132 Vergelijk Mal. lesoeng. Het Tern. woord dodutu komt van tutu "stampen", "dat, waar men in stampt".

133 Het verschil tusschen deze woorden is nogal sterk. Daar hier een ingevoerd voorwerp benoemd wordt, is dit niet vreemd, daar elk da wellicht noemde naar de taal van hen van wie men het kreeg.

134 pàko is ook in 't Gal. en Tob. bekend, maar alleen in de beteekeni van "grof, dik" in tegenstelling van fijn, nooit voor "groot, om vangrijk".

135 Misschien hetzelfde als Javaansch noesa "eiland". Het district Galèl heeft geen eilanden, en had er dus ook geen naam voor. Het gebruik dus het Tern. gura ma ngòpa "kind van den tuin". Dit zal we beteekenen "klein tuintje", om de kleinere eilandjes hier en daar om Ternate heen, aan te duiden. Het oorspronkelijk woord voor "eiland was wellicht gura (zie N° 65), maar met dien naam zal men wel d grootere eilanden "Ternate, Todore, Batjan, benoemd hebben, e

Lòda.	Tobèlo.	Madole.	Ternate.
tède	gòraka	gò'a'a	tède
ngusumu	ngüuhumu	ngüuhum	kusu-kusu
tupuku	tuhuku [131]	tu'u	tabu
	luhungu	luhungu	dodutu
utuku	utuku	utu'u	utu
ngutuku	ngutuku	ngutu'u	utu
bàdjiku	bahuku	pàtu	tamàko
làgomo	àgomo	lalàgomo	gàku
piloko	piloko	piloko	pilo
bèloho	bèloho	bèloho	bèlo
	nūhu	nuhu	gura ma ngòfa
tèkana	dèkana	dè'a'a [136]	ròro
bòloto	bṑto	diwàngo [137]	marua
	huloko		sudo
ngoata	woata	ngoata	
òpiki	giòhiki [139]	òpi'i	
peòto	heòto	peòto	tifar
kàngano	kàngono	'a'ano	
wàiti	hàiti [141]	pàiti	
gauku	gauku [142]	uge	
òmuku	òmuku	òmu'u	

langzamerhand het eigen land niet meer als "eiland" benoemende, zal wel alleen de naam eilandjes, voor de kleintjes overgebleven zijn.

136 Misschien saamgetrokken uit den verleden tijd "dèkanòka". Het Tern. ròro is kennelijk een geheel ander woord.

137 Hier begrijp ik niets van, evenmin van 't volgende woord.

138 Natuurlijk een vervangwoord, tjuka "azijn" in het Tobel., ook in het Mal. Het Tob. kent het ook in de beteekenis "zuur" als wisselwoord.

139 Het Tob. B en D hebben "giòfiki".

140 Het Gal. heeft wel bewo "heel dun een laagje van de bloemstengel afsnijden", zooals men dit geregeld moet doen, om het vloeien niet te doen ophouden. Kennelijk is dat hetzelfde woord als peot-peoto. In het Tob. beteekent tiha "vallen van kleine voorwerpen, droppels b.v.b.", dus zal het hier Gal., Tern. wel een vervangwoord zijn, waarbij het druppelen van de palmwijn in het vat, als naam voor de heele bewerking in gebruik is gekomen.

141 Het Tob. B en D hebben faiti.

142 Tob. B en D hebben ook uge. Èn uge, èn gaàhu, gauku zijn soorten van groenten, die het algemeen begrip weergeven.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.
198 gaar	gòlak	gòlak
199 touwdraaien	foriki [143]	wowàkol
200 rijstplanten	tuduk	tuduk
201 boomvellen	teàng	teàng
202 behakken	pàkol	pàkol
203 splijten	tewael	tàga [145]
204 afvallen	òtak	tiwa [147]
205 hard	togowin	togowin
206 zacht	meneos	memenios
207 morgen	kailoa [151]	dĕwèla [152]
208 borstpijn	tagàl	tagàl
209 snijden	luit	lui
210 ademhalen	wòmasa	wòmas
211 slikken	àsil	jàsi

[143] Dit woord beteekent in alle talen „verdraaien", en is dus natuurl hier een wisselwoord.

[144] Het woord tuduk, tuduku, tudu beduidt „steken met een la voorwerp, en duidt het steken der gaatjes aan, dat noodzakelijk is v het rijstplanten. Het Lod. is het eenige, dat een ander, mij overig onbekend woord heeft, voor deze handeling. Wel heeft Lod. o tuduku, maar alleen in de beteekenis „steken", terwijl het v „rijstplanten" niet gebruikt wordt.

[145] Men vraagt zich af of dit geen wisselwoord is, evenals Madole pàg Het is waarschijnlijk hetzelfde woord als N° 208 tàgal-tàga „bor pijn". Madole heeft ook daarvoor een afwijkend woord. Het n „borstpijn" vertaalde woord beteekent bepaaldelijk „pleuritische pij steken in de borst", dus ligt de overgang van gedachte van „splijt in de borst", tot „werkelijk splijten", nogal voor de hand.

[146] Ook dit zal wel een wisselwoord zijn. Volgens N° 166 heeft T voor „sagokloppen" een wisselwoord gevormd van lèta „splijten", het is dus niet onwaarschijnlijk dat lèta daarom voor „splijten" n niet meer dienen kon. Dit bèlaka kan komen van bĕlèka „bal schouder", en dan zijn „dat wat gespleten was", maar meer wa schijnlijk van bĕlèlaka „mager", vanwaar de overgang op iets v gespleten wordt, en dus „dun" wordt, niet ver is.

[147] Dit woord beduidt „afvallen, vallen van een klein voorwerp, e druppel b.v.b., een vrucht"; òtak beteekent „het vallen van i groots, een mensch, een tak" en dergelijke; tiwa komt ook in and talen voor. Tob. tiha, Tob. B tifa, Gal. tiha „palmwijn, tappen vergelijk ook Mal. tiba „plotseling voor den dag komen", en Ja tiba „vallen".

Galèla.	Lòda.	Tobèlo.	Madole.
òsa	òdjaka	òhaka	gòha'a
wàko	wàko	wàko	wà'o
tudu	tuàka [144]	tuduku	tudu'u
tòda	tòdjànga	tòλànga	tòdànga
pàko	pàkono	pàkoro	pà'aro
lèta	lèta	bèlaka [146]	pàga
dòta	tuĕre [148]	òtaka	òta'a
togöi	gogóini	togowini	gòpini
müudu	mumudjutu	bole-bole [149]	mamai [150]
da ginita asa [153]	alimòka [154]	iarĕhe	dĕwèla
tàga	tàga	tàga	tugama
lui [155]	luiti	luiti	
wòma	ugòmasa	wòmaha	òmaha
dàsi	lola	λàhiri	àhili

8 Dit woord is waarschijnlijk hetzelfde als Tob. t u h ĕ r e, Tob. B. t u f ĕ r e 〃iets langs in twee deelen deelen, een plank of balk doorzagen, etc.〃 Daarvan komt echter voor: m a d u d u h ĕ r e 〃een gevallen beslissing, een eindoordeel〃, (denk Holl. 〃den staf breken〃), en daar zou het van afgeleid kunnen zijn.

9 Men zie hierover N° 159.

0 Tob. komt voor: m a i 〃verwelkt, slap geworden〃 van bloem of blad, en dat zal dus wel hetzelfde woord zijn als dit.

1 Dit woord begrijp ik niet. Het woord beteekent: 〃den volgenden dag〃 niet 〃het begin van den dag〃. Waarschijnlijk staat het in verband met l o a, l ò h a, ò a 〃goed〃, b.v.b k a - i - l o a 〃het is maar goed〃. De overgang van 〃goed〃 op 〃licht〃 is niet groot. Dit is echter slechts een gissing.

2 Dit kan wel komen van w ĕ l i n g a, h ĕ l i n g a, f ĕ l i n g a 〃opendoen〃.

3 Dit beteekent: 〃als het weer licht is, het toekomstige licht zijn〃, evenals Tob. dat ook wel gezegd wordt: i a r ĕ h e à h a 〃als het weer wit, licht, wordt.

4 Dit zal wel komen van h a l i m i 〃roeien〃, evenals Tob. B. heeft n g ò r u m i n o 〃's morgens vroeg, zonsopgang〃 van h ò r u 〃roeien〃, dus, als de zon rondgeroeid is, of, boven de kim geroeid is. Dat een hemellichaam roeiende voorgesteld wordt, als een vaartuig, is niets vreemds, men vergelijke slechts: 〃Tontemboansche teksten〃 door S c h w a r t z. 〃Aanteekeningen〃 N° 106, bladz. 109. De maan is daar het hemelsche vaartuig geweest.

5 Het woord beteekent Gal. alleen 〃vioolstrijken〃, niet 〃snijden〃, maar de idee is toch dezelfde.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.
212 hartspier	puo	puo
213 leven	wàngo	wàngo
214 nagel	gitiwili	gitiwi
215 breken	tobik	tobik
216 vlieg	güul	güul
217 uitspansel	liwàng	diwàng
218 staan	tekòs [160]	tekòs
219 mager	pĕlèlàk	pĕdèdàk
220 overmorgen	modidika	
221 pan	bosòk	bòsok
222 roepen	alok	
223 kruipen	tale	tale
224 vegen [161]	palis	sĕsèsal
225 schenken [162]	dabas	dabäas
226 stelen	tòlik	tòlik
227 planten	dàtom	dàtom
228 heet [164]	sïis	sawko
229 waringin [165]	basaläan	basalan
230 uithangen, drogen	wòil	wòïil

156 Dit is een vervangwoord, dat in de andere talen alleen beduidt: niet verder opengaande punt van de bloemkolf der bananen. Well liet men het woord puo, huo, fuo, varen, omdat Gal. buo, ɪ „baren" beduidt.

157 Weer een vervangwoord, dat in andere talen beteekent: „groeien, iets groeien, op iets woekeren, versch, groen zijn". Het Gal. heeft „wàngo" als: „opwellen, doorzijpelen", van water, dus met deze gedachte als „leven".

158 Tob. B. heeft gitifiri.

159 Tob. B. heeft gufuru.

160 Merkwaardig, dat Isam en Tolol. hier een heel ander woord hebt men zie ook N° 125 „opzetten", waar hetzelfde 't geval is. Het dus voor de hand dat tekos een vervangwoord zijn zal. Toch ben daar niet zoo zeker van. Hetzelfde òko wat „staan" beduidt, beteel ook in alle talen „zeewaarts". Nu zegt men nu nog voor „lig gaan" idu-isa „liggen, landwaarts". Zou het nu ook kunnen z dat het oorspronkelijk was: „staan zeewaarts" tekòs-òko, „lig landwaarts" idu-isa, maar dat tekòs-òko afgesleten is, zodat eene partij alleen het hoofdwoord tekòs behouden heeft, en de and alleen het achtervoegsel-richtingaanduider „oko"?

Galèla.	Lòda.	Tobèlo.	Madole.
kusi-kusi [156]	fuo	huo	puo
òho [157]	àngo	wàngo	wàngo
gitipi	gitiwiri	gitihiri [158]	gitihiri
tèpi	dewi	tobiki	tobiï
güupu	guwuru	guhuru [159]	güulu
dipa	diwama	dihànga	diwànga
òko	òko	òko	ò'o
palèla	pĕlèlaka	palèlaka	palèla'a
mĕdiri	medirimi	mĕdirihi	modidio àha
bòso	bòsoko	bòhoko	sèpe
àso	àsoko	àhoko	
tàse	tàdje	tàhe	tàhe
sèsa	sèsara	hèhara	barihi
guse	guse	guhe	dalihi
tòsi		tòhiki	tòhi'i
dàto		dàtomo	tudu'u [163]
lòdi		hihi	hihi
warigi		baharama	baharama
wòhe		wòĕre	wòile

[161] Beide woorden p a l i s, s i s a l, zijn ook in andere talen bekend, maar met verschillende beteekenis. Men heeft Tob. p a r i h i "afvegen met een stoffer", h è h ĕ r a "vegen met een bezem".

[162] Ik weet deze beide woorden niet te verklaren. v. Baarda geeft op: grondwoord: u s e, maar dat maakt de zaak niet duidelijker. Voor d a b a s, vergelijk Bare'e t a w a "inschenken". Echter d a b a s en u s e zijn twee woorden dunkt me, en zelfs weet ik ze geen van tweeën te rijmen met Mad. d a l i k i. Voor dat vergelijk Mal. s a l i n, dat in de Molukken ook de beteekenis "inschenken" heeft.

[163] Mad. heeft hier het woord t u d ü u, "steken" vandaar "rijstplanten", ook voor "planten" overgenomen (zie N° 200).

[164] Het woord wil zeggen "heet in 't gevoel, brandend, zooals Spaansche peper"; Tolol. heeft een vorm van "warm", maar Gal. heeft een ander woord. Het "waarom" is nog niet bekend.

[165] Volgens sommigen zou men onderscheiden tusschen w a r i n g i n de aan zee groeiende soort, en b a h a r a m a, "die in 't bosch voorkomt". Ik geloof dit echter niet; w a r i g i is ook Tob. als vervangwoord in gebruik. Vergelijk Mal. b ĕ r i n g i n.

Nederlandsch.	Isam.	Tòloliku.
231 stroom in zee.	baus [166]	baus
232 eb	goas [167]	goas
233 vloed	ael [168]	aële
234 voetwond	bàtok	bàtok
235 doorschijnend	dòdon	dòdon
236 hopen	nganon	berharap
237 sagovorm	gòlang [170]	gòlang
238 wringen	teol	teo
239 naaien [173]	dingi	dini
240 wasschen	wòkal	wòkal
241 beven [176]	silosak	silosak
242 regenboog	ngawàtol	ngawàtol
243 baden	òlik	òlik
244 waterscheppen	šiòno [177]	siòno
245 achterkleinkind	dòtum	dòtum
246 grootvader	èdet	ède
247 tabak rooken	suju	suju
248 muis	kalawe	kalawe
249 springen	tĕbul [179]	tĕbul
250 lekker	sàki [180]	sàki

[166] Vergelijk Mal. arus „stroom”.
[167] Deze woorden beteekenen Tob., Gal. ook: „droogloopen, uitdrogen”.
[168] Vergelijk Mal. air.
[169] Bedoeld zijn: wonden die aan de voetzool voorkomen, gewoonlijk als nawonden van de „frambosia” of „Ambonsche pokken”. 't Gebruikte bàtok-bàtoko beteekent ook: voetangel”, dus wellicht: een wond zooals die ontstaat, door in een voetangel te trappen, of anders, — want de wonden waren wellicht eerder, dan de voetangels — wapenen om zulke wonden te maken. Gal. heeft jajo, een woord dat Tern., Tob. „moeder” beteekent, en denkt daarbij wellicht aan de eerste- of moederwond, der „frambosia”. Dat men het „moederwoord” daarvoor aan een andere taal ontleende, — Gal. heeft awa „moeder”, — is niet bevreemdend, dunkt me.
[170] Vergelijk Mal. gorĕng „bakken, roosteren”. In de golang wordt ook de sago gebakken, geroosterd.
[171] Dit komt van Gal. gunangi „sagobakken”, dat alleen in het Gal. voorkomt. Onmogelijk vind ik het niet, dat het toch hetzelfde woord is, als wat de anderen hebben.
[172] Tob. B en D hebben gofoànga.

Galèla.	Tobèlo.	Madole.
bau	bauhu	baus
oa	goaha	oaha
hade	aĕre	aĕli
jajo [169]	bàtoko	bàtoko
dòdo	dòdono	dodòdono
ngongano	nganono	nganono
gogunàngi [171]	gohoànga [172]	gowoànga
teo	teo	teo
uri	uriti [174]	uliti
pòka	hòka [175]	pòka
tirine	hàhara	hàhara
ngawàti	ngawàtĕro	ngawàtĕro
òsi	òhiki	ohi'i
siüi	hiònoko	siòno
dòtu	dòtumu	dòtumu
ète	ète	òde
suju	dudu [178]	dudu
lupu	karàhe	porògi
umo	ngumo	tĕbulu
mòngi	hèmòro	hèmo-hèmo.

[73] Hier zijn twee ideëen: dingi komt van tingi "strak" dus is gedacht aan het "strak trekken" van den draad; uri-uriti is "rijgen", en daarbij wordt dus gedacht aan het doorhalen van den draad door het goed.

[74] Tob. B heeft ook dingi.

[75] Tob. B heeft fòka.

[76] Hier zijn weer kennelijk meer dan één woord. Ik weet echter géén te verklaren.

[77] Dit zijn alle causatieve vormen. Het Gal. komt van ui "vloeien". De anderen misschien van òno, ònoko "een soort kom" waarmede men schepte of scheppen kon.

[78] Tob. B heeft ook huju. Of dit dudu 't zelfde is als dudu-dudungu "droog, drogen" is niet onmogelijk.

[79] Tob. en Gal. schijnen hier weer een woord te missen, want umo is "vallen, werpen" en afgeleid: "springen".

[80] Het woord sàki beteekent ook "vet", ook in Tern. Zou men dus "vet" lekker gevonden hebben, en vandaar den naam als dien van "iets lekkers" voor "lekker" gebruikt hebben. Ditzelfde zou ook met Gal., Tob. plaats kunnen hebben, hoewel mij nog geen "lekkere zaken" bekend zijn, onder de namen voor "lekker" in gebruik.

SLOT-BESCHOUWING.

Wij zien uit dit lijstje eerst eenige algemeene neigingen, als van het Madole om de *k* uit te werpen. Geen enkele maal komt die voor. Hij is vervangen door een hamza. Wàioli en Ibu deelen die neiging, hoewel niet zoo absoluut. Men zie N° 14 Wàioli, Ibu, *k*a'una, N° 25 Wàioli *k*o*k*otu'u, N° 29 Ibu *k*èla, N° 58 Wàioli *k*ailàa. Het Ibu vervangt de ng regelmatig door *n*. Het Isam en Tòloliku hebben de meeste gesloten woorden, de anderen, met uitzondering van Ternate en Tidore, waar deze beslist Maleische woorden overgenomen hebben, absoluut niet. Het Gal., Tern. en Tidor. komen tot open woorden door den eind-medeklinker weg te laten, de anderen door er een klinker aan toe te voegen, natuurlijk behoudens de uitzonderingen. Of oorspronkelijk alle woorden gesloten geweest zijn, weet ik natuurlijk niet, ik zou het echter niet denken.

Klankverwisseling is heel veelvuldig. Hierbij zullen wel dezelfde wetten gevolgd zijn als bij andere taalgroepen. De overgang van *s* in *h* is heel veelvuldig. Het Tobeloreesch gebruikt heelemaal geen *s* meer, maar heeft die voorgoed door *h* vervangen. Men vindt, het lijstje volgende, deze overgangen : *j*, *d*, *dj*, *λ*, *d*, *r*, *l*, *h*, b.v.b. N° 11 : *j*ou, *d*òhu, *dj*ou, *λ*ou, *d*ou, *r*ou, *l*ou, *h*ohu, N° 4 : òjòm, òdo, òdjomo, òλomo, òdomo, òromo, òlomo, oho; verder *w*, *p*, *h*, *f*, b.v.b. N° 13 : ngowà, ngòpa, ngòhaka, ngòfaka, N° 35 : ngĕwèka, ngòpĕdèka, ngoheka, ngofeka.

De *l* en *r* wisselen gestadig af. Het komt mij voor dat *l* het oudste moet wezen, want in het Tobèloreesch, waar nu de *r* domineert, leert de moeder haar kind spreken met *l* en later pas neemt het de *r* over. Zij zegt b.v.b. vóór òkĕle, inplaats van òkĕre, λàhili inplaats van λàhiri. Op school geeft dit zelfs moeite, daar de kinderen lezende, nog dikwerf *l* en *r* door elkaar mengen. Verder komt het mij voor dat heel veel verscheidenheid ontstaan is door klankverspringing en omzetting der lettergrepen. Dit alles kan ik echter slechts vluchtig aanduiden, omdat ik niet genoegzaam bekend ben met wat reeds vastgesteld is omtrent de wetten van dit alles voor andere taalgroepen. Ik laat dit dus gaarne

aan bevoegde beoordeelaars en ervaren opmerkers over. Ik hoop alleen, dat, wat ik gaf, aanleiding kan zijn voor de taalgeleerde wereld om deze taalgroep haar aandacht te schenken; ik geloof dat zij die overwaard is.

Ik merk nog op dat, hoewel geschreven heel veel overeenkomst is tusschen deze talen, gesproken heel veel verschil bestaat. In de eerste plaats draagt daartoe bij het verschillend leggen van den klemtoon. Het Galèla b.v.b. verandert den klemtoon nooit door toevoeging van achtervoegsels, het Tobèlo brengt den klemtoon juist op het achtervoegsel over; het Madolę spreekt de exponenten *o*, ma, etc. uit, alsof deze een integrerend deel van het woord zijn en geeft die den klemtoon, enz. Op het gehoor is tusschen deze talen heel wat verschil, zoodat men elkaar over en weer niet verstaat. In de uitspraak is ook de een veel moeilijker dan de andere. Het Tobèloreesch spreekt heel moeilijk en hoewel het door vele niet-Tobeloreezen verstaan wordt, wordt het toch door lieden van andere stammen gesproken, eenvoudig omdat men bang is, het niet goed uit te spreken. Daarentegen spreekt de Tobelorees heel gemakkelijk andere dialecten, natuurlijk omdat zijn eigen hoogst moeielijke tongval, hem bij het spreken van andere talen nooit op bezwaren doet stuiten.

Hoe lang deze talen reeds gescheiden zijn? Hoogst moeilijk uit te maken. Dat echter het van elkaar af wonen, geholpen door de gewoonte om vervang- of wisselwoorden te gebruiken, spoedig verschil doet ontstaan, blijkt b.v.b. uit het Tobeloreesch zooals dat nu gesproken wordt door de Tobeloreezen uit het district Tobèlo, die uit het district Kau en die uit het district Dodinga. Die drie groepen zijn zeker nog niet meer dan 150 jaar van elkaar gescheiden geweest, hebben daarenboven als stamverwanten geregeld verkeer met elkaar geoefend, huwelijken over en weer zijn geen zeldzaamheid en toch wordt het verschil reeds aanmerkelijk. Men denke aan de Tugutil's, toch zeker ook nog niet langer dan 150 jaar van de Tobèlo's afwonend, en wel wat sterker gescheiden, omdat een huwelijk met hen door de Tobèlo's nu als een mesaillance beschouwd wordt, maar wier taal nu ook al sterk afwijkt, al is nu ook alles nog als één taal te beschouwen.

Dat de talen, op het overige deel van Halmahèra gesproken, niet meer tot deze groep behooren, is buiten twijfel. Wij zijn er niet zoo goed mede bekend tot heden als met die van de besproken groep, maar weten toch dat daar nog gesproken worden: het Buli,

Maba, Bitjoli, Patani, Sawài, Weda en Gane. Het is zelfs mogelijk dat er nog meer zijn, maar wij weten dat nu nog niet. Aangezien echter de zending begonnen is, ook in dat gedeelte te arbeiden, mogen wij spoedig gegevens daaromtrent verwachten. Dit echter is wel zeker, dat al die talen geen overeenkomst hebben met deze groep, maar wel met de Papoesche. Niet alleen dat de woorden geheel andere zijn, maar ze missen ook volkomen de eigenaardige vorming van het werkwoord met behulp van het tweede gedeelte van het persoonlijk voornaamwoord, dat de Ternat. Halmahera-groep onderscheidt. Om het verschil in woorden te bewijzen, laat ik hier nog volgen een lijstje van woorden der Buli-taal, zooals die indertijd door een Ambonsche goeroe voor mij opgeschreven zijn, met achtervoeging van het oorspronkelijke woord uit de besproken taalgroep, en het verschil zal dan terstond in het oog springen. Ik kan natuurlijk niet voor de juistheid van die woorden instaan, maar het is toch voor het doel genoeg ze aldus te geven. Wie dan de moeite nemen wil, deze Buli-woorden te vergelijken met de correspondeerende Nufoorsche uit het Nufoorsch-Hollandsch Woordenboek van den Heer v. Hasselt, zal mij ook hierin gelijk geven, dat we hier te doen hebben met een lid van den Papoeschen taalstam. [1]

[1] Wat in den laatsten tijd, door de onderzoekingen van den Heer G. Maan, bekend geworden is omtrent de taal der Sawaiers, bevestigd dit vermoeden volkomen.

Hollandsch.	Buli.	Tern. Halmah.
1 hoofd	bobokor	saĕk
2 neus	guguor	ngunung
3 haar	uta	utu
4 eten	seli	òjom
7 sterven	mat	sònĕng
13 kind	wawai	ngòsak
14 hond	fun	kaso
15 water	waja	akel
17 prauw	pèlang	otil
19 visch	ijan	näuk
20 huis	ebai	wòla
27 pinang	paliu	mòkul
35 vrouw	mafin	ngĕwèka
37 man	man	näur
42 naam	tònjo	lòmang
48 binden	pitang	piliku
65 tuin	bet	lèdi
67 tong	fableor	àkil
82 hand	kakamor	giam
78 steen	pat	maling
83 ei	tòlo	gòsi
85 oog	araro	làko
86 mond	mor	ulu
88 buik	njaor	pokel
96 vuur	jaf	uku
98 slapen	tamtoal	tjolok
100 deur	bawa	ngoran
99 opstaan	paling	momik
112 weg	lalim	ngekom
115 ingaan	sum	wòsam
119 hooren	melongna	isen
121 geven	poi	ike
136 drinken	dom	òkel
144 lang	emlanga	kulut
138 tand	smor	ingil
162 kanarienoot	sben	njial
165 sago	pupi	etok
163 kelapa	waga	igon
174 olie	egat	golol
191 breed	sai	ngoat
213 leven	tup	wàngo
226 stelen	lois	tosik
243 baden	sisop	osik

De voor de woorden geplaatste cijfers, correspondeeren met die in de voorafgaande woordenlijst.

Haarlem, November 1907. A. HUETING.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS DER VEREERING VAN WIṢṆU OP JAVA

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Men weet thans van de godsdienstvormen, die vóór den Islām op Java geheerscht hebben, genoeg om te kunnen vaststellen, dat het Wiṣṇuïsme naast het Çiwaïsme en het Noordelijke Buddhisme of Mahāyānisme daar slechts een zeer bescheiden rol gespeeld heeft.

Dit blijkt o. a. uit het betrekkelijk geringe aantal Wiṣṇu-beelden, die het Bataviasche en Leidsche Museum bezitten, als men dit vergelijkt met de groote menigte Buddha-, Bodhisatwa- en Çiwa-beelden, om van de Durgā- en Gaṇeça-voorstellingen niet eens te spreken. De vele Wiṣṇu-beelden, die Leemans in zijne Beschrijving der Indische oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden vermeldt, zijn bij nader onderzoek gebleken, voor het meerendeel Çiwa- of Buddha- resp. Bodhisatwa-beelden te zijn.

In de Oudjavaansche letterkunde treft men nog veel minder sporen van Wiṣṇu-dienst dan van Mahāyānisme aan. Zelfs het Mahābhārata, dat oorspronkelijk sterk Wiṣṇuïtisch getint was en waarin Kṛṣṇa, een van Wiṣṇu's awatāra's naast de Pāṇḍawa's een hoofdrol vervult, is in het Oudjavaansch geheel Çiwaïtisch bewerkt. In het begin van het Āçramawāsaparwa b.v. wordt Çiwa in een zeer corrupte āryāstrophe aangeroepen en in het begin van het Ādiparwa treedt Çiwa als schepper op, terwijl in den Sanskṛt-tekst Puruṣa-Brahmā als zoodanig genoemd wordt.

Toch vindt men in de onuitgegeven Oudjavaansche literatuur eenige tooverspreuken, die wijzen op vereering van Wiṣṇu o. a. in zijn awatāra als Narasingha en van zijn wāhana Garuḍa. Daar deze mantra's alleen in handschrift bestaan, schijnt het mij van belang toe, deze meer algemeen bekend te maken, ook in verband met de Narasingha- en Garuḍa-beelden. Beginnen wij met de mantra's ter eere van Narasingha. Een

hiervan ontleenen wij aan cod. 5320 leg. Warn. (uit de Lombok-collectie), een ĕmbat-ĕmbatan van 7 folia. Dit palmblad-handschrift begint met Çiwaïtische spreuken, die men moet uitspreken bij de reinigingen met water (akĕkĕmuh en adyus, d.i. het spoelen van den mond en het baden), om de zonden te doen verdwijnen, zooals de Oudjavaansche schrijver zich uitdrukt: såsing doṣa hilang donya (het verdwijnen van alle zonden is het doel ervan). Daarna volgt (op regel 4 van fol. 1 b) een mantra, die Narasinghadhyāna heet en waarin elk van zijne attributen afzonderlijk aangeroepen wordt, zoodat aan het slot staat: Katuduhan ira sang hyang astra iki (dit is de aanwijzing der goddelijke wapens). Met het oog op de belangrijkheid voor de iconographie geven wij hier dezen mantra in zijn geheel in transcriptie weer:

Oṁ Narasinghāya sarwaçatruwināçāya paṭ. Narasinghadhyāna sahāstra nira.

Uṃ hruṃ khaḍgeçwarāya sarwaçatruwināçāya paṭ; pūr, ma, uṃ hruṃ çangkhapāñcajanyāya sarwaçatruwināçāya, paṭ, gneng muka, ma, uṃ hruṃ cakrasudarçanāya sarwaçatruwināçāya paṭ, da, muka, ma, uṃ hruṃ gadāya sarwaçatruwināçāya paṭ, neng muka, uṃ hruṃ cāpāya sarwaçatruwināçāya paṭ, pa, muka ma, uṃ hruṃ, çarāya sarwaçatruwināçāya paṭ, ba, muka, ma, uṃ hruṃ ṭangkāya sarwaçatruwināçāya paṭ, u, muka ma, uṃ hruṃ ardhacandrāya sarwaçatruwināçāya paṭ, u, muka, ma, sma, katuduhan ira sang hyang astra iki.

Hieruit ziet men, dat achtereenvolgens aan Narasingha en al zijne attributen hulde bewezen wordt. Achter ieder volgt het epitheton: sarwaçatruwināçāya (aan den verdelger van alle vijanden). Als zijne attributen worden genoemd: het zwaard (khaḍga), de schelphoorn (çangkha) Pāñcajanya, de discus Sudarçana, de knots (gadā [1]), de boog (cāpa), de pijl (çara), de beitel (ṭangka) en de halve maan (ardhacandra). De tusschengevoegde woorden zijn gedeeltelijk uitroepen, heilige syllaben (uṃ hruṃ), gedeeltelijk aanwijzingen van de richting, waarheen men zich moet wenden bij het opzeggen van den mantra.

De volgende wordt verdeeld in den tīkṣṇa mantra, waarbij men zich Narasingha in zijne vreeswekkende gedaante voorstelt en den somyamantra (Skr. saumyamantra), waarbij hij in

[1] De naam van deze (Kaumodakī), die men hier zou verwachten, komt in den mantra niet voor.

zijne weldadige hoedanigheid gedacht werd. Deze mantra's luiden als volgt:

Oṃ Narasinghāya namah.

Ugra wiṣṇu mahāwīryaṃ jwalantaṃ sarwatomukham.

Nṛsinghābhīṣaṇaṃ mṛtyumṛtyun namāmy aham.

Tīkṣṇamantra iti.

Oṃ hruṃ çrīmān Nṛsinghaçaraṇaṃ çaraṇo pramadhye çrīmate Nṛsinghāya namah. Somyamantra.

Iti bajra Narasingha kahilangan ing çatru don ira mwang çarīrarakṣaka.

De vertaling der laatste Oudjav. woorden luidt: „Dit is de wajra van Narasingha, die de verdelging der vijanden en eigen bescherming (of bescherming van het lichaam) ten doel heeft".

Ten slotte nog: Oṃ Narasinghāya namaḥ.

Taptahāṭakakeçāgra jwalatprābhakalocanaḥ,

bajrādhikanakhasparça dībyasingha namo'stu te.

Iti Narasinghāyudha, ripusanghāra don ira, uccāraṇākna ri tatkāla ning yuddhakrama, haywa luptan.

Het Oudjavaansche slot beteekent: „Dit is de Narasinghāyudha, welks doel het is de vijanden te verdelgen. Men moet dit uitspreken tijdens den strijd en men moet het niet verzuimen".

De naam van den geheelen mantra is dus Narasinghāyudha.

Een anderen Wiṣṇuïtischen mantra vindt men in cod. 5325 (leg. Warn.). Deze heet Wiṣṇuṣṭawa (lof van Wiṣṇu) en begint als volgt:

Oṃ oṃ namo Wiṣṇu trimukhanam, trinayana, caturbhujam, kṛṣṇawarṇa sphaṭikāṇḍaḥ, sarwabhūṣaṇanīlanaṃ, cakrahasta mahātīkṣṇa, ātmarakṣa hamprusthānaḥ, amṛtāñjīwano dewa, sarwaçatruwinaçanaṃ. Paṭ, swâhâ!

De Oudjavaansche vertaling (?) luidt: Hiḍĕp bhaṭāra Wiṣṇu ri tiktanta, matrinayana, caturbhuja, pinakāstra cakra, sahabhūṣaṇa.

Zooals men ziet geeft dit slechts een gedeelte van de verknoeide Sanskṛtwoorden weer, want de O. J. woorden beteekenen: „Weet, dat god Wiṣṇu in uw lever is, hij heeft drie oogen en vier armen, de cakra strekt hem tot wapen, hij is versierd".

Eigenaardig is in dezen mantra, dat Wiṣṇu hier met drie hoofden voorgesteld wordt, dus als Trimūrti. Met vier armen wordt hij gewoonlijk ook in de steenen en bronzen Oudjavaansche beelden afgebeeld en de cakra is in die beelden een zijner vier gewone attributen. De samenstelling hamprusthāṇaḥ is hybri-

disch, daar zij uit het O.-Jav. hampĕrū (vgl. Mal. hampĕdu enz.) = "gal, lever" en het Skr. woord sthāna (plaats) bestaat. Daarentegen zou de O.-Jav. vertaling ri tiktanta [1] (letterlijk: in uwe bitterheid) zonder het woord hamprusthānaḥ onduidelijk zijn.

De voorstelling, dat goden in de verschillende lichaamsdeelen zetelen, komt bijna in al deze tooverspreuken voor. Na de invoering van den Islām zijn de Indische godennamen eenvoudig vervangen door die der Moslimsche profeten, van Adam tot Mohammad.

Het slot van dezen mantra is van minder belang, daar Wiṣṇu er niet meer in genoemd wordt. Het begint met: "Ah siti pralīna moktaḥ, siddha lĕpas, mijil saking tan hana" enz.

Het begin van cod. 5332 (leg. Warn.) wordt gevormd door een mantra, die ook Wiṣṇuṣṭawa heet, evenals cod. 5325, doch daarvan afwijkt. Deze luidt aldus:

Oṃ namo'stu Puruṣottamāya, paramaripu, parapuraharaṇa, parākramāya ......

Mahābalāya ca, jāgraswapna, supta, turya caturbhujāya, Nārāyaṇa, Narasinghawāmanāya, Narajanārdhanāya, Janagadāyudhi Dānawāntaka, Ripumadana Pāñcajanya, Sudarçanāyudhāya, daityadānawa, yakṣa, rākṣasa, piçācabhūtagaṇa.... gandharwa madhuragīta, surawidyādhara, ṛṣiprabhṛti ....

Puruṣo'nantasamudrāçrayī, khagawarawarendraçrī priyo, dhanapriyo, Waiçrawaṇānggako'sman, rakṣa tasman, gopayantu swāhā!

Hierbij zijn de al te corrupte plaatsen weggelaten. Men ziet, hoe Wiṣṇu hierin aangeroepen wordt, o. a. als vierarmig, ook in zijn Narasingha- en wāmanāwatāra, waarbij drie van zijne bekende attributen genoemd worden: de knots (gadā), de çangkha Pāñcajanya en de cakra Sudarçana. Hij wordt de opperheer van allerlei booze en goede geesten genoemd (daitya, dānawa, yakṣa, rākṣasa, piçāca, gandharwa, widyādhara enz.). Ook Garuḍa, de voortreffelijkste der vogels (khagawara), wordt niet vergeten en Wiṣṇu wordt als belichaming van Waiçrawaṇa (Kuwera) beschouwd. De bescherming van al deze wezens wordt in dezen mantra aangeroepen.

Uit de Oudjavaansche woorden aan het slot blijkt het doel, waarmede deze tooverspreuk uitgesproken wordt: "Ātmarakṣa don ira, apan sira mahāwiçeṣa" of: "Eigen bescherming is het doel ervan, want hij is zeer uitstekend".

---

[1] Tikta, is een synoniem van pahit. Vandaar de naam Wilwatikta voor Majapahit.

Op dezen Wiṣṇuïtischen Wiṣṇuṣṭawa volgt in hetzelfde handschrift een zuiver Çiwaïtische mantra, die Trilokyawijaya heet, doch dien wij hier niet verder bespreken.

Een vierde Wiṣṇuïtische mantra is de Wiṣṇupañjaram, die voorkomt in cod. 5319 en 5331 leg. Warn. Deze begint met:

Oṃ çrī Wiṣṇupañjaraṃ diwyaṃ, abhedyaṃ duṣṭāwaraṇam, ugratejo mahāwīryaṃ, sarwaçatruwināçanam.

Tripuran dahyamānantu, brāhmaṇam īçwarangkṛtaṃ.

In dezen mantra worden de verschillende namen en incarnaties van Wiṣṇu als beschermers van de lichaamsdeelen voorgesteld, b.v.:

Pādo rakṣantu Gowīndo, janggābhyāñ ca Triwikramaḥ, Ūrwantang Keçawo rakṣet, pṛṣṭhe rakṣantu Wāmanaḥ......

Bāhu dwo Wāsudewaç ca, Narasingha hṛdisthitaḥ, kaṇṭhe rakṣantu Warāhaḥ, Kṛṣṇaç ca mukhamaṇḍalaṃ......

Netre Nārāyaṇo rakṣet, lalāṭe Garuḍadhwajaḥ, kapāle Wainateyaç ca, Keçawo çiraḥsaṃstitaḥ......

Ook als in de windstreken te zetelen worden zij voorgesteld, b.v.:

Pūrweçyām Puṇḍarīkākṣa, āgneye Çrīdharas tathā,

Puruṣottamo wāruṇyām, wāyawyām Pītawāsasaḥ.

Gadādharaç ca kowīryām, aiçānyāṃ Çangkham adhiṣṭhet. Pātālang Kūrma rakṣantu, ākāçaç ca Sudarçaṇaḥ......

Wiṣṇupañjaraṃ Wiṣṇo'ham, wicarāmi mahītale, rājadwāre pate gore, sanggrāme ripusangkaṭe......

Ḍākiṇībhūtapreteṣu bhayo nāsti kadācana, aputre labhate putraḥ, dhanahīno dhanaṃ labhet, mucyate sarwarogeṣu, Wiṣṇulokaṃ sa gacchati.

Uit de laatste woorden blijkt het doel van den mantra: hij beschermt tegen allerlei booze geesten (ḍākiṇī's, bhūta's en preta's) en tegen de vijanden in den strijd, geeft kinderen aan kinderloozen en geld aan armen, verlost van alle ziekten en wie dezen mantra reciteert, gaat naar Wiṣṇu's hemel.

Aan het slot staat: „Iti sang hyang Wiṣṇupañjaram, mahābhāra, haywa palĕpalĕh"; d.i.: „Zoo luidt de Wiṣṇupañjaram. Deze is zeer belangrijk en men moet hem niet geringschatten".

Behalve deze vier mantra's, bestaat er nog een vijfde, die bepaaldelijk aan Wiṣṇu in zijn awatāra als Narasingha gewijd is. Deze heet in cod. 5317 leg. Warn. prayoga sang hyang Narasingha en daarin wordt o.a. zijne overwinning op Hiraṇyakaçipu bezongen. Dezelfde mantra komt voor in cod.

5318 en 5319 leg. Warn., doch heet daar (in cod. 5319) Aṣṭaka Narasingha. Daar echter deze tooverspreuken uitsluitend uit verknoeide Sanskṛtverzen bestaan, zullen wij die verder niet bespreken, te meer omdat de bovengenoemde reeds voldoende aangeven, hoe dergelijke spreuken er uitzien.

Van meer belang is de Garuḍeyamantra, waarvan verscheidene hss. bestaan, o. a. cod. 3890 leg. Warn. (uit het legaat Van der Tuuk) en cod. 5155, 5251, 5306 en 5322 leg. Warn. (uit de Lombok-collectie). Het begin hiervan gelijkt veel op de dhāraṇī's, die Foucher in het tweede deel zijner Étude sur l'iconographie bouddhique (1905) uitgegeven heeft, voor zoover ook hier nauwkeurig wordt aangeduid, hoe de god, dien men wil aanroepen, er uitziet. Voor de iconographie kunnen dergelijke mededeelingen groote waarde hebben. Uit de Sanskṛtverzen, die op den Oudjavaanschen tekst volgen, blijkt dat het begin van dezen tekst verloren is gegaan.

De Garuḍeyamantra [1] luidt als volgt:

Nihan tingkah sang hyang Garuḍeya. Hiḍĕp çarīra nira kuning warṇa ning suku nira, makahingan ing tūr, putih warṇa ning pupu nira, makahingan ing nābhi, mirah warṇa ning ḍaḍa nira, makahingan ing gulū, hirĕng warṇa ning muka, makahingan ing çirah mwang patuk, trinayana, caturbhuja sira, bajrāstra. Mangka ta hiḍĕpa nira.

De vertaling dezer Oudjavaansche woorden is: „Als volgt is de Sang hyang Garuḍeya. Weet (of: stel u voor) zijn lichaam, geel is de kleur zijner voeten, tot de knieën, wit de kleur zijner dijen tot zijn navel, rood de kleur van zijn borst tot zijn keel, zwart de kleur van zijn gelaat tot zijn hoofd en zijn snavel. Hij heeft drie oogen, vier armen en den wajra als wapen. Zoo moet men hem zich voorstellen".

Daarop volgen deze Sanskṛtverzen:

Mahābhairawarūpañ ca suḍāngṣṭra raktalocanah,
mahānāso mahāgrīwo bāyuwegasamāçritaḥ (1).
Jñānaḥ kāñcanawarṇac ça [2] nābhiç caiwācalākṛtiḥ,
kaṇṭhaç caiwārkasannibhaḥ ūrdhwābhinnañ [3] janākṛtiḥ (2).

---

[1] De geschiedenis van Garuḍa was op Java bekend. Zij komt voor in het Oudjav. Ādiparwa (p. 36—45 mijner editie).

[2] Misschien te lezen: Jñeyaḥ añjanawarṇaçca (?) Conjectuur van Prof. Speyer.

[3] Lees: mūrdhābhinnañ (?), volgens Prof. Speyer.

Mahāpitaṃ bhawed warṇaṃ jānwantaṃ pādamūlakam,
mahāçwetaṃ bhawed warṇaṃ nābhyantam ūrumūlakaṃ (3).
Mahāraktaṃ bhawed warṇaṃ hṛdmūlāntalukantakaṃ,
mahākṛṣṇaṃ bhawed warṇaṃ wadanādiçirāntakaṃ (4).

Zooals men ziet, zijn vers 1 en 2 niet in het Oudjavaansch vertaald, terwijl daarentegen de laatste regels van den Oudjav. tekst (van trinayana caturbhuja af) in het Sanskṛt ontbreken.

Ten slotte volgen nog deze Oudjavaansche woorden:

Tlas pwa kahiḍĕpan ira, dĕlö kang pinangan kinasangçayan. Oṃ ākṣipāya namaḥ, ma, wiṣāpaha. Tĕlas kahiḍĕpa tāmṛta iking pinangan tĕmahanya. Nihan mantra: Oṃ, aṃ. Khagarājāya namas swāhā. Tĕlas pwa, andĕlakĕn ing padma hṛdaya, wijākṣara nira. Nihan kasimpĕnan ira sang hyang Garuḍeya. Oṃ, hkṣaṃ, oṃ, niçwasa kuṭa nira. Japa nira muwah, lwĕh kunang mantra muwah: Oṃ kuku ni kukuni wiṣahari, wiṣahariharan, yāṃ, lāṃ, māṃ, bhāṃ, wiṣadaham swāhā. Mantra pangilang sarwa lwĕh wiṣa huwus kapangan. Oṃ, yāṃ, bāyutatwa, hirĕng. Oṃ lāṃ, tejatatwa kuning. Oṃ hkṣaṃ namaḥ oṃ hiṃ, namaḥ. Dĕlö wiṣa, ma, oṃ, iskara çabda bhaṭārî manghanâkĕn, iskara bhaṭāra manghĕlakĕn. Iti sang hyang Garuḍeya samāptam. Rahasya sira, kayatnākna de sang sādhaka.

Uit dit slot blijkt, dat men dezen mantra moest opzeggen vóór het eten, ten einde beveiligd te zijn tegen vergiftiging. Waarschijnlijk gold Garuḍa als vijand der slangen tevens als beschermer tegen hun vergif. Vandaar de woorden wiṣāpaha, wiṣahari, wiṣadaha enz. in de tooverspreuk.

De laatste woorden beteekenen: „Hiermede is de Sang hyang Garuḍeya voltooid. Het is een geheime spreuk, die de geloovige met zorg moet bewaren”.

Na de behandeling der teksten gaan wij over tot de Oudjavaansche beelden, ten einde te zien, in hoe verre deze aan de in de teksten genoemde vereischten voldoen, wat de attributen van Wiṣṇu en de kleuren enz. van Garuḍa aangaat. Voor het laatste kunnen wij alleen de moderne Balineesche beelden vergelijken.

Wat de attributen in de vier handen der steenen Wiṣṇu-beelden betreft, deze bestaan uit den cakra Sudarçana, den çangkha Pāñcajanya, den lotus en de gadā. De laatste komt zelden bij de steenen beelden voor (bij die van 's Rijks Ethnogr. Museum slechts eenmaal), doch wel bij de bronzen beelden. Alleen het

steenen beeld, dat Leemans in zijne Beschrijving der Ind. oudheden van het Rijks-Museum van Oudheden (nº 6) Wiṣṇu noemt,[1] heeft in de achterste rechterhand het boveneinde van een afgebroken knots. Naast den god staan twee vrouwen, die Leemans Laksmi en Satiavana noemt. De laatste naam is eene verbastering van Satyabhāmā (in het inventarisstuk staat: Satiavama). Als dit juist is, moet de andere vrouw Rukmiṇī en het hoofdbeeld Kṛṣṇa voorstellen.

Bij de bronzen Wiṣnu-beelden wordt deze god gewoonlijk met Garuḍa voor op het voetstuk voorgesteld. Garuḍa heeft daarbij de gedaante van een gevleugelden man met vogelsnavel.

Behalve deze gewone Wiṣṇu-beelden (ten getale van vijf, waarvan drie met Garuḍa) bezit 's Rijks Ethnogr. Museum sedert November 1907 ook nog drie awatāra's van Wiṣṇu, die daar tot nu toe ontbraken, n.l. den Matsyāwatāra, waarbij Wiṣṇu met menschenlichaam, dat in een vischstaart uitloopt, voorgesteld wordt, evenals op plaat 5, fig. 2 van Coleman's Mythology of the Hindus; den Warāhāwatāra, waarbij hij als een man met een everzwijnkop, met den çangkha, lotus, gadā en cakra als attributen, op Hiraṇyākṣa's buik staat, evenals plaat 7, fig. 1 van Coleman's boven aangehaald werk en als het steenen beeld nº 21*a* in Batavia (Not. Bat. Gen. XXX, bijlage XIX). Ten slotte de Narasinghāwatāra, die met het oog op den boven medegedeelden mantra voor ons het meeste belang heeft.

Dit laatste beeld (Serie 1630/31) is eene voorstelling van een zittenden vierarmigen man met leeuwenkop, die bezig is met zijne nagels de borst en buik van Hiraṇyakaçipu, die op zijn schoot ligt, te verscheuren. Ook het Bataviaasch Genootschap bezit van dezen vierden awatāra van Wiṣṇu een bronzen en twee steenen beelden, resp. nº 491*a*, 21 en 21*a* (Not. Bat. Gen. XXVIII, pag. LXVIII en XXXI, bijlage XVIII). In deze Javaansche beelden nu, zoowel als in eene Indisch, afgebeeld bij Coleman, l. c. plaat 8, figuur 1, wordt Narasingha geheel ongewapend voorgesteld. Op eene andere plaats echter, n.l. in de Milloué's Petit guide illustré au musée Guimet (Paris, 1894, pag. 17) wordt Narasingha zesarmig afgebeeld, o. a. met den çangkha als attribuut. Aan eene dergelijke voorstelling, doch met meer attributen, moet de mantra Narasinghāyudha beantwoorden. Er bestaat

[1] Thans is dit beeld geïnventariseerd als Serie 1403/1859.

hier dus tusschen de teksten en de beelden zeer weinig overeenstemming.

Evenzoo is het gesteld met de Garuḍa-voorstellingen, vergeleken met den mantra Garuḍeya. Van het voorkomen der oude Javaansche Garuḍa-beelden kan men door de raadpleging der platen 8—11 achter de verhandeling van dr. Brandes over »De verzameling gouden godenbeelden, gevonden in het gehucht Gĕmoeroeh bij Wanasaba« (Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk. XLVII, pag. 552—577) zich een duidelijk denkbeeld vormen. Daaruit blijkt, dat hij nergens met drie oogen of met vier armen voorgesteld wordt, zooals in den Garuḍeya mantra.

Wat de kleuren betreft, hierbij moet men zich bepalen tot de vergelijking der Balische houten beelden, die Wiṣṇu op Garuḍa voorstellen. Bij de nieuwere beelden, die 's Rijks Ethn. Museum hiervan bezit, o. a. die welke in September 1907 ten toon gesteld waren, [1] beantwoordt geen enkele kleur aan die, welke de mantra voorschrijft, doch bij een oud beeld, uit het Kabinet van zeldzaamheden (Serie 360/7224) wordt Garuḍa werkelijk met een zwart gelaat voorgesteld, zooals de mantra zegt: hirĕng warṇa ning muka. Misschien is dit nog een overblijfsel van de oude traditie.

De conclusie, waartoe wij komen, is deze: de Javaansche Wiṣṇuïeten plachten vóór het eten den mantra Garuḍeya te reciteeren, in de meening, dat de aanroeping van den vijand der slangen voor hen een talisman zou zijn tegen vergif, zoo dit met de spijzen vermengd was. Voordat zij ten strijde trokken, reciteerden zij den mantra Narasinghāyudha, in de hoop, dat de wapens, die daarin genoemd werden, hunne vijanden zouden verslaan. Tusschen de wijze van voorstelling van Narasingha en Garuḍa in die mantra's en in de steenen, bronzen en houten beelden, voor zoover wij die kennen, bestaat echter geen overeenkomst.

[1] Dr. H. H. Juynboll, Gids Tentoonst. v. voorwerpen uit Bali, pag. 28, n° 186 en 187. Zie ook de daar aangehaalde werken van Pleyte (Indonesian Art), Meyer (Alterthümer) en de Milloué (Cat. Mus. Guimet).

EENE BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER REGEERINGS-REGLEMENTEN VAN NED.-INDIË

DOOR

P. H. VAN DER KEMP.

In 1848 werd te Batavia ter Landsdrukkerij uitgegeven eene „Verzameling van Instructien, Ordonnancien en Reglementen voor de Regering van Nederlandsch Indië, vastgesteld in de jaren 1609, 1617, 1632, 1650, 1807, 1815, 1818, 1827, 1830 en 1836, met de ontwerpen der Staats-Commissie van 1803 en Historische aanteekeningen". Deze voor de geschiedenis van het staatsrecht onzer Oost-Indische koloniën hoogst belangrijke stukken waren bezorgd door M^r^. P. Mijer. Niet het minst verdienstelijk was de openbaarmaking van het rapport der Staatscommissie van 1803 met de uit die consideratiën voortvloeiende bijlagen, waaronder het ontwerp-Charter.

Dan echter stuiten wij op eenige hiaten.

Het stuk van 1803 is niet bij ontwerp gebleven, maar door het Staatsbewind vastgesteld den 27^en^ September 1804, al is het nooit in werking getreden.

Vervolgens is d.d. 27 Januari 1806 een *Regeerings-Reglement* vastgesteld door den Raadpensionaris Schimmelpenninck; dit stuk, dat mede nooit in werking kwam, is eene belangrijke schakel in de reeks; niet alleen wegens den naam, maar speciaal omdat het Reglement van '15 zich meer aansluit bij dat van '06 dan bij het Charter van '04, zoodat de mededeeling in de *Handleiding* van den hoogleeraar De Louter (5^e^. druk, 1904), dat het Reglement van '15 was „grootendeels geschoeid op het ontwerp-charter van 1804", in tweeërlei opzicht voor tegenspraak vatbaar schijnt.

In een artikel van dit tijdschrift, Nieuwe volgreeks, 1864, 8^e^ deel, is door den heer D. W. Schiff „De koloniale politiek onder den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck" (bl. 377 v.v.) op zeer verdienstelijke wijze kortelijk uiteengezet en dit opstel door hem verrijkt met in extenso terug te geven wat aan de verzameling-Mijer ontbrak,

namelijk: het Regeeringsreglement van 1806 met tal van andere voor de kennis van het tijdvak gewichtige stukken. In zekeren zin is ook dit Reglement van 1806 belangrijker dan de door Mr. Mijer openbaar gemaakte stukken van 1807, zijnde slechts de bij Koninklijk Besluit van 9 Februari 1807 vastgestelde Instructie voor den Gouverneur-Generaal, zoomede voor den Gouverneur-Generaal en de Raden van Indiën. Het Reglement van '06 is na de verschijning in 1865, — tenminste van dat jaar is Schiff's Bijdrage gedagteekend, ofschoon het Bijdragen-deel het jaartal 1864 draagt — opgenomen in het nuttige boek van Mr. G. J. Grashuis: „De Regeerings-Reglementen van Nederlandsch-Indië benevens het Charter van Nederburgh".

Maar is dan, nadat de stukken van 1806—1807 door het verlies onzer koloniën in onbruik geraakt waren, het Regeerings-Reglement van 1815 zonder voorafgaande gezette beschouwingen tot stand gekomen?

De ontkennende beantwoording dier vraag geeft de stof voor deze bijdrage, welke alzoo kan beschouwd worden als een vervolg op de bijdrage in dit Tijdschrift van 1864—1865.

's-Gravenhage, 6 Maart 1908.

Zeker zijnde van de ten slotte bij het Londensch tractaat van 13 Augustus 1814 ons gewaarborgde teruggave der koloniën, was reeds te voren te 's-Gravenhage dóor den Souvereinen vorst gevestigd een *Raad van Koophandel en Koloniën*, waarvan de provisioneele instructie werd vastgesteld bij souverein besluit van 25 Juni 1814, N°. 66, een stuk dat men afgedrukt kan vinden in het Tijdschrift van Ned.-Indië 1854, dl. II, bl. 317. Aan die vaststelling was een besluit van 6 April 1814 voorafgegaan, houdende de instelling van den Raad met negen leden. Het traktement was f 4000 's jaars; dat van den secretaris werd gesteld op f 3000.

De namen der leden waren:

J. Goldberg;
P. van IJzendoorn;
J. P. Scholten van Aschat;
J. C. van der Kemp;
W. G. van de Poll;
M. J. Macaré;
J. A. de Mist;
J. Bourcourd; en
D. F. Schas.
Secretaris A. N. Mooyaart.

Aan dit college nu werd opgedragen een Regeerings-Reglement te ontwerpen en wel ten gevolge van een aan den departementschef van Koophandel en Koloniën, toen nog geheeten „Secretaris van Staat", gerichte Kabinetsorder van den Souvereinen vorst luidende aldus:

N°. 5. Bij de Raad van Kophandel en Coloniën zal worden in overweging genomen:

1° Welke inrigting van het Coloniaal Bestuur der Oost Indische volkplantingen de verkiezelijkste is en door Ons zoude moeten worden gearresteerd.

2° Welke Provizioneele voorschriften omtrent het stuk van den Handel op de volkplantingen aan den Gouverneur-Generaal zouden behooren te worden medegegeven, en hoe dezelver producten ten meesten voordeele van den Staat moeten worden gerealiseerd?

Wij verlangen dat daarbij worden in het oog gehouden het in 1803 ontworpene charter, de nadere bepalingen bij gelegenheid der zending van den heer *Elout* gemaakt, en de belangrijke instellingen gedurende het Bewind van den heer Daendels tot stand gekomen.

En daar deze materie sedert lang een voorwerp van de overdenkingen, en deze arbeid van vele Leden van gemelde Raad geweest is, vertrouwen wij dat deszelfs deliberatiën spoedig tot een vruchtbaar einde zullen kunnen worden gebracht en het begeerd advis, nog in den loop dezer maand zal opgemaakt en ingediend worden.

Laken, den 1en September 1814.

Willem.

Uit deze opdracht is voortgevloeid 's Raads advies van 21 October 1814. Mij dunkt dat dit stuk evenzeer openbaarmaking verdient als de *Consideratiën* van 1803. Daarom laat ik het hier volgen; slechts op enkele plaatsen geef ik in noten eenige ophelderende aanteekeningen. Het bij het advies gevoegde ontwerp werd geenszins ongewijzigd aangenomen. Opmerkelijk is reeds de afwijking bij den aanvang en wel met het oog op hetgeen eerlang te doen zal zijn over de verhouding tusschen den verantwoordelijken Minister en den Gouverneur-Generaal. Volgens art. 2 van het Ontwerp was namelijk de „Hoge-Regering van Indië" [Gouv. Gen. en vier Raden] „aan onzen *Secretaris van Staat voor de zaken van Koophandel en Koloniën* rekening en verantwoording schuldig van alle hare verrigtingen";

was de Landvoogd „aan gemelden Secretaris van Staat ondergeschikt en verantwoordelijk"; waren de Hooge Regeering van Nederlandsch-Indië en de Landvoogd „gehouden te gehoorzamen, te executeren en te doen executeren alle zoodanige orders, als door voornoemden Secretaris van Staat op onze autorisatie" werden gegeven. — Ware dit alles zoo vastgesteld, dan zou eerlang de Gouv. Gen. Van der Capellen niet op eene hoogst onverstandige wijze zijn gestruikeld over zijn onafwijsbaren plicht tot verantwoordelijkheid aan den Minister en zou de minister Elout voor de pijnlijke taak zijn bewaard gebleven om in een fraai stuk den Koning uiteen te zetten, hoezeer zijn voormalige collega der Commissie-Generaal in dwaling verkeerde. Intusschen verving art. 2 van het Reglement van 1815 de hier zoo duidelijk gestelde verantwoordelijkheid van den Landvoogd aan den Minister, door dien aan den „Souverein".

's Raads advies werd vastgesteld in eene zitting van 18 October 1814, waaraan deelnamen de voorzitter Goldberg, zoomede Van IJzendoorn, Scholten, Van der Kemp, Van de Poll, De Mist, Bourcourd en Schas. Daarbij werd echter in de notulen op verzoek van Scholten aanteekening gehouden, „dat ofschoon Hij zoo wel in zijne betrekking van Rapporteur, als in die van Lid van den Raad, zich in het generaal met het zoo even gearresteerd Rapport heeft geconformeerd, Hij echter met opzigt tot het realiseren der producten met de Commissie tot de Indische zaken van den jare 1803 en op diezelve gronden van oordeel is, dat even zoo wel als omtrent de fijne speceryen wordt geproponeerd, ook de verkoop van koffij en peper, hier te Lande, en voor 's Lands rekening had behoren vòorgedragen te worden, met uitzondering alleen van enkele gevallen, waarin de hooge nood zulks onmogelijk maakt."

Het advies van den Raad van Koophandel en Koloniën, dat geleid heeft tot het Regeerings-Reglement van 1815:

's Hage, den 21 October 1814.

Ingevolge de Kabinets order van U. K. H., gegeven op het Huis te Laken 1° Septr dezes jaars 1814, hebben wij met al die aandacht, welke het gewigt der zake vorderde, de stukken vergeleken naar welke het U. K. H. behaagd heeft onze deliberatiën te verwijzen, om in overweging te nemen:

1° welke inrigtingen van het civiel bestuur der O. I. Bezittingen voor de verkieslijkste is te houden;

2° welke *provisionele* voorschriften nopens het stuk van den handel op die bezittingen aan Commissarissen-Generaal en Gouverneur-Generaal zouden behoren te worden medegegeven, en hoe hare produkten ten meesten voordeele van den Staat moeten worden gerealiseerd.

En het is in voldoening van Hoogst deszelfs geëerbiedigde bevelen, dat wij na gehouden conferentiën met den Heer Elout als een der door U. K. H. benoemde Commissarissen-Generaal, in overeenkomst en instemming zijner opiniën, de eer hebben het resultaat onzer bevindingen en gevoelens aan U. K. H. aan te bieden:

A Een Concept-Reglement, en de daar op gebouwde en voortspruitende Instructiën, als:

B. De Instructie voor Commissarissen-Generaal.

C. De Instructie voor den Gouv.-Generaal.

Wij hebben al aanstonds in navolging van het geen bij den voormaligen Raadpensionaris Schimmelpenninck is begrepen geworden, gemeend de benaming van *Reglement* boven die van *Charter* [1] te moeten verkiezen, ten einde, meer dan het denkbeeld van de laatste benaming schijnt toe te laten, aan U. K. H. voor te behouden, zoodanige veranderingen in de orde van Regering en het geheel beheer der Aziatische bezittingen, bij vervolg van tijd daar te stellen, als Hoogstdezelve in zijne wijsheid zal mogen nodig oordeelen.

Door het geen de gewezen Gouverneur-Generaal Daendels, bereids, in overeenstemming, zoo wel met het Charter als met het vorig Reglement [2], dadelijk heeft in werking en tot stand gebragt, zouden wij, gevoeglijk, verscheiden artikelen in de beide gemelde Staatsbesluiten vervat, hebben kunnen achterwegen laten, en welligt volstaan kunnen met blotelijk Commissarissen-Generaal tot de wederoprigting en instandhouding der bedoelde inrigtingen en verbeteringen te verwijzen, voor zoo verre zulks nog na de occupatie van het Engelsch Gouvernement doenlijk en raadzaam mogte voorkomen, niettemin eene deur open latende, om naar aanleiding van omstandigheden en bevind van zaken, gelijk ook onder de nodige precautiën, tot andere of betere maatregelen te kunnen overgaan, mits daar van doende rapport.

Dan, bij achterlating van zoodanige artikelen als boven bedoeld,

---

[1] Gelijk immers het ontwerp van 1803 genoemd was.
[2] Het hiervoren vermeld R. R. van 1806.

zou de inrigting van het Reglement, het welk toch tot den grondslag nopens het beleid van de regering enz. zal moeten verstrekken, deszelfs geheel of volledigheid verliezen, en wij hebben dus beter geoordeeld, alles wat daar toe dienen kan, immers zoo veel de hoofdtrekken aangaat, op nieuw eene plaats te geven.

Wij zullen de aandacht van U. K. H. niet vermoeijen met een vervelend narré, wegens de verschillende artikelen, welke bij derzelver overneming uit het vorig Charter en Reglement eenige nadere redactie, plaats-verschikking, aflating of bijvoeging behoefden; vermeenende meest aan de intentie van U. K. H. te zullen voldoen met ons bij dit Rapport ten aanzien van het Civiel en Justitieel Bestuur, den landbouw, den koophandel en de zeevaart slechts tot het hoofdzakelijke te bepalen.

Wat dat aangaat: Het Civiel Bestuur.

Wij hebben tot het formeren van een ligchaam uitmakende de Hooge Regering (art. 2) voorgedragen, voortaan te zullen bestaan in den Gouv. Gener[l] en vier Raden.

Wij hebben gemeend de positie van Raden extraordinair, hoe zeer van ouds plaats gehad hebbende, ter besparing van onnodige traktementen te kunnen achter wegen laten, kunnende altoos wanneer U. K. H. daartoe termen mogten vinden eenige buitengewone raden door Hoogstdezelve worden benoemd buiten bezwaar van de kas, even zoo als zulks bij den Raad van Staten plaats vind.

Ook hebben wij bij een afzonderlijk artikel (art. 8) bepaald, dat niet gelijk al meede bevorens plaats greep, en tot vele misbruiken leiden konde, eenig lid der Hoge Regering voortaan in eenig ander collegie zal vermogen te presideren of een administrative post of comptabel-ampt te bekleden.

Voorts hebben wij ten grondslage gelegd dat er zijn zal:

1° Eene administratie van Financiën en Domeinen (art. 31);

2° Een afzonderlijk oppertoezigt over de koffij-teelt (art. 33);

3° Eene administratie van de houtbosschen (ib);

4° Eene administratie van wegen en posterijen (ib);

5° Eene Generale Rekenkamer (art. 34);

6° Een Hoog Gerechtshof van Justitie (art. 51) [1].

Ten aanzien van de organisatie dier afzonderlijke administratiën, waren bij den gewezen Gouv. Genl Daendels de hoofddirectien van elk derzelve, in plaatse van aan collegien, gelijk bij vorig

[1] Art. 47 stelde in een *Hoog Geregtshof van Nederlandsch-Indië.*

Charter en Reglement was bepaald, aan enkele personen met aan dezelve ondergeschikte Hoofd- en minder administrateuren, opgedragen; hoezeer zoodanig eene inrigting ons toeschijnt meest met de tegenwoordige eenhoofdige Regeringsvorm over een te komen, en zich van den kant van meerder klem en vaardigheid, gelijk tevens ook van minder verdeeling of verzwakking in de verantwoordelijkheid aanprijst, hebben wij echter gemeend zulks alternatief te moeten stellen, om ook in deze aan C. C. G. G. eenige ruimte, naar bevind van zaken over te laten.

Wij hebben echter geoordeeld, dat de voormalige kostbare en weinig meer applicabele post van Directeur-Generaal, welke hoge ambtenaar ook tevens, ofschoon ten eene maal incompatibel, in de Hoge Regering pleegt sessie te hebben, behoort te blijven afgeschaft, gelijk zulks ook reeds bij het Charter en vorig Reglement was verstaan geworden.

Wat wijders de verdere verdelingen der onderscheide Lands Distrikten en derzelver afzonderlijke administratien aangaat, hoezeer de vernietiging van het voormalig afzonderlijk Gouvernement van Javas Noord-Oostkust, en de verdeeling in Landdrostambten, met derzelver onderdeelingen door gem. Gouv. Daendels tot stand gebragt, ons doelmatig is voorgekomen, zoo hebben wij ten dezen aanzien, naar het voorbeeld van het dikwerf gem. Charter en Reglement, als zijnde blotelijk administratief en voor vele wijzigingen ter bereiking van dezelfde doeleinden vatbaar, vermeend geene vaste bepalingen te dezen aanzien ten grondslage te moeten leggen, maar veilig zulks aan de thans benoemde C. C. G. G. naar bevind van zaken te kunnen overlaten.

Er blijft nog overig te remarqueeren, dat hoezeer in het vorig Charter en Reglement de koophandel aan de twee onderste klassen van ambtenaren even als aan alle andere vrijburgers, werd toegelaten, dit punt namelijk, of die vrijheid niet behoorde geëxtendeerd te worden tot alle klassen van ambtenaren, dan wel of het niet meer geraden ware alle ambtenaren zonder onderscheid, van zoodanigen handel uit te sluiten, breedvoerig is behandeld geworden, en dat na rijp beraad de Raad gemeend heeft tot het laatste alternatief te moeten verstaan.

Te meer daar het te voorzien is, dat de commercianten hier te Lande zich gedisponeerd vindende op de aziatische bezittingen handel te drijven, ook bedacht zullen zijn, hunne agenten, die zich tot dat einde aldaar vestigen zullen, derwaarts te zenden en dat er

derhalven geen vrees zijn kan, dat er een genoegzaam aantal vrijburgers tot den handel geschikt zich weldra op Batavia zullen bevinden, terwijl den handel aan ambtenaren toe te staan, aan te veel inconvenienten en misbruiken onderhevig zoude zijn.

En nu overgaande tot de *Justitie.*

Hoe gewigtig en hoogst belangrijk het point de rechtsoeffening in s' Lands Aziatische bezittingen ook zijn moge, hebben wij ons echter minder verlegen gevonden, daar omtrend met eene volkomene gerustheid U. K. H. een plan aan te bieden, het welk aan C. C. G. G., en verder aan de Hoge Regering in Indië, tot eene gepaste leidraad zal kunnen dienen, om in die afgelegene gewesten eene prompte en goede wijze van rechtspleging òf in te voeren, òf verder te beschaven en te consolideeren.

De hoofdtrekken doch waren daar van met de grootste zorgvuldigheid reeds in den jare 1803 ontworpen, door de hier boven meermalen genoemde Commissie tot de O. I. Zaken, onder welke zich bekwame Staatsmannen en Rechtsgeleerden, en daar onder wijlen den Heer Nederburgh, der plaatselijke omstandigheden daarboven ten vollen kundig, bevonden.

En de leden dezer Commissie, zich, in een zoo teder point noch niet genoeg op eigene bekwaamheid en ondervinding verlatende, verklaren (pag. 60 van hun rapport) »dat zij daar bij gebruik gemaakt hebben van de doorwrochte kunde van twee voorname rechtsgeleerden binnen de Residentieplaats, welke ten hare verzoeke, en ter liefde van het Vaderland, aan hun wel hadden willen mededeelen derzelver gevoelens over de ontwerpen der commissie tot verbetering van het Justitiewezen in Indië"[1].

Het Staats Bewind van dien tijd onder welker Leden zich al mede veele bekwame mannen en kundige Rechtsgeleerden bevonden, heeft met eenige veranderingen, voornamentlijk met weglating van het geen door de Commissie ten opzigte der militaire krijgsraden was voorgesteld, het Concept dier Commissie meestal woordelijk overgenomen, en gevolgd in het Charter voor de Aziatische Be-

[1] Ik heb te vergeefs in de Verz.-Mijer naar deze woorden in de Consideratiën van 1803 gezocht. Wel lees ik op bl. 202 over de noodzakelijkheid om de Justitie „eene wezenlijke en grondige verbetering" te doen ondergaan, deze woorden: „Het diep gevoel der hoge noodzakelijkheid van zoodanige verbetering noopte ons, na attente overweging, om twee onzer Mede-leden te verzoeken, dit stuk opzettelijk te onderzoeken, en ons derzelver consideratiën daar over mede te deelen; hier aan voldeeden zij, den 15[en] Februari ll. bij eene uitgewerkte Memorie . . . ."

zittingen, gearresteerd bij deszelfs Besluit van den 27 September 1804.

De toenmalige tijdsomstandigheden, de invoering der Regeringsvorm in voege dezelve bij opgedagt Charter was voorgesteld, buiten executie gehouden hebbende, maakt het voor ons eene zoo veel te sterkere geruststelling, wanneer wij, bij confrontatie van het bij den gewezen Raadpensionaris Schimmelpenninck op den 27 Januarij 1806 gearresteerd *Reglement op het beleid van de Regering en het Justitiewezen in de Aziatische Bezittingen enz. enz.* met de beide hier voren gementioneerde staats-stukken, dezelve, wat het justitieele betreft, meest al woordelijk, immers met zeer weinige, en voor de hoofdzaak geene belangrijke veranderingen bij dit Reglement zagen overgenomen.

De artikelen bij het ontwerp der Commissie van 1803 voorkomende omtrent de militaire krijgsraden, welke bij het Charter van het Staatsbewind waren weggelaten, zijn bij ons concept wederom op derzelver plaats ingebragt [1] en de genoeg bekende Rechtskunde van den Heer Schimmelpenninck zelve, gevoegd bij die van vele Leden van den toenmaligen Aziatischen Raad, tot het redigeren van dit Reglement gecommitteerd geweest, en van den Heer Elout, die nevens den Heer Grasveld tot de invoering daar van was gedesigneerd, en met welken deswegens verscheide preparatoire besognes gehouden waren, moet, naar ons inzien, alle huivering wegnemen, dat dit belangrijk point niet met de meeste bedaardheid, en door de kundigste mannen van ons vaderland in het vak van Rechtspleging aan alle kanten zou zijn bezien, en nu, door eenige jaren nadenkens, als het ware ten vollen begroeid, niet met gerustheid aan U. K. H, ter aanneming en vaststelling zou mogen worden aangeboden.

De Gouv[r]. Gen[l]. Daendels, voor een groot gedeelte het Justitiewezen op het eiland Java ook op den voet van dit Reglement georganiseerd hebbende, terwijl de door den oorlog gestremde communicatie met Europa en de buitenkantoren in Azia, de geheele invoering daar van, ook door gebrek van genoegzame geschikte sujetten, als toen ondoenlijk maakte, blijft het thans alleen onzeker, in hoe verre het Engelsch Gouvernement, na de in bezit neming van s' Lands Aziatische Bezittingen, de reeds ingevoerde gedeelten van dit nieuwe systema van Rechtspleging geconserveerd, dan wel

[1] Zie de artt. 74 vv. van het. R. R. van 1815.

vernietigd, veranderd, of na de Engelsche wijze van Rechtsbehandeling verbogen hebben.

Deze onzekerheid voor oogen houdende, hebben wij met behoud van het zaaklijke van de hier boven gementioneerde stukken, over het geheel genomen, echter getragt doorgaans bij het hiernevens gevoegd concept zoodanige woorden te bezigen, welke door eene mindere bepaalde omschrijving, zoo wel op de conservatie van de reeds in werking zijnde, als op de invoering van noch niet in werking gebragte, of intusschen weder veranderde gedeelten, van het U. K. H. hier bij aangeboden Concept, gelijklijk van toepassing zijn konden en daar door als van zelve eene strekking hebben, om voor te komen, dat U. K. H. door te veel bepaalde en eenmaal vooruit gegevene orders of instructien zich zoude behoeven terug te houden, om na dat de berigten der uittezenden C. C. G. G. op plaatselijke en personeele ondervinding van den tegenwoordigen stand van zaken gegrond, U. K. H. zullen zijn aangeboden, als dan zoodanige meer volledige en praecise bevelen en instructien te kunnen geven, als U. K. H. in der tijd ten beste van s' Lands Aziatische Bezittingen zal oordeelen te behoren.

Eenige weinige meest al woordelijke veranderingen, welke de thans aangenome gelukkige constitutie van het moederland, onder U. K. H. Souvereine Regering noodzakelijk maakte, gevoegd bij eenige verschikkingen van volzinnen, of zamenvoeging van, naar ons inzien, bij elkander passende, doch bij de hier boven aangehaalde Staatsstukken meer verspreidde bepalingen verdienen naauwlijks eenige plaatselijke aanwijzing en kunnen allen, zoo wij ons niet bedriegen, dienen tot gevoeglijker rangschikking, en beter overzigt van het geheel.

Wij mogen echter U. K. H. niet verbergen, dat wij gemeend hebben ons de volgende meer zaaklijke veranderingen te mogen veroorloven.

Het requisit bij art. 59 van het Charter van den 27 September 1804 en bij art. 51 van het Reglement van den 27 Januarij 1806 gevorderd, dat de Hoge ambtenaren, daar bij genoemd [1], wanneer die in eene van s' Lands volkplantingen mogten geboren zijn, als dan van *Europeesche* ouders moeten geboren zijn, is door ons weggelaten, daar het onzes inziens eene onbillijke uitsluiting zijn zoude van de descendenten van Europeesche Familien, die zich vastlijk

[1] Namelijk de President en de 10 leden van het „nieuw Hoog Geregtshof voor Bataafsch Indiën", volgens de artt. 58 en 59 van het Charter

meter woon in eene van s' Lands buitenlandsche Bezittingen hebben geëtablisseerd, dat hunne kleinzonen en verdere afstammelingen aldaar geboren, tot geene van de daar bij uitgedrukte ambten zouden verkiesbaar zijn, wanneer zij anders ook aan alle de overige vereischten der wet voldeden, **alleen** om dat, na hunnen eersten *Europeeschen* stamvader, alle de volgende generatien dan van *Coloniale*, en niet meer van *Europeesche* ouderen afkomstig waren. Dit zou eene anders, zoo wenschelijke, vermeerdering van beschaafde en vermogende Familien in de volkplantingen eerder ontmoedigen en in den weg staan, dan bevorderen.

Bij art. 60 en 52 der beide voorschreve stukken hebben wij door het weglaten van het woord *commissien* [1] het slot van dat art. zoodanig veranderd, dat het aan den Gouv. Gen[l]. onverlet blijft de leden of ministers van het Hoog Gerechtshof soms tot eene zeer nuttige temporaire commissie ook van justitieelen aart te kunnen gebruiken, en dat dezelve ook bij wege van promotie of verwisseling ten allen tijde tot andere posten zouden kunnen worden bevorderd.

De bij art. 61 en 53 respective gestelde poenaliteit tegens zoodanige leden, welke binnen de eerstkomende tien jaren van hun Lidschap in het Hoog Gerechtshof renuntieeren, en derzelver demissie uit het zelve vragen en obteneren, om dan ook zoodanige Colonie dadelijk te *moeten* ruimen, en met of tegen hunnen wil te *moeten* repatrieeren, is ons voorgekomen te zijn ongepast, en zonder eenig blijkbaar nut.

Het is toch op zich zelve geen misdaad, van een ambt te renuntieeren, en het schijnt reeds poenaliteit genoeg te zijn, door zoodanige praemature demissie alle uitzigt op pensioen te verliezen, zonder daar te boven tot eene gedwongene verhuizing, in effecte met een politiek bannissement gelijk staande, te worden genoodzaakt.

Het is naar onze denkbeelden zelfs schadelijk voor de Colonien, de verhuizingen te zeer te faciliteeren, wanneer geene dringende redenen van slegt gedrag of vreze van te stigten volksberoerten, of diergelijke daartoe volstrektelijk noodzaken. — Om deze bedenkingen hebben wij dit gedwongen vertrek uit de Kolonie van een Lid van het Gerechtshof, dat deszelfs ambt heeft geresigneerd, weggelaten.

De bepalingen bij art. 58 van het Reglement van 1806 zijn ons toegeschenen aanleiding te geven tot eene vermenging van magt.

[1] Dat President en Leden van hetHoog gerechtshof geene andere bedieningen enz. mochten bekleeden, en „tot geenerlei andere Bedieningen of Commissiën in Indië" worden benoemd: art 60 Charter.

Wij hebben daarom eene zoodanige bepaling nopens het voorstellen van maatregelen tot verbetering der gebreken in de Justitie ingelicht, welke de grensscheiding tusschen het Gerechtshof en de Hoge Regering duidelijk aanwees, gelijk uit het 60 art. van het door ons ontworpen Reglement blijkbaar is. [1]

Het *Fiat* van den Gouv. Gen[l]. op Doodvonnissen het welk bij de meergem. Staatsstukken 73 en 64 respective alleen tot de Rechtbanken op Java bepaald was, hebben wij gemeend tot alle de subalterne Rechtbanken ook op de buiten etablissementen te moeten uitstrekken.

Wij erkennen wel dat daar door de gevangenhouding der Delinquanten soms zeer lange kan worden gerekt, en derzelver straf, aldus tegen de letter der wet, en tegen de intentie des Rechters kan worden verzwaard, en dat ook in enkelde zeer zeldzame gevallen van oproer, of publiek geweld, eene prompte doodstraf, zijne groote nuttigheid hebben kan. Edoch de weinige bekommering voor zulke buitengewone gevallen, in welke doch alle wetten zwijgen, en waar in de tegenwoordigheid van Geest van den Hoofdgebieder doorgaans alles beslist, gevoegd bij de waarschijnlijkheid dat de uitoeffening van het Recht op deze buiten kantoren doorgaans aan minder kundige handen zal moeten worden toevertrouwd, dat ook in zulke klijne maatschappijen, driften, wraaknemingen, of eigen belang eerder te vrezen zijn, dan bij eene grotere massa van Inwoneren, en dat in allen gevalle de dadelijke executie van een doodvonnis, den gecondemneerden, op een der Buitenkantoren den weg tot het verzoeken, en soms obtineren van surcheance, of van gratie of pardon, onherroepelijk zoude afsnijden, waar door zijn lot oneindig boven dat van een Ingezeten van Java zou worden verergerd, en dat eindelijk de mogelijke conservatie van *eens* menschen leven, tegen alle bedenkingen ter contrarie, bij ons het overwigt houdt: zoo hebben alle deze redenen te zamen genomen ons overgehaald om ook de executie van Doodvonnissen bij de subalterne Rechtbanken *buiten* Java uitgesproken, aan het Fiat van den Gouv[r]. Gen[l]. te onderwerpen.

Wij hebben verkozen geene plaatsen tot het op dezelve te formeren subalterne Rechtbanken te specificeeren, gelijk zulks bij de 84 en 74 artik. der dikwerf aangehaalde Staatsstukken geschied is; daar de tijds omstandigheden meermalen eene verandering in het

[1] Geworden art. 56.

bezit derzelve zouden kunnen te weeg brengen, of het gering getal van overgeblevene Inwoneren bij sommige, het aan den gang houden van eene afzonderlijke Rechtbank genoegzaam onmogelijk, of immers onnuttig zou kunnen maken.

Algemeene bewoordingen, die de executie van alle gewone gevallen, het minst belemmeren, schijnen ons toe het eigenaartige van een Reglement van Regering te moeten uitmaken, en dan al het overige, naar de bijzondere Instructien te verwijzen.

Bij het art., rakende de *advocaten-adviseurs* (art. 85 en 75) hebben wij gemeend het voor dezelve zoo bezwaarlijk, en in de gevolgen voor s' lands kasse zoo kostbaar verbod: *van het waarnemen van andere bedieningen ofte drijven van handel enz.* te moeten wegnemen. Want behalven dat ons vaderland zelve duizenden voorbeelden opleverd, dat in de zwaarste gevallen, ook *decisoire* advysen, zelfs over leven en dood, door Rechtsgeleerden, te gelijk aanzienlijke ambten bekledende, gegeven worden, schijnt het ons bijna onmogelijk toe, dat men eenigzins bekwame sujetten, de pleitbalien alhier reeds met succes eenige jaren hebbende gefrequenteerd, zal kunnen overhalen, om hunne reeds gevestigde praktijk en alle hoop op aanzienlijke eerambten in het Vaderland vaarwel te zeggen, en alleen op de toezegging van een goed tractement, hun leven op zulke afgelegene etablissementen te gaan wagen of in het duister te verslijten; hoe groot zou zulk een tractement wel behooren op te lopen, om eene redelijke schadeloosstelling voor zoo vele opofferingen te kunnen uitmaken?

En zouden niet ook deze advocaten-adviseurs, nadat zij door eenige jaren verblijf en oeffening der Lands Zaken aldaar zijn kundig gewórden, met vrugt tot nuttige en winstgevende bedieningen, *met de Justitie in geene betrekking staande* kunnen en mogen worden benoemd, behoudens derzelver bevoegdheid en verpligting, om desgevraagd, echter in zaken van belang, de subalterne Rechtbanken te dienen van derzelver advyzen?

De Landbouw.

Wat deze aanbetreft, hoezeer ten aanzien van een liberaalder stelsel van culture dan de verpligte of geforceerde leverancien, de argumenten van den Gouv. Daendels, tegen het geen den gewezen Raadpensionaris Schimmelpenninck bij geheime instructie, slechts als middel heeft voorgesteld, onvoldoende voorkomen, om het stelsel zelven te bestrijden; en de begunstigers van een vrijer stelsel nimmer bedoeld hebben eene oogenblikkelijke omwenteling in de verouderde

gewoonten der Javanen aan te raden, maar integendeel, met langzame schreden, bij wijze van proefneming, in zommige distrikten, ten voorbeelde van anderen, en niet dan met overleg van de meest verstandige onder de Inlandsche Regenten, zoodanig stelsel van vrijer cultuur voor te bereiden en in te voeren, als meest overeenkomt met de aloudste instellingen, namelijk die der contingenten, (bestaande in een gedeelte, bij wijze van tienden aan den Heer te leveren) hebben wij geoordeeld, dat het thans ontijdig was, dit onderwerp breedvoerig te bediscutieeren, de keuze toch nopens de personen door U. K. H. tot de hoge posten van C. C. G. G. benoemd, maken het min noodzakelijk, zelfs onraadzaam hier omtrend eenige bepalingen te maken; te meer daar het Engelsch Gouvernement, gedurende deszelfs occupatie, welligt de verdedigers van een liberaalder stelsel kunnen zijn voor uit geloopen, en het des nog onzeker is, wat wenschelijk zal zijn, van het geen reeds is geschied te behouden of te veranderen. Wij hebben des gemeend te kunnen volstaan met ten dezen aanzien ons te bepalen tot het plaatsen der art. 81, 82 en 83. [1]

Koophandel.

Zoodra het Land gemeend had de possessien der O. I. Comp. te moeten aan zich trekken en het geexpireerde octrooy niet meer van den uitsluitenden handel op dezelve te moeten vernieuwen, keerde alles weder in den boezem van den algemeenen handel terug, zoo lang immers geene daad van oppermagt eene nieuwe beperking op de algemeene vrijheid daar stelde. Dit nu konde van eene wijze en rechtmatige Regering, zonder overwegende redenen van noodzakelijkheid of van het algemeene goede, niet worden verwagt. Inderdaad, werd ook de handel, niet slechts van haven tot haven in de Indische vaarwateren, de Moluccos uitgezonderd, maar ook van hier op Batavia en terug bij publicatie van 1° Maart 1803, vrijgesteld, met uitzondering nogtans van de peper en koffij benevens de fijne specerijen, onder welke laatste verstaan worden, de nagelen en de muscaatnoten met derzelver schil of foelie.

Nog gewoon aan de uitsluitende verkopingen van de Comp. met derzelver gepaarde gaande aloude periodique tijds bepalingen of tusschen vakken van stilstand, scheen men zich, destijds, noch niet los te kunnen maken van het denkbeeld als of zulks even zoo noodzakelijk voor de peper en koffij, dan wel voor de fijnere spece-

---

[1] Geworden de artt. 78, 79 en 80

rijen, alzoo behoorde. Men zag voorbij, dat zoodanige uitsluitende en periodique verkopingen nuttig of zelfs noodzakelijk kunnen zijn, in zoodanige artikelen, als welke de Staat uitsluitend van andere natien bezit, gelijk als nog, grotendeels, de fijne specerijen kunnen beschouwd worden, en daar bij van een bepaald debiet zijn; maar dat de peper, welke ook elders wordt gevonden, en de koffij, welke van veelerlei oorden, in het bijzonder van de W. Indie wordt aangebragt, en genoegzaam een onbepaald en altijd toenemend debiet heeft, deze beide nl. het karaktermatige van artikelen tot monopolie geschikt, ten eenemale kwamen te ontbreken.

Waar bij nog inzonderheid dient aangemerkt, dat de gezegde openzetting van den vrijen handel, wanneer daar bij uitgezonderd bleef de peper en de koffij, zoodanige eene vrij verklaring van handel in der daad, niets betekende, maar veel eer de verwachting van den algemeenen handel opgebeurd, en op de Aziatische Bezittingen aangemoedigd te zien, geheel te leur stelde. Men had het voorname voedsel van een zoodanigen vrijen handel terug gehouden.

Geene aanmoediging kon er zijn, om benodigdheden van hier naar Batavia enz. uit te voeren, zonder vooruitzigt tevens, van met volle ladingen weder te kunnen te huis varen.

Dit nu konde niet met de Javasche suiker, welke de vracht niet verdragen kan, en slechts tot onderlaag, in plaats van ballast wordt medegevoerd, en van eenige verdere kleinigheden, geschieden.

Deze en meer andere consideratien, welke men nog daar bij zoude kunnen voegen, schijnen dan ook veroorzaakt te hebben, dat bij de latere Staats Besluiten van twee elkander opgevolgde Regeringen, blijkens het gearresteerde Charter bij het Staatsbewind, art. 96, en het Reglement van den Raadpensionares Schimmelpenninck, art. 89, de peper en koffij niet meer onder de uitsluiting van den vrijen handel zijn begrepen gebleven.

De langdurige stremming van de vaart met eigen vlag, is dan ook te houden voor de eenige oorzaak, waarom niet openlijk, met intrekking of liever uitbreiding van voormelde publicatie, deze meerdere vrijheid van handel den volke is aangekondigd geworden. Intusschen is deze vrije vaart, gedurende den oorlog, door Amerikaansche vlag, tot op de uitbarsting van de Amerikaansche onlusten met Engeland, alzoo onafgebroken uitgeoeffend gebleven, gelijk nu door de allezins gezegende ommekeer van zaken, met Hollandsche vlag zal kunnen ondernomen en voortgezet worden.

Wij hebben dan ook gemeend, op het voetspoor der hier gemelde

Staats Besluiten geene veranderingen of nadere bepalingen, ten dezen aanzien te moeten voordragen.

Wij hebben, echter, almede volgens rigtsnoer van gezegde Staatsstukken eene deur opengelaten (art. 65 [1]) om zoodanige produkten, als welke op de Indische markt onverkocht mogte overblijven, te kunnen te huis varen, om het zij door het Gouvernement zelf, of in commissie, benevens de specerijen te kunnen worden te gelde gemaakt.

De Zeevaart.

Behalve wat reeds boven gezegd is, hebben wij ten dezen aanzien nog aan te merken, dat wij gemeend hebben al de artikelen welke de onderscheidene gevallen derzelver bepalen zonder eenige zakelijke veranderingen uit de evengemelde stukken te moeten overnemen.

Haast zouden wij niet geschroomd hebben zelfs de vrije vaart tot op de Moluccos uit te strekken.

De tijd nadert en schijnt nabij, van de voorspelling vervuld te zien, welke oudtijds de schrijver die voor den Raad Pensionaris *Joan de Wit* de pen voerde, heeft te boek gezet, „dat de Hollanders niet altijd meester van het monopolie der specerijen blijven zouden".

In der daad, zijn de kruidnagelen reeds lang naar Cayenne, en in deze latere dagen in de Engelsche Bezittingen op Sumatra en Bengalen overgevoerd; en ofschoon de qualiteit der bijzoorten minder zijn moge, de vermenigvuldiging van deze, moet ook het vertier der echte zoort krachtdadig aandoen en het vruchtbaar Ambon zal welhaast aan de uitbreiding der cultuur van nog andere rijke voortbrengselen kunnen dienstbaar zijn.

Het monopolie van de muscaat noot op Banda kan niettemin behouden blijven. Trouwens des zelfs noodlot hoezeer dezelfde vrucht op het eiland *Diemen* in de Botanybay zeer welig wast, schijnt nog in een ver verschiet verwijderd.

Dan wij achten dat de beslissing van dit object geene verhaasting nodig heeft, om niet alles gelijk te omvatten. En zoo vertrouwen wij dan ook hiermede dezen onzen taak te hebben voleindigd.

Ten slotte moeten wij U. K. H. doen opmerken, dat wij doorgaans, maar bovenal in de Instructie voor C. C. G. G. getracht hebben,

[1] Ik vermoed, dat bedoeld werd art. 85, geworden art. 82. Het vermeld art. 65, correspondeert met art. 61 van het Reglement van 1815 en handelt over „quaestiën, rakende buiten en prijzen".

zoodanige algemeene en voor alle mogelijke gevallen toepasselijke voorschriften te brengen als ons geschikt zijn voorgekomen al die zwarigheden te prevenieren, welke naar ons inzien onafscheidelijk zijn van het geven van al te bepaalde Instructien op zulke onmeetelijke afstanden, waar niet telkens en op alle punten, soms van dringenden aard s'Vorsten wil kan worden gevraagd of ingewagt, en waar vele tusschengekomen omstandigheden de situatie van zaken tusschen het moment van het alhier arresteren van zoodanige Instructien, en den ogenblik dat die op de plaats zelve moeten worden in werking gebragt geheel en al hebben kunnen veranderen.

Alles toch komt aan op de talenten, den goeden wil, en de gepaste voorzigtigheid door ernst gerugsteund van hen die in de benoeming tot C. C. G. G. van wegens U. K. H. voor Nederlandsch Indie, met Hoogst deszelfs vertrouwen vereerd zijn, en dat zij van overigens de nodige ruimte hebben, om U. K. H. vaderlijke en wijze bedoelingen *in het Reglement op het beleid der Regering gemanifesteerd*, op de beste en zekerste wijze te kunnen realiseeren.

Al het welk dan ook U. K. H. minder huiverig zal maken, om aan de ontwerpen, welke wij hiermede de eer hebben Dezelve aantebieden, hoogstdeszelfs goedkeuring te geven, en overigens het Rapport van Heeren C. C. G. G. uit Indie in te wagten ten einde als dan over deze aangelegene zaak finale dispositien te kunnen nemen.

De Raad van Koophandel en Kolonien.

BIJDRAGE TOT DE VOLKSGENEESKUNDE BIJ DE MALEIERS DER PADANGSCHE BENEDENLANDEN

DOOR

J. J. KREEMER.

Controleur Binnenlandsch Bestuur.

Der Geist der Medizin ist leicht zu fassen.
Ihr durchstudirt die grosz' und kleine Welt,
Um es am Ende geh'n zu lassen,
Wie 's Gott gefällt!

(*Parool van* Mephisto).

De nood maakt vindingrijk!

Waar de mensch door lichaamssmarten wordt gekweld, scherpt zich zijn geest tot het uitdenken van allerlei middelen om de aan zijn welzijn als nadeelig vermeende invloeden te keeren. De volksgeneeskunde vindt hier haar uitgangspunt. Omgekeerd kan de studie van deze ons wellicht beter dan die van eenige andere uiting van het volksbrein in staat stellen een blik in het gedachtenleven van een volk te slaan. „De geschiedenis van alle volkeren leert het" — zóó schrijft de heer E. W. A. Ludeking [1] — „dat ten allen tijde geneeskunde, de schoonste vrucht van het ons ingeschapen instinkt tot zelfbehoud, een vrij juiste maatstaf was voor algemeene ontwikkeling en beschaving".

De publicatie van de ondervolgende aanteekeningen — welke in de onderafdeeling Ajer-Hadji van de Padangsche Benedenlanden verzameld zijn — moge dus, naar ik hoop, door het belang van het ter sprake gebrachte onderwerp gerechtvaardigd zijn. Was ik thans nog in het land der Maleiers werkzaam, dan zou deze „bijdrage" zeker zijn opgeschort totdat terzake meer volledige inlichtingen zouden zijn verkregen, maar waar ik na een kort verblijf in genoemde onderafdeeling naar een ander gewest overging en toen voor de keus stond mijn onvoltooid gebleven aanteekeningen ter zijde te

[1] Zie Geneesk. Tijdschr. voor Ned. Ind. dl. IX bl. 100.

leggen of die te geven zooals ze zijn, heb ik het laatste gekozen, hopende dat anderen ze zullen aanvullen en waar noodig verbeteren.

Verder zij nog opgemerkt dat die aanteekeningen uitsluitend zijn ontleend aan mededeelingen mij door eenige *doekoen's* verstrekt, door eenvoudige dorpslieden dus.

I. ZIEKTE-OORZAKEN.

Volgens de tegenwoordige Maleische begrippen zijn de verschillende ziekten in twee hoofdgroepen te verdeelen, al naarmate de ziekte-oorzaken buiten- of in den mensch gelegen zijn. Tot de eerste groep behooren die ziekten,. welke door den mensch vijandige geesten worden veroorzaakt en tot de tweede de z.g. *sakit biring-biring* en de *sakit galang-galang*, welke ziekte-oorzaken we thans wat nader zullen beschouwen.

a. Booze geesten als ziekte-oorzaken.

Zooals bekend, denkt de Maleier zich voortdurend omringd door tal van zichtbare en onzichtbare hem vijandige geesten en is zijn hart voor hen steeds in duizend vreezen. Hun aantal is legio, want voor ieder gevaar, dat zijn verstand en zijn zinnen te boven gaat, weet des Maleiers phantasie zich als het ware een kwelgeest te scheppen, die er de oorzaak van is.

Maar niet altijd zijn die geesten de belagers der menschen geweest. Oorspronkelijk — zoo vertelde men mij — leefden zij met en onder de menschen en waren zij met dezen van één geslacht. *Njèq Pitalo Goeroe* was hun gemeenschappelijke stammoeder. Toen nu de *Daulat* [1] den Islam onder hen wilde invoeren, weigerden zeven van hen die nieuwe leer aan te nemen. *Pitalo Goeroe* zond die onwilligen daarom de wildernis in. Dezen werden booze geesten en uit wraak voor het hun door *Pitalo Goeroe* gedaan onrecht, werden zij en hunne afstammelingen sedert de gezworen vijanden der menschen en zijn dat tot op den huidigen dag gebleven. Vóórdat zij werden uitgestoten — zoo luidt verder het verhaal — ging *Pitalo Goeroe* een verbond met hen aan. „Wanneer ge de menschen ziek maakt” — zoo sprak deze — „en zij vragen U om genezing en voldoen aan de *adat* en de *limbago*, [2] dan moet ge hen ook genezen; doet ge dat niet, dan zult ge getroffen worden door den

[1] Zie noot 1 blz. 479 hierachter.

[2] Zie over deze beide termen noot 7 blz. 484 hierachter.

heiligen vloek van Allah en door den Qoran, die in dertig afdeelingen is verdeeld [*angkau dimakan sati kalam Oelah*, *dimakan Qoran tiga poeloeh djoez*]".

Die booze geesten, waarvan er thans, naar men zegt, wel 124.000 bestaan [*sakati doewa lasa ampat riboe*], zijn hierarchisch aan elkander ondergeschikt. Bovenaan in rang staan de vier *Radja Soleiman*, door bepaalde kleurattributen van elkander onderscheiden, verband houdende met de door hen bestuurde gedeelten van het heelal. *Radja Soleiman Poetih* heeft zijn verblijf in de witte wolken [*di awan poetih*], *Radja Soleiman Koening* in de geelkleurige wolken [*di awan koening*], *Radja Soleiman Idjau* in het wolkengebergte [*di goenoeng awan-awan*] en *Radja Soleiman Itam* op de bergen op aarde [*di moenggoeh tanah*]. De keuze dier kleuren doet onwillekeurig denken aan de suggestieve kleurtafereelen, die de zon ons bij haar dagelijksche tocht voor oogen toovert, als zij bij haar opkomst de *witte* wolken voor zich uitdrijft, daarna op den middag haar hoogsten stand aan het *blauwe* hemelgewelf bereikt, vervolgens bij haar ondergang de wolken met haar *gele* verven kleurt en ten slotte achter de bergen wegzinkt, de aarde achterlatend in nachtelijk zwart.

Om het bestuur over de aan hen ondergeschikte geesten naar behooren te kunnen voeren, hebben elk der vier *Radja's* een staf van boodschappers [*doebalang*] onder zich, wier namen ook vaak aan kleuren verbonden zijn. Zoo heeten de vier *doebalang's* van *Radja Soleiman Poetih: Mambang Poetih*, *Manbang Merah*, *Mambang Koening* en *Mambang Idjau* en die van *Radja Soleiman Koening*, welke drie in getal zijn: *Mambang Koening*, *Mambang Idjau* en *Mambang Boerahan*. *Radja Soleiman Idjau* heeft de *Dewa's*, *Pari's* en *Boelo's* tot zijne adjudanten en die van *Radja Soleiman Itam* heeten *Si-Hantoe Moeno*, *Si Oelo-Oelo* en *Si-Gamboelo*.

Onder hen allen staan de geesten van lagere orde: *Hantoe's*, *Djihin's*, *Setan's* en *Oebili's*, waarvan de laatstgenoemden nog het minst kwaadaardig zijn: zij stichten geen direct kwaad, maar brengen den mensch door misleiding van den goeden weg af.

Verder gelooft de Maleier nog in allerlei plaaglustige en capricieuse kabouters, zooals de "*orang baliq*", die zich in de bosschen ophouden en zóó worden genoemd, omdat hun voeten met de teenen naar achteren zijn gekeerd, verder de "*orang tirau*", die eveneens het woud bewonen en wien niets onbekend is, eindelijk de "*orang miloekoet*", een soort dwerggeesten, die hun verblijven in de onderwereld hebben.

De *Hantoe's* zijn onder al de genoemden de grootste kwelduivels en het is vooral aan hun miraculeuse gedragingen dat de Maleische phantasie tal van legenden heeft verbonden. Men kent hun verblijfplaatsen, hun namen en hun voorkomen, ja men zal U zelfs zweren enkelen van hen met eigen oogen te hebben aanschouwd. In het vervolg van dit opstel zullen we velen van hen nog hebben te noemen, thans te hunner karakteriseering nog een enkel woord.

Tot de meest gevreesden en meest populairen onder hen behoort zeker *Hantoe-Si-Marah-Boeroe*. Vroeger — zoo zegt de legende — leefde hij als een gewoon mensch op aarde en behoorde toen tot de *soekoe Djambaq-Katapang*. Toen zijne vrouw eens zwanger was en sterken lust kreeg in het vleesch van een zwanger hert, deelde zij dit haren man mede, die er daarop met zijn beide jachthonden *Si-Alang-Djondjang* en *Taboean Tanah* op uittrok om zulk een hert op te sporen. Maar hoe hij ook zocht, hij vond er geen. Hierover teleurgesteld at en dronk hij niet meer, zoodat, toen hij eindelijk geheel uitgeput en vermagerd en als met vuil begroeid bij zijne vrouw terugkeerde, deze haar man niet meer herkende. „Ge zijt mijn man niet” — zeide zij — „want als ge dat wèl waart, dan zoudt ge mij het hert zeker hebben thuis bezorgd”. Mistroostig antwoordde hij: als ge er zóó over denkt, dan ga ik weer naar de wildernis terug en ik zal niet meer huiswaarts keeren, vóórdat ik het dier gevonden heb; mocht ik niet terugkomen, wees er dan zeker van, dat ik een *Hantoe* geworden ben; mocht U tijdens mijne afwezigheid een zoon worden geboren, geef hem dan dezen ring”. Hij begaf zich daarop met zijn honden op weg en keerde sedert niet weer terug. Hij werd een woudgeest, door ieder gevreesd, en men noemde hem *Si-Marah-Boeroe*. Intusschen was de vrouw van een jongen bevallen en toen deze haar eens vroeg, wie zijn vader was, vertelde zij hem met welk doel zijn vader reeds lang geleden op reis was gegaan ver weg in het bosch en dat hij zeker reeds een *Hantoe* geworden was. Nadat zij haar zoon bovenbedoelden ring had gegeven, besloot de knaap zijn vader te gaan zoeken. Vóór zijn vertrek vertelde zijn moeder hem nog, dat zijn vader indertijd twee honden had medegenomen, zoodat wanneer hij in de wildernis blaffen hoorde, hij in die richting maar moest zoeken, daar hij zijn vader dan zeker spoedig op het spoor zou zijn. Nadat de jongen eenigen tijd op marsch was geweest, hoorde hij werkelijk een hond blaffen en toen hij zich naar die richting spoedde, zag hij ook inderdaad een *Hantoe* met lang behaard

lichaam en schommelende aan de luchtwortels van een *Bangkoedoe*-boom. De knaap groette den *Hantoe*, denkende dat hij zijn vader was, maar deze liet slechts een dof gebrom hooren. De jongen toonde hem toen den medegebrachten ring, waarna de woudgeest hem vertelde, dat hij een menscheneter geworden was. De knaap werd toen door vrees bevangen, maar de geest stelde hem gerust, zeggende: „vrees niet, neem een „*gantoeng poetjoeq*”, dat is een *tanda*, waartegen ik machteloos ben. [1]

Zeer gevreesde *Hantoe's* zijn nog: *Hantoe-Tinggi*; heeft een reusachtig menschenlichaam met een hondekop. Raakt hij den mensch aan, dan is het dezen of hij brandwonden gevoelt. Grijpt hij den mensch bij de keel, dan krijgt deze bloedspuwing.

Hantoe-Kapan doet zich voor als een lijkkleed en waart op de kerkhoven rond. Zijn grootste vermaak is de menschen aan het schrikken en daardoor ziek te maken.

Hantoe-Ajèr zijn een soort watergeesten. Is iemand aan het baden in de rivier en wordt hij door vrees bevangen, dan houden die geesten den badende onder water. Het is deze dan net alsof hij bij de voeten vastgehouden werd. Bewaart men in die omstandigheden zijne tegenwoordigheid van geest, dan kan men die geesten nog ontvluchten, maar toont men zich vreesachtig, dan is men verloren.

Hantoe-Djahad is de bezorger van stuipen aan kinderen en heeft het ook op kraamvrouwen gemunt. Hij is zwart en behaard als een beer.

Hantoe-Papan heeft een menschengedaante en loopt naar verkiezing nu eens met het hoofd en dan weer met de beenen naar boven gekeerd.

Hantoe-Kajoe heeft de gedaante van een mensch, maar is zwart en behaard als een *siamang* en springt ook als een aap van tak op tak. Kapt men een *kramat*-boom om, dan is hij vertoornd en maakt den schuldige ziek.

In dit laatste geval wordt de ziekte dus beschouwd als eene

[1] De „*gantoeng poetjoeq*” is een bij de Maleiers vaak voorkomende talisman, die men vóór zijne woning onder het vooruitstekende dak ophangt, als preservatief tegen kwade invloeden. Zij bestaat uit eenige bladeren van een jong uitspruitsel van den klapperboom, waaraan een stuk touw hangt, loopende door eene halve klapperschaal, terwijl aan het onderste einde van dat touw weer hangen *si-tawar*, *si-dingin* en *koelit lamang* [d. i een stuk van een gehalveerde *bamboe-talang-koening*].

straf voor een opzettelijk gepleegd onrecht, maar soms ook straffen die booze geesten den mensch met ziekten, zonder dat deze zich schuld bewust is, b.v. doordat deze den een of anderen onzichtbaren geest bij toeval heeft aangekeken of aangeraakt of hem onwillens is in den weg getreden.

Op allerlei wijzen kunnen die geesten den mensch ziek maken, b.v. door hem aan te spreken, zonder dat de toegesprokene het merkt [= *manjapo* = *siapo* tegen iemand zeggen], of door hem ongemerkt beet te vatten [*manangkap*], of door hem van een merkteeken te voorzien [*manandoï*] of door hem met een of ander voorwerp te treffen [*marimbat*]. Men wandelt bijv. onder een boom en wordt door een vallenden tak getroffen, zulks is dan geen toeval maar een gril van een onzichtbaren *Hantoe* en de ziekte, die daar het gevolg van is, zal zeker niet uitblijven. Andere demon's schieten met magische pijltjes en maken den getroffene op die wijze ziek.

Al dat werk van booze geesten noemt men met uitbreiding van de eigenlijke beteekenis van het woord ook wel *manjapo* en de persoon, die er door getroffen wordt, *tĕrsapo.*

Verscheidene van de namen der Maleische kwelgeesten, speciaal die der hooger geordonneerden onder hen, zijn blijkbaar van uitheemschen oorsprong. Zoo is de naam *Radja Soleiman* zeker aan den Qoran ontleend en bestond er na de invoering van den Islam alle aanleiding om de opperste der booze geesten juist met dien naam aan te duiden, omdat ook volgens de qoranische overlevering de profeet *Soleiman* [Salomo] tot de djinn's werd uitgezonden, die hij door zijn zegelring [*tjintjin-Radja-Soleiman*] geheel in zijne macht had. [1]

Hoe de vier *Radja's Soleiman* oorspronkelijk hebben geheeten, zal moeilijk meer zijn na te gaan; de bij hun namen vermelde kleur-attributen geven echter wellicht eenigen grond voor het vermoeden, dat zij vroeger de namen van Hindoesche goden hebben

[1] Vg. b.v. Qoran XXXVIII : 33 en 36 [editie Mr. L. J. A. Tollens]. Ook in de formulieren [*memang*], die de Lampongsche arts [*doekoen*] bij ziekten enz. uitspreekt, wordt o. a. *Radja Sléman Koening* aangeroepen [zie O. L. Helfrich in zijne bijdrage tot de kennis der afdeeling Kroë, Bijdr. Kon. Inst. T. L. en Vk. v. N. I. Ve R. IV blz. 562]. In de bezweringsformulieren bij de Maleiers van het schiereiland Malakka in gebruik — waarvan Skeat er in zijn Malay Magic een groot aantal heeft verzameld — wordt de naam van *Radja Soleman*, al of niet met de genoemde kleurattributen verbonden herhaaldelijk aangetroffen.

gedragen. Ook worden zij vaak in één adem genoemd met den hierboven reeds genoemden *Pitalo Goeroe*, welke naam aan *Batara Goeroe* [= Siwa] herinnert. [1]

b. Zeker gif in het bloed als ziekteoorzaak.

Naar men meent brengt ieder mensch reeds bij de geboorte een soort ziektegif in het bloed mede, *biring-biring* genoemd. Zoolang men gezond is blijft dat ziektegif sluimerend, latent. Komt het door uitwendige invloeden [bijv. door warmte of koude of door lichamelijke overspanning enz.] tot ontwaken, dan wordt men ziek. De uitgebroken ziekte — die van zeer verschillenden aard kan zijn — heet dan *sakit-biring-biring*. Tot deze ziektengroep behooren b.v.

Amar [ook : Amĕng]	Kneuzing.
Balah-sewa-sewatan	Vorming van eelt aan de handpalmen en voetzolen, waarin etterende kloven ontstaan.
Balah-nambi	Frambozenuitslag, waarbij verettering plaats heeft.
Batoeq-isaq	Aamborstigheid.
Bĕrboetir	Wild vleesch.
Biring-koeto	Lepra..
Biring-talor	Keelontsteking, waarbij de amandelen [talor] gezwollen zijn.
Bisoel	Steenpuist.
Boeoq [ook : Boehoeq]	Kropgezwel.
Boetir-balit	Wrat.
Damam kapialoe	Typheuse koorts (?)
Damam panas	Aanhoudende koorts.

[1] Het is bekend, dat elk der Hindoesche goden *Mahaswara*, *Kala*, *Sri*, *Brahma* en *Wisjnoe*, die nu nog bij de Maleiers geacht worden het beheer over een der vijf deelen van het etmaal [*koetika lima*] te voeren, vaak met eene bepaalde kleur wordt aangeduid. Zoo zegt Skeat op blz. 545 van zijn genoemd werk, waar hij de Maleische *koetika lima* beschrijft, dat „geel" de kleur is van *Mahaswara*, „zwart" die van *Kala*, „wit" die van *Sri*, „rood" die van *Brahma* en „groen" die van *Wisjnoe*. Ook op de *koetika lima*, in Zuid-Celebes in gebruik vindt men de namen der vijf vorengenoemde goden met Maleische karakters in vierkante vakjes vermeld en wel in dat met een gele helft *Mahaswara*, in dat met een zwarte helft *Kala*, in dat hetwelk geheel blank is *Sri*, in dat met een roode helft *Brahma* en in dat met een groene helft *Wisjnoe* [Dr. B. F. Matthes, de Makassaarsche en Boeginesche *kotika's* in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vk. dl. XVIII blz. 14 vg.] Zie over den Hindoe-invloed op het Maleische geestendom, Skeat o. c. blz. 83 vg.

Damam koero / Damam sasajan	Soorten van tusschenpoozende koorts.
Djatoeh pansan	Flauwvallen, bewusteloos zijn.
Goeam	Diphtheritis, Spruw.
Kadal	Ronde etterende huiduitslag, die hier en daar afzonderlijke wondjes op het lichaam vormt.
Katam	Klem.
Katoemboehan-ajĕr	Waterpokken.
Katoemboehan-bĕnar [ook: panjakit poesako]	Ware pokken.
Koeroq-ajam	Ringworm (?)
Koedis	Schurft.
Panau-basi	Vlekken op de huid, donkerder dan de huidskleur.
Panau-boengo	Witte huidsvlekken, die als lichaamsschoonheid worden aangemerkt.
Panau-boeroeq	Vlekken op de huid lichter dan de huidskleur en die evenals de *panau-basi* afschilferen [de *panau-boengo* zijn glad en schilferen niet].
Paning-paning	Duizeligheid.
Panjakit-gadang [ook: p. panah]	Fijt.
Patah-toelang	Beenbreuken.
Pitpinau	Negenoog.
Sakit-gigi	Kiespijn.
Sakit-loempoeh	Verlamming.
Sakit barah-hati [ook: s. padis-hati, ook: s. oeloe-hati]	Maagkramp.
Sakit mato [boeto = blind, raboen-sisih = bijziend; sari-awan = verziend]	Oogziekte.
Sakit talingo [pakah = doof, bisoe = doofstom]	Oorpijn.
Saroq	Stuipen
Sawan	Vallende ziekte.
Sawan-kambing [ook: sawan-bangkai]	Beroerte.

Sèmbèh	Zweeren.
Soembali	Verstopping.
Tapialang	Gewrichtsrheumatiek.
Tapiawèh	Spierrheumatiek.
Tjampaq	Mazelen.
Tjanggoe	Frambozia aan de teenen.
Tĕrkili	Ontwrichting.

c. Wormen als ziekteoorzaak.

Behalve de *biring-biring* brengt ieder mensch bij de geboorte nog allerlei wormen in het lichaam mede, zooals de *bia*, een madesoort, de *galang-galang-panjait*, die zóó geheeten zijn omdat zij niet dikker zijn dan een naald en de *galang-galang-tambago*, die wij spoelwormen noemen. Verder bevindt zich in ieder menschelijk lichaam nabij den navel nog één lintworm [*galang-galang-rajo*]. Gaat dit dier dood, dan moet de mensch, die het huisvestte, eveneens sterven. Die wormen doen den mensch geen direct kwaad, maar eet men slechte of vuile spijzen, of drinkt men vuil water, dan zijn die dieren daar niet van gediend, zoeken daarom een uitweg en maken zoodoende den mensch ziek. Zóó ontstaan de z.g. *sakit-galang-galang*.

Gaat men na, dat bij verschillende andere volksstammen, zoowel binnen als buiten onzen Archipel, ingewandswormen als de personificatie's van bepaalde ziekten worden aangemerkt, dan schijnt het niet onmogelijk, dat ook de *galang-galang* bij de Maleiers oorspronkelijk niet anders beschouwd werden dan als ziektegeesten, die in die gedaante het menschelijk lichaam binnendrongen, al wordt die beschouwing thans niet meer door hen gehuldigd. Herinneren we er terloops aan hoe in de middeleeuwen ook in ons werelddeel tal van knagende ziekten [jicht, fijt, kiespijn, enz.] aan wormen werden toegeschreven.

Tot de hier bedoelde ziektengroep rekent de Maleier o. a. te behooren:

Krajer-krajer [omzetting van kaäjer], ook: botjor	Diarrhee.
Krajer darah	Dysenterie.
Langkibang	Kramp in den buik.
Malojo	Misselijkheid.
Madoe manasah [ook: tahoen]	Cholera.
Mandjaloèh	Braken.

II. GENEESMETHODEN.

Even phantastisch als de ziekteoorzaken zelve zijn ook de middelen tot het onderkennen der verschillende ziekten en tot het vaststellen van de voor ieder speciaal ziektegeval geëigende geneesmethode. Het spreekt van zelf dat alleen de *doekoen* ex-professo met die middelen bekend is.

Over het *doekoen*ambt eerst een enkel woord. Meestal gaat dit van vader op zoon over, maar soms ook tracht men zich daarvoor voor te bereiden door geruimen tijd het onderricht van een anderen *doekoen* te volgen. Als regel zijn die bedienaars der geneeskunde ook trouwe opvolgers hunner godsdienstplichten en ook bereid om uit *mandoa* en *mangadji* te gaan, wanneer zij daartoe worden aangezocht. Hoewel zij zich in hunne uiterlijke levenswijze in het algemeen niet van hunne mededorpsgenooten onderscheiden, zoo staan ze bij dezen toch vaak in hoog aanzien, daar zij toch geacht worden in het bezit te zijn van de noodige *alémoe's* [bovennatuurlijke krachten] om de practijken der kwaadwillige geesten te bezweren. Men vindt zoowel mannelijke als vrouwelijke *doekoen's*, alleen de z.g. *doekoen balian* [verloskundigen] zijn altijd vrouwen [1].

Wordt de *doekoen* bij een zieke ontboden, dan is het een vast gebruik, dat voor hem eene *sirih*-pruim wordt gereed gezet, welke pruim noodig is voor het stellen van de diagnose van de ziekte. Nadat hij daarop eenigen tijd heeft gekauwd, spuwt hij het kauwsel driemaal achtereen in een kommetje en onderzoekt den inhoud met critischen blik. Voelt nu het kommetje, waarin het speeksel werd opgevangen, lauw [*niloe-niloekoekoe*] aan, dan is zulks eene zekere aanwijzing dat de patiënt *tĕrsapo* is en wordt hem al dadelijk met dat speeksel een kruis op het voorhoofd gemaakt en worden ook zijne gewrichten daarmede ingesmeerd. Daarna wordt deze aan eene z.g. *limau*kuur onderworpen.

Blijkt uit den beschreven kunstgreep van den *doekoen* dat de ziekte niet aan booze geesten, maar aan inwendige invloeden te wijten is, dan wordt de *tawar*-behandeling toegepast.

Vóór we ertoe overgaan deze beide geneneesmethoden wat nader te beschouwen, schijnt het wenschelijk eerst nog in het algemeen een en ander op te merken nopens den aard van de middelen,

[1] De verlossing noemt men *mandjawat anaq* lett. „het kind in ontvangst nemen".

waarmede men de ziektegeesten met goed gevolg meent te kunnen bestrijden om zoodoende genezing te erlangen.

Hoewel algemeen geducht en gevreesd zijn die geesten toch niet almachtig. Het is allereerst het door den *doekoen* uitgesproken woord, waaraan zij te gehoorzamen hebben. Hierin schuilt voor een groot deel de macht van de hierna te noemen bezweringsformulieren. Opmerking verdient al dadelijk, dat die formulieren, naar men meent, niet van menschelijken oorsprong, maar van *Radja Soleiman*, den opperste der booze geesten zelf, afkomstig zijn. Men bestrijdt hen dus, om zoo te zeggen, met een wapen uit hun eigen arsenaal. Deze oogenschijnlijke inconsequentie staat niet op zichzef. Waar *Radja Soleiman* met zijn trawanten den mensch ziek maken, geeft hij dezen zelf eenige geneesmiddelen aan de hand. De legende verhaalt ons daaromtrent, dat *Radja Soleiman* eenmaal aan den vogel *Fadoeng* en ook aan al zijne *doebalang's* en onderhoorigen een ziektegif „*biso*" uitdeelde om daarmede de menschen te beademen en hen zoodoende ziek te maken. Maar tegelijkertijd gaf hij ook aan de menschen te kennen, hoe zij dit ziektegif weer krachteloos zouden kunnen maken: „Nabij den steen voor de trap van mijne woning, waar ik gewoon ben mijn voeten te wasschen," — zóó zeide hij — „groeien twee planten, de eene heet *si-tawar* en de andere heet *si-dingin*, de eerste dient om alle ziekte-invloeden te neutraliseeren [*panawari sakalian biso*], de laatste om alle ziekte-invloeden te verkoelen [*kapandingini sakalian biso*]." Met dit „verkoelen" bedoelt men ook vrijhouden van schadelijke invloeden. Een dergelijk dualistisch karakter van den booze konden we hierboven reeds opmerken toen we de z.g. „*goentoeng poetjoeq*" noemden, een talisman door den *Hantoe Si-Marah-Boeroe* zelf aangewezen als het middel om zijne eigen booze practijken te bestrijden. Herinneren we er in dit verband nog even aan, hoe ook in Europa, toen het geloof in den duivel, als een wezen, dat op aarde rondging, heerschte, ook hij als de brenger van vergif en tegengif werd beschouwd.

Het geloof dat verkoeling genezend werkt — waarop we hierboven doelden — is bij de Maleiers zóó sterk, dat als men een of andere medicijn heeft toegediend, men steeds aan den patiënt zal vragen, of die koud aanvoelt; luidt het antwoord hierop ontkennend, dan gaat men direct tot een ander geneesmiddel over.

Vaak is de zin der gebezigde bezweringsformulieren voor oningewijden moeilijk te verstaan door de vele zinnebeeldige omschrijvingen en oude in de omgangstaal weinig of niet meer gebruikelijke

woorden, die men daarin aantreft. Maar ook in dat onbegrijpelijke schuilt een deel van de magische kracht dier woorden. Soms bevatten zij, zooals we zien zullen, bedreigingen of verwenschingen om de ziektedemons te verjagen, soms tracht men ze door bedrog om den tuin te leiden, of ze door beloften en gevlei langs een zoet lijntje weg te krijgen. Verder geven die formules ons tal van voorbeelden aan de hand, dat men die geesten ook onschadelijk tracht te maken door hun te toonen, dat men hen kent, dat hun naam, hun wezen, hun oorsprong, hun voorkomen enz. niet meer voor ons verborgen zijn. „Allerwege op den aardbodem" — zóó schrijft Prof. J. J. M. de Groot [1] — „heeft studie van minbeschaafde volken geleerd, dat zij bezwaarlijk werkelijkheden scherp kunnen onderscheiden van hetgeen deze voorstelt, en dus ook steeds namen plegen te vereenzelvigen met de personen daardoor aangeduid. Wie met iemands naam bekend is, heeft derhalve ook het individu zelf onder zijn invloed en kan dit door allerlei hekserij naar willekeur onheil berokkenen. Vandaar het verschijnsel, ook in onzen Archipel inheemsch, dat men namen van personen, die men heeft te ontzien, liefst niet aan vreemden mededeelt. Vandaar ook het in China algemeen geldige axioma, dat geen spook, en dus ook geen mensch-tijger, hem kwaad doet, die toont zijn naam te kennen en dus macht over hem te bezitten. Opmerking verdient, dat ook in Europa het geloof heerscht dat, zoo men een weerwolf bij zijn doopnaam aanspreekt, hij de menschelijke gedaante herneemt en dus zijn gevaarlijk karakter verliest."

Een eigenaardigheid dier formulieren is nog, dat men de kwaadgezinde geesten daarin telkens herinnert aan den een of anderen eed. Men houde hierbij in het oog, dat men zich die geesten niet alleen met zuiver menschelijke neigingen toebedeeld denkt, maar ook, dat hunne aansprakelijkheid voor hun doen en laten door gelijksoortige wetten wordt beheerscht als die der menschen en dat dus ook zij evenals dezen er zeker de fatale gevolgen van zullen ondervinden, wanneer zij ontrouw worden aan een eenmaal door hen afgelegden eed.

A. MALIMAUI.

Men verstaat hieronder een *limau*-behandeling, waarvan de hoofdmomenten dáárin bestaan, dat de zieke periodiek wordt overgoten

[1] Zie Bijdr. Kon. Inst. T. L. en Vk. v. N. I. VIe R. V blz. 552, De weertijger in onze koloniën en op het Oostaziatische vasteland.

met een of ander *limau*-water van bepaalde samenstelling, waarover vooraf de daarbij behoorende *doa* door den *doekoen* is uitgesproken.

Deze geneeswijze komt, zooals we reeds zeiden, alleen te pas als de ziekteoorzaak aan geesten wordt toegeschreven.

Zooals men weet behooren de *limau*- of citrussoorten door haar zuren smaak tot die zaken, waarvoor de *Hantoe's* eene heilige vrees hebben. [1]

De bij het *malimau* gebruikelijke mengsels zijn vierderlei al naar gelang van de ziekteverschijnselen:

1° Limau boewah, bestaande uit drie vruchten van de *limau kapas* [ook wel: *limau nipis*] en een gelijk aantal van de *limau-loenggoq*.

2° Limau daoen, bestaande uit de bladeren van *si tawar* [groeit op moerassigen bodem, is 2 à 3 M. hoog en heeft langwerpige aan de achterzijde fijn behaarde bladeren. De witte kroonblaadjes zijn op eene purperroode bloemkolf geplant], *si dingin* [een ongeveer 1 M. hooge struik, waarvan de succulente bladeren en stengel koel aanvoelen, eene eigenschap waaraan de plant haar naam ontleent. De bloemen gelijken op neerhangende groene en lila klokjes], *tji*

[1] Zeer duidelijk treedt bv. die vrees aan den dag bij de tinontginning op het Maleische schiereiland, waarover Skeat op blz. 264 van zijn Malay Magic o. a. het volgende mededeelt: „Limes cannot be brought into the mine. This superstition is peculiar to the Malay miner, who has a special dread of this fruit, which, in *pantang* language, he calls *salah nama* (lit. wrong name) instead of *limau nipis*," en verder op blz. 254 van datzelfde werk: „If limes are brought on to a mine, the *hantu* (spirits) are said to be offended, the particular feature of the fruit, which is distateful, appears to be its acidity. It is peculiar that Chinese have this superstition concerning limes as well as Malays; not very long ago a Chinese *towkay* of a mine complained that the men of a rival *kongsi* had brought limes and squeezed the juice into his head race, and, furthermore, had rubbed their bodies with the juice mixed with water out of his head race, and he said they had committed a very grave offence, and asked that they might be punished for it. With Malays this appears to be one of the most important *pantang* rules, and to such a length is it carried that *belachan* (shrimp-paste) is not allowed to be brought on to a mine for fear it should induce people to bring limes as well, lime-juice being a necessary adjunct to *belachan* when prepared for eating". Ook in ons werelddeel namen — om hier nog even op te wijzen — citroenen een belangrijke plaats onder de geneesmiddelen in.

„Ihre medicinische Verwendung durch das Volk erfährt die Citrone als Zusatz zum Trinkwasser der Kranken und zum Weiszbiere, da ihr Saft magenstärkend sein soll und hefewidrig ist; man schrieb früher der damals seltenen Citrone fast zauberhafte Wirkungen zu und sie galt auch schon früh als Antisepticum etc." [Dr. M. Höfler: Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit].

karau, *tji koempai* [eene rietsoort groeiende op moerassige plaatsen], *djariangau* [= kalmoes, — op Java *dringo* — eene sterk riekende op waterrijken bodem zich door wortelstokken snel voortplantende grassoort], *koenjit bolai* [ook *k. boenglai*, — op Java *bënglé* — een ongeveer 1½ M. hooge rietsoort met purperroode bloemen, die naar vorm en grootte op denappels gelijken. De aromatische wortelstok is op doorsnede licht geel gekleurd], *banto* [eene grassoort], *talang* [eene bamboesoort], *gagaq sabalai*, *akar sirah*, *koendoer* [eene slingerplant met kalabas-vruchten], *akar kait-kait* [eene klimpant die door middel van haken — *kait-kait* — klimt], *baliq angin* [een middelmatig hooge boom, waarvan de bladeren aan de eene zijde lichter gekleurd zijn dan aan de andere, zoodat wanneer de wind hierdoor speelt, het schijnt, alsof die bladeren telkens van kleur veranderen. Vandaar de naam. De zeer kleine violette bloemen groeien aan trosjes.

Verder uit de jonge loten [*oemboet*] van *taboe oedang* [eene roode suikerrietsoort], *rasau* [eene pandansoort], *toembarau* [eene rietsoort], *pisang-kombali* en *pisang tambatoe*.

3° *Limau boengo* [ook *l. sati* genoemd], bestaande uit één vrucht van elk der vijf *limau*-soorten: *l. poeroet*, *l. kapas*, *l. koentji*, *l. saring* en *l. loenggoq*.

Voorts uit eenige van elk der ondervolgende bloemen: *tjampago* [donker geel en sterk riekend], *mara* [reukelooze, maar zeer sierlijke oranjeroode vlinderbloem], *tandjoeng* [geel en geurig], *boengo tjino* [kleine gele bloemhoofdjes] en *pandam kaki* [welriekend en wit].

4° *Limau tërsapo*, bestaande uit drie vruchten van elk der drie *limau*-soorten: *l. kambing*, *l. kapas l. loenggoq*.

Bij elk der vier genoemde *limau*-mengsels behoort een bepaald bezweringsformulier [*doa*] en het zijn juist deze *doa's*, waaraan het *malimaui* zijne innerlijke kracht ontleent. Men onderscheidt dus ook vier soorten van *doa's* n.l.

doa limau boewah,
doa limau daoen,
doa limau boengo,
doa limau tersapo.

De eerste dier *doa's* bestaat uit vijf *strophen* [*pasal*], de *doa l.d.* en de *doa l.t.* behalve uit die vijf elk nog uit twee andere *pasal* en de *doa l.b.* behalve die vijf nog uit één *pasal*. Elk zoo'n strophe wordt met het »Bismillah« ingeleid.

a. Limau-boewah-behandeling.

Heeft de diagnose uitgewezen, dat een patiënt het slachtoffer van een of anderen *hantoe* is geworden, dan neemt men in den regel eerst tot eene *limau-boewah* kuur zijne toevlucht. Tot het gereedmaken [*bĕrsiang*] van het hierbij gebruikelijke *limau*-mengsel, worden de beide vroeger genoemde citrussoorten in stukjes, of schijfjes [*karatan* of *lambaq*] gesneden en deze in een bakje met water gelegd. Daarna brandt de *doekoen* wat benzoë-hars [*koemajan*] op een bordje met kolenvuur en de *limau* wordt daar even boven gehouden. Hierbij roept de *doekoen* de heiligen [*Aulia*] profeten [*Ambia*] enz. aan en spreekt de volgende zegenbede *saroean* over hen uit:

„Hai bĕrkat Aulia dan Ambia, bĕrkat tampat Nabi-oelah, bĕrkat „Mĕkah Medina, bĕrkat tijang Kaäba, jang kaämpat, berkat „Goeroe-goeroe kami jang tĕrdahoeloe, bĕrkat la ilaha illa'llah„.

Vervolgens steekt de *doekoen* zijne hand even in het *limau*-water en het gelaat beurtelings naar rechts en naar links wendend, prevelt hij de volgende eerbiedige begroeting [*bari salam*]:

„As-salamoe alaikoem! Hai Djibraïl, Mikaïl, Israïl, Israpil, Aboe „Bakar, Oemar, Oesman, Ali, Moekat [waarschijnlijk: Malaekat], „Moekarabin, Kiraman Katibin.„ [1]

Daarop heeft het z.g. *maramaskan limau* plaats, hierin bestaande, dat de *doekoen* met de hand in het *limau*-water roert, terwijl hij in zeer snel tempo de volgende *doa lima pasal* opdreunt, waarbij hij de oogen gesloten houdt en het bovenlijf afwisselend naar links en naar rechts laat wiegen.

„In naam des barmhartigen goedertierenen Gods!„

„O, God! O, gezant van God! Door den zegen van den Profeet „van God, de Profeet Mohamad! Staat mij bij, O, Gabriël, Michaël, „Azraël, Israfil, o, Aboe Bakr, Omar, Othman, Ali, o, engelen „die den mensch vergezellen op zijn levenspad! In den beginne „waren er vuur, water, wind en aarde. Des menschen wezen komt „van zijn vader en zijne eigenschappen komen van zijne moeder„.

„Posteert U zich rechts en links van den patiënt, vóór en achter „hem Jahajan, Jadajan en Jahasin, die in den Qoran zijn genoemd! „Zoomin als God ooit eenig ongeval kan overkomen, zoomin moge

[1] De *kiraman-katibin* zijn de beide engelen, die den mensch vergezellen om aanteekening te houden van zijn levenswandel en die De Genestet de stof hebben geleverd tot zijn schoon gedicht: „Turksche Beeldspraak". De Moekarabin zijn de dragers van Gods troon.

„ook den patiënt door zijne ziekte eenig ongeval treffen; door de „bewilliging van God, van Mohamad den Gezant van God, door „den zegen der formule: „er is geen God dan Allah.”

„In den naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Zoolang het bestaan van Medina en de leeftijd van Mohamad „reiken, ruste de zegen op de heilige bede, die onder de bescher-„ming staat van God en Zijn Profeet!

„Het is toch alles voorbeschikt, zegt het oude Boek van God's „raadsbesluiten [1]. Evenals er in mij nu beweging [2] is op de „*Batoe Ampar Poetih*” [3], zóó moge er ook beweging komen in „het lichaam van den patiënt en even stellig als er geen beweging „is in het middelpunt der aarde, even stellig zij er wèl beweging „in het lichaam van den patiënt”.

„Moet hij sterven, brengt hem dan tot de zaligheid Gods, maar „moet hij blijven leven, willigt dan mijn verzoek in [en geneest „hem dan volkomen.]

„Azraël sta aan zijne linker en Israfil aan zijne rechterzijde, „Michaël sta achter en Gabriël vóór hem met God en Mohamad.”

„Mocht de patiënt door een boozen geest „geraakt” zijn aan de „fontenel, plaatst U zich dan rondom hem, om zóó hem, het genees-„middel en het bezweringsmiddel te beschermen.

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten. „De genezing door God en Mohamad den Gezant van God, door „den zegen der formule: er is geen God dan Allah.”

„In den naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!”

„Ali, zijn naam is Ali, de steun [eig. penwortel] is Aboe Bakr.”

„Bultige uitwassen op de bladeren van de *karoeboet*-plant, komt „hier, ik beveel het U, ik vraag U om hulp, spreekt geene „onwaarheid! Schertst ge, dan moget ge boven geen wind en „beneden geen water hebben.”

„Mijn *limau*, de gemengde *limau*, die ik uitknijp in een bord „met een rand, doet wijken de ziekte, ontstaan door booze geesten. „Slechts de sporen van de ziekte zullen achterblijven, en daarover „zult ge weenen!

„Als de *limau*-ingrediënten maar voltallig zijn [lett. als de ronde

[1] Zie Qoran XXVII: 77.
[2] De *doekoen* wiegt hierbij met het bovenlijf heen en weer.
[3] Zie aant. 3 blz. 474 hierachter.

„en de platte wrijfsteen om de spaansche peper te wrijven bijeen „zijn], dan behoeven wij niet meer bevreesd te zijn.

„Zegt het naar waarheid, dat de *ilmoe* op den Qoran, op God „en op Mohamad rust. Moge Gabriël helpen!

„Uit de duisternis zijt ge voortgekomen, ge zijt er om mijnentwil, „ik ben er om Gods wil!

„Al wat ziek is geneest, al wat scherp is wordt stomp, al wat „hard is wordt week door de machtige *doa* van Njèq Radja Soleiman!

„Door de bewilliging van God, van Mohamad, den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah."

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Het werk der booze geesten, dat in Gods macht is, moeten „wij kunnen verduren en daaraan kunnen weerstand bieden en al „ware het, dat het ijzer in den grond begon te spreken, de kracht „om aan dat duivelswerk weerstand te kunnen bieden — welke ook „in Gods macht is — moeten wij duizendmaal tot de onze maken, [1] „om weerstand te bieden aan de *Djoembalang-Ajèr* en aan de *Djoem-„balang Tabing*, aan het werk der *djihin's*, *setan's*, *hantoe's*, *oebili's*, „*boelo's*, *pari's*, *dewa's* en *mambang's*, aan het werk van *Si-Hantoe-„Moeno*, *Si-Kati-Moeno*, aan *Si-Madang Kilat* die boven en aan „*Radja Sikoedarang* die beneden is en aan *Radja-Itam*.

„Gij honderd en negentig *doebalang's*, die U gedeeltelijk ophoudt „op zee, gedeeltelijk op het land en gedeeltelijk in het luchtruim, „gij kunt mij geen kwaad doen, op aarde zoomin als in den hemel. „„Hoe" is mijn naam en „Wahab" is Uw naam. Gij zult net „zoolang gehouwen worden door het zwaard van Ali, totdat ge „dood zijt.

„Ali verhief tot hunne waardigheid *Radja Soleiman Poetih*, die „in de witte wolken woont, *Radja Soleiman Koening*, die in de gele „wolken woont, *Radja Soleiman Idjau* die in het wolkengebergte „woont en *Radja Soleiman Itam*, die op de heuvelen op aarde woont.

„Hé, *Radja's Soleiman*, die vier en veertig in getal zijt, die in „de vier hemelverdiepingen boven de aarde en in de vier aarde-„verdiepingen beneden de aarde woont en bruiden van de zeven „*Si-Bintoro*, die zich in het bosch ophouden, weest niet valsch en „kwelt het menschdom niet. Ik weet welke Uw afkomst is. Uit de

[1] Aldus ongeveer de vertaling van hetgeen op gezag mijner zegslieden deze duistere passage in de *doa* beteekenen moet.

„avondschemering [1] zijt ge voortgekomen en tot de avondschemering „keert ge weder. Gij verschijnt als de zon schijnt bij regenweder „en gij keert terug bij regen-zonneweer. Gij komt uit dikke boomen „en daarheen keert ge weder. Gij komt van groote steenen en „daarheen keert ge weder. Gij verschijnt uit eetbare aarde en „daarheen keert ge weder. Gij komt uit het middelpunt der wereldzee „en daarheen keert ge weder. Het is mij bekend hoe ge zijt ont-„staan: ter wille van Gabriël zijt ge ontstaan.

„Door den zegen der formule: er is geen God dan Allah.„

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Ik spreek met innige bedoeling mijn doa [lett. mijn bescherm-„middel] uit.

„Mohamad staat Jahajan, Jadajan; Jasin is in den Qoran.

„Zoomin God ooit eenig ongeval kan overkomen, zoomin moge „ook den patiënt door zijne ziekte eenig letsel treffen.

„*Saroe* en *Baroe* als gij menschen ontmoet, gaat dan uit den „weg, naar rechts en naar links, voor en achter hen om.

„Ik bezig een doa tot afwering en tot afleiding.

„Terwijl de sterke stroom van richting verandert, niet door ons „toedoen, maar door den wil van God den Allerhoogste, hoeveel „temeer dan is het niet ons werk, maar het werk van God, wanneer „de kwellingen der booze geesten worden afgewend.

„Door de bewilliging van God, van Mohamad, den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah„.

Dit z.g. *mandoai* heeft steeds door den *doekoen* bij zich aan huis en wel 's avonds plaats; de patiënt is daarbij dus niet tegenwoordig. Deze laatste moet zelf voor de noodige *limau*-ingrediënten zorgen en die bij den *doekoen* aan huis bezorgen en is het *limau*-water door de daarover uitgesproken *doa* gewijd, dan moet hij die ook zelf bij den *doekoen* afhalen. Met dat *limau*-water, waarmede hij drie dagen moet toekomen, moet de patiënt zich overgieten tijdens het baden in de rivier en wel zoo, dat het gewijde vocht overal langs het

[1] Gedurende den tijd vóór en na zonsondergang, wanneer een roode gloed zich aan den horizon vertoont, denkt de inlander degeen, die zich aan de buitenlucht waagt door bijzondere gevaren bedreigd.

Ook de tijd dat de zon schijnt terwijl het regent [bij ons: „kermis in de hel"] geldt als omineus, allerlei ziektegeesten trachten dan vooral hun slag te slaan.

lichaam heen kan vloeien. Den eersten dag wordt hiervan ⅓ des morgens vroeg gebruikt, den volgenden dag nog ⅓ des middags en den derden dag het resteerend ⅓ bij zonsondergang [*sandjo*]. Na deze ritueele overgieting, dompelt de zieke even onder water, waarna hij zich het lichaam nog met eene soort van welriekend blanketsel [*kasai*] insmeert met de bedoeling om alle nog schadelijk werkende invloeden te vernietigen. Hierop volgt weer eene onderdompeling om ook die *kasai* weer weg te wasschen. Voor dat blanketten zijn noodig drie balletjes van zulke poudre de riz en wel van verschillende kleur, den eersten dag is witte, den tweeden dag gele en den derden dag zwarte *kasai* voorgeschreven.

Is die driedaagsche kuur afgeloopen, dan brandt de patiënt thuis wat *koemajan* op een bordje met kolenvuur en laat de geurige wierookdampen langs alle zijden van het lichaam strijken, ook weer met de bedoeling om het van alle daaraan nog klevende nadeelige invloeden te zuiveren.[1]

Gedurende die drie dagen moet de patiënt er voor waken, dat zijne schaduw door niemand wordt aangeraakt en dat dus ook niemand door zijne schaduw heen mag loopen, daar zulks zeker nadeelig op hem zou terugwerken.

Naar men beweert, zouden zieken door die *limau*-behandeling alleen vaak genezen. Is dit niet het geval, dan wordt de beschreven kuur vaak door medicijnen ondersteund, welke medicijnen voor ieder verschillend ziektegeval ook verschillen.

Als de ziekte niet reeds eerder geweken is, kan de kuur tot drie malen achtereen worden herhaald. Is er dan nog geen vooruitgang te bespeuren [*teda bĕrgasoer*] en helpen ook de medicijnen niet meer [*tida talog diobat*], dan besluit men daaruit, dat de ziekte een ernstiger karakter heeft en wordt alsdan tot de *limau-daoen*-behandeling overgegaan, die we nu zullen bespreken.

b. Limau-daoen-behandeling.

Deze kan men dus beschouwen als eene voortgezette *limau-boewah*-behandeling in meer hachelijke ziektegevallen. Het *„saroean“ „bari salam“* en *„maramaskan limau“* heeft hier op dezelfde wijze plaats als bij laatstgenoemde kuur is beschreven. Alleen zijn de verschil-

---

[1] De bewering van den heer Alb. C. Kruyt op blz. 68 van zijn belangrijk werk „Het Animisme in den Indischen Archipel,“ dat het branden van wierook *niet anders* is dan een middel om de aandacht der geesten op zich te vestigen is m. i. dus te exclusief.

lende voorschriften, waaraan de patiënt zich te houden heeft, met het oog op zijn kritieken toestand hier eenvoudiger. Zoo behoeft hij in dit geval zich niet met het *limau*-water te overgieten, maar kan hij volstaan met zich het lichaam daarmede in te smeren. Ook het gebruik van blanketsel is hier niet voorgeschreven. Verder mag het *mandoai* hier als uitzondering bij den zieke aan huis geschieden. De toediening van het gewijde vocht geschiedt drie dagen lang drie malen daags. Dat kan tot drie keeren worden herhaald. Ook deze kuur wordt vaak met geneesmiddelen ondersteund.

De hier gebruikelijke *doa* bestaat behalve uit de vijf hierboven genoemde nog uit de beide volgende strophen: [1]

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Komt bijeen *Si-Djampoeroe's!* „*Si-Raoet*" met het lange heft! „Waarom dat mes met het lange heft? Om de gebezigde *limau* aan „dunne schijfjes te snijden. Waarom die *limau*? Om als medicijn te „dienen voor den patiënt, die door den *hantoe Si-Marah-Boeroe* „bezeten is.

„*Si-Oembang* is Uw naam, *Si-Batjih* is Uw naam, *Si-Alang-* „*Djondjang* is de naam van Uw eenen hond en *Taboean-Tanah* is „de naam van Uw anderen hond.

„„Ge moogt de huid, de hersens, het merg, de oogen, het mid- „„denvoorhoofd, de lever, het hart, de milt en de gal niet opeten" „— zeide *Si-Marah-Boeroe* eens tot zijn honden, terwijl hij deze de door „hem ontvoerde lichaamsdeelen toonde — „Als ge de lever, het hart „„de milt en de gal opeet, dan wil ik ze terughebben [d. w. z. „„dan haal ik ze ook uit uw lijf]. Laten we eene afspraak maken „„voor drie dagen en belooft me, dat ge binnen dien tijd terug „„zult keeren even stellig als het zeker is, dat de *sirih* en de *pinang* „„niet behaard zijn. Keert ge dan niet terug, dan zal ik u doorboren".

„De heilige kris „*Madang-Giri*" dient om de kinderen van *Si-* „*Marah-Boeroe* neer te vellen. [2]

„Gij kunt mij toch niet weerstaan, op aarde zoomin als in het „hiernamaals. Ik ken Uw afkomst. Ge stamt af van de *soekoe* „*Djambaq Katapang*; uit de gom van de wortels van den *Bangkoedoe-* „boom zijt gij voortgekomen!

---

[1] Om den zin van deze *doa* te begrijpen is bekendheid met de op blz. 441 t. v. medegedeelde legende van *Si-Marah-Boeroe* noodig.

[2] Zie over die heilige kris ook J. L. van der Toorn, het Animisme bij den Minangkabauer. Bijdr. Kon. Inst. T. L. en Vk. v. N. I. Ve R. V blz. 83.

„Onze stammoeder *Njèg-Si-Orè* heeft een eed ingesteld, zoo diep-„grondig als de zee, zoo vèrstrekkend als de hemel. Uw stammoeder „heeft dien eed ingesteld. Wie heeft hem in stand gehouden dien „eed zóó onvergankelijk als de rots in het water, als het ijzer in „den grond? Verbreekt dien eed niet, want als ge zulks wèl „deedt, dan zoudt ge met Uw geheele geslacht te gronde gaan, „Uwe nakomelingschap zou uitsterven door den banvloek en Uw „voorgeslacht zou vervloekt worden door den *Sultan* en door de zes „*Radja's*, gij allen zoudt vernietigd worden door den banvloek van „den *Daulat* [1].

„Door den zegen der formule: er is geen God dan Allah."

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Een (zweet)druppel (van *Radja Soleiman*) naar den hemel werd „een hemelvogel. Een (zweet)druppel naar zee werd een booze geest „en bewaker van de zee. Een (zweet)druppel naar de aarde werd „een *Palasieq*, [2] die zich overal even ophoudt tusschen hemel „en aarde.

„Uw hals (o, *Palasieq*) heb ik vast aan een ketting, die honderd „negentig (schakels) telt.

„Ge kunt mij toch niet weerstaan, op aarde zoomin als in het „hiernamaals.

„Mijn spuug is het tegengif om de werken der duivelen krachte-„loos te maken. [3]

„Als de *Tadoeng* [een booze geest in de gedaante van eene slang] „kwaad doet, komt zijn gif vanzelf, *Si-Tawar* kan men dan vinden „in den tuin en *Si-Dingin* in de padi.

„Ik bezweer met een oprecht hart tot in zijn binnenste het zuivere „water, dat voor de *limau* is gereedgemaakt en ook het water dat

[1] Vg. over deze passage noot 1 blz. 479 hierna.

[2] Zooals bekend, worden met dezen naam een soort *heksen* aangeduid t. w. personen, wier zielen niet, evenals die van andere menschen, onschuldig van aard, doch bepaaldelijk booze geesten zijn, welke nu en dan het lichaam verlaten om overal rond te zwerven en kwaad te doen [G. A. Wilken, Het Animisme bij de volken van den Ind. Arch., Ind. Gids 6e jaarg. I 1884 blz. 949 (blz. 25 van den overdruk)].

[3] Van bespuwingen [samboer] door den *doekoen* met een kauwsel van bepaalde kruiden, wordt vaak een heilzame invloed bij ziektegevallen verwacht. B.v. bespuwing met zout als men door eene brandnetel [*djilatang*] gestoken is, met *sirih* bij zwellingen, met *koenjit* en *djariangau* bij kraamvrouwen enz. Krankzinnigen spuwt men in de oogen met een kauwsel van *djariangau*, *si-padas* en *lado kètè*.

„troebel is, nadat de *limau* daarin is uitgeperst, het water, dat als „opgesloten, naar geene enkele zijde af kan vloeien. Mochten de „spieren en het vleesch van den patiënt zich hereenigen.

„O, engel die wit zijt [1] kom naar beneden en breng versche was „mede. Waarom versche was? Om het versche bloed van den „patiënt af te koelen.

„*Haq-Mampat* als ge u vastklemt aan de huid van den patiënt, „wil die dan loslaten. Als ge hem vasthoudt bij de hersenen, het „merg of het middenvoorhoofd, wil hem dan loslaten. Als ge hem „vasthoudt aan de lever, het hart, de milt of de gal, wil hem dan „loslaten. Als ge U vasthoudt aan zijne kleeren of aan zijne haren, „wil hem dan loslaten.

„Door den zegen der formule: er is geen God dan Allah.„

c. Limau-boengo-behandeling.

We hebben hierboven gezien, dat de booze geesten den mensch soms ziek maken door hem van een merkteeken te voorzien [*manandoi*]. Of juister: heeft iemand bepaalde teekenen [*tando*] op het lichaam — b.v. een zwarte ader bij een der ooghoeken, moedervlekken of andere vlekken enz., dan meent men, dat die teekenen door een of anderen kwelduivel zijn aangebracht met het doel, die persoon steeds te kunnen terugvinden. Die teekenen zijn dus voor den boozen geest zelf een herkenningsmiddel, dat hij op zoo'n persoon beslag heeft gelegd. Is iemand veel ziek, dan is het ook de taak van den *doekoen* om te onderzoeken, of er bij den patiënt al dan niet teekenen als hier bedoeld voorhanden zijn. In het bevestigend geval wordt de patiënt aan een *limau-boengo*-kuur onderworpen.

Ook als een kind steeds huilt [men noemt dit verschijnsel „*tangkal*„], ziet men hierin een *tando* van een of anderen boozen geest.

Alleen bij vrouwen en kinderen schijnt op die teekenen te worden achtgeslagen, want bij mannen komt de *limau-boengo*-behandeling zelden of nooit voor.

Nu weet men wel, dat door deze kuur de *tando*'s niet verdwijnen, maar men stelt zich het geneesproces hier zóó voor, dat de ziektegeest door de *limau* uit het lichaam van den patiënt wordt verbannen en dat de *tando*'s alleen achterblijven.

[1] Wie met dien witten engel bedoeld wordt is mij niet gebleken. Vg. ook Skeat op blz. 98 van zijn meer geciteerd werk: Sometimes again, a White Angel [Mala' ikat Puteh] is mentioned, e. g. as being in „charge of all things in the jungle," but what his specific duties are does not transpire.

Intusschen zullen die achtergebleven teekenen vaak aanleiding zijn, dat de verdreven demon eene neiging blijft behouden om zijn losgelaten slachtoffer weer op te zoeken en te kwellen. Vandaar dat de *limau-boengo*-kuur er eene is van zeer langen duur en zóó lang moet worden voortgezet, totdat de booze geest die teekenen weer vergeten is.

Vooral op den twaalfden van iedere maand loopt het gemerkte slachtoffer groot gevaar met een nieuw bezoek van den *hantoe* te worden lastig gevallen en ook op die omstandigheid zal dus bij de hier te behandelen geneesmethode moeten worden gelet.

Het „*bĕrsiang*", „*saroean*", „*bari salam*", „*maramaskan-limau* en het gebruik van „*kasai*" gaan ook hier vooraf en het „*mandoai*" geschiedt ook hier bij den *doekoen* aan huis.

Met deze geneesmethode vangt men aan op den eersten van de nieuwe maand n.l. den eersten dag 's morgens $\frac{1}{3}$, den tweeden dag 's middags $\frac{1}{3}$ en den derden dag 's avonds $\frac{1}{3}$ van het *limau*-water. Dit wordt driemaal achtereen telkens met één dag tusschenruimte herhaald. Dus den 4^en^ dag niet, 5^en^, 6^en^ en 7^en^ dag wèl, 8^en^ dag niet, 9^en^, 10^en^ en 11^en^ dag wèl. Deze elf-daagsche behandeling wordt drie maanden achtereen herhaald. De daaropvolgende drie maanden wordt ze maandelijks drie dagen toegepast n.l. op den 12^en^, 13^en^ en 14^en^ der maand telkens $\frac{1}{3}$.

De derde drie maanden heeft de kuur plaats als in de tweede drie maanden, maar dan moet de patiënt telkens als hij de *limau* bij den *doekoen* aan huis komt halen een geheel witten haan [*ajam-parah*] meebrengen. Vóórdat de *doekoen* nu tot het uitspreken van het voorgeschreven formulier over de *limau* overgaat, mengt hij deze eerst met eenige druppels bloed, die hij uit den kam van dien haan aftapt. Den volgenden dag worden de *limau* en de haan door den patiënt teruggehaald. Overal waar deze zich verder bevindt moet hij zich door dat dier doen vergezellen, dus ook als hij zich voor de ritueele *limau*-overgieting naar de rivier begeeft.

Na die derde drie maanden worden drie dagen, nadat de laatste *limau* verbruikt is, diezelfde witte haan met nog eene hen naar den *doekoen* gebracht, benevens eenige spijzen, zooals *nasi-lamaq*, [kleefrijst met klappermelk toebereid] *nasi-poetih*, *goelai-ajam* en *ajam-panggang*. Er heeft nu een kleine offermaaltijd ten huize van den *doekoen* plaats. Na afloop daarvan neemt deze een weinig rijst, vermengt dat met wat bloed, dat wederom uit den kam van den haan wordt afgetapt en geeft die rijst daarop aan de hen te eten.

Nu wordt de kuur gestaakt tot den twaalfden dag van de eerstkomende *poewasa*-maand. Op dien dag worden de voorgeschreven *limau*-ingrediënten weer naar den *doekoen* gebracht en de *limau* weer drie dagen achtereen benuttigd. Ditzelfde geschiedt in de volgende vastenmaand nog eens en in de daarop volgende vastenmaand andermaal, zoodat de geheele kuur eerst na drie jaren geheel is afgeloopen. De beëindiging daarvan [*mamatikan-limau*] wordt met een maaltijd ten huize van den *doekoen* gevierd, waarbij de patiënt echter voor de benoodigde spijzen moet zorgen.

Ook het aan den medicus toekomend honorarium, bestaande uit wat geld [meestal f 0.50 of f 1.—] en een *kaboeng* wit goed, moet thans worden voldaan.

Welke is de rol, die de haan en de hen in de beschreven geneesmethode innemen? Mijn zegslieden gaven op die vraag het volgend antwoord. Door de *limau*-kuur zelf wordt de booze geest, die op den patiënt beslag legde, wèl verdreven, maar zijne aandacht zal niettemin op het merkteeken van zijn slachtoffer gevestigd blijven en eene duurzame genezing op die wijze dus niet worden verkregen. Men verzint er daarom een "*akal*" op. De witte haan nu moet dienen als lokvogel om de aandacht van den kwelgeest naar dat dier af te leiden. Men stelt dus een plaatsvervanger, opdat de patiënt verder ongemoeid zal worden gelaten en dus weer genezen kan. Deze moet er zooveel mogelijk voor zorgen, dat de haan niet sterft, alvorens het *mamatikan-limau* is afgeloopen. Om hieraan te gemoet te komen, brengt men op de beschreven wijze eenig bloed van den haan in het lichaam van de hen over, bij eventueel ontijdig sterven van den haan zal de booze *hantoe* alsdan zijn vorigen zetel in het lichaam van de kip terugvinden. [1]

[1] Wijzen we er terloops op, dat de gewoonte om een haan of kip als remplaçant voor een persoon te stellen in de hoop dat de booze geesten niet hem maar zijn plaatsvervanger tot slachtoffer hunner kwade bedoelingen zullen maken, bij meerdere volksstammen in den Archipel voorkomt. „If the spirit craves a human victim a cock may be substituted". [Skeat o. c. blz. 72]. Op den veertigsten dag na de geboorte van een kind ontvangt de Javaansche vroedvrouw, die het ter wereld hielp behalve haar eigenlijk loon nog allerlei andere zaken, waartoe ook behoort een levende kip of haan, die „*pengoeripan*" d. i. middel om het leven te behouden, genoemd wordt en oudtijds als eene soort van dubbelganger van het kind beschouwd werd, zoodat de *doekoen* die zorgvuldig in leven hield en als dit niet gelukte, door een andere verving [L. Th. Mayer, De Javaan als mensch en als lid van het Javaansche huisgezin blz. 160]. Ook van de *Gajo's* heet het, dat de geesten, die het op iemands leven gemunt hebben zich wel door eenen

Eene eigenaardige manipulatie, die alleen bij de *limau-boengo*-behandeling te pas komt, is het z.g.: „*radja-radja*", daarin bestaande, dat men op acht plaatsen van het lichaam van den patiënt met eene soort stempel, welke „*soenting*" heet en welke vooraf in zekere verfstof is gedompeld vier zwarte stippen afdrukt. De stempel bestaat uit een eenvoudig takje van den *sikakas*-heester [Paratropia-micrantha Miq.], waar vier zijtakjes samenkomen, zoodat het werktuigje op een houten vork gelijkt, waarvan de vier tanden in een vierkant staan. Tot bereiding van de stempelverf neemt men eene veer van een zwarten kiekendief [*alang*], eene pauweveer, eene kraaienveer en het nest van een *oenggai-palano*. Dat alles wordt verbrand en daarna met water tot een zwart papje vermengd. Deze stempelplechtigheid wordt voorafgegaan door het branden van benzoëhars, waarvan de geurige dampen even om het lichaam van den patiënt moeten strijken.

Het *radja-radja* behoort niet uitsluitend tot de functiën van den *doekoen*, ook ieder ander kan die bewerking uitvoeren. Is de patiënt b.v. een kind, dan doet zijne moeder het meestal zelf.

De beteekenis van deze plechtigheid is, naar mij werd medegedeeld, dat de ziel niet uit het lichaam van den patiënt zal vlieden. De in de na te noemen *doa* voorkomende woorden „*soenting-gandoen*" zouden dan moeten beteekenen: „stempel tot vasthouding (van de ziel)." [1]

Thans rest ons nog de bij deze behandelingsmethode behoorende *doa* te vermelden.

Zij luidt aldus:

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Wat leeft en niet sterven kan [d. i. de ziel] worde bevrijd van „de poort des doods!

„Mogen de *boelo's Ali* en *Mangga* sterven! Ge moogt geen enkel „haar van den patient doen uitvallen, geen enkel haar van hem te niet doen gaan!

„Moge de patiënt bevrijd worden van de kwellingen der *boelo's*, „*djihin's* en *pari's* door de *limau sati* en de *limau dewa* [2].

remplaçant laten tevredenstellen. Zeer dikwijls is het een witte kip of haan, die de patiënt zich aan moet schaffen en die door soortgelijke vervangen moeten worden, als zij sterven. [C. Snouck Hurgronje, Het Gajoland en zijne bewoners blz. 310].

[1] Dit woord „*gandoen*" dat ik in de mij ter beschikking staande woordenboeken niet heb aangetroffen, heeft volgens mijne zegslieden de beteekenis van „beletten dat iets ergens uit kan". b.v. het afsluiten van een flesch, het zetten van een domper op eene brandende kaars enz.

[2] *Limau-sati* is een andere naam voor *limau-boengo*. *Limau-dewa* zijn de

„Wanneer de kwellingen der *boelo's*, *djihin's* en *pari's* komen, „dan wordt de *limau* in haar geheel op het hoofd van den patiënt „uitgestort en als dan de *limau* schijfjes op hem neervallen, dan „zal het hem net zijn, alsof hij van eene zware vracht wordt ont- „last, alsof hem een nauwsluitend baadje wordt losgemaakt en hij „bevrijd wordt van de listen en lagen der booze geesten.

„Als de ziekte door U veroorzaakt is o, *dewa*'s, die van de „bergen komen, keert dan naar die bergen weer, is zij het werk „van U, o, *dewa*'s die uit de samengepakte of uit de verspreid „liggende wolken komen, keert dan naar die wolken weer, als zij „van U uitgaat o, *dewa*'s, die in dorpen bijéén wonen, keert dan „terug naar Uwe huizen met gouden daken, gouden stijlen, gouden „vloeren, gouden kookpotten en gouden lepels!

„Ik druk den stempel tot vasthouding van de ziel op het lichaam „van den patiënt!

„*Si-Kinantan* is de naam van Uw vriend. Uit de *koeri-bali* zijt „ge voortgesproten, uit de *darah-samboeni* zijt ge voortgesproten, „uit de *darah-tamboeni* zijt ge voortgesproten, uit de *darah-bali* zijt „ge voortgesproten. [1] De genezing trede naar binnen en de ziekte „trede naar buiten! De genezing door God, door Mohamad, den „Gezant van God, door den zegen der formule: er is geen God „dan Allah."

d. Limau-tĕrsapo-behandeling.

Deze methode vindt toepassing wanneer de zieke in questie door een ziektedemon werd „aangesproken".

Zooals gezegd, begint men in dit geval den patiënt met *sirih*-speeksel een kruis op het voorhoofd te teekenen en verder zijne gewrichten daarmede in te smeren. Als de patiënt hierdoor niet geneest [*tida-tjégaq*], dan neemt men tot de eigenlijke *limau-tĕrsapo* kuur zijne toevlucht Deze heeft op dezelfde wijze plaats als bij de *limau-boewah* behandeling is beschreven. Drie maal drie dagen, den eersten dag 's morgens, den tweeden dag 's middags en den derden dag 's avonds wordt deze *limau* gebruikt en dit drie keer herhaald.

De hierbij gebruikelijke *doa* luidt aldus:

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

gladde vruchten, die men wel aantreft aan den *limau-poeroet*-boom een citrussoort, die in het algemeen bultige vruchten voortbrengt.

[1] De hier onvertaald gebleven woorden zijn namen van bepaalde lichaams-substantiën. [Zie noot 6 blz. 481 hierna].

„*Jahoelo*, *Gamboelo*, *Djamboe-Erang*, *Si-Mata*, *Si-Mabau-Tonggaq*, „*Si-Tjoetjoep-Darah*, *Si-Timbo-Loeloeng*, die daar hangen en daar „schommelen, die daar zich waaien en in den wind zitten!

„Kom naar beneden *Boedjang-Hairoelah* met Uw ijzeren harnas „en Uw ijzeren helm.

„Dringt U te zamen met geweld binnen in de woningen der „*setan*'s, *hantoe*'s en *oebili*'s.

„Doet Adams nakomelingen toch geen kwaad! Doet ge dat wèl, „dan zult ge getroffen worden door den heiligen vloek van God en „door den Qoran, die in dertig afdeelingen is verdeeld, Uwe „nakomelingschap zal dan uitsterven door den banvloek en Uw „voorgeslacht vervloekt worden door den *Sultan* en door de zes „*Radja*'s, gij allen zult dan vernietigd worden door den banvloek „van den *Daulat*. Door den zegen der formule: er is geen God „dan Allah".

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Ik bezig een heilige, een buitengewone *doa*, een *doa* tot af- „wering (van booze invloeden).

„Terwijl de storm, de snelle stroom en de groote golven van „richting veranderen niet door ons toedoen, maar door den wil „van God, hoeveel te meer dan is het niet ons werk, maar het „werk van den Allerhoogste, wanneer de kwellingen der demons „worden afgewend. Terwijl zelfs de storm tot bedaren wordt ge- „bracht door de macht van de *doa* van *Njèq-Radja-Soleiman*, „hoeveel te meer dan de werken der booze machten, hoeveel te „meer dan de onzichtbaar verborgen ziekte!

„Doet de menschen geen kwaad! Want doet ge hun wèl kwaad, „bedenkt dan dat ik weet, welke Uwe afkomst is! Uit de „*pinang-* „*loemoetan* [1] zijt ge voortgekomen!

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten, „de genezing door God, door Mohamad den Gezant van God, door „den zegen der formule: er is geen God dan Allah".

Is na de hier beschreven kuur nog geene beterschap ingetreden, dan wordt de vermeende ziektegeest „tegemoet gegaan" [*disonsong*].

Men begeeft zich daartoe naar de plaats, waar de patiënt „*tĕr-sapo*" werd. Die plaats is voor den *doekoen* niet verborgen: de

[1] D. i. eene legendarische giftige *pinang*-soort, die door den boozen geest *Si-Kati-Moeno* gekweekt en gegeten zou zijn.

oplettende beschouwing van het bovenbedoelde *sirih*speeksel heeft hem ook op dit punt reeds volledig ingelicht.

Terwijl de zieke thuisblijft, begeeft de *doekoen* zich, vergezeld van nog twee personen op marsch, een z.g. „*sanggar*” medenemende d. i. een van boven gespleten *bamboe* [*talang-koening*], waarop een vierkant bamboe raamwerk rust. Verder worden nog medegebracht *nasi poetih*, *nasi darah* [rijst met kippenbloed], *nasi arang* [rijst met roet], *nasi koening* [rijst met curcuma], *si tawar* en *si dingin*, al welke ingrediënten in tot open vierkante doosjes [*limas*] gevouwen *pisang*bladeren zijn verpakt en verder nog *bras randang* [gebrande rijst], *bras batih* [gebrande onontbolsterde rijst], *sirih tigo kapoer*, een *soekat* [= 6 *tjoepaq*] gewone *bras* en aan geld *sakoepang sapiah* [= 9 *wang* = f 0.75; *sapiah* = één kwartje].

Op de kritieke plaats aangekomen wordt de meegebrachte *sanggar* in den grond geplant en worden de diverse heerlijkheden daarop neergelegd als offergave aan den goedgunstig te stemmen ziektegeest.

Nadat hij vooraf wat wierook heeft gebrand, roept de *doekoen* de geesten aldus aan:

„Hé *Njèq Radja Soleiman*, die met U vieren zijt en ook gij „*Njeq Pitalo Goeroe*, wij roepen U aan! De wierook brandt reeds!

„Wij wenschen de schuld van den patiënt te overwegen, hetzij „deze met de hand of met den voet een boozen geest heeft aangeraakt, „of hem in den weg is getreden, of hem onbewust heeft aange- „keken of iets onbetamelijks tegen hem heeft gezegd. Dat is de „schuld die wij met onze geestelijke bloedverwanten, die hier bijeen „zijn, wenschen te overwegen. [1]

„Hé *Si-Hantoe Moeno*, *Si-Kati-Moeno*, *Si-Oelo-Oelo*, *Si Gamboelo*, „*Sindjo-Sindjo*, *Si-Oenggoe-Oenggoe*, *Si-Angga-Angga*, *Djoembalang-Ajèr* „en *Djoembalang-Tabing* en ook gij *Njeq-Radjo-Si-Djoembalang*, die be- „kend zijt met berg en dal, met de slingerplanten die van knoopen „zijn voorzien, met de *kaloemboeh*-boomen, die bladvormige wortels „hebben, met het doornige *bamban*-riet, met het water, dat gedeeltelijk „onder den grond door stroomt en dan weer zichtbaar wordt, met de „watervallen, die de badplaatsen van *Manti-Soemanjo* zijn, komt, „laat ons gezamenlijk de schuld van den zieke overwegen, hetzij „deze met de hand of met den voet een uwer heeft aangeraakt, „of is in den weg getreden, of onbewust heeft aangekeken, of iets

[1] Men lette er op, dat de geesten hier familiaarweg als bloedverwanten [*sanaq soedaro*] worden toegesproken.

„onbetamelijks heeft gezegd. Dat is de schuld die wij hier zullen „overwegen. Die schuld willen wij aflossen aan onze bloedverwanten, „die hier bijeen zijn. Wij vragen het U met onderdanigheid, met „verteedering, maar zonder plichtplegingen.

„Hier zijn de *„adat„* en de *„limbago„* bestaande uit een weinig „gebrande rijst, een *sirih*-pruim, vijf en zeventig cent aan geld, „een *soekat bras* en wat in de holte van den bodem van de omge-„keerde *soekat* [d. i. een *bamboe*-maat] gaat, geven we nog op den „koop toe.

„Dat alles bieden wij aan, nu wij ons met een verzoek wenden „tot onze bloedverwanten, die hier bijeen zijn, het verzoek namelijk, „om den zieke te willen genezen.

„Of zijn er hier soms onder onze bloedverwanten, die zelf ook „ziek zijn, zoo ja, dan zetten we hun hier als medicijnen *si-tawar* „en *si-dingin* voor.

„Wat den patiënt ook moge mankeeren, wij vragen zijne genezing „aan onze bloedverwanten, die hier bijeen zijn.

„Als ge ons verzoek niet nakomt dan zult ge getroffen worden „door den heiligen vloek van God en door den Qoran, die in dertig „afdeelingen is verdeeld, dan zult ge met uw geheele geslacht te „gronde gaan, Uwe nakomelingschap zal uitsterven door den banvloek „en Uw voorgeslacht zal vervloekt worden door den *Sultan* en door „de zes *Radja's*, dan zult gij allen vernietigd worden door den „banvloek van den *Daulat*.

„Door den zegen van de formule, er is geen God dan Allah.„

Naar de voorstelling in de bovengenoemde *doa* van de ziekte gegeven, gaat men hier dus uit van de meening, dat de patiënt een ziektegeest heeft beleedigd — zij het dan ook onbewust — en dat de zieke daardoor een schuld op zich heeft geladen. De ziekte, die daarvan het gevolg is, kan dus dan eerst genezen, wanneer die schuld is aangezuiverd. De *„adat„* en de *„limbago„* [zie noot 7 blz. 484 hierna] nu zijn de vormen, waarin de vereischte schadeloosstelling wordt te goed gedaan. [1]

---

[1] Wijzen we even op een analoge ziektenbeschouwing bij de Karo-Bataks. In hunne legende *„Sarindoe Toeboeh"* heet het, na elk der daarin door *Bĕroe Dajang* aanbevolen medische voorschriften: „dan is de schuld gedelgd, veranderd in een te goed, dan is de ramp afgewend en gaat de *tĕndi* naar huis [M. Joustra, Karo-Bataksche vertellingen in Verh. Bat. Gen. deel 56. 1e stuk blz. 78 vg.].

B. MANAWARI.

Deze geneesmethode beoogt het krachteloos maken van ziekte-invloeden. Ook het *malimaui* heeft, zooals we gezien hebben, ditzelfde doel. Toch bestaat er een wezenlijk verschil tusschen het *malimaui* en het *manawari*. Bij het eerste wordt in hoofdzaak genezing verwacht van het getrouw nakomen van allerlei uitvoerige bezweringsceremoniën, die tegen de buiten den zieke gelegen ziekteoorzaken [booze geesten] gericht zijn en zijn de geneesmiddelen, hoewel niet geheel buitengesloten, toch iets bijkomstigs. Bij het laatste daarentegen vormen de geneesmiddelen het punt van uitgang en zijn deze gericht tegen de in den zieke gelegen ziektekiemen [wormen, een vergiftige infectie van het bloed], terwijl de bezwering eene ondergeschikte plaats inneemt.

Van de door de ervaring verkregen kennis van de nuttige geneeskrachtige eigenschappen der tallooze planten, waarmede moeder Natuur den Maleier zóó rijkelijk heeft bedeeld, kan hier een heilzaam gebruik worden gemaakt.

De *doekoen* geeft den patiënt op welke kruiden deze moet zoeken of doen zoeken. Over deze nog ontoebereide kruiden spreekt de *doekoen* het gebruikelijke tooverformulier uit, hetgeen meestal gepaard gaat met het branden van wierook. Eerst na dit z.g. „*manawari*” worden de kruiden volgens de aanwijzingen van den geneeskundige toebereid en aangewend. Waar dat *manawari* plaats heeft is onverschillig: eenmaal zag ik het zelfs op den openbaren weg verrichten; de *doekoen* had toen een bosje uitgezochte kruiden in de hand en prevelde daarover in bijzijn van den zieke binnensmonds eenige onverstaanbare woorden.

Men onderscheidt in hoofdzaak twee soorten van *tawar*-formulieren n.l. het *tawar-biring-biring* en *tawar-galang-galang*. Nu kan het gebeuren, dat behalve „vergiftigd bloed” of „wormen” nog een nevenoorzaak van buitenaf de ziekte heeft veroorzaakt. Men bezigt dan behalve een der beide genoemde formulieren nog een speciaal formulier. B.v. men valt uit een boom en breekt een been. Zwelt nu het been hierbij op, dan is de zwelling, naar men meent, een ziekte van het bloed en om die te genezen is het *tawar-biring* noodig. Maar ook de val zelf, waardoor het been gebroken werd, — dus een ziekteoorzaak van buiten — moet bezworen worden en daartoe dient in dit geval het „*tawar patah*”.

Op dezelfde wijze onderscheidt men het „*tawar-loeko*” [bij ver-

wondingen], het „*tawar-sipasan*„ [bij beten van duizendpooten en andere giftige dieren], het „*tawar tĕrpanggang*„ [bij brandwonden] enz., van welke tooverformulieren we er thans eenige zullen laten volgen.

1. Bezweringsformulier tegen het biring-gif.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods.„

„De patiënt heeft de groote *biring*-ziekte!

„Het *biring*-gif vereenige zich met de warmte van het lichaam „en de warmte van het lichaam vereenige zich met het *biring*-gif!

„Ik bezweer het *biring*-gif!

„Genees van buiten, genees van binnen, genees volkomen.

„Ik weet welke Uwe afkomst is: uit de *Biring-rajo* zijt ge voort-„gekomen, uit de *Biring-tambago* zijt ge voortgekomen, uit de „*Biring-ronggo* zijt ge voortgekomen, uit de *Panah-alam* zijt ge „voortgekomen, uit de *Panah-galam* [1] zijt ge voortgekomen, uit de „*hoeribali* zijt ge voortgekomen, uit de *darahbali* zijt ge voort-„gekomen.

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten. „De genezing door God en door Mohamad, den Gezant van God. „Moge de bede, die van mijne *Goeroe's* op mij is overgegaan, „worden ingewilligd.

„Door de bewilliging van God, van Mohamad den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah.„

2. Bezweringsformulier tegen wormen.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Brengt stroomafwaarts den drijvenden boomstam, [d.w.z. ontlast „de wormen] en brengt stoomopwaarts den *Oembilan*stam [d.w.z. „braakt de wormen uit], de groote zoowel als de kleine (?), die „tegengehouden worden door het *saroeq*-gras. [2]

„Ik betoover de wormen en heb daartoe reeds in den buik van „den patiënt geknepen.

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten! „De genezing door God, door Mohamad, den Gezant van God, „door den zegen der formule: er is geen God dan Allah.„

3. Bezweringsformulier tegen beenbreuken.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

---

[1] Met deze onvertaald gebleven benamingen worden soorten van huidziekten bedoeld. Zie noot 4 en 5 bl. 485.

[2] Deze grassoort behoort ook tot de hier gebezigde kruiden.

„De hoofdnerf staat schuin naar zee en moet gehaald worden van „de plaats, waar de civetkat gezeten heeft.

„De gespleten steen kan weer aaneengelascht worden, hoeveel te „meer dan de opperhuid en het daaronder gelegen weefsel, het „vleesch en het bloed van den patiënt.

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten!

„Door de bewilliging van God, van Mohamad, den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah."

Hierna wordt op de plaats van de breuk geblazen [*diamboes*].

4. Bezweringsformulier tegen wonden.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„*Hoeri-bali-katoeban-darah!* De *darah-bali* vloeie af in het lichaam „van den patiënt; de *darah-nani* [1] stijge op en deele zijn glans „weêr aan zijn aangezicht mede.

„Beneden de wond breng ik de *si-tawar* en boven de wond de „*si-gando*. [2] Ik breng de *tawar-biring* op de wond en bezweer alles „wat wortels heeft en alles wat eene kruin heeft [opdat de bij de „wond verscheurde deelen zich zullen hereenigen].

„Door de bewilliging van God, van Mohamad, den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah".

Hierna wordt op de plaats van de wond geblazen.

5. Bezweringsformulier tegen beten van duizendpooten en andere giftige dieren.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Hij kruipt en kruipt maar rond onder het vuil met zijne zwarte „tanden en zijn rooden kop.

„Ik weet welke Uwe afkomst is, ge zijt ontstaan uit eene door *Njèq Pitalo Goeroe* gegeten vischgraat.

„De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten, „de genezing door God, door Mohamad den Gezant van God!

„Door de bewilliging van God, van Mohamad, den Gezant van „God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah".

6. Bezweringsformulier tegen brandwonden.

„In naam des barmhartigen, goedertierenen Gods!

„Als men met den vuurslag slaat, krijgt men nog niet altijd

[1] Voor de hier onvertaald gebleven woorden vergelijke men noot 6 blz. 481 hierna.

[2] Eene preisoort, ook in de huishouding als specerij onder den naam van *koetjai* wèlbekend.

"vuur. Het vonkje vliegt ver weg en gaat zitten op levend of dood "hout. [1] Alleen als de lont droog is vat het vonkje vuur!

"Ik weet welke Uwe afkomst is, ge zijt ontstaan uit het slijm "van *Njèq Di Batjiq*.

"De genezing trede naar binnen en de ziekte trede naar buiten. "De genezing door God, door Mohamad, den Gezant van God!

"Door de bewilliging van God, van Mohamad den Gezant van "God, door den zegen der formule: er is geen God dan Allah".

De aangewezen en bezworen kruiden worden aanvankelijk gedurende niet langer dan drie dagen benuttigd. Blijken zij het rechte middel tegen de kwaal te zijn, dan worden ze na drie dagen opnieuw be-*tawar*-d en toegediend en gaat men zóó voort, totdat algeheele beterschap volgt. Vindt men bij de aangewezen medicijn geen baat, dan probeert men het met eene andere en heeft men zoodoende reeds eenige malen zonder gunstig resultaat van geneesmiddel veranderd, dan gaat men tot het z.g. "*taraq*" over.

C. TARAQ.

Deze voortgezette geneesmethode, die van drieërlei aard kan zijn, t. w.:

1°. *Taraq-gadoeng* of *gadoeng*-kuur.

2°. *Taraq-raso* of kwikkuur.

3°. *Taraq-ka-goenoeng* of afzonderingskuur.

en alleen toepassing vindt bij de vroeger genoemde groep van *biring-biring* ziekten [meestal bij verouderde gezwellen, verwaarloosde wonden etc.], wanneer de gewone geneesmiddelen niet meer helpen, bestaat vooreerst in het gebruik van een bepaald en vooraf be-*tawar*-d geneesmiddel [bij de *gadoeng*kuur inwendig en bij de kwikkuur uitwendig toegediend] en verder in het doormaken van eene onthoudingsperiode van 7 dagen of van een veelvoud van 7 dagen, gedurende welke de patiënt allerlei, door den *doekoen* voor te schrijven, *pantang*-voorschriften heeft in acht te nemen. Alleen bij het z. g. "*taraq ka goenoeng*" wordt geen geneesmiddel toegediend, maar is het doel van die kuur juist om zulk een middel te vinden en wordt de bedoelde onthoudingsperiode hier in afzondering doorgebracht.

---

[1] Men doelt hier op de lont, die, als ze nat is, met levend hout en, als ze droog is, met dood hout wordt vergeleken.

Treedt bij de toepassing van de eene of andere *taraq*kuur binnen 4 × 7 dagen geene beterschap in, dan kan men òf tot eene der beide andere soorten van *taraq* zijne toevlucht nemen of als laatste middel zijn heil nog eens bij een anderen *doekoen* zoeken.

Sommigen passen de drie soorten van *taraq* achtereen toe, om bij niet gevolgde beterschap den loop der dingen verder aan Allah over te laten.

Wanneer andere middelen niet helpen, hoopt men — om hier in het voorbijgaan nog even op te wijzen — bij langdurige ziekte soms ook herstel te erlangen, door zijn naam te veranderen, daar men alsdan meent, dat die naam niet passend is [*tida sarasi samonjo*]. Ook koms het wèl voor, dat gehuwde lieden, die voortdurend met ziekte hebben te kampen, zulks aan hunne echtverbintenis wijten en zich daarom doen scheiden.

Beschouwen we de drie genoemde *taraq*-soorten thans wat nader.

a. Taraq-gaḍoeng.

Gedurende deze kuur mag de patiënt niet anders drinken dan een z. g. gadoeng-aftreksel èn niet anders eten dan droge rijst met gepofte *badar* [een kleine vischsoort]. Verder moet hij zich dien tijd van geslachtsgemeenschap onthouden, zich rustig houden en vooral zorgen niet te transpireeren, daar anders de heilzame kracht van de *gadoeng* uit het lichaam verloren zou gaan. De *gadoeng* is een slingerplant, waarvan de knollen in gedroogden staat op iedere *pasar* door de *orang-koemango* [kooplieden in kramerijen] bij het gewicht verkrijgbaar zijn. Bij het koopen ervan geldt het als *pantang* om op den bedongen prijs af te dingen. Die knollen worden door den *doekoen* onder het prevelen van het „Bismillah" in stukjes gehakt [*mantjantjang gadoeng*] en het haksel wordt daarna boven brandende benzoë gehouden, waarbij hij het z. g. „*tawar taraq gadoeng*" uitspreekt, een naar den klank Arabisch tooverformulier, waarvan de zin zoowel voor den geneeskundige als voor den leek een onbegrijpelijk abracadabra is. Voor zijne deskundige bemoeienis ontvangt de *doekoen* een bord rijst, waarop 25 cent aan geld. Het uitkoken van het *gadoeng*-haksel moet in een nog nimmer gebruikten kookpot geschieden.

b. Taraq-raso.

Deze kuur bestaat in hoofdzaak daarin, dat de *doekoen*, met een vooraf met een of ander reukwater bevochtigd *sirih*- of *silasih*-blad,

een weinig levend kwikzilver op de eene of andere plaats van het lichaam [meestal de handpalm] van den patiënt in de huid wrijft, waarbij hij een onbegrijpelijk Arabisch luidend tooverformulier: „*tawar taraq raso*" uitspreekt. Het noodige kwikzilver is ook bij iederen *orang koemango* verkrijgbaar.

Vindt de zieke bij deze kuur baat, dan wordt zij na drie dagen herhaald, drie dagen later andermaal enz.

De patiënt moet zich ook hier aan een sober dieet onderwerpen, terwijl verder ook voor hem dergelijke *pantang*voorschriften gelden als bij het *taraq-gadoeng* werden vermeld.

c. Taraq ka goenoeng.

Hierbij zondert de patiënt zich gedurende eenigen tijd af op de eene of andere *kramat*plaats — d. i. eene eenzame plek, meestal een heilig graf van den een of anderen bekenden *sjech* of *doekoen* — teneinde zich aldaar te slapen te leggen en in de hoop in den droom aanwijzingen te ontvangen nopens de middelen die hij bezigen moet, om genezing te erlangen. Eene suggestieve genees-methode dus, niet ongelijk aan den z.g. tempelslaap der oude Grieken. [1]

De afzondering geschiedt geheel vrijwillig; het *taraq* bij wijze van uitbanning, zooals de heer A. L. van Hasselt op blz. 96 van zijne bekende „Volksbeschrijving" vermeldt, is in deze streken niet bekend.

De aan den bovenbedoelden prophetischen slaap voorafgaande ceremoniën zijn de volgende. Allereerst heeft de patiënt zich aan eene soort reinigingsproces te onderwerpen, bestaande in eene overgieting van het lichaam met de boven reeds genoemde *limau sintoq* tijdens het baden in de rivier, gevolgd door het zich insmeren met blanketsel. Na dit z.g. *bĕrlimau berkasai* heeft ten huize van den patiënt een offermaaltijd plaats, waarbij ook de *doekoen* aanzit. Na afloop hiervan steekt de patiënt zich geheel in witte kleeren en wordt door den *doekoen* tot aan de *kramat*plaats vergezeld. De afreis mag niet anders dan op een Maandag of een Donderdag plaats hebben. Behalve een slaapmatje brengt de patiënt wat gebrande kleefrijst als leeftocht mede, waarvan hij alleen 's morgens en 's avonds een weinig mag

[1] Zooals men weet, wordt ook hier en daar elders in onzen Archipel deze geneeswijze toegepast [Alb. C. Kruyt, Animisme blz. 72, 100 en 511] en is zij ook bij de Chineezen en bij vele andere volken niet ongewoon [J. J. M. de Groot, Jaarl. feesten en gebr. v. d. Emoy-Chineezen blz. 471 vg.].

eten. Onderweg moet hij steeds het „As-salamoe' alaikoem" [vrede zij met U] opdreunen [*mambatja salawat*]. Gedurende zijn afzonderingstijd moet hij na zijn soberen maaltijd steeds wierook branden en het reeds meergenoemde „*saroean*" prevelen, voorts moet hij getrouw de vijfdagelijksche godsdienstoefeningen verrichten en na het avondgebed de geloofsbelijdenis opdreunen totdat de slaap hem overvalt.

Krijgt de vrome binnen de zeven dagen in zijne droomen geene openbaring van de hemelsche machten, dan is alle hoop op beterschap vervlogen. Het is Allah, die het dan zóó heeft gewild.

BIJLAGE.

Hieronder laten wij volgen den maleischen tekst van de bezweringsformulieren, waarvan in de voorgaande bladzijden eene min of meer vrije vertaling werd gegeven. De woorden zijn ter vereenvoudiging gespeld zooals ze worden geschreven en niet zooals ze worden uitgesproken volgens den Minangkabauschen tongval.

Doa limau-boewah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Ja Allahoe, ja Rasoel Allah bĕrkat Toeankoe Nabi Oelah, Nabi Mohamad. Kandalan [1] akoe Djibraïl, Mikaïl, Israïl, Israpil, Aboe Bakar, Oemar, Oesman, Ali, Kiraman, Katibin.

Bĕrmoelo api, ajĕr, angin, tanah; sat daripado bapaq, sipat daripado iboe, ampat toeroen daripado bapaq, ampat toeroen daripado iboe. [2]

Bĕrdirilah angkau di kiri dikananmjo, dihadapan diblakangnjo Jahajan, Jadajan, Jahasin didalam Qoran; bĕrmaro Allah mangko bĕrmaro akoe, bĕrmaro Mohamad, mangko bĕrmaro Si Anoe daripado panjakitnjo.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Salamo oemoer Madini, salamo oemoer Mohamad, bĕrkat doa kiramat Allah dalam tirai koelamboe Allah dalam gadoeng Rasoel Allah.

Tida diapo kato soerat, soerat soedah tĕrdoeloenjo.

Kalau bĕrgaraq di Batoe-Ampar-Poetih [3] mangko dirinjo bĕr-

[1] *Kandalan*=steun, hulp [vg. *kanti*, *kawan*.].

[2] Zie noot 6 blz. 481.

[3] *Batoe-ampar-poetih.* Hieronder verstaat men in de Maleische kosmologie den steen waarop het wereldrund staat. Men denkt zich namelijk de aarde als een platte schijf, waarboven zeven verdiepingen [*toedjoeh pindjoeroe langit*] en waarbeneden een gelijk aantal verdiepingen [*toedjoeh pindjoeroe boemi*]. De aarde wordt op de beide hoorns van een rund [*lamboe*] gedragen. Schudt dit dier de hoorns, dan ontstaat aardbeving. Dit wereldrund staat op een steen de z.g. „*batoe ampar poetih*” welke steen op zijne beurt gedragen wordt door een wereldvisch, [*Ikan-Rajo-Bĕsar*], die in de wereldzee rondzwemt.

garaq, kalau tida bĕrgaraq di poesat boemi, maugko bĕrgaraq dirinjo.

Kalau mati hantarkan karahmat Allah, kalau hidoep kandaq bĕrlakoe, Siraïl tagaq dikirinjo, Sirapil tagaq dikanannjo, Moekaïl tagaq dihadapannjo, Djibraïl tagaq diblakangnjo serta Allah djo Mohamad.

Kalau tĕrsapo di boeboen-boeboennjo, dinding-bĕrdindinglah [1] angkau, mandindingkan obat dan panawar.

Masoeq tawar kaloear biso, tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah. Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Ali jang bĕrnamo Ali, oerat tonggang angkau Aboe Bakar.

Boewah daoen karoeboet [2] mari akoe soeroeh, akoe sarajo, [3] djangan angkau bĕrdoeto-doeto, bĕrolo-olo, kaätas angkau tida bolih angin, kaloerah angkau tida bolih ajĕr.

Limau akoe, si-limau-koerau [4] diramas dipinggan bibir, soeroet pĕrboewatan djihin dan setan, hantoe dan oebili.

Tinggal djadjaq anaq sidang-manoesia angkau tangisi.

Batoe aning [5], batoe lado mangko dilangkapkan, djangan kami tĕrgamang-gamang. [6]

Katokan jang sabĕnar kato, ilmoe doedoeq diatas Qoran, sĕrta Allah djo Mohamad.

Bolih kasi tolong Djibraïl.

Kalam moelo asal angkau djadi, djadi angkau karano akoe, djadi akoe karano Allah.

Sakalian biso tawar, sakalian tadjam toempoe [7], sakalian karas lamboet kabasaran doa Njèq Radjo Soleiman.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

---

[1] *Dinding-bĕrdinding* = zich achter elkander plaatsen.

[2] *Boewah-daoen-karoeboet* = bultige uitwassen op de bladeren van de *karoeboet*-plant.

[3] *Akoe sarajo* = ik vraag om hulp. *Sarojo* = het onderling hulpbetoon b.v. bij het bouwen van een huis enz.

[4] *Koerau* = mengsel. Komt ook voor in de beteekenis van bont [vg. *balang*].

[5] *Aning* = rond [vl. *boelat*]. Ook beteekent het „zwijgen". Een huilend kind zal men b.v. toevoegen „*aninglah*," ook „*antoqlah*," ook „*anoqlah*".

[6] *Gamang* = bevreesd. Meer algemeen gebruikt men dit woord voor „duizelig" en *siroq* voor „bevreesd".

[7] *Toempoe(l)* = bot van een scherp voorwerp (b. v. een mes). *papat* = bot van een puntig voorwerp.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Haq basi [1] tahan manahan sanggo-manjanggo [2] bĕrkoekoeq bĕrkatiq [3] basi didalam batoe, haq tahan sariboe tahan manahan Djoembalang-Ajĕr, manahan Djoembalang-Tabing, manahan pĕrboewatan djihin, manahan pĕrboewatan setan, manahan pĕrboewatan hantoe dan oebili, manahan pĕrboewatan boelo, dan pari, dewa dan mambang, manahan pĕrboewatan Si-Hantoe-Moeno, Si-Kati-Moeno, kaätas Si-Madang-Kilat, dibawah Radjo-Sikoedarang, Radjo-Itam.

Doebalang angkau saratoes sambilan poeloeh, saparo angkau djalan laoet, saparo angkau djalan darat, saparo angkau djalan awang-awang, tida angkau dapat malawan akoe dari doenja laloe ka achirat, „hoe" namonjo akoe, „wahab" namonjo angkau. Mati dipantjoeng padang Toeankoe Bagindo Ali.

Ali-ta-Ali maädokan Radjo-Soleiman-Poetih nan diam di awan poetih, Radjo-Soleiman-Koening nan diam di awan koening, Radjo-Soleiman-Idjau nan diam di goenoeng awan-awan, Radjo-Soleiman-Hitam nam diam di moenggoeh tanah.

Hai Radjo-Soleiman nan ampat poeloeh ampat, ampat pindjoeroe boemi, pindjoeroe langit, anaq daro Si-Bintaro, nan bĕrtoedjoeh [4] die salowatas [5], djangan angkau lantjong niajo kapado anaq tjoetjoe Nabi Adam. Akoe tahoe asal moelo angkau djadi.

Datang angkau dari sandjo-rajo, kombali angkau kapado sandjo-rajo, datang angkau dari oedjan-panas, kombali angkau kapado oedjan-panas, datang angkau dari kajoe gadang, kombali angkau kapado kajoe gadang, datang angkau daripado batoe gadang, kombali angkau kapado batoe gadang, datang angkau daripado napar koening, kombali angkau kapado napar koening, datang angkau daripado poesat-tasiq [6] kombali angkau kapado poesat tasiq.

Akoe tahoe di moelo asal angkau djadi: karano Djibraïl asal moelo angkau djadi.

---

[1] *Haq-basi.* Mijn zegslieden omschreven dit als: „het duivelswerk dat in de macht van Allah is" en *haq-tahan* als „de kracht om daaraan weerstand te kunnen bieden, welke ook in de macht van Allah is."

[2] *Sanggo* (*manjanggo*) = afweren; ergens weerstand aan bieden.

[3] *Bĕrkoekoeq-bĕrkatiq. Koekoeq* = zeer luid spreken (uitkraaien). *Katiq* — zacht spreken, maar niet zóó zacht, dat het fluisteren (*bisiq*) wordt.

[4] *Bĕrtoedjoeh* = zich ergens ophouden (?).

[5] *Salo-watas* = tusschenruimte van de eene grens tot de andere. I. c. wordt er het bosch mede bedoeld.

[6] *Poesat-tasiq* = het middelpunt van de wereldzee. [Vg. hierover Skeat o.c. blz. 7 en 8].

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha allah Allah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Akoe halarkan [1] pajoeng [2] akoe. Mohamad tĕrdiri Jahajan, Jadajan, Jasin didalam Qoran, bĕrmaro Allah mangko bĕrmaro akoe [3], bĕrmaro Mohamad, mangko bĕrmaro Si Anoe daripado panjakitnjo.

Saroelah, Baroelah [4] kalau bĕrtamoe dengan dirinjo manjiarlah [5] angkau kakiri kakanannjo, kahadapan kablakangnjo.

Akoe mamakai doa pangalah dan pangalih, sadang ajĕr gadang lagi bĕralah lagi bĕralih, ta akoe pĕralah pĕralihkan Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Ko koenoen pĕrboewatan djihin dan setan, hantoe dan oebili pĕralah pĕralihkan Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Ko koenoen pĕrboewatan boelo dan pari lagi bĕralah, lagi bĕralih ta akoe pĕralah pĕralihkan Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Ko koenoen pĕrboewatan dewa dan mambang dipĕralihkan Allah, dipĕralihkan Mohamad, dipĕralihkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Doa-limau-daoen.

Bismillahi-r-Rachman-r-Rahimi.

Oeroe-oeroe, Si Djampoeroe!

Si-Raoet-Pandjang-Oeloe! [6]

---

[1] *Halarkan* = met innige bedoeling iets uitspreken.

[2] *Pajoeng* = beschermmiddel. I. c. wordt er de *doa* mede bedoeld.

[3] *Bĕrmaro Allah mangko bĕrmaro akoe* = indien Allah eenig ongeval overkomt, zal het ongeval ook mij treffen. Daar er echter nooit questie van kan zijn, dat Allah eenig ongeval overkomt, wordt de beteekenis dezer uitdrukking: ‚evenmin als er over Allah eenig leed kan komen, evenmin moge mij eenig letsel treffen."

[4] *Saroe* = naam van een zeegeest; *Baroe* = naam van een landgeest. *Njaroe* = stormen door genoemden zeegeest veroorzaakt. *Ditoemboeh njaroelah ang* = eene verwensching, waarbij men iemand ziekte toewenscht.

[5] *Manjiar* = a. ontvlammen; b. uit den weg gaan.

[6] *Si-Raoet-Pandjang-Oeloe.* Een *pisau-raoet* is een eenvoudig mesje, waarvan het lemmer en het gebogen handvat uit één stuk ijzer bestaan. In bezweringsformulieren wordt dit mesje vaak genoemd als een wapen waarvoor de booze geesten bevreesd zijn. „The peeling knife (pisau raut)" — aldus Skeat o. c. blz. 456 — „is mentioned because it is dreaded by the demons, who hurt themselves (it is alleged) by treading on one end of it, when, owing to its curved blade, the other end flies up and wounds them. Such spirits as the Wild Huntsman are specially mentioned as being afraid of it." — Met dien „Wild Huntsman" is de *Hantoe-Si-Marah-Boeroe* bedoeld. Vergelijkt

Kanapo Si-Raoet-Paudjang-Oeloe?
Pandidis pinang-bĕrboeloe. [1]
Kanapo pinang-bĕrboeloe?
Kaobat Si-Anoe kanai pĕrboewatan Si-Hantoe-Si-Marah-Boeroe.

Si Oembang namonjo angkau, Si Batjiq namonjo angkau, Si-Alang-Djondjang namonjo andjing angkau, Taboean Tanah namonjo andjing angkau.

„Djangan dimakan koelit djangat saudi salerang, djangan dimakan „oetaq, banaq, mato, moetagi. Djangan dimakan hati, djantoeng, „limpo, ampadoenjo. [2] Djikalau dimakan hati, djantoeng, limpo, „ampadoenjo, minto dikombalikan Djandji kito doewo hari dan „katigo, [3] kalau tida angkau kombalikan dalam doewo hari dan „katigo sirih bĕrboeloe, pinang bĕrboeloe, tjoeliq, gariq, gariau.„ [4]

Si-Madang-Giri pamantjong anaq Si-Hantoe-Si-Marah-Boeroe.

Tida dapat angkau malawan akoe dari doenia laloe ka achirat. Akoe tahoe moelo asal angkau djadi-Djambaq-Katapang moelo asal angkau djadi, gatah akar Si-Bangkoedoe moelo asal angkau djadi.

Njèq kito mangarangkan sati, Njèq-Si-Orè mangarangkan sati, sadalam laoet, satinggi langit. Njèq angkau matigarangkan sati. Siapo orang mamanggĕm [5] sati di ajĕr batoe, mamanggĕm sati di darat basi.

Djangan angkau obahi, kalau angkau obahi kaätas angkau tida bĕrpoetjoeq, kabawah angkau tida bĕroerat, tangah-tangah digariq

---

men nu de legende van dezen *hantoe*, zooals Skeat ons die geeft, (blz 113 vg.) met die door ons op blz. 441 vermeld, dan treft de groote overeenkomst. Zoo b. v. instrueert *Si Marah Boeroe* ook volgens de legende, zooals zij bij de Maleiers van *Salanggor* voorkomt, zijnen zoon aangaande de middelen om de door hem zelf veroorzaakte ziekten te genezen. Dergelijke gelijkheid van familietrekken springt telkens in het oog, wanneer men de legenden, mythen, bezweringsformulieren enz., zooals men die van de Maleiers van het Maleische schiereiland vindt opgeteekend, beschouwt naast die, welke bij de Maleiers van Sumatra's midden in den volksmond voortleven.

[1] *Pinang-bĕrboeloe.* = lett.: behaarde *pinang*. In de *doa* worden, volgens mijne zegslieden, hiermede bedoeld de voor de *limau* gebezigde bladeren, waarvan verscheidene met kleine haartjes zijn bezet.

[2] *Oetaq*, *banaq*, *moetagi*, *hati*, *djantoeng*, *limpo* (ook: *koero*), *ampadoe* = respectievelijk herzens, merg, midden-voorhoofd, lever, hart, milt en galblaas. Hieraan zouden o. a. nog kunnen worden toegevoegd: *lamboeng gadang* = maag, *lamboeng kètè* = blaas, *boewah poenggoeng* = nieren, *raboe* = longen.

[3] *Doewo hari dan katigo* = twee dagen en de derde dag erbij, dus: drie dagen.

[4] *Tjoeliq*, *gariq*, *gariau* = respectievelijk oppervlakkig, diep en zeer diep boren.

[5] *Mamanggĕm* = vasthouden (vgl. *mamegang*.).

koembang, hilir dimakan biso-kawi, moediq dimakan koetoeq Soetan, dikoetoeqi Radjo nan anam kadoedoeqan, dimakan biso kawi Daulat Toeankoe dinagari. [1]

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel běrkat la ilaha illah Allah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Titiq ka langit mandjadi boeroeng-langit, titiq ka laoet mandjadi

---

[1] *„Kaätas angkau tida běrpoetjoeq, kabawah angkau tida běroerat, tangah-tangah digariq koembang, hilir dimakan biso-kawi, moediq dimakan koetoeq Soetan, dikoetoeqi Radjo nan anam kadoedoeqan, dimakan biso-kawi Daulat Toeankoe dinagari."*

Zooals bekend komen deze verwenschingen ook in den Maleischen adateed voor [vgl. D. G. Stibbe: „De adateed bij de Menangkabausche Maleiers," Wet en Adat, 3e band blz. 222]. De eerste versies luiden vertaald: „boven zult ge geen top, beneden geen wortels hebben en in het midden zullen de torren gaten boren" d. w. z. „ge zult geene voorouders en geene nakomelingen hebben en gijzelf zult vernietigd worden," dus „met Uw geheele geslacht zult ge te gronde gaan".

Het volgende gedeelte is te vertalen: „Uw nageslacht zal verteerd worden door de *biso-kawi* en Uw voorgeslacht door de vervloeking van den *Setan*, door de vervloeking van de *Radjo nan anam kadoedoeqan*, verteerd worden door de *biso-kawi* van den *Daulat Toeankoe* in het rijk".

Wat dit „*biso-kawi*" beteekenen moet, wist men mij niet mede te deelen, ik heb het daarom onvertaald gelaten. Bij Skeat (o. c. blz. 273) vind ik echter aangeteekend, dat dit de West Sumatraansche vorm zou zijn voor „*besi kawi*" d. i. een heilig stukje ijzer, dat deel uitmaakt van de regalia van sommige Sultans op het Maleische schiereiland, aan welk ijzer bovennatuurlijke krachten worden toegekend en waarop men plechtige eeden zweert. Straalde er dus volgens de aloude Maleische begrippen van sommige rijksinsigniën een schier goddelijke macht uit, a fortiori was dit het geval, waar het de machtige persoon van den Souverein zelf betrof, en ieder die het durfde bestaan om aan die macht op de eene of andere wijze afbreuk te doen werd „*kěna daulat*" d. i. — zooals Skeat het uitdrukt (o. c. blz. 24) — „struck dead, by a quasi electric discharge of that Divine Power, which the Malays suposte to reside in the King's person, and which is called „Daulat," or Royal Sanctity.

Volgens de volksoverlevering kwam de eerste *Daulat* van het Pagar Roejoengsche rijk uit Stamboel en was *Boendo-Kandoeng* de laatste *daulat*, daar deze bij haar dood geen zonen naliet: haar eenige zoon *Toeankoe-Moedo* was te voren reeds te *Boekit-Si-Goentang-Goentang* (op de grens van Palembang en Djambi) gestorven. Zij werd toen opgevolgd door *Tjindoer-Mato*, een zoon van *Kambang*, die door zijne mindere geboorte geen *Daulat* maar *Soetan* was. Deze verdeelde later het rijk in zes deelen en stelde daarover de z. g. „*Radjo nan anam kadoedoeqan*" aan hierboven bedoeld. [vgl. hierover ook onze schets „de Maleier en zijn Karbouw," Ind. Gids 1907 I blz. 958].

djihin pitoenggoe laoet, titiq ka boemi mandjadi Palasieq panjinggahau dari boemi sampai kalangit.

Lèhèr angkau soedah akoe rantai, rantai lakat saratoes sambilan poeloeh. Tida dapat malawan akoe dari doenia laloe ka achirat.

Ajer liwis [1] akoelah nan biso.

Tadoeng kalau njo biso toemboeh oepas sandirinjo, Si-Tawar dalam paraq, Si-Dingin dalam padi.

Akoe manawar dengan hati dingin laloe kabanaqnjo ajerbalang [2] ajĕr djantan tompat [3] dimoearonjo.

Bertamoe oerat samo oerat, bertamoe daging samo daging.

Hai malaékat nan poetih, toeroenlah angkau, bawahkan lilin nan moedo. Kanapo lilin nan moedo? Palali [4] darah nan moedo.

Haq-Mampat kalau bĕrgantoeng dikoelit djangat sandi salerangnjo minto dilaspankankalau bĕrgantoeng di oetaq banaq mato moetaginjo minto dilapaskan, kalau bĕrgantoeng di hati djantoeng limpo ampadoenjo minto dilapaskan, kalau bĕrgantoeng de kainnjo minto dilapaskan, kalau bĕrgantoeng de ramboetnjo minto dilapaskan.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Doa-limau-boengo.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Hong! [5] tangko, tangki, hidoep nan tiada mati, lapas dari pintoe mati. Ali mati, Mangga mati.

---

[1] *Ajĕr-liwis* = speeksel; spog. (vgl. *lioer*).

[2] *Ajĕr-djantan; ajĕr-balang.* Met het eerste zou bedoeld zijn het zuivere water, dat voor de *limau* wordt gebezigd en zou „*ajĕr balang*" beteekenen, water, dat uit een bron in een moeras vloeit (dus water dat oorspronkelijk helder is, maar later verontreinigd werd) i. c. het *limau*water dat door de *limau* troebel is geworden.

[3] *Ajĕr-tompat* = water, dat geen afvoer, heeft, i. c. het *limau*water, dat in de kom als opgesloten is.

[4] *Palali* = verkoelingsmiddel (*lali* = koud).

[5] *Hong.* Dit woord, dat luid en lang gerekt wordt uitgesproken, komt dikwijls als aanvangssyllabe van bezweringsformulen voor. Zooals bekend [zie b.v. G. A. Wilken, Handleiding v. d. Verg. Volkenk. v. N. I. blz. 613] is dit „hong" niet anders dan het sanskritische „om". — „Geen woord" — aldus Prof. F. Max Müller — „wordt door de Brahmanen meer gebruikt dan 't woord „om". Het kan staan voor „avam" en evenals het Fransche „oui" voor „hoc illud", oorspronkelijk beteekend hebben: Ja; maar weldra nam het een verhevener karakter aan, min of meer overeenkomende met ons „Amen". Het moest gebruikt worden aan het begin en aan het eind van ieder gebed en slechts weinig handschriften beginnen er niet mede.

Boeloenjo sahalai djangan raras [1] ramboetnjo, sahalai djangan binaso. Lapas dari pĕrboewatan boelo-boelo, djihin dan pari, limau sati, limau dewa. Kalau datang pĕrboewatan boelo-boelo, djihin dan pari kaätas nan sapoetjoeq boelat [2], raras si-lambaq [3] poetjoeq boelat baq tĕrlataq baban barat, baq tĕrongkai [4] badjoe sampit, lapas dari pĕrboewatan boelo-boelo, djihin dan pari.

Kalau datang pĕrboewatan dewa di goenoeng kombali ka dewa di goenoeng. Kalau datang pĕrboewatan dewa de awan-awan bĕrtoempoeq, bĕrtrawang kombalilah angkau kapado awan bĕrtoempoeq, bĕrtrawang. Kalau datang pĕrboewatan dewa di korong kampoeng, kombalilah angkau ka roemah nan bĕratap amas, nan bĕrtonggaq amas, nan bĕrlantai amas, nan bĕrlakar amas, nan bĕrparioeq amas, nan bĕrsandoq amas.

Roedjoe-roedjoe, radja-radja akoe malakatkan soenting-gandoen batang toeboeh Si-Anoe.

Si-Kinantan namo kandalan. Hoeri-bali [5] moelo asal angkau djadi. Samboeni [5] moelo asal angkau djadi. Tamboeni [5] moelo asal angkau djadi. Darah bali [5] moelo asal angkau djadi.

Het is zelfs voor zekere begroetingen voorgeschreven, en voorzeker werden zoowel in 't oude Indië, als in het latere, weinig woorden meer bij herhaling gehoord dan „om"." — (De oorsprong en ontwikkeling van den Godsdienst, Nederl. vertaling van Dr. A. H. Raabe blz. 80.) A. Brahman should always say „ŏm" at the beginning and end (of a recital) of the Veda; without, „ŏm" before, it slips away; and without it after, it disappears (Burnell and Hopkins: The Ordinances of Manu, Lect: II 74).

[1] *Raras* = *laras* = afvallen.

[2] (*Sapoetjoeq boelat* = geheel en al (*sahabis-habisnjo*). Zoo spreekt men van de „*adat nan berpoetjoeq boelat*" = de *adat* zooals die werkelijk is, in tegenstelling van de „*saraq nan bĕrkitab boelat*" = de heilige Wet, zooals de kitab's die voorschrijven.

[3] *Lambaq* = laag; schijfje. I. c. de gesneden schijfjes *limau*.

[4] *Ongkai* = openmaken, uithalen, (vgl. *bongkar*).

[5] Omtrent het ontstaan van de eigenschappen (*sipat*) en het wezen (*sat*) van het menschelijk lichaam hebben de Maleische *doekoen's* eene mystieke theorie, waarmede zij uiterst geheimzinnig zijn. [Deze voorstellingen vindt men ook elders op Soematra en op Java en Madoera, waar men er volstrekt niet geheimzinnig mede is]. Volgens die theorie wordt 's menschen wezen geboren uit vierderlei substantiën, die van de zijde van zijn vader komen (t. w. *wadi*, *madi*, *mani*, *manikam*,) en ontstaan 's menschen eigenschappen uit vier dergelijke substantiën die van de zijde van zijne moeder komen (t. w. *hoeri*, *bali*, *katoeban*, *darah*). Wat men onder al die substantiën, die men in de Maleische bezweringsformulieren zoo vaak genoemd vindt, heeft te verstaan is mij niet recht duidelijk geworden. Misschien dat de opvatting van de Mohammedaan che volksstammen van Zuid-Celebes, dat iedere

Masoeq tawar kaloear biso, tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah. Qaboel bĕrkat la-ilaha-illah Allah.

Dao-limau-tĕrsapo.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Jahoelo, Gamboelo, Djamboe-Erang, Si-Mato, Si-Mabau-Tonggaq, Si-Tjoetjoep-Darah, Si-Timbo-Loeloeng, bĕrgantoeng, bĕrboeai-boeai, bĕrkipas, bĕrangin-angin.

Toeroenlah Boedjang-Hairoelah, bĕrbadjoe basi, bĕrkatopong [1] basi.

Marapoeq-marapaq [2] ka roemah tanggo djihin dan setan, hoentoe dan oebili.

Djangan dibinasokan anaq tjoetjoe Nabi Adam.

Kalau dibinasokan anaq tjoetjoe Nabi Adam angkau dimakan sati kalam Oelah, dimakan Qoran tigo poeloeh djoez, hilir dimakan biso-kawi, moediq dimakan 'koetoeq Soetan, dikoetoeqi Radjo-nan-anam-kadoedoeqan, dimakan biso-kawi Daulat Toeankoe dinagari.

---

mensch met een zevental z. g. broeders of zusters (t. w. het vruchtwater, de navelstreng, de nageboorte, het bloed, een soort van vocht, ten deele rood, ten deele wit, dat zich na de bevalling bij de kraamzuivering ontlast enz.) ter wereld komt (Dr. B. F. Matthes, Bijdr. t. d. Ethnol. van Zuid-Celebes, aant. 23) in eene dergelijke soort van mystiek is geworteld, wellicht ook verband houdend met de verschillende phasen van den mensch bedoeld in Qoran 39 : 8 [Ed. Tollens]. Onder „*hoeri*" verstaat men waarschijnlijk de „nageboorte" [In het Mal. Holl. Wdbk. v. Dr. J. Pijnappel vind ik het omschreven door: bloedstremsel, dat de nageboorte (*temboeni*) volgt]. „*Bali*" is weer te geven door „navelstreng", en „*darahbali*" door „het bloed, dat bij het afknippen van de navelstreng voor den dag komt". In het spraakgebruik beteekent „*darah bali*" z. v. a. „een hazehart hebben". In de genoemde bezweringsformulieren worden nog andere bloedsoorten genoemd, zooals *darahnani*, *darahsamboeni*, *darahtamboeni* en uit de door Skeat geproduceerde tooverformulieren zouden er nog meerdere soorten van aan kunnen worden toegevoegd. *Katoeban* beteekent in algemeenen zin z. v. a. bergplaats (vgl. *tampat*), maar hier meer speciaal „vruchtwater" en ook het vlies dat dat water omsluit; de vertaling van dit woord door „placenta" — zooals in het Wdbk. van J. L. van der Toorn — schijnt mij niet juist toe. We zullen ons in deze soort van mystiek niet verder verdiepen, maar er nog even op wijzen, dat de nageboorte, na eerst gereinigd te zijn, nabij de woning wordt begraven; op dit graf plaatst men een grooten riviersteen en teekent daarop met *sirih*kalk een kruis. Is het kind — de oudere broeder (*kakaq*) van de nageboorte — later ziek, dan is het niet ongewoon, dat men genezing verwacht door bij bedoeld graf te laten *mangadji* (Qoranlezen).

[1] *Katopang* = helm.

[2] *Marapoeq-marapaq rapoeq* = met geweld tegen iets aanstormen [vgl. *rampoq*] *rapaq* = zich met geweld toegang tot iets verschaffen [vgl. *rompaq*].

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, qaboel berkat la ilaha illah Allah.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Wahadi, madi akoe mamakai doa sangkari [1] akoe mamakai doa, soelasalih; [2] akoe mamakai doa alih-alih.

Salang angin gadang lagi bĕralah lagi bĕralih ta-akoe pĕralah pĕralihkan Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Salang ajĕr-gadang lagi bĕralah lagi bĕralih, ta-akoe pĕralah pĕralihkan, Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Salang ombaq gadang lagi bĕralah lagi bĕralih, ta-akoe pĕralah pĕralihkan Allah-taäla pĕralah pĕralihkan. Ko qoenoen pĕrboewatan djihin dan setan, hantoe dan oebili lagi bĕralah lagi bĕralih, ta-akoe pĕralah-pĕralihkan. Allah-taäla pĕralah pĕralihkan.

Sadang angin gadang lagi tanang tadoeh [3] kabasaran doa Njèg Radjo Soleiman, qoenoen pĕrboewatan boelo dan pari, dewa dan mambang, qoenoen koelit pakal. [4]

Djangan binasokan anaq tjoetjoe Nabi Adam. Kalau binasokan anaq tjoetjoe Nabi Adam akoe tahoe moelo asal angkau djadi. Pinang-loemoetan moelo asal angkau djadi.

Masoeq tawar, kaloear biso, tawar Allah tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah. Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Hai, Njèq-Radjo-Soleiman nan bĕrampat Njèq-Pitalo-Goeroe. Niniq lah disaroe. Koemajan lah dipanggang.

Kami naq manimbang kasalahan nan sakit nangko, ataw salah di kaki, ataw salah ditangan ataw salah di pĕrdjalanan, ataw salah dari pantjèlikan [5] ataw salah diparoendingan. [6] Itoelah salah kami naq manimbang kapado sanaq soedaro nan disiko.

Hai Si-Hantoe-Moeno, Si-Kati-Moeno, Si-Oelo-Oelo, Si-Gamboelo, Sindjo-Sindjo, Si-Oenggoe-Oenggoe, Si-Angga-Angga, Djoembalang-Ajer, Djoembalang-Tabing. Hai Njèq-Radjo-Ti-Djoembalang, nan mangatahoei boekit nan tinggi, loeah nan dalam, akar nan bĕr-

[1] *Sangkari* = heilig.

[2] *Soelasalih* = iets vreemds, iets nieuws, iets wat men nog nooit gezien heeft [vgl. *gandjil*.]

[3] *Tanang* = *tadoeh* = stil, bedaard (van den wind, of van het water).

[4] *Pakal* = verstopt, maar zóó dat het onzichtbaar is (vgl. *tĕrsemboeni*); in tegenstelling dus van *koemoen* = zichtbaar verborgen.

[5] *Mantjèli* = strak aankijken.

[6] *Mamparoendingan* = beraadslagen, met elkaar spreken (vgl. *mampaparan*).

boekoe, kaloemboeh nan běrbanir [1], bambau nan běrdoeri, ajěr nan ilang-ilangan [2]; pintjoeran Manti-Soemanjo. [3]

Kami naq manimbang kasalahan nan sakit nangko, ataw salah dikaki, ataw salah pěrdjalanan, ataw salah ditangan ataw salah dipantjělikan, ataw salah diparoendingan. Itoelah salah kami naq manimbang.

Oetang naq mambajar bagai sanaq soedaro nan disiko.

Kami maminto běrbajo-bajo [4] djo moeloed nan manis [5] pěrkataän nan sadang [6] djo adat djo limbago [7] mano tělah adat djo limbago-

---

[1] *Banir* = bladvormige uitwassen aan de wortels van sommige boomen. Een kwast in het hout is niet *„banir"* (zooals het Wdbk. opgeeft), maar *„matan"*.

[2] *Ajěr-ilang-ilangan* = water, dat gedeeltelijk onder den grond stroomt en daarna weer zichtbaar wordt.

[3] *Pintjoeran-Manti-Soemanjo.* Hiermede zijn de watervallen bedoeld, daar deze als de badplaatsen van den boozen geest M. S. worden beschouwd.

[4] *Maminto běrbajo-bajo* = onderdanig, medelijdend vragen.

[5] *Maminto djo moeloed manis* = iets zoo weten te vragen, dat de toegesprokene verteederd wordt en niet weigeren kan.

[6] *Pěrkataän sadang* = de gemeenzame taal, staande tusschen de *pěrkataän kasar* (sprekende tot minderen) en de *pěrkataän hormatan* (sprekende met eerbetoon). Bij deze laatste wijze van spreken voert de spreker het woord, zittende op de hielen met de handen op de knieën en het hoofd voorover gebogen [*dengan oendj m loetoet, dengan takoeq kapalo.*]

[7] *Adat djo limbago.* Deze woorden hebben in de Maleische samenleving eene groote beteekenis *„Adat diisi, limbago ditoewang"* is de gewone rechtsregel, die bij allerlei transacties, waarbij een recht wordt afgestaan, moet worden in het oog gehouden. De *„isi adat"* is te omschrijven als de vormelijke erkenning van een toegestaan recht en de *„limbago"* als de schadeloosstelling voor het afstaan van dat recht. Eerst door die erkenning en die schadeloosstelling beide wordt het recht volgens de adat geacht volledig te zijn overgegaan. Een paar voorbeelden. Bij ontginning van gronden, bij het aangaan van een huwelijk. bij de verheffing tot eenige waardigheid enz. bestaat de *„isi adat"* uit de z.g. *„sirih salangkap"* d. i. de *sirih* met alles wat erbij behoort. Zij is bestemd voor de bij de plechtigheid tegenwoordig zijnde personen. De *limbago* bij ontginningen wordt eerst voldaan na den eersten oogst en bedraagt dan f 7.50—f 10 per *djandjang* van 100×20 *depa's* uitgestrektheid, al naar gelang de *sawah* niet dan wèl het noodige irrigatiewater direct van eene groote rivier ontvangt.

Bij huwelijken bedraagt de *limbago* [d. i. de huwelijksgift] één rijksdaalder, te betalen aan den *mamaq*, als vergoeding voor den afstand van de vrouw.

Bij verheffing van een of ander ambt varieert het bedrag van de *limbago* naar gelang van de belangrijkheid van dat ambt en wordt te goed gedaan aan hem, die de benoemingsbevoegdheid heeft.

njo, baras randang nan sadikit, sirih nan sakapoer, kèpèng nan sakoepang sapiah, baras nan sasoekat soelang-aling. [1]

Itoe tando kami maminto bagai sanaq soedaro nan disiko.

Pinto kami naq paliarokan nan sakit nangko.

Ataw lai sanaq soedaro nan sakit disiko, kami maädapkan obat djo djampi Si-Tawar, Si-Dingin.

Baäpo ko orang nan sakit nangko, minto dipaliarokan di doesanaq soedaro disiko.

Kalau angkau obahi angkau dimakan sati kalam Oelah dimakan Qoran tigo poeloeh djoez, kaätas angkau tida bĕrpoetjoeq, kabawah angkau tida bĕroemt, ditangah digiriq koembang, hilir dimakan biso-kawi, moediq dimakan koetoeq Soetan, dikoetoeqi Radjo-nan-anam-kadoedoeqan, dimakan biso-kawi Daulat-Toeankoe dinagari.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Toeankoe-Bagindo-Rasoel Allah, qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar biring-biring.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Rajo-rajo, si-biring-rajo.

Mandapat si-biring-rajo.

Biring bĕrsanggo api, api bĕrsanggo [2] biring.

Akoe manawar si-biring biso. Samboeh [3] diloear, samboeh didalam, samboeh sakali-kali.

Akoe tahoe moelo asal angkau djadi. Biring-rajo [4] moelo asal angkau djadi. Biring-tambago [4] moelo asal angkau djadi. Biring-ronggo [4] moelo asal angkau djadi.

Panah-alam [5] moelo asal angkau djadi. Panah-galam [5] moelo asal angkau djadi. Hoeri bali moelo asal angkau djadi. Darah bali moelo asal angkau djadi.

Masoeq sakalian tawar, kaloear sakalian biso.

---

[1] *Sasoekat soelang-aling* = een *bamboe* inhoudsmaat [= 6 *tjoepaq*] geheel gevuld en vermeerderd nog met hetgeen in de holte van den bodem van de omgekeerde *soekat* gaat.

[2] *Sanggo* = a. samenkomen (vgl. *djoempo* en *tjampoer*), b. afweren [vgl. noot 2 blz. 476].

[3] *Samboeh* = genezen [niet te verwarren met *samboer* = bespuwen.].

[4] *Biring-rajo* = de groote biringziekte; *biring-tambago* = een soort koperkleurige uitslag; *biring-ronggo* = een soort uitslag met witte etterblaasjes (?).

[5] *Panah-alam* = een soort uitslag bestaande uit blauwe vlekjes, die later zweertjes worden (?). *Panah-galam* = kleine puistjes achter op den tong (?).

Tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah.

Qaboel bĕrkat doa ditoeroenkan goeroe akoe, diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad Toeankoe Bagindo Rasoel Allah, bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar galang-galang.
Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.
Kati-kati, katang-katang.
Hilirkan batang baranang.
Moediqkan batang-oembilan.
Gadang gadang kapi adang [1].
Tĕrsangkoet di roempoet saroeq [2].
Akoe manoedjoekan [3] galang-galang.
Soedah akoe pidjit didalam paroet.
Masoeq tawar, kaloear biso.
Tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah.
Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar patah.
Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.
Palapah tjondong ka laoet.
Diambil ka ringgajan [4] moesang.
Batoe balah lagi bĕrtaoet [5], kò koenoen djangat sandi salérang, darah daging Si Anoe lagi bĕrtaoet.
Masoeq tawar kaloear biso. Diqaboelkan Allah diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Bagindo Rasoel Allah.
Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar loeko.
Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.
Hoeri bali katoeban darah Maka toeroenlah darahbali dalam batang toeboeh Si Anoe.

---

[1] *Kapi adang* = ?
[2] *Roempoet-saroeq* = een harde, korte, puntige, grassoort.
[3] *Manoedjoekan* = betooveren.
[4] *Ringgajan* = de plaats waar iets zich bevindt.
[5] *Bertaoet* = aaneengelascht.

Maka naiklah darahnani ka moekonjo.

Kajoe biring toemboeh di biring.

Ka hilir batang si tawar, ka moediq batang si gando.

Akoe malakatkan tawar biring.

Sakalian nan bĕroerat nan bĕrpoetjoeq lagi tawar.

Diqaboelkan Allah, diqaboelkan Mohamad, diqaboelkan Bagindo Roesoel Allah.

Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar sipasan.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Marisiq, marisiq [1] di bawah saroq.

Gigi hitam kapalo sirah.

Akoe tahoe moelo si angkau djadi: toelang laoeq Njèq Pitalo Goeroe moelo si angkau djadi.

Masoeq tawar kaloear biso.

Tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah.

Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

Tawar tĕrpanggang.

Bismillahi-r-Rachmani-r-Rahimi.

Di dantjing [2] boekan tò api Tĕrbang sabrang laoetan.

Hinggap di kajoe hidoep mati. Lah mati mangko njo hidoep.

Akoe tahoe di moelo si angkau djadi: salémo Njèq Di Batjiq asal moelo angkau djadi.

Masoeq tawar kaloer biso.

Tawar Allah, tawar Mohamad, tawar Toeankoe Bagindo Rasoel Allah.

Qaboel bĕrkat la ilaha illah Allah.

---

[1] *Marisiq* = rondkruipen.

[2] *Dantjing* = geluid dat men hoort bij het gebruik van een vuurslag.

DE TOE BADJENG EN DE LEGENDE OMTRENT HUN OORSPRONG.

DOOR

J. TIDEMAN.
Controleur Binnenlandsch Bestuur.

De laatste expeditie op Zuid-Celebes heeft onder meer ten gevolge gehad de splitsing van het voormalige zelfbesturende landschap Gowa in meerdere deelen, die alle voortaan een eigen inlandsch zelfbestuur verkregen, hetwelk echter zijne functiën onder de leiding van een Europeeschen Bestuursambtenaar uitoefent. Werd voor dat gedeelte, dat thans West-Gowa genoemd wordt, eerst een Assistent-Resident, doch al spoedig daarna een Controleur bij het Binnenlandsch-Bestuur in dienst gesteld, de overige gedeelten werden gebracht onder het toezicht van Bestuursambtenaren uit het direct bestuurd Gouvernementsgebied in de aan Gowa grenzende streken. Zoo kwam het in de westelijke laagvlakte van Zuid-Celebes, bezuiden de rivier van Gowa of Djeneberang gelegen gedeelte — thans Zuid-Gowa genoemd — onder bestuurstoezicht van den Controleur van Takalar.

Met uitzondering van zeer enkele Chineezen en slechts weinige tientallen Boegineezen, die zich daar metterwoon vestigden, bestaat de bevolking van Zuid-Gowa uitsluitend uit Makassaren. Onder dezen zijn er nu sommigen, die zich met zekeren trots Toe Badjeng [1] d. i. lieden van Badjeng noemen. Badjeng was eertijds een rijkje, gelegen in de omgeving van de op ongeveer 5 palen benoorden de afdeelingshoofdplaats Takalar liggende kampong Ballo, thans komt

[1] Toe is een samentrekking van tâoe = mensch, en komt in dien vorm alleen in samenstellingen voor. Zoo beteekent Toemanoeroeng de (uit den Hemel) neergedaalde, zoo is de naam van de onderafdeeling Toerateialanden afgeleid van Toerate en dit weer van toe en irate, welk laatste woord boven en in dit verband 't zuiden beteekent. Aan den Westkant van Zuid-Celebes zegt men nâoeng (dalen) voor noordwaarts en nâi (stijgen) voor zuidwaarts gaan.

Toe Badjeng beteekent dus lieden van Badjeng of zooals men zou kunnen zeggen Badjengers.

daar nog een gehucht van dien naam voor. Om tegenwoordig nog te spreken van het volk van Badjeng, zooals in sommige officieele stukken in het archief te Makassar wordt gedaan, zou tot de onjuiste gevolgtrekking aanleiding geven, dat Badjeng thans nog een bestuurseenheid vormt, te meer daar in diezelfde officiëele bescheiden van het district Badjeng gesproken wordt. Dit is beslist onjuist, want de Toe Badjeng hebben zich als het ware onder de overige Makassaren opgelost.

Zooals Prof. Dr. G. A. Wilken in zijne verhandeling over de verwantschap, het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het Maleische ras releveert, is bij de alleroudste staten het denkbeeld der volkseenheid minder gelegen in het gemeenschappelijk bewonen van een land, dan wel in het begrip van gemeenschappelijke afstamming, daar oorspronkelijk bij den mensch geene andere voorstelling van het maatschappelijk verband mogelijk was dan onder den vorm van een familieverband. „De stamverdeeling in zuiveren vorm", zegt Wilken, „is slechts mogelijk waar nomadenleven bestaat; de volkeren van den Indischen Archipel zijn dat tijdperk te boven en bevinden zich in een overgangstoestand, waarbij naast de stamverdeeling de territoriale indeeling bestaat en deze beide op eigenaardige wijze met elkander verbonden zijn". In het bovengenoemde, thans onder Takalar ressorteerende zelfbesturende landschap Zuid-Gowa springt dit treffend in 't oog. De bestuursindeeling, zooals die in Gowa bestond, was zoowel een territoriale, als op stamverdeeling gebaseerd; doch dit laatste sprak zich nog *zóó* krachtig uit, dat lieden, die naar elders verhuisden, feitelijk nog onderhoorigen bleven van hun vroeger hoofd. Hierin ligt ook de verklaring van het ontstaan der vele soms ver van het oorspronkelijk gebied verwijderde enclaves, die de verschillende in Gowa macht gehad hebbende Karaengs tot hun gebied rekenden.

De bestaande bestuursindeeling in Gowa kon dan ook, toen het Gouvernement daar meer direct zijn invloed deed gelden, onmogelijk in haar geheel in stand gehouden worden, zonder dat de goede gang van zaken daardoor in hooge mate belemmerd zou worden. Wil men een voorbeeld, zoo beschouwe men het gebied van Bontoala. Dit is niet *één* afgerond geheel, doch wordt gevormd door meerdere overal in Gowa verspreide gedeelten, waarvan er alleen vijf in Zuid-Gowa, alle van elkaar gescheiden, voorkomen. Zelfs heeft een dier gedeelten, n.l. het gebied van den Anronggoeroe van Montjombalang wederom een enclave, een onder-enclave zou men kunnen

zeggen, op eenige palen zuidwaarts van het eigen gebied gelegen! Tot op den tijd der laatste expeditie was Bontoala het gebied van Karaeng Mangeppe, den Hoofdvorst van Wadjo en had dus de vorst van Gowa aldaar in geenendeele de positie, die hij als zoodanig in de andere streken van zijn land innam. [1]

De Toe Badjeng nu verkeerden in een nog ander geval. Aan den eenen kant trad bij hen het stamverband veel sterker op den voorgrond, terwijl zij aan den anderen kant geen bestuurseenheid vormden, doch zich, als we reeds boven zagen, onder de overige bevolking van Gowa hebben gemengd. Echter zijn er nog vier kampongs, waar uitsluitend Toe Badjeng wonen en wel te Limboeng, Ballo, Koettoeloe (Mataällo) en Pamase. Naar het schijnt zijn de drie eerstgenoemde plaatsen eigenlijke vestigingen der Toe Badjeng in Gowa en dateert die te Pamase van lateren datum. De titel van de hoofden dier kampongs is Batang banowa (batang = stam, steel en banowa = krisscheede). Omtrent den oorsprong dier benaming zeggen de Toe Badjeng zelven, dat eens op een keer, toen hunne hoofden, te dier tijde nog Glarrang genoemd, voor den vorst van Gowa verschenen, het lemmet van de kris van een hunner, den Glarrang van Badjeng (Limboeng), gestolen werd, welk lemmet niet werd teruggevonden, waarop de vorst toen tot hem zeide, »keer maar naar uw land terug, doch nu alleen met de scheede van uwen kris«. Eene andere lezing zegt, dat de Glarrangs eertijds bij hunne bezoeken aan Gowa's vorst verplicht werden — vermoedelijk om hen te vernederen — om de messen hunner krissen onder aan de trap der vorstelijke woning te deponeeren en zij alleen met de scheede in tegenwoordigheid des vorsten mochten verschijnen. Volgens de legende zou de vorst van Gowa wel eenige reden hebben, voorzichtigheid te betrachten tegenover een gewapenden Toe Badjeng en vooral een hoofd, want niet na eerlijken en open strijd werden de Toe Badjeng gedwongen Gowa te »volgen«, zooals de Makassaar

[1] Hier vergist schrijver zich. Karaeng Mangeppe, oom van den laatsten vorst van Gowa, een der rijksgrooten van Gowa en hoofd van Bontoala, was door zijne vrouw verwant niet alleen aan den vorst van Sidenring, doch ook aan de Wadjosche hoofden. Ik meende in hem iemand te zien, die door zijn flink karakter in staat zou zijn aan de wanorde en de onophoudelijke onrust in dat rijk een einde te maken, en wist de kiesheeren over te halen hem tot Aroem-Matowa (hoofdvorst) van Wadjo te doen benoemen. Als Gowasch prins bleef hij echter in Gowa in dezelfde ondergeschikte verhouding tot den vorst staan als de andere palili (vasallen) en had als hoofd van Batoala niets op deze voor. Van Hoëvell.

zich uitdrukt, doch list en bedrog waren noodig geweest om dat fiere volk, tegen 't welk de Gowareezen niet opgewassen waren, te onderwerpen. De Badjengers vormden een krijgshaftig volk en nog heden ten dage gaat die roep van hen uit. In den oorlog streden zij immer vooraan. Om echter te begrijpen, waarom zij in de laatste expeditie weigerden aan de zijde van den vorst van Gowa tegen het Gouvernement te strijden, en het zelfs zóóver kwam, dat de vorst, toen hij in October 1905 de vlucht naar Limboeng nam, in de hoop de Toe Badjeng tot deelneming aan den krijg te kunnen overhalen, den Batang banowa van Limboeng, bij diens halsstarrige weigering daartoe, doodschoot, moeten we kennisnemen van de legende der Toe Badjeng.

Er bestaan, zooals men weet, onder de Makassaren verscheidene van die legenden en verhalen en veel daarvan is door de waardevolle studiën van Dr. B. F. Matthes aan de vergetelheid ontrukt. Ongetwijfeld hebben ook van het verhaal, dat we thans gaan opteekenen, een of meer handschriften bestaan, doch het is me niet mogen gelukken zulk een geschrift in handen te krijgen. Brand en andere rampen hebben het hunne er toe bijgedragen veel te doen verloren gaan, wat voor de kennis van land en volk waarde zou hebben. We moeten ons dus vergenoegen met te luisteren naar den ouden Daeng Nombong, een der aanzienlijksten onder de Toe Badjeng. Hij zit op een mat voor ons en vertelt op de eigenaardige wijze, waarop Inlanders hetgeen hun bij overlevering bekend is weergeven; daarbij doorgaans een geheugen toonende te bezitten, dat eerbied afdwingt. Wanneer hij aan het vertellen is, houdt hij telkens even op, als wachtende op een aanmoediging om door te gaan, die we hem dan ook geven. Men ziet aan hem, dat hij er als 't ware geheel in leeft en met een kinderlijk geloof tracht hij ons ook te overtuigen van de waarheid en de schoonheid van 't geen hij mededeelt, want als afstammeling van het geslacht, dat met het vorstelijk gezag over Badjeng bekleed had moeten zijn, is die geschiedenis hem heilig.

Laat ons thans naar hem luisteren!

De eerste en eenige vorst van Badjeng daalde zeer lang geleden te Tanabangka in het gebied van Bantaeng (Bonthain), waar toen een zekere Baso als vorst regeerde, uit den Hemel neer.[1] Met

[1] Bijna alle vorstengeslachten op Zuid-Celebes hebben een dergelijken legendarischen, mythischen oorsprong uit den Hemel. v. H.

hem daalden zes broeders en ook zijne gemalin Sitti daeng Nisanga neder, zoomede hunne woning. De plaats waar zij op de aarde belandden was gelegen in de nabijheid van den akker van den ouden Salinre. Toen deze op een gegeven oogenblik zag, dat hij buren had gekregen, begaf hij zich naar Bantaeng en deelde zijnen Heer mede, dat er zich menschen dicht bij zijn bouwland waren komen vestigen, daaraan tevens toevoegende dat hun herkomst hem onbekend was. De vorst beval hem daarop te gaan onderzoeken, waar die lieden vandaan waren gekomen en hen aan te zeggen voor hem te verschijnen. Toen Salinre aan deze opdracht voldeed, antwoordde de uit den hemel neergedaalde (Toemanoeroeng) „O Soero, zelf ik weet mijn oorsprong niet, zoomin als ik u de wijze kan zeggen, waarop ik hier gekomen ben, maar ga tot uwen vorst terug en zeg hem, dat als hij mij wenscht te spreken, hij dan tot mij moet komen, daar ik niet tot hem kan gaan, omdat ik doodarm ben (antama tama na boekoe, assoeloe soeloe na boekoeleng, lett. de beenderen gaan binnenwaarts en de huid naar buiten, m.a.w. vleesch is er niet!) Salinre bracht deze woorden aan zijnen vorst over, waarop deze zich gereed maakte om zich naar de woning van den nieuw aangekomene te begeven. Daar gekomen vroeg hij hem: „Waar komt ge vandaan en met welk doel zijt ge hier gekomen?" waarop de Toemanoeroeng wederom tot bescheid gaf, dat hij zelf niet wist van waar hij kwam. Nu was het den vorst van Bantaeng duidelijk, dat hij voor een uit den hemel gedaalde stond en hij sprak ootmoedig, „Heer, als ge hier wilt wonen, zeg het slechts, opdat ik u land geve tot woonplaats". Doch het antwoord luidde, „dat kan ik nu nog niet beslissen, maar als het me hier goed bevalt, blijf ik, anders ga ik elders een woonplaats zoeken." De vorst van Baentaeng leidde nu den Toemanoeroeng rond door zijn land, maar hoeveel streken hem ook getoond werden, nergens vond deze een betere plaats dan die waar hij was neergedaald. Daarom vroeg hij den naam van die streek, waarop de vorst van Bantaeng hem mededeelde, dat de namen der omliggende landen waren Mamampang, Boengaia, Salo en Tjenrana. Met zijne broeders bewoonde de Toemanoeroeng daarna de dus genoemde streken gedurende eenigen tijd. Echter voldeed die plaats hen al spoedig niet, waarop zij vandaar heengingen en waarna tot op den huidigen dag de genoemde plaatsen ongelukslanden zijn.

Op zijn tochten kwam de Toemanoeroeng eindelijk te Badjeng, gelegen even benoorden de kampong Ballo in 't voormalige regent-

schap Polombangkeng. Badjeng werd door den Toemanoeroeng tot verblijfplaats verkozen, maar de broeders zetten hun onderzoekingstocht voort, ten einde ieder een eigen land te zoeken. Zoo vestigden zij zich respectievelijk te Katîngang, Pôwang, Tîndang, Sappâia, Barâsa en Kalîmporo, in welke gebieden zij allen onder den titel van Karaeng lowe den scepter zwaaiden (Karaeng = Heer, vorst; lowe = groot).

De Toemanoeroeng, die nu met zijne vrouw en een' vertrouweling, zekeren Panai, te Badjeng bleef wonen, werd eenstemmig door de Badjengers als Heer erkend, waarom hij van dien tijd af Karaeng lowe ri Badjeng werd genoemd. Zijn nieuw volk bouwde voor hem een echt vorstelijke woning met zeven vakken. Toen Karaeng lowe ri Badjeng daar eenigen tijd gewoond had, verblijdde zijne vrouw hem met de geboorte van een dochtertje, hetwelk zij I Naîma noemden. Hare schoonheid was zonder weerga en als de glans der volle maan.

Op zekeren dag, toen Panai wederom naar buiten ging om de karbouwen van zijn' heer te hoeden, zooals hij gewoonlijk deed, verbrandde hij het hoog opgeschoten riet, om de gelegenheid tot grazen voor zijne dieren te verbeteren. Tot zijne verwondering echter was er één riet, dat de vlammen weerstond en ongeschonden bleek te zijn, toen al het overige tot asch geworden was. Hij ging er heen en zag tegen dat riet een zwart hout, twee armlengten lang, welk stuk hout een blaasroer bleek te zijn. Ook vond hij er een driekantig pijltje bij van een elleboogslengte. Dat instrument maakte Panai zich ten nutte om er mee op jacht te gaan en als hij er mede schoot was zijn schot zeker en gewis en de pijl viel, na getroffen te hebben, niet op den grond, maar keerde in het blaasroer weer. Gebeurde het een enkele keer dat de pijl naar de aarde daalde, dan was het alleen om een slang of een kikvorsch te treffen, doch ook daarna keerde hij terug. Iederen middag, als hij huiswaarts keerde, bracht Panai een zware vracht vogels tot zijn' heer.

Deze, zich hierover verwonderende, vroeg op een goeden dag aan Panai, „O, Panai, hoe legt ge het toch aan, om de vogels, die ge iederen dag thuis brengt, te vangen?" Panai antwoordde: „ik doe dat niet anders dan met het blaasroer, dat ik vond bij het riet." Daarop nam de vorst het blaasroer en blies er een pijl mee af in de lucht. Die pijl daalde neer op een plaats aan een rechte rivier om daarna terug te keeren tot het blaasroer. De plaats waar die pijl neerkwam werd daarop Ana badjeng genoemd en is gelegen

in de omgeving van het tegenwoordige Pappa. Die plaats is de bakermat der vorsten — later regenten — van Polombangkeng, waarom dezen door de bevolking steeds Karaeng Àna badjeng genoemd werden.

Karaeng lowe ri Badjeng noemde het blaasroer nu I Boele; tot belooning werd aan Panai de adelijke titel daeng gegeven en hij voortaan Panai daeng Irate geheeten, onder welken naam hij tot vorst — de eerste — van Galesong werd verheven.

I Naîma groeide op tot een beeldschoone jonkvrouw. Haar naam werd overal bekend en zoo gebeurde het dat de vorst van Gowa Toe mapârisi kalônna, hare schoonheid vernemende, haar tot vrouw begeerde. Daarom belastte hij zijnen soero I Karedjôeroe met de overbrenging van het huwelijksaanzoek. Het antwoord van Karaeng lowe ri Badjeng luidde: „O Soero, keer tot uwen vorst weer en zeg hem, dat ik het aanzoek niet kan aannemen, want dat Gowa en Badjeng niet kunnen samengaan. Gowa zal niet tot Badjeng en dit niet tot Gowa gaan!" Karedjôeroe bracht dit den vorst van Gowa over, waarop deze hem opdroeg zich wederom naar Badjeng te begeven, om den vorst aldaar te verzoeken om, ook al sloeg hij het huwelijksaanzoek af, een feest te geven ter eere van zijne dochter, daar de vorst van Gowa haar dan hoopte te zullen ontmoeten. Dit verzoek werd ingewilligd en de soero bracht het gunstig antwoord over, zijnen heer mededeelende dat over eenige dagen alles gereed zou zijn.

Karaeng lowe ri Badjeng liet karbouwen slachten, vele in aantal, en onthaalde zijn volk dag en nacht en zond daarvan mededeeling aan den vorst van Gowa. Deze maakte zich daarna op naar Badjeng en nam gansch zijn leger mede. Te Badjeng aangekomen, zag hij het volk verzameld op het feest, maar hij liet den vorst weten, dat zijne bedoeling niet aldus was geweest, doch met het feest bedoeld was het schermspel met de lans. Het antwoord luidde, „Als dat zoo is, wacht dan slechts eenigen tijd, opdat ik mij gereed kan maken, want zóó heb ik u niet opgewacht, doch slechts met vriendschappelijke gevoelens". Toen de overeengekomen wachttijd om was rukte de vorst van Gowa tegen Badjeng op. Karaeng lowe ri Badjeng nam daarop I Boele en viel uit tegen de Gowareezen. Zijne voorvechters I Banghâsi tjadi tjadi en Tanrâssang bodo bodo gingen vooruit en vele Badjengers volgden hem. De vijand werd dan ook verslagen, daar hij niet was opgewassen tegen de zekerheid, waarmede I Boele trof en den weergaloozen moed, waarmede de

beide voorvechters vochten. Geheel uiteengeslagen vluchtten de Gowareezen naar hun land terug.

Een jaar daarna werd Badjeng wederom door Gowa aangevallen, maar nu werden de Gowareezen tot Bontonompo teruggeslagen, alwaar een ontelbaar aantal hunner sneuvelde. De vorst van Gowa liet al die lijken — te veel om behoorlijk te begraven — op een plek in het bosch beoosten Bontonompo verzamelen en met aarde bedekken: waarom de heuvels aldaar nog heden ten dage Balâboeroe (= hoop, stapel) heeten.

Het volgende jaar deden de Gowareezen een derde poging om Badjeng ten onder te brengen, maar wederom werden zij verslagen, totdat hun voorvechter Kare Kolo ri Sero door de voorvechters van Badjeng gevangen genomen werd. Hem vervolgende bereikten Bangkâsi tjadi tjadi en Tanrâssang bodo bodo hem pas te Pekanglâboe, alwaar zij hem dermate troffen, dat zijn hoofd in de batoe nâpara (gladde steen onder 't water) drong. Daarna keerden de beide Badjengers naar hun land en Kare Kolo ri Sero, de verslagene, naar het zijne terug.

De Gowareezen gaven echter den moed niet op en nauwelijks was er wederom een jaar verstreken of zij hadden zich alweer gereed gemaakt om Badjeng aan te tasten. De voorvechters ontmoetten elkaar nogmaals en dreigend stonden zij tegenover elkaar, pochende op hun onkwetsbaarheid. Tanrassang bodo bodo had een koelâoe alo [1] en niemand, zoo sprak hij, kon die kracht weerstaan. Bangkâsi tjadi tjadi had een koelâoe koera en ook tegen die kracht vermocht niemand iets te doen. Kare Kolo ri Sero toonde daarop zijn koelâoe ladja, die hem, zooals hij dreigend verklaarde, de overwinning verzekerde. Zijn tegenstanders echter zeiden hem honend, dat zijn koelâoe geen waarde had, want dat deze kon gespleten worden. Kare Kole ri Sero, willende toonen dat dit onwaar was, gaf toen op zijn koelâoe een harden slag, waarop deze tot zijn grooten schrik werkelijk open sprong en niets dan paardendrek inhield. Geen wonder

[1] Volgens het volksgeloof vindt men in vele dieren en vruchten z.g.n. koelâoe's — Koelaoe is de Makassaarsche naam voor bezoàrsteenen, moestika, versteeningen, die in verschillende vruchten en dieren gevonden worden en waaraan de inlander eene bijgeloovige kracht toekent, vooral om onkwetsbaar te maken. V. H. —; steentjes die zoo hard zijn, dat men ze met geen mogelijkheid zou kunnen splijten. Daaraan herkent men dan ook een koelâoe. De koelâoe alo is de koelâoe van een jaarvogel, de koelâoe koera, die van een schildpad en de koelâoe ladja, die van een ladja, d. i. een plant, waarvan de wortels geneeskundige kracht hebben.

dus, dat hij in den strijd, die volgde, het onderspit delfde. Hij werd achtervolgd tot in een bosch beoosten Bonto Lângbasa en daar sloegen Badjeng's voorvechters hem 't hoofd af, vandaar dat dit bosch nog heden ten dage Romang polong heet (Romang = bosch, polong = breken).

Nogmaals waagden de Gowareezen het een jaar later tegen Badjeng op te rukken. Bij de rivier bij Bilônga gekomen, was de oever aan den Badjengschen kant zóó steil, dat het leger de rivier niet kon oversteken. De Gowareezen riepen, "Daarom kunnen wij uw land niet bemachtigen, omdat de oevers der rivier te steil zijn." Dit lieten de Badjengers zich niet zeggen en zeker van de overwinning, groeven zij den oostelijken oever zoo ver af, dat het Gowasche leger gemakkelijk hun land kon binnen dringen. Nu nog is op die plaats de oostelijke oever zacht glooiend, daar deze aldus door de Badjengers werd geëffend. Het volk van Gowa stak nu de rivier over, doch de Badjengers vielen hen aan en dreven het vijandelijke leger als een kudde dieren voor zich uit (angêmba), waarom die plek nog heden ten dage Pangembâng wordt genoemd. Zij joegen de Gowareezen voort tot midden van 't veld, waar zij hen geheel in de pan hakten. De lijken lagen uitgestrekt op den grond (oêndjoeroe), waarom die plaats thans nog Pangoendjoêrang heet. Toen de strijd geëindigd was, richtten de Badjengers een feestmaal aan en dekten (tongko) de spijzen met etensdeksels. De plaats waar dit geschiedde wordt nu nog Manongkôki (van tongko) genoemd.

Moedeloos en terneer geslagen keerde de vorst van Gowa naar zijn land terug en daar vernam hij, dat de Badjengers onoverwinnelijk waren, omdat zij een blaasroer, dat met zekerheid trof en doodde, als gaoekang [1] hadden, welk blaasroer I Boele heette. Toen zeide de beroemde waarzegger Boto Lempangang tot den vorst, dat hij naar Badjeng zou gaan om, zooals hij het uitdrukte, het hoofd en de beenen aldaar van den romp te scheiden en den buik des lands open te rijten, om daarna I Boele weg te nemen en hem aan den vorst van Gowa te geven. Verheugd over die woorden liet de vorst

[1] Gaoekang (gaoe beteekent doen) is de naam van het voornaamste rijksornament, waarvan het bezit noodzakelijk is om als vorst over het land te kunnen regeeren. Zie hieromtrent „De feitelijke toestand in het Gouvernementsgebied van Celebes en onderhoorigheden" van P. J. Kooreman in de Indische Gids 1883.

(Als ethnographische bizonderheid is uit deze legende af te leiden, dat ook op Zuid-Celebes 't blaasroer als oorlogswapen heeft dienst gedaan. v. H.)

hem gaan. Aan de poort van het erf van Karaeng lowi ri Badjeng gekomen, zeide hij tot den poortwachter I Lawanna, »Ik ben Boto Lempangang en kom den vorst van Badjeng bezoeken, meld mij dus aan«. Zoo deed de wachter, die met de boodschap terugkwam, dat de bezoeker welkom zou zijn. Daarop ging Boto Lempangang de vorstelijke woning binnen en verscheen voor Karaeng lowo ri Badjeng. Op de vraag met welk doel hij kwam, antwoordde Bote Lempangang, »O Heer, ik kom slechts hier om mijn levensonderhoud te zoeken, want de vorst van Gowa vervolgt mij, daar hij mij beschuldigt van zijne dochter te hebben willen verleiden, zoodat hij mij, als ik hem in handen val, zal dooden.« Hij kreeg daarop vergunning in Badjeng te blijven, opdat hij veilig zou zijn, want in Badjeng zou de vorst van Gowa hem zeker ongemoeid laten. Boto Lempangang bleef bij Karaeng lowe ri Badjeng wonen, maar wat hij ook verzon om I Boele te bemachtigen, hij slaagde niet.

Langzamerhand wist hij zich in 's vorsten gunst dusdanig in te dringen, dat al wat hij zeide immer een gewillig oor bij dezen vond. Hij raadde nu aan een gracht door het land te graven van het oosten des lands door 't midden naar 't zuiden, den vorst verzekerende, dat daardoor het land in kracht zou toenemen en iederen vijand dan belet zou kunnen worden 't land binnen te dringen. Vertrouwend volgde Karaeng lowe ri Badjeng dien raad op. Vandaar dat nu nog te Badjeng de eene zijde van het land hoog en de andere laag is. Dit gedaan zijnde verliet Boto Lempangang het land van Badjeng en keerde tot Gowa terug tot welks vorst hij zeide: »Ik heb Badjeng het hoofd en de beenen van den romp gescheiden en de buik opengesneden.« De vorst van Gowa wantrouwde de zaak echter, omdat Boto Lempangang I Boele niet tot hem gebracht had. Daarom was hij zeer bekommerd.

Dit vernam Panai daeng Irate, eertijds volgeling van Karaeng lowe ri Badjeng en door dezen — zooals we zagen — verheven tot vorst van Galesong. Hij begaf zich naar Gowa en deelde den vorst mee, dat hij I Boele wel door een list zou kunnen bemachtigen, daar I Boele oorspronkelijk hem behoord had. Hij sprak tot den vorst: »Volg slechts mijn raad op en doe Heer, alsof ge zeer vergramd op mij zijt en daarom tegen Galesong wilt optrekken om mij te straffen. Ik zal dan vluchten en de hulp van Badjeng inroepen. Het moet echter niet tot een strijd komen, dus als ik met Karaeng lowe te Galesong aankom, moeten wij U daar niet meer

vinden". Zoo trokken de Gowareezen op zekeren dag naar Galesong. Panai vluchtte naar Badjeng en Karaeng lowe ri Bandjeng was onmiddellijk bereid zijn' ouden getrouwe bij te staan. Te Galesong aangekomen vonden zij de Gowareezen niet meer, daar dezen, zooals Panai gezegd had, reeds teruggegaan waren. Daarom bleef nu Panai wederom te Galesong en de vorst van Badjeng keerde huiswaarts in den waan, dat Gowa en Galesong vijanden van elkaar waren. Kort daarop noodigde Panai nu den vorst van Badjeng uit om te Talamangape samen te komen, ten einde daar een feestmaal aan te richten. Te Talamangape was overvloed van palmwijn en Panai zou heerlijke visch van Galesong mee ten maaltijd brengen. Vooraf liet hij echter een groote hoeveelheid droog hout en droge bladeren verzamelen en die op 't veld opstapelen zoo hoog als zijn eigen huis, terwijl hij zijn volk opdroeg, dat alles in brand te steken, zoodra 't feest in vollen gang zou zijn.

Nu steeg hij te paard en begaf zich naar Talamangape, waar weldra den feestdisch alle eer werd aangedaan. Tegen den avond staken de Galesongers nu den stapel hout en bladeren in brand en weldra sloegen de vlammen hoog het luchtruim in, zoodat de vuurgloed duidelijk van Talamangape uit was te zien. Toen klaagde Panai daeng Irate Karaeng Galesong: "O Heer, zie toch, daar verbranden de Gowareezen mijn land". En Karaeng lowe ri Badjeng beloofde hem te zullen bijstaan, maar toen sprak Panai plotseling: "Geef mij I Boele, hij alleen is in staat den vijand te verjagen". Badjeng's vorst stemde toe, maar sprak den volgenden duren eed: "Als ge mij bedriegt en ge brengt me I Boele niet terug, zoo ga het u eeuwig slecht, zoo moget ge blijven zonder nageslacht als een boom zonder takken en loten, zoo moge vuilnis U ten voedsel strekken en uw kleederen vol gaten zijn als de netten, waarmee men vischt; moge dan de nok van het huis, dat ge bewoont zich naar beneden keeren en de stijlen naar boven zijn gericht", Karaeng Galesong echter liet zich door dien vloek niet afschrikken, nam I Boele en steeg te paard. Hij rende naar Gowa in dolle vaart. In zeker bosch gekomen, brak de toom en hij steeg af om die te maken (pare). Een eind verder rustte hij en stak een strootje op (kado pepe) en wederom wat verder sneed hij een takje in het woud in den vorm van een hertehoorn (tangke djonga) om daarvan een zweep te maken voor zijn paard.

Te Gowa aangekomen schonk hij I Boele aan den vorst, die daarover zeer verheugd was en Panai vroeg, waarmede hij hem

beloonen kon. Panai echter vroeg slechts de vriendschap van den vorst. Hij verhaalde hem van zijn tocht en toen schonk de vorst van Gowa hem de drie bosschen, waar hij getoefd had en thans nog zijn die bosschen bekend als die van Pare pare, Bonto Kadoepepe en Tangke djonga en behooren nog tot de ornamenten van den vorst — thans regent — van Galesong.

Hier hield de verteller even op en met een blik, die geen twijfel liet omtrent den ernst, die hem bezielde, voegde hij er naïef aan toe: „En de eed is geheel uitgekomen, want de tegenwoordige oude Regent sterft kinderloos en het geheele geslacht is door ongeluk getroffen. Is niet de regent van Labakkang — ook een na-familielid van 't Galesongsche regenten-geslacht — onlangs van Celebes verbannen?"

Daarop hervatte hij het verhaal en sprak: Karaeng lowe ri Badjeng, dit schelmstuk vernemende, riep de hoofden van Badjeng te zamen en wel Kadere, Glarrang Badjeng, I Lawanni, Glarrang Ballo en Boerane, Glarrang Mataällo en hij zeide hen: „Gaat thans naar Gowa, want I Boele moet ge volgen, ik zelf zal heengaan." Hij gaf den Glarrang Badjeng zijn buikband, genaamd Djoelle djoellêia en zijn lans genaamd I Tamanjâla en zeide „deze voorwerpen zullen mij zelven bij u vervangen".

Deze woorden geuit hebbende ging hij heen met zijn vrouw en zijne dochter, terwijl Tanrâssang bode bodo en Bangkâsi tjadi tjadi volgden. Sinds zijn zij verdwenen en nimmer werd iets omtrent hun wedervaren of hun verblijfplaats bekend, terwijl ook niemand weet, hoe zij verdwenen zijn. Aldus ging het ook met de zooeven genoemde zes broeders van Karaeng lowe ri Badjeng. Zij allen verdwenen van deze wereld.

De Badjengers, geen vorst meer hebbende, verspreidden zich. Er waren er die zuidwaarts gingen naar Toeratêia, er zijn er die noordwaarts gingen naar Maros, er gingen er eenigen naar andere plaatsen. Maar de drie glarrangs vestigden zich met 40 zielen in het gebied van Gowa en wel te Limboeng. De Glarrang van Badjeng bleef in 't oosten, Glarrang Ballo in het midden en Glarrang Mataällo in 't noorden wonen. De beide laatste glarrangs gaven aan hunne nieuwe woonplaatsen den naam van hun land. De eerste noemde slechts een bosch, te Limboeng gelegen, naar zijn voormalig gebied. De 40 gezinnen vermenigvuldigden zich, en hunne nakomelingen vormen thans de bewoners der 3 genoemde plaatsen.

De grijsaard zweeg. Het vertellen had hem ingespannen, en vermoeid nam hij afscheid.

Voorts gewaagt de geschiedenis van verscheidene oorlogen tusschen Gowa en Badjeng, terwijl de Toe Badjeng nimmer tot de getrouwe volgelingen van Gowa hebben behoord. Zij zijn met Gowa, zooals de Makassaar dat uitdrukt als djêne nipalêioki mînja d.w.z. water vermengd met olie; een innige vermenging is onmogelijk.

Zooals we reeds zagen, hebben zij in den strijd tusschen het Gouvernement en Gowa's vorst de wapens niet opgevat om dezen ter zijde te staan. Zij hebben zijn val met onverschilligheid gadegeslagen en zijn thans rustige onderdanen van het Nederlandsch-Indische Gouvernement.

Takalar, Juni 1907,

BESCHRIJVING DER MALEISCHE HANDSCHRIFTEN VAN DE BIBLIOTHÈQUE ROYALE TE BRUSSEL

DOOR

DR. PH. S. VAN RONKEL.

Te Brussel was ik in de gelegenheid kennis te nemen van het bestaan van een tiental Maleische handschriften in de Bibliothèque Royale, en enkele aanteekeningen over den inhoud en het uiterlijk dier manuscripten te maken; later werden de handschriften door den conservator zeer bereidwillig naar den Haag gezonden tot nader onderzoek, waardoor ik in staat gesteld werd den in der haast opgemaakten inventaris vollediger te maken.

Bedoelde handschriften zijn gecatalogiseerd onder de nummers 21507—21516, met de volgende benamingen:

Tarjoe Salatheem.
Hakayat Kalila dan Damina.
„ Indra Poutra.
„ Goudzoq.
„ Jawa = Histoire de Java.
„ Brikama Sukti = Histoire de Brikama le magicien.

. . . .

Chapitre 7° du Bostânou es Salâtini.
Hakajat Dewa Mandou.
„ Djouhar Manikam = Histoire de Djouhar le poignardé, welk laatste woord eene zonderlinge vertaling is van Manikam dat voor *mĕnikam* is aangezien en als lijdende vorm begrepen.

Deze tien handschriften zijn den 27sten Juni 1857 aan de Bibliothèque Royale verkocht door de weduwe van „Payen, peintre et dessinateur à Java".

Antoine Auguste Joseph Payen was Brusselaar van geboorte; over zijn levensloop vindt men in den Catalogus der afdeeling

Nederlandsche Koloniën van de internationale koloniale en uitvoerhandeltentoonstelling in 1883 te Amsterdam, Groep I, blz. 55 het volgende vermeld: „werd te Brussel 10 November 1792 geboren, „en aldaar tot schilder gevormd in de school van Van Asche. „In 1817 werd hij als teekenaar toegevoegd aan den Hoogleeraar „Reinwardt, aan wien eene wetenschappelijke zending naar Neder-„landsch Indië was opgedragen. Payen vervaardigde in Indië een „verbazend aantal teekeningen en schetsen in olieverf, en werkte „na zijne terugkomst vijftien jaar lang aan eene reeks van schil-„derijen, bestemd voor eene Indische Galerij te 's Gravenhage. „Den 31sten December 1838 werd hij te Doornik, vanwaar zijne „ouders afkomstig waren, aangesteld tot Professor in de schilder- „en beeldhouwkunst aan de Teekenakademie. Hij overleed aldaar „18 Jan. 1853."

De tien Maleische handschriften zullen in de volgende bladzijden beschreven worden in de volgorde hunner catalogusnummers, wat bij een zoo gering aantal geen bezwaar kan opleveren; van de drie Javaansche lontars welke in 1873 door zekeren Franssen aan de Bibliothèque Royale gegeven zijn, kon door mij geen inventaris gemaakt worden.

N°. 21507.

Tâdj as Salâṭîna of Makoeta sĕgala radja-radja.

39 × 23 c.M., 104 blz., 23 regels per blz.

Compleet exemplaar; de inleiding beslaat twee pagina's, met het Arabisch in rood schrift.

Het slot is: تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب فى تاريخ سنه ماءتين
وتسعه ثلاثين بعد الالف تسعة عشر خلت من جماد الاخير
يوم الخميس وقت عصر على السلام وكاتبه فقير لحقير الى الله العلى الكبير
معتارف بالذنب والتقصير الراجى العفو والمغفرة من ربه المنان القدير
درويس عارف الدين ابن است (lees استاذ) امان الدين بسوكى
فكوهوجن غفر الله لى ولوالدى والمؤمنين والمؤمنات الاحياء منهم والاموات
امين اللهم امين وصلى الله على خير خلقه محمد واله وصحبه وسلم
تسليما كثيرا والحمد لله رب العالمين دان اداله فقير يغ مپورة اين امت
ببل لاڽ بود مد بليا سدڠ رماج فترا لاڽ ترون ملينكن معلمله

توان٢ يڠ ممباچ دى كلو ادا يڠ ساله بايك داوبه كلو كورڠ بايك دتمبه
بايق٢ معف توان٢ يڠ ممباچ كتاب اين هجرة ٢١ بيط/و ١٢٣٩.

Uit het kreupele Arabisch en het onderschrift blijkt dat het handschrift is geschreven in den pĕkodjan te Bezoeki en beëindigd den 19den Djoemâd II 1239 = 1823 A. D.

Andere handschriften bevinden zich te:

Leiden: codices 1692, 1693(2), 1728, 1759, 1918, 3053 en 3234(2) (Catal. van Dr. H. H. Juynboll, bl. 213—216).

Londen: Royal Asiatic Society, nos 17, 42, 47 II en 64.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 122 en 286 A.

Batavia: Collectie-Von de Wall, n⁰. 65.

Batavia: Collectie-Brandes, n⁰. 394.

N⁰. 21508.

Hikajat Kalilah dan Daminah.

39 × 23½ c.M., 222 bl., 21 r.

Begin: بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله على اين حكاية
كليلا دان دمينا دمكينله چترانڽ سبرمول سكال فرستوى انق راج
نشروان عادل دودق ديانس سڠڬسان كرجاءن ديادف اوله سكل راج٢
منترى هلبالڠ سيدا٢ بنتار انق بدوندا رعيت سكلين مك فد كتيك
اين داتڠ سورڠ برهمان فرسمبهكن كباواه حضرة انق راج نشروان مڠتاكن
ادا سورڠ فنديت دالم نڬرى بقاف هندستان اداون نماڽ سيدى دسبت
اورڠ محيب ترلال ساڠت بديمان لاڬ بجقسان مك سيدى ايتوله ادا
مناره سوات كتاب دالمڤ فركتاءن بناتڠ دان مڠتاكن راج سيڠا دان
كليلا دان دمينا دان لمبو يڠبرنام ستربه تربونه سبب كليلا دان
دمينا اين.

Slot: دمكينله حكايتڽ دان جكلو سامڤماڽ مات راجا خداد اين
نسچاى مڤسل يڠ امت بسرله راج خبسى دان توان فترى فون
بفرچنتاءن تياداله اى بركسداهن فد عقل هڠڬ موتڤاله اى تتاف
تقدير الله تعالى برلكو اتس همباڽ لاڬ سكين اداڽ شهدان افبيل
كبجيكن منترى اتو هلبالڠ يڠ بوديمان لاڬ بجقسان اين نسچاى
براوله سكچت راج اوله كارن سبب بايك بچار منتريڤ يڠ بجقسان

لاڤ بديمان مك سڠل فرنته كرجا دان بچار يڠ مشكل٢ اداڽ ايت
جاڠن دبلاكڠكن سفاى فرنه فكرجاءن راجيئت دان سنتوس سكلين
تمت الكلام بالخير والسلام.

Daarna volgt de datum 4 Dzôe'l Kaidah, dal awwal, jaar غر لط, d. i. 1239 = 1823 A. D.

De schrijver van het vorige handschrift is de bezitter van dit manuscript geweest; hij noemt zich ولد ڬورو = walad goeroe, waardoor de conjectuur اسن — استاذ bevestigd wordt.

Achter in het handschrift bevindt zich eene lijst van plantennamen met botanische termen en de Maleische woorden daarvoor.

Van dit handschrift heeft de heer Gonggrijp gebruik gemaakt bij zijne uitgave der Hikajat Kalila dan Damina; zie zijne inleiding, bl. 18, bl. 52 en passim. In de aanteekeningen achter de editie worden telkenmale plaatsen en van andere teksten afwijkende lezingen uit dit manuscript aangehaald, zoodat eene zeer uitvoerige bespreking hier evenmin vereischt is als eene voornamelijk citaten bevattende verhandeling gelijk die over het Kalila dan Damina handschrift van De Hollander door Dr. J. Brandes in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XXXVI, bl. 394—417.

In het handschrift komen vele Perzische verzen voor, alle in zeer verbasterd en blijkbaar onbegrepen Perzisch.

In het begin wordt verhaald dat de zoon van koning Noesjirwan bericht krijgt omtrent eenen pandita محيب die een boek met dierenfabels bezit; بَرْزَوَيْهْ neemt op zich het boek te vinden, verkleedt zich als derwisj en sluit vriendschap met den pandita die hem ten slotte het boek ter copieering afstaat. De copie neemt hij mede om die aan zijnen vorst aan te bieden; den eersten Vrijdag na zijne terugkomst leest hij het aan het hof voor, en de vorst geeft last de namen van Barzojah en Boezoerdjmihr in het boek te schrijven tot belooning hunner toewijding. Van Somasanma is geen sprake. Op bl. 7 begint de eigenlijke inleiding in de volgende bewoordingen:

سبرمول دحكايتكن اوله اورڠيڠ امفوڽ حكاية اين بهو درفد بهاس
هندو دڤندهكن كفد بهاس فارسى مك برڠسياف بربوت بقتى كفد راج٢
مك ترلبه اتام درفد فربواتن يڠلاين كارن بربوت بقتى كفد راج٢ ايت

اداله اي براوله كملياءن دان براوله كارنيا راج دان كفد الله تعالى فون
تڠݢي درجتڽ مك كتاب اين انم بلس باب دان يڠ سقوله باب ايت
درفد بهاس هندو دان يڠ انم باب ايت درفد بهاس فراشي باب يڠفرتام
فري ميڤتاكن فركتاءن كليلا دان دمينا دان سکل حکمة درفد بودي
عقل دالم كتاب اين.

Het citaat in den catalogus der Leidsche handschriften (bl. 225) luidt hier (bl. 163):

مك اولر اينفون فرݢيله مماكڽ انق راجيڽ مك انق راجيڽ فون
امة فايهله درفد كبيساءن اولر ايت مك دسوره راج منچاري اورڠ
تاهو مناواري بيسا اولر ايت دڠن تقدير الله تعالى سورڠفون تياد
دافت مناواري.

Het handschrift eindigt in het verhaal van den slechten koning die de prinses van Irâq wil huwen, die eene weigering ontvangt en zich toerust ten strijde, ten gevolge waarvan de prinses aan hem wordt uitgeleverd, zonder dat hem bekend was dat zij reeds gehuwd was en eenen zoon, خداد genaamd, had.

De uitgave van Gonggrijp bevat twee alinea's meer dan dit manuscript.

Andere handschriften:

Leiden: codices 1729, 1757, 1931, 1989, 2010 en 3195 (Catalogus bl. 221—229).

Londen: Royal Asiatic Society, nos 38, 59 en 71.

Batavia: Collectie-Bataviaasch Genootschap, nos 29, 135 en 229.

Batavia: Collectie-Von de Wall, nos 184 en 185.

Batavia: Collectie-Brandes, nos 146, 321 en 510.

N°. 21509.

Hikajat Indra Poetra.

33½ × 21 c.M., 196 bl., 23 r.

Voorin ligt eene „note de M. Niemann 1872. MS. malai. Sur une des premières pages on lit: Hikajat Indra Poutra: conte d'Indra Poutra." In bijna alle handschriften ligt eene korte aanduiding van het onderwerp of althans eene opgave van den titel, van de hand van Prof. Niemann.

Het handschrift is niet gedateerd en schijnt vrij oud.

Boven de hoofdstukken bevinden zich opschriften. Uit de eenen korten inhoud van het verhaal bevattende inleiding blijkt dat de gang der gebeurtenissen niet afwijkt van dien van andere manuscripten van dezen roman. De inleiding luidt als volgt:

وبه نستعين بالله على اين فرمڤتاکن حکاية اندر ڤترا يڠ ترلالو امت اندره٢ کراڠنڽ چنت براڠى ايت ڤد ماسڽ بلم جادي جوهر دڤاتن دڠن سڠݢل عاريف بجقسان ايله يڠترلالو امت مشهو (sic) دتانه ملايو دان دتانه مانسي دان دتانه جين دان دتانه اندرا دان چندرا دان دتانه ممبڠ دان ڤري دان ڤد تانه ديو شهدان يڠ ترلالو امت ايلق روڤاڽ سرة دڠن سيکڤڽ دان ترلالو امت ڤنتس بارڠلاکوڽ شهدان کڤد زمان ايت سوأرڠڤون تيا (sic) تندڠڽ دڠن اندراڤترا ايت لاکي دڠن عارف بجقسان دان ترلالو ڤرکاس سرة دڠن سقتينڽ شهدان ببراڤ يڠتياد داڤت دکرجاکن اوله اورڠ يأيت داڤت دکرجاکنڽ سبرمول ايله يڠدسورهکن اوله راج شهکشيان کڤد برم سقتي دان ايله يڠدتربڠکن اوله مرق امس دان ايانه يڠبرجالن ددالم هوتن رمب بلنترا دڠن سورڠديرينڽ دان ايله يڠبرتمو داڠن سڠݢل بناتڠ يڠبواس٢ دان ببراڤ اي مللوي کونڠ يڠ بسر٢ دان بوکة يڠ تڠݢي٢ ڤادڠ يڠ لوس٢ شهدان ايله يڠ ممبونه رقساس يڠ دياتس کونڠ اندرا کيلا دان ايله يڠ ممبونه انق راج جين کاڤر برنام تمرجاليس دان ايله يڠ برصحابة دڠن نباة روم شاه دان ايله يڠبرتمو دڠن ديوا القڤرب ببراڤ کسقتينڽ دڤرولهڽ دمکينله دچرتراکن اوله اورڠيڠ امڤوڽ چتر.

Het citaat bij Juynboll, bl. 124 en 125, luidt hier aldus:

اد راج سبوه نݢري ترلالو امت بسر کرجاانڽ اصل بڠسند دڤد مانسي برنام مهراج بکرم ڤسڤ نکريڽ برنام سمننه ڤوري ترلالو امت عادل دڠن مورهڽ سرة تکسر سڤاڽ اکن سڠݢل منتري هلبالڠ سکلين حتى ببراڤ لماڽ بکند داتس کرجاءن اية مک ڤرميسوري سمنت ڤوري حاميل له.

Uit deze aanhalingen blijkt reeds dat de eigennamen en bewoordingen nu en dan van de handschriften te Leiden verschillen, hoewel van eene onderscheidene redactie geen sprake kan zijn.

Ter vergelijking met andere manuscripten laten wij thans de opschriften der laatste drie hoofdstukken volgen:

مک ترسبتله ڤرکتاءن تتکال بننتيڠ دو اورڠ دايڠ٢ دالم استان راج

دان ڤري مڠتاكن تنتكال اندراڤترا دبوڠكن كلاوت دان ڤري مڠتاكن
تنتكال اندراڤترا برجالن دالم لاوت دان ڤري مڠتاكن تنتكال اندراڤترا
برتمو دڠن ديوي لقڤرب دان فري مڠتاكن تنتكال اندراڤترا براوله كاين
سترا ڤوري دبري اوله ديوي لقڤرب مك ترسبتله ڤري مڠتاكن تنتكال
اندراڤترا دبونه اوله سڬل انق راج٢ تناڠن تونڤتري اية مك دهيدڤكن
اوله استرين كتيك دان ڤري مڠتاكن تنتكال اندراڤترا دكهوينكن اوله
راج دڠن توان ڤتري مڠندرا سري بوڠ دان ڤري مڠتاكن تنتكال راج
ديوا ليلا مڠرن دان نبات روم شه دان سڬل انق راج٢ يڠ برتمو دڠن
اندراڤترا سكلينن داتڠ منداڤتكن اندراڤترا دان ڤري مڠتاكن تنتكال
راج شهشيان بهارو تهو اكن اندرا ڤترا انق مهاراج بكرم بسڤ مك
ڤري مڠتاكن تنتكال اندراڤترا دكهونكن اوله راج شهشيان دڠن توان
ڤتري مڠندرا سري بوڠ دان ڤري مڠتاكن اندراڤترا مڤوره ديڠر كيلت
ممڠڬل راج ديوا ليلا مڠرن دان نبات روم شه دان انق راج دتاسك
بحر العشق دان انق راج٢ ڤد تاسك بحر العجب دان ڤد ڤادڠ انت
براڠى دان راج ڤسڤ ڤندى دڠن راج دينار ڤندى دڠري بلنت سين
دان انق راج ممبڠ كدو اين دان ڤري مڠتاكن منتري چلاك امڤت
ڤوله مڠاجڤ انق راج٢ اية لاري.

Andere handschriften:

Leiden: Cod. 1690 en 1933 (Catalogus, bl. 121—125).

Londen: Royal Asiatic Society, nos 9, 37 en 55.

's Gravenhage: Kon. Inst. T. L. en V. K. v. N. T. II, III en IV (nos 221, 525 en 542).

Batavia: Collectie-Bat. Gen., n°. 125 (nu en dan andere volgorde der gebeurtenissen).

Batavia: Collectie-Von de Wall, n°. 168.

N°. 21510.

Pandjiverhaal.

$32^1/_2 \times 21^1/_2$ c.M., 312 bl., 17 r.

Dit handschrift is zeer gevlekt en geschonden; het is gedeeltelijk op Chineesch papier geschreven; de schrijver is Hadji Abdallah bin Hadji Abdalwahid الترباينى; de datum is 4 Rabîᶜ II 1245 = 1824 A. D.

De titel van dit pandjiverhaal is niet aangegeven; zijn inhoud is als volgt:

In Java waren drie vorstelijke broeders en twee zusters; de oudste heette Dewi Kili Soetji die ascese deed op den berg Poedjangan, waarom zij Ratoe Mas Goenoeng Poedjangan werd genoemd; de tweede was vorst van Djĕnggala, de derde van Kĕdiri, de vierde van Oerawan en de vijfde was gehuwd met den vorst van Singasari, Pĕrgiwangsa genaamd. De vorst van Djĕnggala had vele kinderen, van wie de oudste Raden Pandji Inoe Kĕrtapati geheeten was, bijgenaamd Oendakan Koeda Rawisĕrĕngga; hij was verloofd met de prinses van Kĕdiri: Raden Sĕkar Tadji, bijgenaamd Raden Galoeh Tjandra Kirana Lasmining Pĕri. Doch in Djĕnggala was de schoone dochter van den patih Koeda Nawarsa: Ratna Dewi Angreni; hij verbindt zich met haar in den echt, en Sĕmar (سى فرسنت) huwt met hare zuster Pĕmadarsih, die van widadaris de openbaring had verkregen dat in haren leelijken echtgenoot Sangjang Toenggal was geïncarneerd. Inoe weigert het bevel zijns vaders om Raden Galoeh te huwen op te volgen, waarop de vorst Nila Pĕrbangsa beveelt Angreni te dooden, aan welk bevel op eene afgelegene plek onder groote beroering in de natuur wordt voldaan. Niet lang daarna vindt Inoe haar lijk en gaat scheep met zijne volgelingen; na zware stormen die velen deden omkomen, komen zij op له بڠ, een ieder is radeloos, maar Sĕmar, فنت en كرتال (= Petroek en Nalagareng) overreden Inoe te gaan ronddolen op avontuur. Alzoo doet hij, en noemt zich Kĕlana Djajeng Sari, zijne panakawans: Gadjah Woeloeng en Matjan Woeloeng; eindelijk stemt hij er in toe het lijk zijner Angreni te doen verbranden. In Djĕnggala rouwt men over Inoe; zijn broeder Raden Tjarang Tinangloe, ook Tjarang Wisapa geheeten, gaat met Sitoli ascese doen op den Tjamara Wilis.

Kĕlana Djajeng Sari en de zijnen onderwerpen Bali, de prinses Raden Galoeh اندای فران wordt hem als *pĕnoengkoel* gegeven; evenzoo geschiedt met Bĕlambangan en Raden Galoeh Tjitrasari, met Poegĕr, met Loemadjang, met Wirasaba, met Oerawan en vele andere rijken. Acht vorsten lieten dingen om de hand van de prinses van Kĕdiri, te weten die van Mĕnggada, van Lasĕm, van Toeban, van Padjang, van Djipang, van Soesoeragi, van Manggoewa en van Lamongan, en de vorst van Kĕdiri, wanhopend geworden, ontvangt in eenen droom den raad Kĕlana Djajeng Sari om hulp aan te zoeken; deze komt en erlangt de belofte van de

hand der prinses te zullen verkrijgen zoo hij de acht vijanden overwint. De prinses gelijkt op Angreni.

Intusschen had Tjarang Wisapa van Batara Indra de belofte ontvangen dat hij spoedig zijnen broeder Inoe zoude vinden; zijn naam wordt veranderd in Koedawa Singasari. Met Sitoli gaat hij vermomd naar Daha. In Kĕdiri nu had Ratna Mandaka, jongere zuster van Sĕkar Tadji, in eenen droom vernomen dat Koedawa Singasari haar man zal zijn; hij weet dan ook door te dringen in haar verblijf en bemint haar, doch Sĕmar alleen begrijpt wie hij is.

Tjandra Kirana kwijnt door verlangen naar Inoe. Zij bezit een *sĕloekat* die volgens vroegere voorspelling alleen door den prins van Djĕnggala kon hersteld worden, en na veler vergeefsch pogen had Kĕlana Djajeng Sari het instrument gerepareerd! In den nacht ontmoeten zij elkander: hij doet zich als een dewa voor en vraagt haren ring Soetja Lodera en voorspelt haar de spoedige ontmoeting met Inoe; Angreni vergetende wordt hij bekoord door haar.

Het achtvoudige vijandelijke leger nadert, een woedend gevecht volgt, waaruit Kĕlana Djajeng Sari en Koedawa Singasari als overwinnaars te voorschijn treden; dan huwt Kĕlana Djajeng Sari met Sĕkar Tadji. Maar hare gunsten mag hij niet verwerven, ook niet als hij den ring toont; eerst als hij zich bekend maakt geeft zij zich. Kĕdiri is in feestroes, de liefde viert hoogtij, vele huwelijken worden gesloten.

Nu over Noesa Baroeng. Daar was de overleden vorst opgevolgd door zijne oudste dochter; hare jongere zuster heette Ratna Wigati, haar jongere broeder Koeda Mĕngasari, en deze wilde Ratna Mĕndaka van Kĕdiri tot echtgenoote hebben. Zijn huwelijksaanzoek wordt minzaam aanvaard, maar Ratna Mĕndaka weigert, want zij is zwanger! toch krijgt Koedawa Singasari bevel den prins van Noesa Baroeng plechtig in te halen. Inmiddels had de vorst van Djĕnggala vernomen dat Sĕkar Tadji was uitgehuwelijkt; verontwaardigd daarover gelast hij Nila Pĕrbangsa Kĕdiri aan te vallen; hij komt tot onder de wallen, en tot ieders verbazing weigert Kĕlana Djajeng Sari hem te bevechten; Kĕlana gelast slechts Ratna Mĕndaka naar het kamp van Nila Pĕrbangsa te voeren, en Sĕmar, daarmede belast, openbaart in het kamp dat Kĕlana Djajeng Sari niemand anders dan Inoe is. Alles wordt nu opgehelderd. De prins van Noesa Baroeng, inmiddels aangekomen, wordt gevangen gehouden en gehoond, maar alras begenadigd

verkrijgt hij de regeering over Noesa Baroeng en de prinses Raden Wisapati. Wederom worden vele huwelijken gesloten.

Thans wordt gesproken van Noesa Kĕntjana. De vorst aldaar had eene zuster Dewi Angrena Soewara; hij hoorde van het huwelijk van Tjandra Kirana met eenen avonturier en spoedde zich naar Kĕdiri om haar te ontvoeren. Eerst kwam hij op het eiland Gandarasa, daar waren in ascese twee dochters van den vorst van Noesa Ratna, die in een droom aan Inoe toegezegd en naar Java gezonden, zich uit eene schipbreuk op dat eiland hadden gered; beiden neemt de vorst van Noesa Kĕntjana mede, hij bereikt Kĕdiri en slaat zijn kamp op aan het strand. Batara Indra waarschuwt Kĕlana Djajeng Sari, nu Pangeran Dipati Anom geheeten, voor de lagen van den vreemdeling; hij zendt verspieders naar diens kamp die de twee prinsessen van Noesa Ratna ontvoeren, en beiden herkennen in Pangeran Dipati Anom den held hunner droomen. Aan den vorst van Noesa Kĕntjana wordt eene logeerplaats in Tambak Baji aangewezen; na een luisterrijk feest besluipt Pangeran Dipati Anom de beide prinsessen en drie vrouwen van zijnen gast. Deze ontbrandt in woede, een strijd volgt, en den tweeden dag sneuvelt de vorst van Noesa Kĕntjana. Tot ieders ontsteltenis bezwijmt Pangeran Dipati Anom (nu Sira Pandji genoemd), eindelijk komt hij tot bezinning; Batara Indra geeft hem een wonderkris, en maakt Angrena Soewara — want ook met deze had hij zich vereenigd — één met Tjandra Kirana, en deelt hem mede dat zijne Angreni in Angrena Soewara was geïncarneerd; Tjandra Kirana is dus zijne eenige echtgenoote, tot drie gemaakt doch weder ééne geworden. Batara Indra noemt haar Raden Galoeh Tjandra Soewara.

Zekere brahmaan had een zoon Soetirta, die Sĕkar Tadji van Kĕdiri wil bezitten. De vorst van Djĕnggala had intusschen vernomen dat alles opgehelderd was, hij kwam in Kĕdiri en was getuige van groote feesten en plechtigheden waarmede de getrouwe vasallen met landen werden begiftigd; alle Javaansche vorsten kwamen Sira Pandji huldigen in Margasana. Een valsche Pandji verschijnt ten tooneele en sticht de grootste verwarring; eindelijk blijkt hij Soetirta te zijn; hij wordt doorschoten maar herleeft en dringt in het vrouwenverblijf, doch ten slotte wordt hij gekookt en is voor immer dood.

De vorsten gaan terug naar hunne rijken; allen die hunne namen hebben veranderd maken zich bekend, overal is vreugde

van herkenning en wederzien, en blijdschap heerscht alom. Sira Pandji en zijne vrouw buigen zich eerbiedig voor zijne moeder, de oude pĕrmaisoeri, welk voorbeeld door allen wordt gevolgd.

Aldus is de inhoud van dit pandjiverhaal; thans volgen begin en slot van den tekst.

Begin: سبرموله مك دچرتراكن اوله اورڠ يڠ امڤوڽ چرترا اين ادكونن
راتو دتانه جاوا ليم ڤرسودار ترلالو بسر كرجاأن بڠند ايت اداڤون يڠتوا
سكالي ڤرمڤوان برنام ديوي كيلي سوچي شهداان بڠند ايت تياد ماهو
برسوامي ڤكرجاأنڽ سنتياس برتاڤ جوڬ دان تمڤتڽ برتاڤ ايت دڬونوڠ
ڤوچاڠن نماڽ دان تله برڬلر راتومس ڬونوڠ ڤوچاڠن دان ساڠت تروس
متاڽ بڠند ايت اداڤون سوداراڽ يڠ مودا لاكي٢ جادي راتو دڠري
جڠڬال دان يڠ ڤڠڠه لاكي٢ جوڬ جادي راتو دڠري كديري دان يڠ
مودا لاڬي لاكي٢ جوڬ جادي راتو دڠري اوروان دان يڠ بڠسو ڤرمڤوان
برسوامي دڠن راتو دڠري سيڠا سري برنام ڤرڬي وڠس.

Slot: برموله رادين اينو ڤون داتڠ لالو منهارڤ دكاكي ڤادك بند مك
ڤرميسوري ڤون مملؤ منچيم انقند سراي برتاڠس تڠيسن ستله سوده
برتاڠس تڠيسن مك رادين ڬاله سكر تاجي ڤون داتڠ مڽمبه كاكي
ڤرميسوري لالو دڤلؤ دچيم اوله ڤرميسوري دڠن سوكچيتاڽ دان سڬال
ڤارا ڤتريڤون داتڠله مڠنجوڠي ڤرميسوري مك سكلين .... اوله ڤرميسوري
دڠن سوكچيتاڽ دان سكليڽ دتڠورڽ دڠن مانسڽ ڤركتاأنڽ اينتوله
اداڽ مك ڤون دالڠ ڤرهنتيكنله چرترا اين كارن سوده هابس للاكون
بتار ڬورو كڤد كلان جايڠ ساري ايت هندقڤون ڤو (sic) دالڠ تمباهي
تمباهي لاڬ چرترا اين كارن تلادنن (lees: تلادنڽ) سوده هابس جادي
ڤون دالڠ ڤرهنتيكنله سهڠڬ اين ساج اينتوله اداڽ.

Andere handschriften zijn, naar het schijnt, niet aan te wijzen.

N⁰. 21511.

Hikajat Dewa Asmara Djaja.

31 × 20 c.M., 474 bl., 23 r.

De titel is in het handschrift niet genoemd, doch kon door de analyse van Cod. Leyd. 3243 en 3254 door Juynboll, Catalogus Mal. HSS., bl. 101 sqq., vastgesteld worden. Het manuscript vertoont vele scheuren en zwarte vlekken; de eerste pagina mist

het bovenste gedeelte, waardoor enkele regels ontbreken. Het verhaal is van Dalang Samir, die verliefd wordt op de dochter van Pangeran Adidjaja Wirati, genaamd Raden Tjandra, en om zich te troosten dezen lĕlakon maakte.

Omstreeks het midden bevinden zich vier bladzijden met aanhalingen uit het Boek der Spreuken en uit Jezus Sirach door zekeren Johannes De Monte, in een schrift dat een achttiende-eeuwschen indruk maakt.

Evenals het Leidsche handschrift XCI—XCII gaat ook dit geschrift in de gewone Pandjigeschiedenis over, maar terwijl in eerstgenoemd manuscript slechts het begin dier geschiedenis vermeld wordt, wordt hier bijna de geheele Pandjilegende verhaald. De eigennamen komen met die van het Leidsche handschrift overeen; maar de broeder van Asmara Djaja heet hier Danta Asmara Dewa en Raden Koesoema hier: Raden Nila Koesoema. Aan het slot wordt verhaald hoe de vorst van Singasari afstand doet van de regeering en op den Nagasari ascese gaat verrichten. De vorst van Gagĕlang stelt zijnen kleinzoon tot vorst aan, en wordt asceet op den Sĕkar Djĕlĕma. Praboe Sotjawindoe, Praboe Inoe Wiraboemi, Praboe Manggada en de vorsten van Mataram en Lasĕm gaan terug naar hunne steden, en brengen die in beteren staat. Sri Bagawan en Ratoe Anom Koesoema Joeda trachten zich te troosten over het vertrek van al hunne verwanten, vooral de pĕrmaisoeri anom is zeer bedroefd, en tevergeefs spreekt Ratoe Anom haar troostwoorden toe. Zij komen in Koeripan, waar alle mantris hen inhalen, en dadelijk in den paseban wordt gerecipieerd.

Het slot is abrupt, aldus: حتى براف لماڽ برجالن اية مك سمفيله
دكوربقن مك سكل منترى يڠ تڠكل اية سمواڽ فون كلورله مڠالو ڠالوكن
بڬند مك سرى بكاوان براڠكتله ملسق كدالم كوتا ستله سمفى مك
بڬند فون دودق دفسيبن اڠݢ دياداف اوله فادوك انقند بڬند.

Dit handschrift bevat alzoo de inleiding tot de Pandjigeschiedenis met die geheele geschiedenis zelve. Het in dit manuscript vervatte verhaal is echter geen compositum van de inleiding (Hikajat Dewa Asmara Djaja) en eene Pandjigeschiedenis naar een type-Tjekel Waneng Pati of ander type, doch één geheel, volkomen Pandjiverhaal, en de veronderstelling ligt voor de hand dat de inhoud der Leidsche handschriften XCI en XCII eveneens één

Pandjiverhaal vertegenwoordigt waaraan een belangrijk deel der eigenlijke Pandjilegende ontbreekt.

Ander handschrift:

Leiden: cod. 3243—3254 (Catalogus, nos XCI en XCII, bl. 101).

N⁰. 21512.

Hikajat Maharadja Bikrama Sakti.

$31^1/_2 \times 20$ c.M., 220 bl., 17 r.

Een andere titel van het in dit keurige manuscript vervatte verhaal is Hikajat Nachoda Moeda, welke titel ook gegeven wordt aan de Hikajat Sitti Sara (zie Juynboll, Catal. Mal. HSS., bl. 171); voorin staat: حکاية بکرم سقتي اتو حکاية. نخود موده امڤوڽ اڤاين (hikajat Bikrama Sakti atau hikajat nachoda moeda, A. Payen).

Het handschrift is gedateerd: Kroekoet 14 Januari 1823.

Begin: وبه نستعين بالله على اين حکاية راج دڠري مهاخبيران كولڠكاوي برنما مهاراج بکرم سقتي بڠسڽ درفد مانسي. ترلالو بسر كرجاءنڽ بڬند ايت دان استريڽ برنما توان ڤتري سنران بولن انق راج دڠري اندرا جوينت شهدان مك بڬند اينڠون اد برڤترا دو اورڠ يڠ تواه ايت تلالو برنما راج جوهن شاه ترلالو بايك ڤارسڽ دان بودي ڤكرتينڽ فد سڬل راج٢ دان منتري هلبالڠ دان رعيت سکلين دڠن تکر ساڤڽ سرة دڠن مورهڽ ماك سکلينڽ ڤون کاسه اکندي دان يڠ مود ايت ڤرمڤون برنما تونڽ ڤتري رتنه کمال ترلالو بايك ڤارسڽ شهدان دڠن عارف بجقسان ڤد بارڠ ڤكرجاءن يڠ تياد دافت دكرجاءن (sic) اوله اورڠيڠ لاين داڤتله دكرجاكنڽ مك ترلالو کاسه سايڠڽ بڬند دو لاكي استري ايت اكن انق بڬند كدو برسودر ايت سڤرة منانيڠ (sic) ميڤق يڠ ڤنه دمکينله سبرمول مك ببراڤ سڬل انق راج٢ يڠ داتڠ ممينڠ تون ڤتري رتنه کمال ايت تياد دتريم اوله بڬند كارن انق بڬند ايت لاڬ كاچيل.

Slot: مك تون ڤتري اندرا ميداني ايتڤون مناڠس مليهت سڬل بڠكسن تونڽ ڤتري رتن کمال ايت ڤلباڬي جنس ماكن مكانن يڠ اند٢ دان سڬل ڤرماينن دان كاين باجو بكس توبهڽ دان سڬل ڤكاين يڠ٢ اند٢ ايت دمکينله حالڽ مك سڬنڤ تاهن ايت اى اوتس مڠوتس ڤرڬ داتڠ ڤد سڬل نڬري سودراڽ ومکينله چرترانڽ اورڠ دهول

كال ايت ساغتله امت اى بركاسه كاسهن سودرا برسودرا ايت والله اعلم بالصواب .

Andere handschriften:

Batavia: Collectie-Von de Wall, nos 165, 166 en 167.

Batavia: Collectie-Cohen Stuart, nos 121 en 128, waar dit verhaal Hikajat Bigrama Indra genoemd wordt.

Nº. 21513.

Hikajat Tjarang Koelina.

$23^1/_2 \times 19$ cM., 508 bl., 15 r.

Gedateerd Zondag 22 Moeharram, zonder jaar; het jaar kan zijn 1800, 1808, 1815, 1823, 1831 enz., doch daar bijna alle gedateerde manuscripten het jaartal 1823 hebben, is het alleszins waarschijnlijk, dat ook dit handschrift in genoemd jaar vervaardigd is.

De titel wordt geheel achteraan vermeld in de woorden مك تمتله حكاية چارغكولين يغ امت انده فركتاءنن ممبرى فيلو دان بلس هات سكل يغ منغر دى.

Het was niet mogelijk den geheelen inhoud van dit handschrift op te teekenen; ter vergelijking met de beide Londensche manuscripten, waarvan echter geenerlei citaat in de catalogi is opgenomen, worden hier het begin en het slot uitvoeriger dan tot nog toe afgedrukt.

In den aanvang worden de vier vorsten van Java vermeld: Tila Radja Pati, de kluizenares, de vorst van Koeripan, die van Daha en die van Bali. De vorst van Koeripan heeft twee zonen, bij de mahadewi: Raden Kartaboewana en bij de pĕrmaisoeri Raden Asmaradjaja. Daarna volgt de geheele Pandjigeschiedenis, welker traditioneel einde men uit het slotcitaat zal leeren kennen.

Van dit verhaal bestaan slechts te Londen twee handschriften, een van welke door Raffles uit Buitenzorg naar Engeland is overgebracht (zie mijn opstel in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitg. door het Batav. Gen. v. K. en W., deel XLII, bl. 309—322); dat thans te Brussel een derde handschrift kan aangewezen worden is dus niet zonder belang.

Begin: القيصة اين درايتن اورغفرب كال يغ امت انده٢ لاكنن دان لاكي ترلالو بايك فارس تله مشهورله فد تانه جاو دفربوت كيدوغ دان

ككاوين دالغ داتغ كسبراغ نݢرى ملايو دتمبغكن اوله سݢل دالغيغ بجقسان مك دارتيكن اوله اورغيغ تاه فد بهاس جاوا دكارغن چارى ملايو سسترا اين جادى حكاية نمان سفاى تاهو سݢل يغ ممباچ (sic) دى دان يغ منغر چرتران دمكينله ملان اد راج دبنوا جاو امفت برسودار اكن اصلن راج ايت درفد ديوا تورن دارى كغاندراءن يغ توه فرمفون برنام تيلا راج فاتى كرجان برتاف جوݢ سلمان تياد ماو برسوامى ادفون يغ ڤغݢول نايك راج دكوريفن دان يغ تغه جادى راج ددها يغ بغسو منجادى راج دبالى مك كنتيݢان دبانس كرجاءن دان ترلالو عادل دغن مورهن لاݢى فرقسا كفد سݢل رعيت دان ايس نݢرين سكلين كاسه دان سايغ اكن بݢند اية شهدن فد ماس ايت تيداله اد راج دتانه جاوا دفة ميماى كبساران سنتياس ددالم كسكغان جوݢ اوتس مغوتس فرݢى داتغ تياد خالى لاݢى سودار برسودرا ماسيغ٢ دغن استرين برمول راتو دكريفن اية سوداه برفترا دو اورغ لكلاك يغ توه برانق دغن فادوك مهديوى رادن كرة بوان نمان يغمودا برفترا دغن فرميسورى دناىٔ اوله ايهند بݢند رادين اسمارا جاى تيمغ تيماغن انداكن رواسرغك.

مك سغناة لاكى استرى بركيريم سمبه فد سرى نارندر لاكى :Slot استر فد فادوك مهاديو سرة بركيريم بغكيسن مك دمغ تمغݢغ فون ميمبه لالو كلور برجالن منوجو نݢرى كوريفن براف بلمان مك سمفيله ككوريفن لال ماسق كدالم كوتا مغادف سرى نارانڊر ممعيكن (sic) فسن سغناة ويرابوم دان سمبه راتو جݢراك لاكى استرى مك سݢل كيريمن اية دباو ماسق كدالم ستله اية مك سرى نار اندر فون ممبرى تيته فد سݢل فراتو يغ منغݢل اية سموان دسورهن فولغ دان دفرسالنن دغن فكاين سلغكفن دان دبرين فربكالن مك سݢل فراتو سكلين ميمبه برموهن كمبالى كنݢرين سمب (سمبل : lees) مناغس ترسغكتكن بدى فكرة سرى نارانڊر اية مك اقررله نݢرى كوريفن دها بالى درفد ساغة عادل مورهن راج اية لاݢى دغن تݢر سفان دان امت هالس مانس فركتاءنن اكن سݢل رعيت ايس نݢرين مك باڤقله دݢغ داتغ برنياݢ سموان مموج بݢند اية مك مشهورله فد سݢل سلور تانه جاو مك سݢل فراتو فون سموان تاكة ماسيغ٢ داتغ برهمباكنديرين كفد راتو كوريفن مك دودقله سرى نارانڊرا سكلين برسكا٢ان سيغ دان ملم تيادله خالى

لاكى اوتس مغوتس سودرا برسودار سكلين تنفله بكند سكلين دباتس
تخت كرجاءنن دغن سكل رعيت دان منترى سكلين ففكاوا.

Andere handschriften:
Londen: Britsch Museum, n°. 8.
Londen: Royal Asiatic Society, n°. 14.

N°. 21514.

Boestân as Salâṭîna.

24 × 19 c.M., 276 bl., 15 r.

Dit keurige handschrift bevat het zevende hoofdstuk van den Vorstentuin, van welk omvangrijk werk zelden volledige exemplaren zijn aan te treffen. Deze zevende *bâb* is verdeeld in vier paragrafen (façl), evenals Cod. Leyd. 3234(1), zie Juynboll, Catal. Mal. HSS. ad CCXXIII, terwijl het handschrift der Royal Asiatic Society in vijf paragrafen verdeeld is. Het manuscript draagt geen datum en eindigt abrupt.

Begin: الباب السابع من بستان السلاطين فى بيان العقل والعلم وشرفهما وذكر الفراسة والقيافة وعلم التسريح والطبابة وبعض احوال نعمة النساء ومن الحكاية (sic) العجائيب والغرائيب وفيه اربع فصول.

باب يغ كتوجه درفد كتاب بستان السلاطين فد ميتاكن عقل دان علم دان كمليأن كدوان دان ميتاكن علم فراست دان قيافة دان علم تسريح دان علم طبيب دان ستغه درفد فرى ككون سكل فرمفون دان ستغه درفد سكل حكاية يغ عجائب۲ دان غرايب دالمن امفت فصل.

De opschriften der paragrafen:

1°. فد ميتاكن علم دان عقل دان كمليأن مرتبت كدوان دان ميتاكن فرى كبجيكن دان كجهاتن سكل مانسى.

2°. (bl. 52).

فد ميتاكن علم فراست يائت راجن درفد مغمبل دليل دان قياس دغن تندا درفد ككون ظاهر كفد ككون باطن مك يائت تربهاك اتس دو بهاك.

3°. (bl. 85).

فد ميتاكن علم تسريح دان علم طيب دان بارغيغ تعلق كفدان سرت دغن ببراف حكاية يغ مناسبة دغندى.

4°. (bl. 141).

فد مڤتاكن فضيلة نكاح دان ڤرى كلكون سڠل ڤرمڤون يڠ درفد
كبجيكن دان كجهاتن دان مڤتاكن ببراف درفد سڠل حكاية يڠ
عجائيب٢ لاڮي غريب يڠ منمبلكن كسكاءن هات سڠل يڠ ممباچ دان
يڠ منڠركندى لاڮي مڠمبل عبارة دڠندى سڠل يڠ مليهت دڠن
مات هتين.

Al deze opschriften zijn vertalingen van Arabische titels welke met roode inkt zijn geschreven.

Het handschrift eindigt in het verhaal van Ma'môen ar Rasjîd en zijnen wezier Fadl ibn ʿAbbâs, en wel in de vertaling van het koeranvers وَٱلَّذِينَ يَرْمُونَ ٱلْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً (Soêrah XXIV, vers 4).

Andere handschriften:

Leiden: Cod. 1694, 1918(2), 1971, 1973, 1974, 2199(1) en 3234(1).

Londen: Royal Asiatic Society, n°. 17.

Batavia: Collectie-Bat. Gen., n°s 286 B, (twee verhalen) C eveneens het 7^e^ boek, verdeeld in 4 façl's), D (enkele verhalen), en 310 (vierde façl van het 7^e^ boek).

N°. 21515.

Hikajat Dewa Mandoe.

20 × 15½ c.M., 516 bl., 13 r.

Dit bijzonder nette handschrift is gedateerd: Kroekoet 31 Mei 1823; het is geschreven door Moehammed Tjeng Saʿîd Allah, den schrijver van vele, ook te Leiden zich bevindende, manuscripten.

Begin: القيصة بهو اين حكاية ديوا مندو يڠ امت عاريف دان بجقسان
دالم دنيا اين سئورڠ ڤون سڠل راج٢ اندرا دان چندرا جين دان ڤرى ديوا
دان ممبڠ تياد مڤمائ دى عاريف دان بجقسان بڬند ايت برتمبه ڤول
دڠن سقتين دمكينله دچرتراكن اوله اورڠيڠ امڤون چرتر اين.

Slot: ستله سده مستاعبله سڠل ڤرسمبهن بڬند كڤد راج لڠك دور
دان راج درمن شاه ڤرى ايت مك راج كامڤت اينڤون دباواء بڬند نائيك
كاتس مالڬى برجابت تاڠن دان سرة ڤترى ليلا رتن كمال دان ڤترى

سکلينڽ ايتڤون مناڠيس مليهت ککند بڠند برجالن سمبل منوله٢ دان
تون ڤتری ڤون دمکينله جوڬ مليهت ککند ڤولڠ کنڠری لڠکادور دان
ستڠه ڤولڠ کڠونڠ نيلر ايت اداڽ والله اعلم بالصواب.

De inhoud van dit verhaal wordt medegedeeld in den eerlang uit te geven Catalogus der Bataviasche handschriften, waar ook de bestaande redactieverschillen ter sprake zullen komen.

Andere handschriften:

Londen: Britsch Museum, n⁰. 1.
Londen: Royal Asiatic Society, n⁰. 46.
Londen: Eest India House, n⁰. 210.
Batavia: Collectie-Bat. Gen., n°s 16 (kortere redactie) en 202.
Batavia: Collectie-Von de Wall, n°s 157 en 158.
Batavia: Collectie-Cohen Stuart, n°s 136 (ander begin) en 137 (enkele afwijkingen).

N⁰. 21516.

Hikajat Djauhar Manikam.

20 × 15½ c.M., 80 bl., 13 r.

Begin: وبه نستعين بالله على اين حکاية درڤد منچريتراکن اد سئورڠ راج دنڠری بغداد برنام سلطان هارون رشيد ترلال امت بسر دڠن کرجاءنڽ مک بڠند اينتڤون ترلال امت عديل مورة ڤد سکلين رعيتڽ دمکينله شهدان لاڬ اى تاکت اکن الله تعالى ستله ببراڤ لماڽ دداٴم کرجاءنڽ مک بڠند ڤون برکهندق اى ڤرڬ نايک حج کنڠری مکه يڠ امت مليا.

Slot: مک تيته راج هارون رشيد بايکله همب سورهکن نڤد منتری همت مڠهمڤنکن سڬل هلبالڠ دان لسکر سرة دڠن ڬاجه کدواڽ سکلين دڠن ڤرکاکسڽ يڠ منجادی کندران انقد برجالن کمبال کبنوا دمسق مک سڬر ڤون بڠند مپورة ممبوکاکن ڬدوڠ ڤرهندران (lees: ڤربندهراءن) سکير٢ ايسيڽ امڤت ڤوله ايکر انت ممباوا دی مان انقد بڠند ڤون سڬرا بربڠکتله درڤد بنوا بغداد کبنوا دمسق دڠن سجهترانڽ تمت حکاية راج هارون رشيد.

Het begin wijkt niet af van dat der Leidsche handschriften. De heldin van het verhaal heet in dit manuscript جوهر مانکان, haar broeder منب شاهده, in HS. Leid. CXXX منب شاهدان,

id. CXXXI منب شاهن, Royal Asiatic Society n°. 58 منب شاهد.

De verdeeling in negen hoofdstukken komt in dit handschrift niet voor.

Andere handschriften:

Leiden: cod. 1691(1), 1727, 2199(4), 3215 en 3266.

Londen: Royal Asiatic Society, n°. 58 II.

Batavia: Collectie-Von der Wall, nos 121, 122 en 123.

De beschrijving der tien Brusselsche handschriften is hiermede beëindigd. De in openbare bibliotheken zich bevindende verzamelingen Maleische manuscripten zijn thans alle bekend,[1]) de catalogus der Bataviasche handschriften is in bewerking; weldra zal men den geheelen omvang der Maleische litteratuur kunnen overzien. Alleen de belangrijke Berlijnsche collectie-Schömann is nog niet aan de belangstellenden bekend gemaakt; moge het niet lang meer duren, dat de verscheidene jaren geleden geschrevene catalogus dier verzameling worde gepubliceerd!

Te Londen zijn, naar mij bij onderzoek aldaar gebleken is, noch in het Britsch Museum, noch in het India Office Maleische handschriften welke nog niet door Niemann en Van der Tuuk beschreven zijn, behalve enkele geheel onbelangrijke, zooals brieven, kleine godsdienstige verhandelingen, een enkele catechismus in Maleische vertaling, e. d. welke geene afzonderlijke vermelding behoeven.

---

1) Ook de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, het Nederlandsch Bijbelgenootschap en de Bibliothèque Nationale te Parijs bezitten verzamelingen Maleische manuscripten.
JUYNBOLL.

ALPHABETISCHE INDEX DER MALEISCHE HANDSCHRIFTEN VAN DE BIBLIOTHÈQUE ROYALE TE BRUSSEL.

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1906—1907.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 JUNI 1906.

Aanwezig de HH. Martin (Onder-voorzitter), Bosboom, van Höevell, van Deventer en Kielstra; de overige bestuursleden berichtten, verhinderd te zijn deze vergadering bij te wonen.

De notulen der vergadering van 19 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H.: Dr. H. J. van Barmen 't Loo, Tosari (Pasoeroean); Ch. P. J. Blok, assistent-resident, Bodjonegoro; J. A. Boulet, notaris, Cheribon; Mr. H. J. de Bruyn, advocaat, Soerabaja; O. L. Helfrich, resident, Djambi; H. G. Heyting, assistent-resident, Weltevreden; W. Meijer, directeur der Kweekschool Amboina; Mr. H. G. Nederburgh, Recht. Ambt., Madioen; E. E. W. G. Schröder, contr. BB., Nias; A. van Wetering, assistent-resident, Loeboe Sikaping.

De heer Mr. A. Lind zond bericht, dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenschte neder te leggen; verder werd kennisgeving ontvangen van het overlijden van het lid S. C. van Doesburgh.
Notificatie.

Van het lid J. W. Gunning is behalve eene dankbetuiging voor de toezending van eenige afleveringen der *Bijdragen*, een postwissel ontvangen ad f 15.— voor verkochte boeken.
In handen van den Penningmeester.

Van het correspondeerend lid Dr. Schmeltz is eene dankbetuiging ontvangen voor den door het Instituut verleenden steun aan de verzameling van ethnographische voorwerpen op Bali en Lombok door den heer Nieuwenkamp.
Idem van den Secretaris van het voorloopig directorium van het aanstaande Bataksche Instituut voor de door het bestuur verleende medewerking door gratis toezending van afleveringen der *Bijdragen*, voor dat Instituut van belang.
Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat Dr. van Ronkel, Commissaris van het Instituut in Oost-Indië, met verlof naar Europa vertrokken is, en stelt, na overleg met dat lid, voor, zijne plaats niet te vervullen, zoodat het lid Dr. Hazeu gedurende dien verloftijd de eenige commissaris zal zijn.

Goedgekeurd.

De HH. van Höevell en Kielstra brengen verslag uit over het in hunne handen gesteld opstel van den heer W. E. van Dam van Isselt over Mr. Johan van Dam; zij achten het stuk voor plaatsing in de *Bijdragen* geschikt, doch zouden nog wel enkele kleine aanvullingen wenschen.

De Secretaris zal hierover met den schrijver in overleg treden.

Tot de plaatsing wordt besloten.

Na overleg met de Hoogleeraren Dr. P. J. Blok en Mr. J. E. Heeres stelt de Secretaris voor, dat het Bestuur een schrijven richte tot den Minister van Koloniën, waarin de wenschelijkheid wordt betoogd van historische studiën in Indië, en in het bijzonder van de oprichting eener historische afdeeling bij den generalen staf aldaar.

Goedgekeurd.

Van de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek is een schrijven ontvangen, waarin wordt medegedeeld dat het Bataviaasch Genootschap wederom bereid is f 1000.— bij te dragen voor de publicatie der tweede monografie van Javaansche Oudheden, zoodat thans het oogenblik is gekomen om eene subsidie van f 2000.— aan de Regeering te vragen. Wordt deze toegestaan, dan kan het werk in den loop van 1907 het licht zien.

Wordt besloten aan het voorstel der Commissie tot aanvraag der subsidie gevolg te geven.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten tot aankoop van 18 handschriften, waarvan één door Dr. Horsfield aan Raffles, zeventien door Raffles aan Horsfield gericht zijn, tegen den prijs van f 30.—. Hierbij wordt opgemerkt dat het de bedoeling is, de geschriften in de *Bijdragen* te publiceeren.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 15 SEPTEMBER 1906.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. de Groot, van Vollenhoven en IJzerman, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd:

In Nederland, de HH. W. H. J. Mulier, Scheveningen; J. W. R. Koch, id.; C. Peltenburg, Leiden; S. van Velzen, den Haag;

In Nederlandsch Indië, de HH. Mr. F. C. Boogaard, Toeloengagoeng (Kediri); C. L. J. Palmer van den Broek, Fak-Fak (West-Nieuw-Guinea); S. de Graaff, Weltevreden; Mr D. J. Jongeneel, id.; J. Kreemer Jr., Lólówaoe (Nias), R. M. T. Tjokro adi Koesoemo, Temanggoeng (Kedoe); A. G. Lamminga, Semarang; Mr. F. Sieuwerts, Bandoeng; F. L. K. Storm van 's Gravesande, Palembang.

Bericht is ontvangen van het overlijden van het lid F. S. A. de Clercq, terwijl de leden Mr. M. H. C. van Oosterzee, A. G. H. van Sluys en A. P. Tadema hun verlangen te kennen gaven, met het einde des jaars hun lidmaatschap te doen eindigen.

Van het Buitenlandsch lid Dr. A. B. Meijer en de leden Dr. C. F. J. Blooker, Dr. W. Foy, S. J. M. van Geuns, C. A. Kroesen, C. Lekkerkerker, J. C. van der Meulen, H. J. A. Raedt van Oldenbarneveldt, R. M. A. Soerardjaningrat en Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat hij onder nadere goedkeuring van het bestuur, naar aanleiding van een schrijven van het Comité voor de Ned.-Indische kunsttentoonstelling te Krefeld dd. 23 Juni 1906, voor deze tentoonstelling heeft ingezonden de werken: Tjandi Pram-

banan van Dr. Groneman, Tjandi Djago van Dr. Brandes en Het Timor-ornament van J. A. Loebèr.

Goedgekeurd.

Van den Minister van Koloniën is d.d. 2 Juli 1906 Afd. A, n° 16 bericht ontvangen dat op de a. s. Indische begrooting zal worden gerekend op eene subsidie van f 2000 voor de uitgaaf der tweede monografie van Javaansche oudheden.

Notificatie.

Van den Commissaris in Oost-Indië, Dr. van Ronkel, is d.d. 26 Juni 1906 ontvangen de afrekening over het eerste halfjaar 1906, met een zichtwissel van f 200.

In handen van den penningmeester.

Voor de *Bijdragen* is ontvangen:

a. van Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje: Aanteekeningen op Rouffaer's opstel over Atjehsche soeltanszegels;

b. van het Departement van Koloniën: Nota over het landschap Seuneu-am;

c. van Dr. H. H. Juynboll, het vervolg en slot der Bijdrage tot de kennis van den godsdienst der Dajaks van Tajan en Landak, door M. C. Schadee.

Tot de plaatsing wordt besloten.

Van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen is d.d. 15 Augustus 1906 n° 238 een aantal foto's ontvangen van amateur-fotografen, n.l. vier stuks van Oost-Java, vervaardigd door den heer L. Ch. M. Revius, suikerfabriek Dinojo te Modjokerto, en 18 van de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo, vervaardigd door den heer G. J. Koopman, controleur bij het Binnenlandsch Bestuur te Rantau.

Aan het bestuur van het Genootschap en aan beide heeren zal de dank van het bestuur worden betuigd.

De penningmeester deelt mede, dat het Instituutsgebouw thans voor eene waarde van f 36000.— is verzekerd bij de Maatschappij „De Nederlanden".

Notificatie.

Naar aanleiding der opmerking van Dr. Snouck Hurgronje in de inleiding tot de Engelsche vertaling van zijn boek *De Atjehers*, dat in de door het lid P. H. van der Kemp voor de *Bijdragen* bewerkte stukken uit de verzameling—Roosegaarde Bisschop verscheidene schrijf- of drukfouten voorkomen, schrijft de heer van der Kemp d.d. 15 Juli jl. dat zulks niet aan hem te wijten is, daar hij de te zijner beschikking gestelde afschriften van officieele stukken nauwkeurig volgde; de twee door eerstgenoemde aangeweezn fouten komen ook in die afschriften voor.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
van 20 October 1906.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de Heeren Speyer en IJzerman, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 15 September j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H. Raden Toemenggoeng Achmat Djajadiningrat te Serang, Edw. R. Jacobson, tijdelijk te 's-Gravenhage, R. Posthumus Meyjes te 's-Gravenhage, A. P. van de Siepkamp te Roemah Soal (Ceram) en Mr. S. R. Steinmetz te 's-Gravenhage.

Door de H.H. Jhr. Mr. C. H. Backer, Ds. W. L. Welter en J. A. L. Roos is kennis gegeven dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van de leden W. van Heusden, S. J. M. van Geuns, E. F. Intveld, Dr. J. H. F. Kohlbrugge, Dr. Ph. S. van Ronkel, S. A. Schaafsma en C. A. van de Velde is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat de druk van „Het Animisme in den Indischen archipel", door Alb. C. Kruyt, is afgeloopen en het werk tegen den vroeger bepaalden prijs (f 7) in den handel is gebracht, met bepaling — onder nadere goedkeuring der Algemeene vergadering — dat het voor de leden voor de helft verkrijgbaar zal zijn.

Van den schrijver is d.d. 19 dezer eene dankbetuiging ontvangen voor de bezorging van deze uitgaaf.

De Secretaris vestigt er de aandacht op dat ook thans weder, gelijk ten vorigen jare bij de uitgaaf van de *Tjandi Djago*, in de *Nieuwe Rotterdamsche courant* van „Het Animisme" eene uitvoerige aankondiging voorkwam vóórdat het werk nog in den handel was gebracht, — waartoe, door den schrijver of bewerker, de revisievellen ter beschikking van dat blad waren gesteld. Hij meent dat dergelijke handelwijze om verschillende redenen geen aanbeveling verdient.

Na gedachtenwisseling wordt met algemeene stemmen besloten, bij uitgaaf van werken voortaan aan de schrijvers de verplichting op te leggen, geene medewerking te verleenen tot aankondigingen voordat hun boek in den handel verkrijgbaar is gesteld.

Verder wordt op voorstel van den Secretaris, besloten een exemplaar van „Het Animisme" aan te bieden aan Z.Exc. den Minister van Koloniën.

Van den *Oberbürgermeister* van Keulen is d.d. 19 September j.l. n° 4858 bericht ontvangen, dat den 12^en^ November a.s. het nieuwe Rautenstrauch-Joest-Museum (Museum voor volkenkunde) zal worden geopend, met uitnoodiging aan het Instituut, aan die plechtigheid deel te nemen.

Wordt besloten, den Onder-voorzitter, Prof. Dr. K. Martin (die zich daartoe bereid verklaart) op te dragen het Instituut daarbij te vertegenwoordigen.

De Secretaris deelt mede, voor verkochte boeken te hebben ontvangen f 96.75, welk bedrag bereids aan den Penningmeester is verantwoord.

Van het Departement van Koloniën zijn, desverlangd ter opneming in de *Bijdragen*, ontvangen korte nota's over de landschappen Sidenring, Rappang en Soepa.

In handen van den Secretaris.

De Secretaris brengt ter tafel eene Gorontalo'sche woordenlijst, door E. E. W. G. Schröder, van welke woordenlijst de uitgaaf door Prof. Dr. H. Kern wordt aanbevolen.
In handen van het Bestuurslid van Hoëvell.

De heer Juynboll biedt, ter opneming in de *Bijdragen*, aan: „Nieuwe Bijdragen tot de kennis van het Mahayanisme op Java."
In handen van het Bestuurslid Speyer.

Naar aanleiding van eene mededeeling in de Memorie van toelichting op de Staatsbegrooting voor 1907, Hoofdstuk IX, waarin wordt gesproken over het denkbeeld om het z. g. Oost-Indisch Huis aan de Boompjes te Rotterdam te bestemmen tot telegraaf- en telefoonkantoor, vestigt het Bestuurslid van Vollenhoven de aandacht op de wenschelijkheid dat dergelijke gebouwen, in verschillende handelsplaatsen aanwezig (Delft, Hoorn, Delfshaven, Middelburg enz.) goed en overeenkomstig hunne oorspronkelijke bestemming worden onderhouden, wat in sommige steden wel, doch in andere niet het geval is.
Wordt besloten, op deze aangelegenheid de aandacht te vestigen van den Oudheidkundigen Bond.

Van Mevr. Brandes—Niemann zijn ten geschenke ontvangen *elf* groote foto's, van Tjandi Sari, Tjandi Sewoe, Tjandi Kalasan, Tjandi Loemboeng en de Mĕndoet, welke indertijd voor Dr. J. L. A. Brandes werden vervaardigd door het lid Cephas.
Aan de schenkster zal de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 NOVEMBER 1906.

Aanwezig de H.H. Henny (Voorzitter), Martin (Ondervoorzitter), de Groot, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, Speyer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De HH. Bosboom, van Deventer en IJzerman zonden bericht van verhindering.

De notulen de vergadering van 20 October j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de leden Dr. C. F. J. Blooker, Mr. W. Boekhoudt, Mr. A. van Daehne van Varick, Mr. A. C. J. Helfrich, P. J. F. Louw en J. Nuhout van der Veen is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars het lidmaatschap wenschen te doen eindigen;

van de leden S. C. Knappert, Mr. F. C. Hekmeyer, Pangeran Adipato Ario Praboe Soerjodilogò, bericht van veranderd adres.

Notificatie.

Ingekomen zijn:

a. Een brief van het lid M. Joustra, dd. 18 Oct. j.l. ten geleide van een rapport omtrent de „Batoe Kemang" bij Doerin Tani (Bataklanden), opgemaakt door de zendelingen J. H. Neumann en E. J. van den Berg.

Op advies van de H.H. van Höevell en van Vollenhoven wordt besloten, dit stuk in de *Bijdragen* op te nemen; hiervan zal aan den heer Joustra mededeeling worden gedaan.

b. een brief van het lid C. M. Pleyte dd. 9 October j.l. waarin wordt voorgesteld hem een crediet van f 50.— te openen ten einde bij voorkomende gelegenheid belangrijke fotografieën voor de verzameling van het Instituut te kunnen aankoopen.

Na beraadslaging wordt besloten den heer Pleyte te berichten, dat gaarne van zijn belangeloos aanbod wordt gebruik gemaakt, te meer omdat hij ten volle in staat is te beoordeelen, welke foto's voor onze verzameling kunnen geacht worden van waarde te zijn.

Naar aanleiding van een vraag van den heer van Vollenhoven antwoordt de Secretaris dat de talrijke foto's, reeds in het bezit van het Instituut, behoorlijk zijn geïnventariseerd.

c. een brief van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel d.d. 16 November jl., houdende aanbod om de collectie maleische handschriften, in het bezit van het Instituut, zoowel naar het uiterlijk voorkomen als naar den inhoud, de redactie enz. systematisch te beschrijven, met aanwijzing der in andere verzamelingen aanwezige, overeenkomstige manuscripten; de aldus te verkrijgen methodische catalogus zou in de *Bijdragen* kunnen worden openbaar gemaakt.

Wordt besloten den heer van Ronkel te berichten, dat zijn aanbod zeer gaarne wordt aanvaard.

d. Een brief van het hoofdbestuur der vereeniging *Oost en West*

d.d. 12 October 1906, waarbij, onder toezending van een afdruk van een door haar aan den Minister van Binnenlandsche Zaken gezonden verzoekschrift betreffende de opleiding van leeraren in de aardrijkskunde, verzocht wordt aan dit onderwerp ook onze aandacht te wijden.

Na uitvoerige beraadslaging, waarbij algemeen de noodzakelijkheid van beter onderwijs in de aardrijkskunde aan onze Hoogere Burgerscholen en gymnasia wordt erkend, doch ook de meening wordt uitgesproken dat het niet op den weg ligt van het Instituut, dit reeds door zoovele bevoegde beoordeelaren besproken onderwerp thans ter hand te nemen, wordt besloten den verderen loop der zaken voorloopig af te wachten.

De Secretaris deelt mede, voor verkochte boeken te hebben ontvangen f 50.02[5], welk bedrag door hem aan den Penningmeester is afgedragen.

De Penningmeester brengt ter tafel de door hem, in overleg met den Secretaris, opgemaakte begrooting voor 1907.

Deze wordt, na toelichting door den Penningmeester, goedgekeurd.

De onder-Voorzitter brengt verslag uit omtrent de door hem, als gedelegeerde van het Instituut, bijgewoonde opening van het nieuwe Rautenstrauch-Joest-Museum (Ethnographisch museum) te Keulen op 12 dezer.

In dat museum, door zijne uitmuntende schikking en door zijn, in 't bijzonder ten aanzien der Duitsche Koloniën zeer rijken inhoud zeer geschikt voor de beoefening der ethnographie, werd de spreker rondgeleid door den Directeur, Dr. W. Foy, die met het feit dat verschillende Nederlandsche instellingen — 's Rijks Ethnographisch museum te Leiden, het museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam en het Instituut — van hunne belangstelling hadden doen blijken, zich zeer ingenomen betoonde.

Namens het bestuur zegt de Voorzitter den heer Martin dank voor de wijze, waarop hij aan zijne opdracht heeft voldaan.

Het lid van Hoëvell adviseert vóór de publicatie, hetzij in de *Bijdragen*, hetzij afzonderlijk, van de in de vorige vergadering ter tafel gebrachte Gorontalosche woordenlijst van E. E. W. G. Schröder.

Daartoe wordt besloten.

De heer Speyer adviseert tot opneming in de *Bijdragen*, van het artikel van het Bestuurslid Juynboll over het Mahayanisme op Java.
Dienovereenkomstig wordt besloten.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 DECEMBER 1906.

Aanwezig de HH. Henny (Voorzitter), de Groot, Juynboll, Speyer en Kielstra (Secretaris); de overige bestuursleden zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 November j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Van de HH. Dr. C. M. van Deventer, L. C. H. Fraenkel, B. L. Hagedoorn, W. A. de Kanter, Mr. J. F. Krämer, C. A. de Munnick, J. B. Neumann, Mr. J. E. Prager en Prof. Dr. P. van Romburgh is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden Mr. G. N. Bouma, S. J. M. van Geuns en G. A. J. van der Sande, opgaaf van veranderd adres.
Notificatie.

De Secretaris deelt mede, te hebben ontvangen f 12.50 wegens nog verschuldigde contributie van het lid Mr. J. F. Krämer, benevens f 46.50 voor verkochte boeken, welke bedragen door hem aan den Penningmeester zijn ter hand gesteld.
Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat door hem, op voorstel van het Eerelid, Prof. Kern, twee door het Instituut uitgegeven werken (Adiparwa en Glossarium op 't Ramayana) ten geschenke zijn aangeboden aan Prof. A. Cabaton te Parijs.
Goedgekeurd.

Van Prof. Kern is ontvangen een transcriptie met vertaling van een oud-Javaansche oorkonde, gevonden op de helling van den Kawi. Tot de plaatsing daarvan in de *Bijdragen* wordt besloten.

Ten behoeve der Bibliotheek werd van het lid B. Hoetink, als aanvulling zijner vroegere schenking van te Singapore met Arabische letter gedrukte Maleische teksten (*Bijdragen* 7, II. 1904, bl. XXVI) wederom eene belangrijke verzameling (34 stuks) van dergelijke, ook meest te Singapore gedrukte stukken ontvangen.

Den heer Hoetink zal de bijzondere dank van het Bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 19 JANUARI 1907.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de heer Martin (Onder-Voorzitter) die bericht van verhindering zond, en de heer IJzerman.

De notulen der vergadering van 15 December 1906 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren C. R. Bakhuizen van den Brink, Dr. G. M. P. Filet, P. Henri, A. C. Mees, J. Kempen, O. G. Knottnerus, C. du Rij van Beest Holle, J. A. C. Sleyster, J. van Weert, en W. G. van Wettum.

Met het einde des jaar 1906 hebben voor het lidmaatschap bedankt de heeren J. A. G. Brugman, H. C. Douwes Dekker, Prof. Dr. B. D. Eerdmans, Mr. G. Jannink, J. E. Jasper, F. M. Knobel, W. Pos, Mr. J. M. C. E. le Rütte, Mr. Dr. J. Schokking en J. H. F. ter Meulen.

De leden J. Bienfait, J. C. van der Meulen en G. J. Nijweide zonden opgaaf van veranderd adres.

Van den heer J. W. IJzerman is bericht ontvangen dat hij wegens zijne vele andere bezigheden zich verplicht ziet, als bestuurslid af te treden.

Notificatie.

De Sectetaris deelt mede, voor verkochte boeken te hebben ontvangen f 5.50, welk bedrag aan den Penningmeester is ter hand gesteld.

Voorts, dat het eerste deel der door Prof. Mr. J. E. Heeres bewerkte contracten enz. met inlandsche vorsten (deel 57 der *Bijdragen*) het licht heeft gezien, en dat volgens mededeeling van dien Hoogleeraar het tweede deel in den loop van 1909, het derde in dien van 1911 zal kunnen volgen.

Het tweede deel zal dus deel 62 of 63 der *Bijdragen* moeten uitmaken.

Notificatie.

Van het lid, Mej. M. Tonnet, is voor de *Bijdragen* ontvangen een opstel over beeldengroepen aan de Tjandi Prambanan.

Overeenkomstig het advies van den Hoogleeraar Kern en het Bestuurslid Speyer wordt tot de plaatsing besloten, mits de schrijfster nog in eenige wijzigingen van ondergeschikten aard toestemt.

Van den heer A. Hueting, zendeling der Utrechtsche Zendingsvereeniging, tijdelijk te Haarlem, is ten behoeve der *Bijdragen* ontvangen een bundel Tobeloreesche verhalen met vertalingen en aanteekeningen.

Wordt besloten, hieromtrent het advies van Prof. Kern te vragen.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt Jaarverslag over 1906, dat tot geene opmerking aanleiding geeft.

Namens de vergadering zegt de Voorzitter hem dank.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne Rekening en Verantwoording over 1906, welke namens het bestuur wordt onderzocht door de HH. van Deventer en Bosboom, terwijl, overeenkomstig art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, de leden J. Habbema en W. van Gelder zullen worden uitgenoodigd, haar na te zien en op de Algemeene Vergadering verslag uit te brengen.

Op voorstel van den Secretaris wordt de datum der Algemeene Vergadering bepaald op 16 Februari a. s., des namiddags te twee uren.

Voor de vervulling der vacatures in het Bestuur, ontstaande door de periodieke aftreding van de H.H. Henny, de Groot en Kielstra — van welke alleen de laatste volgens art. 8 van het Reglement verkiesbaar is — en het bedanken van den heer IJzerman, worden de volgende drietallen opgemaakt:

1. Vacature—Henny:
Prof. Mr. J. E. Heeres,
" C. Poensen,
" C. A. van Ophuysen;

2. Vacature—de Groot:
Prof. Dr. H. Kern,
" Dr. C. Snouck Hurgronje,
" Dr. A. C. Vreede;

3. Vacature—Kielstra:
Dr. E. B. Kielstra,
J. Habbema,
W. van Gelder;

4. Vacature—IJzerman:
Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje,
B. Hoetink,
Dr. J. G. H. Gunning.

Van den Adjunct-Secretaris, de heer G. P. Rouffaer, is ontvangen de afrekening van den aankoop van verschillende Portugeesche boeken op koloniaal gebied, waartoe in de Bestuursvergaderingen van 19 December 1903 en 20 Februari 1904 besloten werd.

In handen van den Penningmeester.

In verband met de hoogst welwillende medewerking, ten deze verleend door den heer J. A. Gerken, kanselier aan het Consulaat-Generaal der Nederlanden te Lissabon, wordt deze benoemd tot correspondeerend lid van het Instituut.

Door het Instituut zij o.a. de volgende geschenken ontvangen:

a. van het Ministerie van Koloniën, bij schrijven dd. 9 Januari 1907 La G N° 15, eene verzameling foto's, betrekking hebbende op onze vestiging te Merauke (Zuid-Nieuw-Guinea);

b. van Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften het zeldzame en kostbare

tijdschrift „Proceedings of the agricultural society, established in Sumatra 1820", Vol. I, Bencoolen 1821 (het eenige deel dat verschenen is);

c. van het Government Museum te Madras, in ruil tegen een viertal door het Instituut uitgegeven werken, de volledige serie van het Bulletin, door dat Museum van 1894 tot heden uitgegeven;

d. van den heer E. de Vasconcellos, Secretaris van het Aardrijkskundig Genootschap te Lissebon, den door hem samengestelden catalogus der Tentoonstelling van Nationale Kartografie, in 1903/04 aldaar gehouden.

Aan de schenkers zal namens het Bestuur dank worden betuigd.

Het lid van Deventer, herinnerend dat de heden gehouden Bestuursvergadering voorloopig de laatste zal zijn welke door den heer Henny wordt bijgewoond en gepresideerd, betuigt dezen ook namens de andere Bestuursleden dank voor zijne bemoeiingen ten bate van het Instituut en voor zijne welwillende en vriendschappelijke leiding onzer maandelijksche bijeenkomsten.

De Voorzitter zegt de heeren dank voor hunne instemming met de woorden van Mr. van Deventer, en dezen voor de uiting zijner gevoelens.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1906.

Het *Bestuur* bestond uit de HH. Mr. J. E. Henny (Voorzitter), Prof. Dr. K. Martin (Onder-Voorzitter), Prof. Dr. J. J. M. de Groot, H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, G. W. W. C. Baron van Höevell, Mr. C. Th van Deventer, Prof. Dr. J. S. Speyer, J. W. IJzerman, G. C. Visser (Penningmeester) en Dr. E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge Art. 8 van het Reglement treden thans de HH. Henny, de Groot en Kielstra af, terwijl de heer IJzerman wegens zijne vele andere bezigheden zijne functie wenscht neder te leggen.

De heeren G. P. Rouffaer (Adjunct-Secretaris) en W. C. Muller (beambte) bleven in het afgeloopen jaar hunne zeer gewaardeerde diensten bewijzen.

Als Commissarissen voor Ned. Oost-Indië bleven de heeren Dr. Ph. S. van Ronkel en Dr. G. A. J. Hazeu werkzaam; de heer G. J. Staal werd tot Commissaris voor Ned. West-Indie benoemd. De welwillende medewerking der Commissarissen wordt bij voortduring op hoogen prijs gesteld.

Op 1 Januari 1907 telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin).
34 Buitenlandsche leden.
6 Donateurs.
1 Eerelid.
8 Contribueerende Instellingen.
641 Gewone leden.
2 Correspondeerende leden.

Door den dood ontvielen ons de leden F. S. A. de Clercq, B. M. H. Heuveldop, W. C. Hoogkamer, P. Kolff, S. C. van Doesburgh, J. M. Noothoven van Goor, Mr. M. J. Pijnappel, F. de Stoppelaer, Prof. Dr. J. J. P. Valeton Jr. en Mr. J. H. Fransen van de Putte.

Door ruiling van werken staat het Instituut in betrekking tot 134 genootschappen en instellingen.

Van de *Bijdragen* verscheen het 59^{e}, en, in het begin van 1907, het 57^{e} deel, waarvan de bewerking door onvoorziene omstandigheden vertraging had ondervonden.

Verder werden uitgegeven:

J. Breukink, Bijdragen tot eene Gorontalo'sche spraakkunst;

Dr. H. H. Juynboll, Adiparwa, Oud-javaansch prozageschrift;
Alb. C. Kruyt, Het animisme in den Indischen Archipel.

Met welwillende medewerking van Prof. C. A. van Ophuysen werd een herdruk bezorgd van Niemann's Bloemlezing uit Maleische Geschriften, Eerste stuk.

Het voornemen bestaat, gezamenlijk met het Bataviaasch Genootschap en met geldelijken steun der Regeering, in 1907 uit te geven een tweede deel van het „Oudheidkundig onderzoek", en, voor rekening van het Instituut, eene Gorontalo'sche woordenlijst door E. E. W. G. Schröder.

De druk van den catalogus der Bibliotheek van het Instituut en het Indisch Genootschap werd geregeld voortgezet; maar kon nog niet geheel voltooid worden, doordien de omvang grooter is dan ten vorigen jare vermoed werd. Er zijn thans 768 blz. afgedrukt.

Het lid van Ronkel, tijdelijk in Nederland, heeft welwillend aangeboden een beschrijvende catalogus samen te stellen van de in het bezit onzer Instelling zijnde maleische handschriften.

Het *gebouw* voldoet bij voortduring in alle opzichten aan zijne bestemming. Van de Bibliotheek en de Leeszaal wordt geregeld gebruik gemaakt, meermalen ook door niet-leden.

De *financieele toestand* is niet ongunstig te noemen, wanneer men in aanmerking neemt dat meer dan f 3600.— werd uitgegeven voor den druk van afzonderlijke werken, waarvan door verkoop later althans een belangrijk deel in onze kas terugvloeit. Volgens de door onzen Penningmeester opgemaakte balans is het Instituut, aan effecten en contanten, in het bezit van f 21621.24 tegen f 23383.09 op 1 Januari 1906; doch hierbij moet worden opgemerkt dat de afrekening betreffende de in Indië betaalde contributiën over 1906 nog niet ontvangen werd. De daarvan nog te verwachten ontvangst zal het verschil ruimschoots dekken.

Voor 1907 zullen belangrijke uitgaven gevorderd worden voor de publicatie van twee deelen *Bijdragen* (deel 57 en 60) en van de bovengenoemde afzonderlijke werken. Ook met het oog daarop verheugen wij ons over de verblijdende toeneming van ons ledental, al blijft het waar, dat die toeneming zal moeten voortduren, wil ons bestuur èn voor de geregelde aanvulling der Bibliotheek, èn voor de uitgaaf zijner werken, èn voor het steunen van op zijn gebied vallenden wetenschappelijken arbeid, de noodige middelen beschikbaar hebben.

ALGEMEENE VERGADERING

OP 16 FEBRUARI 1907.

Aanwezig de Bestuursleden Henny (Voorzitter), Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, Speyer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris), benevens de gewone leden C. R. Bakhuizen van den Brink, Mr. J. H. Bergsma, W. van Gelder, Prof. Mr. J. E. Heeres, Alb. C. Kruyt, J. E. de Meyier, Prof. C. Poensen, G. P. Rouffaer en S. van Velzen.

De Bestuursleden Martin, van Höevell en van Deventer, benevens het gewoon lid P. N. Adriani zonden bericht van verhindering.

De notulen der Algemeene vergadering van 17 Februari 1906 zijn reeds gedrukt in de *Bijdragen* van 1906, en worden thans zonder bespreking goedgekeurd.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk voor notificatie wordt aangenomen. Namens de vergadering zegt de Voorzitter hem dank voor zijn zorgen, gedurende het verloopen jaar, ten bate van het Instituut.

De Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, van bestuurswege nagezien en accoord bevonden door de HH. Bosboom en van Deventer, is daarna, overeenkomstig art. 4 (slot) van het Huishoudelijk Reglement in handen gesteld van de leden W. van Gelder en J. Habbema. Namens dezen brengt de heer van Gelder verslag uit, waarvan de slotsom luidt dat alles in volkomen orde is bevonden, zoodat wordt voorgesteld de rekening goed te keuren en den Penningmeester te dechargeeren.

Dienovereenkomstig wordt besloten. De Voorzitter dankt den heer van Gelder voor de welwillend op zich genomen moeite, verzocht hem dien dank ook aan den heer Habbema over te brengen, en uit namens de vergadering zijne waardeering van de goede zorgen, door

den Penningmeester bij voortduring aan de geldelijke belangen van het Instituut gewijd.

Daarna wordt overgegaan tot de verkiezing van vier bestuursleden, tengevolge der periodieke aftreding van de HH. Henny, de Groot en Kielstra, en de tusschentijdsche aftreding van den heer IJzerman.

De HH. Poensen en van Gelder worden aangewezen als stemopnemers.

De uitslag der stemming is dat met nagenoeg algemeene stemmen zijn gekozen: Prof. Mr. J. E. Heeres, Prof. Dr. H. Kern, Dr. E. B. Kielstra en Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje.

De drie eerstgenoemden verklaren zich bereid, in het Bestuur zitting te nemen; namens den heer Snouck Hurgronje, niet ter vergadering aanwezig, wordt hetzelfde verklaard door den heer Kielstra.

Op voorstel van het Bestuur wordt alsnog goedgekeurd dat het werk *„Het Animisme in den Indischen Archipel"*, door Alb. C. Kruyt, voor de leden is beschikbaar gesteld tegen de helft van den boekhandelsprijs, en wordt bepaald dat hetzelfde zal geschieden met eene door het Instituut uit te geven *Gorontalosche woordenlijst*, door E. E. W. G. Schröder.

Aangezien de agenda thans is afgehandeld vraagt de heer Speyer het woord om namens de leden van het Instituut den heer Henny dank te zeggen voor zijne diensten, gedurende een aantal jaren als bestuurslid en het laatste jaar als Voorzitter bewezen. Aan zijne tactvolle leiding der bestuursvergaderingen is voor een deel ongetwijfeld de aangename verhouding te danken die steeds onder de leden heerschte, en het moet voor den heer Henny een streelend gevoel zijn, het Voorzitterschap over te geven nu de Instelling, die in goeden toestand verkeerde bij zijn optreden, nog in bloei is vooruitgegaan. De heer Speyer vertrouwt dat op het reglementair aftreden van den heer Henny binnen niet te langen tijd een terugkeer zal volgen.

De heer Henny zegt den heer Speyer dank, en verklaart dat, zoo hij in het bestuur van eenig nut is geweest, zulks te danken is èn aan het goede voorbeeld zijns voorgangers, èn aan den krachtigen steun zijner medebestuurders.

De Vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 FEBRUARI 1907.

Aanwezig de H.H. Kern, Heeres, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, Speyer, Visser en Kielstra. De H.H. van Höevell, van Deventer en Martin zonder bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 19 Januari j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Nadat de Secretaris heeft medegedeeld dat de heer Martin heeft verzocht, voor het Onder-voorzitterschap buiten aanmerking te blijven, wordt overgegaan tot de benoeming van een Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris. Daartoe worden achtervolgend met algemeene stemmen aangewezen de H.H. Kern, Snouck Hurgronje, Visser en Kielstra.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren R. C. der Bor en H. F. Damsté.

Van de leden J. André de la Porte, H. P. Mensinga en Mr. G. J. Nolst Trenité werd opgaaf ontvangen van veranderd adres.

De H.H. Dr. C. Winkler, Dr. D. Bos, C. A. S. Dudok de Wit, en A. Landman zonden bericht dat zij (eerstgenoemde met ult° 1906, de anderen met ult° 1907) hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van den heer J. A. Gerken word, dd. Lissabon 25 Januari j.l. eene dankbetuiging ontvangen voor zijne benoeming tot correspondeerend lid.

De Secretaris herinnert dat de Bestuursleden namens H. M. de Koningin werden uitgenoodigd tot bezichtiging, op den 25en Januari, van de Indische zaal in het Paleis te 's-Gravenhage, aan welke uitnoodiging door nagenoeg alle bestuursleden werd gevolg gegeven.

***

Van het Departement van Koloniën is d.d. 28 Januari L^a A, N° 13 eene aanvraag ontvangen voor 16 exempl. van *Adiparwa*, waarvan 4 gebonden. De Secretaris deelt mede dat daaraan bereids is gevolg gegeven en de rekening ad 66.— is ingediend.

Notificatie.

Van den Commissaris in Indië is d.d. 8 Januari n° 1 ontvangen de afrekening over het 2^e halfjaar 1906, met wissel ad f 269.76.

In handen van den Penningmeester.

Op advies van den Voorzitter wordt besloten, de verzameling Tobeloreesche verhalen van den heer A. Hueting in de *Bijdragen* op te nemen.

Van de Commissie van Redactie van het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap is, als meer van ethnografischen en historischen dan van geografischen aard, ter opneming in de *Bijdragen* ontvangen een omvangrijk handschrift van den heer H. Ypes, bevattende eene beschrijving van de Singkelsche Bovenlanden en het Pakpak-gebied.

In handen van de H.H. Bosboom en van Höevell.

Van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel is ontvangen de toegezegde catalogus van Maleische Handschriften. Wordt besloten, hem voor zijn arbeid dank te zeggen en het stuk in de *Bijdragen* op te nemen.

Van den Secretary of State for India in council werd dd. Londen S. W. 19 December j.l. op dezerzijdsche aanvraag bericht ontvangen dat de nieuwe „District Gazetteers now under preparation or lately issued in India" aan de Instituutsbibliotheek zullen worden toegezonden. Dientengevolge werden dezer dagen reeds ontvangen:

9 deelen Assam Gazetteers,
4 „ Madras District Gazetteers,
3 „ Central Province Gazetteers
en 1 „ District Gazetteer of the United Provinces.

De Secretaris merkt op, dat onze Bilbiotheek hier te lande wel de eenige zal zijn waar de zoo hoogst gewichtige Britsch-Indische Gazetteers in vroegere en latere uitgaven compleet worden aangetroffen.

Voor de belangrijke toezegging en toezending zal den Secretary of State de bijzondere dank van het Bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 MAART 1907.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Snouck Hurgronje (Onder-Voorzitter), Heeres, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, van Deventer, Speyer en Kielstra (Secretaris). Afwezig, met kennisgeving, de HH. Martin en Visser (Penningmeester).

De notulen der Algemeene en die der Bestuursvergadering van 16 Februari 1907 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. J. Dinger te Batavia, J. G. van Heyst te Magelang en L. Heuveldop te Rijswijk.

De leden Prof. Dr. J. Woltjer, Prof. Dr. H. P. W. Rauwenhoff, Prof. Dr. C. M. Kan, J. E. Scholten en W. Boetje gaven kennis, met het einde des jaars het lidmaatschap neder te leggen.

De leden F. M. Delfos en W. J. Rahder zonden bericht van veranderd adres.

De Secretaris deelt mede, voor verkochte boeken te hebben ontvangen f 66 van het Departement van Koloniën en f 3.75 van leden, welke bedragen door hem aan den Penningmeester zijn ter hand gesteld.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede, van het Departement van Koloniën dd. 2 dezer Afd. F. N° 944 een aanvraag te hebben ontvangen van 500 exx. Niemann „Bloemlezing II" en van 1000 exx. van der Tuuk, leesboek. Hij heeft hierop geantwoord dat van beide werken dadelijk 500 ex. konden worden verzonden tegen de vroeger bepaalde prijzen; de levering van nòg 500 van laatstgenoemd boek zoude kunnen geschieden na den herdruk, over 2 à 3 maanden.

Daar nu echter ook de voorraad van Niemann's Bloemlezing II nagenoeg is uitgeput, zullen beide herdrukt moeten worden. Hij stelt voor, de oplaag te bepalen: van Niemann II op 5000, van van der Tuuk op 3000 ex.

Goedgekeurd.

Door de HH. Bosboom en van Höevell wordt verslag uitgebracht over het in hunne handen gesteld stuk van den heer H. Ypes over de Singkelsche Bovenlanden en het Pak-Pakgebied.

De slotsom hunner beschouwingen is, dat het werk alleszins geschikt is om in de *Bijdragen* te worden opgenomen, mits daarin verschillende bekortingen worden aangebracht en het alsnog voor de uitgaaf wordt gereed gemaakt.

De Secretaris, vernomen hebbende dat de heer Ypes weldra met verlof naar Nederland zal vertrekken, stelt voor den bundel voorloopig te deponeeren. Met het oog op hetgeen nu reeds ter perse is kan van eene publicatie in het loopende jaar toch geen sprake zijn, en het schijnt gewenscht dat de heer Ypes, met de opmerkingen der rapporteurs rekening houdende, dan zelf gedurende zijn verblijf hier te lande zijn arbeid voor zoover noodig herziet.

De vergadering vereenigt zich met dit denkbeeld, nadat de Voorzitter de HH. Bosboom en van Höevell heeft dank gezegd voor hun grondig onderzoek van de uitvoerige verhandeling.

Van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel is een opstel voor de *Bijdragen* ontvangen, handelende over een maleisch handschrift uit het begin der 17e eeuw.

In handen van de heeren Snouck Hurgronje en Heeres.

De heer Juynboll biedt, namens Dr. N. Adriani, aan eene beoordeeling van de ten vorigen jare door het Instituut uitgegeven Gorontalosche Spraakkunst van het lid J. Breukink.

Tot de plaatsing in de *Bijdragen* wordt besloten.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn de volgende geschenken ontvangen:

a. Van Mr. J. E. Henny, verschillende boekwerken over Zuid-Afrika.

b. Op verzoek, uit Bangelora, vol. V—VIII van de Epigraphia Carnatica;

c. Van Dr. R. D. M. Verbeek, de tweede druk van „Sonnige Welten" door E. en L. Selenka.

d. Van den heer G. Ferrand te Stuttgart (Wurtemberg), de nieuwe uitgaaf van Flacourt's dictionnaire de la langue de Madagascar.

Aan de schenkers is bereids dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 APRIL 1907.

Aanwezig alle Bestuursleden, behalve de heer Bosboom die wegens ongesteldheid verhinderd is.

De notulen der vergadering van 16 Maart j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid van het Instituut wordt benoemd de heer C. F. H. Dumont, met verlof te Oegstgeest.

Van de heeren J. A. van der Loeff, J. P. Michielsen, P. J. van Santen en Mr. J. P. G. Westhoff is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van de leden H. Brugman, W. J. M. Michielsen en J. J. Witkamp is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

De Secretaris deelt mede dat aan het Departement van Koloniën 500 exemplaren van Niemann's Bloemlezing, 2e stuk en 500 exemplaren van Van der Tuuk's leesboek zijn geleverd; den 25en Maart j.l. is de rekening ad f 799.85 ingediend.

Verder, dat voor den herdruk van beide werken eene overeenkomst is gesloten overeenkomstig de vroeger betaalde prijzen en dat de heeren Prof. C. A. van Ophuysen en J. Habbema welwillend het nazien der drukproeven op zich hebben genomen.

Notificatie.

Door den Penningmeester is ontvangen f 24 voor contributie over twee jaren van het lid J. H. W. van der Miesen, en f 3.75 voor verkochte boeken.

Idem.

Door den heer C. H. F. Dumont is het verzoek gedaan, voor een door hem geschreven tijdschriftartikel een zevental afbeeldingen uit de Garĕbĕgs van Ngajoejakarta; door den heer J. Kats te

Modjowarno, ten behoeve van een Javaansch leesboek, eenige stukken uit door het Instituut gegeven werken te mogen overnemen.

Tegen een en ander bestaat geen bezwaar, mits de bron vermeld wordt.

De heer Snouck Hurgronje brengt, ook namens den heer Heeres, verslag uit over het in hun handen gesteld opstel van Dr. van Ronkel, handelende over oen Maleisch handschrift van het jaar 1600. Overeenkomstig beider advies wordt tot de opneming in de *Bijdragen* besloten.

Van den Voorzitter is ontvangen eene bespreking van het onlangs verschenen werk van Pater W. Schmidt: „Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkeren Central Asiens und Austroasiens".

Tot de opneming van dit stuk, getiteld *Austronesisch en Austro-asiatisch*, in de *Bijdragen* wordt besloten.

Ten behoeve der *Bijdragen* is ontvangen een artikel van den heer P. A. Euwens O. P., over Curaçao in 1803 en 1804.

In handen van de H.H. Martin en van Vollenhoven.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot Buitenlandsch lid benoemd de heer Gabriël Ferrand, consul van Frankrijk te Stuttgart (Wurtemberg).

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 18 MEI 1907.

Aanwezig alle bestuursleden.

De notulen der Vergadering van 20 April j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd:

Mr. A. J. Andree Wilkens te Weltevreden, Mr. C. A. Henny te Arnhem, C. C. M. Henny te Ngandjoek (Kediri), Prof. Dr. W. B.

Kristensen te Leiden, Mr. G. L. Mens Fiers Smeding te Weltevreden en A. T. van der Meulen te Pekalongan.

Van de leden E. T. T. Arnold Bik, W. de Jongh Dz., Alb. C. Kruyt, E. Moresco en A. van de Wetering werd bericht ontvangen van veranderd adres.

Van het Buitenlandsch lid G. Ferrand, eene dankbetuiging voor zijne benoeming, met de mededeeling dat hij die gaarne aanvaardt;

Van den Minister van Koloniën, d.d. 6 Mei C II n° 5, bericht dat aan het voorstel tot oprichting van een historisch bureau te Batavia (zie notulen van 16 Juni 1906) geen gevolg zal worden gegeven.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede, van het Departement van Koloniën den 3en Mei te hebben ontvangen een mandaat van f 799.85 (zie notulen van 20 April), welk bedrag door hem aan den Penningmeester is ter hand gesteld.

Notificatie.

Door de heer Martin wordt, ook namens den heer van Vollenhoven verslag uitgebracht over het in hunne handen gesteld stuk van den heer P. A. Euwens over Curaçao in 1803—4.

Naar hunne meening is dat opstel zeer lezenswaard, doch behoort het slechts voor een klein gedeelte in een zuiver wetenschappelijk tijdschrift zooals de *Bijdragen* tehuis; het zou beter op zijn plaats zijn in een ander, meer belletristisch tijdschrift. Zij geven in overweging, den schrijver met dit oordeel in wetenschap te stellen.

De vergadering vereenigt zich met dit voorstel.

De Penningmeester deelt mede, van de firma G. Kolff en C° te Batavia te hebben ontvangen f 2000.— als eerste remise van de in Indië over 1906 geinde contributiën.

Notificatie.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 15 JUNI 1907.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. van Deventer, Speijer en Martin, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 18 Mei worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. Mr. J. F. A. Buffart, A. Sol, J. R. Stuurman en H. N. A. Swart.

Van den heer Mr. P. C. J. Hennequin is bericht ontvangen dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen.

De Secretaris deelt mede, dat de herdruk van Van der Tuuk's Maleisch leesboek is afgeloopen, dat van den nieuwen druk 500 exx. aan het Departement van Koloniën zijn geleverd en dat de rekening daarvan den 5n Juni is ingediend.
Notificatie.

Van Dr. H. C. F. ten Kate is per postwissel ontvangen de contributie over de jaren 1906 en 1907.
In handen van den Penningmeester.

In antwoord op dezerzijdsch schrijven van 23 Oct. a. p. (Zie notulen der bestuursvergadering van 20 Oct. t. v.) is van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond d.d. 8 Juni jl. bericht ontvangen dat op verschillende wijzen is gewerkt in het belang van het behoud van het Oost-Indisch huis te Rotterdam. In dat schrijven wordt verder gewezen op de wenschelijkheid, een onderzoek in

te stellen naar alle nog bestaande gebouwen in Nederland die herinneren aan de oude Nederlandsche Compagnieën, zoo uit oudheidkundig als geschiedkundig oogpunt, waartoe het Instituut met den Bond zoude kunnen samenwerken.

Na bespreking wordt besloten, vanwege het Instituut eene Commissie aan te wijzen, bestaande uit de HH. Mr. J. E. Heeres en H. Bosboom, die zich bereid verklaren den verlangden historischen arbeid op zich te nemen, terwijl voor mede-bestrijding der kosten van het geheele onderzoek voorloopig een crediet van f 200 wordt geopend.

De Voorzitter deelt, namens de Commissie van Bijstand voor het oudheidkundig onderzoek, mede dat zij besloten heeft, van het thans te drukken tweede deel der oudheidkundige monografieën de oplaag te bepalen op 250 exemplaren. Bij dit deel, bevattende de door Dr. Brandes bezorgde beschrijving van Singosari en de wolkentooneelen van Panataran, zal gevoegd worden een korte inhoud, in de Engelsche taal, van beide deelen.

Op verzoek van den Voorzitter verklaart de heer Bosboom zich bereid de noodige hulp te verleenen bij de reproductie der bouwkundige teekeningen.

Naar aanleiding van eene opmerking van den Onder-voorzitter wordt uitvoerig van gedachten gewisseld over de vraag, of het wenschelijk is dergelijke werken in de Nederlandsche taal te doen verschijnen, wat uit den aard der zaak het debiet in het buitenland belemmert, maar — in het bijzonder waar het uitgaven betreft, uit de Nederlandsche of Nederlandsch-Indische schatkist gesteund, — uit een nationaliteitsoogpunt verdedigd wordt. Wordt besloten, hierover nader te spreken wanneer de uitgaaf van een volgend deel der oudheidkundige onderzoekingen aan de orde komt.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten — in de verwachting dat het bestuur van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen zich daarmede kan vereenigen — den met het oog op de kosten van uitgaaf en op het debiet te laag gestelden prijs van Tjandi Djago te verhoogen tot f 25 per exemplaar.

De Voorzitter stelt de uitgaaf vanwege het Instituut voor van eene door het lid M. J. van Baarda samengestelde handleiding tot de spraakkunst van het Galelareesch.

Goedgekeurd, met bepaling dat daarvan 200 exx. zullen worden gedrukt.

De Onder-voorzitter biedt, ten behoeve der verzameling van het Instituut, 7 foto's aan van grafsteenen te Grisee en Leran, welke foto's, op zijn verzoek, door tusschenkomst van de HH. G. P. Rouffaer en R. H. Ebbink vervaardigd werden.

De Voorzitter zegt hen daarvoor dank.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn de volgende geschenken ontvangen:

a. van het lid B. Hoetink, verschillende geschriften betrekking hebbende op China, waaronder de jaargangen 1872—74, 1876—85, 1887—89 en 1891—97 van de „Translation of the Peking Gazette;"

b. van het lid Dr. J. Groneman: „Boeddhistische tempelbouwvallen in de Prågåvallei, de Tjandi's Baråboedoer, Mĕndoet en Pawon";

c. van den heer J. E. Jasper, door tusschenkomst van Dr. J. D. E. Schmeltz, „Verslag van de tweede jaarmarkt-tentoonstelling te Soerabaja";

d. van het lid H. E. Steinmetz: de voorstellen der Welvaartscommissie in zake veeteelt en vervoerwezen;

e. van het lid W. van Gelder:
de 9e druk zijner Schoolatlas van Nederlandsch Oost-Indië;

f. van het departement van Koloniën:
behalve verschillende vervolgwerken, „Tentamboansche teksten met vertaling en aanteekeningen door J. A. T. Schwarz";

g. van het *India Office* te Londen:
de tot nu toe verschenen (drie) deelen van den nieuwen druk der Imperial Gazetteer of India.

Aan de schenkers zal, voor zoover zulks nog niet geschiedde, den dank van het Instituutsbestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 SEPTEMBER 1907.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de H.H. van Deventer, van Höevell en van Vollenhoven, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 15 Juni 1907 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H. J. Ballot, L. F. Dingemans, C. J. van Kempen, J. D. Kobus, H. L. Langevoort, C. Poortman, Dr. S. Schoch en Mr. H. J. Tasman.

Van de H.H. Mr. N. Dirkzwager, Mr. J. C. Hubregtse en A. M. Servatius is bericht ontvangen dat zij bij het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; overleden zijn de leden Mr. J. P. Sprenger van Eyk, I. Sluiter, Mr. A. Telting en C. F. Zeeman.

De leden Mr. H. Drucker, G. J. van Kooten en J. C. van der Meulen zonden kennisgeving van veranderd adres.

De Secretaris deelt mede dat door hem ontvangen is:

een mandaat van het Departement van Koloniën voor de geleverde 500 exx. van Van der Tuuk's Maleisch Leesboek, ad f 309.75;

een id. voor twee exx. Adiparwa, ad f 5.50;

f 4 voor uit de hand verkochte boeken;

de afrekening der firma Nijhoff over verkochte boeken in 1906, met een saldo van f 1032.16^{5}.

In handen van den Penningmeester.

De Secretaris deelt mede dat de uitgebreidheid van het bij de firma Nijhoff gedeponeerd fonds het wenschelijk maakt, eene wijziging te brengen in het met haar gesloten contract dd. 21 November 1888. Volgens art. 4 n.l. ontvangt de firma, dadelijk na den afdruk, in depot: 50 exx. der Bijdragen en 150 exx. der afzonderlijke werken, wat in den regel noodeloos veel te veel is. Z. i. zou het bestuur zonder bezwaar kunnen medewerken tot eene wijziging, waarbij het gewone dépôt voor alle uitgaven op 25 exx. wordt teruggebracht. Tegen de berging van het meerdere in het Instituutsgebouw is geen bezwaar.

Goedgekeurd.

Van den Secretaris van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond is d.d. 13 Juli jl. bericht ontvangen dat door den Bond eene Commissie is aangewezen, bestaande uit de H.H. J. A. Frederiks, Mr. J. C. Overvoorde en Jhr. B. W. F. van Riemsdijk, om met de door het Instituut aangewezen Commissie samen te werken tot het beoogde doel (zie notulen der vorige vergadering) en dat de Bond ook zijnerzijds een crediet van f 200 heeft geopend.

Notificatie.

Ingekomen zijn:

a. een opstel van het lid P. H. van der Kemp, getiteld Bijdrage tot de geschiedenis der Regeeringsreglementen in Ned. Indië.

Overeenkomstig het advies der H.H. Heeres en Kielstra wordt tot de opneming in de *Bijdragen* besloten.

b. een opstel van den heer J. Tideman te Takalar over de Toe Badjeng en de legende van hun oorsprong.

De H.H. van Höevell en Snouck Hurgronje adviseeren tot plaatsing in de *Bijdragen*; dienovereenkomstig wordt besloten.

c. een schrijven van Mr. F. C. Hekmeijer, aanbiedende een rapport over het gewoonterecht in de Minahassa, dat met de noodige aanteekeningen en toelichtingen in de *Bijdragen* zoude kunnen worden opgenomen.

Na beraadslaging wordt besloten, den heer Hekmeijer mede te deelen dat het bestuur de plaatsing van het rapport zooals het daar ligt (in de Maleische taal) minder aanbevelenswaard acht, doch in overweging geeft naar aanleiding van dat stuk eene verhandeling in de Hollandsche taal te schrijven, die voor de lezers der *Bijdragen* geschikt is; het thans aangeboden stuk zou dan, ter raadpleging door belangstellenden, in de handschriftenverzameling kunnen worden opgenomen.

d. een brief van den heer J. A. Loebèr Jr. d.d. 25 Juli 1907, aanbiedende, ter uitgaaf door het Instituut, eene verhandeling over het Bamboe-ornament op Borneo, met 75 tekstillustraties en 165 afzonderlijke afbeeldingen, vereenigd op 63 platen.

Na beraadslaging wordt besloten, den heer Loebèr mede te deelen dat zijn met zorg bewerkte verhandeling alle waardeering verdient, doch dat de uitgaaf, hoe wenschelijk ook, moeilijk geacht kan worden te liggen op den weg van het Instituut, óók in verband met de beschikbare geldmiddelen. Het werk beweegt zich toch hoofdzakelijk, zoo niet geheel, op het gebied der kunstnijverheid.

e. een schrijven van den heer A. Hueting, d.d. 26 Augustus 1907, waarbij ter uitgaaf wordt aangeboden een door hem bewerkt woordenboek der Tobèloreesche taal.

De Voorzitter zegt, van het werk kennis te hebben genomen en dat zijn oordeel over de wijze van samenstelling, de gevolgde methode, gunstig is. Hij zou de uitgaaf, die zeker voor de ambtenaren en zendelingen van belang is, dus gaarne aanbevelen, ware het niet dat de daaraan verbonden kosten voor het Instituut een overwegend bezwaar opleveren. Tot die uitgaaf zal dus alleen kun-

nen worden besloten wanneer zij door het Departement van Koloniën voldoende mocht kunnen worden gesubsidieerd.

De vergadering vereenigt zich met deze beschouwingen en draagt den Secretaris op, dien overeenkomstig te handelen.

Op voorstel van den Secretaris wordt de Nederlandsch-Indische Bestuursacademie geplaatst op de lijst der contribueerende instellingen.

Van den Minister van Binnenlandsche Zaken is dd. 5 Sept. jl. n°. 2322[2] ontvangen eene circulaire betreffende het 15e Orientalistencongres, in Augustus 1908 te Kopenhagen te houden.

Wordt besloten dat het Instituut zal deelnemen aan dat congres, en dat de H.H. Snouck Hurgronje en van Ophuysen zullen worden uitgenoodigd, het Instituut aldaar te vertegenwoordigen.

De Secretaris deelt mede, van den Directeur van het Ethnographisch museum dd. 16 September n°. 1076 eene uitnoodiging te hebben ontvangen gericht aan den Voorzitter en het Bestuur, tot het bijwonen, door een hunner, van de opening der tentoonstelling van de nieuwe aanwinsten van Bali en Celebes op 18 dezer.

Zelf verhinderd op dien dag naar Leiden te gaan, heeft hij, in verband met den zeer korten tijd die nog beschikbaar was, den Voorzitter, benevens de H.H. Bosboom en van Deventer de bedoeling van genoemden Directeur kenbaar gemaakt, in de veronderstelling dat de te Leiden wonende bestuurleden uit anderen hoofde de tentoonstelling zouden kunnen bezoeken. Het is hem echter tot zijn leedwezen gebleken dat ook genoemde H.H. verhinderd waren, doch toen was de tijd verstreken om nog verdere pogingen te doen om het Instituut op de tentoonstelling te doen vertegenwoordigen.

Goedgekeurd.

Op advies van het Bestuurslid Speyer wordt besloten tot den aankoop van het *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, voor zoover tot dusver verschenen, en op de verder uit te geven deelen een abonnement te nemen.

Ten behoeve der Instituuts-bibliotheek werden ontvangen:

a. van het bestuurslid, Mr. C. Th. van Deventer, de herdruk, in 12 deelen, van Richard Hakluyts Voyages (Glasgow, 1903—1905);

b. van het lid, Jhr. Mr. C. H. J. van Haeften, het vervolgwerk daarop, Purchas' Pelgrimes, in 20 deelen (Glasgow, 1905—1907);

c. van het lid S. C. van Musschenbroek, eene schilderij van mejuffrouw Prange te Batavia, en voorstellende eene Javaansche danseres.

Aan de schenkers zal de bijzondere dank van het Bestuur worden aangeboden.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 19 OCTOBER 1907.

Aanwezig de H.H. Kern (Voorzitter), Snouck Hungronje (Ondervoorzitter), Bosboom, Juynboll, van Hoëvell, van Deventer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De overige H.H. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 21 September 1907 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. Prof. Dr. A. Wichmann en C. Canne.

De heeren A. G. de Bruyn en Mr. Th. Stuart gaven kennis dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; de leden F. M. Delfos en E. F. Jochim zonden opgaaf van veranderd adres.

Van het lid Dr. Ph. S. van Ronkel, Commissaris van het Instituut te Batavia, werd d.d. 11 September, ter opneming in de *Bijdragen*, ontvangen eene Beschrijving der Maleische Handschriften van de Bibliothèque royale te Brussel.

Overeenkomstig het advies der H.H. Kern en Juynboll wordt tot bedoelde opneming besloten.

Van het lid P. H. van der Kemp werd, d.d. 2 October, tot het-

zelfde doel ontvangen eene verhandeling over „de lijnwaden verordening van 1824 en hare vervanging in 1837".

Overeenkomstig het advies der H.H. Heeres en Kielstra wordt tot de plaatsing in de *Bijdragen* besloten.

Van het lid Mr. F. C. Hekmeyer is dd. 26 September, in antwoord op dezerzijdsch schrijven van den 24[en] (zie notulen der vorige maand) eene toelichting ontvangen betreffende de wenschelijkheid der uitgaaf van het door hem bedoeld verslag.

In handen van den heer van Hoëvell.

Van het comité voor het in 1908 te Kopenhagen te houden Orientalisten-congres is het verzoek ontvangen, de namen op te geven der personen, die aldaar het Instituut zullen vertegenwoordigen.

Aan den Secretaris wordt opgedragen, hieraan te voldoen.

Door de firma Martinus Nijhoff is dd. 24 September bericht dat zij gaarne de aangegeven verandering in het contract van 1888 goedkeurt, zoodat zij, bij de uitgaaf van *Bijdragen* of afzonderlijke werken, steeds 25 exemplaren — of meer ingeval *zij* dat verlangt — ontvangen zal.

De Secretaris deelt in verband hiermede mede dat de overtollige voorraad „fondsartikelen" reeds in het Instituutsgebouw is overgebracht.

Notificatie.

In antwoord op dezerzijdsch schrijven van 20 Juni (zie notulen van die maand) is dd. 27 Augustus jl. n° 242 van de Directie van het Bataviaansch Genootschap bericht ontvangen, dat zij bezwaar moet maken tegen de verhooging van den handelsprijs van Tjandi Djago tot f 25, en daarentegen in overweging geeft het werk voor de leden van Genootschap en Instituut tegen verminderden prijs beschikbaar te stellen.

Bij de naar aanleiding hiervan gevoerde gedachtenwisseling wordt opgemerkt:

1° dat de kosten van samenstelling, in den vorm van tractementen van ambtenaren enz., geheel door de Regeering zijn bestreden;

2° dat de Regeering f 2000, het Genootschap en het Instituut elk ruim f 1000 aan de uitgaaf hebben ten koste gelegd;

3° dat zelfs die f 1000 bij lange na niet gedekt worden door het debiet;

4° dat een handelsprijs van f 25 voor een dergelijk prachtwerk nog zeer laag mag genoemd worden;

5° dat het niet billijk is, waar genoemde instellingen slechts een klein deel der totale kosten dragen, haren leden een bijzonder voorrecht aan te bieden door te hunnen bate nog den prijs te verminderen, en

6° dat, naar de ondervinding leert, dit voordeel minder dan aan de leden-zelven, aan niet-leden ten goede komt die zich van de welwillende tusschenkomst van leden bedienen.

Op deze gronden wordt besloten, het Bataviaasch Genootschap vrij te laten in de bepaling van den prijs, hetzij voor het publiek, hetzij voor zijne leden, doch den handelsprijs in Nederland van f 25 per exemplaar te behouden.

De Secretaris deelt mede, dat de kosten van den druk van het Woordenboek der Tobeloreesche taal van den heer Hueting, bij een oplaag van 250 exemplaren, zijn geraamd op f 800, en dat hij thans, in opdracht van het Bestuur, aan den Minister van Koloniën heeft gevraagd eene subsidie in dezen vorm, dat aan het Instituut zal worden opgedragen de levering van honderd exemplaren van het Woordenboek zoodra het verschenen zal zijn, tegen den prijs van f 8 per exemplaar (voor welken prijs het werk ook in den handel kan worden gebracht). Voor rekening van het Instituut blijven dan de kosten der correctie van de drukproeven.

Uit den aard der zaak zal, ook doordien de heer Hueting gratis 25 exemplaren ontvangt, het debiet onbeduidend zijn.

Goedgekeurd.

Voor verkochte boeken is door den Secretaris ontvangen f 10, welke aan den Penningmeester zijn afgedragen.

Notificatie

Het Instituut ontving van het lid B. Hoetink ten geschenke het groot Chineesch Woordenboek van R. Morrison (1815—1823).

Den heer Hoetink zal voor dit geschenk de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

*****

BESTUURSVERGADERING
VAN 16 NOVEMBER 1907.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve (met kennisgeving) de heeren van Vollenhoven en van Deventer.

De notulen der vergadering van 19 October j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de heeren Mr. E. H. T. Mens Fiers Smeding en J. Tideman.

Van de leden Mr. J. B. van Berckel, W. F. L. Boissevain, Ch. Borel, Jhr. Mr. Dr. H. A. van Karnebeek, H. P. Mensinga en Mr. H. Schuijten is bericht outvangen dat zij hun lidmaatschap wenschen neer te leggen; van de leden S. C. Knappert, J. C. van der Meulen, G. A. F. J. Oosthout, G. A. J. van de Sande en L. J. C. von Zeppelin Obermüller opgaaf van veranderd adres.

Van het Departement van Koloniën is dd. 6 November j.l. Afd. A. n° 28 bericht outvangen dat de Minister, gaarne de uitgaaf van het Tobèloreesch Woordenboek van den heer Hueting willende bevorderen, het Instituut de levering opdraagt, in den loop van het jaar 1908, van 100 exemplaren van dat woordenboek tegen den prijs van f 8 per stuk.

De Secretaris deelt mede dat hij, onder nadere goedkeuring van het bestuur, met de Boek- en Steendrukkerij voorheen H. L. Smits de vereischte overeenkomst heeft gesloten.

Goedgekeurd.

Door het lid J. Tideman is, ter opneming in de *Bijdragen*, ingezonden een opstel over den Batara Gowa in Zuid-Celebes.

In handen van de H.H. van Hoëvell en Heeres.

Van den heer A. Hueting is tot hetzelfde doel ingezonden een opstel, getiteld »Iets over de Ternataansch-Halmaherasche taalgroep«, waarover het oordeel van het lid Dr. N. Adriani zeer gunstig luidt.

Op advies van den Voorzitter en den Ondervoorzitter wordt tot de plaatsing besloten.

De Secretaris merkt op dat het artikel van den heer Ypes over Singkel en de Pakpaklanden (zie notulen van 16 Maart j.l.) inmiddels door de Indische Regeering aan het Bataviaasch Genootschap ter openbaarmaking is afgestaan en door dit lichaam is gepubliceerd, zoodat de door het Instituutsbestuur genomen beslissing omtrent de plaatsing in de *Bijdragen* thans moet vervallen.

Notificatie.

Op voorstel van het lid van Hoëvell wordt het schrijven van den heer F. C. Hekmeijer (zie notulen der vorige maand) alsnog in handen gesteld van den Ondervoorzitter.

De Secretaris deelt mede dat de Catalogus der Bibliotheek thans geheel is afgedrukt; men is nu bezig aan den druk van het register, zoodat het werk weldra zal voltooid kunnen zijn.

De kosten van drukken, binden enz. zullen ongeveer f 2000 bedragen; z. i. zal nu aan het Indisch Genootschap kunnen worden voorgesteld, daarvan een vierde deel, f 500, voor zijne rekening te nemen.

Goedgekeurd, terwijl daarna besloten wordt:

a. het werk in den handel verkrijgbaar te stellen voor f 5 per exemplaar, terwijl in de e.v. algemeene vergadering zal worden voorgesteld aan de leden den halven prijs in rekening te brengen;

b. het ten geschenke te zenden aan enkele personen en instellingen die daarvoor bijzonder in aanmerking komen;

c. van de geheele oplaag (1000 exx.) voorloopig 250 exx. te doen binden (in geheel linnen band, volgens overgelegd model) en de rest in losse vellen op te leggen.

De Penningmeester brengt de begrooting 1908 ter tafel en licht de daarop voorkomende posten toe. Na bespreking wordt — aangezien geen der leden uitstel noodig acht — die begrooting onveranderd vastgesteld.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 DECEMBER 1907.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. van Deventer, Heeres en van Vollenhoven, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 December worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. E. C. Abendanon, H. Carpentier Alting, Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting, G. L. Gonggrijp, H. E. Levert, G. J. ten Poorten en Th. Rappard.

Van de heeren Dr. H. Bervoets, Dr. C. A. Lamping, Dr. W. van Lingen, A. A. Maas Geesteranus, G. J. Nyweide en Mr. F. Sieuwerts is bericht ontvangen dat zij hun lidmaatschap met het einde dezes jaars wenschen te doen eindigen.

De leden Mr. F. C. Hekmeijer, R. Huygen de Raat en J. Kreemer zonden opgaaf van veranderd adres.

Notificatie.

Ingekomen zijn:

a. een brief van den heer Schreuder te Arnhem; dd. 14 Dec. jl. te koop aanbiedende een Bataksch handschrift op boomschors.

Na beraadslaging wordt besloten genoemden heer te antwoorden dat de aankoop niet op den weg ligt van het Instituut.

b. een brief van Dr. van Ronkel, Commissaris van het Instituut te Batavia, dd. 20 Nov. jl. o. a. mededeelend dat door tusschenkomst van de firma Nijhoff zal worden gezonden een kist met drukwerken.

Notificatie.

c. een brief van den Secretaris-bibliothecaris der London Library, dd. 2 Dec. jl. houdende verzoek om gratis toezending van de uitgaven des Instituuts.

Na beraadslaging wordt besloten aan dit verzoek te voldoen, óók uit overweging dat het Instituut, voor zijne bibliotheek, vele werken van Engelsche autoriteiten ten geschenke ontvangt.

d. een brief van den Bibliothecaris van het „Field Museum of Naturel history" te Chicago, dd. 10 December j.l., houdende voorstel tot ruiling der wederzijdsche uitgaven.

Geene bedenking.

e. een brief van het lid J. Kreemer te Penjaboengan (S. W. K.) dd. 11 Nov. jl. ten geleide van een opstel over de volksgeneeskunde bij de Maleiers der Padangsche Benedenlanden, bestemd voor de *Bijdragen*.

In handen van de HH. Snouck Hurgronje en van Hoëvell.

Door den heer van Hoëvell wordt, ook namens den heer Heeres, verslag uitgebracht over het opstel van den heer J. Tideman over den Batara Gowa in Zuid-Celebes.

Hun advies luidt, het stuk met eenige wijzigingen van ondergeschikten aard in de *Bijdragen* op te nemen.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer Snouck Hurgronje adviseert nader over de wenschelijkheid der publicatie van het door den heer Hekmeijer ingezonden rapport over het gewoonterecht. in de Minahassa.

Het is hem gebleken, dat op dat rapport nog gevolgd zijn aanteekeningen der verschillende districtshoofden; wanneer de heer Hekmeijer ook deze in het stuk opnam zou eene (afzonderlijke) publicatie wèl aanbeveling verdienen.

Den Secretaris wordt opgedragen hieromtrent nader met Mr. Hekmeijer in overleg te treden.

De Secretaris deelt mede dat het Bestuur van het Indisch Genootschap zich bereid heeft verklaard, in de kosten van den Catalogus f 500 bij te dragen.

Notificatie.

De Secretaris deelt mede dat, op aanvraag dezerzijds, van de *American Oriental Society* ten geschenke zijn ontvangen de 16 eerste deelen van haar *Journal*, waardoor thans de geheele serie in de Instituuts-bibliotheek compleet is.

Notificatie.

De heer Bosboom deelt mede dat de teekeningen, behoorende bij

het 2e deel der uitgaaf van het oudheidkundig onderzoek op Java, thans geheel zijn afgedrukt.

Idem.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 JANUARI 1908.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Snouck Hurgronje (Onder-Voorzitter), Bosboom, Juynboll, van Deventer, Speyer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

De overige HH. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 21 December 1907 worden gelezen en goedgekeurd.

Tot lid van het Instituut wordt benoemd de heer K. Lorch.

De HH. H. W. A. van den Wall Bake, J. R. Couperus, L. J. C. van Es, Mr. R. Tj. Mees, G. Oosthout, J. R. van Osselen, R. Posthumus Meyjes, H. E. Prins, W. L. van Troostenburg de Bruyn en Mr. G. D. Willinck gaven kennis, dat zij met het einde des jaars 1907 hun lidmaatschap wenschen neder te leggen; de leden Mr. J. C. C. Enschedé en G. H. van Renesse van Duivenbode zonden bericht van veranderd adres.

Van Mr. F. C. Hekmeijer (zie notulen van de vorige maand) is dd. 14 Januari jl. bericht ontvangen dat hij, wegens vele andere werkzaamheden, van de uitgaaf van het verslag over het gewoonterecht in de Minahassa moet afzien.

Notificatie.

Van Dr. I. Groneman is dd. 16 December 1907, ter opneming in de *Bijdragen*, aan den Secretaris toegezonden een opstel over het huwelijk van den troonsopvolger van Jogjakarta.

In handen van de HH. Snouck Hurgronje en van Deventer.

De Onder-Voorzitter deelt mede, dat de heer van Höevell en hij nog niet gereed zijn met hun advies over het opstel van den heer J. Kreemer.

Dat advies zal dus de volgende maand worden uitgebracht.

De Secretaris leest het door hem opgesteld Jaarverslag, dat tot geene opmerkingen aanleiding geeft.

Ter vervulling van de vacatures, ontstaande door de periodieke aftreding van de HH. Bosboom, Juynboll en Van Vollenhoven, worden de volgende drietallen opgemaakt:

I. Vacature—Bosboom.

Mr. G. J. A. van Berckel, C. R. Bakhuizen van den Brink en J. E. de Meyier;

II. Vacature—Juynboll:

Prof. C. Poensen, Prof. Mr. J. H. Carpentier Alting en J. Habbema;

III. Vacature—van Vollenhoven:

Prof. C. A. van Ophuijsen, B. Hoetink en Mr. C. B. Nederburgh.

De Penningmeester brengt ter tafel de rekening en verantwoording over het jaar 1907, en licht de daarin voorkomende cijfers toe.

De stukken worden in handen gesteld van de Bestuursleden Bosboom en van Deventer, en zullen vervolgens gezonden worden aan de gewone leden Mr. G. J. A. van Berckel en W. van Gelder, met verzoek, overeenkomstig het slot van art. 4 van het Huishoudelijk Reglement, daarover in de Algemeene Vergadering verslag uit te brengen.

Nadat nog bepaald is dat de Algemeene Vergadering zal worden gehouden op Zaterdag 15 Februari a. s. te twee uren, wordt de vergadering gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1907.

Het *Bestuur* bestond uit de HH. Prof. Dr. H. Kern (Voorzitter), Prof. Dr. C. Snouck Hurgronje (onder-Voorzitter), H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, G. W. W. C. Baron van Hoëvell, Mr. C. Th. van Deventer, Prof. Dr. J. S. Speyer, Prof. Dr. K. Martin, Prof. Mr. J. E. Heeres, G. C. Visser (Penningmeester) en Dr. E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge art. 8 van het Reglement zijn de HH. Bosboom, Juynboll en van Vollenhoven aan de beurt van aftreden.

De Adjunct-Secretaris G. P. Rouffaer en de beambte W. C. Muller bleven ook dit jaar de belangen des Instituuts met ijver behartigen; de Commissarissen in Oost-Indië, Dr. Ph. S. van Ronkel en Dr. G. A. J. Hazeu en de Commissaris in West-Indië, G. J. Staal, stonden ons met groote welwillendheid ter zijde.

Op 1 Januari 1908 telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin);
35 Buitenlandsche leden;
6 Donateurs;
1 Eerelid;
9 contribueerende Instellingen;
630 gewone leden;
3 correspondeerende leden.

Door overlijden ontvielen ons de leden Jhr. W. A. Baud, J. E. O. A. A. Graaf van Bylandt van Benthorn, Jhr. Mr. I. F. van Humalda van Eysinga, Mr. M. H. C. van Oosterzee, Dr. L. W. G. de Roo, C. du Ry van Beest Holle, J. Sluiter, Mr. J. P. Sprenger van Eijk, Mr. A. Telting, Jhr. Mr. C. J. den Tex, Jhr. L. J. de Villeneuve, C. F. Zeeman, J. P. van Driest, Mr. A. C. J. Helfrich en Dr. J. W. Hofmann.

Door ruiling van werken staat het Instituut in betrekking tot 137 genootschappen en instellingen.

Van de *Bijdragen* verschenen het 57e en de 1e en 2e aflevering van het 59e deel.

Met de welwillende medewerking der leden Prof. C. A. van Ophuijsen en J. Habbema werden herdrukken bezorgd van Niemann's *Bloemlezing uit Maleische Geschriften*, Tweede stuk, en van Van der Tuuk's *Maleisch Leesboek*.

Ter perse zijn:

a. het tweede deel van het „Oudheidkundig Onderzoek", bevattende de Beschrijving van Singosari en de Wolkentooneelen van Panataran, alsnog bewerkt door wijlen Dr. J. Brandes (deze uitgaaf geschiedt, zooals in het vorig verslag vermeld, met geldelijken steun der regeering en verder voor gezamenlijke rekening met het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen);

b. de Gorontalosche woordenlijst van E. E. W. G. Schröder;

c. een woordenboek der Tobeloreesche taal door A. Hueting;

terwijl in den loop des jaars ter perse zal worden gelegd

d. eene Handleiding tot de spraakkunst van het Galelareesch, door M. J. van Baarda.

De *catalogus* der Bibliotheek van het Instituut en het Indisch Genootschap is voltooid. Onderhanden is nog een daarbij behoorend register, — wij kunnen thans wel met zekerheid toezeggen dat het werk spoedig kan worden afgeleverd.

Het *gebouw* voldoet bij voortduring in alle opzichten aan zijne bestemming; van de Bibliotheek en de Leeszaal wordt dagelijks gebruik gemaakt, — niet het minst ook door de Indische ambtenaren en officieren die de Bestuursacademie en de Hoogere Krijgsschool bezoeken. Aldus bevordert onze Instelling ongetwijfeld het doel, met de oprichting van die hoogere onderwijsinstellingen beoogd.

Zooals uit het verslag van den Penningmeester zal blijken, is de *financieele* toestand niet ongunstig te noemen; tegenover een bezit, ten vorigen jare, van f 21621.24 aan contanten en effecten, staat thans een bezit van f 23548.83[5]. Hierbij dient in aanmerking te worden genomen dat in 1907 minder voor de uitgaaf is gereed gekomen dan het bestuur zich had voorgesteld, zoodat het jaar 1908 in dat opzicht zwaarder zal worden belast; voorts, dat ook thans nog geene afrekening betreffende de Indische contributiën over het afgeloopen jaar werd ontvangen.

Moge een volgend jaarverslag wederom getuigen van krachtige werkzaamheid van het Instituut dat — mits het gesteund worde door allen die belang behooren te stellen in onze koloniën — zooveel kan bijdragen tot de kennis, en daarmede tot de ontwikkeling van ons overzeesch gebied!

21
Hague

B000575370

